Creații

Moștenirea literară a lui Lactanțiu este un exemplu clasic de patristică creștină latină și, mai larg, de toată literatura antică târzie. După cum scrie Maiorov, sarcina lui Lactanțiu a fost „să justifice creștinismul în ochii intelectualității romane, încă atașată de valorile antice”, ceea ce a determinat forma „atrăgătoare din punct de vedere intelectual și perfectă din punct de vedere literar” a operelor sale.

Colecția noastră de opere ale lui Lactanțiu include: „Institutele Divine” (cea mai faimoasă lucrare a lui Lactanțiu, ultima apologie a creștinismului), „Cartea Mărturisitorului Donatus despre moartea persecutorilor” (una dintre cele mai faimoase lucrări ale lui Lactanțiu, oarecum tendențioasă, care descrie viu și plin de viață istoria persecuției creștinilor de la Nero la Constantin și apără ideea pedepsei divine; ca gen - ceva între un pamflet și o apologie), „Legenda Phoenixului” (o poezie, posibil atribuită în mod fals lui Lactanțiu, care repovestește legenda egipteană antică a unei păsări miraculoase care moare și renaște, apropo, „Legenda Phoenixului” a avut o mare influență asupra lui C.S. Lewis și Tolkien), „Despre Patimile Domnului” (o lucrare foarte scurtă, a cărei temă este clară din titlu - forma sa este interesantă - aceasta este o vorbire directă a lui Hristos, care spune despre Sine: „Oricine ai fi, intrând în templu - apropiindu-te de altar, oprește-te puțin și privește-mă - nevinovat, dar ai suferit pentru crimele tale; lasă-mă să intru în tine” „Minte, ascunde-mă în inima ta. Eu sunt cel care nu a putut privi cu sufletul calm suferințele zadarnice ale rasei umane și a venit pe pământ - un mesager al păcii și al ispășirii pentru păcatele oamenilor. Eu sunt lumina dătătoare de viață care odinioară a luminat pământul din cer și acum din nou a coborât la oameni, pace și liniște, adevărata cale care duce acasă, adevărata mântuire, steagul Dumnezeului Preaînalt și vestitorul schimbărilor bune”).

- Decrete divine
- Carte către Mărturisitorul Donatus despre moartea persecutorilor
- Legenda Phoenixului
- Despre Patimile Domnului

Decrete divine

Lactantius și „Institutele sale divine”

Lupius Caelius Firmianus Lactantius [1] (cca. 250 – cca. 325) este unul dintre cei mai interesanți și „luminoși” autori ai creștinismului timpuriu. Opera sa, care a

căzut într-o perioadă dificilă din istoria creștinismului asociată cu Marea Persecuție și „triumful lui Constantin”, rezumă apologetica latină creștină și pregătește o nouă etapă în dezvoltarea gândirii creștine occidentale asociate cu numele Fericitului Augustin. În ciuda scăderii evidente a intensității polemicilor cu adversarii religiei creștine după ascensiunea la putere a lui Constantin cel Mare, lucrările apologetice ale lui Lactantius au continuat să fie citite nu numai de contemporanii săi, ci și de descendenții săi, care au găsit în ele răspunsuri la întrebări presante. Ideile pe care le-a exprimat în scrierile sale polemice au fost reproduse în mod repetat de autori ai Evului Mediu timpuriu, în special Salvian din Massilia și Isidor din Sevilla. Operele lui Lactanțiu au devenit proprietatea nu numai a culturii creștine din secolele IV-VII, ci, după ce au supraviețuit Evului Mediu, s-au dovedit a fi o adevărată descoperire și o descoperire importantă pentru umaniștii Renașterii italiene. Frumoasa limbă latină și stilul rafinat al lui Lactanțiu l-au transformat într-un „Ciceron creștin” în ochii umaniștilor italieni. [2] În 1416, Poggio Bracciolini și Francesco Barbaro, independent unul de celălalt, au descoperit tratatul lui Lactanțiu „Despre creația lui Dumnezeu”, al cărui conținut a îndeplinit cu prisosință sarcinile apologiei omului în secolul al XV-lea, precum și lucrarea „Despre mânia lui Dumnezeu”. [3] În secolul al XV-lea, în 1425/1426, umaniștii au descoperit cel mai complet și mai vechi codex al operelor lui Lactanțiu din secolele VI-VII, care includea patru lucrări: „Despre creația lui Dumnezeu”, „Despre mânia lui Dumnezeu”, „Constituțiile divine” și „Extrase din Constituțiile divine”. Datorită descoperirilor umaniștilor și anticariștilor, primele ediții tipărite ale operelor lui Lactanțiu au apărut în Italia și apoi în Europa transalpină. Astfel, în secolul al XV-lea, operele acestui autor creștin timpuriu au fost publicate în 13 ediții, iar în secolul al XVI-lea, în nu mai puțin de 36. [4] În același secol al XVI-lea, operele lui Lactanțiu au început să fie traduse în limbi naționale, inclusiv în limba rusă, [5] devenind proprietatea nu numai a culturii catolice, ci și a celei ortodoxe.

Ca majoritatea scriitorilor creștini timpurii, se cunosc puține lucruri despre Lactanțiu sau despre viața sa. S-a născut într-o familie păgână la mijlocul secolului al III-lea (probabil în jurul anului 250), cel mai probabil în Africa de Nord, [6] unde și-a primit educația retorică sub îndrumarea lui Arnobiu în Sicca, când viitorul autor al celor Șapte cărți împotriva păgânilor nu era încă creștin. Se pare că viețile lui Lactanțiu și ale lui Arnobiu nu s- **au** mai intersectat după aceasta.

În jurul anului 290, poate chiar la recomandarea învățătorului său, Arnobius, Lactanțiu a fost invitat la Nicomedia. În această **reședință** din Asia Mică a lui Dioclețian, într-un oraș în care **populația era predominant greacă,** era nevoie la curte de un profesor de retorică latină. **Alegerea** a căzut asupra lui Lactanțiu. Se crede că aici a devenit un zelot al religiei **creștine** . [7] Există diferite puncte de vedere cu privire la motivele care l-au determinat pe Lactanțiu să accepte

creștinismul: contradicțiile din filosofia păgână însăși, [8] înalta moralitate a învățăturilor creștine și statornicia martirilor; [9] într-un fel sau altul, dar retoricului curții s-a convertit la noua Javra, iar acest lucru s-a întâmplat chiar înainte de începerea persecuției creștinilor de către Dioclețian. [10]

În februarie 303, la Nicomedia a fost emis un decret imperial, menit să limiteze drepturile creștinilor la curte și în armată, ceea ce a marcat începutul Marii Persecuții, așa cum avea să fie numită mai târziu. Lactanțiu a fost martor la distrugerea templului din Nicomedia ***{tact.*** Div. inst. V.2.2) și la martiriul creștinilor din Bitinia (Ibid. **V. I 1.15).** Mai mulți cercetători sugerează că apologetul a rămas în Nicomedia cel puțin încă doi ani după începerea persecuției, după care s-a retras în Galia. [11] La Trier, care la acea vreme servea drept reședință a lui Constanțiu Clorus, iar apoi, din 306, reședința fiului său Constantin, Lactanțiu și-a continuat activitățile didactice; s-a aflat din nou la curte în funcția de retor. De data aceasta, elevul său a fost fiul cel mare al lui Constantin, Crispus, născut din Minervina.

În ultimii ani, s-au făcut încercări active de a reconstitui viața ulterioară a lui Lactanțiu, pe baza conținutului lucrării sale „Despre moartea persecutorilor". Pe baza cunoștințelor specifice ale lui Lactanțiu despre evenimentele din 311-313 din Asia Mică, în cadrul cercetătorilor a apărut presupunerea că acest autor creștin a fost martor ocular la evenimentele pe care le descrie și, prin urmare, se afla în Bitinia la acea vreme. [12]

De asemenea, nu se știe cu siguranță dacă Lactanțiu a fost martor la soarta nefericită a elevului său Crispus în 326. [13] Fiind un profesor modest de retorică latină, Lactanțiu a murit ca un om simplu, iar istoria nu a păstrat data exactă a morții sale. În mod tradițional, se consideră că a murit în jurul anului 325.

Lactanțiu a scris opere de cele mai variate feluri. Din păcate, trebuie afirmat că majoritatea operelor pe care le-a scris nu au ajuns până la noi și suntem nevoiți să judecăm acest autor doar după fragmentele activității sale literare, ceea ce, desigur, distorsionează portretul său intelectual. Fericitul Ieronim ne spune cât de prolific a fost Lactanțiu ca scriitor în lucrarea sa „Despre oamenii celebri". Potrivit acestuia, moștenirea creativă a lui Lactanțiu a constat în lucrări precum *De Medicinalibus,* scrisă în versuri; *Symposium; Hodoeporicum Africa usque Nicomedium, Grammaticus; De ira Dei; Divinae institutiones* în șapte cărți; *Epitome Divinarum institutionum;* un eseu într-o singură carte *, Akejalon; Ad Asclepiadem,* un eseu în două cărți; *De persecutione; Ad Probum epistularum,* adunate în patru cărți; *Ad Severum epistularum, Ad Demetrianum* — de asemenea, scrisori, ca și colecția precedentă, prezentate în două cărți; în final, o lucrare adresată aceluiași Demetrian într-o carte *De opificio Dei* [14] *(Hieron.* De vir. ill. 80). Știința modernă are la dispoziție doar cinci lucrări

ale lui Lactanțiu dintre cele menționate de Ieronim - acestea sunt „Despre creația lui Dumnezeu”, „Despre mânia lui Dumnezeu”, „Ordonanțe divine”, „Despre moartea persecutorilor” și „Extras din ordonanțe divine”. De asemenea, o serie de lucrări sunt atribuite lui Lactanțiu, nemenționate de Fericitul Ieronim. Una dintre cele mai faimoase este poemul în versuri „Phoenix” sau „Despre pasărea Phoenix” *(De ave Phoenice).* [15]

Principala operă literară a lui Lactanțiu este „Instituțiile divine” (*Divinae Institutiones),* o lucrare apologetică în șapte cărți. Lucrul la această lucrare a durat aproape zece ani. [16] Importanța acestui tratat pentru autorul însuși este deja indicată de faptul că, câțiva ani mai târziu, Lactanțiu însuși a scris un „Extract” (*Epitome*) din „Instituțiile divine”.

În Instituțiile Divine, Lactanțiu și-a stabilit cele mai ample sarcini. Ca apologet, el a căutat nu doar să răstoarne fundamentele religiei păgâne, ci și să explice sensul și să dovedească adevărul religiei creștine. El a încercat nu doar să expună erorile filosofilor greci și romani, ci și să explice cauza acestor erori. Dovedind inconsecvența păgânismului ca sistem religios și a filosofiei păgâne ca sistem de viziune asupra lumii și etică, el a vrut să stabilească viziunea creștină asupra lumii și a omului în mintea păgânilor educați și, de asemenea, să le ofere un sistem de principii morale ale religiei sale.

Polemici cu religia păgână. Lactanțiu își începe apologia creștinismului cu o respingere a religiei păgâne. În acest domeniu, atât apologeții creștini greci, cât și cei latini acumulaseră deja o experiență considerabilă; în plus, apărătorii creștinismului se puteau adresa și criticii religiilor oficiale de către păgânii educați. Lucrarea lui Cicero „Despre natura zeilor” și satirele lui Lucian au oferit un material bogat pentru apologeți. Cu toate acestea, în critica lor la adresa păgânismului, predecesorii lui Lactanțiu nu s-au limitat la argumente născute în rândul grecilor și romanilor educați. Iustin Filosoful (Martirul) ridică deja problema rădăcinilor istorice ale păgânismului, dar nu o rezolvă în spiritul evemerismului, cunoscut adversarilor săi. Pentru Iustin, erorile păgâne sunt rezultatul mașinațiunilor demonilor, care, cunoscând profețiile despre Hristos, au creat o parodie a creștinismului. Astfel, știind că Hristos este Fiul lui Dumnezeu, că El va lega un măgar de o viță de vie, ei le-au sugerat oamenilor că este vorba despre Dionysos, care s-a născut din zeul Zeus, și că Dionysos a inventat strugurii, iar măgarul îi este sacrificat *(Jud.* 1Ap. 54). Aflând că Hristos va vindeca bolnavii și va învia morții, demonii au început să vorbească despre Esculap (Ibid.). [17] Apologetul grec de la sfârșitul secolului al II-lea, Teofil din Antiohia, după ce a analizat operele lui Hesiod și Homer, spune și el că poveștile despre zei au fost compuse de poeți și filozofi sub influența demonilor (*Theoph.* Ad Aut. II.5–8).

Apologetica latină, care a fost la fel de sârguincioasă în căutarea unui răspuns la natura păgânismului, fără a respinge, în esență, demonologia, s-a ghidat în principal de tradiția provenită de la Euhemerus. Astfel, Tertullian, studiindu-l cu atenție pe Varro și istoria romană, scrie: „Cât despre zeii voștri, eu văd doar numele unor morți antici, aud povești și învăț din ei despre rituri sacre” (*Tertull.* Apol. 12.1). [18] Minucius Felix, bazându-se tot pe datele istoricilor antici, scrie că oamenii antici au căutat să păstreze memoria strămoșilor lor morți în statui, care ulterior au ajuns să fie considerate sacre (*Minut.* Octav. 20-21). În acest sens, Minucius se referă direct la Euhemerus. [19] Aceleași idei, precum și idei noi cu privire la natura păgânismului, le găsim la Lactantius.

Deja în prima carte a Instituțiilor Divine, Lactanțiu încearcă să demonstreze cititorului său inconsecvența păgânismului ca sistem religios. El încearcă să explice cititorului că, în primul rând, zeii în care cred păgânii nu sunt zei, iar credința în ei a apărut relativ târziu; în al doilea rând, acești zei sunt nedemni de venerația religioasă, iar credința în ei, contrară naturii umane, nu este capabilă să-i facă pe oameni mai buni (spre deosebire de credința creștină). Pentru a respinge religia păgână și a-și demonstra poziția, Lactanțiu folosește o varietate de abordări - de la apeluri la bunul simț și logică până la recurgerea la concepte „atee” antice și demonologie creștină.

În tradiția apologeticii latine, Lactanțiu își bazează raționamentul privind natura zeilor păgâni în mare parte pe pozițiile lui Euhemerus, interpretând miturile ca fiind istoria oamenilor antici. Referindu-se la traducerea latină a Istoriei Sacre a lui Euhemerus realizată de Ennius, el îl numește pe Saturn un conducător italian și, în spiritul poeților și scriitorilor romani, asociază „epoca de aur” cu timpul domniei sale. Demitologizând zeii păgâni, clasificându-i ca parte a rasei umane, Lactanțiu arată că oamenii din antichitate își zeificau regii și eroii pentru faptele lor bune și îmbunătățirea vieții: „... erau regi mari și foarte puternici; în semn de recunoștință pentru virtuțile sau beneficiile lor sau pentru invențiile lor în arte și, întrucât erau dragi celor peste care domneau, în memoria [acestora] erau numărați printre zei” (1.8.8). [20] Tot în spiritul lui Euhemerus, Lactantius îi atribuie lui Esculap inventarea medicinei, lui Vulcan meșteșugul fierarului și Minervei toate celelalte meșteșuguri: „... există cu siguranță Minerva, care a inventat totul și de aceea meșterii o venerează. Și datorită acelor oameni josnici Minerva s-a ridicat la cer” (1.18.23).

La această divinizare a regilor și eroilor au contribuit și poeții. Multe mituri sunt rodul invenției poetice. Prometeu nu a creat deloc oameni, dar a fost primul care a modelat statui de lut care înfățișează oameni (II. 10.12). Jupiter nu s-a transformat într-o ploaie aurie, ci pur și simplu a necinstit-o pe Danae, plătind cu monede de aur, iar poeții au dat frumusețe acestei povești murdare. În același timp, „ploaia aurie” este aceeași metaforă ca și „ploaia de fier”, care este

înfățișată prin săgeți și săgeți zburătoare (1.11.18). De asemenea, când l-a răpit pe Ganimede, Jupiter nu s-a transformat într-un vultur; aceasta este, de asemenea, o invenție poetică: „Fie l-a capturat cu ajutorul unei legiuni al cărei simbol este un vultur, fie a avut o fortăreață de corabie făcută în formă de vultur, pe care l-a așezat pe acel Ganimede, așa cum [avea o fortăreață în formă de] taur când a capturat și a transportat [peste mare] Europa” (1.11.19).

O astfel de interpretare real-istorică a miturilor, umilirea zeilor față de oameni, a ajutat la rezolvarea uneia dintre cele mai importante sarcini polemice, tradiționale pentru apologetica creștină, și anume demonstrarea superiorității istorice a monoteismului (în egală măsură a creștinismului) asupra politeismului. Întrebarea dacă creștinismul este o religie nouă sau dacă este consfințit de o vechime și mai mare decât religiile de stat, a fost una dintre principalele întrebări ridicate de apologetica creștină. Apelul la această problemă a fost, pe de o parte, un răspuns la acuzațiile aduse creștinilor de scriitori păgâni precum Celsus și Porfirie și, pe de altă parte, un apel la sistemul de valori greco-roman, pentru care trecutul a fost cel mai bun moment, în timp ce prezentul a fost un moment de declin.

Discutând mai departe despre Saturn și soarta sa, Lactantius arată că credința în zei a apărut relativ târziu. Epoca lui Saturn în sine este pentru el o perioadă a monoteismului universal, absolut: „Într-adevăr, când domnea Saturn, când cultele zeilor nu fuseseră încă stabilite, când niciun popor nu se îndreptase încă spre fantezii despre zei, Dumnezeu era, în orice caz, venerat” (V.5.3). Politeismul a apărut în timpul lui Jupiter, care, după ce și-a înlăturat tatăl, și-a stabilit propriul cult și cultul zeilor (V.5.9) și i-a obligat și pe alți regi să ridice temple în onoarea sa (1.22.21–22).

Într-un alt loc din Institutele Divine, Lactanțiu, apelând la tradiția intelectuală a Orientului Apropiat, explică circumstanțele apariției credinței în mulți zei oarecum diferit. El vorbește despre apariția politeismului în vremurile de după Potop și îi numește pe descendenții lui Ham primii care au acceptat politeismul (II. 13.7). Primul pas către politeism a fost făcut atunci când rasa umană s-a dovedit a fi atât de mare încât nu se putea hrăni cu pământul locuit anterior și a început să se disperseze, pierzând legătura cu rădăcinile „adevăratei evlavii” (II. 13.8-10). Îndepărtarea de adevărata religie a fost marcată de apariția venerației elementelor. Oamenii, neavând un acoperiș deasupra capului, priveau spre cer, ceea ce îi provoca uimire. De aceea au început să venereze stelele, luminatorii și elementele. Egiptenii au fost primii care s-au îndepărtat de adevărata evlavie. Curând au început să divinizeze animalele (II. 13.11). Ambele versiuni ale apariției credințelor păgâne, oricât de diferite ar fi una de cealaltă, dovedesc totuși un lucru: prioritatea temporală a monoteismului.

Totuși, polemicile lui Lactanțiu cu păgânii nu se termină cu dovezi ale vechimii monoteismului. Apologetul latin încearcă să arate că oamenii considerați zei de către păgâni au adus multe nenorociri și, prin urmare, sunt nedemni de venerație. Lactanțiu analizează istoria zeilor păgâni, nu doar arătând că Hercule, Esculap, Apollo, Marte și alții au fost oameni și născuți din oameni, ci și convingând cititorul de proastele lor moravuri. Marte este un criminal, Mercur este un hoț și un escroc, Castor și Pollux sunt răpitori ai mireselor altor oameni, Apollo este un seducător (1.9.1–10.14).

Lactanțiu nu se limitează la caracteristici derogatorii ale caracterului moral al zeilor. Complet în spiritul filosofiei stoice, Lactanțiu discută latura morală a morții „epocii de aur", arătând că epoca păgână este asociată cu declinul moralității, pierderea dreptății, războaie și conflicte. Ca urmare a revoluției lui Jupiter, nu numai că a dispărut adevărata credință, dar războaiele, violența și jafurile au luat locul dreptății. Oamenii, uitând că sunt copiii unui singur Dumnezeu, au încetat să se mai prețuiască unii pe alții, au început să-și protejeze proprietatea de vecini și să o apere, a apărut lăcomia, avariția și interesul personal (V.5-6). Istoria statului roman se transformă în rezultatul și consecința inevitabilă a retragerii religioase și a declinului moral. Consulatul a fost introdus pentru a menține nedreptatea: „... întrucât ei [bogații] i-au înrobit pe ceilalți, au început să ia și să adune cele mai necesare lucruri pentru viață și au creat consuli pentru a supraveghea [toate lucrurile]" (V.6.2). Legile inventate de Jupiter erau „intolerabile și nedrepte"; aroganța i-a obligat pe cei puternici să se înconjoare cu „o alai de gărzi de corp, să se împodobească cu arme și haine speciale" (V.6.3).

Artele dăruite oamenilor de către zei nu au făcut decât să contribuie la întărirea politeismului. Împreună cu arta sculpturii, au apărut idolii, pe care oamenii au început să-i venereze, uitând de Dumnezeu (1.15.4). După sculptori, „au apărut și poeții și, compunând poezii pentru plăcere, i-au ridicat pe aceia [oameni] la cer" (1.15.13). Nici arta oratoriei nu a oferit nimic pozitiv, ci doar a acoperit adevărul cu un „văl de minciuni".

În denigrarea păgânismului și a succeselor civilizației asociate cu acesta, Lactanțiu nu se limitează la utilizarea conceptelor „ateiste" antice și a realizărilor filosofiei stoice. Trecând la conceptele creștine, el afirmă că demonii au profitat de credința oamenilor în regii și eroii lor ca zei. Ei și-au însușit numele acelor regi și mari oameni din antichitate și au început să ceară să li se îndeplinească ritualuri religioase (II. 16.3). Orice cultul păgân este o invenție a demonilor; ei au inventat astrologia, magia, necromanția și arta sculpturii; ei au fost cei care i-au obligat pe oameni să ridice temple în cinstea regilor morți și să le păstreze portretele (II. 16.1-3). Demonii sunt într-o oarecare măsură la curent cu planurile lui Dumnezeu și, prin urmare, cunosc parțial viitorul și folosesc aceste cunoștințe în propriul lor beneficiu (II. 14.6). Folosind aceste cunoștințe, demonii sub

deghizare în zei fac semne prevestitoare ale succeselor viitoare sau avertizează împotriva eșecurilor, câștigând astfel respectul închinătorilor lor (II. 16.19). Astfel, oricine se îndepărtează de Dumnezeu se închină inevitabil forțelor răului, deasupra cărora stă însuși dușmanul umanității - diavolul, care caută să-i îndepărteze pe oameni de mântuire și de viața veșnică.

Diavolul induce în eroare oamenii în mod deliberat pentru a priva fiecare persoană de mântuire. Religia păgână, construită pe venerarea statuilor fără viață, realizate din materiale pământești, îl îndepărtează pe om de cer, îndreptându-l spre pământ și venerarea lucrurilor pământești (II. 1.14). Și prin urmare, credințele păgâne, din punctul de vedere al lui Lactanțiu, contrazic însăși esența omului. Dumnezeu l-a conceput inițial pe om pentru ca acesta să I se închine. El i-a dat omului, singurul dintre toate creaturile, o figură dreaptă, o față întoarsă spre cer și, de asemenea, rațiune, astfel încât omul să-și poată cunoaște adevăratul Tată și Domn (II. 1.15).

Păgânismul, care distorsionează natura „animalului divin", așa cum îl numește Lactanțiu pe om, nu este doar o minciună, ci și zadarnic și lipsit de sens. În timp ce religia ar trebui să ofere omului calea către o stare mai bună, în păgânism, așa cum subliniază autorul Institutelor Divine, nu există nimic care „ar putea ajuta la îmbunătățirea moravurilor și la orânduirea vieții; și nu există nicio strădanie pentru vreun adevăr, ci doar îndeplinirea ritualurilor, care se bazează pe slujirea nu a inimii, ci a trupului" (IV.3.1). Dorința de adevăr este necesară omului pentru a-i dezvălui cele mai înalte adevăruri: ce este Dumnezeu, de ce a creat lumea, așezându-l pe om în ea și care este sensul existenței umane. Cauza viciilor, subliniază Lactanțiu, constă în ignoranța de noi înșine, căci „dacă cineva cunoaște adevărul, va distruge această cauză, după ce a învățat unde trebuie să meargă și cum trebuie să-și petreacă viața" (1.1.25). Și, prin urmare, unul dintre cele mai importante postulate pentru Lactanțiu devine ideea sensului filosofiei. Nicio religie, scrie el, nu poate fi acceptată fără filozofie (1.1.25).

Atitudinea față de filosofia greco-romană. La fel ca în polemica cu religia păgână, Lactanțiu a avut predecesori în chestiunea meritelor și dezavantajelor filosofiei păgâne. Atitudinea apologeților greci față de înțelepciunea păgână, de regulă, se baza pe așa-numita teorie orientală a originii culturii. Apologeții creștini, continuând ideile scriitorilor evrei, susțineau că grecii, și prin ei romanii, au împrumutat toate științele din Orient. Tațian a fost deosebit de persistent în urmărirea acestui punct de vedere, deschizându-și „Discursul către eleni" cu un catalog de inventii și inventatori, cu ajutorul căruia s-a dovedit că toate realizările culturale ale grecilor nu erau altceva decât invenții ale babilonienilor, perșilor, egiptenilor și altor „barbari" *(Tat.* Or. 1). Această înțelegere a istoriei culturii a transformat filosofia greco-romană în ceva secundar și, prin urmare, imperfect în raport cu înțelepciunea orientală.

În ciuda dorinței lor pasionale de a demonstra prioritățile culturii din Orientul Apropiat, apologeții au apreciat destul de mult realizările filosofiei elenice, apreciind în mare măsură ideile pe care le-au împrumutat. Începând cu Iustin Filosoful, apologeții greci au căutat să demonstreze că înțelepții păgâni greci erau părtași la adevăr, tocmai pentru că împrumutau mult din Orient. Iustin în Prima Apologie, după ce a făcut o comparație literară între Timeu și Pentateuh, afirmă că învățătura lui Platon despre soartă, liber arbitru, bine și rău a fost împrumutată direct de la Moise: [21] „Tot ce au spus filosofii și poeții despre nemurirea sufletului, despre pedepsele după moarte, despre contemplarea lucrurilor cerești și despre lucruri similare, au învățat de la profeți” *(Iustin* 1 Ap. 44). Prin urmare, conchide Iustin, toate au „semințe de adevăr”. La fel ca Iustin Filosoful, și Clement din Alexandria a văzut o oarecare parte de adevăr în fiecare școală filosofică, scriind că grecii „nu erau străini de un anumit spirit al înțelepciunii” *(Clem.* Strom. 1.87.1–2).

În același timp, apologeții nu puteau ignora faptul divergenței filosofiei antice de ideile creștinismului și, prin urmare, verdictul dat de Teofil al Antiohiei asupra tuturor înțelepților păgâni pare destul de natural: „Ceea ce se pare că au spus corect este amestecat cu erori. Așa cum otrava mortală, amestecată cu miere sau vin, face ca întregul amestec să fie dăunător și lipsit de valoare, tot așa elocvența lor se dovedește a fi o muncă zadarnică” (*Theoph.* Ad Aut. P.12). Clement al Alexandriei îi face ecoul: „Și totuși, filosofii eleni erau hoți și tâlhari, pentru că, după ce au împrumutat unele părți ale adevărului de la profeții evrei înainte de venirea Mântuitorului, nu numai că nu l-au înțeles pe deplin, dar l-au și prezentat ca fiind propria lor invenție, pe alocuri distorsionându-l, pe alocuri confundând lucrurile cu un entuziasm nemăsurat” *{Clem.* Strom. 1.87.2; lane E. V. Afonasina).

Principalele acuzații pe care apologeții creștini le-au făcut filozofilor greci și romani s-au redus la faptul că filosofia nu a găsit niciodată adevărul; apariția multor școli mărturisește faptul că adevărul a rămas un mister pentru filosofi, iar filosofia a fost în cele din urmă împotmolită în contradicții. Nu este surprinzător faptul că căutarea zadarnică a adevărului a dus la apariția scepticismului și a școlii academice. Abordarea academicenilor a devenit o adevărată descoperire pentru apologeți - ei, la fel ca predecesorii lor păgâni - scepticii, au comparat și confruntat învățăturile diferitelor școli filozofice, ale căror poziții, de regulă, nu coincideau între ele.

Nu doar apologeții greci, ci și colegii lor latini și-au exprimat atitudinea față de filosofia păgână. La fel ca pentru apologeții greci, pentru apărătorii latinofoni ai creștinismului în filosofia antică existau autorități ale căror opinii ar trebui uneori ascultate și ale căror abordări sunt mult preferabile ideilor născute în alte școli filosofice. Această autoritate, ca și pentru apologeții greci, era, desigur, Platon.

Tertulian, distingând două tendințe opuse în filosofia păgână, prima, care susținea că există un Creator și Organizator al lumii, a asociat-o cu numele lui Platon. Această tendință, pe care Tertulian o numește humanitas, o contrastează cu a doua - duritia (groselea, insensibilitate), pe care o asociază cu numele lui Epicur, care susținea că lumea nu a fost creată de nimeni, ci este formată din elemente speciale unite de legea naturii (*Tertull* . Ad nat. II.3). [22] Platon și adepții săi, spre deosebire de Epicur și adepții ideilor sale, nu au studiat lumea lucrurilor, ci au căutat lucrul principal - cauza originară. Totuși, nici măcar „divinul Platon", potrivit apologeților, nu a găsit adevărul. Complexitatea întrebărilor cu care se confruntau filosofii antici, inclusiv Platon, i-a împins nu numai pe gânditorii antici, ci și pe mulți teoreticieni ai creștinismului la agnosticism, care se baza acum pe recunoașterea incomprehensibilității planului lui Dumnezeu. Arnobius, învățătorul lui Lactanțiu, a recunoscut direct că „nu știm ceea ce nu poate fi cunoscut și nu încercăm să investigăm și să căutăm ceea ce nu poate fi înțeles" *{Am.* Adv. nat. I.56-60). [23]

Ca și în cazul criticii păgânismului, Lactanțiu repetă doar parțial ideile predecesorilor săi. El este departe de abordările apologeților greci, care, pe de o parte, îi acuzau pe filosofii păgâni de „furt de idei" și, pe de altă parte, erau simultan bucuroși de acest împrumut intelectual din Orient. Nu vom găsi nicio idee de împrumut intelectual din Orient la Lactanțiu. Dimpotrivă, el este surprins „cum Pitagora, și mai târziu Platon, înflăcărați de dorința de a descoperi adevărul, au ajuns la egipteni, magi, perși și nu au ajuns doar la evrei, în țara cărora se afla atunci înțelepciunea și unde puteau ajunge cu ușurință" (IV.2.4).

Dacă „grâunile de adevăr" nu au fost împrumutate de filozofii greci și romani direct de la evrei, atunci de unde au învățat acești filozofi multe dintre lucrurile apropiate de viziunea creștină? Într-adevăr, Lactanțiu prețuiește foarte mult contribuția adusă de filozofii antici la înțelegerea adevărului și la instruirea omului în virtute. El nu numai că îl numește pe Cicero „marele maestru al stilului roman" (III.13.10), dar subliniază și că, urmându-l pe Platon, a recunoscut un singur Dumnezeu, pe care l-a numit Cel Preaînalt (1.5.24). Într-un alt loc, apologetul creștin scrie că Cicero, deși nu este familiarizat cu scripturile cerești, vede totuși originea divină a omului, căci în prima carte a De Legis transmite același lucru ca și profeții: „Cicero, deși departe de a cunoaște adevărul, totuși, din moment ce avea semnul înțelepciunii, știa că omul nu se poate naște decât din Dumnezeu" (II.11.15-17). În tratatul său Despre Republică, Cicero a lăudat legea divină „cu o voce aproape divină" (VI.8.6). „Cine, cunoscând misterul lui Dumnezeu", exclamă Lactanțiu, „ar fi putut explica legea lui Dumnezeu atât de clar cum a exprimat-o acest om, care era atât de departe de conceptul de adevăr?!" (VI.8.10). Acest lucru îi permite scriitorului creștin să-l compare încă o dată pe Cicero cu profeții (VI.8.11). Lauda este adresată nu numai lui Cicero, gânditorul și oratorul roman cel mai respectat de Lactanțiu. Întrucât ideile creștine sunt strâns legate de o

serie de prevederi ale filosofiei stoice, Lucius Annaeus Seneca devine una dintre autoritățile în înțelepciunea elenă pentru Lactanțiu. Lactanțiu nu numai că citează cuvintele lui Seneca în sprijinul poziției creștine, dar spune și cu admirație despre el: „Ce poate spune un om care îl cunoaște pe Dumnezeu mai adevărat decât a fost spus de cei care nu cunoșteau adevărata religie?” (VI.24.13).

Răspunzând la întrebarea cum au ajuns gânditorii păgâni să fie implicați în adevăr, Lactanțiu se îndreaptă către problema rațiunii umane, ale cărei capacități le prețuiește mult mai mult decât, de exemplu, Tertulian. [24] Lactanțiu consideră rațiunea un dar excepțional de la Dumnezeu pentru om, un dar care îl distinge pe om de toate celelalte creații ale lui Dumnezeu. „Cunoașterea din noi”, scrie apologetul din secolul al IV-lea, „vine din suflet, care se naște în cer, ignoranța din trup, care se naște din pământ. Prin urmare, avem o oarecare comunitate atât cu Dumnezeu, cât și cu animalele. Așadar, din moment ce suntem alcătuiți din aceste două elemente, unul dintre ele fiind pătruns de lumină, iar celălalt de întuneric, ni se dă o parte de cunoaștere și o parte de ignoranță” (III.6.3–4). Tocmai datorită rațiunii și reflecției, gânditorii antici au putut ridica parțial cortina adevărului.

Cu toate acestea, la fel ca apologeții din secolele al II-lea și al III-lea, Lactanțiu consideră că înțelepții păgâni nu au descoperit adevărul. [25] Apoi explică motivul acestor eșecuri: „Filosofia, se pare, se bazează pe două subiecte: cunoaștere și presupunere și nimic altceva. Cunoașterea nu poate veni nici din minte, nici nu poate fi revelată prin reflecție, deoarece nu omul este capabil să cuprindă cunoașterea în sine, ci Dumnezeu. Natura muritoare dobândește cunoaștere numai din exterior” (III.3.1–3). Prin urmare, filosofii, fiind departe de sursa adevărului, adică de Dumnezeu, nu puteau decât să ghicească și să presupună pe baza reflecției. Prin urmare, are dreptate Pitagora, care odată se numea nu înțelept, ci doar zeloți ai înțelepciunii (III.2.6).

În discuția sa despre școlile filozofice (secte), Lactanțiu ridică problema posibilității cunoașterii în general și o rezolvă pozitiv. El consideră că academicienii care au negat posibilitatea cunoașterii greșesc, „căci este imposibil să nu se poată cunoaște nimic” (III.4.14). La urma urmei, chiar și „pentru a afirma că nu se poate cunoaște nimic, trebuie să se știe ceva” (III.6.11). Și într-adevăr, scrie Lactanțiu, există multe lucruri care pot fi învățate prin experiență. Astfel, au fost descoperite mișcarea Soarelui și a Lunii, mișcarea stelelor, numărarea timpului, medicii au descoperit natura corpurilor și proprietățile plantelor, fermierii au descoperit proprietățile pământului, precum și semnele iminentei ploi și ale vremii rele (III.5.2). Cunoașterea absolută aparține numai lui Dumnezeu, în timp ce lipsa completă de cunoaștere este soarta unui animal (III.6.2). Prin urmare, concluzionează Lactanțiu, există o anumită cale de mijloc care aparține omului, adică cunoașterea combinată cu ignoranța și moderată de aceasta (Ibid.).

Această proprietate îl plasează pe om între Dumnezeu și animale. Filozofii-fizicieni care susțineau că totul poate fi cunoscut, precum și filosofii sceptici care negau însăși posibilitatea cunoașterii, nu au reușit să observe această cale de mijloc și s-au dovedit a fi departe de adevăr (III.6.6).

Conform lui Lactanțiu, filosofii antici nu au reușit să atingă adevărul nu doar în chestiuni legate de esența lumii și de posibilitatea înțelegerii ei, ci și în chestiuni de etică. Lactanțiu, urmând scriitorii creștini din secolele II-I, prețuiește filosofia morală la un nivel înalt, deoarece etica este direct legată de viață. Aceasta îi dă apologetului dreptul de a trece sub tăcere a treia parte a filosofiei - logica: „Învățătura divină nu are nevoie de ea, deoarece înțelepciunea nu este în limbaj, ci în inimă. Nu contează ce fel de vorbire să folosim. Căci vorbim despre esență, nu despre cuvinte. Și nu discutăm despre gramatică sau despre un orator, a cărui cunoaștere se limitează la cum să vorbească, ci despre un filosof, a cărui învățătură este despre cum să trăiești” (III. 13.5).

Abordând problema etică a binelui suprem, Lactantius subliniază din nou faptul că opiniile filosofilor antici cu privire la această chestiune sunt destul de contradictorii. Urmându-l pe Cicero, el citează definiții ale binelui suprem care au fost propuse de filosofi în diferiți ani: „Epicur crede că binele suprem constă în plăcerea sufletului, Aristippus - în plăcerea trupului. Calliphon și Dinomachus au combinat virtutea cu plăcerea. Diodor vedea binele suprem în libertatea de suferință, Hieronymus - în absența suferinței, peripateticii - în binele sufletului, trupului și norocului. Cel mai înalt bine pentru Herillus este cunoașterea, pentru Zenon - să trăiască în armonie cu natura, pentru unii stoici - să urmeze virtutea. Aristotel vedea binele suprem în demnitate și virtute” (III.7.7-8). Dar toate definițiile propuse, potrivit lui Lactantius, sunt fie insuficiente, fie pot fi atribuite vieții vitelor, nu oamenilor. Aristippus, cu înțelegerea sa a binelui suprem, a redus omul la nivelul unui animal mut; Zenon, care îndemna omul să trăiască în armonie cu natura, a căzut în aceeași eroare. Heryllus s-a apropiat puțin mai mult de adevăr, crezând că cunoașterea este cel mai înalt bine. Însă cunoașterea fără acțiune, potrivit lui Lactantius, este lipsită de sens. Cunoașterea, scrie apologetul creștin, nu este suficientă pentru a face binele și a evita răul; virtutea trebuie adăugată la cunoaștere: „Într-adevăr, mulți filozofi, deși au rațional despre bine și rău, au trăit conform naturii, adică diferit de ceea ce vorbeau, căci erau lipsiți de virtute. Virtutea, însă, combinată cu cunoașterea, este înțelepciune” (III.8.31). Drept urmare, Lactantius a formulat unul dintre cele mai importante principii ale filosofiei creștine: înțelepciunea constă în unitatea laturii teoretice și activ-practice; nu este doar cunoaștere corectă, ci și viață corectă. [26]

Însă virtutea în sine nu este cel mai înalt bine al omului. În acest caz, Lactantius intră într-o dispută cu Cicero însuși și dovedește că virtutea este „cauza și mama

celui mai înalt bine, căci nu poate fi atinsă fără virtute” (III.8.32). Cel mai înalt bine în sine este conținut în religie, prin care omul este capabil să atingă nemurirea. Dintre toate creaturile pământești, doar omului i s-a dat religia, datorită căreia știe că sufletul său este nemuritor, „că îl caută și îl cunoaște pe Dumnezeu” (III. 12.27). Cunoașterea servește pentru a-l face pe om capabil să știe „cum și unde trebuie să mergem”, iar virtutea servește la a urma „calea spinoasă, dar dreaptă” (III. 12.29).

Astfel, pentru Lactanțiu, legătura dintre filosofie (cunoaștere) și religie este incontestabilă, din care rezultă concluzia pe care apologetul o transformă în teza inițială a raționamentului său: „nicio religie nu poate fi acceptată fără filosofie și nicio filosofie nu poate fi înțeleasă fără religie” (1.1.25). Toți filosofii, scrie el, și-au petrecut întreaga viață căutând răspunsuri la cele mai importante întrebări ale existenței și totuși nu le-au putut găsi, „întrucât fie au aderat la o religie falsă, fie au respins complet oricare” (III.30.4).

Lactanțiu nu doar că urmărește să sublinieze puterea rațiunii umane și, prin urmare, să justifice cunoașterea ca atare, ci vrea și să apere elocvența antică, care a devenit unul dintre obiectele criticii nemiloase în apologetica creștină timpurie. Pentru apologetica timpurie, în special latină, preferința pentru vorbirea simplă față de rafinamentele retoricii era aproape o axiomă. [27] Atacând retorica, apologeții, în esență, au apărat cărțile profetice, care, în opinia criticilor păgâni ai creștinismului, erau scrise într-un limbaj grosolan și primitiv. Spre deosebire de predecesorii săi, Lactanțiu, care a recunoscut și el că „adevărul pur și nedisimulat este mai clar, deoarece în sine este suficient de frumos și, prin urmare, este doar distorsionat de înfrumusețări exterioare” (III. 1.3), consideră că este nu numai permis, ci și necesar să se pună elocvența în slujba înțelepciunii creștine. El îl critică pe Tertulian tocmai pentru că apărătorul african al creștinismului, spre deosebire de Minucius Felix, nu poseda elocvență (V.1.13). Considerând filosofia mai valoroasă pentru apărarea credinței decât oratoria, Lactanțiu vorbește totuși direct la începutul Institutelor Divine despre beneficiile stilului frumos. „Această experiență a disputelor fictive ne este foarte utilă”, scrie el, „astfel încât acum, folosind bogăția și priceperea oratorului, dezvăluim temeiul adevărului. Și deși adevărul ar putea fi stabilit fără ajutorul elocvenței, întrucât este apărat prin multe mijloace, ar trebui totuși să fie iluminat în plus de strălucirea și eleganța stilului și, într-o oarecare măsură, este necesar să vorbim elocvent, astfel încât să pătrundă mai încrezător în suflete, atât înarmat cu propria sa putere, cât și îmbrăcat în fraze elegante” (1.1.10). De aici respectul special al lui Lactanțiu pentru Cicero, de unde și porecla de „Ciceron creștin” atribuită lui Lactanțiu.

Bazându-se pe ideea religiei iluminate, Lactanțiu prezintă imaginea lui Iisus Hristos ca model al unității aspectelor teoretice și practice ale înțelepciunii.

Hristos este singurul din întreaga istorie a omenirii care „a transmis înțelepciunea în cuvinte și a confirmat învățătura Sa printr-un comportament virtuos” (IV.23.10). Numai Hristos a fost un Învățător perfect, ceea ce niciun om nu a putut deveni, întrucât mintea umană este împovărată cu carne. Din această cauză, omul nu poate descoperi independent adevărul, ci este capabil doar să-l accepte din exterior (IV.24.3). Dar, în același timp, pentru a-i instrui pe oameni în virtute, Fiul lui Dumnezeu a trebuit să ia trup omenesc pentru a mărturisi prin exemplul Său cum să îndure suferința de dragul dreptății (IV.24.7).

Doctrina omului. Doctrina virtuții, care se manifestă în comportamentul religios, este strâns legată la Lactanțiu de antropologia sa. Una dintre cele mai importante întrebări pentru întreaga gândire creștină timpurie, chestiunea naturii și scopului omului, [28] o atinge Lactanțiu în cursul polemicilor sale cu epicurienii. Lactanțiu a cântat un adevărat imn omului în lucrarea sa anterioară „Despre creația lui Dumnezeu”, dar în „Instituțiile divine” se întoarce încă o dată la apologia creației supreme a Domnului.

Creștinismul a format o nouă atitudine față de om, o atitudine care, de fapt, se maturizase de mult timp în cultura elenismului și în etica stoicilor. Marea majoritate a predecesorilor creștini ai lui Lactanțiu au afirmat ideea scopului înalt al omului, considerându-l cea mai perfectă dintre creațiile divine. Aproape singura excepție în acest caz a fost învățătorul lui Lactanțiu, Arnobius, care a atacat nu numai corpul uman, ci și, ceea ce era complet neașteptat pentru gândirea creștină, sufletul uman. Potrivit lui Arnobius, omul nu are nimic în comun cu ființele cerești și diferă puțin de alte animale *(Am.* Adv. nat. II.16-17, 25; VII.34). Omul este o creatură nesemnificativă, inutilă lumii, muritoare, nestatornică din fire, înșelătoare, slabă, predispusă la vicii. Prin urmare, numai cunoașterea lui Dumnezeu poate duce la mântuirea omului. Nu numai trupurile, ci și toate sufletele sunt prin natura lor imperfecte și vicioase (Ibid. 11.50). Arnobius oferă o imagine anatomică inestetică a omului, subliniind la el tot ceea ce este neplăcut și urât (Ibid. III.13). [29]

Cu atât mai izbitoare pe fundalul ideilor sale sunt opiniile lui Lactanțiu despre om. Autorul „Institutiilor Divine” face o apologie a omului în două direcții simultan. El apără nu numai sufletul uman, ci și trupul. În acest caz, Lactanțiu s-a putut baza pe autoritatea lui Tertulian, care în tratatul său „Despre învierea cărnii” dă o evaluare neobișnuit de înaltă a corpului uman: Dumnezeu a extras „aurul cărnii (aurum carnis)” din țărână (*Tertull.* De cam. resur. 6), creând carne umană, Domnul s-a gândit la Hristos, care într-o zi va trebui să ia trup (Ibid.). Carnea, unită cu sufletul, este pentru Tertulian „ancora mântuirii (cardo salutis)” a omului: „carnea este spălată pentru ca sufletul să fie curățit, carnea este unsă pentru ca sufletul să fie sfințit, carnea primește Trupul și Sângele lui Hristos pentru ca sufletul să fie hrănit de Dumnezeu” (Ibid. 8).

Lactanțiu vorbește deja despre poziția foarte verticală a corpului uman, cu fața întoarsă spre cer, ca o trăsătură distinctivă a omului, care îl distinge de toate creaturile vii. Postura dreaptă a omului este un semn al scopului său înalt. Omul trebuie să privească în sus, spre cer, unde se află locuința Domnului. Dumnezeu „l-a creat pe om drept, pentru ca noi să știm că suntem meniți să năzuim spre cele înalte și cerești" (I. 17.9); „ni s-a dat în mod special să privim spre ceruri, stând drepti, pentru ca acolo să căutăm religia și să contemplăm cu sufletul" (II. 1.17). Potrivit lui Lactanțiu, Dumnezeu părea să-și întindă mâna către om, forțându-l „să se ridice de la pământ pentru a-L putea contempla" (VII.5.6). Astfel, chiar și o examinare a trăsăturii exterioare a omului, corpul său drept, poate duce la concluzia despre scopul principal al omului, care constă în cunoașterea lui Dumnezeu.

Totuși, Dumnezeu l-a distins pe om de toate creațiile Sale nu doar prin poziția verticală a corpului. Argumentând cu epicurienii, Lactanțiu încearcă să demonstreze că, în ciuda faptului că omul a primit un corp slab, în ciuda faptului că omul este susceptibil la boli, el se deosebește de alte animale printr-un alt dar special. Dumnezeu i-a dat omului mult mai mult decât puterea corpului animalelor, decât dinți ascuțiți sau aripi ușoare - Dumnezeu i-a dat rațiune. Cu ajutorul rațiunii, omul își compensează toate neajunsurile fizice, este capabil să se încălzească, să se protejeze de animalele sălbatice: „Dumnezeu l-a creat pe om gol și fără apărare, pentru ca acesta să fie acoperit și protejat de rațiune. Dumnezeu i-a așezat cetățile și îmbrăcămintea nu pe dinafară, ci pe dinăuntru, nu pe trup, ci în inimă" (VII.4.14).

Totuși, rațiunea este dată omului nu doar pentru ca acesta să-și poată îmbunătăți și proteja propria viață. Scopul principal al rațiunii este ca omul să cunoască binele și răul. Pentru aceasta, scrie Lactantius, omul a fost înzestrat cu raționalitate, „pentru ca, după ce a învățat natura binelui și a răului, să-și folosească puterea rațiunii sale în dobândirea binelui și în evitarea răului" (VII.4.13). Astfel, cunoașterea binelui și a răului în sine nu oferă nimic, iar omul este capabil să dobândească eternitatea doar alegând virtutea cu ajutorul rațiunii. „Prin urmare", scrie Lactantius, „virtutea este facerea binelui și necinstirea răului. Și totuși, cunoașterea este atât de legată de virtute încât cunoașterea merge înaintea virtuții, iar virtutea urmează cunoașterii, deoarece nu există niciun beneficiu din cunoaștere dacă nu există nicio acțiune în spatele ei" (VI.5.11).

O persoană trebuie să-și demonstreze virtutea în comunicarea cu ceilalți oameni; aceasta constă în prevenirea răului și oferirea ajutorului necesar și altruist. Omul, repetă Lactantius poziția lui Aristotel, este un animal social (VI. 10.10). Dar cel mai important, oamenii au un strămoș comun, chiar primul om creat de Dumnezeu și, prin urmare, sunt frați în sens literal, nu figurativ: „... dacă toți

provenim dintr-un singur om pe care Dumnezeu l-a creat, atunci, desigur, suntem cu toții de același sânge” (VI. 10.4). Prin urmare, cea mai înaltă valoare este umanitatea, iar cea mai mare crimă este ura față de o persoană, chiar dacă este un criminal (VI. 10.4). Pe baza acestui fapt, Lactantius, urmându-i pe primii apologeți, se năpustește cu o crimă nemiloasă asupra moralei romanilor, asupra spectacolelor lor sângeroase. [30] Nu numai că este interzis să ucizi o persoană, dar este interzis și să privești o crimă și să te bucuri de ea (VI.20.10). Prin urmare, luptele de gladiatori contrazic însăși natura omului și virtutea. Este interzis să ucizi copii sau chiar să-i arunci în stradă în speranța că vor cădea pe mâini bune. Nici sărăcia părinților nu justifică abandonarea unui copil (VI.20.19–25). Dimpotrivă, fiecare persoană ar trebui să ajute o altă persoană, să arate milă. Dând de pomană celor flămânzi sau săracilor, o persoană săvârșește același act nobil ca și salvarea alteia din foc sau din ghearele unei fiare (VI. 11.5–6). Mila altruistă, condamnată de mulți filozofi, inclusiv de Cicero, stârnește o ostilitate acută în scriitorul creștin. Nu doar cei vrednici au nevoie de ajutor, îi răspunde Lactanțiu retorului roman, ci și cei nevrednici, întrucât, așa cum recunoaște însuși Cicero, „virtutea cumpărată nu este virtute” (VI. 11.14). „Ajutați orbii”, îndeamnă Lactantius, „cei slabi, schilodi și abandonați, cei care vor muri dacă nu sunt ajutați. Ei sunt inutili oamenilor, dar utili lui Dumnezeu, care îi ține în viață, le dă suflare, le dăruiește lumină” (VI.11.18).

Manifestarea virtuții este asociată cu dificultăți pe care fiecare trebuie să le depășească, prin urmare, drumul virtuții de la primul pas pare abrupt și spinos, în timp ce drumul viciilor arată „Frumos și bătătorit” (VI.3.2-3). Obstacolele pe calea virtuții sunt pasiunile umane. Omul, notează Lactantius, este înzestrat nu numai cu rațiune, cu ajutorul căreia a putut alege între bine și rău, între moarte și nemurire, ci și cu pasiuni care îl conduc pe om la păcat. În același timp, Lactantius, spre deosebire de stoici, care cereau eradicarea pasiunilor, vorbește despre utilitatea pasiunilor pentru om, inclusiv pentru atingerea binelui suprem. Pasiunile însoțesc în mod natural viața umană. Este important modul în care o persoană poate scăpa de o anumită pasiune. Nu trebuie să se abțină de la bucuria succeselor statului și a eliberării de tiranie, dar este păcătos să te bucuri de durerea altcuiva (VI. 16.3-5); atracția în raport cu un soț legitim este destul de acceptabilă, în raport cu o altă persoană este un păcat (IVI.16.9). Înțelepciune, Lactanțiu își rezumă raționamentul,

constă în a înfrâna nu pasiunile în sine, ci cauzele lor. Pasiunile „trebuie să se manifeste la momentul, situația și locul potrivit, astfel încât pasiunile care pot fi folosite corect să nu devină vicii” (VI. 16.7). Puterea pasiunilor nu poate fi înfrânată și nu trebuie înfrânată, căci ele sunt date de la naștere pentru a îndeplini funcții vitale, de aceea „trebuie să tindem spre calea cea dreaptă, a cărei cale este lipsită de erori și riscuri” (VI. 16.11).

Dumnezeu a înzestrat intenționat fiecare om cu pasiuni pentru ca acesta să le poată rezista: „Când Dumnezeu l-a creat pe primul om, cu o prevedere minunată, l-a înzestrat mai întâi cu aceste impulsuri ale sufletului, pentru ca acesta să poată folosi virtutea... și a așezat materia viciilor în pasiuni și materia virtuții în vicii” (VI. 15.9). „Într-adevăr”, subliniază apologetul, „nu ar exista virtute sau ar fi inutilă dacă nu ar exista ceva prin care puterea ei să se manifeste și să se facă evidentă” (VI. 15.9).

Întreaga lume a fost creată de Dumnezeu din contrarii. Cerul, lăcașul lui Dumnezeu, sursa luminii și a vieții, este opus pământului, care este locul întunericului, al morții și al tot ceea ce este josnic. Pământul însuși este împărțit de Dumnezeu în două părți opuse - vestul și estul. Estul este legat de Dumnezeu, de sursa luminii; vestul, dimpotrivă, este predat puterii „unui spirit rebel și pervers” (II.9.5). Celelalte două părți - nordul și sudul - se învecinează, respectiv, cu vestul și estul. Conform direcțiilor cardinale, Dumnezeu a creat și anotimpurile: primăvara este dată estului, vara - sudului, toamna - vestului și iarna - nordului. La fel de opuse una față de cealaltă sunt ziua, aproape de Dumnezeu, și noaptea, timpul puterii întunericului: „Ziua, a cărei naștere este dată de est, aparține lui Dumnezeu, așa cum face tot ce este mai bun. Noaptea, pe care o aduce vestul, aparține, desigur, celui pe care îl numim invidios pe Dumnezeu” (11.9.11). Revenind la căutarea tradițională a prototipurilor în gândirea creștină, Lactanțiu interpretează opoziția dintre zi și noapte ca prototipuri ale viitoarei confruntări dintre religia adevărată și iluziile false (Ibid.). Omul însuși este creat din aceleași contrarii, ca un fel de microcosmos în care principiul ceresc (sufletul) și cel pământesc (carnea) sunt unite. Aceleași contrarii (binele și răul, viața și moartea) sunt puse în fața omului pentru ca acesta să facă o alegere.

Astfel, întreaga lume a fost creată de dragul omului (VII.3.15) și a fost desemnată ca locuință a sa. Sensul vieții umane constă în dobândirea nemuririi, care se realizează prin cunoașterea binelui și a răului, prin preferința binelui asupra răului și prin împlinirea binelui cu ajutorul virtuții și dreptății. Se poate cunoaște binele și răul doar cunoscându-L pe Dumnezeu. Împlinirea binelui este slujirea lui Dumnezeu. Astfel, religia devine cea mai importantă componentă a vieții umane pentru Lactanțiu și o distinge de toate celelalte creaturi: „... singura și cu adevărat marea diferență dintre oameni și creaturile tăcute constă în religie” (I.3.14). Prin urmare, pentru Lactanțiu, păgânii care cred sincer în zei, în ciuda tuturor absurdităților lor, sunt preferabili epicurienilor atei care resping religia; păgânii chiar „poartă ceva din adevăr în ei înșiși și pot fi iertați, căci îndeplinesc cea mai înaltă datorie a omului, deși nu în fapt, ci intenționat” (Ibid.). Religia este, în cele din urmă, chemată să păstreze ordinea socială prin restrângerea violenței, cruzimii și imprudenței umane.

Odată cu instaurarea adevăratei religii a lui Hristos, protejată de tirani de Constantin cel ales de Dumnezeu, conform lui Lactanțiu, adevărul a venit în lume și dreptatea s-a întors. Folosind ideea revenirii „epocii de aur”, care a devenit populară în literatura romană încă din vremea lui Octavian Augustus, Lactanțiu leagă lucrarea pământească a lui Hristos de revenirea chipului (speciei) „timpurilor de aur” (V.7.2). [31] Dacă Hristos a adus cu Sine adevărul, atunci în timpul domniei lui Constantin cel Mare, conform lui Lactanțiu, revine a doua componentă importantă a „epocii de aur” - dreptatea (1.1.13). Spre deosebire de predecesorii săi, Lactanțiu a reușit să simtă și să exprime în opera sa acele schimbări pozitive din istoria creștinismului care ulterior au fost asociate cu domnia lui Constantin cel Mare.

Evenimentele din al doilea deceniu al secolului al IV-lea — sfârșitul persecuției de către Galerius, instaurarea toleranței religioase de către Constantin și Licinius și egalizarea creștinismului cu alte culte aprobate de stat — au adus un conținut nou literaturii creștine. Creștinismul nu mai avea nevoie de apărare activă împotriva susținătorilor tradiției păgâne, iar gândirea teoreticienilor creștini s-a orientat treptat către dezvoltarea și clarificarea dogmaticii. Lactanțiu s-a dovedit a fi ultimul apărător strălucit al credinței creștine, dar aceasta nu înseamnă că ideile sale nu au influențat dezvoltarea patristicii. La începutul secolului al V-lea, când polemicile dintre creștini și păgâni s-au intensificat brusc la Roma din cauza evenimentelor din 410, Fericitul Augustin a început să dezvolte activ gândirea apologeților în general și a lui Lactanțiu în special. El va continua analiza critică a filosofiei păgâne, va pune, continuând în multe privințe ideile lui Lactanțiu, bazele epistemologiei creștine medievale și își va dezvolta învățătura despre om.

În lucrarea „Sfintei Instituții”, Lactanțiu citează activ opere clasice antice și cărți ale Sfintei Scripturi, ceea ce ne obligă să facem câteva rezerve. În ciuda faptului că metodele lui Lactanțiu de a lucra cu textul Sfintei Scripturi rămân încă subiectul analizei științifice, oferim cititorului să citească principalele citate din cărțile Vechiului Testament conform traducerii sinodale. În cazurile în care Lactanțiu distorsionează voluntar sau involuntar sensul textului biblic, oferim traducerea noastră cu explicațiile necesare în note.

Citatele poetice din opere clasice ale antichității greacă și romană, precum și din „Cărțile Sibilelor”, cu excepția cazurilor speciale specificate în note, sunt date în traducerile autorizate existente conform următoarelor ediții:

Virgil. Bucolice/Traducere de S. V. Shervinsky/ */Vergil.* Bucolice. Georgice. Eneida. Moscova, 1971

Virgil. Georgice/Traducere de S. V. Șervinski/ */Virgil.* Bucolice. Georgice. Eneida. Moscova, 1971.

Virgil. Eneida/Traducere de S. A. Oșerov/ */Virgil.* Bucolice. Georgice. Eneida. Moscova, 1971.

Homer. Iliada/Trad. N.I. Gnedich. M., 1985.

Horațiu. Ode / Trad. N. S. Ginzburg, 3. N. Morozkina // *Horațiu.* Ode. Epode. Satire. Mesaje. M., 1970.

Horațiu. Epistole/Traducere de N. S. Ginzburg/ */Horațiu.* Ode. Epode. Satire. Epistole. Moscova, 1970.

Horațiu. Satire/Trad. M. Dmitrieva//Satiră romană. M., 1989.

Cărțile Sibilelor/Trad. M. G. și V. E. Vitkovsky. Moscova, 1996.

Lucilius. Satire/Trans. E. G. Rabinovici, F. A. Petrovsky, M. E. Grabar-Passek // Satira romană. M., 1989.

Ovidiu. Metamorfoze / Traducere de S. V. Șervinski. Moscova, 1977.

Ovid. Fasti/Traducere de F. A. Petrovsky/ */Ovid.* Opere. Moscova, 1992.

Persane. Satire/Trad. F. A. Petrovsky//Satiră romană. M., 1989.

Propertius. Elegii/Trad. Jl. E. Ostroumova/ /Catullus. Tibulus. Pro-pertius. Moscova, 1963.

Terence. Comedie/Trad. A. V. Artyushkova. M., 1988.

Titus Lucretius Car. Despre natura lucrurilor / Trad. F.A. Petrovsky. M., 1983.

Juvenal. Satire / Trad. D. S. Nedovici și F. A. Petrovski // Satiră romană. M., 1989.

Citatele în proză din operele scriitorilor antici sunt prezentate în traducerea noastră și verificate cu edițiile existente ale acestor opere în traducerile rusești de către edițiile:

Diogenes Laërtius. Biografii și ziceri ale unor filozofi celebri / Traducere de M. L. Gasparov. Moscova, 1986.

Platon. Starea/Trad. A. N. Egunova/ */Platon.* Opere complete. În 4 vol. M., 1994. T. 3.

Platon. Fedon/Trad. S. P. Markish // *Platon.* Opere complete. În al 4-lea volum M„ 1993. T. 2.

Salust. Despre conspirația Catilinei/Trad. de V. O. Gorenshtein/ / *Gaius Sallust Crisp.* Fabrică. Moscova, 1981.

Cicero. Cato cel Bătrân sau Despre bătrânețe / Traducere de V. O. Gorenshteyn / /*Cicero.* Opere alese. Moscova, 2000.

Cicero. Despre îndatoriri/Traducere de V. O. Gorenshtein// *Cicero.* Despre bătrânețe. Despre prietenie. Despre îndatoriri. Moscova, 1974.

Cicero. Despre natura zeilor/Traducere de M. I. Rijski// *Cicero.* Tratate filozofice. Moscova, 1985.

Cicero. Despre divinație/Tradus de M. I. Rijski */ /Cicero.* Tratate filozofice. M. 1985.

Cicero. Despre stat / Traducere de V. O. Gorenshtein / / *Cicero.* Dialoguri. Despre stat. Despre legi. M. 1972.

Cicero. Conversații tusculane / Traducere de M. L. Gasparov / / *Cicero.* Opere alese. Moscova, 2000.

Cartea I. Despre religia falsă

1. 1. În toate timpurile, oameni mari și eminenți, distinși prin sârguință și dedicându-se în întregime cunoașterii, au lăsat deoparte orice activitate privată și publică și s-au îndreptat spre descoperirea adevărului, crezând că este mai bine să investigheze faptele glorioase umane și divine decât să se ocupe cu acumularea de bogății sau cu sporirea gloriei. 2. Din aceste preocupări, întrucât sunt stricăcioase și pământești și servesc doar îngrijirii trupului, nimeni nu poate deveni nici mai bun, nici mai drept. 3. Dar acei oameni erau vrednici de cunoașterea adevărului, pe care erau atât de dornici să-l descopere, încât i-au dat preferință față de toate celelalte preocupări. 4. Și se știe că unii dintre ei și-au părăsit treburile familiale și au renunțat la toate plăcerile pentru a urma deschis și liber doar adevărul pur, iar numele glorios și autoritatea virtuții erau atât de venerate printre ei, încât vedeau în ea cea mai înaltă dintre cele mai mari răsplătiri. 5. Dar ei nu au atins ceea ce își doreau, iar eforturile și zelul lor au fost zadarnice, întrucât nu au putut descoperi adevărul, adică taina Dumnezeului Preaînalt, care a creat toate lucrurile, prin propria lor perspicacitate și înțelegere. Mai mult, nu s-ar vedea nicio diferență între Dumnezeu și om dacă planurile și decretele sfințeniei Sale neschimbate ar fi înțelese de înțelegerea omenească. 6.

Întrucât nu se putea întâmpla ca ordinea divină să fie revelată omului prin reflecția sa asupra sa însuși, Dumnezeu nu a permis omului, care avea nevoie de lumina înțelepciunii divine, să rătăcească continuu și să rătăcească fără rod în întuneric de nepătruns. În cele din urmă, i-a deschis ochii și i-a arătat mila Sa, prezentându-i adevărul, arătându-i că cunoștințele umane sunt nesemnificative și deschizând celor rătăciți și rătăcitori calea către găsirea nemuririi. 7. Dar puțini s-au folosit de acest har și de acest dar din ceruri și, prin urmare, adevărul, ascuns în întuneric, a rămas necunoscut; fie a fost transmis cu neglijență pentru că a fost lipsit de zeloți credincioși, fie nu a fost perceput [de oameni] din cauza severității sale inerente, pe care natura umană, înclinată spre viciu, nu o poate suporta. Căci virtutea are un gust amar, în timp ce viciile ascund dulceața plăcerilor; respingând-o pe prima, duși de a doua, oamenii erau conduși spre abis și, în imaginea fericită a falsității, prețuiau răul în loc de bine. Am hotărât că este necesar să pătrund în aceste erori, pentru ca oamenii educați să fie convertiți la adevărata înțelegere, iar cei needucați la adevărata religie. 8. Această ocupație trebuie considerată de multe ori mai bună, mai utilă și mai glorioasă decât acea retorică în care m-am ocupat de mult timp și care ne-a condus pe noi, tinerii, nu la virtute, ci direct la viciul cu sunet dulce. Dar acum raționăm cu toată sinceritatea despre preceptele cerești, prin care putem întoarce mințile oamenilor spre închinarea la adevărata sfințenie. 9. Căci există mai mult folos pentru treburile omenești nu în acea artă care dezvoltă facultățile vorbirii, ci în cea care ne învață să trăim cu pioșenie și cinste.Din acest motiv, grecii i-au ținut întotdeauna pe filosofi la o stimă mai mare decât pe oratori. Căci pe bună dreptate erau considerați profesori ai vieții, iar ocupația lor este mult mai utilă, întrucât arta de a vorbi bine îi privește pe puțini, în timp ce arta de a trăi bine este necesară tuturor. 10. Totuși, experiența controverselor imaginare ne este și nouă foarte utilă, astfel încât acum, folosind bogăția și priceperea oratoriei, să putem descoperi fundamentul adevărului. Și deși adevărul ar putea fi stabilit fără ajutorul elocvenței, întrucât este apărat prin multe mijloace, el ar trebui totuși să fie iluminat în plus prin strălucirea și eleganța stilului și, într-o oarecare măsură, este necesar să vorbim elocvent, astfel încât să pătrundă în suflete cu mai multă încredere, atât înarmat cu propria sa putere, cât și îmbrăcat în fraze elegante. Așa începem să raționăm despre religie și despre treburile divine. 11. Dar dacă unii dintre marii oratori, care reușiseră, ca să spunem așa, în profesia lor, și-au abandonat odată studiile, îndreptându-se în cele din urmă spre filosofie, sperând să găsească în ea cea mai deplină odihnă de la osteneli, dacă și-au îndreptat sufletele spre investigarea acelor întrebări la care nu erau în stare să răspundă și nu au găsit pentru ei înșiși atât pace, cât anxietate și s-au trezit mult mai împovărați decât înainte, cu câtă dreptate m-am îndreptat eu către această cunoaștere pioasă, adevărată și divină, ca către un refugiu sigur, în care atrage fiecare cuvânt, plăcut urechii, ușor de înțeles și de o frumusețe uimitoare? 12. Și dacă oamenii învățați și zeloții dreptății au creat instituțiile dreptului civil, prin intermediul cărora se rezolvă diferențele și litigiile dintre cetățenii care se dispută

între ei, atunci nu ar fi oare mai bine și mai corect dacă vom expune în lucrarea noastră instituțiile divine, în care vom vorbi nu despre protejarea jgheabului sau a apei, sau despre daunele cauzate de mână, ci despre speranță, despre viață, despre mântuire, despre nemurire, despre Dumnezeu, pentru a înlătura superstițiile corupătoare și cele mai rușinoase erori?12. Și dacă oamenii învățați și zeloții dreptății au creat instituțiile dreptului civil, prin intermediul cărora se rezolvă diferențele și litigiile cetățenilor aflați în dispută, nu ar fi oare mai bine și mai corect dacă am expune în lucrarea noastră instituțiile divine, în care nu vom vorbi despre ocrotirea jgheabului sau a apei, sau despre pagubele cauzate de mână, ci despre speranță, despre viață, despre mântuire, despre nemurire, despre Dumnezeu, pentru a înlătura superstițiile corupătoare și cele mai rușinoase erori?12. Și dacă oamenii învățați și zeloții dreptății au creat instituțiile dreptului civil, prin intermediul cărora se rezolvă diferențele și litigiile cetățenilor aflați în dispută, nu ar fi oare mai bine și mai corect dacă am expune în lucrarea noastră instituțiile divine, în care nu vom vorbi despre ocrotirea jgheabului sau a apei, sau despre pagubele cauzate de mână, ci despre speranță, despre viață, despre mântuire, despre nemurire, despre Dumnezeu, pentru a înlătura superstițiile corupătoare și cele mai rușinoase erori?

13. Începem acum această lucrare prin autoritatea numelui tău, mare Împărate Constantin, [32] tu ai fost primul dintre împărații romani care, respingând erorile, ai recunoscut și ai glorificat măreția singurului și adevăratului Dumnezeu. Căci atunci când acea zi preafericită a luminat cercul pământului, când Dumnezeu Atotputernicul te-a ridicat pe tine, mântuitorul lumii, la culmea puterii binecuvântate, ai sfințit domnia dorită cu o acțiune glorioasă, când, după ce ai restaurat dreptatea exilată și ultrajată, ai curățit pământul de răutatea altora. 14. Pentru această faptă, Dumnezeu ți-a dăruit fericire, virtute, longevitate, astfel încât tu, bazându-te pe aceeași dreptate cu care ai început să domnești în tinerețe, ai ținut cârma statului la bătrânețe și ai predat grija numelui roman copiilor tăi, așa cum tu însuți ai primit puterea de la tatăl tău. 15. Iar asupra acelor oameni nelegiuiți care încă se înfurie împotriva legii în diferite părți ale pământului, Cel Atotputernic va trimite o pedeapsă cu atât mai mare cu cât se produce mai târziu, întrucât El este la fel de mult un Tată milostiv pentru cei virtuoși, pe cât este un judecător drept pentru cei răi. 16. Eu, care am vrut să le resping credințele și cultul zeilor lor, oare găsesc pe cineva mai bun la care să mă adresez decât el, datorită căruia dreptatea și înțelepciunea au fost redate treburilor omenești?

17. Prin urmare, după ce am respins autoritățile acelei filozofii pământești, care nu a comunicat nimic adevărat, intrăm pe calea cea dreaptă, deși i-am considerat pe acei filozofi ghizi vrednici către o viață mai bună, când eu însumi am urmat acea cale și i-am sfătuit și pe alții să o urmeze. 18. Totuși, este ușor de văzut că, din moment ce filozofii se ceartă mult între ei și nu sunt în mod

constant în dezacord cu ei înșiși, calea lor este departe de a fi adevărată: fiecare dintre ei, croindu-și propria cale după propria sa discreție, a creat o mare confuzie, motiv pentru care adevărul a rămas pe margine. 19. Noi însă, după ce am descoperit taina adevăratei religii - căci adevărul este ascuns în Dumnezeu - și urmându-L pe Învățătorul înțelepciunii și Călăuza adevărului, chemăm pe toți, fără nicio distincție de sex sau vârstă, să se îndrepte către hrana cerească. 20. Căci nicio hrană nu este atât de plăcută ca cunoașterea adevărului, pentru expunerea și apărarea căruia am hotărât să scriem o lucrare în șapte cărți. Atât de infinit și vast este subiectul său, încât dacă cineva ar dori să-l expună mai pe deplin și mai complet, ar umple lucrarea cu o atâta multitudine de fapte, încât nu ar exista nicio limită nici pentru carte, nici pentru conversație. 21. Prin urmare, vom expune totul pe scurt, căci adevărul despre care intenționăm să discutăm este atât de clar și evident, încât pare surprinzător că, fiind atât de clar, nu a fost vizibil oamenilor, mai ales pentru cei dintre ei care erau considerați universal înțelepți. Și fie ca învățătura noastră să-i conducă pe oameni din eroarea în care s-au aflat și pe calea cea dreaptă. 22. Dacă vom realiza acest lucru, așa cum sper, îi vom îndrepta pe oameni către însăși inima doctrinei, către cea mai bogată sursă, atrăgând și fiind satisfăcuți din care își vor potoli setea și vor stinge focul din ei înșiși. Toți sunt deja pregătiți, dispuși și înclinați spre această înțelegere, dacă numai nu s-ar teme să dea dovadă de răbdare în a descoperi singuri învățătura înțeleaptă, prin citire sau ascultare atentă. 23. Mulți oameni, mai ales cei dedați superstițiilor deșarte, opunându-se cu perseverență adevărului evident, nu au profitat atât de mult credințelor lor, pe care le susțineau, cât și și-au făcut rău lor înșiși. Ei, crezând că sunt pe calea cea dreaptă, au urmat intrigile zeilor: au întors câmpia pentru a dispărea în abis, au lăsat lumina să rătăcească orbi și slabi în întuneric. 24. Trebuie să fie luați în considerare ca să nu lupte împotriva lor înșiși și să fie în cele din urmă eliberați de erorile lor anterioare: cel puțin ar realiza acest lucru dacă ar înțelege vreodată cum au fost creați ei înșiși. 25. Căci cauza viciilor constă în ignoranța de noi înșine: dacă cineva cunoaște adevărul, va distruge această cauză, știind unde trebuie să meargă și cum trebuie să-și petreacă viața. Voi schița pe scurt esența acestei cunoașteri, căci nicio religie nu poate fi acceptată fără filosofie și nicio filosofie nu poate fi înțeleasă fără religie.

2.1 Prin urmare, asumându-mi datoria de a arunca lumină asupra adevărului, am considerat necesar să încep prin a examina ceea ce pare a fi de importanță primordială: există o Providență care guvernează totul sau totul se întâmplă și se produce din întâmplare? 2. Autorul unei astfel de judecăți este Democrit, [33] cel care o confirmă este Epicur. [34] Dar chiar și înaintea lor, ce altceva ar fi putut Protagoras, [35] care se îndoia [de însăși existența] zeilor, și apoi Diagoras, [36] care [pur și simplu] i-a negat, și alți [gânditori] care credeau că nu există zei, să ajungă la concluzia că nu există Providență? Însă alți filozofi, și în special stoicii, au respins cu fermitate acest lucru, afirmând că lumea nu s-ar fi

putut naște fără un plan divin și nici nu ar fi putut exista dacă nu ar fi fost guvernată de un sens superior. 3. În același timp, Marcus Tullius, [37] deși era un susținător al doctrinei academicienilor, a vorbit mult și des despre Providență, conducătorul lumii. Confirmând pozițiile stoicilor, el a adăugat multe argumente noi, ceea ce a și făcut în toate cărțile filosofiei sale, dar mai ales în cele care erau *Despre natura zeilor.* 4. Și, desigur, nu a fost dificil să expună incorectitudinea opiniilor câtorva oameni prin intermediul mărturiei triburilor și popoarelor care erau unite în decizia lor cu privire la această chestiune. 5. Căci nimeni nu este atât de ignorant, atât de grosolan în morală, ca cel care, ridicându-și ochii spre cer, deși nu cunoaște Providența lui Dumnezeu care guvernează tot acest [cosmos], nu vede acest lucru [guvernare]; care nu descoperă o Providență în însăși varietatea lucrurilor, mișcare, aranjament, constanță, utilitate, frumusețe, proporție; [care nu va înțelege] că nimic nu ar fi putut fi generat din ceea ce există într-un mod atât de minunat, dacă nu ar fi fost creat printr-un plan măreț. 6. În orice caz, nu ne va fi dificil să urmăm acea parte [a gânditorilor care recunosc Providența] cu ajutorul elocvenței. Însă, întrucât această întrebare a fost deja discutată de multe ori printre filosofi și întrucât se pare că filosofilor care neagă Providența li s-a dat un răspuns exhaustiv de către oameni vorbăreți și elocvenți și, de asemenea, întrucât trebuie, de-a lungul întregii lucrări pe care o începem, să vorbim constant despre marea artă a Providenței divine, vom lăsa deocamdată această întrebare, care este atât de legată de altele încât pare că nu putem discuta nimic fără a vorbi și despre Providență.

3. 1. Să începem lucrarea noastră cu întrebarea care ar trebui să fie a doua: Este lumea guvernată de puterea unui singur Dumnezeu sau a mai multor? Nimeni care este capabil să înțeleagă și care se consideră rațional nu poate să nu vadă că un singur Dumnezeu a creat toate lucrurile și guvernează toate lucrurile prin însăși virtutea care a creat. 2. Căci de ce este necesară o mulțime pentru a guverna lumea? Cu excepția cazului în care presupunem că, dacă ar fi mulți, fiecare dintre ei ar fi slab și slab; cel puțin acesta este cazul celor care ar avea zeii mulți: atunci este necesar ca ei să fie slabi. 3. Căci niciunul dintre ei, fără ajutorul celorlalți, nu ar putea guverna o astfel de vastitate. Acum Dumnezeu, care este Mintea eternă, are cu siguranță virtute perfectă și suficientă. 4. Dacă este așa, este necesar ca Dumnezeu să fie unul. Căci puterea absolută și virtutea absolută își asigură propria imuabilitate. Căci trebuie să presupunem că este complet ceea ce nu se poate lua nimic și este perfect ceea ce nu se poate adăuga nimic. 5. Cine se va îndoi că cel mai puternic prinț este cel care are putere asupra întregului pământ? Și acest lucru este adevărat, deoarece totul îi aparține și numai el și-a concentrat toate forțele. 6. Dar dacă mai mulți prinți ar împărți pământul, atunci fiecare, desigur, ar avea mai puține trupe și mai puține resurse, deoarece ar locui doar într-o anumită parte a lumii. 7. La fel și zeii, dacă ar fi mulți, ar fi mai puțin puternici, căci fiecare dintre ei le-ar avea pe ale sale.

Natura perfectă a virtuții poate fi doar în cel căruia îi aparține totul și nu în cel care posedă doar o mică parte din întreg. Dar Dumnezeu, dacă este perfect, așa cum trebuie să fie, nu poate exista altfel decât singur, astfel încât în El toate lucrurile să rămână. 8. Prin urmare, zeii trebuie să aibă o virtute mai puțin perfectă și o putere mai slabă, căci fiecare este lipsit de ceea ce se află în ceilalți. Prin urmare, cu cât sunt mai mulți, cu atât vor fi mai slabi. 9. De ce atunci nu se poate diviza această putere supremă și tărie divină? Pentru că tot ce este divizat piere în mod necesar. Dar dacă perisabilitatea este străină de Dumnezeu, întrucât El este incoruptibil și veșnic, rezultă că puterea divină nu poate fi împărțită. 10. Prin urmare, Dumnezeu este unul, dacă nu poate exista nimeni altul care să aibă la fel de multă putere. Dar cei care cred că există mai mulți zei spun că și-au împărțit funcțiile între ei. Vom discuta toate acestea la locul lor. [38]11. Între timp, voi continua să raționez despre ce este potrivit pentru locul prezent. Dacă ar fi împărțit funcțiile între ei, întrebarea s-ar întoarce la același lucru: fiecăruia dintre ei i-ar lipsi restul. Prin urmare, nu poate fi perfect cel care, fiind lipsit de celelalte funcții, nu poate guverna totul. Astfel, lumea este guvernată de virtutea perfectă a unuia singur, și nu de slăbiciunea multora. 12. Cine crede că această vastitate a lumii nu poate fi guvernată de unul singur, se înșeală și nu înțelege ce tărie și ce putere poate fi maiestatea divină, dacă presupune că singurul Dumnezeu care a putut crea lumea nu este capabil să guverneze ceea ce a creat. 13. Dar dacă și-ar fi imaginat incomensurabilitatea acestei creații divine, când înainte nu exista nimic, ci prin virtutea și planul lui Dumnezeu totul a fost creat din nimic, lucrare care nu ar fi putut fi începută și finalizată decât de Dumnezeu singur, atunci ar fi înțeles că este mult mai ușor pentru cineva să guverneze ceea ce a fost creat de unul singur.

14. Poate cineva va spune că o creație atât de extraordinară a lumii nu ar fi putut fi realizată altfel decât de către mai mulți zei. Să inventeze oricât de mulți și de mari zei dorește, oricâtă măreție, putere și virtute le-ar atribui, eu pun toate acestea într-unul și spun că toate acestea sunt într-un singur Dumnezeu. Căci sunt atât de multe proprietăți în El încât este imposibil de imaginat sau de exprimat. 15. Căci nu avem nici pricepere, nici cuvinte pentru aceasta, căci atât rațiunea umană este slabă pentru o astfel de înțelegere, cât și limbajul muritor este neputincios să interpreteze astfel de lucruri: trebuie să înțelegem și să exprimăm deja chiar acest lucru. 16. Din nou văd că mi se poate obiecta: ei spun că acei mulți zei sunt așa cum vrem să-i vedem pe unul. Dar acest lucru nu se poate întâmpla în niciun caz, deoarece puterea fiecăruia dintre ei nu ar putea fi perfectă dacă puterea celorlalți i s-ar opune. Căci s-ar întâmpla inevitabil ca fie nimeni să nu poată trece dincolo de propriile limite, fie, dacă ar face-o, l-ar călca în picioare pe celălalt. 17. Cei care cred că există mai mulți zei nu văd ce s-ar putea întâmpla dacă acei zei ar vrea ceva opus, din care s-ar izbucni o dispută și o ceartă între ei: așa cum Homer i-a înfățișat pe zei luptând între ei, când unii voiau să cucerească Troia, iar alții s-au împotrivit.

18. Este necesar, așadar, ca lumea să fie supusă voinței unui singur Dumnezeu. Căci, dacă puterile părților separate nu se bazează pe o singură preocupare, nu poate exista succes general, când fiecare separat nu se preocupă de nimic mai mult decât de ale sale. Așa este și în treburile militare, dacă nu există un singur conducător sau director. 19. Căci, dacă într-o armată ar exista tot atâtea generali câte legiuni, cohorte, cete, detașamente de flanc, în primul rând, nu s-ar putea forma o linie de luptă, când fiecare ar acționa după propria sa discreție. Și nu ar fi ușor [să conduci sau să dirijezi o astfel de armată], căci fiecare și-ar urma propriile decizii, a căror discordie ar cauza mai mult rău decât este posibil. Tot așa și în guvernarea universului, dacă nu ar exista un singur Dumnezeu, căruia îi aparține grija tuturor lucrurilor, totul s-ar prăbuși și ar pieri. 20. Dar a spune că lumea este guvernată de voința mai multor zei este același lucru cu a spune că există multe suflete într-un singur corp. Întrucât există multe și variate funcții ale membrelor, s-ar crede că sentimentele individuale sunt guvernate de suflete separate. S-ar crede, de asemenea, că multe impulsuri care ne conduc de obicei la furie, pasiune, bucurie sau emoție sunt toate guvernate de tot atâtea suflete. Dacă cineva spune cu adevărat asta, ar rezulta că nu există nici măcar un suflet într-o persoană. 21. Dar dacă într-un singur corp un singur suflet guvernează atâtea funcții și organizează totul, atunci de ce crede cineva că lumea nu poate fi guvernată de un singur Dumnezeu, ci poate fi guvernată de mai mulți? Întrucât apărătorii zeilor înțeleg acest lucru, ei spun că zeii guvernează probleme și părți separate, dar, în același timp, există un singur conducător exclusiv. 22. Prin urmare, restul nu mai sunt zei, ci slujitori și membri ai alaiului, pe care Acel mare și puternic Dumnezeu i-a pus în fruntea acelor sfere și ei înșiși ascultă de autoritatea și poruncile Sale. Dacă nu sunt toți egali, atunci nu sunt toți zei. Căci cel care slujește și cel care conduce nu pot fi egali. 23. Căci dacă Dumnezeu este numele puterii supreme, El trebuie să fie etern, perfect, impasibil și nu este supus nimicului. Prin urmare, cei care sunt siliți de necesitate să asculte de un singur mare Dumnezeu nu sunt zei. 24. Dar, întrucât cei care cred în existența mai multor zei nu se înșală fără motiv, vom descoperi cauza acestei erori puțin mai târziu. [39] Acum, însă, vom demonstra unitatea puterii divine prin intermediul dovezilor.

4.1 Profeții, care au fost foarte mulți, au profețit despre un singur Dumnezeu și l-au glorificat pe un singur Dumnezeu: cu siguranță, fiind umpluți de duhul unui singur Dumnezeu, au profețit despre lucrurile viitoare în mod egal și cu un singur glas. 2. Dar oamenii care nu cunosc adevărul cred că nu trebuie crezuți. Căci spun că cuvintele lor nu au fost divine, ci omenești. Prin urmare, profețind despre un singur Dumnezeu, au fost considerați fie nebuni, fie mincinoși. 3. Dar vedem cum profețiile lor s-au împlinit și se împlinesc zi de zi, iar profeția lor unanimă duce la o singură concluzie - că nu au fost nebuni. Căci ce nebun poate nu numai să vestească lucrurile viitoare, ci să vorbească și în conformitate cu alții? 4. Sunt atunci mincinoși aceia care au spus astfel de lucruri? Ar putea ei cu

adevărat să spună ceva pervers când îi împiedicau pe alții să-i înșele pe toți? Căci tocmai în acest scop au fost trimiși de Dumnezeu, ca, pe de o parte, să acționeze ca vestitori ai măreției Sale și, pe de altă parte, ca corectori ai răutății omenești. 5. Mai mult, dorința de a inventa și de a minți se găsește la cei care caută puterea, care sunt însetați de câștig, ceea ce este departe de acei oameni sfinți. 6. Căci ei au îndeplinit îndatoririle care le-au fost impuse în așa fel încât, după ce au respins tot ce era necesar pentru întreținerea vieții, nu numai că nu au muncit pentru viitorul lor, dar nici măcar nu s-au gândit la prezent, mulțumindu-se cu hrana accidentală pe care Dumnezeu le-a oferit-o. Și nu numai că nu au obținut niciun beneficiu, dar au suferit și chinuri și moarte. 7. Căci oamenii corupți și care trăiesc cu răutate pedepsesc aspru dreptatea. Și iată, cei ale căror păcate le-au expus și avertizat i-au lipsit cu cruzime pe profeți, chinuiți de chinuri, [și] de viața însăși. Prin urmare, oricine a avut dorință de câștig, a avut dorință și motiv să înșele. 8. Ce altceva? Căci unii dintre profeți au fost oameni de rang înalt și chiar regi, asupra cărora nu putea cădea nicio suspiciune de lăcomie sau înșelăciune și totuși L-au glorificat pe unicul Dumnezeu cu aceeași inspirație ca și ceilalți profeți.

5. 1. Dar vom lăsa, desigur, deoparte mărturia profeților, ca nu cumva să pară că dovezile potrivite se găsesc doar la cei care nu sunt în mod special de încredere. 2. Să ne întoarcem la acei autori și să-i chemăm ca martori pentru a dovedi adevărul pe cei care sunt folosiți de obicei împotriva noastră. Mă refer la poeți și filosofi. La ei găsim că există un singur Dumnezeu. Într-adevăr, nu că ar fi știut adevărul, dar așa este de puternică adevărul în sine, încât nimeni nu poate fi atât de orb încât să nu vadă slava lui Dumnezeu evidentă ochilor săi. 3. Și acum, poeții, oricât de mult i-au glorificat pe zei în cântece și oricât de mult le-au preamărit isprăvile cu cele mai mari laude, totuși recunosc foarte adesea că totul este pătruns și guvernat de un singur spirit sau de un singur suflet. 4. Orfeu [40] , care este cel mai bătrân dintre poeți și [este considerat] egal cu zeii înșiși (căci se spune că a navigat printre argonauți alături de Tyndaride [41] și Hercule), îl numește pe adevăratul și marele Dumnezeu *primul născut* , căci înaintea Lui nimic nu s-a născut, ci totul a fost creat de El Însuși. De asemenea, Îl numește *primul care a apărut,* căci până atunci nimic nu exista și El a fost primul care a apărut și care s-a ridicat din infinit. 5. Întrucât poetul nu avea nicio idee despre originea și natura Sa, a spus că S-a născut din aer și infinit: „Fiul întâi născut, primul care a apărut, cel mai înalt, eteric”. Căci nu putea spune altceva. 6. Orfeu a afirmat că Dumnezeu era părintele tuturor zeilor, de dragul căruia a creat cerul și care a asigurat ca fiii Săi să aibă un loc de reședință și o locuință comună: „El a creat un lăcaș nestricăcios de dragul nemuritorilor”. Astfel, urmând natura și rațiunea, Orfeu a înțeles că întemeietorul cerului și al pământului este o putere remarcabilă. 7. Căci nu putea spune că creatorul lucrurilor a fost Jupiter, care s-a născut din Saturn, sau Saturn, care, cum se spune, s-a născut din Cer. Și nu îndrăznește să definească Cerul ca un fel de prim zeu, căci a văzut că este

un element al lumii, care ea însăși are nevoie de un Creator. Această reflecție l-a condus la recunoașterea acelui Dumnezeu întâi născut, căruia i-a predat și căruia i-a atribuit întâietatea.

8. Homer nu ne-a putut oferi nimic care să aibă legătură cu adevărul, căci a scris mai degrabă despre lucruri omenești decât despre lucruri divine. Hesiod [42] ne-a putut oferi , care a expus originea zeilor într-o lucrare formată dintr-o singură carte. Dar nici el nu ne-a dat nimic, afirmând că totul a început nu cu Dumnezeu Creatorul, ci cu haosul, care este o masă dezordonată de materie fără formă și grosieră, deși ar fi trebuit mai întâi să explice de unde, când și cum a apărut haosul și a ajuns să existe. 9. Desigur, dacă totul a fost aranjat, organizat și executat de un maestru, este necesar și ca materia însăși să fi fost creată de cineva. Cine a făcut asta dacă nu Dumnezeu, a cărui putere este supusă totul? 10. Dar poetul a evitat această întrebare, temându-se de adevărul necunoscut. Căci nu la sugestia Muzelor, așa cum ar fi vrut să pară, a rostit acel cântec pe Helicon, [43] ci s-a dus acolo [mental], reflectând asupra lui și cugetând. 11. Primul dintre poeții noștri, Maron [44], nu a fost departe de adevăr, ale cărui cuvinte despre Dumnezeul cel Mai Înalt, pe care îl numește suflet și spirit, sunt acestea:

Pământul, firmamentul și întinderile câmpiei apoase, orbita strălucitoare a lunii și lumina lui Titan și stelele, - sufletul hrănește totul, iar spiritul, răspândit peste membre, mișcă întreaga lume, pătrunzând în imensul său corp, [45]

12. Dar ca nimeni să nu rămână, din întâmplare, în ignoranță cu privire la ce este acel spirit care are o asemenea putere, el a spus în alt loc:

...pentru că Dumnezeu umple tot Pământul și mările și înălțimile eterice și din El vin turmele și oile și oamenii și tot felul de animale și tot ce se naște ia cele mai fine particule de viață. [46]

13. Ovidiu [47] , de asemenea, la începutul celebrei sale opere, fără a-și ascunde numele, recunoaște că lumea a fost creată de Dumnezeu, pe care îl numește creatorul lucrurilor. 14. Dacă atât Orfeu, cât și acești poeți ai noștri, care au gândit după natură, au fixat acest lucru pentru totdeauna, atunci ei, înțelegând adevărul, au acceptat aceeași învățătură pe care o urmăm și noi.

15. Dar destul despre poeți. Să trecem la filosofi, a căror opinie are mai multă greutate și a căror judecată este mai precisă, întrucât nu se ocupau de ficțiune, ci de căutarea adevărului. [48] 16. Thales din Milet, [49] care a fost unul dintre „cei șapte înțelepți” și care a fost primul, după cum se spune, care a căutat să descopere principiile naturii, a spus că totul s-a născut din apă. Dumnezeu, însă, este sufletul care a format totul din apă. Astfel, el a descoperit prima materie a

tuturor lucrurilor în lichid și a văzut începutul și cauza nașterii lor în Dumnezeu. 17. Pitagora [50] l-a definit pe Dumnezeu ca fiind sufletul care pătrunde în toate părțile lumii și în toată natura și este difuzat în ele, iar din el prinde viață orice ființă vie care se naște. 18. Anaxagora [51] a spus că Dumnezeu este mintea infinită care organizează [totul] prin ea însăși. Antistene [52] spunea că, deși există mulți zei populari, există unul singur adevărat, și anume, Creatorul a toate. 19. Cleanthes [53] și Anaximenes [54] spuneau că cel mai înalt zeu este eterul. Poetul nostru este de acord cu această opinie:

Aici, atotputernicul Tată Eter, abundent în ploaie, după ce a înveselit sânul soției sale cu iubire, cel mare, este legat de marele ei corp și hrănește toate ființele vii.

20. Chrysippus [55] îl numește pe Dumnezeu o forță naturală, înzestrată cu rațiune divină și, uneori, cu necesitate divină. Zenon [56] îl numește, de asemenea, pe Dumnezeu o lege naturală și divină. 21. Gândirea tuturor acestor filozofi, deși exprimată obscur, tinde totuși să fie de acord că există o singură Providență. Căci, fie că este natură, fie eter, fie rațiune, fie inteligență, fie necesitate fatală, sau cum o numiți, este totuna ceea ce numim Dumnezeu. Și diferența de nume nu împiedică atunci când, prin însăși semnificația lor, totul converge către unul.

22. Aristotel [57] , deși [adesea] nu era de acord cu sine însuși și spunea și gândea opusul său, totuși, în general, susținea că lumea este guvernată de o singură rațiune. 23. Platon, considerat cel mai înțelept dintre toți, a apărat direct și deschis monarhia și l-a numit pe Dumnezeu nu eter, nu rațiune, nu natură, ci, așa cum este, Dumnezeu, prin care lumea a fost creată și aranjată în mod miraculos. 24. Cicero, urmându-l și imitând-o în multe feluri, L-a recunoscut în repetate rânduri pe Dumnezeu și L-a numit Cel Preaînalt în acele cărți pe care le-a scris despre legi. El a dovedit că lumea este guvernată de El, atunci când a disputat despre natura zeilor, spunând următoarele: „Nimic nu este superior lui Dumnezeu, prin urmare este necesar ca El să conducă lumea. Prin urmare, Dumnezeu nu este supus sau subordonat niciunei naturi, El Însuși conduce toată natura.” [58] 25. Ceea ce este Dumnezeu, specifică el în *Exortație.* „Căci Dumnezeul însuși, pe care îl recunoaștem, nu poate fi conceput altfel decât ca un anumit spirit nelimitat și liber, separat de toată materia muritoare, simțind totul și mișcând totul.” [59] 26. Și de câte ori l-a onorat Annaeus Seneca, [60] care a fost cel mai consecvent stoic dintre romani, pe Dumnezeul Preaînalt cu laude meritate! Căci atunci când a argumentat despre moartea prematură, a spus: „Nu înțelegeți puterea și măreția judecătorului vostru, conducătorul atât al lumii pământești, cât și al cerului și al tuturor zeilor - Dumnezeu, de care depind acele zeități pe care singurele le venerăm și le rugăm.” 27. Același lucru se spune și în *Îndemnuri:* „Când a hotărât să pună primele temelii ale unei structuri extrem de frumoase, a început cu ceea ce natura nu știa a fi mai puternic și mai bun: ca

totul să se desfășoare sub îndrumarea conducătorilor săi; deși el însuși a condus personal universul, a generat totuși asistenți la domnia sa.” 28. Și a spus multe alte lucruri despre Dumnezeu care sunt de acord cu noi, pe care le voi lăsa acum deoparte, căci sunt mai potrivite pentru un alt loc. Acum a fost suficient să se arate că oamenii [învățați], datorită minților lor remarcabile, s-au apropiat de adevăr și l-ar fi înțeles dacă obiceiul pervertit nu i-ar fi dat înapoi. Din această cauză, ei credeau că există alți zei și în acele puteri pe care Dumnezeu le-a creat pentru folosul oamenilor, ca și cum acelea [puteri] ar avea capacitatea de a simți, credeau în ele ca pe niște zei, păzindu-le și onorându-le.

6.1 Să trecem acum la dovezile divine, dar mai întâi voi menționa una [mărturie] care seamănă cu cea divină atât prin marea sa vechime, cât și pentru că cel despre care vorbesc a fost numărat printre zei dintre oameni. 2. În Cicero, preotul Gaius Cotta, [61] disputând cu stoicii despre religie și despre varietatea ideilor care există despre zei, pentru a clarifica totul, așa cum este potrivit pentru academicieni, a spus că există cinci Mercur și, după ce i-a enumerat pe cei patru în ordine, a spus că al cincilea a fost cel care l-a ucis pe Argus și din acest motiv a fugit în Egipt și a comunicat legi și scrieri egiptenilor. [62] 3. Egiptenii îl numesc Thoth, după care a fost numită prima lună a anului lor, adică septembrie. El a construit și orașul care în greacă se numește acum Hermopolis; iar fenețiii [63] îl țin pe acesta [Mercur] cu veneraţie respectuoasă. [64] Deși era om, a trăit cu foarte mult timp în urmă și era atât de versat în învățături de tot felul, încât cunoștințele sale despre multe lucruri și arte i-au dat epitetul Trismegistus. [65] 4. A scris cărți, și multe altele, care tratează interpretarea întrebărilor divine, în care recunoștea măreția Dumnezeului suprem și singur, numindu-L cu același nume ca și noi, Dumnezeu și Tată. Dar, pentru ca nimeni să nu-l găsească adevăratul nume, a spus că Dumnezeu *este fără nume* și, prin urmare, nu este nevoie să existe un nume specific, desigur, datorită însăși universalității Sale. Cuvintele Sale sunt acestea: „Dumnezeu este unul și, din moment ce ceea ce este unul nu are nevoie de nume, Dumnezeu este fără nume.” 5. Prin urmare, Dumnezeu nu are nume, din moment ce El este unul: căci un nume propriu nu este necesar, cu excepția cazurilor în care o mulțime necesită distincție, astfel încât să poți identifica fiecare persoană cu propriul său semn și nume. Dar numele propriu al lui Dumnezeu, din moment ce El este întotdeauna unul, este Dumnezeu. [66]

6. Rămâne să menționăm dovezile din ziceri și cântece sacre, care sunt mai de încredere. Căci, într-adevăr, cei împotriva cărora vorbim cred că nu trebuie să-i credem nici pe poeți, ca pe niște inventatori vanitoși, nici pe filosofi, căci ei înșiși pot greși, din moment ce ei înșiși sunt oameni. 7. Marcus Varro, [67] decât care nimeni nu a trăit vreodată mai învățat, nici măcar printre greci, în cărțile despre lucrurile divine pe care le-a scris pentru marele pontif Gaius Caesar, [68] când vorbea despre colegiul celor cincisprezece, [69] a spus că *cărțile sibiline* nu aparțin unei singure Sibile. Totuși, Sibilele sunt numite cu un singur nume,

deoarece toate femeile profetese au fost numite de mult timp Sibile, fie cu numele uneia, cea Delfică, fie pentru că comunicau voința zeilor. Căci în dialectul eolic zeii erau numiți oiouq, nu Geouq, iar cuvântul voință nu este PouX, f)v, ci puX, r|v. Deci Sibila semnifică *voința lui Dumnezeu.* 8. Au existat însă zece Sibile, iar el le-a enumerat pe toate, bazându-se pe scriitorii care de obicei scriau despre una dintre ele. Prima era din Persia, menționată de Nicanor, [70] care a consemnat faptele lui Alexandru cel Mare. A doua era libiană, menționată de Euripide [71] în prologul la *Lamia.* 9. A treia era delfica, menționată de Chrysipps în cartea pe care a scris-o despre divinație. A patra era cimmeriană din Italia, menționată de Naevius în cărțile sale despre Războiul Punic [72] și de Piso [73] în *Anale.* A cincea, eritreană, pe care Apollodor din Eritreea [74] o numește concetățeană și care, așa cum a afirmat el, le-a profețit grecilor care plecau spre Ilion că Troia va pieri și că Homer va scrie un poem plin de ficțiuni. A șasea, samiană, despre care a scris Eratostene [75] , după ce a extras informații din analele antice ale samienilor. 10. A șaptea, cumană, pe nume Amalthea, numită de alții Herophila sau Demophila. Ea a înmânat nouă cărți [de profeții] regelui Priscus din Tarquinius [76] și a cerut trei sute de monede [de aur] din Philippi pentru ele, [77] dar regele, refuzând să plătească un preț atât de mare, a râs de nebunia femeii. Apoi a ars trei dintre cărți în fața regelui și a cerut același preț pentru restul. Tarquinius a considerat-o și mai nebună. 11. Când a ars din nou trei cărți și a persistat în aceeași plată, regele a fost uimit și a plătit pentru cele trei sute [de monede de aur] rămase. Numărul lor a crescut ulterior, odată cu reconstruirea Capitoliului, căci din toate orașele, atât italiene, cât și grecești, în special din Eritreea, au fost colectate și aduse la Roma cărți care purtau numele uneia dintre Sibile. 12. A opta, Hellespontina, s-a născut pe câmpul troian, în satul Marmessus, lângă orașul Gergium. Heraclide din Pont[78] a scris că a trăit pe vremea lui Solon [79] și a lui Cirus. [80] Al nouălea din Frigia, care a profețit la Ancyra. Al zecelea din Tibur, numită Albunea, care este venerată ca o zeiță la Tibur, lângă malurile râului Anienos, în apele căruia, după cum se spune, a fost găsită o statuie a ei ținând o carte în mână. Senatul a mutat-o la Capitoliu pentru a fi venerată.

13. Cântecele tuturor acestor Sibile sunt transmise și păstrate, cu excepția celei cumane, ale cărei cărți sunt ascunse de romani: nimeni nu are dreptul să le examineze în afară de membrii Colegiului celor Cincisprezece. Există cărți separate ale Sibilelor individuale, care, deoarece sunt semnate cu numele Sibilei, sunt considerate a aparține uneia singure; sunt unite și nu sunt separate și este imposibil să atribuim o anumită carte unei anumite Sibile, cu excepția celei Eritreene. Ea și-a pus numele real în cărți și s-a numit Eritreeană [după orașul] în care a profețit, deși s-a născut în Babilon. 14. Totuși, le vom numi și noi în mod inseparabil „Sibile” dacă vom folosi mărturia lor undeva.

Sibilele, așadar, au profețit despre un singur Dumnezeu, în special cel eritrean, care este cel mai faimos și celebrat dintre toți. Căci Fenestella, [81] o scriitoare foarte zeloasă, vorbind despre Colegiul celor Cincisprezece, a relatat că, în momentul construirii Capitoliului, consulul G. Curio a cerut senatului să trimită ambasadori la Eritreea, care să adune cântecele Sibilei și să le aducă la Roma. Așa au fost trimiși P. Gabinius, M. Octacilius și L. Valerius, care au adus la Roma aproximativ o mie de versuri ale Sibilei, copiate de persoane private. [82] Acest lucru a fost relatat de același Varro pe care l-am menționat mai sus. 15. În aceste versuri, pe care ambasadorii le-au adus la Roma, există astfel de mărturii despre un singur Dumnezeu:

Dumnezeu este singurul Domn, nemăsurat și nenăscut. [83]

El este singurul Dumnezeu suprem care a creat cerurile și a separat lumina.

Există un singur Dumnezeu, Cel Preaînalt și Creatorul tuturor lucrurilor: Cerul, Soarele strălucitor, Luna și stelele arzătoare, pământul fertil și apele adâncului mării [84]

y

16. Întrucât El este singurul Arhitect al lumii și Creatorul lucrurilor prin care El există și care rămân în El, prin urmare, El trebuie să fi creat și pământul.

Cinstitește-L numai pe El, Domnul acelei lumi,

El singur este Ființa din veșnicie și de acum înainte și va rămâne pentru totdeauna. [85]

Același lucru a mărturisit o altă Sibilă, nu se știe care, când a spus că a transmis cuvântul lui Dumnezeu oamenilor:

Eu sunt singurul Dumnezeu, nu vei vedea un alt Dumnezeu. [86]

17. Am vrea să relatăm acum mărturia celorlalte Sibile, dacă aceasta nu este suficientă, dar o vom rezerva pentru locuri mai potrivite. Din moment ce apărăm adevărul împotriva celor care, abătându-se de la adevăr, sunt înrobiți de credințe false, ce fel de dovezi ar trebui să folosim mai ușor împotriva lor decât mărturia lăsată de propriii lor zei?

7. 1. Căci Apollo, considerat printre altele un ghicitor și un profet, când a răspuns la Colofon, unde, cred, migrase din Delfi, atras de frumusețea Asiei, unei anumite persoane care l-a întrebat ce este Dumnezeu sau ce este Dumnezeu în general,

el a răspuns în douăzeci și unu de cuvinte, dintre care principalele au fost următoarele:

Dumnezeu s-a născut de sine, a crescut fără grijă maternă și familie,

El nu poate fi numit prin niciun cuvânt; El locuiește în foc.

Acesta este Dumnezeu, și o mică parte din acest Dumnezeu sunt îngerii noștri.

2. Poți presupune că s-a spus aceasta despre Jupiter, care avea atât mamă, cât și nume? Căci Mercur, Cel de Trei Ori Mare pe care l-am menționat mai sus, [87] nu numai că îl numește pe Dumnezeu *fără mamă,* așa cum spune și Apollo, ci și *fără tată,* căci nu a fost născut din nimeni. Căci este imposibil ca el să fie născut din cineva care el însuși a născut toate lucrurile. 3. Cred că am demonstrat suficient prin argumente și am confirmat prin dovezi ceea ce este în sine suficient de clar că există un singur conducător al lumii, un singur tată, un singur Dumnezeu. 4. Dar poate cineva ne va întreba același lucru pe care Hortensius l-a întrebat pe Cicero: „Dacă Dumnezeu este unul, ce fericire poate fi în singurătate?” [88] ca și cum noi, afirmând că El este unul, am spune că El este singur și nu are pe nimeni. În realitate, El are ajutoare, pe care le numim mesageri [nuntii]. 5. Și aceasta este cu adevărat același lucru cu ceea ce a spus Seneca în Îndemnuri, așa cum am spus mai sus *:* „Dumnezeu a născut ajutoare ale împărăției sale”. Este adevărat că nu erau zei și nu doreau să fie numiți zei sau onorați ca zei, căci nu făceau altceva decât poruncile și dorințele lui Dumnezeu. Dar ei nu sunt cei onorați peste tot, al căror număr este atât mic, cât și cunoscut. 6. Căci, dacă închinătorii zeilor cred că îi onorează pe cei pe care noi îi numim asistenți ai Dumnezeului Suprem, nu există nimic în aceasta care să ni se potrivească nouă, căci noi afirmăm că există un singur Dumnezeu și negăm mulți. 7. Dacă sunt mulțumiți de mulțime, vom spune că asistenții lui Dumnezeu nu sunt doisprezece sau trei sute șaizeci și cinci, cum spunea Orfeu, ci o mulțime nenumărată. Noi, dimpotrivă, am arătat eroarea celor care consideră zeii atât de puțini. Să știe, așadar, ce nume ar trebui să fie numiți acei zei, pentru a nu-L pângări pe adevăratul Dumnezeu, al cărui nume îl folosesc dându-le mai multor zei. 8. Să-l creadă pe Apollo al lor, care în același răspuns, pe de o parte, l-a lipsit pe Jupiter de întâietatea sa și, pe de altă parte, le-a negat zeilor numele [de zei]. Căci al treilea vers arată că ajutoarele lui Dumnezeu nu ar trebui numite zei, ci îngeri. 9. Apollo a mințit despre sine, căci, deși făcea parte din numărul demonilor, s-a alăturat îngerilor lui Dumnezeu. Dar în alte răspunsuri s-a recunoscut ca fiind demon. Căci atunci când a fost întrebat cum ar dori să i se roage, a răspuns astfel:

O, demon înțelept, care pătrunzi în secret, ascultă-ne.

Și din nou, când cel care punea întrebarea i-a adresat cererea lui Apollo Smintheus, a început cu aceste cuvinte:

O, demon înțelept, armonie a cosmosului, o, purtător de lumină!

10. Rezultă, așadar, că el este cel care, după propria sa mărturisire, a experimentat biciuirile adevăratului Dumnezeu și a suferit pedeapsa veșnică. Căci într-un alt răspuns a spus acestea:

Demonii care rătăcesc și rătăcesc pe pământ și pe cer sunt îmblânziți de biciul neobositului Dumnezeu.

Despre ambele feluri de spirite vom vorbi pe larg în a doua carte. [90] 11. Între timp, ne este suficient că Apollo, în timp ce dorea să fie venerat și așezat în cer, a arătat ceea ce este relevant în această chestiune: cum ar trebui numiți cei care sunt veșnic cu Dumnezeu. 12. Fie ca oamenii să iasă așadar din erorile lor și, abandonând credințele false, să-L cunoască pe părintele și Domnul lor, a cărui virtute nu poate fi estimată, a cărui putere nu poate fi înțeleasă, a cărui autoritate nu poate fi exprimată. Când zelul minții omenești, subtilitatea și memoria ei încearcă să realizeze acest lucru, ei vor fi opriți, stupefiați și lipsiți de putere, ca și cum toate căile ar fi închise în fața lor. Și nimic altceva nu se poate întâmpla.

13. Dar, întrucât este imposibil ca ceea ce există să nu fi avut un început, este necesar ca, atunci când nimic nu a existat înaintea Lui, El să se nască din Sine Însuși. Și de aceea Apollo Îl numește *născut de la sine,* Sibila, *produs de la sine, fără început* și *necreat.* Aceasta este ceea ce Seneca, un om perspicace, vede în *Îndemnuri* . „Noi”, spune el, „ne îndoim către cine să ne îndreptăm, cui datorăm ceea ce este bun în noi; unul ne-a creat, altul ne-a întărit, dar Dumnezeu s-a născut pe Sine.”

8. 1. S-a dovedit, așadar, prin aceste atât de multe și atât de excelente mărturii, că lumea este guvernată de puterea și providența unui singur Dumnezeu, a cărui tărie și măreție sunt de așa natură încât, așa cum spune Platon în *Timeu,* nimeni nu le poate înțelege prin rațiune sau exprima în cuvinte, din cauza măreției lor excesive și a puterii extraordinare. [91] 2. Se va îndoi cineva că nimic nu este dificil sau imposibil pentru un Dumnezeu care, cu ajutorul Providenței, a conceput atâtea lucrări minunate, le-a creat prin virtute, le-a adus la perfecțiune prin rațiune și acum le menține prin Spirit, le guvernează prin putere, pentru un Dumnezeu care este inexprimabil, de neînțeles și complet cunoscut nimănui în afară de El Însuși?

3. Eu, care reflectez neîncetat la o asemenea măreție [a lui Dumnezeu], sunt uimit de cât de orbi, cât de nebuni, cât de lipsiți de minte, cât de asemănători

animalelor tăcute sunt cei care se închină zeilor, cei care cred că cei născuți din actul sexual al soțului și al soției pot avea ceva din măreția și virtutea divină, așa cum spune Sibila Eritreei:

...cu excepția cazului în care

„Poate coapsele bărbătești și femeiești să creeze zei?”

4. Dacă este într-adevăr așa, atunci este clar că Hercule, Apollo, Liber, Mercur și însuși Jupiter și ceilalți sunt oameni, deoarece sunt născuți din [coitusul] a două sexe. 5. Ce este atât de străin de Dumnezeu precum nevoia pe care El Însuși a dat-o muritorilor pentru crearea de urmași și care nu poate exista fără o substanță trupească? Dacă zeii sunt nemuritori și eterni, atunci de ce au nevoie de sexul opus, dacă cel care va exista pentru totdeauna nu are nevoie de urmași? 6. Dar, de fapt, diferența de sexe, coitusul și capacitatea de a procrea pentru oameni și alte ființe vii nu au alt scop decât posibilitatea de a conserva întreaga rasă a celor vii prin urmași, deoarece aceasta este supusă morții. Dar Dumnezeu, care este etern, nu are nevoie nici de sexul opus, nici de urmași. 7. Cineva va spune că [Dumnezeu are nevoie de acest lucru] pentru a putea avea fie slujitori, fie pe cei asupra cărora poate porunci. De ce are nevoie atunci de sexul feminin, când Dumnezeu, care este omnipotent, poate naște copii fără prezența și ajutorul unei femei? 8. Căci dacă El a dăruit unora dintre cele mai neînsemnate animale să-și poată primi puii *din boabe dulci și frunze,* [92] de ce crede cineva că Dumnezeu Însuși nu poate naște copii decât din amestecul sexelor? Acum, nimeni nu este atât de nechibzuit ca cel care nu înțelege că aceia pe care oamenii ignoranți și nebuni îi numesc zei și pe care îi venerează ca zei sunt muritori. De ce atunci, va spune cineva, sunt ei considerați zei? Fără îndoială, pentru că au fost regi mari și foarte puternici și, în semn de recunoștință pentru virtuțile sau beneficiile lor sau pentru invențiile lor în arte și pentru că erau dragi celor peste care domneau, în memoria [acestora] au fost numărați printre zei. Dacă cineva se îndoiește de acest lucru, să ia în considerare isprăvile și faptele lor, care au fost relatate nu numai de toți poeții, ci și de istoricii antici.

9.1 Hercule, considerat cel mai faimos dintre zei pentru vitejia sa și, asemenea lui Africanus, [93] nu a pângărit el întregul pământ, pe care se spune că l-a înconjurat și l-a curățat [de monștri], cu infamie, poftă și adulter? Și acest lucru nu este surprinzător, întrucât el însuși s-a născut din adulterul Alcmenei. [94] Ce putea fi divin în el, care, învins de viciile sale, i-a acoperit pe bărbați și pe femei, împotriva tuturor legilor, cu rușine, ocară și necinste? 2. Dar lucrurile mărețe și minunate pe care le-a făcut nu ar trebui considerate ca fiind cele atribuite de obicei virtuților divine. Ce glorie a fost în a învinge leul și mistrețul, în a doborî păsările cu săgețile sale, în a curăța grajdul regal, în a cuceri femeia războinică și a-i lua brâul, în a ucide caii desfrânați împreună cu stăpânul lor? Acestea au

fost faptele unui om puternic, adică ale unui om. 3. Cei asupra cărora a obținut victoria au fost creaturi slabe, muritoare. Căci nu există putere, așa cum spune oratorul, care să nu poată fi zdrobită și învinsă de fier sau de o forță mai mare. [95] 4. Dar cel mai glorios lucru este să îmblânzești sufletul, să înfrânezi furia, lucru pe care el [eroul] nu l-a făcut niciodată și nici nu l-a putut face. Pe cel care face aceasta nu-l pun pe același rang cu oamenii remarcabili, ci îl consider a fi asemenea lui Dumnezeu. Aș prefera ca Hercule să se fi întors de la poftă, desfrânare, lăcomie și aroganță și să fi dobândit acea vitejie care îl face pe cineva asemenea lui Dumnezeu. 5. Căci cel care a învins furia nestăpânită și sălbatică conținută în sine trebuie considerat mai glorios decât cel care a învins leul; cel care a înfrânat pasiunile lacome decât cel care a ucis cele mai sângeroase păsări; cel care a învins pofta, cuceritorul rușinii și al conștiinței, mai degrabă decât cel care l-a învins pe războinicul amazon; Nu cel care a golit murdăria din grajd, ci cel care s-a debarasat de viciile sufletului său, care sunt fatale pentru mulți, întrucât sunt propriul lor rău personal și nu ceva de care cineva se poate fugi sau ascunde. 6. Prin urmare, rezultă că numai omul ar trebui considerat glorios acela care este cumpătat, prudent și drept. Dacă cineva ar înțelege ce sunt lucrările lui Dumnezeu, ar considera ridicol tot ceea ce admiră cei mai nebuni oameni. Căci ei [nebunii] măsoară totul nu după virtuțile divine, despre care nu știu nimic, ci după slăbiciunea propriilor puteri.

7. Căci nimeni nu va nega că Hercule nu a fost doar sclavul lui Eurystheus, ceea ce poate părea oarecum decent, ci și [sclavul] femeii desfrânate Omphale, care i-a ordonat, îmbrăcat în hainele ei, să se așeze la picioarele ei și să torcă fire. [96] O rușine teribilă! 8. Dar așa era pofta. „Crezi”, va spune cineva, „că putem avea încredere în poeții de aici?” De ce n-aș crede asta? Căci acest lucru nu este spus de Lucilius [97] sau Lucian [98] , care nu cruță nici zeii, nici oamenii, ci este spus în principal de cei care cântă imnuri zeilor. 9. Pe cine altcineva să credem dacă nu [pe scriitorii] care îi glorifică pe zei? Cine crede că acei [scriitori] mint, să găsească alți autori pe care i-am crede, care ne-ar învăța cine sunt zeii, cum și de unde provin, care este puterea lor, câți sunt, care este autoritatea lor, ce este minunat la ei, de ce sunt vrednici de venerație și, în final, ce ritualuri pentru îndeplinirea cultului lor sunt mai de încredere și mai adevărate. Nu va găsi niciunul. 10. Așadar, îi credem pe acei autori care au vorbit [despre zei] nu pentru a le infirma [existența], ci pentru a-i glorifica.

Așadar, Hercule a navigat cu argonauții și a cucerit Troia, fiind supărat pe Laomedon pentru că acesta refuzase să plătească pentru salvarea fiicei sale. [99] Din aceasta devine clar în ce perioadă a trăit. Și el, într-un acces de furie și nebunie, și-a ucis soția și copiii. 11. Și pe acesta [om] îl consideră oamenii un zeu? Dar Filoctet, succesorul său, nu credea acest lucru, căci a pus o torță pe rugul funerar [al lui Hercule] și a văzut că membrele și tendoanele sale

erau arse și distruse; i-a îngropat oasele și cenușa pe Muntele Oeta, pentru care a primit săgețile sale. [100]

10. 1. Și ce a făcut Esculap, care el însuși nu s-a născut fără rușine, ceea ce a fost vrednic de onoruri divine, în afară de faptul că l-a vindecat pe Hipolit? [101] Este clar că a avut o moarte glorioasă, când a fost considerat vrednic să fie lovit de un zeu. 2. Explicând despre el, Tarquitius spune în lucrarea sa *Despre oamenii eminenti* că s-a născut din părinți necunoscuți, a fost alungat și găsit de vânători, că a fost alăptat de un câine, dat lui Chiron și a învățat medicina. [102] A fost trimis în Messenia, dar a fost întârziat la Epidaur. Tullius, însă, spune că a fost înmormântat la Cynosura. [103]

3. Dar Apollo, tatăl său? Nu din cauza iubirii de care a fost cuprins a păscut în mod rușinos turma altuia și a construit zidurile lui Laomedon, fiind angajat împreună cu Neptun pentru o taxă pe care el [Laomedon] a îndrăznit să o refuze: [104] și nu a învățat regele perfid de la el să refuze tot ceea ce convenise cu zeii? Și el, îndrăgostindu-se de băiatul frumos, l-a necinstit și, jucându-se cu el, l-a ucis. [105]

4. Ucigașul Marte, eliberat de atenieni de vina de crimă, [106] pentru a nu părea prea aspru și crud, a comis adulter cu Venus.

5. Castor și Pollux, în timp ce furau miresele altor oameni, au fost despărțiți. Căci Idas, înflăcărat de nedreptate, l-a străpuns pe unul dintre ei cu o sabie. Poeții, însă, povestesc că uneori erau vii, alteori morți, [107] astfel încât au devenit mai nefericiți nu numai decât zeii, ci și decât toți muritorii, căci nu le era dat să moară o singură dată. 6. Homer, însă, nu mărturisește direct, așa cum fac de obicei poeții, ci că ambii frați au murit. Căci atunci când a scris că Elena, stând pe ziduri, i-a descris lui Priam toți conducătorii grecilor și i-a căutat pe frații ei, el a redat discursul ei în următorul vers:

...Mama Pământ i-a ascuns deja. [108]

7. Ce reputație a lăsat în urma sa hoțul și escroc Mercur, dacă nu amintirea înșelăciunii sale? El este cu siguranță vrednic de rai, întrucât i-a învățat [pe oameni] arta gimnasticii și a fost primul care a construit lira. [109]

8. Este necesar ca în senatul zeilor Tatăl Liber să aibă cea mai înaltă autoritate și importanța primei [persoane], întrucât numai el dintre toți, cu excepția lui Jupiter, a primit un triumf [când] a condus armata și a supus India. [110] Dar chiar și acest mare cuceritor indian invincibil a fost învins de dragoste și de cea mai rușinoasă poftă. 9. De fapt, ajungând în Creta însoțit de eunuci, a întâlnit pe țărmul mării o femeie desfrânată și, dorind să fie un soț demn de victoria asupra

Indiei și să nu pară prea slab, a cerut-o de soție pe această trădătoare a tatălui său, ucigașul fratelui său, această femeie josnică abandonată de un alt [soț], a numit-o Libera [111] și împreună cu ea s-a înălțat la cer.

10. Dar ce se întâmplă cu tatăl lor, Jupiter, care în rugăciunile solemne este numit Gloriosul și Mare? Nu a fost el cunoscut încă din cea mai fragedă copilărie ca fiind nelegiuit și aproape un paricid, când l-a alungat pe tatăl său din regat și l-a pus pe fugă, iar când acesta, ambițios, fără să aștepte moartea unui bătrân decrepit, a început să domnească? Și când a pus mâna pe tronul tatălui său prin forță și armată, Titanii au început un război împotriva lui, care a fost primul dintre toate relele pentru rasa umană; și după ce a obținut victoria asupra lor și a stabilit pacea pentru totdeauna, [112] și-a petrecut restul vieții în rușine și desfrânare. 11. Nu menționez fecioarele pe care le-a umilit. Căci acest lucru este de obicei considerat tolerabil. Dar nu pot trece cu vederea pe Amphitryon și Tyndareus, [113] ale căror locuințe le-a umplut de rușine și ocară. 12. A fost culmea impietății și a crimei că l-a condus pe copilul regelui în rușine. [114] Căci nu era suficient, se părea, că fusese dezonorat prin încălcarea castității feminine, ci că comisese și violență împotriva propriului sex: este cu adevărat o indecență pe care a comis-o împotriva naturii. 13. Cel care a făcut ceea ce am văzut nu este deloc mare sau cel puțin ilustru; astfel de nume sunt străine seducătorilor, criminalilor, oamenilor incestuoși, cu excepția cazului în care, într-adevăr, noi, bărbații, nu ne înșelăm când numim astfel de fapte crime și considerăm că desfrâul merită orice pedeapsă. 14. M. Tullius este un prost care l-a reproșat pe Gaius Verres de adulter (chiar și Jupiter, pe care îl venera, le-a comis), [115] care l-a acuzat pe P. Clodius de incest cu sora sa (același Ilustru și Mare avea o soră de soție). [116]

11. 1. Cât de nechibzuit este cel care crede că domnește în ceruri atunci când nu ar trebui să domnească pe pământ? Nu fără rafinament a descris un anumit poet triumful lui Cupidon, făcându-l pe Cupidon în acea carte nu numai cel mai puternic dintre zei, ci și cuceritorul lor. 2. Căci, după ce a enumerat iubirile fiecăruia separat, prin care acestea au ajuns sub puterea și stăpânirea lui Cupidon, a descris o procesiune solemnă în care Jupiter, înlănțuit împreună cu ceilalți zei, a fost plasat în fața carului triumfătorului. Un poet a inventat acest lucru cu ingeniozitate, dar nu este departe de adevăr. 3. Căci cel lipsit de virtute, cel învins de pasiuni și poftă, este supus, nu lui Cupidon, cum spunea poetul, ci morții veșnice. 4. Dar nu vom vorbi despre morală, ci vom examina esența însăși, pentru ca oamenii să știe în ce erori trăiesc ei, cei nefericiți.

5. Oamenii cred că Jupiter domnește în ceruri. Acest lucru este sugerat atât oamenilor învățați, cât și celor ignoranți și este dovedit de însăși religia, de rugăciuni, imnuri, altare și statui. 6. Și totuși, ei îl recunosc ca fiind născut din Saturn și Rhea. Cum se poate presupune că este un zeu sau, așa cum spune

poetul, *creatorul oamenilor și al lumii,* când înainte de a veni pe lume existau deja multe mii de oameni? Mă refer la cei care au trăit în timpul domniei lui Saturn și au văzut lumina înaintea lui Jupiter. 7. Rezultă că unul a fost rege în primele vremuri, iar altul în cele ulterioare. Prin urmare, se poate întâmpla ca altul să fie rege. Căci dacă puterea s-a schimbat înainte, de ce nu ne-am aștepta ca ea să se schimbe din nou? Dacă Saturn a putut să nască [un fiu] mai puternic decât el, atunci de ce nu poate Jupiter? 8. Dar puterea divină este fie veșnic neschimbătoare, fie, dacă a trecut din mână în mână, ceea ce nu se poate, trebuie să treacă continuu. Prin urmare, Jupiter poate pierde puterea regală, așa cum a pierdut-o tatăl său. Exact asta este. 9. Căci, deși nu se abținea de la fecioare sau de la femei măritate, tot nu se atingea de Thetis, căci răspunsul [oracolului] era că cel născut din ea va fi mai mare decât tatăl său. 10. În primul rând, aceasta arată o ignoranță care nu este caracteristică lui Dumnezeu; dacă Themis nu i-ar fi revelat viitorul, el însuși nu l-ar fi știut. [117] Dar dacă el [Jupiter] nu este un văzător [divinus], atunci nu este Dumnezeu, de la care însăși divinitatea [divinitas] își ia numele, așa cum umanitatea [humanitas] își ia numele de la om [homo]. 11. Mai mult, [aceasta arată] că și-a înțeles propria slăbiciune; în orice caz, se temea de ceva mai mare. Cel care face acest lucru știe că el însuși nu este cu adevărat mare și că într-o zi ar putea apărea unul mai puternic. 12. Același Jupiter jură sacru pe Styx, *căci numai în fața lui zeii sunt plini de frică sacră* . [118] Ce *înseamnă frica sacră* sau de cine sunt ei *plini?* Există atunci o putere superioară care pedepsește zeii care își încalcă jurământul? Care este frica de râul infernal, dacă zeii sunt nemuritori? De ce se tem ei de acel [râu] pe care nu-l vor vedea, dacă nu le este dat să moară? 13. De ce își ridică atunci oamenii ochii spre cer, de ce jură pe zei, când zeii înșiși coboară în lumea de dincolo și locuiesc acolo? Pe cine venerează oamenii, cui se roagă? Este aceasta același lucru cu soarta, căreia îi sunt supuși toți zeii și însuși Jupiter? 14. Dacă Soarele au o asemenea putere încât sunt mai puternice decât toți locuitorii cerului și decât însuși conducătorul și stăpânul, atunci de ce nu se spune că ele domnesc [în cer], ele, ale căror legi și rânduieli toți zeii sunt obligați de necesitate să le asculte? Cine se mai îndoiește că cel care se supune puterii cuiva nu este mare? Căci dacă ar fi astfel, nu ar ispiti soarta, ci ar aranja-o.

15. Acum revin la ceea ce am trecut cu vederea în tăcere. Jupiter, așadar, era cumpătat doar față de o singură femeie, deși o iubea cu pasiune; totuși [era reținut] nu de virtute, ci de frica de moștenitor. 16. Această frică este cunoscută doar de cel muritor, slab și neînsemnat. Și într-adevăr, Jupiter ar fi putut accepta moartea chiar și atunci când s-a născut, așa cum a pierit fratele său, născut înaintea lui, care, dacă ar fi trăit, nu ar fi cedat niciodată puterea fratelui său mai mic. Jupiter, însă, fiind salvat și crescut în secret, a fost numit Zeus; nu [cum presupun acei poeți] în semn de căldură a focului ceresc sau pentru că este dătătorul de viață și insuflă suflete în cei vii, ceea ce este virtutea singurului Dumnezeu (căci ce suflet poate insufla cel care a primit el însuși de la o altă

[sursă]?), ci [a fost numit așa pentru că] a fost primul dintre fiii lui Saturn care a rămas în viață. 17. Acum, oamenii ar fi putut avea un alt zeu ca și conducător, dacă Saturn nu ar fi fost înșelat de soția sa. „Dar aceasta a fost inventată de poeți.” Oricine crede astfel se înșeală. Căci acei poeți vorbeau despre oameni, dar pentru a-i glorifica pe cei a căror memorie o glorificau, spuneau despre ei că sunt zei. Așadar, acei poeți au inventat atunci când vorbeau despre zei în acest fel, dar nu despre oameni. Acest lucru va fi clar din exemplul pe care îl vom da. 18. Jupiter, după ce a dezonorat-o pe Danae, i-a dăruit cu generozitate monede de aur. Acesta a fost prețul dezonorării ei. Dar poeții care au vorbit despre Jupiter ca despre un zeu, pentru a nu diminua opinia despre măreția sa, au inventat că a turnat o ploaie aurie, [au spus asta] în același mod în care oamenii vorbesc *despre o ploaie de fier* , imaginând o mulțime de săgeți și săgeți. 19. Se spune că l-a răpit pe Ganimede, transformându-se într-un vultur: și aceasta este o invenție poetică. Fie l-a capturat cu ajutorul unei legiuni al cărei simbol este un vultur, fie a construit o corabie în formă de vultur, pe care l-a așezat pe acel Ganimede, așa cum a avut un taur când a capturat-o și a transportat-o pe Europa. 20. În același fel, spun ei, a schimbat-o pe Io, fiica lui Inachus, într-o junincă, care, pentru a scăpa de mânia Junonei, *era deja acoperită cu lână, fiind transformată într-o junincă.*21. Prin ce argument se poate dovedi că Europa nu a șadat pe un taur și nici Io nu a fost transformată într-o junincă? În Fasti există o anumită zi în care se celebrează călătoria [navigium] lui Isis: aceasta dovedește că ea nu a traversat mările înot, ci a navigat [pe o corabie]. 22. Cei care se consideră oameni raționali, realizând că un corp viu și pământesc nu poate fi în ceruri, resping întreaga fabulă despre Ganimede din cauza falsității sale și înțeleg că toate acestea s-au întâmplat pe pământ, întrucât atât fapta, cât și pasiunea însăși sunt pământești. 23. Prin urmare, poeții nu au inventat înșiși faptele, căci dacă ar fi făcut-o, ar fi fost cei mai mari mincinoși, ci au dat faptelor o anumită eleganță. Nu au calomniat aceste lucruri, ci au dorit să le înfrumusețeze. 24. Din acest motiv, oamenii sunt înșelați, în primul rând, pentru că consideră toate aceste evenimente demne de admirație, în timp ce toate sunt inventate de poeți și, în al doilea rând, pentru că sunt în ignoranță. Căci ei nu știu care este limita libertății poetice, cât de departe se poate merge cineva inventând. Căci esența poeziei este de a transmite evenimente care s-au întâmplat cu adevărat, prin alegorie, cu oarecare eleganță în alte imagini. 25. Tot ceea ce repetați este inventat, adică prostii, și sunteți un mincinos mai mare decât poetul. 26. Dar ei au inventat lucruri care sunt considerate fabuloase. Asta se spune despre zeițe și despre aventurile amoroase? De ce atunci le spun așa și le onorează așa? Desigur, nu numai poeții mint, ci și pictorii și sculptorii de statui. 27. Căci dacă Jupiter este cel numit zeu printre voi, și nu cel care s-a născut din Saturn și Opus, [119] atunci alte imagini nu ar trebui venerate în toate templele, cu excepția numai a lui. 28. În ce scop are nevoie de sculpturi de femei? De ce sexul slab? Dacă Jupiter are nevoie de asta, pietrele însele mărturisesc că este bărbat. 29. Ei spun că poeții mint și totuși sunt crezuți. Mai

mult, se arată prin faptele lor că nu sunt mincinoși. Căci statuile zeilor sunt sculptate în așa fel încât chiar din diferența dintre sexe devine evident că ceea ce le spun poeții este adevărat. La ce servesc statuile lui Ganimede și imaginea vulturului, când sunt așezate în temple la picioarele lui Jupiter și glorificate în egală măsură cu el, dacă nu pentru a păstra pentru totdeauna amintirea unei crime impie și a unei fapte rușinoase?

30. Prin urmare, nimic nu a fost inventat de poeți în ansamblu, ci doar unele lucruri au fost deplasate și expuse într-o formă alegorică, în care adevărul este ascuns în obscuritate, așa cum este relatată împărțirea puterilor. Căci ei spun că lui Jupiter i s-a dat cerul, lui Neptun marea, lui Pluto lumea de dincolo. De ce atunci nu a fost pământul a treia parte? Doar pentru că acest lucru s-a întâmplat pe pământ. 31. În realitate, însă, puterea asupra lumii a fost împărțită și distribuită prin tragere la sorți, astfel încât lui Jupiter i s-a dat puterea asupra estului, iar lui Pluto, al cărui nume de familie era Agesilaus, i s-a dat partea de vest prin tragere la sorți: deoarece capătul estic, de unde vine lumina la oameni, pare mai înalt, în timp ce capătul vestic pare mai jos. [Poeții] au acoperit astfel adevărul cu ficțiune, astfel încât adevărul în sine nu a contrazis deloc ideea populară. 32. Soarta lui Neptun este clară; spunem că puterea sa a fost aceeași cu stăpânirea nelimitată a lui M. Antoniu, căruia senatul i-a atribuit puterea asupra întregii coaste maritime, astfel încât să persecute pirații și să mențină pacea pe întreaga mare. Astfel, lui Neptun i s-a dat întreaga coastă cu insulele. 33. Cum se poate dovedi acest lucru? Desigur, istoriile antice ne povestesc despre asta. Autorul antic Euhemerus, [120] care era din oraș

Messene a adunat faptele lui Jupiter și ale celorlalți considerați zei și a compus *o Istorie* din inscripțiile sacre păstrate în cele mai vechi temple, și mai ales în sanctuarul lui Jupiter Triphylius, unde, așa cum mărturisește inscripția, Jupiter însuși a ridicat o coloană de aur. Pe această coloană, Jupiter și-a notat isprăvile, pentru ca posteritatea să aibă o amintire a faptelor sale.

34. Această *Istorie* a fost găsită și tradusă de Ennius, [121] ale cărui cuvinte sunt următoarele: „Atunci Jupiter i-a dat lui Neptun stăpânire asupra mării, astfel încât să domnească peste toate insulele și toate teritoriile care sunt situate de-a lungul mării.” Deci poeții au vorbit corect, dar au întunecat [adevărul] cu un anumit văl de ficțiune și frumusețe. 35. De asemenea, Muntele Olimp ar fi putut da poeților această imagine atunci când au spus că Jupiter, prin sorți, a devenit rege al cerului, căci Olimpul este în același timp numele atât al muntelui, cât și al cerului. În aceeași *Istorie* se spune că Jupiter trăia pe Olimp, despre care este scris astfel: „În acele zile, Jupiter și-a petrecut cea mai mare parte a vieții pe Olimp, iar oamenii veneau acolo la el pentru judecată dacă cineva avea un proces.” Și în același loc: „Dacă cineva descoperea ceva nou, util pentru viața omului, atunci se ducea acolo și îi arăta [invenția] lui Jupiter.” 36. Astfel, poeții au modificat

multe lucruri, nu pentru a minți împotriva zeilor pe care îi venerează, ci pentru a da grație și farmec cântecelor lor în diferite moduri. Cei care nu înțeleg care este simbolul cutare sau cutare lucru, îi mustră pe poeți numindu-i mincinoși și sacrilegi.

37. Și filozofii au căzut în această eroare, căci, considerând că ceea ce se spunea despre Jupiter era puțin în concordanță cu Dumnezeu, au creat doi Jupiter, unul real, celălalt fabulos. 38. Ei au văzut în parte ceea ce era adevărat, și anume că Jupiter despre care vorbesc poeții era un om. Dar în ceea ce privește Jupiter-ul real, urmând înțelegerea vulgară a religiei, s-au înșelat, căci i-au dat numele de om lui Dumnezeu, care, așa cum am spus mai sus, [122] întrucât este singur, nu are nume. 39. Pe de altă parte, nu se poate nega că Jupiter este cel care s-a născut din Opus și Saturn. Prin urmare, opinia celor care dau numele de Jupiter Dumnezeului Suprem este falsă. Căci unii care recunosc un singur Dumnezeu, întrucât nu-l pot nega, își apără de obicei erorile afirmând că se închină [singurului] Dumnezeu, dar vor să-L numească Jupiter. Ce ar putea fi mai absurd decât aceasta? Căci Jupiter nu este de obicei venerat fără legătură cu soția și fiica sa. Din care este clar că el nu este acela [doar Dumnezeu], căci acest nume nu poate fi aplicat atât Minervei, cât și Junonei. 40. Mai mult, posesia acestui nume nu are o semnificație divină, ci umană. Căci Cicero explică faptul că Jupiter și Junona au nume care provin de la cuvântul „ajutor” [iuvando]. [123] Iar Jupiter este numit tatăl ajutător [iuvans pater]. Acest nume este foarte puțin potrivit lui Dumnezeu, întrucât o persoană poate ajuta și atunci când trebuie să facă mici servicii altuia cu putere suplimentară. 41. Nimeni nu se roagă lui Dumnezeu să ajute, ci se roagă Lui să mântuiască, să acorde viață și sănătate. Acest lucru este mult mai mult și mai important decât ajutorul. Și, din moment ce vorbim despre un tată, nimeni nu spune că un tată își ajută fiii atunci când îi zămislește sau îi crește. Ar fi mai corect să exprimăm magnitudinea milei paterne prin acest cuvânt. 42. Dar cât de nepotrivit este pentru Dumnezeu, care este adevăratul Tată, prin care existăm cu toții și ai cărui copii suntem, prin care am fost creați, care ne-a dat sufletul, care ne-a înzestrat cu vedere, care ne-a dat viață, ne dă sănătate, ne oferă hrană variată! 43. Nu observă beneficiile divine cel care crede că primește doar ajutor de la Dumnezeu. Prin urmare, nu numai ignorant, ci și nelegiuit este cel care, sub numele de Jupiter, înjosește virtutea celei mai înalte puteri.

44. Dacă Jupiter, așa cum am aflat din faptele și moravurile sale, a fost om și a domnit pe pământ, rămâne de cercetat și moartea sa. 45. Ennius în *Istoria Sacră,* după ce a scris despre tot ce a făcut Jupiter în timpul vieții sale, încheie spunând: „Apoi, Jupiter, după ce a făcut cinci înconjurul lumii și a împărțit puterea tuturor prietenilor și rudelor sale, după ce le-a lăsat oamenilor legi, moravuri, a pregătit pâine și a făcut multe alte fapte bune, înzestrat cu glorie nemuritoare și [lăsând în urmă o amintire nepieritoare], 46. când vârsta sa a

ajuns la sfârșit, s-a despărțit de viața din Creta și s-a dus la zei. Cureții, locuitorii insulei, [124] l-au îngropat și l-au glorificat; iar în Creta, în orașul Knossos, se află mormântul său. Se spune că Vesta a fondat acel oraș, iar pe acel mormânt există o inscripție greacă veche: ZANKRONOY, [125] care în latină înseamnă: «Jupiter, fiul lui Saturn». 47. Acest lucru, firește, nu este transmis de poeți, ci de scriitorii de fapte antice, care au fost atât de veridici încât cuvintele lor sunt confirmate de următoarele cuvinte ale Sibilelor:

Acelea sunt zeități fără suflet, ca niște cadavre neputincioase, pe care țara nefericitei Crete le va ascunde...?

48. Cicero, în cartea sa *Despre natura zeilor,* când afirmă că teologii socotesc trei Jupiter, spune că al treilea a fost un cretan, fiul lui Saturn, al cărui mormânt este arătat pe aceeași insulă. [126] 49. Cum poate atunci un Dumnezeu să fie viu aici și mort acolo; să aibă un templu aici și un mormânt acolo? Romanii să știe că Capitoliul lor, centrul principal al religiei populare, nu este altceva decât un monument gol.

50. Acum ajungem să [ne gândim] la tatăl său, care a domnit înaintea lui și care poate a conținut mai mult din ceea ce se spune că s-a născut din diverse elemente. Să vedem ce a fost vrednic [să fie numit] Dumnezeu în timpul său. 51. În primul rând, că în timpul său a existat, așa cum se spune, o „epocă de aur”, că în timpul său dreptatea era pe pământ. În timpul său, după părerea mea, a existat ceva ce nu era în timpul fiului său. Căci ce este atât de potrivit pentru Dumnezeu ca o guvernare dreaptă și o epocă pioasă? 52. Dar când mă gândesc la asta, nu-L pot considera Dumnezeul Suprem, căci văd că a existat ceva mai vechi decât el: cu siguranță acesta este cerul și pământul. Dar îl caut pe acel Dumnezeu înaintea căruia nu a existat absolut nimic. Trebuie să fie El cel care a ridicat cerul însuși și a creat pământul. 53. Dar Saturn, dacă s-a născut, așa cum se spune, din cer și pământ, cum poate fi primul Dumnezeu, din moment ce își datorează apariția altora? Sau cine a condus lumea înainte ca Saturn să apară? 54. Dar aceasta, așa cum am mai spus puțin mai devreme, este o ficțiune poetică. Căci nu se poate întâmpla ca elementele insensibile, atât de îndepărtate unele de altele, să se unească și să dea naștere unui fiu; sau ca cel care s-a născut să fie complet diferit de părinții săi și să aibă o înfățișare pe care părinții săi nu o aveau.

55. Să căutăm așadar adevărul care se ascunde sub această imagine. Minucius Felix, în cartea pe care a intitulat *-o Octavius* , a raționat astfel: Saturn, când a fost exilat de fiul său și a venit în Italia, a fost numit fiul cerului, pentru că de obicei spunem despre cei a căror vitejie o admirăm, precum și despre cei care apar pe neașteptate, că „au căzut din cer”. Și a fost numit fiul pământului, pentru că de obicei îi numim fii ai pământului pe cei născuți din părinți necunoscuți. 56.

Cele spuse, așadar, deși apropiate de adevăr, tot nu sunt adevărate: căci se știe că Saturn era considerat ca atare [fiul cerului și al pământului] chiar și atunci când domnea. 57. S-ar putea raționa și astfel: Saturn, când era un rege foarte puternic, pentru a păstra memoria părinților săi, a dat nume cerului și pământului, în timp ce înainte erau numite cu alte nume. Astfel, după cum știm, râurile și munții erau numiți. 58. Căci atunci când *poeții* vorbesc despre urmașii lui Atlas sau despre urmașii râului Inachus, ei nu spun că oamenii s-ar putea naște din lucruri care nu au sens, ci îi desemnează pe cei care s-au născut din acești oameni, care fie în viață, fie în moarte și-au dat numele munților și râului. 59. Căci aceasta era o practică obișnuită printre strămoși, mai ales printre greci. Astfel, am aflat că mările au primit numele celor care s-au înecat în ele, cum ar fi, de exemplu, Marea Egee, Icariană, Hellespont. Și în Latium Aventin a dat un nume dealului pe care a fost înmormântat, Tiberinus sau Tiber râului în care s-a înecat. 60. Nu ar fi surprinzător, așadar, dacă cerului și pământului li s-ar da numele celor care au dat naștere celor mai puternici regi. [127]

61. Este clar, așadar, că el nu s-a născut din cer, ceea ce este imposibil, ci s-a născut din omul al cărui nume era Uranus. Faptul că acest lucru este așa este confirmat de Trismegist, care, atunci când a spus că există foarte puțini oameni care sunt la curent cu doctrina perfectă, i-a numit printre ei pe Uranus, Saturn, Mercur și propriile sale rude. 62. Întrucât nu cunoștea adevărul, a condus istoria într-o altă direcție. Am arătat cum putea raționa. Acum voi spune cum, unde și de către cine a fost numit cerul Rai. În realitate, acest lucru nu a fost făcut de Saturn, ci de Jupiter. 63. Ennius relatează următoarele în *Istoria Sacră* : „Apoi Pan l-a condus [pe Jupiter] la muntele care se numește Stela [adică lespede, piatră funerară] Cerului. După ce s-a înălțat acolo, a cercetat ținuturile din jur și acolo, pe munte, a ridicat un altar Cerului și a fost primul care a adus jertfă pe acest altar. Acolo și-a ridicat ochii spre cer, așa cum îl numim noi acum, iar la ceea ce era deasupra pământului, care se numea eter, i-a dat un nume după numele bunicului său, Cer. Și Jupiter a fost primul care a numit ceea ce se numește eter, rugăciunea, cer și care a adus jertfa pe care a consacrat-o acolo.” Se știe că Jupiter a făcut jertfe nu numai acolo.

64. Caesar relatează, de asemenea, în *Aratus* [128] că Aglaosthenes a relatat că, atunci când Jupiter a plecat din insula Naxos împotriva Titanilor și aducea sacrificii pe țărm, în timpul auspiciilor a zburat spre el un vultur, pe care învingătorul, luând-o ca pe un semn bun, a început să-l onoreze.

65. *Istoria sacră* relatează, de asemenea, că un vultur s-a așezat pe capul lui Jupiter și i-a anunțat viitoarea sa stăpânire. Cui putea Jupiter să ofere jertfă dacă nu bunicului Cer, care, după cum spune Eugemer, a pierit în ocean și a fost îngropat în fortăreața Aulacia?

12. 1. Întrucât am dezvăluit misterele poeților și am descoperit părinții lui Saturn, să ne întoarcem la virtuțile și faptele sale. [Se spune] că a fost drept în guvernarea sa. 2. În primul rând, el nu este zeu pur și simplu pentru că a *fost;* în al doilea rând, pentru că a fost totuși nedrept, și nu numai în raport cu fiii săi, pe care i-a ucis, ci și în raport cu tatăl său, căruia i-a tăiat organele genitale, ceea ce probabil s-a întâmplat de fapt. 3. Dar cei care îl consideră a fi originea cerului resping întreaga poveste ca fiind o ficțiune extrem de absurdă, deși stoicii, ca de obicei, încearcă să găsească un sens natural în ea; gândurile lor au fost exprimate de Cicero, în discuția sa despre natura zeilor. 4. El spune că natura cerească cea mai înaltă și eternă, adică cea de foc, care a dat naștere la toate din ea însăși, nu putea poseda acea parte a corpului care servește la aducerea la lumină. [129] Această judecată s-ar putea aplica Vestei, dacă nu ar fi vorba de un om. 5. Vesta este considerată virgină deoarece focul inviolabil este un element din care nimic nu se poate naște, căci orice ia în stăpânire, focul distruge. 6. Ovidiu spune în *Fasti:*

Amintește-ți că Vesta nu este altceva decât o flacără vie, Și trupurile nu se ridică niciodată din foc. Prin urmare, ea este fecioară și nu dă semințe deloc Și nu le ia, Și ea însăși iubește prietenii virgini. [130]

7. Aș putea atribui acest lucru și lui Vulcan, care, deși este considerat și el foc, nu a fost castrat de poeți. Aș putea să-l atribui și Soarelui, în care se află natura și cauza ființelor vii. Căci fără căldura arzătoare a Soarelui nimic nu se poate naște sau înmulți. Așa că niciun alt element nu are nevoie de organe genitale la fel de mult ca căldura, prin a cărei căldură totul apare, se naște și este hrănit. 8. În cele din urmă, chiar dacă toate acestea sunt așa cum își doresc ei, de ce credem că Raiul a fost mai degrabă castrat decât să nu aibă deloc organe genitale? Căci dacă dă naștere de la sine, nu a avut nevoie de organe genitale atunci când l-a născut pe Saturn însuși. Dar dacă ar fi avut nevoie, și acestea ar fi fost desființate de fiul său, începutul lucrurilor și întreaga natură ar fi pierit. 9. Mai mult, nu numai principiul divin este luat de la Saturn însuși, ci și cel uman, când ei îl văd în Saturn pe cel care conține în sine mișcarea și succesiunea perioadelor de timp și care la greci poartă un nume corespunzător. Căci numele lui este Cronos [Kpovoq], care este același cu „chronos” [xpovoq], adică „o perioadă de timp”. Și a fost numit Saturn pentru că este saturat [saturetur] cu ani. 10. Acestea sunt cuvintele lui Cicero, [131] expunând punctul de vedere al stoicilor, care este foarte gol, așa cum este evident pentru orice persoană pricepută. Căci dacă Saturn este fiul Cerului, cum s-ar putea naște timpul din Cer și cum ar putea fi castrat Cerul de timp și cum ar putea fi apoi lipsit timpul de putere de fiul său Jupiter? Sau cu ce ani ar putea fi saturată eternitatea, care nu are limite?

13. 1. Dacă deci raționamentele filozofilor sunt zadarnice, ce rămâne, dacă nu credem că acest lucru s-a întâmplat cu adevărat, adică că un om a castrat un alt om? Dacă nu cumva cineva crede că el a fost Dumnezeu, care se temea de comoștenitorul său; atunci, dacă ar fi avut ceva divin, ar fi trebuit să-i taie nu organele genitale tatălui său, ci pe ale sale, ca nu cumva să se nască Jupiter, care l-a lipsit de putere. 2. De asemenea, nu ar fi luat-o de soție pe sora sa Rhea, pe care o numim Opa în latină, deoarece, după cum se spune, printr-un oracol i s-a interzis să crească fii, căci s-a profețit că va fi înlăturat de un fiu. Temându-se de acest lucru, totuși nu i-a devorat pe fiii care i s-au născut, așa cum relatează fabulele, ci i-a ucis. Dar în *istoria sacră* se spune că Saturn, Opa și alți oameni din acea vreme au mâncat carne de om, dar Jupiter, după ce a stabilit mai întâi legi și moravuri pentru oameni, le-a interzis prin edictul său să mănânce o astfel de mâncare. 3. Dacă acest lucru ar fi fost într-adevăr așa, ce dreptate ar putea exista sub el? Desigur, credem că este o minciună că Saturn și-a devorat fiii; cu excepția cazului în care ceea ce spun oamenii despre devorarea fiilor săi ar trebui înțeles în alt sens, și anume că i-a îngropat, i-a îngropat? Opa, când l-a născut pe Jupiter, l-a luat ca pe un bebeluș și, pentru ca acesta să crească, l-a trimis în secret în Creta. 4. Din nou trebuie să respingem o eroare. De ce atunci

Saturn a aflat profeția de la altul? De ce el, care fusese așezat în cer, nu a văzut ce s-a întâmplat pe pământ? 5. De ce l-au indus în eroare Corybanții [132] cu chimvale? De ce, în cele din urmă, exista o altă forță, mai puternică, care să-i poată depăși puterea? La urma urmei, bătrânul a fost ușor învins de tineri și lipsit de putere. 6. Așadar, exilat, a fugit și, după ce a rătăcit mult timp, a ajuns în Italia cu corabia, așa cum relatează Ovidiu în cărțile *Fast* :

Și de ce este o corabie aici, vă voi spune. Zeul purtător de seceră a venit la râul Tusk, după ce a înconjurat pământul. [133]

7. Acest rătăcitor, îndurând greutăți, a fost primit de Janus. Dovada acestui eveniment sunt monedele antice, pe o parte a cărora este înfățișat Janus cu două fețe, iar pe cealaltă - o corabie, despre care același poet scrie:

Dar oamenii pioși au bătut o corabie în cupru în memoria modului în care zeul căzut a ajuns aici. [134]

8. Toți sunt, așadar, de acord că Saturn a fost om: nu numai poeții, ci și autorii de istorii și fapte antice, care i-au comemorat isprăvile în Italia. Dintre greci, Diodor și Thallus [135] , iar dintre latini, Nepos, Cassius [136] și Varro. 9. Întrucât, însă, în Italia domneau moravuri crude,

El este sălbaticul care a rătăcit singur prin pădurile de munte,

l-a unit într-un singur popor, le-a dat legi și

El a numit în latină pământul în care se refugiase odinioară. [137]

10. Mai crede cineva că cel care a fost doborât, cel care a fugit, cel care s-a ascuns, a fost Dumnezeu? Nimeni nu este atât de nechibzuit. Căci cel care a fugit sau s-a ascuns se temea inevitabil de putere și de moarte. 11. Orfeu, care a trăit ceva mai târziu decât vremea sa, spune direct că Saturn domnea pe pământ, printre oameni:

Cronos a domnit primul peste toți oamenii pământești; iar Zeus, conducătorul suveran, s-a născut din Cronos.

12. Și Maronul nostru spune același lucru:

Saturnul auriu a trăit pe pământ cu o viață asemănătoare cu a lui. [138]

Și în alte părți:

Epoca în care era rege se numește aur:

El a condus popoarele atât de pașnic și senin. [139]

13. Nici mai sus nu a spus Vergil că Saturn trăiește în ceruri și nici mai jos nu a menționat că el conducea cerurile. De aici rezultă că el era un rege pământesc, despre care [Vergil] vorbește și mai specific în altă parte:

…din nou

Secolul va readuce epoca de aur în câmpiile latine, unde Saturn însuși era rege în vremurile străvechi… [140]

14. Ennius, însă, traducându-l pe Euhemerus, spune că primul rege nu a fost Saturn, ci tatăl său, Uranus. „La început”, afirmă el, „puterea supremă pe pământ era deținută de Cer [Coelus]. El a fondat și a organizat acest regat împreună cu frații săi.” 15. Nu există o mare contradicție aici, există doar incertitudinea marilor autori cu privire la fiu și tată. S-ar fi putut întâmpla ca Uranus să fie primul care s-a ridicat prin influența sa printre alții și să aibă titlul de primul, dar nu puterea regală; apoi Saturn a dobândit o putere mai mare și a luat numele de rege.

14. 1. Acum, întrucât *istoria sacră* nu este de acord cu ceea ce am citat , să ne folosim de ea, care se bazează pe scrieri adevărate; mi se pare că nu urmează nonsensul poetic în condamnarea religiei, ci prezintă totul clar. 2. Cuvintele lui Ennius sunt următoarele: „Atunci Saturn l-a luat pe Opa de soție. Titanul, care

era cel mai în vârstă prin naștere, a cerut regatul pentru sine. Apoi Vesta, mama lor, precum și surorile lor Ceres și Opa, l-au sfătuit pe Saturn să nu cedeze regatul fratelui său. 3. Apoi Titanul, care era mai puțin frumos la înfățișare decât Saturn, din acest motiv și, de asemenea, pentru că a văzut că mama și surorile sale l-au făcut pe Saturn să domnească, s-a supus ca el să fie rege. Și a făcut un legământ cu Saturn, conform căruia, dacă el [Saturn] ar avea un copil de sex masculin, Saturn nu l-ar crește. Titan a făcut acest lucru pentru ca regatul să treacă la propriii săi descendenți. 4. Când Saturn a avut primul său fiu, l-a ucis. Apoi s-au născut gemenii Jupiter și Juno. Apoi Juno i-a fost arătată lui Saturn, dar Jupiter a fost ascuns în secret și dat Vestei pentru a-l crește, ascunzând acest lucru de Saturn. 5. Tot în secret de la Saturn, Opa l-a născut pe Neptun și l-a ascuns. În mod similar, la a treia naștere, Opa i-a născut pe gemenii Pluto și Glaucus. Pluto este numit Dispater în latină, altfel spus Orcus. Apoi lui Saturn i s-a arătat fiica Glaucus, dar fiul Pluto a fost ascuns și ascuns. Apoi fata Glaucus a murit." 6. Cei enumerați aici sunt familia și rudele lui Jupiter și ale fraților săi. Aceasta este ceea ce ne transmite textul sacru. 7. Puțin mai departe urmează: „Apoi Titan, după ce a aflat că Saturn născuse și crescuse în secret fii, i-a luat cu el pe fiii săi, numiți Titani, și l-a capturat pe fratele său Saturn, precum și pe Opus, i-a înconjurat cu un zid și le-a pus paznici."

8. Faptul că această poveste este foarte adevărată este dovedit de Sibila Eritreeană, care spune cam același lucru; [141] cuvintele ei diferă doar în câteva lucruri care nu sunt relevante pentru această chestiune. 9. Prin urmare, Jupiter este scutit de acuzația de cea mai mare crimă, așa cum se spune, aceea că și-a înlănțuit tatăl. Acest lucru a fost făcut, așadar, de Titan, unchiul său, deoarece Saturn și-a crescut fiii împotriva acordului și jurământului. 10. *Istoria* relatează apoi următoarele: „Când Jupiter, crescând, a auzit că *tatăl* și mama sa erau sub pază și în lanțuri, a venit cu o mare mulțime de cretani, i-a învins pe Titan și pe fiii săi într-o mare bătălie, i-a eliberat pe părinți din lanțuri, i-a redat tatălui puterea și s-a întors în Creta. 11. După aceasta, Saturn a fost avertizat să fie atent ca nu cumva fiul său să-l priveze de putere. Pentru a evita această soartă și pentru a scăpa de pericol, Saturn a vrut să scape de Jupiter și să-l ucidă. Când aceste intrigi au fost descoperite, Jupiter însuși a preluat puterea și l-a pus pe fugă pe Saturn, 12. care, după ce a fost doborât, rătăcind prin toate ținuturile, urmărit de trupele pe care Jupiter le-a trimis să-l captureze sau să-l ucidă, cu mare dificultate a ajuns în regiunile Italiei, unde s-a refugiat."

15. 1. După ce nu a mai existat nicio îndoială că erau oameni, devine clar de ce au ajuns să fie numiți zei. 2. Căci, dacă înainte de Saturn sau Uranus nu exista rege din cauza numărului mic de oameni care duceau o viață rurală fără niciun conducător, nu există nicio îndoială că în acele vremuri oamenii au început să acorde cele mai mari laude și onoruri fără precedent [primului] rege însuși și întregii sale [familii] și au început, de asemenea, să-i numească zei, fie datorită

miracolului virtuții [dăruite] (oamenilor simpli și grosolani li se părea într-adevăr un miracol), fie, așa cum se întâmplă, dintr-un sentiment de servilism față de puterea evidentă, fie datorită favorurilor cu care le-au acordat omenirii din acea vreme. 3. Apoi, regii înșiși, când au devenit dragi celor ale căror vieți le-au pus în ordine, au lăsat în urmă prin moartea lor o mare tristețe. 4. Și astfel oamenii le-au făcut statui, pentru a primi o oarecare mângâiere contemplându-i și, prin dragoste, au început să onoreze memoria morților. În acest fel, ei au mulțumit și i-au încurajat pe succesorii acelor [regi] să se străduiască să domnească virtuos. 5. Și Cicero afirmă acest lucru, vorbind despre natura zeilor: „În viața oamenilor este obișnuit, prin dorință și consimțământ comun, să se ridice la cer oameni care excelează în fapte bune. [Astfel, i-au ridicat la cer] pe Hercule, apoi pe Castor, Pollux, după ei pe Esculap și Liber.” [142] 6. Și în alt loc: „În multe state se poate observa, de asemenea, că, de dragul perfecțiunii în virtute sau pentru ca fiecare nobil să fie gata să înfrunte pericole de dragul statului, s-au acordat onoruri divine memoriei celor mai buni oameni.” [143] Pornind tocmai de la aceste considerații, romanii i-au zeificat pe Cezarii lor, iar maurii pe regii lor. 7. Astfel, au apărut treptat religiile, când acești primi oameni, care i-au recunoscut pe acei [conducători] [ca zei], i-au învățat pe copiii și nepoții lor să facă același lucru, atunci [s-a *trecut]*și altor generații. Și acești regi supremi, datorită faimei numelor lor, au fost onorați în toate provinciile. 8. Și fiecare popor a acordat cea mai înaltă onoare fondatorilor clanului sau orașului său, care erau fie bărbați faimoși pentru faptele lor vitejene, fie femei remarcabile pentru puritatea lor morală; astfel, egiptenii [au zeificat-o] pe Isis, maurii pe Juba, macedonenii pe Cabirus, cartaginezii pe Uranus, latinii pe Faunus, sabinii pe Sancus și romanii pe Quirinus. 9. În mod similar, atenienii [au început să o onoreze] pe Minerva, samienii pe Juno, locuitorii din Paphos Venus, locuitorii din Lemnos Vulcan, locuitorii din Naxos Liber, locuitorii din Delos Apollo. 10. Astfel, printre popoare și în [diferite] țări, au apărut diverse ritualuri sacre, deoarece oamenii recunoscători au căutat să fie aproape de conducătorii lor și pentru că nu-i puteau găsi pe cei cărora le-au acordat diverse onoruri și care acum plecaseră din viață. 11. Mai mult, evlavia celor care le-au succedat [primilor regi] a contribuit foarte mult la eroare. Întrucât li se părea că s-au născut din strămoși divini, și-au adus onoruri părinților și le-au ordonat și altora să facă același lucru. 12. Dar poate cineva [încă] se îndoiește de modul în care au apărut religiile zeilor; să [aleagă atunci] drept principalii săi tovarăși cuvintele lui Aeneas din Maron:

Acum onorați-l pe Jupiter cu o libație de vin și îndreptați-vă rugăciunile către Anchises, tatăl vostru [144]

El i-a dat [lui Anchises] nu numai nemurirea, ci și stăpânirea asupra vânturilor:

Să ne rugăm vânturilor, ca să putem săvârși ritualul anual în propriul nostru templu, după ce am construit un oraș. [145]

13. Trebuie să ne gândim că Liber, Pan, Mercur și Apollo au făcut același lucru cu Jupiter, iar apoi urmașii lor odată cu ei. Au apărut și poeți care, compunând poezii pentru plăcere, i-au ridicat pe acei oameni la cer, așa cum fac și cei care câștigă grațiile regilor și ticăloșii cu panegirice false. 14. Acest rău s-a născut printre greci, a căror frivolitate, înzestrată cu dar și putere oratorică, a ridicat o mulțime incredibilă de nori de minciuni. Și astfel, venerându-i, ei [grecii] au fost primii care au stabilit rituri sacre în cinstea lor și le-au transmis tuturor popoarelor. 15. Sibila le reproșează astfel această vorbărie deșartă:

O, Eladă, de ce te-ai bazat pe conducători muritori? <Nu li se dă nicio cale de a scăpa de sfârșitul fatal> De ce le faci pe plac celor ce vor pieri cu daruri fără valoare și aduci jertfe statuilor? Cum ai învățat să faci astfel de lucruri, disprețuind fața Dumnezeului Atotputernic? [146]

16. Marcus Tullius, care nu a fost doar un orator excelent, ci și un filosof (căci singurul care a fost considerat egal cu Platon), în cartea în care se consola pentru moartea fiicei sale [147], a declarat fără nicio ezitare că zeii venerați în mod popular erau oameni. 17. Această mărturie a sa trebuie considerată cu atât mai semnificativă, deoarece avea toiagul de augur al preoților și jura că se închină zeilor și li se roagă. 18. Acum, în câteva rânduri, Cicero ne-a dat două împrejurări. Căci atunci când a declarat că va zeifica imaginea fiicei sale în același mod în care acei oameni erau zeificați de antici, el a afirmat, [pe de o parte] că acei oameni erau muritori și, [pe de altă parte], ne-a arătat clar originea unei superstiții deșarte. 19. „Când”, spune el, „vedem mulți bărbați și femei printre zei și când îi onorăm cu cele mai magnifice sanctuare în orașe și sate, atunci venerăm înțelepciunea celor prin ale căror daruri și invenții avem o viață înnobilată și organizată prin legi și regulamente. 20. Dacă vreodată vreo ființă vie ar trebui să fie zeificată, atunci *cu siguranță* aceasta [femeia]. Și dacă faima a ridicat la cer pe urmașii lui Cadmus, Amphitryon, Tyndareus, atunci cu siguranță ei ar trebui să i se arate aceeași onoare. Ceea ce fac și eu, și pe tine, cel mai bun dintre toți și cel mai învățat, fie ca zeii nemuritori să-mi permită, te pun în adunarea lor și te număr printre zei spre glorie printre toți muritorii.” 21. Cineva ar putea spune că Cicero, dintr-un exces de durere, a spus prostii. Dimpotrivă, întregul acest discurs, neobișnuit de perfect atât în precizia gândirii, cât și în exemple și în însăși modul de prezentare, nu a fost plin de tristețe, ci a arătat semne de tărie și sobrietate a judecății autorului, a cărui gândire nu poartă nici măcar o umbră de tristețe insurmontabilă. 22. Căci nu ar fi putut scrie atât de rafinat, atât de elocvent, atât de elegant, dacă rațiunea, mângâierile rudelor sale și timpul nu i-ar fi alinat durerea. 23. Și ce dacă? El spune ceva similar în cărțile *Despre stat* și *Despre glorie.* [148] Astfel, în lucrarea *Despre legi,* unde, urmându-l pe Platon, a vrut să propună legi pe care, după cum credea el, un stat drept și rațional ar trebui să le folosească, a spus așa despre religie: „Cinstiți zeii: atât pe cei care locuiesc întotdeauna în ceruri, cât și pe cei care au fost înălțați la

ceruri pentru beneficiile lor - Hercule, Liber, Esculap, Castor, Pollux și Quirinus." [149] 24. Același lucru [găsim] și în *Discursurile Tusculane,* unde Cicero spune că aproape întreg cerul este plin de oameni: „Dacă încerc să pătrund în antichitate și să încerc să extrag din ea ceea ce ne-au transmis scriitorii greci, se va descoperi că acei zei care erau venerați ca fiind cei mai vechi s-au înălțat la cer de la noi. 25. Gândește-te câte dintre mormintele lor sunt arătate în Grecia; «Adu-ți aminte ce se transmite în misterele misterelor și atunci vei înțelege că așa a fost peste tot»."[150] 26. El cheamă ca martor cunoștințele lui Atticus, [151] spunând că din misterele însele este clar că toți cei pe care îi venerăm au fost oameni. Recunoaște acest lucru [originea umană] fără ezitare pentru Hercule, Liber, Esculap, Castor, Pollux, deși se teme să spună același lucru deschis despre Apollo și Jupiter, părinții lor, precum și despre Neptun, Vulcan, Marte și Mercur, pe care îi numește zeii popoarelor antice. 27. Și de aceea spune că *așa a fost peste tot,* pentru ca noi să putem gândi același lucru despre Jupiter și despre ceilalți zei cei mai vechi. Dacă memoria lor a fost consacrată în același mod în care ar dori să perpetueze imaginea și numele fiicei sale, atunci acest lucru poate fi iertat celor îndoliați, dar nu și credincioșilor. 28. Căci cine este atât de nebun încât să creadă că cu consimțământul și plăcerea multor nebuni cerurile s-au deschis muritorilor? Sau ca și cum cineva ar putea da altuia ceea ce el însuși nu are?

29. Iulius este considerat un zeu de către romani pentru că a fost iubit de criminalul Antoniu; și Quirinus [152] pentru că era plăcut păstorilor, deși unul [Quirinus] i-a ucis fratele, iar celălalt [Cezar] a distrus țara. 30. Căci dacă Antoniu nu ar fi fost consul, C. Caesar nu ar fi primit pentru serviciile sale aduse statului nici măcar onorurile acordate unui mort, fie și numai din cauza intențiilor socrului său Piso și rudă a lui Caesar, care a interzis înmormântarea, și ale consulului Dolabella, care i-a răsturnat coloana în forum, adică stela cu inscripția, și a golit forumul. Romulus, prin moartea sa, a provocat durere în rândul poporului, care, după cum mărturisește Ennius, jelind după iubitul lor rege, a strigat astfel:

31.0 Romulus, divine Romulus, ca un păzitor al patriei te-au zămislit zeii! O, părinte, tată, o, sânge născut din cer! Tu ai condus poporul nostru spre țări luminate de lumină! [153]

32. Din cauza acestei dureri, era mai ușor să-l crezi pe mincinosul Iulius Proculus, care fusese trimis de părinții senatori să informeze poporul că îl văzuse pe acel rege într-o strălucire de glorie care întrecea forma umană și că le spusese poporului să-i construiască un templu [și, de asemenea] că era un zeu și că numele lui era Quirinus. [154] 33. În acest fel, el a convins poporul că Romulus se dusese la zei și a absolvit senatul de suspiciunea de uciderea regelui.

16. 1. Aș putea fi mulțumit cu ceea ce am spus deja, dar mai sunt multe lucruri necesare pentru succesul lucrării începute. 2. Căci, deși am lipsit superstiția de capul ei, aș dori totuși să merg mai departe și să expun mai pe deplin vechea convingere, pentru ca oamenii să se rușineze în sfârșit și să se pocăiască de greșelile lor. 3. Aceasta este o lucrare măreață și demnă de un om.

Suflete, încerc să vă eliberez din lanțurile superstiției

cum spunea Lucrețiu, [155] care, însă, nu a putut face acest lucru, deoarece nu a raportat nimic adevărat. Este sarcina noastră să facem acest lucru, căci noi predicăm adevăratul Dumnezeu și îi respingem pe cei falși. 4. Prin urmare, cei care cred că poeții au compus fabule despre zei și, în același timp, cred în zeițe feminine și le venerează, se întorc fără rușine la ceea ce ei înșiși au respins, și anume, recunosc că acele zeițe au avut relații sexuale și au născut copii. 5. Căci nu se poate ca apariția a două sexe să nu implice producerea de urmași. După ce au admis diferența de sexe [dintre zei], ei nu înțeleg că rezultă de aici că ceea ce au inventat ei nu poate aparține lui Dumnezeu. Dar să fie așa cum cred ei; să fie, așa cum spun ei, atât Jupiter, cât și ceilalți zei au avut copii. 6. Și astfel se nasc noi zei, și asta în fiecare zi, căci nu sunt inferiori oamenilor în fertilitate. Atunci totul ar fi plin de nenumărați zei, deoarece cu siguranță niciunul dintre ei nu moare. 7. Căci dacă există o atât de mare multitudine și un număr atât de mare de oameni, care totuși, indiferent cum s-au născut, trebuie neapărat să moară, ce să credem despre numărul zeilor care se presupune că s-au născut timp de atâtea secole și că au rămas nemuritori? 8. De ce sunt atunci atât de puțini venerați? Cu excepția cazului în care presupunem că cele două sexe ale zeilor nu au fost în scopul procreării, ci doar de dragul plăcerii și că zeii s-au dedat la ceea ce chiar și oamenilor le este rușine să facă. 9. Dar dacă spun că un zeu sau altul a fost născut de cutare sau cutare, atunci zeii trebuie să fi continuat să se nască ca înainte sau, dacă au încetat brusc să se nască la un moment dat, atunci trebuie să știm de ce și când au încetat să se nască. 10. Nu lipsit de eleganță, Seneca a scris în cărțile sale de filozofie morală: „Ce este aceasta? De ce a încetat Jupiter cel pofticios să mai aibă copii printre poeți? Sau a ajuns la vârsta de șaizeci de ani și i s-a interzis să facă acest lucru de legea Papia? [156] Sau a decis să aibă doar trei copii? Sau și-a amintit zicala: « *Așteaptă de la altul ceea ce i-ai făcut altcuiva»* și s-a temut că cineva i-ar putea face ceea ce el însuși i-a făcut lui Saturn?” 11. Dar să se gândească cei care recunosc zeii cum să răspundă la argumentul pe care îl vom oferi. Dacă zeii au două sexe, atunci trebuie să existe împerechere; dacă au împerechere, este necesar să aibă case. Nu sunt lipsiți de demnitate și rușine, așadar, să facă acest lucru deschis și deschis, așa cum fac animalele mute. 12. Dar dacă au case, atunci au și orașe, așa cum spune Naso:

Gloata trăiește oriunde poate. În partea din față a palatului

Penații zeilor-cerești s-au ridicat, glorioși în putere. [157]

Dacă au orașe, atunci au și câmpuri. 13. Cine nu va vedea acum ce rezultă din aceasta? Le ară și le cultivă pentru a obține hrană. Prin urmare, zeii sunt muritori. 14. Acest raționament poate fi inversat. Astfel, dacă zeii nu au câmpuri, atunci nu au orașe. Dacă nu au orașe, atunci nu au case. Dacă nu au case, atunci nu au relații sexuale. Dacă nu au relații sexuale, atunci nu există sex feminin. Vedem că femeile sunt incluse printre zei. Prin urmare, ele nu sunt zei. Să distrugă acest argument dacă poate. 15. Căci un lucru rezultă din celălalt, că este necesar să acceptăm această concluzie. 16. Totuși, nimeni nu va infirma următorul raționament. Dintre cele două sexe, unul este mai puternic, celălalt mai slab. Cu cât sunt mai puternici, desigur, bărbații, cu atât sunt mai slabe femeile. Slăbiciunea nu este caracteristică lui Dumnezeu, prin urmare, el nu este de sex feminin. 17. Din acest argument rezultă următoarea concluzie: nu există zei [despre care ne vorbesc], căci printre [acești] zei există și femei.

17. 1. Ca urmare a acestor argumente, stoicii interpretează zeii în mod diferit și, întrucât nu înțeleg care este adevărul, încearcă să-i conecteze cu înțelegerea lucrurilor naturale. Urmându-i, Cicero a exprimat următorul gând despre zei și credința în ei: 2. „Nu vedeți că rațiunea umană a fost distrasă de la cunoașterea corectă și utilă a lucrurilor naturale către lumea zeilor imaginari și falși? Aceasta a dat naștere la opinii false, erori care aduc confuzie și superstiții aproape feminine. Și acum: cunoaștem deja înfățișarea zeilor, vârsta lor, îmbrăcămintea și podoabele lor, genealogiile, căsătoriile, toate relațiile de familie și toate acestea le-au fost transferate pentru a-i asemăna cu o umanitate slabă.” [158] Ce se poate spune mai clar și mai adevărat? 3. Capul filosofiei romane și un om nu mai puțin înzestrat decât cel mai eminent preot, a mărturisit că cultul zeilor era *aproape o superstiție feminină* ; el se plângea că oamenii erau induși în rătăcire de opinii false, de erori și de confuzie. 4. Căci întreaga a treia carte *a lucrării Despre natura zeilor* răstoarnă și distruge astfel de credințe. Ce putem adăuga? Îl putem întrece pe Cicero în elocvență? Deloc. Dar îi lipsea încrederea, pentru că nu cunoștea adevărul, lucru pe care el însuși l-a recunoscut cu sinceritate în aceeași lucrare. Căci spunea că poate „spune ceea ce nu este, mai degrabă decât ceea ce este”; [159] adică, recunoștea că înțelege unde se află falsitatea, dar nu cunoaște adevărul.

5. Este clar, așadar, că cei considerați zei erau oameni a căror amintire se perpetua după moarte. Vârstele lor sunt diferite și fiecare are propria înfățișare, deoarece statuile îi reprezintă în însăși forma și vârsta la care au murit. 6. Să luăm în considerare, dacă doriți, necazurile zeilor nefericiți. Isis și-a pierdut fiul, [160]

Ceres este o fiică. [161] Exilată și rătăcind prin țară, Latona [162] abia a găsit o insulă neînsemnată pe care să nască. 7. Mama zeilor s-a îndrăgostit de tânărul și frumosul zeu și, când acesta a fost prins cu amanta sa, l-a forțat să o castreze și l-a făcut castrat; [163] și de aceea preoții Galiei celebrează acum slujbe divine în onoarea sa. Juno și-a urmărit cu hotărâre rivalele, deoarece ea însăși nu putea naște un copil cu fratele ei. 8. Varro scrie că insula Samos se numea odinioară Parthenia, [164] pentru că Juno a crescut acolo și acolo s-a căsătorit cu Jupiter. Acum, pe Samos există templul ei faimos și foarte vechi, precum și o statuie care o înfățișează în haine de nuntă, iar acolo se țin anual slujbe divine în onoarea ei sub forma unei ceremonii de nuntă. Dacă, însă, a crescut, dacă a fost mai întâi fată și apoi femeie, atunci cine nu vede că a fost bărbat să se recunoască animal. 9. Și ce să spun despre indecența lui Venus, cea mai depravată dintre toate, nu numai a zeilor, ci și a oamenilor? Și într-adevăr, dintr-o rușine binecunoscută cu Marte a dat naștere la Armonia, din Mercur la Hermafrodit, care s-a născut pe jumătate femeie și pe jumătate bărbat, din Jupiter la Cupidon, din Anchises la Enea, din Butes la Eryx, dar din Adonis nu a putut naște pe nimeni, deoarece acesta era încovoiat încă din copilărie când un mistreț l-a rănit. [165] 10. Ea a fost prima, așa cum se relatează în *Istoria Sacră,* care a inventat meșteșugul prostituției și a învățat-o pe femeile din Cipru, astfel încât să poată câștiga bani vânzându-și corpurile. Ea le-a ordonat să facă acest lucru pentru ca [alții] să nu creadă că ea, dintre toate femeile, era singura desfrânată și însetată de bărbați. 11. Sau avea ea ceva din natura unei zeități, ea ale cărei adultere sunt mai numeroase decât urmașii ei? Dar chiar și acele femei [adică celelalte zeițe despre care vorbim mai jos]. — *Nota traducătorului]* nu a putut păstra o moralitate ireproșabilă. Și de unde s-a născut Erichthonius? A fost oare din pământ, așa cum ar spune poeții? Dar să lămurim lucrurile în sine. 12. Acum, când Vulcan făcea arme pentru zei, iar Jupiter i-a cerut să aleagă răsplata pe care ar dori să o primească pentru sine și a jurat, ca de obicei, pe apele subterane că nu va refuza nimic, atunci meșteșugarul șchiop a cerut-o de soție pe Minerva. 13. Acest mare Jupiter, legat de acest jurământ, nu a putut refuza, ci totuși a chemat-o pe Minerva să reziste și să apere castitatea. Apoi, în cursul acelei lupte, spun ei, Vulcan și-a vărsat sămânța pe pământ, din care s-a născut Erichthonius și i s-a dat un nume din cuvintele „eris” [166] și „chthonos” [167], care înseamnă „din luptă și din pământ”. 14. Atunci de ce l-a predat fecioara [Minerva] pe acest copil celor trei fiice ale lui Cecrops, după ce l-a închis și l-a pecetluit cu șarpele? Aici, după cum cred, a existat în mod clar o legătură criminală care nu ar fi trebuit să fie dezvăluită în niciun fel. 15. Cealaltă [Diana], când aproape l-a ucis pe iubitul ei [Hippolytus], care a fost sfâșiat *de caii care zburau de frică* , [168] l-a chemat pe cel mai bun medic Asclepius să aibă grijă de tânăr. Și, vindecat, el

...dură de grațioasa Diana

În dumbrăvița Egeriei era ascuns într-un adăpost sigur.

Și-a schimbat numele și s-a numit Virbius, iată-l.

Și-a petrecut secolul în obscuritate, printre pădurile italiene. [169]

16. Ce înseamnă această grijă atât de emoționantă și atât de sensibilă? Ce este acest refugiu sigur? Ce este această retragere și unde, la o femeie sau în singurătate? Apoi, ce este această schimbare de nume? În cele din urmă, ce este această frenezie furioasă a cailor de curse? Ce înseamnă toate acestea dacă nu o poveste despre rușine și, cel puțin, despre dragoste de fecioară? 17. Este clar că a depus atâtea eforturi de dragul unui tânăr atât de credincios, care a respins avansurile unei mame vitrege îndrăgostite de el.

18. 1. Acest pasaj trebuie folosit și pentru a-i denunța pe cei care, deși admit că oamenii au devenit zei, totuși îi glorifică și îi preamăresc fie pentru vitejia lor, precum Hercule, fie pentru darurile lor, precum Ceres și Liber, fie pentru invențiile lor în arte, precum Esculap și Minerva. 2. Voi arăta din fapte individuale că este foarte absurd, foarte nedemn, tot ceea ce oamenii prin care se pângăresc cu o răutate de neiertat și devin dușmani ai lui Dumnezeu, atunci când, neglijându-L, stabilesc rituri sacre în cinstea muritorilor.

3. Ei spun că virtutea este cea care îi ridică pe oameni la cer; totuși, [ei se referă] nu la virtutea despre care vorbesc filozofii și care aparține proprietății sufletului, ci la acea [vitejie] trupească care este stabilită prin fapte eroice și care, deoarece a fost excepțională la Hercule, se crede că i-a asigurat nemurirea. 4. Cine este atât de nechibzuit și de nesăbuit încât să creadă că puterea trupească este divină sau să considere [condiția] umană ca fiind semnificativă, în timp ce oamenii sunt distruși de animale mai puternice, adesea slăbiți de o singură boală sau slăbiți de bătrânețe și mor?

5. Acum, când Hercule, când a văzut că mușchii lui deveneau urâți din cauza ulcerelor, nu a vrut să se vindece, nu a vrut să trăiască până la bătrânețe, doar pentru a nu se vedea niciodată mai slab și mai desfigurat. 6. Se spune că s-a ridicat la cer din focul în care s-a ars de viu. Tocmai acele isprăvi care provoacă o încântare atât de absurdă au fost imprimate în sculpturi și imortalizate în imagini, astfel încât monumentele să rămână pentru totdeauna pentru a confirma prostia celor care cred că zeii sunt făcuți prin uciderea animalelor sălbatice. 7. Dar aceasta pare a fi vina grecilor, care iau întotdeauna cele mai neînsemnate fapte drept cele mai mari [isprăvi]. 8. Sunt ai noștri mai înțelepți în această privință, când disprețuiesc vitejia atletică pentru că nu împiedică nimic, ci admiră vitejia regală, pentru că obișnuiește să provoace pagube peste tot, atât de mult încât presupun că cei mai bravi și mai războinici generali sunt printre zei și că nu

există altă cale spre nemurire decât prin conducerea unei armate, confiscarea bunurilor altora, distrugerea orașelor, demolarea cetăților, uciderea sau înrobirea oamenilor liberi? 9. Cu cât se părea că băteau mai mult oamenii, îi jefuiau și îi ucideau, cu atât se considerau mai nobili și mai glorioși și, atrași de imaginea gloriei deșarte, își însușiau numele de virtute pentru răutatea lor. 10. Aș prefera ca [oamenii] să-și inventeze zei [din eroii] care au ucis fiare sălbatice decât să glorifice nemurirea cumpărată cu prețul unui astfel de sânge. Dacă cineva a ucis o singură persoană, este considerat nelegiuit și criminal și cred că nu are dreptul să intre în lăcașul pământesc al zeilor. Dar cel care a ucis un număr incredibil de oameni, care a inundat câmpurile [de luptă] cu sânge, care a pătat râurile cu el, nu este doar [primit] în templu, ci este și înălțat la cer. 11. În Ennius, Africanus spunea astfel:

Dacă cuiva i se permite să se înalțe la cer, la nemuritori,

Numai mie mi se vor deschide marile porți ale cerului. [170]

Pentru că ai ucis și mutilat un număr incredibil de oameni, presupun. 12. O, în ce întuneric trăiești, Africanus! Sau mai degrabă, [cât de mult te înșeli], poete, când crezi că prin crimă și sânge intrarea în rai este deschisă oamenilor! 13. Cicero este și el de acord cu aceste vorbe deșarte. „Da, Africanus”, spune el, „căci acele porți i-au fost deschise lui Hercule din același motiv.” [171] 14. Ca și cum însuși Cicero ar fi fost portarul în rai când s-a întâmplat asta! Nici măcar nu mă pot hotărî dacă să plâng sau să râd când văd că venerabilii învățați și, așa cum se cred ei înșiși, înțelepți se rostogolesc peste valurile erorilor jalnice. 15. Dacă ceea ce [li se atribuie lui Hercule și Scipio] este o virtute care ne face nemuritori, aș prefera să mor eu însumi decât să distrug mulți oameni. 16. Dacă nemurirea nu poate fi obținută decât prin vărsare de sânge, ce se va întâmpla dacă toți vor fi de acord să trăiască în armonie? Ce se va întâmpla cu adevărat dacă, disprețuind nebunia pernicioasă și criminală, oamenii vor să devină buni și drepți? 17. Nu va fi nimeni atunci vrednic de rai? Va dispărea virtutea dacă oamenilor nu li se dă posibilitatea de a comite cruzime împotriva [altor] oameni? Totuși, cei care consideră distrugerea orașelor și [subjugarea] popoarelor drept cea mai mare glorie nu caută să instaureze pacea pentru popoare; ei atacă, se înfurie și, săvârșind nedreptate, distrug societatea umană, astfel încât să poată avea un dușman de pe urma căruia ei înșiși suferă mai mult decât sunt tulburați.

18. Să trecem acum la restul. Ceres și Liber au primit numele de zei prin transmiterea darurilor. Pot dovedi din Scripturile Divine că vinul și grâul erau folosite de oameni înainte de generarea lui Nebo și Saturn, dar ne imaginăm că acestea sunt darurile lor [dăruite oamenilor]. 19. Se poate crede că strângerea grâului și măcinarea acestuia în făină, sau presarea sucului excelent din ciorchini de struguri și fabricarea vinului au fost învățate înainte ca grâul în sine sau vița

de vie să se nască și să se producă din pământ? 20. Cu siguranță Dumnezeu a fost cel care i-a înzestrat pe oameni cu capacitatea de a folosi toate acestea: nu se poate ca toate acestea să nu fi fost [produse] de Cel care a dat omului înțelepciune pentru ca el [însuși] să poată dobândi [restul] și care a creat tot ce poate fi [înțeles de om].

21. Se spune că artele au asigurat nemurirea inventatorilor lor: Esculap - medicina, Vulcan - meșteșugul [fierarului]. Așadar, îi onorăm pe cei care ne-au învățat să facem stofe și încălțăminte. De ce nu există respect pentru meșteșugul olarului? Pentru că faimoasele vase samiene sunt disprețuite? 22. Există și alte arte, ai căror inventatori au fost de folos vieții umane. De ce, atunci, nu li s-au construit temple? 23. Da, există cu siguranță Minerva, care a inventat totul și de aceea meșterii o venerează. Și datorită acelor oameni josnici Minerva s-a ridicat la cer. 24. De ce atunci îl disprețuiește toată lumea pe Cel care a creat pământul cu toți cei care trăiesc [pe el], cerurile cu stelele și luminatorii, pentru a o onora pe cea care a învățat țesutul? 25. Ce este atunci cel care vindecă rănile trupului? Este el superior Celui care a creat aceste corpuri însele? Celui care a dat înțelegere și rațiune? Și în final, către Celui care a inventat și a produs plantele medicinale și tot ce stă la baza artii vindecării?

19. 1. Dar cineva va spune că trebuie arătată venerație atât acelui Dumnezeu Suprem care a creat toate lucrurile, cât și celor care au adus vreun beneficiu. 2. Nu s-a întâmplat niciodată ca cei care se închină zeilor să se închine și lui Dumnezeu. Și acest lucru nu se poate întâmpla, deoarece dacă aceeași onoare ar fi arătată acelor zei ca și lui Dumnezeu, Dumnezeu nu ar fi niciodată onorat, căci religia Lui este că Dumnezeu este unul și singurul este onorat. 3. Cel mai mare dintre poeți subliniază că toți cei care au îmbunătățit viața inventând arte se află în lumea de dincolo și că însuși inventatorul unei arte atât de importante a medicinei a fost aruncat de fulger în apele Styxului, [172] pentru ca noi să putem înțelege care este puterea Tatălui Atotputernic, că El chiar și zeii lovește cu fulgerul. 4. Dar oamenii chibzuiți vor spune poate: din moment ce Dumnezeu nu poate fi lovit de fulger, este clar că acest lucru nu s-a întâmplat. Dimpotrivă, din moment ce s-a întâmplat, este clar că el [Esculap] a fost un om și nu un Dumnezeu. 5. Cu siguranță, poeții nu au mințit în legătură cu faptele, ci cu numele [lui Dumnezeu]. Căci se temeau să spună ceea ce era adevărat, contrar opiniei populare. 6. Dar dacă poeții înșiși recunosc că zeii au fost făcuți din oameni, de ce oamenii nu-i cred pe poeți când descriu rătăcirile, rănile, morțile, războaiele, trădările lor? [173] 7. Din aceasta trebuie să se admită că nu puteau fi în niciun fel zei. Și, din moment ce erau oameni nevrednici, au făcut în viața lor ceea ce au câștigat moartea veșnică.

20. 1. Trec acum la religia romanilor, întrucât am vorbit deja despre celelalte. Aceștia acordă onoruri divine lupoaicei [Lupa], care l-a alăptat pe Romulus. Aș

putea suporta dacă ar fi animalul al cărui nume îl poartă. 2. Dar Livius spune că „lupoaică” era o poreclă pentru Larentia și că nu se referea la corpul ei, ci la dispoziția ei spirituală și la morală. Ea era soția lui Faustulus și, datorită ușurinței cu care a fost dobândit corpul ei, a primit printre păstori porecla de „lupoaice” [Lupae], adică prostituate; [174] și de aici provine și numele bordelului [lupanar].

3. Romanii, desigur, în această idee urmează exemplul atenienilor, care aveau o anumită prostituată pe nume Leaena, care i-a eliberat de un tiran, și întrucât statuia unei prostituate nu putea fi plasată într-un templu, au ridicat acolo o statuie a animalului al cărui nume o purta. 4. Așadar, așa cum unii au construit un monument bazat pe numele [femeii], tot așa alții pe ocupația ei. Numele acesteia din urmă a fost dat și unui festival și au fost instituite Laurencinalia. 5. Dar romanii au onorat nu numai această prostituată, ci și pe Thaulus, care, așa cum a scris Verrius, [175] a fost amanta lui Hercule. Cât de mare trebuie să fie, așadar, nemurirea pe care chiar și prostituatele au dobândit-o! 6. Flora, dobândind o mare bogăție prin preocupările ei desfrânate, i-a numit pe oameni moștenitori ai ei și le-a lăsat toate proprietățile ei, din profitul anual al căror naștere este sărbătorită cu spectacole, care se numesc Floralia. 7. Și întrucât acest lucru părea rușinos senatului, au decis să preia sensul numelui, pentru a da o oarecare demnitate festivalului indecent. Și-au imaginat că era o zeiță care stăpânea peste flori [floribus] și că trebuia să fie împăcată pentru ca fructele smochinilor și strugurilor să se coacă. 8. Întrebând asupra acestei împrejurări, poetul din *Fasti* a relatat că Flora era o nimfă notorie, care se numea Chlorus, era soția lui Zephyr și primise de la soțul ei, ca zestre, puterea asupra tuturor florilor. [176] 9. Acest lucru este descris într-un mod respectabil, dar a crede că este rușinos și impiu: nu trebuie să cădem în astfel de erori atunci când adevărul a fost dezvăluit.

10. Și astfel ei sărbătoresc acele festivaluri cu toată desfrânarea, în conformitate cu memoria acelei prostituate. Căci, pe lângă cuvintele rușinoase prin care este demascată orice indecență, acele prostituate care fac pantomimă în timpul festivalurilor sunt, de asemenea, la cererea poporului, dezbrăcate de hainele lor și dansează pline de indecență în fața poporului. 11. Statuia lui Venus Purificatoarea [Cloacinae], găsită într-o cloacă mare, Tatius a clasat-o printre divinități și, întrucât nu se știa a cui imagine era, i-a dat numele locului [unde a găsit-o]. Tullus Hostilius a inventat Frica [Pavorem] și Confuzia [Pallorem] și le-a venerat. [177] 12. Ce pot spune despre asta, decât că era onorat, așa cum se dorește de obicei, să aibă zeii săi constant lângă el? Din aceasta acțiunea lui M. Marcellus în divinizarea Onorii [Honoris] și Virtuții [Virtutis] diferă în numele zeilor venerați, dar nu diferă în sens. [178] 13. Cu aceeași nebunie, senatul a plasat Mintea [Mentem] printre zei, pe care, dacă senatul ar fi posedat-o cu adevărat, nu ar fi stabilit niciodată un astfel de cult. 14. Cicero spune că Grecia a urmat marele și îndrăznețul sfat de a ridica statui ale Poftei [Cupidinum] și Iubirii

[Ashogish] în sălile de sport. Evident, îl flata pe Atticus sau râdea de o persoană apropiată lui. 15. Desigur, acesta nu ar trebui numit mare sfat, ci perversiunea nefericită și amară a unor oameni desfrânați care au trezit voluptatea tinereții în copiii lor, pe care ar fi trebuit să îi învețe o moralitate înaltă. Ei doreau ca zeii necinstei să fie venerați și asta în acele locuri unde trupurile goale sunt expuse privirilor corupătoare și la acea vârstă la care un tânăr pur și naiv este mai probabil să fie captivat și prins în mrejele [de înșelăciune voluptuoasă] decât să dea dovadă de prudență. 16. Ce e de mirare dacă toată necinstea vine de la acest popor, la care viciile însele sunt sfințite prin religie și nu numai că nu sunt evitate, ci sunt chiar venerate? Și de aceea, la aceasta a spus Cicero, ca și cum ar fi vrut să-i depășească pe greci în prudență, a adăugat: „Căci virtuțile ar trebui zeificate, iar nu viciile.” [179]17. Dacă admiți aceasta, Marcus Tullius, vezi că faptele rele se învecinează cu binele și sunt mai puternice în sufletele oamenilor? Dacă ești împotriva divinizării viciilor, lasă aceeași Grecie să-ți răspundă că ea venerează unii zei pentru ca aceștia să ajute și alții pentru ca aceștia să nu facă rău. Această justificare eternă este cu siguranță convenabilă pentru cei care își reprezintă nenorocirile ca zei, așa cum au făcut romanii cu Rubiginem și Febrem. 18. Dacă, așadar, viciile nu ar trebui divinizate, lucru în care sunt de acord cu tine, atunci nici virtuțile nu ar trebui divinizate. Căci oamenii nu se înțeleg pe ei înșiși și nu simt că nu în interiorul zidurilor sau al oratoriilor turnate din lut, ci în inimi trebuie să se găsească acele virtuți și trebuie să fie adânc ascunse, pentru a nu fi false, ca ori de câte ori sunt onorate în afara omului. 19. Așadar, râd de minunata ta lege, pe care ai exprimat-o în următoarele cuvinte: „Să fie onorate acele [virtuți] datorită cărora un om dobândește acces la rai: inteligența, vitejia, mila, fidelitatea - și să fie ridicate temple pentru glorificarea lor.” [180]Însă aceste [virtuți] nu pot fi separate de om. 20. Dacă trebuie venerate, atunci ele sunt în omul însuși. Dar dacă sunt în afara omului, de ce ar trebui venerat cineva ceea ce nu are? Cu siguranță, ar trebui venerată virtutea, nu imaginea virtuții. Și nu ar trebui să o venerezi cu ajutorul unor jertfe, tămâie sau rugăciuni solemne, ci cu ajutorul simplei străduințe pentru ea și a păstrării ei. 21. Căci de ce altfel ar trebui venerată cineva virtutea, decât pentru ca ea să locuiască în suflet și să rămână acolo? Căci fiecare, de îndată ce începe să dorească acest lucru, atinge [ceea ce își dorește]. Numai acesta este cultul virtuții, căci nicio altă religie și nicio altă închinare nu ar trebui avută decât religia lui Dumnezeu. 22. Așadar, de ce, o, omule cel mai înțelept, să ocupi locuri cu structuri inutile care ar putea servi în beneficiul oamenilor? De ce să numești preoți care să venereze lucrurile goale și fără sens? De ce să sacrifici? De ce să cheltuiești atât de mult pentru a face statui și a le venera? 23. Un templu mai solid și mai neprihănit este sufletul omenesc: este mai bine împodobit și mai repede umplut cu acele virtuți. 24. Este oare necesar să urmăm acești zei falși? Căci cel care se închină astfel virtuților, adică cel care urmează umbra și imaginea virtuților, nu poate poseda acele virtuți adevărate. 25. Prin urmare, nu poate exista nicio virtute în nimeni atunci când viciile domnesc peste tot; nicio fidelitate, când totul se face de dragul cuiva; nicio

milă, când lăcomia se arată fraților și părinților și când avariția duce la otravă și arme; nicio pace, nicio armonie, când războaiele sunt în toi sau când dușmanii ajung la punctul de vărsare de sânge; nicio castitate, când diferitele sexe și diferitele părți ale corpului sunt împletite într-o pasiune nestăvilită. 26. Și totuși nu încetează să onoreze ceea ce resping și urăsc. Onoră cu parfumuri și cu tremur ostentativ ceea ce ar trebui să respecte în adâncul sufletelor lor. Toată această eroare a venit din neglijarea primului și supremului Bine.

27. Odată, când orașul a fost cucerit de gali, romanii care erau asediați în Capitoliu [pentru propria lor siguranță] au împletit frânghii din părul femeilor și, din acest motiv, au început să o venereze pe Venus Cheal. 28. Și nu văd cât de deșarte sunt credințele lor; atât de mult încât nonsensurile conținute în ele îi fac obiecte de ridiculizare. 29. Probabil că romanii au învățat să-și inventeze zei, pe baza a ceea ce s-a întâmplat, de la lacedemonieni. Odată [lacedemonienii] asediau mesenienii și, după ce i-au păcălit pe asediatori și au părăsit în secret orașul, s-au grăbit să devasteze Lacedemonul, dar au fost împrăștiați și puși pe fugă de femeile spartane. 30. Când lacedemonienii au aflat de viclenia dușmanilor lor, s-au retras. Și în depărtare, femei înarmate veneau spre ei; când și-au văzut soții pregătindu-se de luptă, probabil crezând că au de-a face cu mesenieni, [spartanii] le-au descoperit trupurile. 31. Aceștia din urmă și-au recunoscut soțiile și au fost entuziasmați de vederea [corpurilor feminine goale], așa cum se întâmplă de obicei, iar armatele s-au amestecat. Bărbații și femeile au avut relații sexuale între ei, 32. astfel încât să nu poată fi separați, la fel cum tinerii care fuseseră respinși anterior s-au unit în cele din urmă cu fetele [dorite]; din această [relație] s-au născut partenienii. [181] Și în memoria acestui eveniment, spartanii au ridicat o statuie a Venusului Înarmat. Deși acest cult a izvorât dintr-un incident imoral, ni se pare totuși mai demn să o onorăm pe Venusul Înarmat decât pe Chealã.

33. În același timp, a fost ridicat un altar pentru Jupiter Brutarul, care i-a îndemnat în vis să coace pâine din toată făina pe care o aveau și să o arunce în tabăra inamică. După ce au făcut aceasta, asediul a fost ridicat, deoarece galii își pierduseră speranța că nevoia îi va obliga pe romani să se supună. Ce batjocură la adresa religiei! 34. Dacă aș fi apărătorul ei, ce aș regreta mai mult decât că zeitățile au căzut într-un asemenea dispreț încât sunt numite în batjocură cu cele mai rușinoase nume?

35. Cine nu va râde de zeița Fornax? [182] Sau de faptul că oamenii învățați, celebrând Fornacalia, coc pâine? Cine își poate reține un zâmbet când aude de zeița Muta? [183] Se spune că ea este cea din care s-au născut Larii și de aceea o numesc Lara sau Larunda. Ce poate ea să-i dea închinătorului ei dacă nu poate vorbi?

36. De asemenea, este venerat Kaka, cel care l-a informat pe Hercule despre taurii furați și care a atins divinitatea trădându-și fratele. [184]

De asemenea, ei îl venerează pe Cunina, [185] care protejează pruncii în leagăne și îndepărtează vrăjile rele, și pe Sterculius, [186] care a fost primul care a introdus metoda de fertilizare a pământului cu gunoi de grajd, și pe Mutun, [187] sub a cărui rușinoasă protecție se căsătoresc [fetele], astfel încât s-ar părea că castitatea lor este recunoscută mai întâi de zeu, și mulți alți [zei] imaginari. Așa că susținem că cei care aduc o astfel de onoare sunt chiar mai căutători de vanitate decât egiptenii, care se închină anumitor statui urâte și derizorii. 37. Ele au cel puțin o formă. Și ce fel de [nebuni] sunt cei care se închină la o piatră aspră și fără formă, al cărei nume este Terminus? El, spun ei, este cel care a fost înghițit.

Saturn în loc de Jupiter, și nu fără motiv este onorat. 38. Căci atunci când Tarquinius a dorit să construiască Capitoliul, întrucât existau sanctuare ale multor zei pe locul [unde plănuia să ridice un templu pentru Jupiter], i-a întrebat prin intermediul augurilor dacă vor ceda [locul] lui Jupiter; și când toți au cedat, a rămas doar Terminus [neclintit]. 39. Din acest motiv, poetul l-a numit *stânca de nezdruncinat a Capitoliului.* Din aceasta însăși este evident cât de mare este Jupiter, căruia piatra nu i-a cedat [locul], probabil pentru că el [Terminus] l-a salvat pe Jupiter de dinții tatălui său. 40. Și astfel, când a fost construit Capitoliul, s-a lăsat o deschidere în partea de sus, în acoperiș, pentru Terminus, astfel încât, din moment ce nu se retrăsese, să se poată bucura de cerul senin; din moment ce oamenii înșiși se bucură de el, au crezut că și piatra se va bucura de el. 41. Și astfel oamenii se roagă la el ca la un zeu-păzitor al granițelor, care nu este doar o piatră, ci uneori și un ciot. 42. Ce să spun despre cei care se închină unor astfel de [zei], dacă nu că ei înșiși sunt pietre și buturugi!

21. 1. Am vorbit despre zeii care sunt venerați; acum trebuie să spunem ceva despre riturile și misterele săvârșite în legătură cu aceștia. După ce Teucer a adus un sacrificiu uman lui Jupiter în Cipru, acest rit a fost transmis generațiilor ulterioare, până când recent, în timpul domniei lui Hadrian, [188] a fost abolit. 2. Taurienii, un popor inuman și sălbatic, aveau o lege prin care străinii erau îngropați pentru Diana, iar un astfel de sacrificiu a existat mulți ani. 3. Galii i-au potolit și pe Esus și Teutates [189] cu sânge uman. Latinii cunoșteau și ei o astfel de cruzime, după cum o arată faptul că Jupiter Latinus este încă sfințit cu sânge uman. Ce beneficiu se poate cere de la astfel de [zei] care acceptă astfel de sacrificii? 4. Sau ce pot oferi astfel de zei oamenilor, a căror favoare se obține prin tortură? Dar acest lucru nu este atât de surprinzător printre barbari, a căror religie este în concordanță cu morala lor. Dar nu sunt oare ai noștri, care își atribuie constant meritul blândeții și umanității, și mai teribili prin aceste ritualuri nelegiuite? 5. Căci trebuie considerați mai degrabă criminali aceia care, fiind

înnobilați prin studiul științelor liberale, se îndepărtează de umanitate, decât cei care, fiind ignoranți și brutali, comit fapte rele, ignorând faptele bune. 6. Este evident că acest obicei de a sacrifica oameni este unul străvechi, căci Saturn era venerat în Latium folosind aceeași metodă de a oferi sacrificii, dar omul nu era ucis pe altar, ci era aruncat de pe podul Milvium în Tibru. 7. Faptul că acesta era un lucru obișnuit este confirmat de Varro, care dă un anumit răspuns, al cărui ultim rând este următorul:

Și trimite tăciuni aprinse în Hades, către Tatăl oamenilor.

Întrucât acest lucru părea ambiguu, atât torța, cât și omul erau de obicei aruncați înăuntru.

8. Se spune însă că acest tip de sacrificiu a fost abolit de Hercule când s-a întors din Spania, dar a păstrat totuși ritul, căci în loc de oameni reali au început să arunce efigii făcute din stuf, așa cum spune Ovidiu în *Fasti:*

Până când eroul tifosului a venit la noi, în fiecare an

Aici, ca și pe Lefkada, a fost respectat acest legământ întunecat.

El a fost primul care a înecat manechine de paie în loc de oameni,

Și, din porunca lui, continuă să facă așa până în ziua de azi.

9. Aceste ritualuri sacre sunt îndeplinite de Fecioarele Vestale, așa cum spune el:

Pe aceleași idele, Vestalele de pe podul de stejar

Aruncă râurile efigii ale bătrânilor în apă?

Nu găsesc nimic de spus despre pruncii care au fost sacrificați aceluiași Saturn din cauza urii lor [propter odium] față de Jupiter. 10. Atât de sălbatici și de cruzi erau oamenii, încât puteau numi pruncuciderea lor, adică o crimă respingătoare și plină de ură pentru rasa umană, un act sacru, când, fără nicio milă, [ei] au distrus suflete fragede și inocente, care erau la o vârstă foarte dragă părinților lor și care, în cruzime, depășeau ferocitatea tuturor animalelor, care totuși își iubesc puii! 11. Nebunie incurabilă! Ce ar putea face acei zei, fiind plini de mânie, dacă fac asta, fiind milostivi, dacă își împing pe închinătorii la pruncucidere, lipsindu-i de copii și de sentimentele umane? 12. Ce poate fi sacru printre acei oameni? Sau cum pot acționa în locuri neconsacrate, dacă printre altarele zeilor comit crime atât de cumplite?

13. Pescennius Festus, în cărțile sale *de Istorii,* printre altele, relatează că cartaginezii obișnuiau să aducă sacrificii umane lui Saturn, dar când au fost învinși de Agatocle, regele sicilienilor, au considerat că zeul era mânios pe ei și, pentru a-l îmbuna, au sacrificat două sute de tineri nobili. [190]

14. Acestea sunt crimele la care religia i-a incitat pe muritori și a dat naștere faptelor rele și criminale. [191]

15. Cui se adresau, așadar, cei mai nebuni prin astfel de sacrificii, când distruseseră o parte atât de mare din populația orașului încât poate nici cuceritorul Agatocle nu l-ar fi distrus? 16. Nu mai puțină nebunie decât acest fel de sacrificiu ar trebui considerate acele sacrificii publice, dintre care unele sunt aduse Mamei Zeilor: în ele, bărbații își sacrificau organele genitale masculine; pierzându-și organele sexuale, nu mai deveneau nici bărbați, nici femei. Alte sacrificii erau aduse Virtutis **[Virtutis],** care este numită și Bellona: în ele, preoții înșiși sacrificau nu sângele altora, ci propriul lor sânge. 17. Cu antebrațele ambelor mâini tăiate cu săbii, alergau, sufereau și înnebuneau. Quintilian [192] a spus-o foarte bine în *Fanatici* : „Dacă un zeu obligă pe cineva să facă asta, atunci este rău. 18. Sunt acestea cu adevărat rituri sacre? Nu este oare mai bine să trăiești ca animalele decât să te închini unor zei atât de răi, atât de nelegiuiți și atât de însetați de sânge?” 19. Acum, de unde provin aceste erori și astfel de urâciuni, vom discuta la locul lor. [193] Acum să ne uităm la alte [rituri sacre] care nu sunt însoțite de crime, ca nu cumva să pară că, în încercarea de a cenzura, alegem cele mai rele [exemple]. 20. În Egipt există rituri sacre dedicate lui Isis, în care sunt comemorate pierderea fiului ei și găsirea lui. Căci la început preoții ei, după ce le-au descoperit trupurile, își bat pieptul și își exprimă durerea, ca și cum ea însăși ar fi făcut-o când și-a pierdut fiul. Apoi aduc copilul, ca și cum ar fi fost găsit, iar acea durere se transformă în bucurie. De aceea Lucan [194] spune:

...Osiris cel căutat veșnic era aici, [195]

21. Căci ei pierd încontinuu și găsesc încontinuu. Așadar, sub pretextul unui rit sacru, ceea ce s-a întâmplat de fapt este relatat, iar acest lucru, în realitate, dacă înțelegem ceva, înseamnă că era o femeie muritoare care și-ar fi pierdut singurul fiu pentru totdeauna dacă acesta nu i-ar fi fost restituit. Acest lucru nu este deloc negat de același poet în care tânărul Pompei, [196] auzind de moartea tatălui său, a exclamat astfel:

O voi lua din criptă pe Isis, dusă de oameni la zei, Și cu ea, ascuns în haine de in, pe fiul ei Osiris. [197]

22. Acesta este Osiris pe care oamenii îl numesc Serapis sau Serapis. Căci acei muritori care erau numărați printre zei aveau de obicei numele schimbate. Cred

că [aceasta se face] pentru ca nimeni să nu creadă că sunt oameni. 23. Căci Romulus, după moarte, a devenit Quirinus, iar Leda a devenit Nemesis, iar Circe a devenit Marica, iar Ino, după ce s-a aruncat în mare, a devenit Leucothea și Mama Macutes, iar fiul ei Melikert a devenit Palemon și Portunus. 24. Riturile sacre dedicate lui Ceres din Eleusinia nu sunt diferite de acestea. Căci, așa cum acolo băiatul Osiris a fost căutat de mama sa plângătoare, tot așa aici [a fost căutată] Proserpina, capturată pentru o căsătorie incestuoasă cu unchiul ei. [198] Căci se spune că Ceres a căutat-o în Sicilia cu o torță aprinsă de la gura Etnei, motiv pentru care riturile sacre în onoarea ei se țin cu torțe aprinse. [199]

25. În Lampsacus, un măgar este sacrificat lui Priapus. Semnificația acestui sacrificiu este explicată în *Fasti* după cum urmează. Când toți zeii s-au adunat pentru un ospăț dedicat Marii Mame [200] și, după ce s-au săturat de mâncare, petreceau noaptea în jocuri, Vesta s-a întins pe pământ și s-a abandonat adormirii. Priapus a decis să profite de somnul și castitatea ei, dar a fost trezită de răgetul brusc al măgarului pe care călărea Silenus, iar planul lasciv al desfrânatului a fost zădărnicit. 26. Din acest motiv, locuitorii din Lampsacus au început să-i sacrifice un măgar lui Priapus, ca și cum ar fi fost răzbunați. La romani, vestalele, în timpul riturilor sacre, decorează măgarul cu pâini în semn de recunoștință pentru castitatea păstrată [a Vestei]. [201] 27. Ce este mai dezgustător, ce este mai rușinos decât faptul că Vesta a rămas virgină prin mila unui măgar? Dar poetul, vor spune ei, a inventat o fabulă. 28. Este oare atunci mai aproape de adevăr, așa cum au relatat cei care au scris povești minunate, când vorbesc despre cele două stele ale Racului, pe care grecii le numesc Măgari? Ei spun că aceștia sunt aceiași măgari care l-au cărat pe Tatăl Liber când acesta nu a putut traversa râul. El a dat unuia dintre ei o astfel de recompensă încât a început să vorbească cu o voce omenească. Și astfel a apărut o dispută între el și Priapus cu privire la dimensiunea organului genital. Priapus a fost învins și, în mânie, l-a ucis pe învingător. [202] 29. Aceasta este o prostie și mai mare! Dar poeților li se permite ce vor. Nu voi explica un astfel de „mister” rușinos, nu-l voi expune pe Priapus, ca nu cumva să arăt că acest lucru nu este demn de nimic altceva decât de o batjocură. Desigur, toate acestea au fost inventate de poeți, dar cu siguranță au fost inventate pentru a acoperi o mare rușine. Vom dezvălui în ce scop. 30. Totuși, acest lucru este clar. Căci, așa cum taurul este sacrificat Lunii, din moment ce are și coarne, și cum

Persanul va îngropa calul strălucitorului Hyperion:

Un zeu rapid nu poate fi sacrificat cu vite lente, [203]

Așadar, în acest caz, întrucât mărimea bardoului era enormă, nu se putea găsi o jertfă mai potrivită pentru acest monstru decât una care să poată fi asemănată cu cel căruia i-a fost adusă.

31. La Lindos, un oraș din Rodos, lui Hercule i se aduc sacrificii, a căror ceremonie diferă mult de celelalte. Căci nu sunt însoțite de laude, ci de insulte și blesteme, și este considerat o insultă dacă, în mijlocul festivităților ceremoniale, un cuvânt bun scapă brusc cuiva din ignoranță. 32. Se spune că sensul acestui rit sacru, dacă poate exista vreun sens într-o chestiune goală, este acesta. 33. Hercule, când s-a aflat pe acea insulă și i-a fost foame, a văzut un plugar și a început să-i ceară să vândă unul dintre boii săi. Dar plugarul a răspuns că nu poate face acest lucru, deoarece toate speranțele sale de a cultiva pământul se bazau pe acești doi boi.

34. Hercule, furios pentru că nu putea prinde niciun taur, i-a ucis pe amândoi. Același nefericit plugar, văzând că taurii lui au fost uciși, a răspuns la nedreptatea pe care o suferise cu abuzuri [alegere], ceea ce l-a mulțumit foarte mult pe omul spiritual și obraznic [adică pe Hercule însuși].

35. Căci în timp ce el și tovarășii lui mâncau și în timp ce mânca boii altora, asculta cu râs și hohote de râs pe plugarul care îl ocăra aspru.

36. Și după ce Hercule a început să primească onoruri divine pentru vitejia sa minunată, cetățenii i-au ridicat un altar, pe care, în memoria a ceea ce se întâmplase, l-a numit *altarul celor doi tauri.* Pe el au sacrificat doi tauri tineri, asemenea celor pe care îi ucisese la plugar. Hercule l-a făcut pe plugar preot al său și a poruncit ca la fiecare sacrificiu să folosească aceleași abuzuri, căci a mărturisit că nu ospătase niciodată cu mai multă bucurie [decât sub acele abuzuri]. 37. Acestea nu mai sunt ritualuri sacre, ci sacrilegii, în care ceea ce se numește sacru este altfel, dacă se întâmplă, pedepsit cel mai aspru.

38. Ce altceva dezvăluie ritualurile sacre ale lui Jupiter din Creta, dacă nu cum a scăpat [de cruzimea] tatălui său și cum a fost crescut? Nimfa Amalthea este capra care l-a alăptat pe băiat. Despre ea, Germanicus Caesar vorbește astfel în cântecul lui *Aratus:*

...Ei cred că

Jupiter a fost odată alăptat; că Jupiter este un copil

A fost odată hrănit cu ugerul unei capre cretane,

Locul vedetei spune că a primit de la animalul de companie drept recompensă.

39. Pielea acestei capre pe care Jupiter a folosit-o drept scut în timpul războiului cu Titanii. Musaeus [204] spune că acesta este motivul pentru care poeții îl numesc Purtătorul Egida. Așadar, tot ce s-a întâmplat în perioada în care băiatul

a fost ascuns este realizat figurativ în timpul riturilor sacre. 40. Dar cultul mamei sale conține și ceea ce a arătat Ovidiu în *Fasti* :

Din acel moment, abruptul Ida s-a umplut de răsunători,

Pentru ca bebelușul să poată țipa tare în siguranță.

Scuturile bubuiau, căștile goale băteau,

Era datoria cureților și a mulțimii coribanților.

Și imaginându-mi cum pe vremuri acopereau copilul,

Alaiul zeiței răsună cu cupru și bate în scuturi.

În loc de coif, băteau un chimval, iar în loc de scut un timpan;

Dar, ca și înainte, răsună melodia frigiană a flautului. [205]

41. Sallust [206] a respins întreaga această versiune ca fiind inventată de poeți și a vrut să explice ingenios de ce cureții sunt considerați educatorii lui Jupiter și spune astfel: „Întrucât au fost primii care au înțeles divinitatea, antichitatea, ca în orice altceva, excesiv de imaginativă, i-a glorificat ca educatori ai lui Jupiter.” [207] 42. Cât de mult greșește o persoană educată, însăși esența problemei va arăta. Căci dacă Jupiter este strămoșul atât al zeilor, cât și al religiei, și dacă înaintea lui zeii nu au fost venerați de oameni, pentru că nu s-au născut, atunci cine a fost venerat? Este evident că cureții nu au fost primii care au înțeles divinitatea, ci, dimpotrivă, au introdus eroarea generală și au distrus memoria adevăratului Dumnezeu.

43. Prin urmare, din sacramente și rituri în sine [păgânii] trebuie să înțeleagă că se roagă oamenilor muritori. 44. Dar nu exclud ca cineva să nu aibă încredere în invențiile poeților. Cine crede că poeții mint, să se așeze cu scrierile pontifilor înșiși și să recitească tot ce privește riturile sacre. Poate că va găsi mai multe decât am arătat, din care va înțelege că tot ceea ce este perceput ca sacru este gol, lipsit de valoare și fictiv. 45. Dar dacă cineva, după ce a găsit înțelepciunea, renunță la eroare, cu siguranță va râde de prostia aproape nebunilor. Mă refer la cei care sar în dansuri rușinoase și la cei care aleargă goi, unși cu untdelemn, împodobiți cu cununi, purtând o mască sau mânjindu-se cu noroi. 46. Ce să spun despre scuturile deja flasce de la bătrânețe? Când le poartă, cred că îi poartă pe zei înșiși pe brațe. 47. Într-adevăr, Furius Bibaculus este considerat unul dintre cele mai bune exemple de evlavie, întrucât, atunci când era pretor, purta scutul sacru în spatele lictorilor care mergeau în față, deși funcția sa nu avea nicio

legătură cu ispășirea zeității. [208] 48. Prin urmare, nu mai era Furius, ci un nebun complet [furiosus], dacă credea că printr-un astfel de serviciu își împodobea demnitatea de pretor. Pe bună dreptate, așadar, a exclamat Lucretius cu ocazia faptului că acest lucru era făcut de oameni care nu erau nici ignoranți, nici neînvățați:

O, voi, gânduri neînsemnate ale oamenilor! O, sentimente oarbe!

În câte pericole se află viața, în ce întuneric trece

Acest secol este cea mai scurtă perioadă de timp. [209]

49. Cine, având măcar un strop de bun simț, nu va râde de aceste înșelăciuni când va vedea că oamenii, ca și cum ar fi slabi la minte, fac serios ceea ce, dacă cineva ar face-o în glumă, li s-ar părea ridicol și o prostie?

22.1 Autorul și organizatorul acestei minciuni la Roma a fost un rege sabin, [210] care a încurcat multe suflete grosolane și ignorante ale oamenilor cu noi superstiții; el se prefăcea că are relații sexuale nocturne cu zeița Egeria, pentru a înzestra inovațiile cu o semnificație specială. 2. În crângul Arician există o peșteră extrem de întunecată, unde un pârâu curge ca un pârâu neliniștit. El avea obiceiul să meargă acolo și să rămână fără martori, pentru ca mai târziu să aibă ocazia să inventeze totul în mod fals și să relateze oamenilor ce rituri sacre, la îndemnul iubitei sale zeițe, erau plăcute zeilor. 3. Se pare că a vrut să repete trucul lui Minos, care s-a retras în peștera lui Jupiter și acolo, ținut de zeu, a făcut legi, chipurile comunicate lui de Jupiter, astfel încât oamenii să fie ținuți în ascultare nu numai prin putere, ci și prin religie. 4. Într-adevăr, nu a fost greu să-i convingă pe păstori de acest lucru. Și astfel [regele sabin] a stabilit pontifi, flameni, salii, auguri și a împărțit zeii în familii: astfel [el] a îmblânzit sufletele sălbatice ale oamenilor vecini și i-a atras de la preocupările militare la afaceri pașnice. [211] 5. Totuși, când i-a înșelat pe alții, el însuși nu s-a înșelat. Căci mulți ani mai târziu, în timpul consulatului lui Cornelius și Baebius, [212] în țara scribului Petilius, lângă Janiculum, au fost găsite două sicrie de piatră, în unul dintre care zăcea trupul lui Numa, iar în celălalt șapte cărți latine despre dreptul pontifical, precum și tot atâtea scrieri grecești despre știința înțelepciunii, în care a respins nu numai acele religii pe care le însuși le întemeiase, ci pe toate, fără excepție. 6. Când acest lucru a fost raportat senatului, s-a decis distrugerea acelor cărți. Iar pretorul urban Q. Petilius le-a ars public. [213]7. S-ar putea spune că aceasta a fost o prostie. Căci ce s-a câștigat prin distrugerea cărților, dacă a rămas amintirea că acele cărți au fost distruse pentru că respingeau religiile? 8. Prin urmare, nu exista niciun om înțelept în senat la acea vreme; căci ar fi putut arde cărți și să nu păstreze amintirea acestora. Dar senatorii, dornici să arate posterității cu câtă evlavie apărau religiile, au răsturnat autoritatea

acelor aceleași religii, lăsând mărturii ale acelei fapte. 9. Dar, așa cum Pompilius a fost fondatorul unor religii fără sens la romani, tot așa chiar înainte de Pompilius Faunus în Ladia, care a instituit un cult impiu pentru bunicul său Saturn și l-a onorat pe tatăl său Picus printre zei și a numărat-o pe sora sa Fatua, care era și soția sa, printre zei. Gabius Bassus relatează că această Fatuia obișnuia să prezică soarta femeilor, așa cum făcea Faunus pentru bărbați. 10. Varro a scris că era atât de castă încât în timpul întregii sale vieți niciun bărbat, în afară de propriul ei soț, nu o văzuse și nimeni nu-i auzise măcar numele. 11. Din acest motiv, femeile o venerează în secret și o numesc Zeița Bună [Bona dea]. Iar Sextus Clodius, într-o carte pe care a scris-o în greacă, obiectează, spunând că ea era soția lui Faunus, care, pentru că a băut în secret un ulcior cu vin și s-a *îmbătat, contrar regulilor și virtuților regelui, a fost* bătută până la moarte de soțul ei cu nuiele de mirt. Apoi, când s-a pocăit de ceea ce făcuse și nu a mai putut suporta durerea, i-a adus onorurile unei zeițe. De aceea, la ritualurile sacre în cinstea ei se pune o amforă închisă cu vin. 12. Acum, Faunus a lăsat și multe înșelăciuni urmașilor săi, care, însă, sunt înțelese de oamenii raționali. 13. De exemplu, Lucilius ridiculizează nebunia celor care cred că statuile sunt zei în următoarele cuvinte:

Lamia teribilă, precum Pompilius Numa și Faunus

L-au pus în frică, tremură ca Cel Atotputernic.

E adevărat, băieți, toată lumea crede că statuile sunt vii.

Cuprul, ca oamenii, - deci aceștia sunt în delirul viselor

Ei cred și înzestrează idolii de cupru cu o inimă vie.

Toate acestea sunt ficțiune, prostii, doar o galerie de imagini [214]

14. Poetul a comparat în acest caz oamenii nebuni cu bebelușii. Dar eu spun că sunt și mai nebuni. Acei [copii] cred că statuile sunt oameni, iar aceștia [nebuni] îi consideră zei. Odată cu vârsta, primii înțeleg că statuile nu sunt oameni, că aceasta este o amăgire și în curând nu se mai amăgesc singuri, dar nebunia nebunilor nu dispare și doar crește constant.

15. Orfeu a fost primul care a introdus în Grecia riturile în cinstea Părintelui Liber și a fost primul care a celebrat în cinstea sa pe muntele Tebei din Beotia, unde s-a născut Liber, munte care a fost numit mai târziu Cithaeron, deoarece Orfeu îl umplea adesea cu sunetele citrei. 16. Dar acum acele rituri se numesc Orphica, la care Orfeu a fost odată sfâșiat. Și a trăit cam în aceeași perioadă cu Faunus. 17. Dar nu este clar cine a fost cel mai în vârstă, căci în acei ani [când a trăit

Orfeu] au domnit Latinus și Priam; și, de asemenea, părinții lor Faunus și Laomedon, în timpul cărora Orfeu cu argonauții a ajuns pe țărmurile Ilionului.

18. Prin urmare, vom continua să descoperim cine a fost primul care s-a închinat zeilor. 19. Didim [215] în cărțile *Comentariilor lui Pindar* spune că primul care a adus sacrificii zeilor a fost Melisseus, regele cretanilor, și că el a introdus, de asemenea, noi rituri religioase și splendoarea riturilor sacre. A avut două fiice, Amalthea și Melissa, care l-au hrănit pe pruncul Jupiter cu lapte de capră și miere. 20. Din aceasta a apărut ficțiunea poetică conform căreia albinele au zburat [spre Jupiter] și au umplut gura pruncului cu miere. Melissa a fost numită de tatăl ei să fie prima preoteasă a Marii Mame, motiv pentru care chiar și acum preotesele aceleiași Mame sunt numite Melissae. 21. *Istoria sacră* mărturisește că însuși Jupiter, după ce a dobândit puterea supremă, a devenit atât de arogant încât și-a ridicat altare în multe locuri. 22. Căci atunci când străbătea întregul pământ, în orice țară vizita, se unea cu regii și conducătorii acelor națiuni prin legături de prietenie și ospitalitate. Și când i-a părăsit, le-a cerut să construiască între ei sanctuare care să-i poarte numele, pentru ca memoria alianței prietenoase să fie păstrată. 23. Astfel au apărut templele lui Jupiter Atabirius și Jupiter Labrandeus. Căci Atabirius și Labrandeus erau legați de el prin legături de ospitalitate și îi erau, de asemenea, aliați în timp de război. La fel au apărut templele lui Jupiter Laprius, Jupiter Molion, Jupiter Cassius și altele asemenea. El a născocit acest lucru în cel mai viclean mod, atât pentru a-și câștiga gloria unei zeități, cât și pentru a perpetua numele aliaților săi, legându-l de religie. 24. Prin urmare, s-au bucurat și s-au supus de bunăvoie puterii sale și, în onoarea sa, au ținut ceremonii și festivaluri religioase anuale. 25. Ceva similar a fost făcut în Sicilia de Aeneas, când a dat numele de aliat orașului lui Acestes, pe care l-a fondat, astfel încât mai târziu fericitul și veselul Acestes a onorat acest oraș, l-a extins și l-a decorat. 26. În acest fel, Jupiter a răspândit cultul religios al său pe întreg pământul și le-a dat și altora un exemplu de urmat.

27. Didim, așadar, a relatat că cultul zeilor a început cu Melisseus, dar Euhemerus a scris că a început cu Jupiter însuși. Cu toate acestea, momentul în care zeii au început să fie venerați este clar. 28. Melisseus era cu siguranță mult mai în vârstă decât Jupiter, căci l-a crescut ca pe un nepot. Și, prin urmare, este foarte posibil să fi introdus cultul zeilor fie înaintea lui Jupiter, fie în timpul copilăriei sale, și anume, cultul mamei copilului său adoptiv, precum și cultul bunicii sale Pământ, care era soția lui Uranus, și al tatălui său Saturn. Prin acest exemplu și inițiativă, el însuși l-a ridicat pe Jupiter la o asemenea aroganță încât mai târziu a îndrăznit să-și însușească onoruri divine.

23. 1. Acum, că am descoperit originea superstițiilor deșarte, rămâne și să determinăm timpul în care au trăit acei [oameni] a căror memorie este venerată. 2. Teofil, în cartea sa despre vremuri [adresată] lui Autolycos, [216] scrie că

Thallus, în *Istoria* sa , a spus că Belus, care este venerat de babilonieni și asirieni, a trăit cu 322 de ani înainte de războiul troian; Belus a fost contemporan cu Saturn și ambii au devenit

fi venerați în același timp. [217] Acest lucru este atât de adevărat încât poate fi determinat printr-un calcul simplu. 3. Căci Agamemnon, care a început războiul troian, a fost stră-strănepotul lui Jupiter, iar Ahile și Ajax au fost strănepoți; Ulise se afla în același grad de rudenie [cu Jupiter], dar Priam era o rudă mai îndepărtată. Cu toate acestea, unii scriitori relatează că Dardanus și Iasius erau fiii lui Corytus, și nu ai lui Jupiter. Căci dacă ar fi așa, el [Jupiter] nu ar fi putut avea relații sexuale nerușinate cu Ganimede, stră-strănepotul său. [218] 4. Așadar, dacă împărțim anii proporțional în funcție de strămoșii celor pe care i-am numit mai sus, ordinea timpurilor va fi restabilită. De la căderea Troiei există 1470 de ani. 5. Din acest calcul al timpurilor devine evident că Saturn, care a fost strămoșul tuturor zeilor, s-a născut nu mai devreme de 1800 de ani în urmă. În zadar se laudă [păgânii] cu vechimea imaginară a riturilor [lor] sacre, ale căror cauze și timp sunt cunoscute.

6. Au mai rămas câteva argumente care ar ajuta mult la respingerea religiilor false, dar am decis deja să închei cartea, ca nu cumva să depășesc măsura. 7. Dar ar trebui să ne străduim mai mult în acest scop, ca, după ce am respins tot ce se opune adevărului, să-i putem învăța adevărata religie pe acei oameni care rătăcesc distrați, necunoscând ceea ce este bine. 8. Primul pas către înțelepciune este să cunoaștem falsitatea, al doilea este să descoperim adevărul. Prin urmare, oricine a înțeles prima noastră instituție, în care am expus falsitatea, s-a ridicat la cunoașterea adevărului, 9. decât care nimic nu este mai dulce pentru om și [numai] acela va fi vrednic de înțelepciunea învățăturii cerești care se întoarce de bunăvoie și cu zel către cunoașterea următoarelor instituții.

Cartea a II-a. Despre originea erorii

1. 1. Deși în prima carte am arătat că religiile zeilor sunt false și că cei ale căror diverse culte comunitatea umană de pe întreg pământul le-a îmbrățișat în mod nechibzuit erau oameni muritori, care, după ce au plecat din viață, erau supuși legii inevitabile a morții, totuși, pentru ca să nu rămână nicio îndoială, fie ca această a doua carte să descopere însăși sursa erorii și să expună toate motivele pentru care oamenii înșelați au crezut mai întâi că există zei și apoi au persistat în religiile pe care le-au îmbrățișat prin prejudecăți. 2. Căci mă străduiesc, expunând vanitatea și demascând vorbirea criminală și goală a oamenilor, să stabilesc măreția unicului Dumnezeu, încercând din răsputeri să-i întorc pe oameni de la căile lor perverse și să-i împac cu ei înșiși, ca nu cumva să se disprețuiască pe ei înșiși, așa cum fac unii filozofi, și să se considere slabi, inutili, lipsiți de valoare și născuți în zadar. 3. Atâta timp cât cred că niciunui

Dumnezeu nu-i pasă de noi și că după moarte nu va fi nimic, se dedau pasiunilor și, atâta timp cât cred că totul le este permis, se grăbesc cu pasiune în urmărirea plăcerilor, prin care, prin ignoranță, cad în mrejele morții. 4. Căci ei nu știu ce fel de rațiune are omul. Dacă ar vrea să o folosească, mai întâi de toate l-ar cunoaște pe Dumnezeul lor, ar tinde spre virtute și dreptate, ar înceta să-și supună sufletele imaginilor pământești și să caute plăceri distructive. În cele din urmă, ar începe să se prețuiască mai mult pe ei înșiși și ar înțelege că există mai mult în om decât pare și că puterea și creațiile sale nu pot fi păstrate altfel decât prin acceptarea cultului adevăratului nostru Tată, atunci când erorile sunt respinse. 5. Într-adevăr, când raționez așa cum ar trebui asupra a tot felul de lucruri, sunt de obicei uimit că puterea singurului Dumnezeu, care include și guvernează toate lucrurile, a căzut într-o asemenea uitare încât singurul lucru care ar trebui venerat este mai întâi neglijat; și, de asemenea, că oamenii înșiși s-au adus la o asemenea orbire încât i-au preferat pe morți Dumnezeului adevărat și viu și i-au preferat pe cei de pe pământ și îngropați în pământ Celui care a fost creatorul pământului însuși. 6. Și totuși, această impietate ar putea fi iertată dacă această eroare ar proveni din ignorarea numelui divin. Dar când vedem adesea cum închinătorii zeilor înșiși Îl recunosc și Îl numesc pe Dumnezeul Preaînalt, ce iertare pot spera pentru impietatea lor, dacă sunt ignoranți închinarea Lui, pe care este imposibil ca un om să nu o cunoască? 7. Când jură, când cer, când mulțumesc, Îl numesc pe Dumnezeu, și nu pe Jupiter sau pe mulți zei. Așa izbucnește adevărul însuși, forțat de natură, chiar și din inimile care i se opun! 8. Adevărat, ei nu fac asta în vremuri de prosperitate. Căci Dumnezeu este uitat mai ales atunci când oamenii care se bucură de îndurările Lui ar trebui să mulțumească generozității Sale. 9. Dar dacă se află în împrejurări foarte strâmtoare, atunci își amintesc de Dumnezeu. Dacă pericolul războiului se profilează, dacă puterea distructivă a bolilor amenință, dacă seceta, după ce a uscat roadele, îi privează de hrană,Dacă se produce o furtună teribilă sau o grindină, ei caută protecție de la Dumnezeu, cer sprijin de la Dumnezeu, se roagă la Dumnezeu să le vină în ajutor. 10. Dacă cineva este chinuit de un vânt puternic pe mare, Îl cheamă; dacă cineva este chinuit de o altă forță, începe să-L invoce; dacă cineva, aflându-se în nevoie extremă, cu rugăciunea cere hrană, îl invocă doar pe Dumnezeu și caută compasiune pentru sine însuși în numele Său divin și exclusiv. 11. Așadar, oamenii nu-L amintesc de Dumnezeu până când nu intră în necaz. Dar după ce pericolul a trecut și frica a trecut, oamenii bucuroși se adună atunci la templele zeilor, le ard tămâie, le aduc jertfe și îi împodobesc cu cununi. 12. Dar Dumnezeu, căruia se roagă cu lacrimi în momentele dificile, nu i se mulțumește cu un cuvânt. Așa cum din bunăstarea lucrurilor vine neglijența, din neglijență se nasc atât toate viciile, cât și uitarea de Dumnezeu. 13. Din ce motiv se întâmplă așadar acest lucru, dacă nu pentru că există o putere perversă, dușmanul etern al adevărului, care se bucură de erorile umane, care se ocupă doar de semănarea întunericului și de orbirea sufletelor oamenilor, astfel încât aceștia să nu vadă lumina, astfel încât să nu privească deloc spre cer

și să nu observe particularitatea naturii lor? 14. Căci, în timp ce corpurile altor animale sunt întoarse spre pământ, nefiind înzestrate nici cu rațiune, nici cu prudență, nouă ni s-a dat de către Dumnezeu Creatorul o poziție verticală și o față îndreptată în sus, din care este clar că religiile zeilor sunt contrare naturii umane, căci ele obligă „animalul ceresc” să venereze cele pământești. 15. Căci unicul nostru Părinte, când a creat omul, adică o ființă rațională și inteligentă, l-a ridicat de la pământ și i-a dat o poziție verticală pentru contemplarea Creatorului său. Un poet talentat a remarcat frumos acest lucru:nici prin prudență, Dumnezeu Creatorul nu ne-a dat o poziție dreaptă și o față întoarsă în sus, din care este clar că religiile zeilor contrazic esența umană, căci obligă „animalul ceresc” să venereze pământul. 15. La urma urmei, acel singur Părinte al nostru, când L-a creat pe om, adică o ființă rațională înzestrată cu rațiune, l-a ridicat de la pământ și i-a dat o poziție dreaptă pentru a-L contempla pe Creatorul său. Un poet talentat a remarcat frumos acest lucru:nici prin prudență, Dumnezeu Creatorul nu ne-a dat o poziție dreaptă și o față întoarsă în sus, din care este clar că religiile zeilor contrazic esența umană, căci obligă „animalul ceresc” să venereze pământul. 15. La urma urmei, acel singur Părinte al nostru, când L-a creat pe om, adică o ființă rațională înzestrată cu rațiune, l-a ridicat de la pământ și i-a dat o poziție dreaptă pentru a-L contempla pe Creatorul său. Un poet talentat a remarcat frumos acest lucru:

Și în timp ce celelalte animale, aplecându-se la pământ, priveau, el i-a îndreptat o față sus pe față omului și i-a poruncit să privească drept spre cer, ridicându-și ochii spre constelații. [219]

16. Din acest motiv, grecii îl numesc pe om *avprimcx*; [220] pentru că privește în sus. Așadar, cei care nu privesc în sus, ci în jos, își leagă numele de om și și-l atribuie lor înșiși; cu excepția cazului în care cred că omul este înzestrat cu această particularitate de a merge drept fără un motiv. 17. Nu fără motiv Dumnezeu a vrut să privim spre cer. Căci chiar și păsările și aproape toate animalele tăcute văd cerul; dar ne-a fost dat în mod special să privim spre cer stând drept, ca să putem căuta religia acolo și să contemplăm cu sufletul nostru (deoarece acest lucru este imposibil cu ochii) pe Dumnezeu, a cărui locuință este tocmai acolo. Acest lucru, desigur, nu poate fi făcut de nimeni care se închină la aramă sau la piatră, care sunt lucruri pământești. 18. Este greșit să credem că, dacă trupul omului, care este temporar, este drept, atunci sufletul, care este etern, este creat josnic. Figura și poziția unui om nu înseamnă nimic altceva decât că inima unui om trebuie să fie întoarsă acolo unde este fața și că sufletul trebuie să fie la fel de drept ca și trupul, ca nu cumva un om să devină asemenea celor peste care ar trebui să domnească. 19. Cu adevărat, oamenii care își necinstesc numele și rațiunea își întorc ochii de la înălțimi și îi coboară spre pământ, se tem de lucrările propriilor mâini, ca și cum ceva ar putea fi mai puternic decât creatorul său. [221]

2. 1. Nu este oare o nebunie să-i creezi pe cei de care te vei teme mai târziu sau să te temi de cei pe care i-ai creat? „Nu ne temem de ei”, spun ei, „ci de cei după chipul cărora au fost creați și sub numele cărora au fost zeificați”. S-ar putea crede că acesta este motivul pentru care te temi de cei care, așa cum crezi tu, sunt în cer; căci dacă sunt zei, nu poate fi altfel. 2. De ce atunci nu-ți ridici ochii spre cer și nu-i chemi pe nume și nu oferi în mod deschis jertfe? De ce te uiți mai mult la ziduri, la lemn, la pietre și nu unde crezi că sunt? La ce le trebuie temple și altare? Și, în sfârșit, la ce bun statuile, care sunt monumente dedicate morților și inexistente? 3. Căci ideea de a crea imagini le-a venit oamenilor pentru că, cu ajutorul lor, a fost posibil să se păstreze memoria celor care erau fie morți, fie erau departe. 4. În numărul cui, așadar, îi vom include pe zei? Dacă printre morți, cine este atât de nechibzuit încât să-i onoreze? Dacă sunt printre cei absenți, aceștia nu ar trebui onorați, deoarece nu văd ceea ce facem noi și nu aud ceea ce cerem. 5. Dar dacă zeii nu pot fi absenți și, deoarece aceasta este o proprietate divină, sunt prezenți în fiecare parte a lumii și, prin urmare, văd totul și aud totul, atunci statuile sunt inutile. Căci zeii sunt prezenți peste tot și este suficient să li se adreseze pe nume în rugăciune pentru ca ei să audă. 6. Desigur, dacă, fiind prezenți, nu sunt lângă imaginile lor, așa cum în imaginația oamenilor sufletele morților rătăcesc în jurul movilelor lor funerare și al rămășițelor trupurilor lor. 7. Dar totuși, dacă zeul este deja aici, atunci nu are nevoie de o imagine. Întreb, dacă un om privește adesea portretul unui om când este plecat de acasă, pentru a obține consolare în absența sa, ar trebui considerat sănătos dacă continuă să privească portretul atunci când acel om se întoarce și este aproape și preferă să se bucure de portret decât de vederea omului însuși? Cu siguranță nu. 8. Și totuși, portretul unui om pare necesar atunci când acel om este departe și superfluu atunci când este aproape. Însă imaginea lui Dumnezeu, a cărui voință și spirit sunt pretutindeni difuze și nu pot fi niciodată departe, este întotdeauna superfluă.

9. Însă [păgânii] se tem că religia va deveni incorporeală și goală dacă nu-i văd înaintea lor pe cei cărora le adresează rugăciunile lor. Și astfel creează statui care seamănă cu morții, întrucât sunt imagini ale morților, căci sunt lipsite de orice sentiment.

10. Chipul [simulacrum] Dumnezeului cel veșnic viu trebuie să fie viu și sensibil. Căci, dacă acest nume provine de la cuvântul „asemănare” [similitudine], cine va considera aceste statui ca fiind asemenea lui Dumnezeu, din moment ce nu simt și nu se mișcă? Prin urmare, chipul lui Dumnezeu nu este ceva făcut de mâini omenești din piatră, cupru sau orice alt material, ci omul însuși, căci el simte și se mișcă și are multe funcții variate și importante. 11. Oamenii nebuni nu știu că, dacă imaginile ar putea simți și se mișca, ar trebui să se închine omului care le-a făcut. Căci ar fi fie piatră brută, fie material fără formă și neprelucrat, dacă omul nu l-ar fi prelucrat. 12. Prin urmare, părintele lor trebuie considerat omul prin

mâinile căruia au fost făcute, de la care au primit formă, chip și frumusețe. 13. Prin urmare, cel care a creat este mai bun decât cei pe care i-a creat. Și totuși nimeni nu-l onorează sau nu se teme de maestrul însuși, ci el însuși se teme de ceea ce a creat, ca și cum ar fi mai multă putere în creație decât în creator. 14. Era pe bună dreptate, așadar, când Seneca spunea în *Operele sale morale* [in libris moralibus]: „Statuile zeilor sunt venerate, li se face rugăciune în genunchi, li se imploră, li se așează sau stau în picioare lângă ele în fiecare zi, li se aduc daruri și se sacrifică; și, deși sunt atât de mult onorați, îi uită pe meșterii care le-au făcut.” 15. Ce ar putea fi mai nefiresc decât să disprețuiești sculptorul și să divinizezi sculptura și nici măcar să nu-l primești în tovărășie pe cel care ți-a sculptat zeii? Așadar, ce putere, ce forță pot avea, dacă nici măcar cel care le-a făcut nu o are? 16. Este cineva atât de prost încât să creadă că în această statuie a unui zeu există altceva decât înfățișarea unui om? Dar nimeni nu se gândește la asta, căci sunt imperfecți în judecată, iar sufletele lor sunt pline de drogul iraționalității. 17. Prin urmare, cei înzestrați cu sentimente se roagă celor insensibili, cei raționali se roagă celor care nu posedă rațiune, cei născuți din cer - celor pământești. 18. Așadar, este potrivit să exclamăm, precum Persius, [222] ca și cum ne-am privi într-o oglindă așezată sus:

O, voi, cei care sunteți prosternați, minți care nu sunteți părtași la rai [223]

Priviți mai degrabă spre cer, ca să vedeți pe care Creatorul vostru, Dumnezeu, v-a înălțat. 19. El v-a dat o față întoarsă în sus, dar voi vă închinați până la pământ; sufletele voastre înălțate, care împreună cu trupurile voastre au fost îndreptate către Tatăl vostru, vă închinați până la pământ, ca și cum v-ar fi deranjați că nu v-ați născut patrupede. [224] 20. Nu este permis unei ființe cerești să se compare cu creaturile pământești, care sunt închinate până la pământ. De ce, refuzând îndurările cerului, vă închinați de bunăvoie țărâna pământului? Căci vă afundați în pământul nenorocit, când căutați jos ceea ce ar trebui să căutați sus. 21. Căci ce altceva sunt acele lucrări ale mâinilor muritoare și creații fragile (din orice material ar fi făcute) dacă nu pământul din care se nasc? 22. De ce atunci vă supuneți lucrurilor josnice? De ce puneți pământul deasupra capetelor voastre? Căci atunci când vă închinați pământului și deveniți mai josnici, vă coborâți în iad și vă condamnați la moarte, căci nu există nimic mai josnic și mai josnic decât pământul, în afară de moarte și iad. 23. Dacă vreți să evitați acest lucru, trebuie să disprețuiți pământul de sub picioarele voastre și să vă dați trupului o poziție verticală, astfel încât să vă puteți uni ochii și sufletele cu Cel care v-a creat. 24. Dar a disprețui și a călca în picioare pământul nu este altceva decât a nu te închina statuilor, căci ele sunt făcute din pământ, și, de asemenea, a nu pofti bogăția și a respinge plăcerile carnale, deoarece bogăția și trupul însuși, de al căror adăpost ne bucurăm, sunt pământ. Închinați-vă Dumnezeului viu, pentru ca și voi să fiți în viață, căci cel care se dedică pe sine și sufletul său morților trebuie neapărat să moară.

3. 1. Dar ce folos va face această zicere oamenilor și ignoranților, când vedem oameni învățați și judecătioși care, deși cunosc deșertăciunea religiilor, totuși (din ce motiv pervers, nu știu) persistă în a-i venera pe cei pe care îi învinovățesc? 2. Cicero a înțeles că zeii cărora oamenii se roagă sunt falși; dar, deși a spus multe despre respingerea religiilor, a remarcat totuși că nu trebuie discutat public acest lucru, ca nu cumva instituțiile religioase recunoscute de popor să fie călcate în picioare. 3. Ce veți face cu un om care, știind că se înșală, se aruncă pe pietre pentru ca întregul popor să sufere? Cine își scoate ochii pentru ca toți să fie orbi? Cine nu le face bine altora, căci le permite să greșească, nici lui însuși, căci se alătură erorilor altora? Cine, în cele din urmă, nu folosește beneficiul înțelepciunii sale pentru a umple cu fapte ceea ce simte în sufletul său, ci, știind și înțelegând, își pune piciorul în laț pentru a fi prins acolo cu restul, pe care, fiind mai înțelepți, ar trebui să-i elibereze? 4. Nu ar fi mai bine pentru tine, Cicero, să-ți folosești talentele pentru a încerca să-i faci pe oameni raționali? Ar fi excelent dacă [într-o ocazie bună] ți-ai scoate la iveală întreaga putere a elocvenței tale. Nu este nevoie să te temi că într-o astfel de întreprindere bună discursul tău te va lăsa baltă, ceea ce nu te-a lăsat baltă atunci când ai apărat cu elocvență și hotărâre lucrurile rele. 5. Dar ești, fără îndoială, înspăimântat de concluzia lui Socrate și, prin urmare, nu vrei să accepți protecția adevărului. Dar, ca un om înțelept, ar trebui să disprețuiești moartea. Și ar fi mai frumos dacă ai muri pentru laudă decât pentru blasfemie. Erorile rasei umane distruse și mințile oamenilor convertite la prudență prin prudența ta nu ți-ar aduce mai puțină glorie decât Filipicele. [225]6. Totuși, îți vom ierta timiditatea, deși nu ar trebui să fie la un om înțelept. Dar de ce rămâi tu însuți în eroare? Văd că venerezi lucrurile pământești și create de om; știi că sunt deșarte, și totuși faci ceea ce fac cei pe care îi recunoști a fi foarte nebuni. 7. La ce bun să fi văzut adevărul, dacă nu-l aperi și nu-l urmezi? Dacă chiar și cel care știe că greșește greșește ușor, cu cât mai greșesc oamenii needucați, care se bucură de sărbători fără sens și privesc totul cu un suflet copilăresc, se bucură de prostii și admiră vederea statuilor! Acest popor nu este capabil să judece singur despre niciun lucru, astfel încât să înțeleagă că nu trebuie să venerezi ceea ce este vizibil ochilor muritori, căci și acesta este, desigur, muritor. 8. Nu este de mirare că ei nu-L văd pe Dumnezeu, deoarece nici măcar nu-l văd pe omul pe care cred doar că-l văd. Căci ceea ce este vizibil ochilor nu este omul, ci doar receptaculul omului. Calitățile și silueta unui om nu sunt determinate de contururile vasului în care este închis, ci de acțiunile și moravurile sale. 9. Prin urmare, cel care venerează statui este un trup fără om, căci s-a dăruit trupului și nu vede nimic cu inima, ci doar cu trupul, în timp ce datoria sufletului este să discearnă subtil ceea ce ochiul trupesc nu poate vedea. 10. Astfel de oameni sunt foarte mustrați de faimosul filosof și poet, numindu-și sufletele josnice și abătute, deoarece, contrar firii lor, se degradează până la venerarea pământului. Căci el spune:

Spiritul îi smerește de frica de zei și îi face să-și plece capetele până la pământ [226]

Adevărat, spunând aceasta, el a vrut să spună altceva, și anume că nimic nu ar trebui venerat, întrucât zeilor nu le pasă de treburile oamenilor. 11. Dar în alt loc, el a recunoscut totuși că religiile și cultul zeilor sunt o închinare deșartă:

Nu, evlavia nu constă în a-ți acoperi capul în fața tuturor.

Te duci la statui și cazi la toate altarele.

Fie te prosternezi, fie, întinzând palmele,

Te rogi la templele zeilor sau cu sânge abundent de animale

Stropi altarul sau torni o jurământ peste jurăminte. [227]

Dacă sunt într-adevăr goale, ar trebui sufletele exaltate și maiestuoase să fie coborâte și umilite pe pământ, în loc să se gândească la cele cerești?

12. Așadar, oamenii suficient de învățați au răsturnat religiile false, pentru că știau că sunt false, dar nu au introdus-o pe cea adevărată, pentru că nu știau ce este sau unde se află. 13. Întrucât nu pot găsi religia adevărată, se comportă ca și cum nu ar exista niciuna. Și astfel se aruncă într-o eroare și mai mare decât cei care susțin o religie falsă. 14. Căci acești închinători ai zeilor stricăcioși, oricât de nebuni ar fi, pentru că văd lucruri cerești în lucruri stricăcioase și pământești, au totuși ceva din adevăr în ei înșiși și pot fi iertați, pentru că îndeplinesc cea mai înaltă datorie a omului, deși nu în fapt, ci în concept. Căci singura și cu adevărat marea diferență dintre oameni și creaturile mute este religia. 15. Cu cât erau mai înțelepți, căci percepeau eroarea religiei false, cu atât au devenit mai nebuni, căci nu vedeau că există o altă religie, cea adevărată. 16. Și astfel, deoarece este mai ușor să-i judeci pe alții decât pe tine însuți, în timp ce văd [sub picioarele lor] abisul altora, nu observă ce este în fața lor. 17. Așadar, în amândoi există atât cea mai înaltă prostie, cât și un anumit gust de înțelepciune, încât este timpul să ne îndoim cine anume ar trebui numit mai prost: cei care aderă la religii false sau cei care nu aderă la niciuna. 18. Dar, așa cum am mai spus, oamenii ignoranți pot fi iertați cei care nu se recunosc ca fiind înțelepți; dar nu pot fi îndreptățiți cei care, în timp ce propovăduiesc înțelepciunea, dau dovadă mai degrabă de prostie. 19. Nu sunt atât de simplu încât să cred că ar putea vedea [cu spiritul] și astfel să descopere adevărul pentru ei înșiși, ceea ce recunosc că este imposibil, dar le cer cel puțin ceea ce ar putea realiza cu rațiunea lor. 20. Căci ar fi acționat mult mai înțelept dacă ar fi înțeles că există o religie adevărată și dacă, după ce le-ar fi respins pe cele false, ar fi declarat deschis că acea

religie adevărată este inaccesibilă oamenilor. Dar poate că au fost opriți de acest argument: dacă ar exista o religie adevărată, s-ar fi revelat și s-ar fi apărat, astfel încât ar deveni clar că nu există alte religii. 21. Căci nu puteau vedea cum sau prin cine și în ce fel este menținută adevărata religie, care este o taină divină și o taină cerească, pe care nimeni nu o poate cunoaște decât prin instruire în ea.

22. Rezultatul acestor argumente este acesta. Oamenii ignoranți și nebuni acceptă religiile false ca fiind adevărate, deoarece nu cunosc nici adevărul, nici falsul. Oamenii iluminați, deoarece nu cunosc religia adevărată, fie persistă în acele religii pe care le consideră false, astfel încât să se vadă că aderă la cel puțin o anumită religie, fie nu venerează nimic, pentru a nu fi acuzați de eroare. Dar aceasta este cea mai mare eroare, atunci când sub masca unui om se reproduce viața unui animal. 23. A înțelege că ceea ce este fals, deși este înțelepciune, este înțelepciune umană. Mai departe de aceasta, omul nu poate merge. Drept urmare, mulți filozofi au respins, așa cum am arătat, toate religiile; dar cunoașterea adevăratei [religii] aparține înțelepciunii divine, iar omul nu poate atinge independent această cunoaștere, ci numai prin Dumnezeu. 24. Filosofii urmează cel mult înțelepciunea umană, astfel încât au învățat ceea ce nu este, dar nu pot urma ceea ce predau ei că nu există. Cicero a spus faimoasa: „O, de-aș putea găsi adevărul la fel de ușor cum aș putea descoperi falsul!” [228] 25. Întrucât aceasta depășește puterile firii umane, nouă, cărora Dumnezeu ne-a dat cunoașterea adevărului, ni se dă ocazia să slujim acestei descoperiri a adevărului, căreia îi vor fi dedicate ultimele patru cărți. Acum vom expune ceea ce am început deja, adică religiile false.

4. 1. Ce măreție pot avea, așadar, statuile dacă ar fi în puterea unui om simplu să le facă așa sau să nu le facă deloc? De ce a spus Priapus acest lucru în Horațiu:

Odată eram un butuc de lemn, un ciot de smochin inutil;

Artistul s-a gândit mult timp la ce ar trebui să fiu, o bancă sau Priapus.

„Slavă Domnului!”, a spus el. Iată-mă, Doamne! De atunci mă sperii

Păsări și hoți

2. Cine nu s-ar simți în siguranță sub o astfel de pază? Hoții sunt cu siguranță atât de proști încât se tem de pofta lui Priap, în timp ce păsările, despre care se presupune că sunt alungate de privelișteа teribilă a secerei sau falusului său, se cocoață pe statuile executate cu măiestrie, care seamănă foarte mult cu oamenii, își construiesc cuiburile pe ele și își fac nevoile pe ele. 3. Flaccus, ca autor de

versuri satirice, ridiculiza prostia oamenilor, dar cei care se închină idolilor cred că fac un lucru serios.

4. Chiar și marele poet, un om foarte prudent în toate celelalte privințe, a fost nechibzuit în acest singur lucru, vorbind nu ca un poet, ci ca niște bătrâne, când în cărțile sale impecabile a ordonat realizarea de statui:

Să-i sperie pe hoți și păsări cu o seceră de lemn,

Priapul din Hellespont îi protejează cu grija sa. [229]

5. De aceea se roagă la [zei] muritori sau la [idoli] făcuți de oameni muritori. Căci aceștia pot fi distruși, arși, pieriți. Căci adesea s-au năruit când un acoperiș vechi a căzut peste ei și, de asemenea, au fost prefăcuți în cenușă, devorați de foc și au devenit prada hoților, dacă nu cumva propria lor mărime sau pază sigură i-a salvat. 6. De aceea este o mare nebunie să te temi de acești idoli, de care oamenii se tem să nu fie distruși, să nu fie arși sau să nu fie furați. Ce nebunie să speri în vreun ajutor de la ei, când nu sunt capabili să se protejeze singuri! Ce nenorocire să cauți protecția lor, când ei înșiși, fiind atacați, rămân fără apărare, dacă nu cumva închinătorii lor mijlocesc pentru ei! 7. Unde este atunci adevărul? Unde nicio putere nu poate zdruncina religia; unde nimic nu o poate zdruncina; unde niciun sacrilegiu nu poate fi comis. Tot ceea ce este vizibil ochiului sau atins de mâini, deoarece toate acestea sunt lucruri fragile, este în orice caz străin de nemurire. 8. În zadar, așadar, oamenii înnobilează și împodobesc zeii cu aur, fildeș și pietre prețioase, ca și cum ar putea găsi plăcere în acest lucru. 9. La ce folosesc darurile scumpe celor care nu simt nimic sau celor care sunt morți? Căci în același fel ung trupurile morților cu parfumuri și îi îmbracă în haine luxoase înainte de a fi coborâți în pământ. În același fel se închină zeilor care nu au simțit când au fost creați și care nu știu că sunt venerați, întrucât odată cu îndumnezeirea nu au dobândit capacitatea de a simți. 10. Persius consideră nedemn când se aduc vase de aur în temple, considerând că este de prisos ca religia să aibă ceva ce nu slujește evlaviei, ci lăcomiei. 11. Căci lui Dumnezeu, pe care Îl venerați cu sinceritate, este de ajuns să aduceți ca daruri

Conștientizare juridică, datorie sacră și gânduri pure,

Și noblețe sufletească și o inimă cinstită și sinceră. [230]

12. A spus-o bine și cu înțelepciune. Dar a adăugat în mod ridicol că aurul din temple era același cu *păpușile fecioarelor pentru Venus,* [231] pe care se pare că le-a trecut cu vederea ca fiind ceva de mică importanță. 13. Căci nu a văzut că statuile și imaginile zeilor înșiși, făcute de mâinile lui Polyclet, Euphranor sau Phidias [232] din aur și fildeș, nu erau altceva decât păpuși mari, care erau

numărate printre zei nu de fecioare, ale căror farse puteau fi iertate, ci de adulți. 14. Seneca, așadar, avea dreptate când ridiculiza prostia bătrânilor: „Nu suntem copii de două ori, cum se spune de obicei, ci constant. Singura diferență este că jucăm jocuri mari.” 15. Și astfel ard tămâie acestor jucării, împodobite ca niște păpuși mari, și le înnobilează cu parfumul de mirodenii și uleiuri. Le oferă sacrificii mari și grase, deși buzele lor sunt lipsite de dinți. Sunt îmbrăcați în robe și haine scumpe, deși nu au nevoie de îmbrăcăminte. Ei le dedică aur și argint, de care cei care sacrifică această bogăție au mai multă nevoie decât cei cărora le este oferită. 16. Dionisie, tiranul sicilian, [233] pe bună dreptate , după ce a cucerit Grecia, a disprețuit astfel de zei, le-a rupt hainele și i-a batjocorit. Și într-adevăr, și-a însoțit sacrilegiul cu glume și umor. 17. Astfel, când a scos mantia de aur a lui Jupiter Olimpian,

A ordonat să fie înlocuită cu una de lână, spunând că o mantie de aur este grea vara și rece iarna, dar una de lână este potrivită pentru orice anotimp. 18. I-a smuls lui Esculap barba de aur, spunând că nu are nevoie de ea, căci, din moment ce Apollo, tatăl său, era fără barbă, un fiu cu barbă ar părea mai în vârstă decât tatăl său. 19. I-a luat și cupele, ornamentele și, odată cu ele, statuile mici care stăteau pe brațele întinse ale statuilor. În același timp, a spus că le acceptă și nu le ia, deoarece este foarte prostesc și nepoliticos să refuzi darurile de la cei care le oferă de bunăvoie, mai ales că oamenii le cer constant pentru binele lor. 20. A făcut aceasta fără să-și facă niciun rău, căci era rege și cuceritor. Mai mult, fericirea umană l-a însoțit, căci a obținut victorii până la bătrânețe și i-a predat puterea fiului său. Din moment ce oamenii nu i-au putut pedepsi sacrilegiul, poate că zeii înșiși ar fi trebuit să se răzbune. 21. Căci dacă vreunul dintre oamenii de rând ar fi comis așa ceva, atunci pentru el ar fi existat imediat biciuiri, foc, tortură, cruce și tot ce își pot imagina oamenii furioși și furioși. 22. Dar oamenii înșiși, dacă îi pedepsesc pe cei prinși în sacrilegiu, se îndoiesc de puterea zeilor lor. Căci de ce nu le lasă mai întâi loc să se răzbune, dacă cred că pot face ceva? 23. Și chiar cred că prin voința zeilor sunt reținuți tâlharii prinși furând lucruri sacre. Și, în același timp, oamenii înșiși sunt furioși [pe tâlhari] nu atât de mânie, cât de frică să nu fie ei înșiși pedepsiți dacă nu pedepsesc nedreptatea făcută zeilor. Este, desigur, o nebunie incredibilă să crezi că zeii le vor face rău pentru crimele altora, dacă acești zei înșiși nu sunt capabili să-i împiedice pe cei care îi profanează și îi jefuiesc. 24. Dar, vor spune ei, ei înșiși îi pedepsesc uneori pe oamenii sacrilegi. [Le vom răspunde că] ceea ce se întâmplă uneori, și nu constant, se poate întâmpla și din întâmplare. Totuși, vă voi spune puțin mai târziu cum se întâmplă acest lucru. [234]

şi

25. Acum vă voi spune de ce acei zei nu l-au pedepsit pe Dionisie pentru atâtea și atât de mari sacrilegii, care nu în secret, ci pe față i-au expus pe zei

ridiculizării. De ce nu a fost acest sacrileg excomunicat din temple, din riturile sacre, din imaginile sale? De ce, după ce a furat obiectele sacre, a navigat în siguranță spre casă, așa cum el însuși a mărturisit în glumă? 26. „Nu vedeți”, le-a spus el tovarășilor săi, care se temeau de naufragiu, „ce călătorie favorabilă acordă zeii nemuritori oamenilor sacrilegi?” Poate că a învățat de la Platon că zeii nu sunt nimic. [235] 27. Dar nu l-a jefuit oare Verres, pe care Tullius [Cicero], acuzatorul său, l-a pus laolaltă cu același Dionisie, Phalaris [236] și toți ceilalți tirani, [237] toată Sicilia, însușindu-și statuile zeilor și decorațiunile sanctuarelor? 28. Nu are rost să vorbim despre fiecare crimă, dar aș dori să examinez una despre care acuzatorul se plângea, folosind tot darul său de elocvență, toate puterile sale spirituale și fizice, vorbind despre Ceres din Catina sau Genna. [238] Religia primei dintre acestea era de așa natură încât bărbaților nu li se permitea să intre în camerele interioare ale templului ei. Religia celeilalte era atât de veche încât toate istoriile relatează că această zeiță a fost prima care a cules roadele pământului Genna și că fiica ei virgină a fost răpită de acolo. 29. În cele din urmă, pe vremea Gracchilor, [239] când au început discordia și confuzia în stat, ca în *Cărțile Sibiline*S-a descoperit că era necesar să se îmbuneze cea mai bătrână Ceres și o ambasadă a fost trimisă la Genna. 30. Și astfel, fie preavenerabila Ceres, pe care oamenilor le era interzis să o vadă chiar și să spună rugăciuni, fie această cea mai bătrână, pe care senatul și poporul roman au îmbunat-o cu sacrificii și daruri, a fost furată din sanctuarul ei secret și străvechi de către Verres cu ajutorul sclavilor care au comis furtul. 31. Cicero, când a afirmat că sicilienii înșiși i-au cerut să preia treburile provinciei, a spus aceste cuvinte: „Nu mai există nici măcar zei în orașele noastre la care să ne putem adresa protecție, căci statuile lor sacre au fost luate din temple de către Gaius Verres.” Ca și cum, dacă Verres a luat zeii din temple și orașe, i-ar fi îndepărtat și din ceruri. 32. Din aceasta este clar că acei zei nu sunt altceva decât substanța din care sunt făcuți. 33. Este drept că sicilienii s-au îndreptat către tine, M. Tullius, adică către un om, pentru ajutor, întrucât învățaseră de trei ani că zeii nu pot face nimic. Căci sicilienii ar fi fost foarte nechibzuiți dacă s-ar fi îndreptat pentru protecție împotriva nedreptății omenești către cei care nu-l puteau pedepsi nici măcar pe C. Verres, ca răzbunare pentru ei înșiși. 34. Cu toate acestea, Verres a fost pedepsit pentru impietatea sa. Dar nu a fost pedepsit de zei, ci de zelul lui Cicero, cu ajutorul căruia i-a învins pe apărătorii lui Verres și s-a împotrivit iertării sale. 35. Totuși, pentru Verres aceasta nu a fost o condamnare, ci o eliberare. Se părea că zeii nemuritori, așa cum îi dăduseră lui Dionysius, care furase podoabele zeilor, o călătorie netulburată, îi acordaseră lui Verres o odihnă netulburată în care să se poată bucura de răutatea sa. 36. Căci atunci când războaiele civile făceau ravagii, sub pretextul pedepsei a fost îndepărtat de orice risc și de frică, auzind de soarta grea și exilul altora. Părea că numai el căzuse, în timp ce toți erau în picioare, și numai el stătuse în picioare când toți piereau, până când el, care se bucurase toată viața de bogățiile dobândite prin sacrilegiu, a căzut la bătrânețe victimă proscripției

triumviratului. [240] Aceeași, apropo, de care a suferit și Tullius, răzbunătorul puterii ultragiate a zeilor. 37. El a găsit chiar fericirea în faptul că, înainte de moartea sa, a aflat despre cruda execuție a acuzatorului său. Evident, zeii au fost cei care au avut grijă ca acest om nelegiuit și sacrilegiu să nu moară înainte de a fi consolat de vestea răzbunării.

5. 1. Cu cât mai drept este, lăsându-i pe [zeii] fără minte și goi, să ne îndreptăm privirea spre locul unde este tronul și lăcașul adevăratului Dumnezeu, Care a întemeiat pământul pe temelii neclintite, Care a împodobit cerul cu stele strălucitoare, Care a aprins pentru oameni Soarele cel mai strălucitor și lumină excepțională ca dovadă a unicității Sale, Care a revărsat marea în jurul țărilor și a poruncit râurilor să curgă neîncetat.

El a poruncit câmpiilor să se întindă și văilor să se îngusteze,

Să se îmbrace pădurile în verde și să se înalțe munții stâncoși

2. Fie cum ar fi, toate acestea nu au fost create de Jupiter, care s-a născut acum 1700 de ani, ci de Cel Care

El a fost creatorul Universului, fondatorul unei lumi mai bune, [241]

Cine este numit Dumnezeu, al cărui principiu [principium], întrucât nu poate fi revelat, nu ar trebui căutat de nimeni. 3. Este suficient pentru un om pentru o cunoaștere completă și perfectă, dacă știe că Dumnezeu există. Tăria și culmea acestei înțelegeri sunt de așa natură încât un om vede, respectă și onorează Părintele comun al rasei umane și minunatul Creator al lucrurilor. 4. De aceea, unii oameni cu inimi slabe și fragile, ca și cum ar fi zei, se închină elementelor, care sunt creaturi și nu au simț. 5. Când s-au minunat de lucrările lui Dumnezeu, adică cerul cu diversele sale lumini, pământul cu munții și văile sale, marea cu râurile, lacurile, izvoarele sale, uimiți de perfecțiunea tuturor acestora și uitând de Creatorul Însuși, pe care nu-L puteau vedea, au început să-I onoreze creațiile și să le venereze și nu au putut înțelege în niciun fel cât de mare și mai minunat este Cel care a creat aceste lucruri din nimic. 6. Deși văd că aceste creaturi, supuse legilor divine, slujesc constant confortului și beneficiului omului, ei tot cred că aceste creaturi sunt zei. Nerecunoscători în ceea ce privește favorurile divine, ei Îl preferă pe Dumnezeu și pe Tatăl generos creaturilor Sale. 7. Dar ce este de mirare că oamenii grosolani și ignoranți se înșală, din moment ce chiar și filozofii stoici au aceleași prejudecăți, care credeau că tot ce se mișcă în cer ar trebui numărat printre zei? **8.** Căci stoicul Lucilius [242] spune așa în Cicero: „Acum nu pot înțelege această constanță a stelelor, acest acord uimitor în căile lor atât de variate de-a lungul unei perioade infinit de lungi de timp, dacă mintea, rațiunea și intelectul nu participă la aceasta. Dar dacă vedem acest lucru în stele,

nu putem să nu le numărăm printre zei.” [243] 9. Și puțin mai devreme: „Rămâne să credem că stelele se mișcă de la sine. Cel care vede acest lucru și neagă existența zeilor acționează nu numai în mod ignorant, ci și cu impietate.” [244]10. Noi însă respingem cu tărie această opinie și vă considerăm pe voi, filozofi, nu numai ignoranți și nelegiuiți, ci și orbi, absurdi și nebuni, întrucât nebunia voastră depășește ignoranța oamenilor ignoranți. Ei consideră soarele și luna drept zei, dar voi considerați și constelațiile. 11. Descoperiți-ne, așadar, misterele stelelor, ca să putem ridica altare pentru fiecare dintre ele și să construim temple, ca să știm pe care dintre ele să o venerăm cu ce rit și în ce zi, ce nume și ce rugăciuni să folosim, cu excepția cazului în care, într-adevăr, este o crimă să ne închinăm atâtor zei atât de mici deodată. 12. Dar acest argument, pe baza căruia au decis că toate corpurile cerești sunt zei, poate fi folosit și pentru a demonstra contrariul. Căci dacă ei cred că sunt zei pe motiv că efectuează o mișcare exactă și armonioasă, atunci se înșală. Din acest argument rezultă că nu sunt deloc zei, căci nu le este permis să se abată de la căile lor stabilite. 13. Totuși, dacă ar fi zei, s-ar mișca fără nicio necesitate și fără discriminare în direcții diferite, asemenea animalelor de pe pământ, care sunt libere, pentru că sunt libere, să rătăcească după bunul plac, în această direcție sau în cealaltă: oriunde le duce mintea, acolo merg. 14. Prin urmare, stelele nu se mișcă spontan, ci din necesitate, întrucât sunt supuse legilor și regulilor existente. 15. Dar filosoful, raționând despre mișcarea constelațiilor, din acordul traiectoriilor lor cu anotimpurile, a decis că acest lucru nu este întâmplător, ci vine din voința lor, ca și cum constelațiile nu s-ar putea mișca atât de regulat și în o astfel de ordine fără a avea un simț intern care să le ghideze. 16. Cât de dificil este adevărul pentru oamenii care l-au respins și cât de ușor pentru cei care îl cunosc! Dacă mișcarea stelelor, spune el, nu este întâmplătoare, nu mai rămâne decât să admitem că este realizată prin propriul lor impuls. Dimpotrivă, așa cum este evident că nu este întâmplătoare, este la fel de evident că nu se produce prin propria lor voință.

17. Cum își menține atunci constelațiile constanța în mișcările lor? Cu siguranță, Dumnezeu, creatorul universului, a fost cel care le-a aranjat și le-a aranjat în așa fel încât să se miște pe întinderea cerului, respectând o ordine divină și minunată, producând o succesiune de anotimpuri. 18. Căci Arhimede Sicilianul a putut să creeze o asemănare și un model al lumii din cupru gol, [245] în care a aranjat soarele și luna astfel încât, mișcându-se, acestea să coordoneze schimbările stelelor individuale și chiar să indice zilele. Acest model, în timp ce sfera se rotea, nu numai că arăta răsăritul și apusul soarelui, creșterea și descreșterea lunii, ci și diferitele poziții atât ale stelelor fixe, cât și ale celor rătăcitoare. Dacă este așa, atunci nu ar fi putut Dumnezeu să creeze și să aranjeze acel univers real, a cărui asemănare un meșteșugar iscusit a fost capabil să o creeze? 19. Ar fi spus stoicul, atunci, dacă ar fi văzut mișcarea stelelor reprodusă și înfățișată pe acel cupru, că se mișcă de la sine și nu prin

priceperea meșteșugarului? Există, așadar, o cauză care pune stelele în mișcare, dar această cauză este în Dumnezeu, care a creat și guvernează toate lucrurile, și nu în constelațiile în sine care se mișcă. 20. Căci dacă soarele ar vrea să stea nemișcat, ar fi întotdeauna zi. Și dacă stelele ar înceta să se miște, cine s-ar îndoi că ar exista noapte perpetuă? 21. Dar pentru ca zilele și nopțile să se alterneze, El [adică Creatorul] a voit ca astrele să se miște; și să se miște în așa fel încât nu numai să existe o alternanță reciprocă a luminii și întunericului, prin care este determinat timpul de muncă și odihnă, ci și să existe o alternanță a frigului și căldurii, astfel încât natura și puterea diferitelor anotimpuri ale anului să corespundă nașterii și coacerii fructelor. 22. O asemenea previziune din partea puterii divine s-a arătat în crearea căilor înstelate, încât filosofii, pentru că nu o vedeau, credeau că constelațiile sunt vii, că se mișcă ca pe picioare și de la sine, și nu după un plan divin. 23. Cine nu știe de ce a inventat Dumnezeu stelele și mișcările lor? Cu siguranță, pentru ca odată cu plecarea luminii soarelui, noaptea să nu devină prea intensă cu un întuneric urât și teribil și să nu facă rău celor vii. De aceea, El a împodobit cerul cu o varietate minunată și a înmuiat întunericul cu numeroase lumini mici. 24. Cu cât mai înțelept a fost atunci Naso decât cei care credeau că studiază înțelepciunea, când a afirmat că această lumină vine de la Dumnezeu pentru a călca în picioare puterea întunericului. El a încheiat cartea în care fenomenele cerești au fost descrise pe scurt cu aceste trei rânduri:

O, cât de multe și minunate sunt chipurile lui Dumnezeu

L-a așezat pe cer și, printre întunericul arzător, l-a risipit.

El a poruncit luminii reci să strălucească noaptea.

25. Căci dacă nu este posibil ca stelele să fie zei, atunci nici soarele, nici luna nu pot fi zei, întrucât lumina lor diferă de lumina stelelor nu în esență, ci doar în putere. Și dacă luminatorii nu sunt zei, atunci cerul în care se găsesc toți nu este un zeu. 26. De asemenea, dacă pământul pe care îl călcăm sub picioarele noastre, pe care îl arătăm și îl cultivăm pentru hrană, nu este un zeu, atunci munții și văile nu ar trebui recunoscute ca zei. Dar dacă toți nu sunt zei, atunci întreaga suprafață pământească nu poate fi numită zeu. 27. De asemenea, dacă apa care servește celor vii pentru a-și potoli setea sau pentru a se spăla nu este un zeu, atunci izvoarele din care curge nu sunt zei. Dacă izvoarele nu sunt zei, atunci râurile ale căror ape sunt colectate din izvoare nu sunt zei. Și dacă râurile nu sunt zei, atunci marea, care este alimentată din râuri, nu poate fi un zeu. 28. Dar dacă nici cerul, nici pământul, nici marea, care sunt părți ale lumii, nu pot fi zei, atunci lumea însăși nu este un zeu, deși stoicii susțin că lumea este animată și rațională și, din acest motiv, un zeu. Dar în această privință erau atât de contradictorii încât unii nu spuneau nimic ce nu era infirmat de alții. 29. Căci ei raționează astfel: „Nu poate exista nimic lipsit de sensibilitate care să genereze

ceva înzestrat cu simț. Acum lumea îl produce *pe om,* care este înzestrat cu sensibilitate. Prin urmare, lumea însăși este înzestrată cu sensibilitate. 30. De asemenea, ceea ce face parte din sensibilitate nu poate fi lipsit de simț. Dar, din moment ce omul este înzestrat cu sensibilitate, sensibilitatea aparține și lumii din care omul face parte." 31. Premisele majore, conform cărora ceea ce generează ceva înzestrat cu simț este înzestrat cu sensibilitate și că ceea ce face parte din sensibilitate este înzestrat cu simț, sunt adevărate. Însă premisele minore din care decurg concluziile sunt false. Căci nici lumea nu produce omul, nici omul nu este o parte a lumii. Căci omul a fost creat inițial de același Dumnezeu care a creat lumea; și omul nu este o parte a lumii, așa cum mâna este a corpului, căci lumea poate exista fără om, asemenea unui oraș sau unei case. 32. Dar, așa cum o casă este locuința unui singur om și un oraș al unui singur popor, tot așa lumea este locuința întregii omeniri. Acum, locuința este un lucru, iar locuitorul este altul. 33. Dar acești stoici, în timp ce încearcă să demonstreze ceea ce ei înșiși înțeleg greșit, și anume că lumea este sensibilă și este Dumnezeu, nu văd unde duce raționamentul lor. 34. Căci dacă omul este o parte a lumii, iar lumea are sensibilitate, pentru că omul este înzestrat cu simțuri, atunci, din moment ce omul este muritor, lumea este în mod necesar muritoare. Trebuie să fie nu numai muritoare, ci și supusă tuturor bolilor și suferințelor. 35. Pe de altă *parte,*Dacă lumea este un zeu, atunci părțile ei trebuie să fie și ele nemuritoare și, prin urmare, omul, care este, așa cum spui tu, o parte a lumii, este un zeu. Dacă omul este un zeu, atunci caii și vitele și tot felul de animale, păsări și pești sunt zei, deoarece au senzații și sunt părți ale lumii. **36.** Dar acest lucru este totuși tolerabil, deoarece și egiptenii venerează aceste animale. Dar se ajunge la ideea că broaștele, mușteleși furnicile ar trebui recunoscute ca zei, deoarece au senzații și sunt părți ale lumii. Astfel, argumentele bazate pe erori duc întotdeauna la concluzii stupide și absurde. 37. Ce urmează? Stoicii înșiși spun că lumea a fost creată pentru locuirea zeilor și a oamenilor, ca și cum ar fi o casă comună. Prin urmare, lumea nu este un zeu, la fel cum nu este însuflețită dacă este creată. Căci ceea ce este însuflețit nu este creat, ci s-a născut. Dacă, așadar, lumea a fost creată ca o casă sau o corabie, atunci există un creator al lumii, Dumnezeu. Există separat lumea care a fost creată și separat Cel care a creat-o. 38. Este deja foarte contradictoriu și absurd că, în timp ce afirmă că corpurile cerești și celelalte elemente ale lumii sunt zei, ei spun că lumea însăși este un zeu. Cum poate un zeu să fie alcătuit din mai mulți zei? 39. Dacă stelele sunt zei, atunci lumea nu este un zeu, ci doar lăcașul zeilor. Dar dacă lumea este un zeu, atunci tot ceea ce conține nu este zeu, ci părți ale unui zeu, care, în orice caz, nu pot pretinde numele de zeu. 40. Căci va greși cel care spune că membrele unui om sunt mai mulți oameni. Dar comparația unei ființe vii cu lumea nu este foarte potrivită, deoarece o ființă vie este înzestrată cu sensibilitate, iar membrele sale au simțuri, cu excepția cazului în care, într-adevăr, acestea sunt smulse din corp. 41. Cu ce poate fi atunci comparată lumea? Stoicii înșiși dezvăluie acest lucru atunci când recunosc că lumea a fost creată și servește ca

un fel de casă comună pentru zei și oameni. Prin urmare, dacă este creată ca o casă, nici ea însăși nu este un zeu, nici elementele sale nu sunt zei, care sunt doar părțile sale; căci nici o casă nu poate avea putere asupra ei înșiși, nici părțile din care este alcătuită. 42. Prin urmare, stoicii sunt respinși nu numai de adevăr, ci și de propriile lor cuvinte. Căci, așa cum o casă, fiind folosită de locuitorii ei, nu simte nimic în sine și este supusă proprietarului care fie a construit-o, fie locuiește în ea, tot așa lumea, care în sine nu simte nimic, este supusă Dumnezeului care a creat-o, care a creat-o pentru propria sa folosință.

6.1 Oamenii nebuni greșesc, așadar, în două feluri. În primul rând, când preferă elementele, adică lucrările lui Dumnezeu, lui Dumnezeu. În al doilea rând, când se închină la imagini ale acestor elemente, făcute după asemănarea omului. 2. Căci ei fac imagini ale Soarelui și Lunii în formă de om, precum și imagini ale focului, pământului și mării, pe care le numesc Vulcan, Vesta și Neptun, uitând de elementele în sine. O asemenea atracție pentru imagini îi cuprinde pe oameni, încât sunt atrași de imagini mult mai mult decât de elementele în sine. Oamenii, desigur, admiră aurul, pietrele prețioase, fildeșul.

3. Frumusețea și splendoarea lor sunt atât de orbitoare încât oamenii cred că fără ele nu poate exista religie. Și astfel, sub pretextul venerării zeilor, lăcomia și avariția sunt onorate. Căci oamenii cred că zeii iubesc ceea ce ei înșiși râvnesc; ceea ce este cauza furtului, jafului și crimei zilnice și care este cauza războaielor din întreaga lume care devastează popoare și orașe. 4. Și astfel ei dedică zeilor prada de război, bunurile pe care le-au jefuit. Într-adevăr, acei zei sunt slabi și lipsiți de virtute, dacă sunt atât de lacomi. 5. De ce sunt ei considerați cerești, dacă râvnesc la lucruri pământești? De ce sunt ei considerați fericiți, dacă au nevoie de unele daruri? De ce sunt ei considerați fără vină, dacă se bucură de ceea ce oamenii condamnă pe bună dreptate? 6. Așadar, [păgânii] vin la zei nu atât de dragul evlaviei, care nu se poate găsi în niciun fel în fapte rele și vicioase, ci mai degrabă pentru a se bucura de priveliștea aurului, pentru a fi încântați de strălucirea marmurei netede sau a fildeșului, pentru a privi neobosit haine colorate împodobite cu pietre prețioase sau cupe decorate cu perle sclipitoare. Și cred că, cu cât templul este mai frumos sau cu cât sculpturile sunt mai frumoase, cu atât au mai multă putere. Astfel, religia lor este doar cea capabilă să încânte lăcomia umană.

7. Aceste religii, de care aderă cu încăpățânare, le-au primit de la strămoșii lor. Nu reflectează asupra a ceea ce sunt, ci presupun că sunt verificate și adevărate, deoarece anticii le-au transmis lor. Acum, autoritatea antichității este atât de mare încât este criminal să te îndoiești de ea. Așa că se încred în antichitate fără să se gândească, ca și cum ar fi un adevăr dobândit. 8. În Cicero, Cotta îi spune exact așa lui Lucilius: „Asta gândește, Balbus, Cotta, pontiful. Și acum lasă-mă să înțeleg ce gândești, deoarece de la tine, un filosof, trebuie să

primesc dovezi în favoarea religiei, dar trebuie să-i cred pe strămoșii noștri fără nicio dovadă.” [246] 9. Dacă crezi, de ce ceri dovezi care îți pot zdruncina credința? Dar dacă vrei dovezi și, prin urmare, presupui îndoială, atunci nu crezi. Căci ceri părerea altuia pentru a o urma atunci când îți este revelată. 10. Ce se întâmplă dacă, conform acestei opinii, religiile [antice] ale zeilor nu sunt adevărate? Ce vei face atunci? Îți vei urma strămoșii sau această opinie? Lasă-ți să spună altcineva, dar tu ești cel care a căutat-o și ai acceptat-o, smulgând din rădăcini toate religiile. 11. Dacă preferi rațiunea, atunci te vei îndepărta în mod necesar de instituțiile și autoritatea strămoșilor tăi, întrucât numai ceea ce prescrie rațiunea este adevărat. Dar dacă evlavia te sfătuiește să-ți urmezi strămoșii, atunci îi vei recunoaște drept proști, deoarece ei, împotriva rațiunii, s-au supus unor religii fictive, iar pe tine ca un om nerezonabil, deoarece onorezi ceea ce tu însuți considerai fals. 12. Dar totuși, din moment ce am menționat numele strămoșilor, să vedem cine au fost acești strămoși, de a căror autoritate se crede că nu se poate îndepărta. 13. Romulus, hotărând să întemeieze un oraș, i-a chemat pe păstorii printre care crescuse și, din moment ce numărul lor părea insuficient pentru întemeierea unui oraș, a creat un refugiu în care au fugit oamenii răi și ignoranți din regiunile învecinate. [247] 14. Și astfel a adunat poporul dintre ei și i-a ales pentru senat pe cei mai în vârstă, numindu-i tați și făcând totul consultându-se cu ei. Despre acest senat Propertius, [248] autorul elegiilor, a spus astfel:

Unde Senatul stă în togi cu margini purpurii,

Acolo, se aduna un consiliu de bătrâni, pur și simplu în pielea lor.

Cornul satului i-a convocat pe vechii Quiriți la o întâlnire, O sută dintre ei, toți aflați în pajiște, au format senatul. [249]

15. Aceștia sunt părinții ale căror decrete sunt ușor de supus de către oamenii învățați și inteligenți. Și toată posteritatea consideră ca fiind adevărat și de neschimbat ceea ce aceștia o sută de bătrâni jupuiți au dorit să stabilească. Aceștia sunt părinții pe care, așa cum s-a spus în prima carte, [250] Pompilius i-a făcut să creadă că riturile sacre pe care el însuși le introdusese erau adevărate. 16. Într-adevăr, autoritatea lor a crescut **prin** urmașii lor, căci atunci când trăiau ei înșiși, nimeni, nici de sus, nici de jos, nu a considerat demn să intre în rudenie cu ei.

7.1 Prin urmare, mai ales în ceea ce privește sensul vieții, este necesar să ne bazăm pe noi înșine și să ne bazăm în căutarea și investigarea adevărului pe propriile judecăți și sentimente și să nu ne amăgim crezând erorile altora, ca și cum nu am avea propria rațiune. 2. Dumnezeu a dat înțelepciune în mod egal tuturor, pentru ca cineva să poată căuta ceea ce este necunoscut și să

investigheze ceea ce a devenit cunoscut. Strămoșii noștri, deoarece ne-au precedat în timp, nu sunt încă superiori nouă în înțelepciune, care, întrucât a fost dată tuturor în măsură egală, nu a putut fi complet însușită de cei care au trăit înaintea noastră. 3. Ea nu se rarește, așa cum lumina și strălucirea soarelui nu se raresc, deoarece, așa cum soarele este lumină pentru ochi, tot așa înțelepciunea este lumină pentru inima omului. 4. Prin urmare, întrucât este firesc ca fiecare să reflecteze, adică să investigheze adevărul, cei care, fără nicio reflecție, sunt mulțumiți de decretele strămoșilor lor și sunt duși de alții, precum vitele, se lipsiesc de pricepere. 5. Sunt induși în eroare de faptul că, bazându-se pe numele strămoșilor lor, cred că nu este posibil ca ei înșiși să înțeleagă mai mult [decât strămoșii lor], întrucât sunt doar urmași, sau că sunt nebuni, deoarece sunt strămoși. 6. Ce ne împiedică atunci să urmăm exemplul acestor strămoși și, așa cum ei, găsind falsul, l-au transmis urmașilor lor, să transmitem urmașilor noștri adevărul pe care l-am descoperit noi?

7. Rămâne o întrebare importantă, a cărei soluție nu depinde de capacitatea minții, ci de cunoașterea [faptelor]. Trebuie explicată mai amănunțit, pentru a nu rămâne nicio îndoială. Căci cineva își poate baza credința pe faptul că mulți scriitori respectabili relatează că cei pe care nu îi considerăm zei și-au arătat adesea puterea prin miracole, în vise, prin auguri și oracole. 8. Și, într-adevăr, ei sunt gata să sublinieze multe lucruri care sunt demne de un miracol. În primul rând, spun că Actius Navius, [251] marele augur, l-a avertizat odată pe Tarquinius Priscus să nu înceapă nimic fără a lua mai întâi auspiciile.

Regele, râzând de priceperea lui, l-a rugat să întrebe păsările dacă ceea ce avea în minte se putea acum îndeplini. Când Navius a confirmat că se poate, regele a spus: „Atunci ia o piatră și taie-o cu un cuțit”. Navius a luat imediat cuțitul și a tăiat piatra cu el. 9. În al doilea rând, se spune că în timpul Războiului Latin, Castor și Pollux au apărut lângă Lacul Iuturnia spălându-și caii de transpirație, iar apoi ușile templului lor, care era situat lângă un izvor, s-au deschis brusc de la sine. [252] 10. De asemenea, se spune că în timpul Războiului Macedonean [253] au apărut, călare pe cai albi, în fața lui P. Vatienus, care se îndrepta noaptea spre Roma, și l-au anunțat că regele Perseu fusese învins și capturat în acea zi. Câteva zile mai târziu, scrisori de la Paulus [Aemilius] au confirmat că acest lucru era adevărat. 11. De asemenea, se relatează faptul minunat că statuia Fortunei Feminina a vorbit de multe ori. De asemenea, statuia Junonei Moneta, când, după capturarea Veienților, unul dintre soldații trimiși să o transporte a întrebat-o, ca și cum ar fi glumit, dacă dorește să se mute la Roma, aceasta a răspuns că da. 12. De asemenea, se povestește, ca exemplu de minune, despre Claudia. Căci se spune că odată, conform *Cărților Sibilelor,* o transportau pe Mama Ideei, dar nava pe care era transportată a eșuat în Tibru, astfel încât nicio forță nu a putut-o pune în mișcare. Atunci Claudia, care, din cauza grijii excesive pentru corpul ei, a fost întotdeauna considerată o femeie

desfrânată, a căzut în genunchi și a început să se roage zeiței ca, dacă o consideră [pe Claudia] castă, să-și urmeze brâul. Și astfel, nava, care nu se putea mișca din loc în ciuda eforturilor tuturor tinerilor, a fost pusă în mișcare de o singură femeie. [254] 13. Se povestește și despre o astfel de minune: se presupune că, pe vremea când ciuma făcea ravagii, Esculap, invitat din Epidaur, a eliberat Roma de o ciumă de lungă durată. [255]

14. De asemenea, pot arăta câte sacrilegii au existat, drept pedeapsă pentru care, după cum cred ei, zeii i-au pedepsit imediat pe vinovații lor **. 15.** Cenzorul Appius Claudius, când, contrar răspunsului oracolului, i-a învățat pe sclavii publici riturile sacre dedicate lui Hercule, a fost lipsit de vedere. Și familia Potiților, de la care a fost transmisă [preoția], a dispărut în decurs de un an. [256] 16. De asemenea, când cenzorul Fulvius a îndepărtat plăcile de marmură din templul Junonis Lacinia pentru a acoperi cu ele templul Fortunae Equestria, pe care îl ridicase la Roma, [257] și-a pierdut mințile, iar când și-a pierdut doi fii care luptaseră în Iliricum, a fost mistuit de o mare durere. 17. De asemenea, după ce pretorul lui Marcus Antonius, Turullius, din Cos, după ce a tăiat dumbrăvara lui Esculap, a construit o flotă, a fost ucis în același loc de soldații lui Caesar [Octavian]. 18. La aceste exemple se adaugă Pirrus, care, după ce luase bani din vistieria Proserpinei din Locrida, a naufragiat și a fost aruncat pe țărmurile zeiței, astfel încât nimic nu a supraviețuit în afară de banii ei. [258] **19.** Și Ceres din Milet s-a bucurat de o mare venerație în rândul oamenilor. Căci atunci când orașul [Milet] a fost cucerit de Alexandru și soldații au intrat prin efracție în templul ei pentru a-l jefui, un foc a izbucnit brusc și le-a ars ochii.

20. Ei relatează, de asemenea, vise despre care cred că arată puterea zeilor. Astfel, spun că Jupiter i-a apărut plebeului Tiberius Attinius în vis și i-a poruncit să raporteze consulilor și senatului că la recentele jocuri de circ el [Jupiter] nu a fost mulțumit de spectacole, deoarece Antonius Maximus adusese în mijlocul circului un sclav bătut și înlănțuit pentru execuție și, prin urmare, jocurile trebuie ținute din nou. **21.** Dar când plebeul a neglijat să facă acest lucru, și-a pierdut fiul în aceeași zi și s-a îmbolnăvit el însuși grav. Apoi l-a văzut din nou pe același zeu în vis, care l-a întrebat dacă fusese suficient pedepsit pentru că nu a respectat porunca. Și când, după aceasta, Tiberius Attinius, dus în lectică la consuli, a relatat tot ce se întâmplase în senat, și-a recăpătat imediat puterile fizice și s-a întors acasă pe cont propriu. [259]

22. Remarcabil este și visul prin care Caesar Augustus a fost salvat. Căci atunci când, în timpul războiului civil cu Brutus, [Caesar] hotărâse să se abțină de la participarea la luptă din cauza unei boli grave, imaginea Minervei i-a apărut medicului său, Artorius, sfătuindu-l pe Caesar să nu rămână în tabără, în ciuda bolii sale. Așa că a fost dus într-o lectică pe câmpul de luptă, iar în aceeași zi

Brutus a cucerit tabăra. [260] 23. Ar putea fi citate multe exemple similare pe lângă acesta, dar mă tem că, dacă mă opresc prea mult asupra expunerii unui străin, se va spune că am uitat subiectul pe care l-am început sau că mă dedau păcatului vorbăreției.

8.1 Voi explica, așadar, sensul tuturor acestor fenomene, astfel încât lucrurile dificile și obscure să fie mai clar înțelese și voi expune toate aceste amăgiri construite pe imitarea voinței divine, amăgiri în care oamenii, fiind abătuți de la calea adevărului, au rătăcit. 2. Voi spune puțin mai mult, astfel încât, dacă cineva care nu este la curent cu adevărul și nu-l cunoaște, se angajează să citească, să fie pregătit și să înțeleagă care este *sursa și cauza acestor calamități* [261] și, după ce a găsit lumina, să-și vadă propriile erori și pe cele ale întregii rase umane. 3. Dumnezeu, Văzătorul planului, Inventatorul planului, înainte de a crea această lume, întrucât în El era sursa binelui complet și perfect, așa cum va fi pentru totdeauna, astfel încât binele să curgă din El ca un pârâu și să se răspândească în lățime, a produs [produxit] un Spirit asemenea Lui, astfel încât să fie înzestrat cu virtuțile lui Dumnezeu Tatăl. Cum a făcut El aceasta vom încerca să explicăm în cartea a patra. 4. Apoi El a creat un alt duh, în care nu era niciun dar al divinității. Și astfel a fost infectat cu propria invidie, ca cu otravă, și s-a întors de la bine la rău și, prin propria sa voință, pe care Dumnezeu i-a dat-o în mod liber, și-a luat un nume josnic. 5. Din aceasta este clar că el este sursa putridă a tuturor relelor. Căci l-a tratat cu invidie pe predecesorul său, care, pentru că era apropiat de Dumnezeu Tatăl, Îi era drag. 6. Iar pe acesta, care prin propria sa voință a transformat binele în rău, grecii îl numesc diavol [5ia|3oAov], dar noi îl numim calomniator [criminatorem], căci îl calomniază pe Dumnezeu cu privire la acele crime la care El însuși împinge oamenii. 7. Acum Dumnezeu, care a început crearea lumii, L-a pus pe acel prim și mare Fiu în fruntea lucrării Sale și L-a folosit atât ca sfătuitor, cât și ca maestru în planificarea, organizarea și crearea lucrurilor. Căci El era desăvârșit în perspicacitate, în gândire și în putere. Despre El am vorbit acum pe scurt, întrucât despre puterea, numele și inteligența Lui trebuie să vorbim în altă parte. [262]

8. Nimeni să nu întrebe din ce materiale a făcut Dumnezeu aceste lucrări atât de numeroase și minunate, căci le-a făcut pe toate din nimic. Nu trebuie să-i ascultăm pe poeții care spun că la început a existat haos, adică un amestec de lucruri și particule; și apoi Dumnezeu se presupune că a separat această masă fără formă și, separând fiecare lucru de masa dezordonată și punând totul în ordine, a creat și în același timp a împodobit lumea. [263] 9. Nu este greu să le răspundem acestor poeți, care sunt ignoranți în ceea ce privește puterea lui Dumnezeu. Ei cred că nimic nu poate fi creat decât din materie existentă și gata făcută. Filosofii sunt în aceeași eroare. 10. Căci Cicero, discutând despre natura zeilor, spune astfel: „În primul rând, este imposibil ca această materie a lucrurilor, din care s-a născut totul, să fi fost creată de Providența Divină, ci a avut și are

propria sa putere și natură. 11. Prin urmare, așa cum un arhitect, când intenționează să construiască ceva, nu face el însuși materialul, ci folosește ceea ce are deja, așa cum un sculptor folosește ceara, tot așa ar fi necesar ca această Providență Divină să aibă la îndemână materia: nu ceea ce ar face, ci ceea ce ar avea gata făcută. Dar dacă materia nu este făcută de Dumnezeu, atunci nici pământul, nici apa, nici aerul, nici focul nu au fost făcute de Dumnezeu.” [264] 12.0, câte defecte sunt în aceste zece rânduri! În primul rând, că filosoful, care în alte lucrări și în aproape toate cărțile a fost un susținător al Providenței și care s-a opus cu pasiune celor care susțineau că Providența nu există, acum, ca un fel de trădător sau chiar un dezertor, încearcă să respingă Providența. 13. Dacă ai vrea să nu fii de acord cu aceasta, atunci nu este nevoie nici de raționament, nici de efort.

Este suficient să-i citești propriile cuvinte, căci Cicero nu poate fi respins de nimeni altcineva decât de Cicero însuși.

14. Dar să-i lăsăm pe oameni, urmând principiile și maniera academicienilor, să spună și să gândească ce vor. Să examinăm afirmațiile în sine. El spune: „Este imposibil ca materia lucrurilor să fie creată de Dumnezeu”. 15. Pe ce temeiuri afirmi aceasta? Căci nu ai spus nimic despre motivul pentru care este imposibil. 16. Dar mie, care reflectez, mi se pare destul de probabil și nu întâmplător că există ceva mai mare în Dumnezeu, deși Îl reduci la slăbiciunea omului, neatribuindu-I nimic altceva decât puterea de a aduce la perfecțiune. 17. Cum se deosebește atunci acea putere divină de om, dacă, la fel ca omul, Dumnezeu nu are o putere mai mare, dacă nu poate crea nimic decât din ceva ce Îi servește drept materie? Dacă ar fi așa, El ar avea o virtute imperfectă și ar trebui considerat în primul rând ca organizatorul materiei. 18. Prin ce nume ar trebui numit cineva care este mai mare în putere decât Dumnezeu? Căci este mai bine să-ți creezi propria putere decât să o cultivi pe a altuia. 19. Întrucât nu se poate întâmpla să existe ceva mai puternic decât Dumnezeu, care are în mod necesar virtute, putere și rațiune perfectă, El este creatorul materiei, precum și făuritorul lucrurilor indestructibile din materie. Căci nimic nu ar putea sau nu ar trebui să existe fără creația și voința lui Dumnezeu. 20. Dar este posibil, așa cum spune el, ca materia lucrurilor să aibă și să fi avut propria sa putere și propria sa natură. Ce putere ar putea avea, fără a produce nimic? Ce natură, fără a da naștere la ceva? Dacă ar avea putere, a primit-o de la altcineva. De la cine altcineva ar putea-o primi decât de la Dumnezeu? 21. Dacă materia ar avea o natură [naturam], al cărei nume provine de la cuvântul „a da naștere” [a nascendo], atunci materia s-a născut. Din cine, atunci, ar putea lua ființă dacă nu de la Dumnezeu? Căci natura, din care, așa cum spui, s-au născut toate lucrurile, ea însăși, dacă nu are un plan, nu poate forma nimic. Dacă poate atât genera, cât și crea, atunci din acest motiv trebuie să fie Dumnezeu. 22. Acea putere care conține facultatea previziunii și abilitatea și puterea de a crea, nu poate fi numită

cu niciun alt nume. 23. Și astfel Seneca, cel mai ingenios dintre toți stoicii, **vede** că natura nu este altceva decât Dumnezeu. „Atunci”, spune Oi., „nu-L glorificăm pe Dumnezeu, a cărui virtute este naturală [naturalis]? Căci nu a dobândit-o de la nimeni altcineva. Dimpotrivă, îl glorificăm pe Dumnezeu, deși virtutea pe care și-a dat-o este naturală; căci Dumnezeu însuși este natura.” 24. Când, așadar, Cicero, recunoști începutul lucrurilor naturale, dar îl iei de la Dumnezeu, ești prins **în**aceeași baltă din care încerci să ieși. Căci negi că Dumnezeu a creat materia și, în același timp, admiți că El a fost cel care a făcut-o, distorsionând doar numele. 25. Apoi urmează o comparație absurdă: „Așa cum un arhitect”, spune el, „când intenționează să construiască ceva, nu creează el însuși materialul, ci folosește ceea ce are deja, așa cum un sculptor folosește ceara, tot așa ar fi necesar ca **această** Providență Divină să aibă la îndemână materia, nu pe care ar crea-o, ci pe care ar avea-o gata făcută.” 26. Nu, nu ar fi necesar. Căci Dumnezeu ar fi mai puțin puternic dacă ar crea din materie gata făcută, ceea ce este caracteristic omului. Meșteșugarul nu va face nimic fără lemn, deoarece el însuși nu este capabil să facă lemn **.** Iar lipsa oportunității este o caracteristică a **slăbiciunii** umane . 27. Dar Dumnezeu face materie pentru Sine, pentru că poate. Căci **prezența** [oricărei] posibilități este proprietatea lui Dumnezeu. Căci dacă nu ar putea, nu ar fi Dumnezeu. 28. Omul creează din ceea ce este, întrucât **prin** mortalitate este slab, iar prin slăbiciune este limitat și moderat în putere. Dumnezeu însă creează din ceea ce nu este, întrucât prin veșnicie **este** puternic, iar prin putere este nemăsurat în putere, care este fără limite și măsură, asemenea **vieții** Creatorului. 29. Ce mirare este că Dumnezeu, intenționând să creeze lumea, a creat mai întâi materia pentru a crea din ea și a creat-o din ceea ce nu exista? Căci este imposibil ca Dumnezeu să împrumute ceva din ceva, deoarece totul este conținut în El și totul vine de la El. 30. Căci dacă ar fi existat ceva înaintea Lui și **dacă** ceva nu ar fi fost făcut de El, ar fi pierdut atât puterea lui Dumnezeu, **cât și** numele lui Dumnezeu.

„Dar materia”, vor spune ei, „nu este creată, așa cum Dumnezeu, care a creat această lume din materie, nu este creat.” 31. Prin urmare, există două principii eterne și sunt opuse unul celuilalt, care nu pot exista fără discordie și distrugere. Căci inevitabil ar intra în conflict unul cu celălalt, întrucât atât puterea, cât și esența lor sunt diferite. Ambele principii eterne nu pot coexista; dacă sunt diferite unul de celălalt, atunci inevitabil unul l-ar depăși pe celălalt [în eternitate]. 32. Prin urmare, nu se poate ca natura eternității să nu fie una, [ci este necesar] ca totul să curgă din ea ca dintr-o sursă. Prin urmare, fie Dumnezeu a venit din materie, fie materia a fost creată de Dumnezeu. Care dintre acestea este mai corect nu este greu de înțeles. 33. Căci dintre aceste două principii, unul are sentiment, dar celălalt este lipsit de acesta. Posibilitatea de a crea ceva nu poate fi decât în acel principiu care simte, gândește, cunoaște și acționează. 34. Ceea ce nu a fost prevăzut anterior de minte nu poate începe, nici se poate întâmpla, nici se poate desăvârși: cum anume ar trebui să ia ființă ceea ce nu există încă și

cum ar trebui păstrat după ce a luat ființă? 35. În cele din urmă, numai cel care are voința de a crea și capacitatea de a realiza ceea ce își dorește poate crea ceva. Dar ceea ce este lipsit de sentiment rămâne într-o stare de inactivitate și inerție perpetuă. Nimic nu poate lua ființă acolo unde nu există exprimare a voinței. 36. Căci dacă fiecare animal are rațiune [constat ratione], atunci, desigur, ceea ce nu este înzestrat cu rațiune nu se poate naște din ea. Nimic nu poate lua ființă din care aceasta lipsește. 37. Cu toate acestea, să nu se tulbure nimeni de faptul că unele animale par să se nască din pământ. Căci nu pământul le naște, ci Duhul lui Dumnezeu, fără de care nimic nu se naște.

38. Prin urmare, Dumnezeu nu a venit în ființă din materie, întrucât sensibilul nu se poate naște niciodată din insensibil, raționalul din irațional, activul din inert, incorporealul din corporal. Ci, materia este cea care a fost produsă de Dumnezeu. 39. Căci orice are un corp solid și tangibil își primește puterea din exterior. Orice primește putere este supus dizolvării. Orice dizolvare piere. Orice piere a fost cu siguranță produs. Orice a fost produs are o sursă din care a fost generat, adică un creator rațional care prevede creația și este capabil să creeze. Cu siguranță, acest creator nu este altul decât Dumnezeu. 40. Căci cel care are simțământ, rațiune, providență, putere și virtute poate genera și crea ființe vii și neînsuflețite, căci știe cum ar trebui create.

41. Acum, materia nu ar putea exista pentru totdeauna, căci dacă ar **exista** pentru totdeauna, nu ar fi supusă schimbării. Căci ceea ce există pentru totdeauna nu piere niciodată, iar acolo unde nu există început, nu există sfârșit. Este mai ușor de conceput că ceea ce are un început este fără sfârșit, decât ceea ce are un sfârșit nu are început. 42. Prin urmare, dacă materia nu ar fi fost creată, nimic nu s-ar putea produce din ea. Dar dacă nimic nu s-ar putea produce din ea, nici măcar nu ar fi materie. Căci materia este ceea ce creează ceva. Și tot ceea ce creează ceva, în măsura în care este implicat un meșteșugar, este distrus și schimbat. 43. Prin urmare, din moment ce materia a avut un sfârșit în momentul în care lumea a fost creată, a avut și un început. Căci ceea ce este distrus a fost creat; ceea ce este sfâșiat a fost legat; ceea ce se sfârșește a avut un început. Dacă, așadar, materia a primit un început din schimbare și sfârșit, atunci de cine altcineva ar fi putut fi creată dacă nu de Dumnezeu?

44. Există așadar un singur Dumnezeu, care nu a fost creat și, prin urmare, poate distruge orice altceva, dar El Însuși nu poate fi distrus. El va rămâne pentru totdeauna acolo unde a fost dintotdeauna, căci nu s-a născut din nimeni și nici nu a primit un început de la nimeni. Generarea Sa [nativitas eius] nu a necesitat nicio substanță care, schimbându-se, să-L distrugă. El există prin Sine Însuși, așa cum am spus în prima carte, [265] și, prin urmare, El este ceea ce a vrut să fie: impasibil, neschimbător, incoruptibil, binecuvântat și veșnic.

45. Dar și mai absurdă este concluzia cu care Tullius își încheie gândul: „Căci dacă materia nu a fost creată de Dumnezeu, atunci nici pământul, nici apa, nici aerul, nici focul nu au fost creați de Dumnezeu”. 46. Cât de abil evită dificultatea! Astfel, a luat prima propoziție ca și cum nu ar necesita demonstrație, deși este chiar mai îndoielnică decât cea pentru care este introdusă. „Dacă materia”, spune el, „nu a fost creată de Dumnezeu, atunci lumea nu a fost creată de Dumnezeu”. 47. El a preferat să deducă dintr-o premisă falsă ceea ce este fals, mai degrabă decât dintr-una adevărată ceea ce este adevărat. Și în timp ce lucrurile îndoielnice ar trebui demonstrate prin argumente clare, el a tras o concluzie dintr-o afirmație îndoielnică pentru a răsturna ceea ce este cert.

48. Căci faptul că lumea a fost creată prin Providența Divină (să trec sub tăcere peste [Hermes] Trismegistus, care a profețit aceasta, și să trec sub tăcere peste cântecele Sibilelor, care au proclamat același lucru, și să trec sub tăcere peste profeți, care cu un singur spirit și un singur glas au mărturisit despre crearea lumii și lucrarea lui Dumnezeu) este un lucru pe care aproape toți filosofii îl consideră acceptați. Căci acest lucru este afirmat de pitagoreici, stoici și peripatetici, care au fost primii dintre toți în filosofie. 49. Acest lucru a fost considerat recunoscut și fără îndoială de la faimoșii primi șapte înțelepți până la Socrate și Platon, până când, după multe secole, s-a ridicat un nebun, Epicur, care a decis să nege ceea ce era evident, străduindu-se, desigur, să descopere ceva nou pentru a crea o doctrină sub propriul său nume. 50. Și întrucât nu putea descoperi nimic nou care să se distingă de ceilalți, a decis să respingă opiniile stabilite încă din antichitate. În aceasta a fost convins de toți filosofii. Prin urmare, este mai sigur că lumea a fost creată de Providență și nu că Providența a organizat materia. 51. Și, prin urmare, nu trebuie să credem că lumea nu a fost creată de Providența Divină, deoarece materia ei nu a fost creată de Providența Divină; ci trebuie să credem că, din moment ce lumea a fost creată de Providența Divină, și materia este de origine divină. 52. Căci este mai probabil ca materia să fi fost creată de Dumnezeu, întrucât Dumnezeu poate face totul, decât că lumea nu a fost creată de Dumnezeu, deoarece nimic nu se poate întâmpla fără gândire, rațiune și plan. 53. Într-adevăr, aceasta nu este eroarea lui Cicero, ci a școlii [epicureene] [sectae]. Căci atunci când a început să examineze natura zeilor, despre care raționau filozofii, el a crezut, din necunoașterea adevărului, că orice divinitate trebuie respinsă. 54. Desigur, el are dreptul să-i respingă pe zei, deoarece aceștia nu existau. Dar când a încercat să respingă Providența Divină, care este conținută numai în Dumnezeu, când, neavând argumente suficiente, a început să se răzvrătească împotriva adevărului, a fost forțat într-o astfel de groapă din care nu s-a putut elibera. 55. Aici, așadar, îl voi opri pe acest om blocat, îl voi reține pe cel care este blocat, întrucât Lucilius, care a vorbit împotriva [acestei poziții], a tăcut. Aici este tocmai esența problemei, aici este totul. Să se elibereze Cotta, dacă poate, din această prăpastie. Să aducă argumente pentru a demonstra că materia a existat

dintotdeauna, ca și cum nicio Providență nu a creat-o. Să arate cum ceva masiv și greu ar putea exista fără un creator sau schimbare și cum, fără un creator, ceea ce a existat veșnic a încetat să mai fie, astfel încât ceea ce nu a existat niciodată să poată lua ființă. 56. Dacă va explica acest lucru, abia atunci voi fi de acord că lumea nu a fost creată de Providența Divină. Și totuși voi fi de acord în așa fel încât să-l prind în alte mreje. 57. El va ajunge chiar la lucrul căruia i se opune și va spune că materia din care este lumea și lumea care este din materie sunt născute din natură. Atunci voi declara că natura însăși este Dumnezeu. 58.Pentru cineva care nu are gândire, previziune și putere nu pot crea creații [atât de] uimitoare, adică de neînțeles pentru minte.

59. Rezultă, așadar, că Dumnezeu a creat totul și că nimic nu poate exista fără să fi primit un început de la Dumnezeu. 60. Totuși, atunci când el [adică Cicero] se prezintă ca un epicurean și când nu vrea ca lumea să fie creată de Dumnezeu, de obicei întreabă prin ce mâini, prin ce mașini, prin ce pârghii, prin ce metodă a fost realizată această creație. [266] Ar fi descoperit poate acest lucru dacă ar fi putut trăi în vremea când Dumnezeu a creat. 61. Dar pentru ca omul să nu înțeleagă creația lui Dumnezeu, Dumnezeu nu a vrut să-l pună în această lume înainte de a fi adus totul la perfecțiune. 62. Nici nu l-ar fi putut pune. Căci cum ar fi putut rămâne când cerurile erau create sus și pământul se forma jos, când, poate, locurile umede erau blocate de un frig excesiv sau uscate, arse de căldura focului? Sau cum ar fi putut omul să supraviețuiască când Soarele nu strălucea încă, când nici fructele, nici animalele nu se născuseră încă? Prin urmare, a fost necesar ca omul să fi apărut mai târziu, când atât lumea, cât și toate părțile ei fuseseră create. 63. În cele din urmă, Sfintele Scripturi învață că omul a fost ultima creație a lui Dumnezeu și a fost așezat în această lume ca într-o casă construită și înnobilată, căci totul a fost creat de dragul lui. 64. Și poeții recunosc același lucru. Ovidiu, după ce a relatat că lumea a fost creată și toate animalele au fost create, a adăugat următoarele:

Doar o singură ființă este mai sacră și mai capabilă decât ele

Nobila idee de a deveni stăpânul altora nu i-a venit în minte.

Și s-a născut un om

Cât de impie este să crezi că poți pătrunde în ceea ce Dumnezeu a vrut să țină secret! 65. Dar Cicero nu a căutat să asculte sau să învețe, ci doar să infirme, pentru că spera că nimeni nu va putea spune cu siguranță despre crearea lumii. Ca și cum cineva ar crede că lumea nu a fost creată de Dumnezeu, doar pentru că nu este posibil să știm cum a creat-o. 66. Dacă te-ai născut într-o casă construită cu măiestrie și înnobilată și nu ai văzut niciodată case construite, vei crede că casa nu a fost construită de om, pentru că nu știi cum a fost construită?

Ai întreba același lucru despre casă pe care îl întrebi acum despre lume: cu ce mâini, cu ce unelte a realizat omul o astfel de lucrare. Mai ales dacă vezi o structură înaltă și minunată făcută din piatră enormă, folosind o masă de moloz, împodobită cu coloane maiestuoase. Vei crede că acest lucru este dincolo de capacitățile umane, doar pentru că nu știi că casa a fost construită nu atât prin forță, cât prin gândire și artă omenească? 67. Căci dacă omul, în care nu este nimic perfect [nihil perfectum est], totuși prin rațiunea sa creează mai mult decât îi permit puterile sale slabe, de ce atunci ți se pare incredibil când se spune că lumea a fost creată de Dumnezeu, în care, fiind perfect, nici înțelepciunea nu poate avea limită, nici puterea măsură? 68. Lucrările Sale sunt percepute de ochi, dar modul în care le-a creat este de neînțeles chiar și pentru minte, întrucât, așa cum spune Hermes, muritorul nu se poate apropia de nemuritor, trecătorul de nepieritor, imperfectul de perfect, adică nu se poate apropia și nu poate fi înțeles de intelect. O ființă pământească nu poate înțelege esența cerească, deoarece este limitată, ca de pereții unei închisori, de trup, astfel încât nu poate înțelege totul prin intermediul unui gând liber și neîngrădit. 69. Să se știe deci cât de prostește acționează cel care se străduiește să înțeleagă lucrurile de neînțeles. Căci a face aceasta înseamnă a încălca măsura creației sale și a nu ști cât de departe i se permite omului să meargă. 70. Când Dumnezeu i-a revelat omului adevărul, El a vrut să știm doar ceea ce este important pentru viață, iar ceea ce ține de curiozitate simplă și deșartă, El a ascuns-o, pentru ca aceasta să fie o taină. 71. De ce atunci cauți ceea ce nu este dat să știi și, chiar dacă ai ști, nu ai fi mai fericit? Omul știe suficient dacă știe că Dumnezeu este unul și că totul a fost creat de El.

9. 1. Acum, că i-am respins pe cei care gândesc diferit de adevăr cu privire la lume și la Dumnezeu, Creatorul ei, ne vom întoarce la creația divină a lumii, care este relatată în scrierile secrete [in arcanis Uteris] ale sfintei religii. 2. Dumnezeu, așadar, a creat mai întâi cerul și l-a așezat deasupra, pentru ca acesta să servească drept tron al lui Dumnezeu Creatorul Însuși. Apoi a creat pământul și l-a așezat sub cer, pentru ca acesta să fie locuit de om împreună cu celelalte specii de animale. El a intenționat să-l înconjoare și să-l limiteze cu ape. 3. Dumnezeu și-a împodobit locuința cu splendoare și a umplut-o cu lumină; a așezat acolo, desigur, soarele, cercul strălucitor al lunii și punctele sclipitoare ale stelelor strălucitoare. Dar întunericul, care este opusul luminii, l-a trimis pe pământ. Căci nimic în sine nu dă lumină, cu excepția cerurilor, unde El a așezat lumina inepuizabilă, viața înaltă și veșnică, iar pe pământ, dimpotrivă, întunericul, josul și moartea. 4. Căci toate acestea sunt la fel de departe de cele cerești precum răul este de bine, precum viciile sunt de virtuți. 5. El a creat, de asemenea, două părți diferite și opuse ale pământului însuși, estul și vestul. Dintre acestea, estul este aproape de Dumnezeu, căci El este sursa luminii care luminează lumea, căci El a plănuit să ne ducă la viața veșnică. Dar vestul l-a atribuit acelui spirit răzvrătit și pervers, căci acesta ascunde lumina, aduce

întuneric veșnic și îi conduce pe oameni la moarte și ruină în păcat. 6. Căci, așa cum lumina aparține estului, iar în lumină este viață, tot așa întunericul aparține apusului, iar în întuneric este moarte și ruină. 7. Apoi, cu același sens, El a aranjat celelalte părți ale pământului, sudul și nordul. Aceste părți sunt legate de cele două. 8. Căci ceea ce este mai încălzit de căldura soarelui este mai aproape de est și este legat de acesta. Dar ceea ce este rece din cauza frigului și a înghețului veșnic este legat de vest. Căci, așa cum lumina și întunericul sunt opuse una față de cealaltă, tot așa căldura și frigul sunt opuse. 9. Prin urmare, așa cum căldura este aproape de lumină, așa este sudul față de est. Așa cum frigul este aproape de întuneric, așa este partea de nord față de vest. Fiecăreia dintre aceste laturi separate El i-a atribuit propriul timp. Primăvara, desigur, către est; vara către sud, toamna către vest și iarna către nord. 10. În aceste două laturi, sud și nord, sunt conținute și prototipurile [figura] vieții și ale morții, căci viața este ascunsă în căldură, iar moartea în frig. Așa cum căldura vine din foc, tot așa și frigul din apă. 11. În conformitate cu aceste laturi El a stabilit ziua și noaptea, care, prin succesiune, creează perioadele de revoluție constantă și schimbare a timpurilor, pe care le numim ani. Ziua, care se naște din est, aparține lui Dumnezeu, la fel ca tot ce este mai bun. Noaptea, care este adusă de vest, aparține, desigur, celui pe care îl numim invidiosul lui Dumnezeu. Dumnezeu, care prevede viitorul, a stabilit și ziua și noaptea pentru ca în ele să se dezvăluie imaginea adevăratei religii și a falselor erori. 12. Căci, așa cum soarele, care strălucește ziua, deși este singur (de unde, după cum îl vede Cicero, soarele [sol] și-a primit numele: căci atunci când stelele sunt ascunse, numai el [solus] strălucește), [267]13. Noaptea, despre care am spus că aparține acelui nefericit adversar, simbolizează numeroasele și variatele sale religii. 14. Căci, deși nenumărate stele par să strălucească și să sclipească noaptea, totuși, deoarece emit o lumină slabă și fragilă, nu dau căldură și nu pot învinge întunericul prin mulțimea lor.

15. Astfel se descoperă două principii fundamentale, care au puteri diferite și opuse: căldura și umezeala, pe care Dumnezeu le-a inventat în mod minunat pentru producerea și conservarea tuturor lucrurilor. 16. Căci, întrucât virtutea lui Dumnezeu constă în căldură și foc, dacă materia amestecată de umezeală și frig nu le-ar modera ardoarea și puterea, nimic nu s-ar putea naște sau conserva. Mai mult, în conflagrația universală, tot ce a luat ființă ar pieri imediat. 17. De aceea, chiar și filosofii și poeții spun că lumea se bazează pe acordul unor principii ireconciliabile, deși nu văd sensul profund al acestui lucru. 18. Heraclit [268] a spus că totul se naște din foc, Thales din Milet [269] - din apă. Amândoi văd ceva corect, dar totuși amândoi se înșală. Căci dacă unul dintre cele două principii ar fi singurul, atunci nici apa nu s-ar putea naște din foc, nici focul din apă. Sau, mai degrabă, că totul se naște din amestecul a două principii. 19. Desigur, focul nu se poate amesteca cu apa, întrucât sunt ostile unul față de celălalt, iar dacă se întâlnesc, unul dintre principii, care este în exces, îl va

învinge inevitabil pe celălalt. Dar substanțele lor se pot amesteca. Substanța focului este căldura, substanța apei este umezeala. 20. Prin urmare, Ovidiu are dreptate:

Căci dacă umezeala și căldura se amestecă una cu cealaltă cu moderație,

Fructul este conceput și totul vine din aceștia doi.

Dacă focul și apa se luptă, căldura umedă, apărând,

Totul creează: pentru roade, dezacordul în acord este în favoare [270]

21. Căci unul este, cum ar spune, principiul masculin, celălalt cel feminin, unul activ, celălalt pasiv. Și de aceea a fost stabilit de către antici să se consacre căsătoriile cu rituri sacre în cinstea Focului și Apei, întrucât căldura și umezeala produc urmași și trezesc la viață. 22. Căci, în timp ce fiecare creatură vie este alcătuită din trup și suflet, materia corpului este închisă în umezeală, iar materia sufletului în căldură. Acest lucru poate fi ușor observat în exemplul păsărilor, ale căror ouă sunt umplute cu umezeală groasă, dar dacă căldura nu le încălzește, umezeala nu poate nici crea corpul, nici nu-l poate anima. 23. De obicei, și criminalii erau lipsiți de foc și apă. Căci atunci [în antichitate] părea inadmisibil să se priveze capetele chiar și de oameni răi, dar totuși. 25. Și astfel, interzicând folosirea focului și consumul de apă, pe care se bazează viața oamenilor, i-au condamnat pe criminali la moarte, ca și cum ar fi împărtășit acea idee [despre principiile vitale]. Aceste două principii sunt atât de importante încât se credea că fără ele un om nu se poate nici naște, nici trăi. 25. Unul dintre aceste principii îl avem comun cu alte animale, dar celălalt este dat numai omului. Căci noi, întrucât avem un suflet nemuritor și ceresc, folosim focul, care ne este dat ca semn al nemuririi, întrucât focul vine din cer. Natura sa, întrucât este mobilă și tinde în sus, conține esența vieții. 26. Alte animale, întrucât sunt complet muritoare, folosesc doar apa, adică un principiu muritor și pământesc. Natura sa, întrucât este mobilă și se înclină în jos, poartă în sine imaginea morții. De aceea vitele nu privesc spre cer și nu cunosc religii, deoarece folosirea focului le este străină. 27. Unde sau cum a aprins și a turnat Dumnezeu aceste două principii, focul și apa, numai El singur poate ști, Cine a făcut aceasta.

10. 1. Și iată, când a fost creată lumea, Dumnezeu a hotărât să apară animale de diferite feluri și diferite ca înfățișare, mari și mici. Și au fost create perechi, adică indivizi de sex opus, cu ai căror urmași au fost umplute pământul, aerul și marea. Și Dumnezeu le-a dat tuturor hrană din pământ, pentru ca să poată fi de folos oamenilor: unii pentru hrană, alții pentru confecționarea hainelor, iar cei puternici trebuiau să ajute [juvarent] la cultivarea pământului, de unde au primit numele de animale de tracțiune [jumenta]. [271] 2. Și când totul a fost aranjat în

mod miraculos, Dumnezeu a conceput ideea de a crea o împărăție veșnică pentru Sine și a adus în lume nenumărate spirite, cărora le-a acordat nemurirea. 3. După aceasta, Dumnezeu a creat o asemănare senzuală și rațională cu Sine, adică L-a creat [pe om] în forma chipului Său, mai perfectă decât care nimic nu poate fi. El l-a creat pe om din țărâna pământului, din care omul [homo] și-a primit numele, căci a fost creat din pământ [ex humo], 4. Chiar și Platon spune că forma umană este divină, [272] și Sibila a spus și ea [în numele lui Dumnezeu]:

Imaginea mea este un om înzestrat cu o gândire sănătoasă. [273]

5. Și poeții vorbesc despre această creație a omului, deși distorsionat, dar într-un mod similar. Căci spun că omul este făcut din lut.

Prometeu. Ei se înșală nu în esență, ci în numele creatorului. 6. Căci nu cunoșteau scripturi ale adevărului, care sunt păstrate în templele lui Dumnezeu și transmit prezicerile profeților, ci în cântecele lor expun ceea ce a fost cules din fabule și prejudecăți întunecate și distorsionat, așa cum adevărul este de obicei distorsionat de oameni prin diverse zvonuri. Și este o nebunie că au atribuit omului o faptă atât de minunată și atât de divină. 7. Căci de ce a trebuit Prometeu să-l facă pe om din lut, dacă l-ar fi putut aduce pe lume așa cum el însuși s-a născut din Iapetus? Dacă ar fi fost om, ar fi putut da naștere unui om, dar nu l-ar fi putut crea. Execuția sa pe Muntele Caucaz mărturisește că nu aparținea numărului zeilor. 8. Nici tatăl său Iapetus, nici bunicul său Titan nu au fost numiți zei de nimeni, deoarece plenitudinea puterii îi aparținea doar lui Saturn, datorită căruia a primit onoruri divine și le-a transmis tuturor urmașilor săi. Această ficțiune a poeților poate fi respinsă prin multe argumente.

9. Este bine cunoscut faptul că potopul a fost rânduit pentru abolirea și distrugerea viciilor de pe fața pământului. Căci acest lucru este afirmat de filosofi, poeți și istorici, și în special în această privință sunt de acord cu cuvintele profeților. 10. Dar dacă o astfel de catastrofă s-a produs pentru ca viciile, care se înmulțiseră foarte mult, să piară, cum ar putea fi Prometeu creatorul, al cărui fiu Deucalion, după cum spun ei înșiși, a fost singurul salvat pentru dreptatea sa? Cum ar putea cercurile pământului să se umple atât de repede cu oameni într-un singur timp și într-o singură generație? 11. Desigur, aceasta este la fel de distorsionată ca și precedenta. Căci ei nu știau în ce moment a avut loc catastrofa pe pământ, nici cine, pentru dreptatea sa, când [întreaga] rasă umană pierea, era vrednic de mântuire, nici în ce fel sau cu cine a fost salvat. Toate acestea sunt conținute **în** scrierile profeților. Deci este clar că ceea ce spun ei despre crearea oamenilor de către Prometeu este o minciună. 12. Dar, întrucât am spus deja [274] că poeții nu inventează de obicei totul, ci ascund și întunecă ceea ce spun prin intermediul imaginilor, nu spun că ei calomniază. Căci Prometeu a fost primul dintre toți care a modelat figuri umane din lut moale și

maleabil; el a fost primul care a început arta de a face statui și sculpturi, deoarece a trăit pe vremea lui Jupiter, când au fost construite pentru prima dată temple și au fost introduse noi culte ale zeilor. 13. Astfel, adevărul a fost înfrumusețat cu ficțiune, iar ceea ce aparținea operei lui Dumnezeu a fost atribuit omului, care nu făcea decât să reproducă creația divină. Oricum ar fi, crearea unui om adevărat și viu din țărână aparține numai lui Dumnezeu. 14. Acest lucru este relatat și de [Hermes] Trismegistus, care nu numai că a spus că omul a fost creat de Dumnezeu după chipul lui Dumnezeu, dar a încercat și să explice cu ce previziune a fost creat fiecare membru separat al corpului omenesc, când nu există niciunul care să nu fie la fel de necesar pe cât este de frumos. 15. Stoicii au încercat și ei să facă acest lucru atunci când au discutat despre Providență, precum și despre Tullius, care i-a urmat, în mai multe locuri. [275] Dar el a atins doar superficial o chestiune atât de importantă și extinsă, pe care o voi trece acum peste, deoarece am scris recent propria mea carte pe această temă pentru discipolul meu Demetrian. [276] 16. Dar aici nu pot trece peste ceea ce spun filozofii rătăciți, că oamenii și alte ființe vii au apărut din pământ fără niciun Creator. De aceea, Virgil:

Rasa umană și-a ridicat capul de la pământ pentru prima dată, [277]

Cei care neagă existența Providenței susțin în special această opinie. Stoicii, însă, atribuie crearea ființelor vii meșteșugului divin. 17. Aristotel s-a eliberat de necazuri și poveri spunând că lumea a existat din veșnicie și, la fel, rasa umană și tot ce este în lume nu au început, ci au existat și vor exista pentru totdeauna. [278] 18. Dar când vedem că ființele vii individuale, care nu existau înainte, iau ființă și dispar, este necesar ca întreaga rasă [animală] să fi apărut odată și, la timpul ei, să înceteze să existe, de când a apărut. 19. Căci totul este în mod necesar conținut în trei timpuri: trecut, prezent și viitor. Trecutului îi aparține începutul, prezentului existența, viitorului dispariția. 20. Toate acestea se manifestă în viețile indivizilor. Căci începem să existăm când ne naștem; existăm când trăim și dispărem când murim. Având în vedere acest lucru, ei cred, de asemenea, că există trei Soarte. Una este cea care țese începutul vieții omului; a doua o continuă; al treilea rupe [firul vieții] și îl încheie. 21. În rasa umană, deși doar timpul prezent este evident, există încă loc pentru trecut, adică pentru început, și pentru viitor, adică pentru dispariție. 22. Căci dacă ceva există, atunci în mod natural a apărut odată. Căci nimic nu poate exista fără să fi apărut. Și din moment ce a apărut, în mod natural va dispărea într-o zi, căci nimic nu poate fi nemuritor din ceea ce și-a primit începutul de la ceva muritor. 23. Întrucât fiecare om moare, se poate întâmpla să pierim cu toții împreună într-un fel, fie din cauza sterilității pământului, care apare de obicei în diferite regiuni, fie din cauza unei ciume răspândite care devastează orașe individuale și regiuni întregi, fie din cauza unui incendiu izbucnit într-un oraș, despre care se spune că s-a întâmplat deja pe vremea lui Phaethon, fie din cauza unui potop, despre care se

spune că s-a întâmplat pe vremea lui Deucalion, când întreaga rasă umană a fost distrusă, cu excepția unui singur om. 24. Dacă acest potop s-a întâmplat din întâmplare, atunci cu siguranță s-ar putea întâmpla din întâmplare ca singurul om care i-a supraviețuit să piară. Dar dacă potopul s-a întâmplat prin voința Providenței Divine, ceea ce nu se poate nega, atunci a fost păstrat pentru restaurarea oamenilor. Este clar că atât viața, cât și moartea rasei umane sunt în voința lui Dumnezeu. Dacă aceasta a putut pieri ca întreg, așa cum părțile sale pot pieri, este clar că a avut odată un început. Mortalitatea mărturisește atât despre început, cât și despre sfârșit. 25. Dacă este așa, atunci Aristotel nu poate afirma că lumea nu a avut început. Dacă Platon și Epicur l-au contrazis pe Aristotel în această privință, atunci atât Platon, cât și Aristotel, care credeau că lumea este eternă, deși erau elocvenți, au fost totuși contrazișiși de Epicur, întrucât acesta a pornit de la faptul că lumea este finită. 26. Dar vom spune mai multe despre asta în ultima carte, [279] dar acum să revenim la înfățișarea omului.

11. 1. Ei spun că, în urma unei anumite rotații a cerului și sub influența masei stelelor, a apărut o anumită maturitate pentru nașterea animalelor, iar pământul, conținând noua sămânță reproductivă, a produs din el însuși anumite vezici, asemenea pântecului, despre care vorbește Lucrețiu:

Cu rădăcinile agățate de pământ, pântecele au crescut, [280]

care, când s-au copt, explodând sub constrângerea naturii, au scos afară animalele terestre. 2. Atunci pământul însuși s-a umplut cu o anumită umiditate, ca laptele, iar animalele s-au săturat de ea. Dar cum puteau ele să îndure forța frigului sau a căldurii sau să scape de ea, cum puteau ele să se nască când soarele era arzător sau frigul era înghețat? „La începutul lumii”, afirmă ei [adică epicurienii], „nu exista nici vară, nici iarnă, ci o primăvară temperată și uniformă continua neîncetat”. 3. De ce atunci nu vedem nimic din toate acestea acum? „Pentru că”, răspund ei, „acest lucru a fost necesar doar o singură dată, când s-au născut creaturile vii; după aceea, când au avut puterea de a se genera singure, pământul a încetat să le mai producă, iar cursul timpului s-a schimbat”. [281] 4. O, cât de ușor este să demastezi o minciună! În primul rând, nimic nu poate exista în această lume care să nu rămână așa cum era la început. Căci soarele, luna și stelele existau cu siguranță atunci și, de îndată ce au luat ființă, au început să se miște și, cu siguranță, guvernarea divină, care le îndrumă și le ghidează cursul, s-a manifestat odată cu ele. 5. În al doilea rând, dacă ar fi așa, așa cum spun ei, atunci este necesar să admitem că Providența există. Astfel [oponenții noștri] ajung chiar la lucrul pe care l-au evitat în mod special. 6. Căci, atunci când animalele nu apăruseră încă, cineva a prevăzut totuși că acestea se vor naște și că cercul pământului nu va rămâne nelocuit și sălbatic. Și ca ele să se poată naște din pământ fără părinți, este necesar ca o

minte măreață să aibă grijă de acest lucru. Mai mult, pentru ca umezeala care a ieșit din pământ să dobândească cele mai variate forme corporale și, de asemenea, ca ființele vii, atunci când au dobândit capacitatea de a trăi și de a simți, să apară, ca din pântecele unei mame, din bulele în care erau ascunse [înainte de naștere], este nevoie de o previziune uimitoare și de nedescris **.**
7. Dar dacă am considera că toate acestea s-au întâmplat din întâmplare, atunci **desigur că** nu s-ar fi putut întâmpla din întâmplare ca pământul să obțină imediat lapte, ca vremea să fie potrivită. 8. Dacă se știe că acest lucru s-a făcut pentru ca animalele care tocmai veniseră pe lume să aibă hrană și să nu fie expuse pericolului, atunci este necesar ca cineva să fi prevăzut acest lucru cu o rațiune divină, nu știu ce, [divina, nescio qua, ratione]. Dar cine poate prevedea acest lucru dacă nu Dumnezeu?

9. Dar să vedem dacă s-ar putea întâmpla, așa cum se spune, ca oamenii să se nască din pământ. Dacă cineva observă cât timp și cu ce efort îi ia unui prunc să se ridice pe picioare, va înțelege cu siguranță că acei copii născuți din pământ nu puteau crește fără ajutorul vreunui învățător. 10. Căci era necesar ca ei să stea întinși un număr considerabil de luni până când, atunci când picioarele lor deveneau puternice, puteau să se miște și să-și schimbe poziția, ceea ce se întâmplă cu greu în primul an. 11. Vedeți, poate un copil să stea întins timp de mai multe luni în aceeași poziție și în același loc în care s-a născut și să nu moară epuizat pentru că umezeala pământului, pe care o folosea ca hrană, s-ar amesteca cu excrementele propriului corp? 12. Deci este imposibil ca un copil să nu fie crescut de cineva. Cu excepția cazului în care toate animalele s-ar naște nu slabe, ci puternice, lucru pe care nu le-a trecut niciodată prin minte să-l spună. 13. Această idee este absolut absurdă și complet goală. Dacă această idee poate fi exprimată, atunci acțiunea în sine nu are niciun sens. Căci cel care spune că totul s-a născut de la sine și nu atribuie nimic Providenței Divine, nu apără de fapt această idee, ci o respinge. 14. Căci dacă nimic nu se poate întâmpla sau naște fără gândire, atunci cu siguranță există o Providență Divină, al cărei atribut este gândirea în cauză.

Așadar, omul a fost creat de Dumnezeu, Creatorul tuturor lucrurilor. 15. Cicero, deși nu este familiarizat cu scripturile cerești, vede totuși acest lucru. În prima carte *a De Legi,* el relatează aceleași lucruri ca și profeții. Cuvintele sale sunt următoarele: 16. „Acest animal, sagace, perspicace, versatil, spiritual, reținător, posedând rațiune și inteligență, pe care îl numim om, a fost zămislit de Dumnezeul suprem printr-o lucrare glorioasă. Căci numai omul dintre toate genurile și speciile de animale are rațiune și gândire, în timp ce toate celelalte sunt lipsite de acestea.” [282] 17. Nu este oare adevărat, Cicero, că deși este departe de a cunoaște adevărul, totuși, din moment ce avea semnul înțelepciunii, știa că omul nu poate fi zămislit decât de Dumnezeu? 18. Dar dacă dovada

umană nu este suficientă, să se audă mărturia divină. Sibila confirmă că omul este opera lui Dumnezeu:

J

El este singurul Dumnezeu, Creatorul, omnipotent și existent, Prin Voința Sa El a stabilit forma și înfățișarea umană, Legând totul în natură, Creatorul a toată viața.

19. Și Sfintele Scripturi conțin acest lucru. Prin urmare, Dumnezeu a îndeplinit rolul de Tată adevărat. El a creat trupul, El a locuit în sufletul prin care respirăm. Tot ceea ce suntem este de la El. 20. Dacă ar fi trebuit să știm cum a făcut El acest lucru, El ne-ar fi revelat, așa cum a revelat restul, ceea ce ne-a dat cunoașterea vechii erori și lumina adevărului.

12. 1. Așadar, Dumnezeu a creat mai întâi omul după chipul Său, apoi a creat și femeia după chipul omului însuși, pentru ca prin căsătorii mixte să dea naștere la urmași și să umple întregul pământ cu mulțimi. 2. Creând omul, Dumnezeu a adunat și a compus suma acelor două substanțe care, așa cum am spus, sunt contrarii una alteia, focul și apa. 3. Și după ce a creat trupul, Dumnezeu a suflat în el sufletul din izvorul dătător de viață al Duhului Său, care este inepuizabil, astfel încât [Dumnezeu] a creat asemănarea lumii însăși, constând din elemente contrarii. Căci [omul] este alcătuit din suflet și trup, ca și cum ar fi din cer și din pământ, întrucât sufletul, prin care trăim, a ieșit din Dumnezeu, ca și cum ar fi din cer, dar trupul din pământ, din țărâna căruia, așa cum am spus, a fost creat. [283]

4. Empedocle, [284] căruia nu-i este clar dacă ar trebui să fie clasat printre poeți sau printre filosofi, întrucât a scris un tratat *despre natura lucrurilor* în versuri, asemenea lui Lucrețiu și Varro la romani, a definit patru elemente, și anume focul, aerul, apa și pământul, urmându-l probabil în acest sens pe [Hermes] Trismegistus, care spunea că trupurile noastre au fost create de Dumnezeu din aceste elemente; 5. căci corpurile au în ele ceva din foc, ceva din aer, ceva din apă, ceva din pământ și nu sunt nici [complet] foc, nici aer, nici apă, nici pământ, deși acele [elemente din corpuri nu sunt o ficțiune completă]. Căci proprietatea pământului este conținută în carne, proprietatea umidității în sânge, *proprietatea* aerului în spirit, proprietatea focului în căldura dătătoare de viață. 6. Și sângele nu poate fi separat de trup, așa cum umezeala nu poate fi separată de pământ și căldura dătătoare de viață nu poate fi separată de spirit, așa cum focul nu poate fi separat de aer: dintre toate lucrurile [naturale], există tocmai două elemente a căror întreagă proprietate era conținută în trupurile noastre în momentul creației. 7. Astfel, omul a fost creat din lucruri diferite și [chiar] contrarii, așa cum lumea [a fost creată] din lumină și întuneric, din viață și moarte. Acestea trebuie să lupte între ele în om, astfel încât, dacă sufletul, care

vine de la Dumnezeu, învinge, omul va dobândi nemurirea și va locui în lumina veșnică; dar dacă trupul învinge, omul se va găsi în întuneric **și** moarte constantă. 8. Puterea morții nu este de a distruge complet sufletele nedrepte, ci de a le pedepsi pentru totdeauna. Această pedeapsă o numim noi [adică creștinii] a doua moarte, care este la fel de eternă ca nemurirea. 9. Definim prima [moarte] astfel: „Moartea este distrugerea **naturii** celor vii" sau astfel: „Moartea este separarea sufletului de trup". O definim pe a **doua** [moarte] astfel: „Moartea este îndurarea **suferinței** veșnice " sau: „Moartea este condamnarea sufletelor la chinuri veșnice pentru **păcate".** Majoritatea animalelor nu o experimentează, ale căror suflete, neavând **un** principiu divin, ci unul aerian, se descompun odată cu moartea.

10. Din această unire a cerului și a pământului, a cărei imagine este reprodusă **în** om, prima parte umple ceea ce este de la Dumnezeu, și anume sufletul, **care** are *putere* asupra *trupului;* a doua, ceea ce este de la diavol, **și anume** trupul, care, fiind pământesc, trebuie să fie supus sufletului, **așa** cum pământul este supus cerului. **11.** Căci trupul este, ca să spunem așa, un mic vas, de care, ca locuință temporară, folosește **acel** spirit ceresc. Datoria fiecăreia dintre părți este ca ceea ce este din cer și de la Dumnezeu să poruncească, iar ceea ce este din pământ și de la diavol să se supună. 12. Acest lucru nu este negat nici măcar de acel om ticălos Sallust, care spune: „Toată puterea noastră este în spirit și în trup. 13. Spiritul este chemat să poruncească, iar trupul să se supună." [285] Ar fi bine dacă ar trăi așa cum a spus. 14. Căci era rob al unor patimi urâte și el însuși și-a respins propriul gând prin viața sa vicioasă. Căci dacă sufletul, așa cum am arătat, este foc, atunci el trebuie să tindă spre cer, asemenea focului, pentru a nu se stinge, adică să tindă spre nemurire, care se păstrează în cer. Așa cum focul nu poate arde și trăi decât fiind saturat cu o altă substanță, care îi servește drept hrană, tot așa pentru suflet singura substanță hrănitoare este dreptatea, care este necesară vieții.

15. După aceasta, Dumnezeu l-a așezat pe om, născut în același fel cum am menționat, în paradis, adică într-o grădină încântătoare, plină de roade, pe care a plantat-o în regiunile răsăritului cu tot felul de pomi, pentru ca omul să se poată hrăni cu diversele lor fructe și, neavând nicio grijă, doar mâncând, să-l slujească lui Dumnezeu Tatăl Cel Preaînalt. 16. Apoi Dumnezeu a dat omului anumite precepte, pe care dacă omul le respecta, dobândea nemurirea, dar dacă le încălca, era pedepsit cu moartea. Acum, preceptul era că dintr-un pom care creștea în centrul paradisului nu se putea mânca fructul în care Dumnezeu pusese capacitatea de a cunoaște binele și răul. 17. Apoi, acel calomniator [diavolul], invidiind creațiile lui Dumnezeu, și-a îndreptat toate intrigile și toată viclenia sa spre a-l înșela pe om, pentru a nu-i permite nemurirea. 18. Și mai întâi a prins-o pe femeie în plasa înșelăciunii, astfel încât ea a mâncat fructul interzis și, prin ea [diavolul], l-a inspirat pe om însuși să calce legea lui

Dumnezeu. Și astfel, dobândind cunoașterea binelui și a răului, omul a început să se rușineze de Dumnezeu din cauza goliciunii sale, ceea ce nu se întâmplase înainte. 19. Apoi Dumnezeu l-a alungat pe om din rai, hotărând în ceea ce-l privește pe păcătos ca acesta să-și câștige existența prin muncă și a înconjurat raiul cu foc, astfel încât omul să nu se poată apropia de el până când judecata supremă nu s-ar fi îndeplinit pe pământ și până când Dumnezeu, după ce a călcat în picioare moartea, nu i-ar fi chemat pe oamenii drepți în același loc.

Adorătorii ei; așa cum ne învață cuvintele sacre, așa vorbește Sibila Eritreei:

Cei ce se tem de Domnul, Dumnezeul cel adevărat,

Ei vor găsi viața veșnică, iar în acea viață fără sfârșit

Toți, stabilindu-se în Paradis, într-o grădină înflorită frumos. [286]

20. Dar, întrucât aceasta se va întâmpla în vremurile din urmă, vom aborda acest lucru în partea finală a lucrării noastre. Așadar, moartea îl însoțește pe om conform hotărârii lui Dumnezeu, lucru pe care și Sibila îl afirmă în cântecul său, spunând:

Domnul Însuși l-a creat pe om cu propriile Sale mâini.

Dar șarpele viclean l-a înșelat pe om și l-a forțat

Să accepți soarta muritoare și să cunoști binele și răul [287]

21. Astfel, viața umană a devenit limitată în timp, dar totuși lungă **și** a durat o mie de ani. Acest lucru, afirmat în Sfânta Scriptură, a devenit atât de cunoscut încât tocmai această [afirmație despre durata vieții] avea în minte Varro când a încercat să explice de ce se spunea că anticii trăiesc o mie de ani. 22. El spune aici că egiptenii consideră o lună ca fiind un an, că nu Soarele, făcând un cerc prin cele douăsprezece constelații, formează anul, ci Luna, care **luminează** acel cerc de stele timp de treisprezece zile: acest argument este cu siguranță fals. Căci nimeni nu trăia atunci mai mult de o mie de **ani.** 23. Dar acum cei care trăiesc până la o sută de ani, ceea ce se întâmplă destul de des, trăiesc, se dovedește [conform lui Varro], o mie două sute de luni. Și autori demni relatează că [oamenii] trăiesc de obicei până la o sută douăzeci de **ani.** 24. Dar, deoarece Varro nu știa de ce sau când viața umană este scurtată, el însuși a scurtat-o când a aflat că o persoană **poate trăi** o mie patru sute de luni [și chiar mai mult].

13. 1. Dumnezeu, însă, când a văzut că pământul era copleșit de vicii și rău, a hotărât să distrugă rasa umană printr-un potop, dar a ales totuși un singur om

pentru a restaura mulțimea, care, în timp ce toți erau loviți de vicii, a rămas singurul exemplu de dreptate. 2. Când acel om Noe a ajuns la vârsta de șase sute de ani, el, așa cum i-a poruncit Dumnezeu, a construit o arcă, în care, când apa a acoperit cei mai înalți munți, a fost salvat împreună cu soția sa, cei trei fii și cele trei nore. 3. Apoi, când pământul s-a deschis din apă, Dumnezeu, care blestemase nedreptatea primei epoci, a scurtat treptat vârsta omului din generație în generație, astfel încât durata vieții să nu devină din nou o cauză a apariției faptelor rele și a stabilit o limită la cel de-al o sută douăzecilea an [de viață], dincolo de care era imposibil să trăiești.

4. Același [Noe], când a ieșit din corabie, așa cum mărturisesc Sfintele Scripturi, a lucrat cu sârguință pământul și a plantat o vie cu propriile mâini. Aceasta infirmă opinia celor care îl consideră pe Liber creatorul viticulturii. [Noe] a trăit nu numai cu multe secole înainte de Liber, ci și înainte de Saturn și înainte de Uranus. 5. Și iată, când a primit prima recoltă din această vie, bucurându-se, a băut vin până s-a îmbătat și a zăcut gol. Când unul dintre fiii [săi], al cărui nume era Ham, a văzut aceasta, nu a acoperit goliciunea tatălui său, ci, ieșind [din cort], le-a povestit [ceea ce a văzut] fraților săi. Ei, însă, au luat un văl, au intrat, întorcându-și privirea, [în cort] și l-au acoperit pe tatăl lor. 6. Dar când tatăl a aflat ce se întâmplase, l-a respins și l-a alungat pe fiul său. Dar el, fiind alungat, s-a stabilit în acea parte a țării care se numește acum Arabia; Aceeași țară a fost numită și, după numele său, Canaan, iar urmașii săi au fost numiți canaaniți. 7. Acesta a fost primul popor care nu L-a cunoscut pe Dumnezeu, întrucât strămoșul și fondatorul său nu a acceptat cultul lui Dumnezeu de la tatăl său, fiind blestemat de acesta. Astfel, el și-a lăsat urmașii în ignoranța divinității.

8. Din acest popor, când numărul [oamenilor] a crescut, au descins națiunile vecine. Descendenții tatălui însuși au fost numiți evrei, iar religia lui Dumnezeu s-a păstrat printre ei. 9. Dar și ei mai târziu, când numărul lor a crescut foarte mult și când locurile anterioare nu i-au mai putut cuprinde, când generația care se ridica - fie trimisă de părinți, fie plecând de bunăvoie, deoarece sărăcia i-a obligat să facă acest lucru - împrăștiindu-se în diferite direcții în căutarea unor noi locuri pentru reședința lor, au populat toate insulele și întregul pământ și, smulși din vlăstarele rădăcinii sfinte, au stabilit pentru ei înșiși noi obiceiuri și reguli pentru orânduirea vieții. 10. Dar primii care au început să onoreze și să ofere rugăciuni corpurilor cerești au fost cei care au populat Egiptul. Și întrucât ei, din cauza naturii climatului, nu foloseau locuințe și întrucât cerul în acele locuri nu este acoperit de nori, atunci [egiptenii] au văzut mișcarea și stingerea stelelor; 11. Apoi au inventat imagini ale unor animale ciudate, pe care le-au venerat, îndemnați [să facă acest lucru] de niște fenomene monstruoase, ai căror autori îi vom descoperi în curând. 12. Restul celor care s-au așezat pe pământ, minunându-se de elementele lumii, fără a crea imagini sau temple, s-au închinat cerului, soarelui, pământului, mării și au adus jertfe acestor [elemente] în aer

liber, până când, în decursul timpului, au construit temple și au sculptat statui pentru cei mai puternici regi și până când au învățat să-i onoreze cu jertfe și tămâie. Astfel au apărut națiuni care s-au îndepărtat de cunoașterea [adevăratului] Dumnezeu. 13. Prin urmare, se înșală cei care afirmă că cultul zeilor a existat de la început și că păgânismul este mai vechi decât religia lui Dumnezeu, pe care o consideră o invenție ulterioară, căci nu cunosc sursa și începutul adevărului. Acum să ne întoarcem la întemeierea lumii.

14. 1. Așadar, când numărul oamenilor a început să crească, Dumnezeu, care avea providență, pentru ca diavolul, căruia îi fusese dată de la început puterea asupra pământului, să nu distrugă și să nu corupă oamenii prin viclenia sa, așa cum făcuse mai înainte, a trimis îngeri să protejeze rasa umană și să aibă grijă de ea; și, întrucât li se dăduse liber arbitru, Dumnezeu le-a prescris mai întâi ca, fiind pângăriți de influența pământului, să nu piardă demnitatea substanței cerești. Ei erau, desigur, împiedicați să facă acest lucru de faptul că [în cazul săvârșirii de fapte dăunătoare] nu puteau spera la mila lui Dumnezeu, care le cunoștea intențiile. 2. Prin urmare, acel prea viclean conducător al pământului, urmându-și obiceiul, i-a condus treptat pe cei [îngeri] care erau cu bărbații la viciu și i-a pângărit prin intimitatea lor cu femeile. 3. Apoi, ei, nefiind primiți în rai din cauza păcatelor lor, au căzut pe pământ. Astfel, diavolul i-a schimbat din îngeri ai lui Dumnezeu în propriii săi aliați și complici. 4. Cei care s-au născut din ei, întrucât [ei] nu erau nici îngeri, nici oameni, ci purtau în ei înșiși o anumită natură de mijloc, nu au fost admiși în lumea de dincolo, așa cum părinții lor [nu au fost admiși] în rai. 5. Astfel au apărut două feluri de demoni; unii cerești, alții pământești. Erau duhuri necurate, autorii faptelor rele pe care le săvârșeau, iar diavolul este conducătorul lor. 6. De aceea [Hermes] Trismegistus îl numește *demoniarh.* Gramaticienii îi numesc demoni, adică învățați și cunoscători ai lucrurilor; acești gramaticieni cred că sunt zei. Demonii știu multe despre viitor, dar nu totul; desigur, nu le este dat să cunoască pe deplin planul lui Dumnezeu și, prin urmare, sunt obișnuiți să dea răspunsuri ambigue. 7. Poeții știu că sunt demoni și [direct] îi numesc demoni. Hesiod a relatat astfel:

Toți s-au transformat în demoni prin voința marelui zeu,

După ce au umplut pământul cu ei înșiși, ei îi protejează pe oameni de nenorociri. [288]

8. Aici se spune că Dumnezeu a numit acești gardieni pentru rasa umană; dar ei înșiși, fiind distrugătorii oamenilor, doresc să se vadă pe ei înșiși ca gardieni, pentru a fi onorați și nu Dumnezeu. 9. Și filozofii au discutat despre ei. Platon a încercat să definească natura lor în *Simpozion.* Iar Socrate a spus că un demon era constant cu el, desemnat lui când era încă copil, [și a mai spus că] a fost educat prin judecata și porunca acelui [demon]. [289] 10. Toată arta și puterea

magicienilor depind de favorurile lor; chemați de magicieni, ei orbesc ochii oamenilor cu tot felul de trucuri, astfel încât să nu vadă ceea ce este cu adevărat acolo, ci să-și imagineze că văd ceea ce nu este deloc acolo. 11. Aceste spirite necurate și pierdute, așa cum am mai spus, rătăcesc pe tot pământul și, ca răzbunare pentru căderea lor, lucrează pentru distrugerea oamenilor. 12. Astfel, ei umplu totul cu intrigi, înșelăciune, viclenie și eroare; Se atașează de indivizi și ocupă toate casele una după alta și își însușesc numele de genii: astfel, „demonii” sunt traduși în latină. 13. Oamenii îi onorează în penatele lor; le toarnă vin zilnic și îi onorează pe demoni ca și cum ar fi zei pământești și ca și cum ar fi capabili să alunge răul, deși acele spirite însele îl generează și îl provoacă [oamenilor]. 14. Întrucât sunt spirite subtile și evazive și sunt capabile să pătrundă în interiorul uman, ele supără sănătatea, provoacă boli, sperie sufletele cu vise, tulbură mințile, pentru a-i forța pe oameni să apeleze la ajutorul lor cu astfel de fapte rele.

15.1 Înțelesul tuturor acestor înșelăciuni este ascuns celor care nu cunosc adevărul. Căci ei cred că acei demoni oferă ajutor atunci când încetează să mai facă rău, în timp ce ei nu sunt capabili de nimic altceva decât să facă rău. 2. Poate cineva va spune că, din moment ce demonii pot face rău, ar trebui venerați pentru a nu face rău. Desigur, ei fac rău, dar numai celor care se tem de ei, care nu sunt protejați de mâna puternică și supremă a lui Dumnezeu, care nu sunt inițiați în misterul adevărului. 3. Dar demonii se tem de credincioși, adică de închinătorii lui Dumnezeu, cu al căror nume sunt însemnați - își părăsesc trupurile. Loviți de cuvintele lor [adevărate], ca și cum ar fi cu bici, nu numai că arată clar că sunt demoni, ci își numesc și numele, cele sub care sunt venerați în temple. Mulți dintre ei fac acest lucru în fața închinătorilor lor, dezonorând nu religia, ci propria lor onoare, deoarece nu pot minți nici pe Dumnezeu, cu al cărui nume îl invocă, nici pe credincioșii [adevărați], a căror voce îi face să tremure. 4. Și astfel, scoțând adesea strigăte îngrozitoare, strigau că sunt biciuiți, arși și că sunt pe cale să-și părăsească [trupurile]. 5. Aceasta este puterea cunoașterii lui Dumnezeu și a autorității drepte! Prin urmare, cui pot face rău decât celor pe care îi țin în puterea lor? 6. Hermes [Trismegistus] confirmă că cei care Îl cunosc pe Dumnezeu nu sunt doar protejați de uneltirile demonilor, ci nici nu sunt supuși soartei. El spune: „Mântuirea este numai în evlavie. Căci niciun demon rău, nicio soartă nu are putere asupra oamenilor evlavioși. Căci Dumnezeu îi protejează pe cei evlavioși de tot răul. Căci evlavia trăiește numai în oamenii buni.” Și ce este evlavia, explică el în alt loc în următoarele cuvinte: „Căci evlavia constă în cunoașterea lui Dumnezeu.” 7. Asclepius, discipolul său, a expus același gând mai pe larg în acel discurs excelent pe care l-a scris pentru rege. 8. Amândoi afirmă că demonii sunt dușmani și chinuitori ai oamenilor, motiv pentru care Trismegistus îi numește *îngeri răi* . În același timp, el știa că, din locuitori ai cerului, deveniseră locuitori ai pământului ca urmare a corupției.

16. 1. Astrologia, arta divinației prin intermediul animalelor și păsărilor, tot ceea ce este proclamat de oracole, necromanția, arta magiei și tot ceea ce îi atrage pe oameni la rău, fie în secret, fie pe față, sunt invenții ale demonilor. Toate aceste invenții sunt în sine false, așa cum mărturisește Sibila Eritreei:

...Ei consideră toate acestea o înșelăciune,

Ce fac oamenii nebuni zi de zi. [290]

2. Dar acești inventatori se dovedesc a fi adevărați și înșală astfel credulitatea oamenilor prin presupusa lor divinitate, încât nu reușesc să descopere adevărul. 3. Ei, demonii, sunt cei care au învățat cum se fac imagini și cum se sculptează statui; ei, pentru a abate mințile oamenilor de la închinarea la adevăratul Dumnezeu, au făcut să se facă statui ale regilor morți și să se divinizeze imagini fictive, [și apoi] și-au însușit numele lor, ca și cum s-ar ascunde sub anumite măști. 4. Dar magicienii și cei pe care oamenii îi numesc pe bună dreptate vrăjitori, atunci când își practică meșteșugul josnic, îi numesc pe numele lor adevărate, pe cele date lor în cer, care pot fi citite în Sfintele Scripturi. 5. Aceste spirite criminale și nestatornice, pentru a tulbura totul și a semăna erori în mințile oamenilor, au combinat și amestecat falsul cu adevărul. Căci au inventat că există multe ființe cerești și un singur rege, Jupiter, pentru toți, ceea ce se referă la faptul că există mulți îngeri în cer și un singur Domn și părinte comun, Dumnezeu. Dar au ascuns adevărul de ochi, acoperindu-l cu întuneric în mințile oamenilor. 6. Căci Dumnezeu, așa cum am arătat de la început, nu are nevoie de nume, întrucât El este unul. [291] La fel, îngerii, deși sunt nemuritori, nu îngăduie și nici nu vor să fie numiți zei. Singura lor sarcină este să îndeplinească voia lui Dumnezeu și, în general, tot ceea ce El poruncește să se facă. 7. Am spus că lumea este guvernată de Dumnezeu în același fel în care o provincie este guvernată de un guvernator. Nimeni nu-și va numi subordonații complici la guvernarea provinciei, deși lucrurile nu se hotărăsc fără participarea lor. 8. Ei pot, desigur, să facă ceva în afară de porunca guvernatorului, fără știrea acestuia, ceea ce este tipic oamenilor. Dar Conducătorul lumii și Îndrumătorul universului, care știe totul, de a cărui privire divină nimic nu scapă, singur cu Fiul său are putere asupra întregii lumi. Iar îngerii nu au de ales decât să se supună. 9. Și astfel ei nu doresc să aibă nicio glorie pentru ei înșiși, căci gloria lor este în Dumnezeu. Însă cei care s-au îndepărtat de la slujirea lui Dumnezeu, fiind împotrivitori ai adevărului și se împotrivesc în secret lui Dumnezeu, au încercat să-și însușească numele și închinarea zeilor. Dar nu pentru că ar fi dorit acea glorie (căci ce glorie există pentru cei pierduți?), nici pentru a-L vătăma pe Dumnezeu, căruia nimic nu-L poate vătăma, ci pentru a-L vătăma pe oameni. Demonii au căutat să-i îndepărteze de cultul și cunoașterea adevăratei puteri, astfel încât să nu poată dobândi nemurirea pe care ei înșiși o pierduseră prin căderea lor. 10. Și astfel au adus întuneric și au acoperit adevărul cu ceață,

pentru ca oamenii să nu-L cunoască nici pe Domnul, nici pe Tatăl lor. Și pentru a-i seduce pe oameni, demonii se ascund ușor în temple, sunt prezenți în timpul riturilor sacre și adesea săvârșesc minuni. Oamenii, loviți de ei, încep să creadă în statui ale zeilor și ale duhurilor.

11. Aceasta a dus la credința că augurul tăiase piatra cu un cuțit; că Juno din Veien a răspuns că dorește să treacă la Roma; că Fortuna Feminina prevestise pericolul; că nava o ascultase pe Claudia; că sacrilegii fuseseră pedepsiți de Juno cea jefuită, iar Proserpina din Locris și Ceres din Milet; și că Hercule se răzbunase pe Appius, Jupiter pe Atinius, Minerva pe Caesar [292] ; și că un șarpe, chemat din Epidaur, eliberase orașul Roma de ciumă. 12. Într-adevăr, demoniarhul însuși a fost adus acolo sub propria sa înfățișare, fără nicio pretenție. Într-adevăr, ambasadorii trimiși cu această ocazie au adus cu ei un dragon de dimensiuni enorme.

13. Mai ales demonii îi induc în eroare pe oameni prin intermediul oracolelor, ale căror înșelăciuni nu pot fi înțelese de cei care sunt departe de adevăr. Din acest motiv, ei cred că prin oracole se anunță victoriile, puterea, bogățiile și rezultatul pozitiv al evenimentelor și că prin intermediul lor statul scapă adesea de pericolele care îl amenință. Ei, spun ei, prevestesc aceste pericole în răspunsurile lor și le evită, fiind potoliți prin jertfe. Dar toate acestea sunt o minciună. 14. Căci, deoarece prevăd planurile lui Dumnezeu (căci erau slujitorii Lui), se amestecă în cursul acelor evenimente, astfel încât s-ar părea că tot ceea ce Dumnezeu a făcut sau s-a întâmplat conform voinței Sale, ei fac sau au făcut deja. Și de îndată ce știu că un anumit popor sau un anumit oraș a fost destinat norocului de către Dumnezeu, promit fie prin miracole, fie în vise, fie prin oracole că vor aduce acest noroc dacă li se închină temple, sau li se aduc onoruri sau se fac jertfe. Când toate acestea li se răsplătesc și când se întâmplă ceea ce era menit să se întâmple, ei câștigă pentru ei înșiși cea mai mare venerație. 15. Drept urmare, li se dedică temple, se fac statui noi și un număr mare de victime sunt măcelărite. Dar când se face acest lucru, se sacrifică viața și sănătatea celor care o fac. 16. Ori de câte ori pericolul amenință, demonii, dintr-un motiv absurd și banal, declară că sunt mânioși. Ca, de exemplu, Juno împotriva lui [Terentius] Varro, pentru că a pus un băiat frumos în carul lui Jupiter pentru a avea grijă de haine și, din acest motiv, se spune, numele roman a fost aproape distrus la Cannae. 17. Căci, dacă Juno se temea de un nou Ganimede, de ce a suferit tineretul roman pedeapsa? Sau, dacă zeilor le pasă doar de generali și neglijează restul mulțimii, de ce Varro, care a făcut acest lucru, a scăpat singur, în timp ce [Aemilius] Paullus, care nu a avut nimic de-a face cu asta, a pierit? Este clar că toate acestea li s-au întâmplat romanilor nu *din voința Junonei mâniate* , când Hannibal, prin viclenie și vitejie, a învins două armate ale poporului roman. [293] 18. Căci Juno nu putea îndrăzni nici să apere Cartagina, unde *se afla carul și armura ei* , [294] nici să le facă rău romanilor, întrucât

A auzit că se va ridica din sângele troienilor

Neamul care va răsturna cetățile Tiriene în praf, [295]

19. Dar acestea sunt distracțiile celor care, ascunzându-se sub numele morților, provoacă suferință celor vii. Și astfel, dacă pericolul care amenință poate fi evitat, atunci vor să pară că l-au evitat cu milă. Dar dacă pericolul nu poate fi evitat, se străduiesc să facă să pară că s-a întâmplat din cauza neglijenței [din partea oamenilor]. Astfel, ei stârnesc respect și frică în oamenii care nu-i cunosc. 20. Cu ajutorul acestei viclenii și al acestor invenții, ei au reușit ca toate popoarele să-L uite pe adevăratul și singurul Dumnezeu. Căci, cufundați în aceste vicii, ei se înfurie și se străduiesc doar să-i distrugă pe alții. 21. De aceea, ei înșiși, dușmani ai rasei umane, au inventat sacrificii umane pentru a devora și mai multe suflete.

17. 1. Cineva va spune: „De ce permite Dumnezeu să se întâmple așa ceva și nu se opune cu tărie erorilor rele?” Este pentru ca să existe o luptă între rău și bine, pentru ca viciile să se opună virtuților, pentru ca să existe unii pe care El îi pedepsește și unii pe care îi răsplătește. Căci El a rânduit să judece la sfârșitul veacurilor pe vii și pe morți; despre această judecată **voi** vorbi în ultima carte. [296] 2. Și astfel El așteaptă până când va veni sfârșitul timpurilor, când Își va revărsa mânia cu atâta putere și cu atâta tărie cerească pe cât

...tremură îngrozitor când citesc profeți îndepărtați [297]

3. Acum, Dumnezeu, care este drept, indulgent și tolerant, le permite oamenilor să greșească și să acționeze cu răutate față de El. Căci este imposibil ca Dumnezeu, în care se află virtutea perfectă, să nu posede o toleranță perfectă. 4. Având în vedere acest lucru, ei cred că Dumnezeu nu este niciodată mânios, deoarece nu este supus pasiunilor care frământă sufletul. Căci fiecare creatură vie este slabă pentru că cade în anxietate și neliniște. Această opinie este complet contrară adevărului și religiei. 5. Dar vom avea un alt loc pentru a vorbi despre mânia lui Dumnezeu, deoarece această chestiune este mai amplă și necesită o scriere proprie. [298] Prin urmare, oricine urmărește aceste duhuri cele mai rele și le urmează nu va merge în rai și lumină, care aparțin lui Dumnezeu, ci va cădea acolo unde, în distribuția lucrurilor, a fost hotărât [să locuiască] pentru însuși conducătorul răului, și anume, în întuneric, în iad și în chinurile veșnice.

6. Am spus deja că religiile zeilor sunt goale din trei motive. În primul rând, pentru că statuile care sunt venerate sunt imagini ale unor oameni morți. Este pervers și nechibzuit ca imaginea unui om să fie venerată ca imagine a lui Dumnezeu. Căci ceea ce este mai rău și mai slab este venerat. 7. Este o crimă de neiertat să-i abandonezi pe cei vii pentru a sluji monumentelor oamenilor

morți, care nu pot da nici viață, nici lumină nimănui, din moment ce ei înșiși nu au niciuna. Nu există alt Dumnezeu decât unul singur, a cărui judecată și putere este supusă de fiecare suflet.

8. În al doilea rând, pentru că însăși imaginile sacre, cărora le slujesc orbii, sunt lipsite de orice senzualitate, căci sunt făcute din pământ.

9. Cine nu înțelege că este nelegiuit ca un animal drept să se aplece pentru a se ruga unuia pământesc? Prin urmare, ceea ce este sub picioarele noastre ar trebui călcat în picioare de noi, nu venerat. Căci suntem ridicați din pământ și am primit o poziție dreaptă, spre deosebire de alte animale, în acest scop, pentru a nu ne întoarce în jos și a coborî această față cerească spre pământ, ci pentru a ne îndrepta privirea acolo, de unde a venit creația naturii noastre. Pentru a nu ne închina nimic altceva decât unicului Dumnezeu, Creatorul și Părintele nostru, care l-a creat pe om drept în acest scop, pentru a ști că suntem meniți să năzuim spre cele înalte și cerești. 10. În al treilea rând, pentru că spiritele care conduc aceste religii, condamnate și doborâte de Dumnezeu, rătăcesc pe pământ. Nu numai că nu pot da nimic închinătorilor lor, deoarece puterea asupra tuturor lucrurilor aparține numai lui Dumnezeu, dar îi și distrug cu ispite și înșelăciuni mortale, deoarece treaba lor obișnuită este să arunce întuneric asupra oamenilor, pentru ca aceștia să nu-L găsească pe adevăratul Dumnezeu. 11. Prin urmare, nu ar trebui să li se închine, deoarece ei înșiși sunt supuși voinței lui Dumnezeu. Căci este o mare crimă să te predai puterii celor pe care îi poți întrece în putere dacă urmezi dreptatea și pe care îi poți alunga și pune pe fugă doar prin numele lui Dumnezeu. 12. Căci dacă este clar că, din motivele pe care le-am enumerat, religiile sunt goale, atunci este evident că cei care fie se roagă morților, fie se închină pământului, fie își vând sufletele unor spirite nelegiuite, sunt lipsiți de rațiunea umană. Ei vor suferi pedeapsa pentru răutatea și crima lor, căci, luptând împotriva lui Dumnezeu, Tatăl rasei umane, făcând sacrificii nelegiuite, încalcă legea cea mai înaltă.

18. 1. Prin urmare, oricine vrea să rămână fidel numelui uman și să fie devotat naturii umane trebuie să se desprindă de pământ și, ridicându-și inima, să-și ridice ochii spre cer. Nu trebuie să-L caute pe Dumnezeu sub picioarele sale, nici să caute sub pașii săi ceva vrednic de închinare. Căci tot ceea ce este supus omului este în mod necesar mai jos decât omul. Ci trebuie să-L caute [pe adevăratul Dumnezeu] în înălțime, să-L caute în cer, căci nimic nu poate fi mai mare decât omul decât ceea ce este deasupra omului. Dar Dumnezeu este mai mare decât omul, prin urmare El este deasupra lui și nu sub el și trebuie căutat nu în sfera inferioară, ci în cea superioară. 2. Prin urmare, nu există nicio îndoială că nu poate exista religie acolo unde există idoli. Căci religia constă în [venerarea] lucrurilor divine și nu există nimic divin nicăieri decât în cer. Imaginile [simulacrele] sunt lipsite de religie, deoarece nu poate exista nimic ceresc în

ceea ce este făcut din pământ. Un om sensibil poate vedea acest lucru chiar din numele lor. 3. Căci tot ceea ce este simulat este în mod natural fals. Numele de adevăr nu poate fi niciodată dat celui care inventează adevărul prin simulare și copiere. Dacă fiecare imitație nu este, de regulă, un lucru serios, ci un fel de glumă și joacă, atunci ceea ce este conținut în statui nu este religie, ci o parodie a religiei. 4. Adevărul ar trebui preferat oricărei minciuni. Lucrurile pământești ar trebui călcate în picioare pentru a tinde spre lucruri cerești. 5. Căci materia este de așa natură încât oricine își coboară sufletul, care are o origine cerească, în iad, va cădea el însuși în locul unde îl aruncă. Și prin urmare este clar că cel care își amintește de esența și poziția sa nu ar trebui să tindă și să țintească spre altceva decât spre cele mai înalte. 6. Cel care face aceasta va fi considerat un om înțelept, drept, vrednic de rai. Propriul său Părinte îl va vedea nu umilit, nu răsturnat la pământ ca un patruped, ci stând drept, așa cum l-a creat El.

19.1 Nu mă voi înșela, așadar, dacă voi spune că am terminat partea mai mare și mai dificilă a lucrării pe care o începusem. Căci, datorită puterii cerești care ne-a dat puterea de a vorbi, am distrus vechile erori. 2. Dar acum trebuie să ne confruntăm cu filosofii, a căror doctrină și elocvență stau împotriva mea ca o stâncă. 3. Căci, așa cum odinioară eram călcați în picioare de mulțimea și opiniile aproape tuturor triburilor, tot așa acum ne confruntăm cu autoritatea unor oameni eminenți, vrednici de cele mai felurite laude. 4. Căci cine nu știe că autoritatea câtorva oameni învățați este mai mare decât cea a mulțimii ignoranților? 5. Dar nu trebuie să disperăm, ca și cum ar fi imposibil pentru cei care sunt călăuziți de Dumnezeu și de adevăr să-i întoarcă pe filosofi de la opiniile lor. Presupun că nu sunt atât de încăpățânați încât cu ochi sănătoși și deschiși să nu poată vedea cel mai strălucitor Soare. 6. Dacă este adevărat că ei, așa cum spun ei înșiși, se străduiesc cu zelul lor să găsească adevărul, atunci voi încerca să-i fac să creadă că adevărul, căutat de mult timp, ne-a fost odată dat și să admită că adevărul nu putea fi descoperit cu ajutorul minții omenești.

Cartea a III-a. Despre falsa înțelepciune

j

1.1 Întrucât se crede că adevărul este încă ascuns în întuneric, fie prin eroarea și ignoranța generală care slujesc diverselor și absurdelor superstiții, fie pentru că filosofii, prin vicisitudinile talentelor lor, l-au încurcat în loc să-l lumineze, aș dori să dobândesc, dacă nu un dar al elocvenței precum cel al lui Marcus Tullius (atât de excepțional și minunat), totuși cel puțin ceva similar, astfel încât adevărul, atât de puternic în sine, atât de întărit de puterea acestui talent, să se poată dezvălui într-o zi și, atunci când erorile atât ale oamenilor, cât și ale celor considerați înțelepți vor fi distruse și expuse, să dăruiască rasei umane cea mai strălucitoare lumină. 2. Aș dori să realizez acest lucru din două motive: în primul rând, pentru

că oamenii ar crede mai degrabă în înțelepciunea elegantă, așa cum cred în minciuni, seduși de frumusețe și eleganța cuvintelor; și în al doilea rând, pentru ca filosofii înșiși să fie uciși de noi cu propriile lor arme, în a căror utilizare li se păreau neîntrecuți. 3. Întrucât însă Dumnezeu a voit ca frumusețea ei să fie naturală (căci adevărul pur și nefăcut este mai clar, întrucât în sine este suficient de frumos și, prin urmare, este doar denaturat de podoabele exterioare, în timp ce o minciună, dimpotrivă, are succes sub o altă formă, întrucât în sine s-ar ofili și s-ar evapora dacă nu ar fi acoperită cu o haină obținută de undeva și nu ar fi finisată cu măiestrie), cred că darurile mele modeste vor fi pe deplin suficiente aici. 4. Dar eu, neîncrezându-mă în elocvență, ci încrezându-mă în adevăr, am întreprins o sarcină care este poate peste puterile mele; astfel încât, chiar dacă nu o pot duce la bun sfârșit, adevărul însuși, cu ajutorul lui Dumnezeu, o va duce la capăt. 5. Căci, din moment ce cunosc mulți oratori diferiți [strălucițiț] care au fost uneori învinși de avocații de rând, căci puterea adevărului este de așa natură încât s-a apărat chiar și în chestiuni mărunte prin propria sa claritate, de ce aș presupune că într-o chestiune atât de mare adevărul va fi învins de acești oameni talentați și elocvenți, care totuși spun minciuni, 6. și de ce aș presupune că, dacă nu este revelat prin vorbirea noastră, care izvorăște dintr-o sursă foarte slabă, nu va fi iluminat și nu va străluci cu propria sa lumină? Oricât de mult ar excela filosofii în cunoașterea livrescă, le voi da totuși cunoștințe și mijloace de a ajunge la adevăr, pe care nimeni nu le poate dobândi nici prin reflecție, nici prin dispută. 7. Nu condamn acum eforturile celor care au vrut să afle adevărul, căci Dumnezeu a creat natura omului pentru a se strădui să ajungă la adevăr, ci condamn și mustru faptul că rezultatul nu a corespuns dorinței lor plauzibile și bune, deoarece nu știau nici ce este adevărul în sine, nici cum, unde și cu ce inimă ar trebui căutat. 8. Și astfel, în timp ce sperau să-i salveze pe alții de erorile omenești, ei înșiși s-au aruncat în necazuri și mari erori. Însăși logica problemei analizate mă îndeamnă să resping filosofia. 9. Căci, din moment ce orice eroare se naște fie din religia falsă, fie din înțelepciunea falsă,În această mustrare trebuie să le resping pe amândouă. 10. Și acum, că Scripturile divine ne-au revelat că raționamentele filosofilor sunt iraționale, este necesar să dovedim acest lucru prin fapte și argumente, ca nu cumva cineva, captivat de numele nobil al înțelepciunii sau indus în eroare de pompa deșartă a elocvenței, să dorească să creadă argumentele omenești mai mult decât pe cele divine. 11. Într-adevăr, discursurile divine sunt scurte și lipsite de rafinamente. Căci nu era nevoie ca Dumnezeu, când se adresa oamenilor, să-Și apere cuvintele cu argumente, ca și cum altfel nu ar fi fost crezut. Ci era necesar ca El să vorbească ca Judecător Suprem al tuturor lucrurilor, a cărui misiune nu este să dovedească, ci să judece. 12. El este adevărat în Sine Însuși - ca Dumnezeu. Dar noi, din moment ce avem judecățile vocii divine cu privire la cazuri particulare, vom arăta într-adevăr cât de mult mai solid poate fi apărat adevărul prin argumente, când chiar și falsul este apărat în așa fel încât de obicei pare adevărat. 13. Prin urmare, oricât de respect am avea pentru filosofi, nu trebuie să ne temem de

elocvența lor. 14. Într-adevăr, pot vorbi bine, dar nu pot vorbi adevărul, căci nu au învățat adevărul de la Cel care îl posedă. 15. Totuși, avem puțin de făcut, căci îi vom demasca pe cei ignoranți care își recunosc destul de des ignoranța. 16. De obicei, nu se crede în ei decât în ceea ce privește singurul lucru în care ar trebui să fie crezuți; dar voi încerca să dovedesc că nu au fost niciodată mai sinceri decât atunci când au rostit maxima ignoranței lor.dar voi încerca să dovedesc că nu au fost niciodată mai sinceri decât în momentul în care au rostit maxima despre ignoranța lor.dar voi încerca să dovedesc că nu au fost niciodată mai sinceri decât în momentul în care au rostit maxima despre ignoranța lor.

2. 1. Acum, întrucât primele două cărți au arătat falsitatea religiilor și au explicat, de asemenea, originea acestei erori, sarcina acestei cărți este de a expune sterilitatea și falsitatea filosofiei, astfel încât, atunci când toate erorile sunt distruse, adevărul, după ce s-a eliberat, să poată străluci. 2. Vom începe cu denumirea propriu-zisă de filosofie, astfel încât, atunci când capul este răsturnat, să putem avea cu ușurință acces la răsturnarea corpului, dacă într-adevăr poate fi numit corp acel lucru ale cărui părți și membre nu se potrivesc între ele și sunt lipsite de orice legătură unele cu altele, ci, dimpotrivă, ca și cum ar fi sfâșiate și lipsite de legătură, par mai degrabă să moară decât să trăiască.

3. Filosofia, așa cum indică și numele său și așa cum o definesc filosofii înșiși, este dobândirea înțelepciunii. Cum aș putea demonstra atunci că filosofia nu este înțelepciune, decât din sensul numelui său? Cel care atinge înțelepciunea nu este nicidecum înțelept, ci o atinge prin modul în care poate deveni înțelept. 4. Este clar ce dă studiul celorlalte arte și unde duce: oricine realizează ceva în studiul său nu mai este numit zeloți ai artei, ci maestru. 5. Filosofii, însă, prin modestie [aparentă], nu se numesc înțelepți, ci zeloți ai înțelepciunii. 6. Chiar și Pitagora, care a fost primul care a dobândit acest nume, întrucât a înțeles ceva mai mult decât primii care s-au considerat înțelepți, a înțeles că înțelepciunea nu poate fi atinsă prin nicio cunoaștere umană și, prin urmare, nu ar trebui să se dea un nume care implică perfecțiune unui subiect de neînțeles și neîmplinit.

Și când cineva l-a întrebat ce se considera a fi, el a răspuns: „un filosof”, adică un căutător al înțelepciunii. 7. Prin urmare, filosofia se ocupă cu căutarea înțelepciunii, dar nu este de fapt înțelepciune, căci ceea ce se ocupă cu căutarea este un lucru, iar ceea ce este obiectul căutării este altul, dar această căutare [în acest caz] este nerezonabilă, deoarece nu poate duce la nimic. Nu sunt de acord că filosofii sunt zeloți ai înțelepciunii, căci înțelepciunea nu se atinge prin acea înțelegere [adică nerezonabilă]. 8. Dacă înțelepciunea ar putea fi dobândită prin acea înțelegere, dacă acest studiu ar fi ca un drum către înțelepciune, atunci într-o zi ea [cu siguranță] ar fi fost găsită. Dar, din moment ce nu a fost descoperită de-a lungul unei perioade atât de lungi de timp și de minți atât de epuizate în căutare, este clar că nu există înțelepciune acolo. 9. Prin urmare, cei care

filosofează nu ating înțelepciunea, ci cred în sinea lor că o ating, căci nu știu ce caută. 10. Așadar, indiferent dacă dobândesc sau nu înțelepciunea, ei nu sunt înțelepți, căci ceea ce fie este căutat greșit, fie este imposibil de găsit, nu poate fi găsit. Să analizăm dacă se poate găsi ceva cu ajutorul acestei cunoașteri sau nu.

3. 1. Filosofia pare să se bazeze pe două lucruri, cunoaștere și conjectură, și nimic altceva. 2. Cunoașterea nu poate veni nici din minte, nici nu poate fi descoperită prin reflecție, deoarece nu omul, ci Dumnezeu, este capabil să cuprindă cunoașterea [ca atare] în sine. 3. Natura muritoare, însă, nu dobândește cunoaștere decât din exterior. De aceea, măiestria divină a înzestrat corpul cu ochi, urechi și alte organe de simț, astfel încât prin intermediul lor cunoașterea să poată fi accesibilă minții. 4. Căci [omul întotdeauna] vrea să încerce să investigheze sau să învețe cauzele lucrurilor naturale, cum ar fi cât de mare pare a fi soarele sau cu cât este mai mare decât întregul pământ și dacă luna este rotundă sau curbată [într-o semilună], dacă stelele se odihnesc pe firmament sau se mișcă liber prin aer, ce dimensiune și din ce substanță este alcătuit cerul, dacă se odihnește sau se mișcă cu o viteză incredibilă, care este grosimea pământului și pe ce temelii se sprijină. 5. Spun că a descoperi acest lucru prin investigație sau prin conjectură este același lucru ca și cum am vrea să investigăm ceva despre care presupunem doar, de exemplu, să discutăm despre orașul unui popor îndepărtat pe care nu l-am văzut niciodată și i-am auzit doar numele. 6. Dacă ne arogăm cunoașterea unui subiect care nu poate fi descoperit, nu ni se pare nebun cel care dovedește ceea ce suntem capabili să infirmăm? Cu cât mai prost și prost ar trebui considerat cel care crede că cunoaște fenomene naturale care nu pot fi cunoscute de om! 7. Socrate și adepții săi academici neagă pe bună dreptate cunoașterea, căci aceasta nu este înțeleasă prin investigație, ci prin inspirație. 8. Rezultă că în filosofie există doar imaginație; căci acolo unde lipsește cunoașterea, imaginația umple totul. Căci fiecare își imaginează ceea ce nu știe. Cei care argumentează despre lucrurile naturale își imaginează că totul este exact așa cum își imaginează. [299]Prin urmare, ei nu cunosc adevărul, întrucât numai cunoașterea are certitudine, în timp ce imaginația are incertitudine. 9. Să revenim la exemplul de mai sus. Să ne imaginăm un oraș despre care cunoaștem doar numele. Probabil este situat pe o câmpie, are ziduri de piatră, este bogat în clădiri înalte, numeroase străzi și temple impunătoare și magnific decorate. Dacă doriți, vom descrie obiceiurile și înfățișarea locuitorilor săi. 10. Dar în timp ce vorbim despre acestea, altcineva își va imagina orașul diferit și, după ce va spune aceasta, un al treilea va intra în conversație, iar după el alții, și vor înfățișa orașul într-un mod în care noi nu ni l-am imaginat. 11. Dar tot ceea ce s-a spus este propriu naturii orașului, astfel încât, în mod necesar, unul dintre ei a avut dreptate. 12. Dar nu se știe cine a spus exact adevărul. Se poate ca într-un fel toți să se fi înșelat și, într-un fel, toți să fi fost aproape de adevăr. Suntem proști, așadar, când căutăm răspunsuri în

acest fel, căci ar putea apărea cineva care să ne ridiculizeze presupunerile și să ne considere nebuni, din moment ce ne-am pus în cap să speculăm despre lucruri despre care nu avem cunoștință. 13. Dar nu trebuie să căutăm un oraș departe, de unde, după toate probabilitățile, nimeni nu va veni să ne respingă. 14. Să presupunem ce se întâmplă acum în forum sau în curie. Și asta este departe. Apoi să vorbim despre ce se întâmplă dincolo de zid. Nimeni nu va putea ști acest lucru decât dacă îl vede sau îl aude. Prin urmare, nimeni nu va îndrăzni să vorbească despre asta, deoarece va fi imediat respins, nu prin cuvinte, ci prin chiar lucrul care se întâmplă. 15. Dar asta fac filozofii, care speculează despre ce se întâmplă în rai și cred că o fac fără să-și facă rău, din moment ce nu există nimeni care să le respingă erorile. 16. Dacă ar cunoaște pe cineva care ar afirma că spun prostii sau mint, nu ar începe niciodată să vorbească despre lucruri care nu sunt date cunoașterii. Totuși, obrăznicia sau îndrăzneala lor nu ar trebui considerate de nezdruncinat, deoarece nimeni nu le respinge: căci sunt respinse de Dumnezeu, care singur cunoaște adevărul, și, deși pare să nu le acorde atenție deocamdată, El consideră totuși că înțelepciunea oamenilor este culmea nebuniei. [300]

4. 1. Zenon și stoicii au dreptate, așadar, când resping imaginația [ca metodă de cunoaștere]. Căci a crede că cineva știe ceea ce nu știe nu este proprietatea înțelepților, ci mai degrabă a oamenilor nebuni și stupizi. 2. Prin urmare, dacă nu se poate ști totul, așa cum învață Socrate, și dacă nu trebuie să recurgi la imaginație, așa cum crede Zenon, atunci toată filosofia este răsturnată. Dar aceasta [adică filosofia] este răsturnată nu numai de aceștia doi, primii în filosofie, ci și de toți filosofii, astfel încât pare că a fost de mult învinsă de propriile arme. 3. Filosofia este împărțită în multe școli și toate [consideră] lucruri diferite [ca adevăr]. În care, așadar, vom găsi adevărul? Cu siguranță, nu se poate găsi în toate. 4. Chiar dacă vom găsi una, înțelepciunea va lipsi cu siguranță din toate celelalte. Să examinăm fiecare: orice dăm uneia, luăm de la celelalte. Căci fiecare dintre școli le respinge pe toate celelalte pentru a se întări pe sine și nu le consideră pe altele rezonabile și nu se crede pe sine nerezonabilă, ci în măsura în care le respinge pe altele, în aceeași măsură este ea însăși respinsă de toate celelalte. 5. Cu toate acestea, aceia sunt considerați filosofi care își învinovățesc adversarul pentru prostia minților lor. Orice școală glorifică și consideră dominantă, aceasta va fi blamată de filosofi ca fiind falsă. 6. Atunci ar trebui să credem pe cineva care se glorifică pe sine și învățătura ei sau pe mulți care expun ignoranța fiecăreia în parte? Probabil că este mai adevărat ceea ce cred mulți decât ceea ce gândește cineva. 7. Căci nimeni nu se poate judeca corect pe sine, așa cum confirmă celebrul poet:

Sau este pur și simplu așa cum sunt oamenii creați de natură?

Ce modalitate mai bună de a judeca treburile altora,

E mult mai bine să vezi pe al altcuiva decât pe al tău? [301]

8. Întrucât, așadar, toate aceste școli sunt nedemne de încredere, fie trebuie crezute toate, fie niciuna dintre ele. Dacă niciuna dintre ele nu este crezută, atunci filosofii nu sunt înțelepți, deoarece fiecare în parte se consideră înțelept; dar dacă sunt crezute, atunci nici ei nu sunt înțelepți, deoarece fiecare dintre ei nu este recunoscut ca înțelept de către toți ceilalți. 9. Astfel, toți pier și, asemenea acelor Sparte ale poeților, se distrug atât de mult unii pe alții încât în curând niciunul dintre ei nu va mai rămâne. [302] Tocmai asta se va întâmpla, căci au săbii, dar nu și scuturi. 10. Întrucât, așadar, fiecare școală în parte este condamnată de prostie de către toate celelalte, atunci toate sunt goale și fără rod. Astfel, filosofia se distruge și se anihilează pe sine. 11. Când Arcesilaus, [303] fondatorul Academiei, și-a dat seama de acest lucru, a adunat toate respingerile reciproce și acuzațiile de ignoranță ale filosofilor celebri și s-a înarmat cu acestea împotriva tuturor. Astfel, a creat o nouă filosofie - nefilosofatoare. 12. Și astfel, de la acest autor au provenit două feluri de filozofie. Una este cea veche, care pretinde că posedă cunoaștere, cealaltă este cea nouă, care infirmă, care răstoarnă această cunoaștere. În aceste două feluri [de filozofie] văd discordie și, ca să zic așa, un război civil. 13. În care dintre părți vom plasa înțelepciunea care nu poate fi sfâșiată? Dacă natura lucrurilor poate fi cunoscută, atunci această ceată de începători va pieri. Dacă nu poate fi cunoscută, veteranii vor cădea. Dacă [forțele] sunt egale între ele, conducătorul amândurora va pieri oricum - filosofia însăși, din moment ce va fi sfâșiată. Căci nimic nu se poate lupta împotriva sa fără a fi distrus. 14. Dar dacă, așa cum am arătat, [304] în om, din cauza fragilității destinului uman, nu poate exista cunoaștere interioară și personală, ceata lui Arcesilaus este învingătoare. Dar el însuși nu va rezista, căci este imposibil ca nimic să nu poată fi cunoscut.

5. 1. Căci există multe lucruri pe care natura însăși, activitățile zilnice și necesitățile vieții ne obligă să le învățăm. Căci vom pieri cu siguranță dacă nu învățăm ce este folositor vieții, astfel încât să tindem spre el, [la fel cum nu învățăm ce este periculos [pentru viață], astfel încât să-l evităm și să-l evităm. 2. Mai mult, există multe lucruri care se învață prin experiență. Astfel, au fost descoperite mișcarea soarelui și a lunii, mișcarea stelelor, calcularea timpurilor; medicii au descoperit natura corpurilor și proprietățile plantelor; fermierii au descoperit proprietățile pământului, precum și semnele iminentei ploi și a vremii rele. În cele din urmă, nu există o singură meșteșugărie care să nu fie construită pe cunoaștere. 3. Prin urmare, Arcesilaus, dacă înțelege ceva, trebuie să fi separat ceea ce poate fi cunoscut de ceea ce nu poate fi cunoscut. Dar dacă ar fi făcut acest lucru, s-ar fi redus la nivelul poporului. 4. Căci poporul uneori știe mai mult, deoarece știe atât cât este necesar. Prin urmare, dacă îl întrebi dacă știe ceva sau nu știe nimic, va spune că știe ceea ce trebuie știut și nu știe ceea ce nu trebuie știut. 5. Prin urmare, Arcesilau a respins corect învățăturile altora, dar

le-a formulat greșit pe ale sale. Căci ignoranța tuturor lucrurilor nu poate fi înțelepciune, a cărei esență este cunoașterea. Prin urmare, când i-a atacat pe filosofi și a învățat că nu știu nimic, el însuși a pierdut și numele de filosof, întrucât doctrina lui este că nimic nu poate fi știut. 6. Căci cel care îi acuză pe alții că nu știu trebuie el însuși să fie cunoscător. Dar dacă nu știe nimic, ce corupție sau ce aroganță există în a se considera filosof pe baza căruia îi privează pe alții de acest nume! 7. Căci ei pot răspunde astfel: „Dacă arăți că nu știm nimic și, prin urmare, nu suntem înțelepți pentru că nu știm nimic, atunci tu însuți nu ești înțelept, din moment ce tu însuți recunoști că tu însuți nu știi nimic.” 8. Ce a realizat, așadar, Arcesilau, în afară de faptul că, după ce i-a lovit pe toți filosofii, s-a străpuns și pe sine cu aceeași lamă?

6.1 Nu există atunci înțelepciune nicăieri? Deloc, căci exista și printre filozofi, dar nimeni nu a văzut-o. Unii credeau că totul poate fi știut: totuși, nu erau înțelepți. Alții credeau că nimic nu poate fi știut: nici ei nu erau înțelepți. Primii pentru că aveau mai multă încredere în om, cei din urmă pentru că aveau mai puțină încredere în el. Amândurora le lipsea simțul măsurii. 2. Unde este atunci înțelepciunea? Unde nu vei crede că știi totul, căci aceasta aparține lui Dumnezeu, și [unde nu vei pretinde că] nu știi nimic, căci aceasta este proprietatea animalelor. Există însă un anumit teren de mijloc, care aparține omului, adică cunoașterea unită cu ignoranța și moderată de aceasta. 3. Cunoașterea în noi este din suflet, care se naște în cer, ignoranța din trup, care se naște din pământ. Prin urmare, avem o anumită comunitate atât cu Dumnezeu, cât și cu animalele. 4. Întrucât, așadar, suntem compuși din aceste două elemente, dintre care unul este pătruns de lumină și celălalt de întuneric, ni se dă o parte de cunoaștere și o parte de ignoranță. Datorită acestui fapt, ni se dă posibilitatea de a merge fără riscul de a cădea, ca pe un pod. Căci toți cei care se abat de la o parte sau de la alta au căzut fie la dreapta, fie la stânga. Voi arăta cum au greșit atât una, cât și cealaltă parte [a filozofilor].

5. Academicienii au argumentat împotriva fizicienilor pe motive obscure, afirmând că nu există cunoaștere și, mulțumindu-se cu exemple ale anumitor lucruri de neînțeles, au afirmat ignoranța [universală]. Adică, au negat orice cunoaștere, căci erau convinși de ignoranța unei părți. 6. Fizicienii, dimpotrivă, pe baza a ceea ce fusese descoperit, aduc dovezi în favoarea faptului că este posibil să cunoști totul și, mulțumiți cu fapte evidente, afirmă cunoașterea [universală]. Adică, afirmă cunoașterea tuturor lucrurilor, căci erau convinși de cunoașterea unei părți. Astfel, nici primii nu au văzut evidentul, nici cei din urmă ascunsul; dar nici primii, nici cei din urmă, în timp ce unul dintre ei a afirmat și celălalt a negat în luptă singulară o cunoaștere, nu au observat ușa care stătea la mijloc, care i-ar fi condus la înțelepciune. 7. Dar Arcesilau, învățătorul ignoranței, când a luptat împotriva lui Zenon, conducătorul stoicilor, pentru a răsturna toată filosofia, a împrumutat această propoziție de la faimosul Socrate, pentru a demonstra că

nimic nu poate fi cunoscut. 8. Și astfel a respins judecata filosofilor care credeau că adevărul fusese descoperit și găsit de mințile lor. Aceasta era cu siguranță o înțelepciune coruptibilă și, înflorind în scurt timp, a atins apogeul, doar pentru a îmbătrâni și a pieri cu necesitate; și apoi a apărut Academia, ca și cum ar fi fost vechea epocă a filosofiei, care a distrus acea înțelepciune deja decolorată. 9. Și Arcesilau a văzut pe bună dreptate că aceia sunt aroganți, sau mai degrabă proști, care cred că cunoașterea adevărului poate fi dezvăluită prin conjectură. 10. Dar nu poți convinge un vorbitor de o minciună fără a ști mai întâi ce este adevărat. Arcesilau, care a încercat să facă acest lucru fără a fi înțeles adevărul, a introdus un anumit tip de filosofie instabilă [aoiinsis], pe care în latină o putem numi „instabilă” [instabile] sau „inconstantă” [inconstans]. 11 Căci pentru a afirma că nimic nu poate fi cunoscut, este necesar să știi ceva. Căci dacă afirmi că nu știi nimic, negi prin aceasta că nimic nu poate fi cunoscut. 12 Prin urmare, oricine afirmă ca premisă că nimic nu poate fi cunoscut, afirmă ceva de genul unei propoziții fundamentale și [uneori] cunoaștere: prin urmare, ceva poate fi totuși cunoscut. 13 Acest lucru este similar cu ceea ce este de obicei citat în școli ca exemplu de tip instabil: că cineva a aflat într-un vis că nu se poate avea încredere în vise. Acum, dacă ar fi crezut [sfatul pe care îl visase], ar fi urmat că nu ar trebui să creadă visele, dar dacă [după aceasta] nu le-ar fi crezut, ar fi ajuns la concluzia că visele trebuie crezute. 14. Deci, dacă nimic nu poate fi cunoscut, rezultă că se știe că nimic nu este cunoscut, iar dacă se știe că nimic nu este cunoscut, atunci afirmația că nimic nu poate fi cunoscut este falsă. Astfel, se derivă o propoziție care se contrazice și se infirmă singură. 15. Dar omul viclean a vrut să ia cunoștințe de la alți filozofi pentru a le ascunde pentru sine (căci cel care afirmă ceva pentru a-i priva pe alții de el nu se privează pe sine de cunoștințe), dar nu a realizat nimic. De fapt, și-a arătat și demonstrat înșelăciunea. 16. Cât de mult mai înțelept și mai corect ar fi acționat dacă, după ce a făcut o rezervă, ar fi spus că cauzele și,17. Prin introducerea acestei clauze, el i-ar fi descurajat pe fizicieni să studieze ceea ce depășește măsura gândirii umane și s-ar fi eliberat de acuzația de calomnie și cu siguranță ne-ar fi dat cel puțin ceva din ceea ce căutăm. 18. Dar acum, când ne-a împiedicat de la alte investigații, astfel încât să nu ne străduim să învățăm mai mult decât putem, ne-a îndepărtat și de noi înșine. 19. Căci cine ar vrea să facă eforturi pentru a nu învăța nimic sau ar accepta o doctrină de acest fel pentru a respinge ceea ce este cunoscut de toți? Dacă această poziție este acceptată, cunoașterea trebuie să existe; dar dacă este respinsă, cine este atât de nechibzuit încât să considere acel studiu în care nimic nu se descoperă sau chiar totul este negat? 20. Prin urmare, dacă totul nu poate fi cunoscut, așa cum sperau fizicienii, și dacă nimic nu poate fi cunoscut, așa cum credeau academicienii, orice filozofie este zadarnică.

7. 1. Să trecem acum la cealaltă parte a filosofiei, pe care filosofii înșiși o numesc morală și în care este conținut sensul oricărei filosofii, întrucât în acea filosofie

naturală nu există decât plăcere, iar în aceasta și utilitatea. 2. Și întrucât în orânduirea vieții și în educația moralei există un mare risc de eroare, este necesar să depunem un mare efort pentru a afla cum ar trebui să trăim.

3. Acolo [în filosofia naturală] există loc pentru iertare, deoarece dacă ceva este spus [corect], nimic din acel lucru nu aduce beneficii, dar dacă este un nonsens, nimic nu este prejudiciat; aici [în filosofia morală] nu ar trebui să existe loc nici pentru dezacord, nici pentru eroare. Toată lumea trebuie să știe același lucru și să predea filosofia însăși ca și cum ar fi cu o singură gură, deoarece dacă ceva este o greșeală, atunci întreaga viață va fi distrusă.

4. În acea primă parte [a filosofiei] există atât mai puțin pericol, cât și mai multe dificultăți, căci sensul întunecat al lucrurilor face ca cineva să gândească lucruri diferite și opuse. Aici există atât mai mult risc, cât și mai puține dificultăți, căci însăși folosirea lucrurilor și experiența de zi cu zi pot învăța ce este mai bun și mai adevărat.

5. Să vedem, așadar, dacă acești filozofi sunt într-adevăr de acord și ne sugerează că viața poate fi trăită mai adevărat. 6. Nu este nevoie să examinăm totul; vom selecta unul, cel mai important, care este suprem și primar, în care se află esența oricărei înțelepciuni. 7. Epicur crede că cel mai înalt bine constă în plăcerea sufletului, Aristippus [305] în plăcerea trupului. Calliphon și Dinomachus au combinat virtutea [honestam cum voluptate] cu plăcerea. Diodor vedea cel mai înalt bine în libertatea de suferință, Hieronymus în absența suferinței, peripateticii în binele sufletului, trupului și o soartă fericită [fortunae]. 8. Pentru Herillus, cel mai înalt bine este cunoașterea, pentru Zenon, să trăiești în armonie cu natura, pentru unii stoici, să urmezi virtutea. Aristotel vedea cel mai înalt bine în demnitate și virtute [in honestate ac virtute]. [306] Fiecare dintre aceste propoziții este adevărată într-un fel. 9. Pe care dintre aceste diversități o vom urma? Pe cine să credem? Toți au autoritate egală. Dacă putem alege ce este mai bine, atunci nu mai avem nevoie de filosofie, deoarece suntem deja înțelepți să judecăm opiniile înțelepților. 10. Dar dacă ne întoarcem [la filosofie] pentru a învăța înțelepciunea, atunci cum putem judeca [părerile înțelepților] dacă nu am început încă să gândim rațional, mai ales când există un academician [precum Arcesilaus] în apropiere care ne acoperă cu un văl [al ignoranței] și nu ne permite să credem pe nimeni, deși el însuși nu ne spune ce să urmăm?

8. 1. Ce ne rămâne atunci? Dacă nu cumva, părăsindu-i pe disputatorii furioși și ireconciliabili, venim la Judecător, la El, desigur, Dătătorul înțelepciunii simple și liniștite, care nu numai că ne poate educa și ne poate oferi o cale, ci ne poate oferi și o judecată asupra pozițiilor controversate ale acelor filozofi? 2. Această înțelepciune ne învață care este adevăratul și cel mai înalt bine pentru oameni.

Înainte de a începe să vorbesc despre aceasta, este necesar să resping toate pozițiile menționate mai sus, astfel încât să devină clar că niciuna dintre ele nu conține înțelepciune.

3. Când vine vorba de destinul omului, cel mai înalt bine al celui mai înalt animal trebuie căutat în ceea ce nu-i poate fi comun cu alte animale. 4. Așa cum dinții caracterizează animalele sălbatice, coarnele vitelor, penele păsărilor, tot așa trebuie atribuit omului ceva propriu, fără de care și-ar pierde natura. Căci ceea ce este dat tuturor pentru viață sau pentru producerea luminii, deși este un bine natural, tot nu este cel mai înalt, decât dacă este propriu fiecărei specii. 5. Prin urmare, nu a fost înțelept cel care a încredințat cel mai înalt bine plăcerii sufletului, întrucât aceasta este fie nepăsare, fie bucurie, care este comună tuturor. 6. Nici măcar nu-i voi răspunde lui Aristippus, deoarece nimeni nu se poate îndoi că nu a fost un om care să se străduiască neîncetat după plăcerea trupească și să nu slujească altceva decât pântecelui său și lui Venus. Căci a trăit în așa fel încât nu exista nicio diferență între el și animale, cu excepția faptului că vorbea. 7. Căci dacă unui măgar, unui mistreț sau unui câine i s-ar da puterea de a vorbi și i-ai întreba ce își doresc pentru ei înșiși când urmăresc atât de frenetic femelele încât abia se pot opri, uitând de mâncare și apă, când alungă brutal alți masculi și când sunt învinși nu se retrag, ci, adesea călcați în picioare de rivali mai puternici, atacă cu o forță și mai mare, când nici ploaia, nici frigul nu-i opresc, când fac eforturi mari și resping pericolul, ce altceva ar răspunde dacă nu că cel mai înalt bine constă în plăcerile trupești? Îl caută pentru a obține cele mai plăcute senzații și cred că aceste senzații sunt de așa natură încât nici dificultățile, nici rănile, nici moartea însăși nu-i pot împiedica să le atingă. 8. Atunci **vrem** să preluăm regulile vieții de la cei care percep totul în același mod **ca** animalele fără rațiune? 9. Cirenaicii [307] spun că virtutea însăși este glorioasă pentru că deschide calea către plăcere. „Eu”, spune câinele josnic sau mistrețul murdar, „ **lupt cu** rivalii mei cu toată puterea mea, astfel încât virtutea mea să-mi aducă plăcere; nu o voi obține dacă sunt învins și abandonez lupta.” 10. Așadar, **învățăm** să fim înțelepți de la cei care se deosebesc de vite sau animale nu prin **felul** lor de a gândi, ci prin limbajul lor?

A crede că binele suprem este a fi liber de suferință nu este filosofia peripateticilor sau a stoicilor, ci a medicilor. 11. Căci cine nu înțelege că acesta este raționamentul bolnavilor sau al oamenilor care suferă de ceva? Ce poate fi mai ridicol decât să ai ca bine suprem ceea ce poate oferi un medic? Prin urmare, trebuie să suferim pentru a ne bucura de bine și, în plus, să suferim mult și des, pentru ca mai târziu cu o plăcere și mai mare să nu ne îmbolnăvim? 12. Așadar, [ne spun ei] cel mai nefericit dintre toți este cel care nu a suferit niciodată, întrucât este lipsit de bine; dar noi îl considerăm cel mai fericit, deoarece este liber de suferință.

13. Cel care a spus că cel mai înalt bine este să nu ai deloc durere nu era departe de această prostie. Dar dacă excludem faptul că fiecare ființă vie evită durerea, cine își poate procura un astfel de bine, pe care nu putem decât să ni-l dorim nouă înșine? 14. Un astfel de bine suprem nu poate aduce nimic benefic decât dacă un om este constant lipsit de durere. Căci absența durerii este dată omului nu prin virtute, nici prin studiu, nici prin muncă, ci de natura însăși, așa cum este la toate animalele. 15. Cei care au combinat plăcerea cu virtutea au vrut să evite această uniune, dar au creat un bine contradictoriu, căci cel care se dedică plăcerii este în mod necesar lipsit de virtute, iar cel care este sârguincios în virtute evită plăcerea. 16. Binele peripateticilor este prea variat și, dacă excludem bunurile sufletului - deși este foarte discutabil care sunt acestea și ce anume sunt - ar putea părea că acest bine este comun cu binele animalelor. 17. Căci binele trupului, adică siguranța, insensibilitatea la durere, sănătatea, nu sunt mai puțin necesare [animalelor] tăcute decât omului și nu știu încă dacă nu sunt mai importante pentru [creaturile] tăcute, întrucât omul poate fi întărit prin medicamente și susținut de servitori. 18. Același lucru este valabil și pentru bunurile norocului. Căci, așa cum bogățiile sunt necesare omului pentru a-și menține viața, tot așa acelea [animale] au nevoie de pradă și hrană. 19. Dar peripateticii, admițând un bine care nu este în puterea omului, au supus fiecare om voinței altuia.

20. Să-l ascultăm pe Zenon, căci uneori visează la virtute. „Cel mai înalt bine”, spune el, „este să trăiești în armonie cu natura”. Trebuie, așadar, să trăim ca animalele. 21. Dar tocmai acestea sunt cele străine omului: însetează de plăceri, se tem, se ascund, stau la pândă, ucid și, ceea ce este cel mai important, nu-L cunosc pe Dumnezeu. 22. De ce mă învață atunci să trăiesc în armonie cu natura, care în sine este înclinată spre rău și prin unele dintre farmecele sale atrage spre viciu? 23. Chiar dacă afirmă că animalele au o natură și omul alta, deoarece omul este născut pentru virtute - chiar dacă acest lucru este parțial adevărat - totuși aceasta nu servește drept definiție a celui mai înalt bine. Căci nu există un singur animal care să nu trăiască în armonie cu natura sa.

24. Cel care a făcut din cunoaștere cel mai înalt bine i-a dat omului ceva propriu lui; dar oamenii însetează de cunoaștere de dragul de a dobândi ceva nou, și nu de dragul cunoașterii în sine. 25. Căci cine este mulțumit cu ceea ce știe, fără a căuta vreunul dintre roadele cunoașterii? Artele sunt studiate pentru a le folosi; și sunt folosite fie pentru întreținerea vieții, fie pentru plăcere, fie pentru glorie. Așadar, acesta nu este cel mai înalt bine care nu este atins de dragul său. 26. Căci ce diferență face dacă considerăm cunoașterea ca fiind cel mai înalt bine sau ceea ce dă această cunoaștere, adică hrana, gloria, plăcerea? Acestea nu aparțin numai omului și, prin urmare, nu sunt cel mai înalt bine. Căci setea de plăcere și hrană este proprie nu numai omului, ci și animalelor. 27. Cât despre

setea de glorie, nu se găsește oare la cai, când se bucură când au devenit învingători și suferă când sunt învinși?

Nu este aceasta o sete de laudă, o pasiune pentru victorie?

Nu în zadar spune cel mai mare poet că ar trebui să încerci [calul],

Cum poartă rușinea și cât este mândru de palmier. [308]

Dacă, însă, ceea ce oferă cunoașterea este ceva ce [omul] are în comun cu alte animale, atunci cunoașterea nu este cel mai înalt bine. 28. Mai mult, defectul acestei definiții este foarte important, acela că cunoașterea în sine este indiferentă [față de bine și rău]. Desigur, oricine stăpânește cel puțin o artă începe să se considere fericit, chiar și cei care devin cunoscători în fapte rele, la fel cum cineva care a învățat să prepare otrăvuri ar deveni la fel de fericit ca cineva care a învățat să vindece. 29. Așadar, întreb: spre ce ar trebui să fie îndreptată cunoașterea? Dacă spre cunoașterea întrebărilor naturale, atunci ce fericire îmi va aduce dacă voi ști de unde curge Nilul sau dacă voi învăța toate prostiile pe care fizicienii le spun despre cer? Mai mult, cunoașterea acestor întrebări nu este cunoaștere, ci o presupunere care este șubredă și depinde de darurile [omului de știință]. 30. Rămâne că cel mai înalt bine ar trebui să fie cunoașterea binelui și a răului. De ce atunci [Herillus] a preferat să spună că cel mai înalt bine este cunoașterea și nu înțelepciunea însăși, când sensul și sensul amândurora sunt aceleași [pentru el]? Cu toate acestea, nimeni nu a spus încă că cel mai înalt bine este înțelepciunea, deși este imposibil să o spui mai bine. 31. Căci cunoașterea nu este suficientă pentru a face binele și a evita răul, dacă nu se adaugă virtutea la cunoaștere. Într-adevăr, mulți filozofi, deși au raționat despre bine și rău, au trăit conform naturii, adică diferit de ceea ce învățau, căci erau lipsiți de virtute. Dar virtutea, combinată cu cunoașterea, este înțelepciunea.

32. Rămâne să demascăm minciuna celor care cred că virtutea însăși este cel mai înalt bine. Marcus Tullius avea această prejudecată. Și mulți oameni nebuni au crezut așa. Căci virtutea însăși nu este cel mai înalt bine, ci este cauza și mama celui mai înalt bine, căci nu poate fi atinsă fără virtute. Ambele opinii sunt ușor de înțeles. 33. Dar întreb dacă ei cred că acest bine minunat este ușor de atins sau dacă este dificil și necesită sârguință. Să-și scoată armele și să vină să-și apere eroarea. 34. Dacă acest bine poate fi atins cu ușurință, fără nicio sârguință, atunci nu este cel mai înalt bine. Într-adevăr, de ce suferim, ne chinuim și ne străduim zi și noapte, dacă ceea ce căutăm ne stă înaintea ochilor, astfel încât fiecare să-l poată obține fără nicio muncă spirituală? 35. Dar dacă atingem orice bine, chiar și cel mai neînsemnat, doar prin sârguință, atunci, din moment ce natura binelui este deasupra și natura răului dedesubt, cel mai înalt bine trebuie în mod necesar să fie atins prin cea mai înaltă sârguință. Dacă acest

lucru este adevărat, atunci trebuie să existe o altă virtute pentru a putea atinge acea virtute pe care filozofii o numesc cel mai înalt bine; și este foarte absurd și lipsit de sens ca virtutea să fie atinsă prin ea însăși. 36. Dacă acel bine nu poate fi atins decât prin sârguință, atunci este evident că virtutea este cea prin care se atinge, întrucât puterea și datoria virtuții rezidă în îndeplinirea și îndeplinirea faptelor. Prin urmare, nu poate fi cel mai înalt bine acela care este necesar pentru atingerea unui alt bine. 37. Dar acei filozofi, deoarece nu știau ce oferă virtutea și unde duce, nu s-au putut gândi la nimic mai demn decât să se oprească asupra numelui virtuții în sine. Plasând-o în fruntea oricărui succes, au spus că virtutea trebuie dorită pentru a atinge binele care este lipsit de bine [ut bonum sibi constituerent quod bono indigeret].

38. Aristotel nu era departe de ei când susținea că virtutea, împreună cu demnitatea, era cel mai înalt bine, ca și cum ar putea exista vreo virtute nedemnă și ca și cum nu ar înceta să mai fie virtute dacă ar avea ceva rușinos. 39. Dar a văzut că se poate întâmpla ca virtutea să fie judecată greșit și, prin urmare, a decis să se adapteze opiniei oamenilor. Cine face aceasta se îndepărtează de judecata dreaptă și bună, căci nu stă în puterea noastră să considerăm virtutea demnă pe baza moravurilor noastre. Căci ce este demnitatea decât respectul perfect arătat cuiva pe baza aclamării populare? 40. Și ce se va întâmpla dacă gloria umană se dovedește a fi greșită și perversă? Să respingem virtutea dacă oamenii nebuni o consideră rușinoasă și urâtă? **41.** Dacă virtutea poate fi călcată în picioare și degradată de ură, atunci, din moment ce este ea însăși un bine inalienabil și etern, nu ar trebui să aibă nevoie de ajutor din afară, ci trebuie să se bazeze pe propria putere. 42. Prin urmare, nu are nevoie să se bazeze pe niciun bine de la om și nici să se teamă de vreun rău.

9. 1. Ajung acum, așadar, la cel mai înalt bine al adevăratei înțelepciuni. Natura sa trebuie definită după cum urmează: în primul rând, este specifică numai omului și nu are nicio legătură cu niciun animal; în al doilea rând, se referă doar la suflet și nu poate fi legată de trup; în al treilea rând, nimeni nu o poate atinge fără cunoaștere și virtute. 2. Această limitare exclude și distruge toate definițiile acelor filozofi [menționați mai sus], căci definițiile pe care le-au dat nu corespund nimic de acest fel. 3. Ce voi spune atunci pentru a dovedi ceea ce am definit deja, și anume că toți filosofii au fost orbi și lipsiți de înțelepciune, căci nu au fost niciodată capabili să vadă, să înțeleagă sau să ghicească care este cel mai înalt bine stabilit pentru om? 4. Anaxagora, când a fost întrebat în ce scop s-a născut, a răspuns că este pentru a contempla cerul și soarele. Ei au fost foarte uimiți de acest răspuns și l-au considerat demn de un filosof. 5. Dar cred că a spus aceasta fără să se gândească ce să spună, doar pentru a nu rămâne tăcut. Mai mult, dacă ar fi fost un om rațional, ar fi trebuit să reflecteze și să justifice acest lucru, căci dacă cineva nu este capabil să raționeze, nu este om. Dar credem că

a spus acest lucru spontan. 6. Să analizăm în trei cuvinte în ce și cum s-a înșelat. În primul rând, prin faptul că a atribuit întreaga îndatorire a omului numai ochilor, legând totul nu deloc de suflet, ci doar de trup. 7. Ce se întâmplă atunci? Dacă ar fi fost orb, ar fi pierdut esența omului, ceea ce nu se poate întâmpla fără moartea sufletului? Dar celelalte părți ale corpului? Sunt ele lipsite de îndatoririle lor? 8. Dar faptul că urechile servesc mai mult decât ochii, din moment ce învățătura și înțelepciunea pot fi percepute numai de urechi, dar nu numai de ochi? 9. Tu, Anaxagora, te-ai născut pentru a contempla cerul și Soarele. Dar cine te-a îndemnat la această contemplare și de ce au nevoie cerul și natura lucrurilor de contemplarea ta? Cu siguranță, pentru ca tu să admiri această creație nemăsurată și minunată. 10. Recunoaște, așadar, că există un creator al tuturor lucrurilor - Dumnezeu, care te-a așezat în această lume ca martor și lăudator al creației Sale. 11. Crezi că a vedea cerul și Soarele este foarte important, de ce nu-I mulțumești Celui care ți-a oferit această oportunitate? De ce nu apreciezi virtutea, providența și puterea Celui ale cărui creații le admiri? Cu siguranță, Cel care a creat minunatele [lucruri pe care le contempli] este vrednic de o admirație mai mare. 12. Dacă cineva te-ar invita la o masă, Anaxagora, și ai fi bine primit, ai fi considerat cu adevărat sănătos la minte dacă ai prețui plăcerea pe care ai primit-o mai mult decât persoana care ți-a oferit-o? Într-atât de mult atribuie filozofii totul trupului și nimic sufletului și nu văd mai mult decât ceea ce văd ochii!

13. Dimpotrivă, după ce am respins toate îndatoririle trupului, esența omului trebuie căutată numai în suflet. Prin urmare, nu ne născum pentru a vedea ceea ce a fost creat, ci pentru a fi conștienți, adică pentru a contempla cu mintea, pe Însuși Creatorul a tot ceea ce există. 14. Prin urmare, dacă cineva întreabă un om care raționează rațional pentru ce anume se naște omul, acesta va răspunde, fără îndoială și cu toată certitudinea, că omul se naște pentru a se închina lui Dumnezeu, care ne-a creat pentru ca noi să-I slujim. 15. A-L sluji pe Dumnezeu nu înseamnă altceva decât a păstra și a observa dreptatea prin fapte bune. Dar el [Anaxagoras], ca un om ignorant în ceea ce privește lucrurile divine, a redus o chestiune importantă la ceva nesemnificativ, alegând doar două [creaturi] pentru contemplarea sa. 16. Căci dacă ar fi spus că s-a născut pentru a admira lumea, atunci chiar dacă ar fi dezvăluit totul și l-ar fi admirat cu toată puterea, tot nu ar fi împlinit destinul omului; Căci, așa cum sufletul este mai mare decât trupul, așa este Dumnezeu mai mare decât lumea, întrucât Dumnezeu a creat lumea și o conduce. 17. Prin urmare, nu trebuie să contemplăm lumea cu ochii, întrucât ambele sunt trup, ci trebuie să-L contemplăm pe Dumnezeu cu sufletul, deoarece Dumnezeu Însuși este nemuritor [immortalis], așa că a vrut ca sufletul să fie etern [sempiternum]. Contemplarea lui Dumnezeu constă în venerarea și slujirea Părintelui comun al rasei umane. 18. Dacă filosofii au fost lipsiți de acest lucru și, necunoscând divinul, s-au întors spre pământ, trebuie să presupunem că Anaxagoras a spus că s-a născut tocmai pentru contemplarea pământului și

că nu a văzut nici cerul, nici soarele. 19. Este ușor, așadar, dacă cineva este rațional, să înțeleagă în ce constă umanitatea. Căci ce este umanitatea dacă nu dreptatea? Ce este dreptatea dacă nu evlavia? Evlavia nu este altceva decât cunoașterea Dumnezeului care ne-a creat [lit.: „ne-a zămislit”].

10. 1. Cel mai înalt bine al omului se găsește, așadar, numai în religie. În rest, chiar și ceea ce este considerat a fi propriu-zis uman este comun celorlalte animale. 2. Căci atunci când se recunosc reciproc și își recunosc vocile, par să converseze. Chiar și un fel de râs se găsește la ele atunci când, în timp ce sunt mângâiate după urechi, își ascund rânjetele și se dedau la zbenguială, jucându-se fie cu un om, fie cu femelele lor sau cu propriii pui. Și nu se dedau ele oare iubirii reciproce și unui fel de tandrețe? 3. Acele animale care își fac provizii, ascund hrană, sunt însă sagace. Chiar și semne de rațiune se găsesc la creaturile tăcute. Căci atunci când caută ceea ce le este util, resping ceea ce este dăunător, evită pericolele, își pregătesc refugii cu numeroase căi de scăpare, sunt cu adevărat conștiente de ceva. 4. Poate cineva nega că nu au rațiune, când adesea îl imită pe omul însuși? Căci cei a căror datorie este să aducă miere, locuind în locuințele rânduite, fortifică taberele, își construiesc locuințe cu o măiestrie de nedescris, își slujesc regele. Nu îndrăznesc să spun dacă există în ei o cunoaștere perfectă. 5. În orice caz, nu este clar dacă ceea ce se atribuie omului este într-adevăr comun lui și celorlalte creaturi vii, dar este clar că ei nu participă la religie. 6. În adevăr, cred că da, că rațiunea a fost dată tuturor animalelor, dar celor tăcute doar pentru păstrarea vieții, dar omului și pentru prelungirea ei. Și întrucât la om rațiunea [ratio] este perfectă, se numește rațiune [sapientia], ceea ce îl face pe om excepțional prin faptul că numai lui îi este dat să înțeleagă lucrurile divine. 7. Cicero are o zicală adevărată despre acest subiect: „Dintre tot ce se naște, în afară de om, nu există niciun animal care să aibă vreo idee despre Dumnezeu. Și printre oameni înșiși nu există nicio națiune atât de grosolană, atât de sălbatică, încât să nu știe că Dumnezeu trebuie venerat, chiar dacă nu ar ști ce fel de Dumnezeu trebuie venerat. 8. Din care este clar că omul Îl cunoaște pe Dumnezeu cel care își amintește de la cine provine.” [309] 9. Aceiași filozofi care vor să elibereze sufletele de orice frică distrug și religia și îl privează pe om de binele său propriu și exclusiv, îl separă de viața dreaptă și de întreaga umanitate. Căci Dumnezeu, așa cum a supus toate creaturile vii omului, așa l-a supus și pe om sieși. 10. Căci care este esența acelei dispute a filozofilor, de ce să ne îndreptăm mintea acolo unde este îndreptată fața? Dacă, într-adevăr, trebuie să privim spre cer, nu este de dragul a altceva, ci numai de dragul religiei. Dacă religia este respinsă, atunci suntem lipsiți de orice legătură cu cerul. [310]11. Prin urmare, trebuie fie să privim spre cer, fie să ne închinăm spre pământ. Nu ne putem închina spre pământ chiar dacă am vrea, întrucât silueta noastră este dreaptă. 12. Prin urmare, trebuie să privim spre cer, ceea ce este facilitat de însăși natura corpului [nostru]. Dacă este fără îndoială că trebuie să facem acest lucru, trebuie să o facem fie pentru a

ne supune religiei, fie pentru a descoperi sensul lucrurilor cerești. 3. Dar nu putem în niciun fel descoperi sensul lucrurilor cerești, deoarece, așa cum am învățat mai sus, [311] nimic de genul acesta nu poate fi descoperit prin reflecție. 14. Prin urmare, trebuie să ne supunem religiei, pe care, dacă cineva nu o acceptă, se va închina spre pământ și, urmând viața unei bestii, va renunța la natura sa umană. 15. Prin urmare, cei ignoranți sunt mai raționali [chiar mai] care, deși se înșală în alegerea religiei **,** își amintesc totuși de natura și de creația lor.

11. 1. Să știe, așadar, toată omenirea că este necesar să aibă religie. Dar trebuie dezvăluit în ce fel oamenii greșesc în ea. 2. Dumnezeu a voit ca natura omului să fie de așa natură încât să înseteze și să tindă după două lucruri, religia și înțelepciunea. Dar oamenii greșesc pentru că acceptă religia, respingând [în același timp] înțelepciunea, sau se străduiesc doar să dobândească înțelepciunea, respingând [în același timp] religia, în timp ce una nu poate fi adevărată fără cealaltă. 3. Și astfel cad în diverse religii, dar false, pentru că abandonează înțelepciunea, care i-ar putea învăța că nu poate exista o mulțime de zei. Sau se străduiesc să dobândească înțelepciunea, dar falsă, pentru că resping religia Dumnezeului Suprem, Care i-ar putea instrui în cunoașterea adevărului. 4. Astfel, oamenii care acceptă una dintre cele două, merg pe un drum ocolit plin de tot felul de erori, deoarece atât slujirea omului, cât și tot adevărul sunt conținute în aceste două lucruri, inseparabil legate unul de celălalt.

5. Mă mir că nu s-a găsit niciun filosof care să fi descoperit sediul și lăcașul celui mai înalt bine. 6. Căci ar putea raționa astfel: Oricare ar fi cel mai înalt bine, acesta trebuie să fie accesibil tuturor. Luați, de exemplu, plăcerea, care este râvnită de toți. Dar este comună nouă cu alte animale și, în plus, nu are nicio virtute, atinge sațietatea, aduce daune atunci când este excesivă, se diminuează cu timpul și mulți nu o ating. Căci cel care este lipsit de bogății, care sunt multe, este în mod necesar lipsit de plăcere. Prin urmare, nu numai că plăcerea nu este cel mai înalt bine, dar nu este deloc un bine. 7. Ce vom spune atunci despre bogății? Este cu atât mai puțin cel mai înalt bine. Căci ajunge la foarte puțini și, în cea mai mare parte, din întâmplare, este adesea dobândită de leneși și uneori prin crimă. Mai mult, este râvnită de cei care o au deja. 8. Dar ce se întâmplă cu puterea însăși? Nu este cel mai înalt bine. Căci nu toți oamenii pot conduce și este necesar ca cel mai înalt bine să fie accesibil tuturor oamenilor. 9. Prin urmare, trebuie să căutăm ceva accesibil tuturor. Este oare virtutea? Nu se poate nega că este un bine și, cu siguranță, un bine pentru toți. Dar dacă nu poate fi bine, întrucât puterea și natura sa se arată în rezistență, nu este în întregime cel mai înalt bine. Să căutăm altceva. 10. Pe de altă parte, nimic nu poate fi găsit mai frumos decât virtutea și nimic mai demn de înțelepciune. Căci dacă viciile trebuie evitate din cauza urâțeniei lor, atunci virtutea trebuie căutată pentru frumusețea ei. Ce se întâmplă atunci? Dar se poate întâmpla ca ceea ce este

bine, ceea ce este demn de respect, să fie lipsit de recompensă și răsplată și să fie atât de sterp încât să nu aducă niciun beneficiu? 11. Acea mare lucrare, acel efort, acea rezistență la rău, cu care este plină această viață, trebuie să ducă în mod necesar la un bine și mai mare. 12. Dar despre ce vorbim? Este plăcere? Dar nimic rușinos nu se poate naște dintr-un respect demn. Sunt bogății? Este putere? Dar și ele sunt pieritoare și trecătoare. Este glorie? Este onoare? Este amintirea unui nume? Însă toate acestea nu sunt conținute în virtutea însăși, ci în evaluările și judecățile altora.

13. Mai mult, virtutea este adesea atât urâtă, cât și supusă răului. Binele pe care îl produce trebuie să fie astfel legat de ea încât să nu poată fi destrămat sau divizat. Este evident că cel mai înalt bine nu este altceva decât ceea ce este proprietatea virtuții și ceea ce nu i se poate adăuga nimic, nici din care nu se poate lua nimic. 14. Ce vom spune atunci despre faptul că datoria virtuții constă în a disprețui toate aceste bunuri? Căci nici a pofti, nici a căuta, nici a iubi plăcerile, bogățiile, puterea, onoarea și tot ceea ce este considerat bun și pe care alții îl fac atunci când sunt cuprinși de lăcomie, este propriu-zis virtuții. 15. Prin urmare, ea aduce altceva, ceva mai înalt și mai excelent. Căci nu are rost să se opună acelor bunuri care există, dacă nu duce la ceea ce este mai bun și mai adevărat. 16. Să nu pierdem speranța că acest [bine] poate fi găsit, după ce i-am aplicat mai întâi toată puterea reflecției, căci răsplata nu va fi simplă și va fi foarte serioasă.

12. 1. Dar ce se caută ca scop al nașterii noastre, ce aduce virtutea, putem afla în felul următor. Există două principii din care este alcătuit omul, sufletul și corpul. Multe lucruri aparțin sufletului, multe lucruri aparțin corpului, multe lucruri le sunt comune, ca de exemplu virtutea, care, ori de câte ori este legată de corp, este numită fermitate de dragul distincției. 2. Întrucât fermitatea aparține atât corpului, cât și sufletului, o luptă încăpățânată este sortită amândurora, și amândouă trebuie să obțină victoria. Trupul, fiind dens și tangibil, luptă în mod necesar cu dușmani puternici și tangibili. Sufletul, fiind subtil și invizibil, luptă cu acei dușmani care, de asemenea, nu pot fi văzuți. 3. Care sunt adversarii sufletului, dacă nu lăcomia, viciile și păcatele? Dacă virtutea obține victoria asupra lor și le alungă, sufletul va fi curat și nepătat. 4. Cum putem atunci judeca ce roade produce fermitatea sufletului? Cu siguranță prin ceea ce este legat de el și egal cu el, adică prin puterea trupului. Când intră în vreo competiție sau bătălie, ce altceva așteaptă de la victorie dacă nu viața? Căci, fie că te lupți cu un om sau cu o fiară, vei lupta pentru mântuire. **5. Și** acum, așa cum trupul, luptând pentru victorie, se străduiește să nu piară, tot așa se străduiește și sufletul să fie păstrat. Și așa cum trupul, învins de dușmani, moare, tot așa și sufletul, învins de vicii, piere inevitabil. 6. Care este atunci diferența dintre lupta sufletului și lupta trupului, dacă nu că trupul luptă pentru viața vremelnică, iar sufletul pentru cea veșnică? 7. Dar dacă virtutea în sine nu este bună, întrucât, așa cum am

spus, [312] toată puterea ei stă în îndurarea răului; dacă tot ceea ce oamenii urmăresc ca fiind bine, ea disprețuiește; dacă cel mai înalt grad al său este deschis morții, deoarece adesea respinge viața, pe care alții o doresc, și îndură cu statornicie moartea, de care alții se tem; dacă este necesar ca aceasta să implice un mare bine, întrucât greutățile îndurate și îndurate chiar până la moarte nu pot să nu fie răsplătite; 8. dacă nu există nicio răsplată pe pământ demnă de ea, întrucât totul este coruptibil și trecător, ce altceva rămâne decât să admitem că dăruiește ceva ceresc și tinde spre ceva mai înalt, deoarece respinge josnicul? Și aceasta nu poate fi nimic altceva decât nemurirea.

9. A fost pe bună dreptate, așadar, când cunoscutul filosof Euclid, [313] care a fost fondatorul școlii megariene, a fost în dezacord cu ceilalți și a spus că cel mai înalt bine este cel similar și etern [simile et idem semper]. [314] 10. El a înțeles cu siguranță care este natura celui mai înalt bine, deși nu a dezvăluit în ce constă acesta, adică că constă în nemurire și în nimic altceva, întrucât numai nemurirea nu poate nici scădea, nici crește, nici rămâne neschimbată. 11. Chiar și Seneca, care era ignorant [în materie divină], întrerupe pentru a fi de acord că nu există altă recompensă pentru virtute decât nemurirea. Căci, lăudând virtutea în cartea pe care a intitulat-o *Despre moartea prematură* [De immatura morte], a spus: „Numai virtutea ne poate da nemurirea și ne poate face egali zeilor”. 12. Stoicii, pe care i-a urmat, sunt de acord și ei că nimic bun nu poate fi realizat fără virtute. Prin urmare, răsplata virtuții este o viață fericită, dacă virtutea, așa cum se spune pe bună dreptate, face viața fericită. 13. Prin urmare, virtutea nu trebuie căutată pentru ea însăși, cum se spune, ci pentru o viață fericită, care urmează în mod necesar virtuții. 14. Acest curs al argumentului le-ar arăta care este cel mai înalt bine. Căci această viață prezentă și trupească nu poate fi fericită, deoarece din cauza trupului este înrobită răului. 15. Epicur îl numește pe Dumnezeu fericit și incoruptibil, deoarece El este etern. Căci fericirea trebuie să fie perfectă, astfel încât nu există nimic care să o poată distruge, diminua sau schimba. 16. Și nimic nu poate fi considerat fericit decât ceea ce este incoruptibil. Și nimic nu este incoruptibil decât ceea ce este nemuritor. Prin urmare, numai nemurirea este binecuvântată, deoarece nu poate fi supusă nici corupției, nici descreșterii. 17. Dar dacă virtutea este inerentă omului, lucru pe care nimeni nu îl va nega, atunci fericirea este, de asemenea, atinsă de om. Căci nu se poate întâmpla ca cel plin de virtute să fie nefericit. Dar dacă fericirea este atinsă de om, atunci nemurirea, care este binecuvântată, este, de asemenea, atinsă de el.

18. Așadar, se dovedește că cel mai înalt bine este numai nemurirea, care nu este inerentă niciunui alt animal sau corp [al omului]. Și nimeni nu o poate atinge fără virtute și înțelepciune, adică fără cunoașterea lui Dumnezeu și fără dreptatea lui Dumnezeu. 19. Cât de adevărată este dorința pentru ea, cât de dreaptă este, o arată chiar setea pentru această viață. Deși este trecătoare și plină de greutăți, toată lumea totuși însetează după ea și o dorește. Într-adevăr,

atât bătrânii, cât și copiii, atât regii, cât și supușii, atât înțelepții, cât și nebunii însetează după ea. 20. Căci contemplarea cerului și a luminii înseși i se pare atât de valoroasă lui Anaxagoras, încât este gata să îndure orice nenorocire. 21. Acum, chiar dacă această viață scurtă și truditoare este considerată un mare bine nu numai pentru oameni, ci și pentru alte animale, este clar că ar fi cel mai înalt și mai perfect bine dacă nu ar avea sfârșit și ar fi lipsită de orice rău. **22.** În cele din urmă, nu a existat niciodată un om care să disprețuiască această viață scurtă sau să se dea morții fără să aibă speranța unei vieți mai lungi. Căci cei care s-au dus de bunăvoie la moarte de dragul cetățenilor, precum Menoeceus printre tebani, [315] Codrus printre atenieni, [316] Curtius [317] și cei doi mori printre romani, [318] nu ar fi preferat niciodată moartea bucuriilor vieții dacă nu ar fi considerat că câștigă nemurirea în ochii cetățenilor. Deși nu cunoșteau calea spre nemurire, au obținut totuși ceea ce și-au dorit. 23. Căci dacă virtutea disprețuiește bogățiile și averea pentru că sunt fragile, iar plăcerile pentru că sunt de scurtă durată, atunci disprețuiește și o viață fragilă și de scurtă durată pentru că urmărește ceea ce este de nezdruncinat și veșnic.

24. Prin urmare, raționamentul în sine, aranjat în ordine și cuprinzând totul, ne aduce la acel bine exclusiv și unic pentru care ne-am născut. 25. Dacă filosofii ar fi făcut acest lucru, dacă nu ar fi preferat să persistă ferm în ceea ce acceptaseră odată, cu siguranță ar fi ajuns la ceea ce tocmai am descoperit. Dacă acest lucru nu putea fi înțeles de cei care ucid sufletele cerești odată cu trupurile lor, totuși cei care raționează despre nemurirea sufletului ar fi trebuit să înțeleagă că virtutea ne este oferită pentru ca, după ce am potolit pasiunile și am înăbușit setea de bunuri pământești, sufletele pure și victorioase să se poată întoarce la Dumnezeu, adică la originea lor. 26. Din acest motiv, dintre toate animalele, numai noi suntem ridicați să contemplăm raiul, pentru a crede că cel mai înalt bine pentru noi este sus. 27. Căci | numai nouă ne-a fost dată religia, pentru ca să învățăm din ea că sufletul omenesc este nemuritor, că îl caută și îl cunoaște pe Dumnezeu, Care este nemuritor. 28. Prin urmare, toți filosofii care au recunoscut fie cunoașterea, fie virtutea ca fiind cel mai înalt bine, deși au ținut calea adevărului, nu au atins culmea acestuia. 29. Căci această cunoaștere și virtute numai împreună dau ceea ce căutau. Cunoașterea ne servește pentru a ne face capabili să învățăm cum și unde ar trebui să mergem, virtutea - să mergem. Una fără cealaltă nu este capabilă de nimic. Căci din cunoaștere se naște virtutea, iar din virtute cel mai înalt bine.

30. Prin urmare, nu există o viață binecuvântată, pe care filozofii au căutat-o constant și o caută [până în ziua de azi], fie în cultul zeilor, fie în filozofie. Și de aceea nu au găsit-o, pentru că au căutat cel mai înalt bine nu în cele de sus, ci în cele de jos. 31. Ce este sus, dacă nu cerul și Dumnezeu, de la care a venit sufletul? Ce este jos, dacă nu pământul, din care a fost creat trupul? 32. Prin urmare, deși unii filozofi au legat cel mai înalt bine nu de trup, ci de suflet, totuși,

din moment ce l-au raportat la această viață, care este limitată de trup, s-au întors la trup, al cărui timp este limitat la o ședere pe pământ. 33. Prin urmare, nu este întâmplător că nu au descoperit cel mai înalt bine, căci tot ceea ce aparține trupului și este lipsit de nemurire este în mod necesar josnic. 34. Prin urmare, omul nu găsește fericirea în felul în care o văd filozofii, ci într-un alt mod. Un om nu este atunci binecuvântat atunci când trăiește în trup, care, însă, este coruptibil și supus descompunerii, ci atunci când sufletul [anima], după ce s-a eliberat de unirea cu trupul, trăiește numai în spirit [in solo spiritu]. 35. Numai atunci putem fi binecuvântați în această viață, dacă ni se pare că suntem complet lipsiți de fericire. Dacă, evitând ispita plăcerilor și slujind doar virtuții, trăim în greutăți și nenorociri, care sunt exercițiile și mijloacele de întărire a virtuții. Dacă, în cele din urmă, alegem acel drum spinos și dificil care [singurul] ne duce la fericire. 36. Prin urmare, cel mai înalt bine care ne face fericiți nu poate fi nicăieri decât în acea religie și în acea învățătură care dau speranță de nemurire.

13. 1. Conversația pare să necesite ca, din moment ce am arătat că nemurirea este cel mai înalt bine, să dovedim și că sufletul este nemuritor. 2. Există o dispută serioasă între filosofi pe această temă și totuși cei dintre ei care au vorbit despre suflet nu au putut descoperi sau dovedi nimic. 3. Căci, fiind departe de această cunoaștere divină, nu au adus nici argumente adevărate care să convingă de aceasta, nici mărturii care să o poată confirma. Totuși, această chestiune este mai potrivită pentru noi să o discutăm în ultima carte, când va trebui să vorbim despre viața fericită.

4. Rămâne acea a treia parte a filosofiei, care se numește logică, în care sunt incluse toată dialectica și orice metodă de raționament. 5. Doctrina divină nu are nevoie de ea, deoarece înțelepciunea nu este în limbă, ci în inimă. Nu contează ce fel de vorbire folosește cineva. Căci este o chestiune de esență, nu de cuvinte. Și nu discutăm despre gramatician sau orator, a căror cunoștințe se mărginesc la cum să vorbească, ci despre filosof, a cărui învățătură este despre cum să trăiască. 6. Dar dacă nici fizica respectivă, nici această logică nu au sens, din moment ce nu ne pot face fericiți, rămâne că întreaga forță a filosofiei rezidă numai în etică, căreia, după cum se spune, Socrate s-a dedicat, lăsând deoparte orice altceva. 7. Întrucât, așa cum am arătat deja, filosofii au greșit în această parte a filosofiei, căci nu au descoperit binele suprem pentru a cărui atingere ne-am născut, este clar că toată filosofia este falsă și goală, deoarece nu pregătește pe cineva pentru slujba dreptății, nici nu stabilește datoria cuiva, nici esența omului. 8. Să învețe deci că se înșală crezând că filosofia este înțelepciune. Să nu urmeze autoritatea nimănui, ci să se întoarcă la adevăr și să-l urmeze. Nu este loc pentru frivolitate aici. Pedeapsa pentru prostie va fi veșnică, dacă este înșelată fie o personalitate goală, fie o opinie falsă. 9. Dar un om, oricare ar fi el, dacă se crede pe sine, adică dacă crede omul, nu voi spune că este un prost cel care nu-și vede greșelile, ci este îndrăzneț, căci îndrăznește

să-și însușească ceea ce nu este dat omului. 10. Cât de mult s-a înșelat acel faimos și mare maestru al stilului roman [Cicero] se poate vedea clar din judecata sa. Când în cărțile *Despre îndatoriri* spunea că filosofia nu este altceva decât iubirea de înțelepciune, iar înțelepciunea însăși este cunoașterea lucrurilor divine și umane, a adăugat apoi: „Dacă cineva blamează interesul pentru înțelepciune, atunci nu înțeleg pe deplin ce anume consideră el vrednic de laudă. 11. Căci dacă căutăm plăcerile sufletului și odihna de griji, atunci ce se poate compara cu zelul celor care se străduiesc mereu să ajungă la ceva direcționat și capabil să ducă la o viață bună și fericită? Dacă este vorba de tărie și virtute, atunci această știință va face posibilă atingerea lor, altfel nu există o astfel de știință deloc. A spune că nu există o știință a celor mai importante lucruri, când nu există nicio chestiune de cea mai nesemnificativă importanță în care te-ai putea lipsi de știință, este caracteristic oamenilor care vorbesc nechibzuit și se înșală în cele mai importante lucruri. Dar dacă există vreo învățătură despre virtute, unde să o cauți, dacă te îndepărtezi de acest tip de studiu? [319]12. Într-adevăr, oricât m-am străduit să dobândesc chiar și cel mai mic dar al elocvenței, pentru a putea convinge, nu m-am distins niciodată prin elocvență, fără a avea vreo legătură cu forumul. Dar este necesar ca subiectul de conversație potrivit și bun să mă facă elocvent, pentru dezvoltarea clară și convingătoare a căruia sunt suficiente adevărul însuși și cunoașterea divinității. 13. Prin urmare, aș vrea să-l ridic pe Cicero din iad pentru o vreme, pentru ca omul elocvent să fie luminat de omul mic și lipsit de talent: mai întâi, în ceea ce este demn de laudă la cel care condamnă interesul pentru ceea ce se numește filozofie. Apoi, în faptul că filosofia nu este știința prin care se realizează virtutea și dreptatea, așa cum credea el, ci există o altă [știință despre aceasta]. În cele din urmă, din moment ce există o doctrină a virtuții, i-aș arăta unde să o caute, atunci când cineva abandonează acel tip de studiu pe care acest filosof nu l-a căutat deloc pentru a-l învăța și a-l cunoaște. Căci de la cine ar putea cineva învăța ceea ce nimeni nu știa? 14. Dar, așa cum făcea de obicei în astfel de cazuri, Cicero voia să insiste asupra concluziei și să o înăbușe, ca și cum ar fi sperat că nu se poate spune nimic împotriva faptului că filosofia este învățătorul vieții. Tocmai asta afirmase el direct în *Discursurile Tusculane ,* adresându-i-se acesteia însăși un discurs, folosind următoarea metodă retorică de persuasiune: 15. „O, filosofie, călăuză a vieții, o, căutătoare a virtuții și persecutoare a viciilor! Ce s-ar întâmpla cu tine nu numai cu mine, ci cu întreaga omenire? Tu ești inventatorul legilor, învățătorul moralei și organizatorul ordinii!” [320] 16. Ca și cum ea însăși ar da cunoaștere, iar Cel care a dat-o nu ar fi mai degrabă vrednic de laudă. Cicero putea în același fel să mulțumească mâncării și băuturii, deoarece fără aceste lucruri, în care nu există nici sentiment, nici bunăvoință, viața este imposibilă. Și așa sunt ele hrană pentru trup, așa și înțelepciunea este hrană pentru suflet.

14.1 Lucrețiu are dreptate, așadar, când îl laudă pe cel care a descoperit primul înțelepciunea, dar este absurd că a crezut că un om a fost cel care a descoperit-

o. Ca și cum omul pe care îl laudă ar fi găsit-o undeva, ca un „flaut la clapă”, cum spun poeții. 2. El l-a lăudat pe inventatorul înțelepciunii ca pe un zeu. Într-adevăr, a spus așa despre cel care a descoperit înțelepciunea:

Nu, sunt sigur, niciunul dintre cei născuți cu carne muritoare. Căci, dacă îmi permiteți să exprim gândul în conformitate cu măreția faptei, el a fost un Dumnezeu, viteazul meu Memmius, cu adevărat un Dumnezeu. [321]

3. Totuși, Dumnezeu trebuie glorificat, nu pentru că a revelat înțelepciunea, ci pentru că L-a creat pe om care putea dobândi această înțelepciune. Însă Lucrețiu a diminuat gloria glorificând doar o parte din întreg. 4. El L-a glorificat ca om pe Cel care trebuie considerat Dumnezeu pe motiv că a făcut posibilă înțelepciunea. Într-adevăr, El a spus astfel:

Este oare cu adevărat nedemn să-l numărăm pe acest om printre zei? [322]

5. De unde devine clar că dorea să-l glorifice fie pe Pitagora, care, așa cum am spus, [323] a fost primul care s-a numit filosof, fie pe Thales din Milet, despre care se spune că a fost primul care a raționat despre natura lucrurilor. 6. Și astfel, în timp ce încerca să-l preamărească pe om, el a minimalizat înțelepciunea însăși. Cu siguranță nu este mare lucru dacă ar putea fi descoperită de om. 7. Dar poate spune că înțelepciunea este dată omului „ca o favoare”, asemenea unui poet? Dar chiar și acel orator excelent, acel mare filosof [adică Cicero], ca să nu mai vorbim de greci, a căror frivolitate o blamează constant și totuși o urmează, laudă înțelepciunea, pe care o numește uneori un dar, alteori o invenție a zeilor, într-un mod poetic. [324] 8. Este întristat că au existat unii oameni care **au blasfemiat** filosofia. „Este oare posibil”, spune el, „ca înțelepciunea să fie dată omului ca o favoare și ca înțelepciunea să-i fie dată ca un dar, alteori o invenție a zeilor?” — cine îndrăznește să-l învinovățească pe părintele vieții, să se dezonoreze prin matricid și să fie găsit atât de nerecunoscător? [325] 9. Așadar, Marcus Tullius, suntem matricizi și crezi că ar trebui să fim cusuți într-un sac pentru că nu considerăm filosofia drept părintele vieții? 10. Poate că te-ai dovedit foarte nerecunoscător față de Dumnezeu? Nu față de Cel a cărui statuie, așezată pe Capitoliu, o venerezi, ci față de Cel care a creat lumea și a făcut omul, Cel care, printre alte îndurări ale Sale cerești, a dăruit și înțelepciunea. Numești filosofia învățătoarea virtuții și părintele vieții, pe care, dacă cineva ar fi atins-o, ar fi fost și mai nedumerit decât înainte. 11. Într-adevăr, în ce virtute este ea învățătoare? Ce este, în ce constă ea, filozofii nu au descoperit încă. Ce fel de viață este ea părintele, când învățătorii înșiși au fost înrobiți de bătrânețe și moarte fără să fi stabilit vreodată cum să trăiască? Ce fel de descoperitor al virtuții poți oferi, când adesea mărturisești că, deși au existat mulți filozofi, niciunul nu a atins încă înțelepciunea? 12. Ce te-a învățat acel profesor al vieții? A fost oare ca să-l reproșezi puternicului consul cu insulte și

să-l faci dușman al țării în venerabile discursuri? Dar să trecem sub tăcere acele fapte care pot fi justificate de vicisitudinile sorții. 13. Cu siguranță ai studiat filosofia cu sârguință și în așa fel încât nimeni nu a studiat-o vreodată cu mai multă sârguință. Cu siguranță tu, care ai stăpânit toate doctrinele, cu care tu însuți obișnuiești să te lauzi și care ai glorificat filosofia în limba latină, acționezi ca un imitator al lui Platon. [326]14. Spune-mi acum, ce ai învățat sau în ce școală ai descoperit adevărul? Presupun că în Academia pe care o urmezi, pe care o lauzi. 15. Dar nu te-a învățat nimic, în afară de faptul că ai învățat că nu știi nimic. Și astfel, propriile tale cărți te condamnă de măsura în care filosofia nu ți-a dat cunoștințe pentru viață. Acestea sunt cuvintele tale: „Mi se pare că nu suntem doar orbi la contemplarea înțelepciunii, ci și plictisitori și proști chiar și în înțelegerea a ceea ce este cel puțin parțial deslușibil.” [327] 16. Dacă filosofia este învățătorul vieții, de ce ți se pare orb, plictisitor și prost, în timp ce ar trebui, învățat de filozofie, să vezi și să poți raționa și să fii iluminat? 17. Dar ce adevăr al filosofiei preamăriți este arătat de preceptele pe care le-ai compus pentru fiul tău, [328] în care îl avertizezi că, deși ar trebui să studieze preceptele filosofiei, ar trebui totuși să trăiască așa cum se cuvine unui cetățean. Ce se poate spune mai contradictoriu? 18. Dacă ar trebui să studiem preceptele filosofiei, este cu siguranță pentru a putea trăi drept și înțelept. Dar dacă ar trebui să trăim așa cum se cuvine unui cetățean, atunci filosofia nu este înțelepciune, căci este mai bine să trăiești așa cum se cuvine unui cetățean decât așa cum se cuvine unui filosof. 19. Căci dacă înțelepciunea este filozofie, atunci cel care nu trăiește conform filosofiei trăiește prostește. Dar dacă cel care trăiește așa cum se cuvine unui cetățean nu trăiește prostește, atunci cel care trăiește așa cum se cuvine unui filosof trăiește prostește. Astfel, ca urmare a raționamentului tău, filosofia este acuzată de prostie și goliciune. 20. De asemenea, în *Consolare,* adică într-o lucrare care nu este destinată umorului, ai dat următoarea afirmație despre filosofie: „Totuși, nu știu în ce eroare ne aflăm sau în ce jalnică ignoranță a adevărului.” [329] Unde este învățătura filosofiei? Sau ce te-a învățat acel părinte al vieții, dacă, din păcate, nu cunoști adevărul? 21. Dacă această mărturisire a erorii și a ignoranței a izbucnit involuntar din adâncul sufletului tău, de ce nu ai recunoscut cândva că filosofia, pe care ai preamărit-o până la ceruri cu laude, filosofia, care nu te-a învățat nimic, nu poate fi un profesor de virtute?

15. 1. Seneca a vorbit în același mod greșit, căci cine poate rămâne pe calea cea dreaptă când Cicero greșește! „Filosofia”, spune el, „nu este altceva decât calea cea dreaptă de viață: atât cunoașterea modului în care trebuie să trăiești cu vrednicie, cât și arta de a duce o viață dreaptă. Nu ne vom înșela dacă vom spune că filosofia este legea modului în care trebuie să trăiești drept și cu vrednicie. Și oricine o numește regina vieții îi dă propriul nume.” [330] 2. Aceasta nu se aplică deloc temei generale a filosofiei. Dacă este împărțită în multe școli și învățături, dacă nu conține nimic absolut și despre care toți au ajuns la unanimitate și unanimitate, atunci ce poate fi atât de fals încât să numim filosofia

regina vieții, dezacordurile în care se încurcă și se obscurează calea cea dreaptă? Sau să o numim lege a modului în care trebuie să trăiești corect, dacă capitolele ei diferă foarte mult unele de altele? Sau să o numim cunoaștere a modului în care să trăiești cu vrednicie, când nu oferă nimic altceva decât că, din moment ce spune adesea contrariul, nimeni nu știe nimic? 3. Îl întreb dacă consideră Academia drept filosofie sau nu? Nu cred că va nega acest lucru. Dar dacă este filosofie, atunci nimic din cele de mai sus nu are vreo legătură cu filosofia, deoarece Academia, considerând tot ce este de necunoscut, desființează legea, nu recunoaște nicio știință, privează totul de sens, distorsionează regulile, calcă complet în picioare cunoașterea. Prin urmare, toate școlile filozofice sunt false, deoarece nu pot spune nimic definitiv și clar.

4. Prin urmare, nu există un mod corect de viață, nicio cunoaștere și nicio lege despre cum ar trebui cineva să trăiască corect, cu excepția a ceea ce se află în această înțelepciune unică, adevărată și cerească, care era necunoscută filosofilor. 5. Căci acea înțelepciune pământească, fiind falsă, se dovedește a fi diferită și diversă și se contrazice pe sine. Și așa cum există un singur Creator și Conducător al acestei lumi - Dumnezeu, [așa cum există] un singur adevăr, tot așa este necesar să existe o singură și simplă înțelepciune. Căci tot ceea ce este adevărat și bun nu poate fi perfect decât dacă este unic. 6. Căci dacă filosofia ar putea organiza viața, atunci nimeni nu ar fi bun în afară de filosofi, iar acei oameni care nu ar studia filosofia ar fi întotdeauna răi. 7. Întrucât au existat și vor exista oameni care au fost și vor fi buni fără nicio învățătură filozofică, iar printre filosofi au fost foarte puțini care au făcut ceva demn de laudă în viață, cine nu va vedea că acești oameni nu sunt învățători ai virtuții, de care au fost lipsiți? 8. Căci dacă cineva examinează cu atenție moravurile lor, va găsi acești filozofi înflăcărați, lacomi, pofticioși, aroganți, insolenti, ascunzându-și viciile sub masca înțelepciunii, făcând acasă ceea ce ei înșiși expun în școli. 9. Poate că mint pentru a-i învinovăți. Dar nu recunoaște și nu arată oare Tullius același lucru? „Câți”, spune el, „veți găsi filozofi care se comportă în așa fel, au un astfel de caracter și o viață pe care le cere rațiunea? Cine își consideră învățătura nu o demonstrație a cunoașterii, ci o lege a vieții? Cine se stăpânește pe sine și se supune propriilor instituții? „Unii dintre ei pot fi văzuți ca fiind atât de frivoli și lăudăroși, încât ar fi mai bine pentru ei să nu fi studiat deloc. „Alții sunt robii banilor, mulți sunt robii gloriei și încă mai mulți sunt robii poftei, astfel încât discursurile lor sunt în contradicție cu viața lor.” [331] 10. Cornelius Nepos i-a scris următoarele lui Cicero: „Sunt foarte departe de a considera filosofia ca pe un profesor de viață și un desăvârșitor al unei vieți fericite, să cred că profesorii de viață sunt mult mai necesari oricui altcuiva decât majorității celor care s-au îndreptat către raționamentul filosofic. Căci văd că o parte considerabilă dintre cei care în școală instruiesc foarte elocvent în castitate și abstinență trăiesc în dobândirea tot felul de pasiuni.” 11. Același Seneca spune în *Îndemnuri*- „Majoritatea filozofilor sunt de așa natură încât, atunci când îi auzi în dezbaterile

lor exprimându-se pe tema lăcomiei, poftei și vanității, vei crede că își pronunță propria sentință. Atât de merituoși sunt ei de cuvintele de condamnare pe care le rostesc în public. Ar trebui să-i considerăm nimic mai puțin decât medici ale căror borcane cu otravă au numele de medicamente. 12. Nu sunt împiedicați nici măcar de necinstea viciilor lor; ei chiar dau scuze pentru ultrajele lor, astfel încât să pară că păcătuiesc cu pioșenie." 13. „Înțeleptul", spune același Seneca, „pentru a realiza mai mult, face chiar și ceea ce el însuși condamnă. El abandonează bunele moravuri, dar se adaptează situației și folosește aceleași lucruri pentru a-și îndeplini faptele ca și alții pentru a obține glorie și plăcere." 14. În cele din urmă, puțin mai târziu: „Orice fac ignoranții și lacomii, face și înțeleptul, dar nu în același mod și nu cu aceeași intenție." [332] Dar ce diferență face cu ce intenție faci ceea ce nu ar trebui făcut? 15. Aristippus, conducătorul cirenaicilor, a avut relații sexuale cu faimoasa prostituată Laida. Acel profesor de filosofie a apărat această josnică urâciune spunând că există o diferență esențială între el și ceilalți iubiți ai Laidei: el însuși se folosea de Laida, în timp ce alții, dimpotrivă, se foloseau de Laida. 16. O, înțelepciune glorioasă și învăluită în virtute! Îi vei da copii să crească, ca să învețe cum să se folosească de prostituate? Aceasta, spunea el, era diferența dintre el și ceilalți oameni desfrânați, că ei își risipeau averea, în timp ce el se distra gratuit. 17. Dar prostituata s-a arătat mai înțeleaptă prin faptul că l-a folosit pe filosof ca pe un proxenet, în așa fel încât fiecare tânăr venea la ea fără nicio rușine, urmând exemplul și autoritatea perversă a profesorului. 18. Ce diferență a făcut cu ce intenție a vizitat filosoful cea mai vicioasă prostituată, dacă oamenii și rivalii săi l-au considerat un om de nimic? 19. Dar nu i-a fost de ajuns să trăiască astfel, a început să propovăduiască și această poftă și și-a transferat moravurile din bordel la școală, învățând că plăcerea trupească este cel mai înalt bine. Această învățătură condamnabilă și rușinoasă nu s-a născut în inima filosofului, ci în pântecele desfrânatei. 20. Căci ce pot spune despre cinici, care aveau obiceiul de a avea relații sexuale cu soțiile lor în public? Ce este surprinzător în aceasta, dacă și-au luat numele și titlul de la câinii [333] a căror viață au reprodus-o? 21. Nu există, așadar, nicio instrucțiune despre virtute în această învățătură, dacă chiar și cei care instruiesc în cele mai bune reguli fie nu fac deloc ceea ce sfătuiesc ei, fie, dacă o fac, ceea ce se întâmplă rar, nu se datorează învățăturii, ci naturii, care adesea îi îndeamnă chiar și pe oamenii neînvățați să facă fapte corecte.

16. 1. Și acum, când se dedau trândăviei complete și nu se dedică niciunei virtuți și își petrec întreaga viață doar certându-se, ce altceva ar trebui considerați dacă nu leneși? 2. Căci înțelepciunea, dacă nu se reflectă în acțiuni, unde își confirmă puterea, este goală și falsă. Și pe bună dreptate Tullius îi preferă pe oamenii de stat care guvernează republica, care întemeiază orașe noi și le menține în pace pe cele existente, care păstrează sănătatea și libertatea cetățenilor prin legi bune, măsuri salutare și decizii judecătorești stricte, profesorilor de

filozofie. [334] 3. Căci oamenii buni ar trebui să acționeze mai degrabă decât, închizându-se într-un loc retras, să prescrie să facă ceea ce ei înșiși nu fac. Și, din moment ce ei înșiși se retrag de la acțiunile drepte, este clar că au preluat arta filosofiei fie de dragul îmbunătățirii limbii, fie de dragul de a da doar sfaturi. Cel care doar învață și nu face, își degradează el însuși importanța preceptelor sale. Căci cine le va asculta, dacă profesorii înșiși îi învață să nu le asculte? 4. Este bine să prescrii ceea ce este corect și demn, dar dacă nu o faci singur, atunci aceste precepte sunt o minciună. Este o prostie și o prostie să ai bunătatea nu în inimă, ci pe buze. 5. Prin urmare, ei obțin din filosofie nu beneficii, ci consolare. Acest lucru este confirmat de Cicero. „Cu siguranță”, spune el, „toate raționamentele acestor oameni, deși conțin cele mai bogate surse de virtute și cunoaștere, totuși, atunci când sunt comparate cu acțiunile lor, mă tem că nu le-au fost atât de de folos, cât i-au distrat în timpul liber.” [335] 6. Și totuși, nu ar trebui să se teamă, căci spune adevărul. Dar pare să se teamă că el, [ca și cum] ar fi vinovat de descoperirea [unui secret teribil], ar putea fi condamnat de filosofi pentru că a îndrăznit să declare cu îndrăzneală adevărul că filosofii au raționat nu pentru a învăța, ci pentru a se distra în timpul liber. Filozofii, din moment ce au prescris ce trebuia făcut, dar ei înșiși nu au făcut nimic de genul acesta, trebuie considerați niște vorbăreți. 7. Într-adevăr, întrucât nu și-au asigurat nimic bun pentru viață și ei înșiși nu s-au supus propriilor lor rânduieli, nu s-a găsit nimeni în toată epoca [omenească] care să trăiască după legile lor.

Prin urmare, orice filozofie trebuie abandonată, căci nu trebuie să fim prea zeloși **în** dobândirea înțelepciunii, care nu are sfârșit sau limită, ci să fim înțelepți și la timpul potrivit. 8. Căci nu ni se dă o a doua viață, pentru ca, după ce am găsit înțelepciunea în această viață, să fim prevăzători în următoarea. Amândouă trebuie să se întâmple tocmai în această viață. Trebuie să o găsim repede [adică înțelepciunea] pentru a începe să o folosim cât mai curând posibil, astfel încât nimic să nu se irosească în viața al cărei **sfârșit** este necunoscut. 9. Hortensius al lui Cicero, argumentând împotriva filosofiei, s-a amăgit pe sine într-un mod viclean, căci, deși a spus că nu trebuie să filosofăm, totuși, după toate aparențele, el însuși a filosofat. Căci este caracteristic unui filosof să raționeze despre ce trebuie făcut în viață și ce nu trebuie făcut. 10. Noi nu suntem părtași la această autoamăgire și suntem liberi de ea, deoarece respingem filosofia [ca atare], întrucât este rezultatul reflecției umane. Apărăm înțelepciunea [sophiam], întrucât este un dar divin și mărturisim că fiecare ar trebui să o dobândească. 11. Întrucât Hortensius a respins filosofia, dar nu a oferit nimic mai bun, [adversarii săi] au crezut că el a respins înțelepciunea și l-au respins cu ușurință, căci este incontestabil că omul nu s-a născut pentru prostie, ci pentru înțelepciune. 12. Cu toate acestea, argumentul împotriva filosofiei pe care l-a folosit Hortensius este foarte serios: se poate înțelege că filosofia nu este înțelepciune din faptul că începutul acestei filosofii este cunoscut. 13. „Când”, întreabă el, „au apărut

filosofii? Presupun că Thales a fost primul. Și epoca lui nu este atât de îndepărtată de a noastră. Unde s-a ascuns, așadar, acea dragoste de a căuta adevărul printre cei mai antici?” 14. Același Lucrețiu spune:

Abia acum, în sfârșit, atât natura lucrurilor, cât și ordinea au fost dezvăluite; eu însumi am putut fi primul care le explică, prezentându-le în limba mea maternă. [336]

15. Iar Seneca spune că nu au trecut nici măcar o mie de ani până când a apărut înțelepciunea. Prin urmare, rasa umană a trăit multe secole fără pricepere. Despre care Persius spune batjocoritor:

...Când curmalele și ardeii au apărut la Roma, aducând cu ei înțelepciunea ta absurdă)

Dacă înțelepciunea este proprie naturii umane, ea trebuie să fi luat naștere odată cu omul însuși. Dacă nu este proprie, natura umană nici măcar nu a putut-o dobândi. 16. Dar, din moment ce este dobândită, este necesar ca înțelepciunea să existe de la început. Prin urmare, filosofia, din moment ce nu a existat de la început, nu este adevărata înțelepciune. Grecii, însă, neavând evident nicio legătură cu Sfintele Scripturi ale adevărului, nu știau cum fusese denaturată înțelepciunea. 17. Și de aceea, crezând că viața umană este în general lipsită de înțelepciune, au inventat filosofia, adică au vrut să găsească prin raționament adevărul ascuns lor și necunoscut lor. Și această ocupație, din cauza necunoașterii adevărului, au considerat-o înțelepciune.

17. 1. Am vorbit cât de pe scurt am putut despre filosofie în general. Acum să ne întoarcem la filosofi înșiși, nu pentru a ne certa cu ei, căci nu vor rezista, ci pentru a-i urmări atunci când sunt învinși și fug din câmpul nostru. 2. Învățătura lui Epicur a fost întotdeauna mai populară decât altele, nu pentru că ar conține ceva adevărat, ci pentru că mulți au fost atrași de conceptul popular de plăcere. Într-adevăr, nimeni nu este înclinat să sufere. 3. Mai mult, pentru a atrage mulți oameni de partea sa, Epicur le spune tuturor ceea ce este apropiat de morala sa. El interzice leneșilor să studieze literatura, îi eliberează pe lacomi de distribuirile publice, nu permite pasivilor să se îndrepte spre activități publice, celor leneși să fie zeloși, timizilor să lupte. 4. Cel nereligios aude că zeilor nu le pasă de nimic, cel lipsit de umanitate și se preocupă doar de propriul său folos primește porunca de a nu da nimic nimănui, căci omul înțelept face totul pentru sine. 5. Celui care evită vanitatea, el îi glorifică singurătatea. Pe cel foarte cumpătat, el îl învață că apa și grâul sunt suficiente pentru viață. Pe cel care își urăște soția îi enumeră binecuvântările celibatului; celui care are copii răi îi glorifică lipsa copiilor, celor care s-au îndepărtat în mod nelegiuit de părinții lor le spune că nu există legături naturale. Celor efeminați și incapabili să suporte durerea le spune că durerea

este cel mai mare dintre rele, iar celor puternici - Mu - că înțeleptul este fericit în chinuri. 6. Dacă cineva se străduiește după glorie și putere, îl instruiește să fie aproape de regi; dacă cineva nu suportă anxietatea, îl sfătuiește să evite curtea regală. 7. Și astfel, omul viclean [adică [adică Epicur] a creat un cerc din proprietăți diferite și opuse și, în timp ce încerca să mulțumească pe toată lumea, s-a luptat cu sine însuși cu mult mai mult zel decât se luptă toți între ei.

Este necesar să arătăm de unde provine învățătura lui Epicur și care sunt fundamentele sale. 8. Epicur a văzut că opusul binelui apare constant: sărăcia, greutățile, exilul, pierderea celor dragi. El a văzut că oamenii răi, spre deosebire de cei buni, primesc putere și onoruri. El a văzut că inocența este mai puțin protejată, iar crimele se comit cu impunitate. El a văzut că moartea bântuie fără distincție de morală, fără distincție și ordine a anilor. Unii trăiesc până la bătrânețe, alții mor încă prunci, alții trec în floarea vârstei, alții în floarea tinereții sunt înmormântați prematur, în timp ce în războaie câștigă și ucid, de regulă, pe cei mai buni. 9. El a fost deosebit de uimit de faptul că oamenii foarte religioși sunt supuși unor nenorociri deosebit de grave, iar cei care fie neagă complet zeii, fie îi venerează cu nesinceritate se confruntă cu mai puține necazuri sau sunt complet cruțați de ele, iar templele însele sunt adesea arse de fulgere. 10. Lucrețiu se plânge de același lucru când vorbește despre Dumnezeu:

...care puteau arunca fulgere și propriile lor

Templele sunt uneori dărâmate și, ascunzându-se în deșerturi, de acolo

Trage săgeți cu înverșunare și adesea ocolește-i pe cei vinovați,

Să lovești adesea oameni care sunt nedemni și nevinovați? [337]

11. Dacă ar fi putut găsi măcar un sâmbure de adevăr, nu ar fi spus niciodată că Dumnezeu *îi dărâmă propriile temple,* pe când le dărâmă pentru că nu sunt ale Sale. 12. Capitoliul, care este vârful orașului și al religiei Romei, a ars nu o dată, ci de multe ori, lovit de fulger. 13. Ceea ce au crezut oamenii inteligenți despre asta este dezvăluit de cuvintele lui Cicero, care spune că incendiul a izbucnit din voința zeilor, nu pentru a distruge acea locuință pământească a lui Jupiter, ci pentru a necesita construirea unui templu mai înalt și mai magnific. [338] 14. Despre aceasta a spus în cărțile despre consulatul său [339] același lucru ca și Lucrețiu:

La urma urmei, nemuritorul Tată Tunetar

Templele și dealurile sale, așezate pe Olimpul înstelat,

El însuși a lovit apoi, în Capitoliul dedicat lui,

Aruncând fulgere. [340]

15. Prin urmare, prin prostia lor inflexibilă, nu numai că nu au reușit să recunoască puterea și tăria adevăratului Dumnezeu, dar au și sporit impietatea erorii lor, căci, în ciuda a tot, au afirmat că templul, adesea condamnat de curtea cerească, ar trebui reconstruit. 16. Și când Epicur a reflectat asupra acestui lucru, ca și cum ar fi fost mișcat de complexitatea acestor evenimente - căci lui, nevăzând nici cauză, nici sens, i se părea exact așa - a decis că nu există Providență. După ce s-a convins de acest lucru, a început să o apere și astfel s-a aruncat în erori fără speranță. 17. Căci dacă nu există Providență, atunci cum este organizată lumea într-un mod atât de ordonat și proporționat? „Nu există ordine în lume”, spune el, „căci multe sunt așa cum nu ar trebui să fie.” [341] Așa că a ajuns, profețind, la ceea ce a respins. 18. Dacă ar fi posibil să examinăm totul separat, aș arăta cu ușurință că nu a fost nici înțelept, nici prudent. Dar dacă nu există Providență, cum se face că trupurile animalelor sunt create cu atâta grijă, astfel încât fiecare membru își îndeplinește într-un mod minunat funcțiile care îi sunt atribuite? 19. „Nu a existat Providență”, spune el, „în înfățișarea animalelor. Căci nici ochii nu au fost creați pentru contemplare, nici urechile pentru a auzi, nici limba pentru conversație, nici picioarele pentru mers, căci toate aceste organe au apărut înainte de a începe să vedem, să auzim, să vorbim și să mergem. Prin urmare, organele nu au **apărut** pentru folosirea lor, ci folosirea lor s-a născut din ele.” [342] **20.** Dacă nu există Providență, atunci în ce scop cad ploile, fructele dau roade și copacii dau frunze? „Nu de dragul celor vii”, spune el, „se întâmplă toate acestea, căci nu există niciun beneficiu în asta pentru Providență. Totul se întâmplă de la sine.” [343] 21. De unde se naște atunci sau cum ia ființă tot ceea ce se naște? „Aici”, răspunde el, „nu este nevoie de Providență. Căci în gol zboară semințele și, când se ciocnesc accidental unele de altele, totul se naște și ia ființă.” [344] **22.** De ce atunci nu le simțim **și** nu le distingem? „Pentru că”, spune el, „nu au nici culoare, nici căldură, nici miros. De asemenea, sunt lipsite de gust și umiditate și sunt atât de mici încât nu pot fi divizate sau disecate.” [345] 23. Întrucât a acceptat rațiuni false, inevitabilitatea consecințelor l-a condus la astfel de nonsensuri. Căci de unde și de unde au venit aceste particule [corpuscula]? De ce nu au apărut nimănui în afară de Leucip [346] , care a fost învățat de Democrit să transmită moștenirea prostiei lui Epicur? 24. Dacă aceste particule există și, mai mult, dacă sunt, așa cum se spune, solide, atunci trebuie să fie vizibile ochiului. Dacă toate au o singură natură, cum au apărut lucruri diferite? „Ele”, spune Epicur, „sunt combinate în ordine diferite **și”**în secvențe diferite, precum literele. „Deși literele sunt puține, totuși, atunci când sunt aranjate într-o anumită ordine, ele formează o multitudine de cuvinte.” [347] 25. Dar literele au forme diferite. „La fel și aceste principii”, spune el, „căci există [printre ele] particule aspre, unele cu cârlige,

altele netede.” [348] Prin urmare, ele pot fi divizate și dezmembrate dacă există ceva în ele care iese în evidență. Dar dacă sunt netede și nu au cârlige, atunci nu pot fi unite. Prin urmare, trebuie să aibă cârlige pentru a putea fi unite între ele. 26. Dacă, așa cum se spune, particulele sunt atât de mici încât niciun fier ascuțit nu le poate tăia, atunci cum au cârlige sau colțuri? Dacă ies în evidență, atunci este necesar să poată fi tăiate. 27. În cele din urmă, prin ce acord, prin ce plan, se unesc ele între ele pentru ca ceva să poată lua naștere din ele? Dacă sunt lipsite de simț, nu se pot uni într-un mod atât de ordonat, deoarece numai rațiunea poate crea ceva rațional. 28. Câte argumente pot fi oferite pentru a respinge această idee goală Vorbim! Dar să continuăm. Epicur este următorul:

El, care i-a întrecut pe oameni cu talentul său și i-a eclipsat

Toate, precum stelele, când răsar, sunt eclipsate de soarele eteric [349]

Într-adevăr, nu pot citi aceste versuri fără să râd. 29. Căci Lucrețiu nu a rostit această laudă la adresa lui Socrate sau a lui Platon, care sunt considerați regii filosofiei, ci a unui om care, deși sănătos și puternic, suporta o privire mai mare decât orice om bolnav. Astfel, cel mai neînsemnat poet, cu laudele sale de leu, nu a preamărit un șoarece, ci l-a zdrobit și aplatizat. 30. Dar Epicur ne-a eliberat și de frica de moarte, despre care a vorbit în aceste cuvinte: „Cât timp suntem în viață, nu există moarte; când vine moartea, nu mai suntem. Prin urmare, moartea nu înseamnă nimic pentru noi.” [350] 31. Cât de abil ne-a indus în eroare! Ca și cum ne-am teme de moartea care venise, când nu mai exista niciun sentiment, și nu de venirea ei, când sentimentul dispăruse. Căci există un moment când nu mai existăm, dar moartea nu a venit încă, și tocmai asta pare teribil, când vine moartea și încetăm să trăim. 32. Nu degeaba s-a spus: „Nu moartea însăși este cumplită, ci apropierea morții”. Adică este cumplit să suferi de boală, să înduri o lovitură, să primești o rană trupească cu sabia, să arzi în foc, să fii sfâșiat de dinți. 33. Acestea sunt lucruri de care se teme și se tem nu pentru că toate acestea aduc moartea, ci pentru că provoacă o mare durere. De ce nu dovedești că durerea nu este un rău? „Durerea”, spune el, „este cel mai mare dintre toate relele”. Cum să nu mă tem de ea, dacă ceea ce precede moartea sau aduce moartea este rău? Și ce se întâmplă cu faptul că întreaga această propoziție este falsă, din moment ce sufletele nu mor? 34. „Deloc”, spune el, „căci ceea ce se naște odată cu trupul moare în mod necesar odată cu trupul”. [351] Am spus deja mai sus [352] că voi explica mai târziu acest pasaj și îl voi amâna pentru sfârșitul lucrării, astfel încât această convingere a lui Epicur, fie că a venit de la Democrit sau de la Dicearh, [353]35. Dar poate că dorea să-și lase viciile nepedepsite. Căci era apărătorul celei mai dezgustătoare plăceri, pentru care, după cum credea el, s-a născut omul. 36. Cine, auzind o astfel de afirmație [despre perisabilitatea sufletului], se va abține de la vicii și crime? Căci dacă sufletele noastre mor, atunci trebuie să însetăm de bogății pentru a avea timp să ne

bucurăm de toate plăcerile. Dacă nu avem destui bani, trebuie să-i furăm pe ascuns, prin înșelăciune sau forță, de la cei care îi au. Mai mult, dacă niciun Dumnezeu nu veghează asupra treburilor omenești, atunci vom spera întotdeauna la nepedepsire, vom jefui și vom ucide. 37. Căci este rezonabil să faci răul dacă este util și sigur, deoarece, chiar dacă există un Dumnezeu în ceruri, el nu este mânios pe nimeni. La fel de nechibzuit este să faci binele dacă nu există nici pedeapsă pentru rău, nici recompensă pentru bine. 38. Să slujim, așadar, plăcerilor cât de mult putem, căci după un timp nu vom fi nimic. De aceea, nu trebuie să permitem ca nici măcar o zi, nici măcar o clipă să fie lipsite de plăcere, ca nu cumva timpul cât suntem în viață (căci într-o zi vom muri) să fie irosit. 39. Deși nu exprimă acest lucru în cuvinte, totuși o învață în realitate. Căci atunci când argumentează că un om înțelept face totul pentru sine, el întoarce tot ceea ce afirmă în propriul său avantaj.

40. Cel care aude aceste urâciuni nu va mai crede că este necesar să facă bine nimănui, căci va face bine spre folosul altuia și nu va mai crede că este necesar să se abțină de la crimă, căci crima aduce profit. 41. Dacă vreun conducător de pirați sau de tâlhari și-ar încuraja complicii să atace, ce alte cuvinte ar putea folosi dacă nu cele pe care le spune Epicur? 42. Ar spune că zeii nu veghează asupra oamenilor, că nu se vor mânia și nu vor răsplăti. Că nu este nevoie să ne temem de moarte, căci sufletele dispar la venirea ei, iar după moarte nu suntem nimic. Că plăcerea este cel mai înalt bine. Că nu există comunitate umană și fiecare are grijă de sine. Că nu există nimeni care să respecte pe altul decât de dragul său. Că un om statornic nu trebuie să se teamă nici de moarte, nici de durere; un astfel de soț, chiar dacă este supus torturii, dacă este chinuit, nu trebuie să aibă grijă de sine. 43. Deodată se va găsi cineva care va considera că aceste cuvinte, care sunt mai potrivite pentru tâlhari, aparțin unui înțelept.

18. 1. Alți filozofi, dimpotrivă, susțineau că sufletele persistă după moarte. Aceștia sunt în principal pitagoreienii și stoicii, pe care, deși trebuie să-i iert, deoarece au gândit corect, totuși nu pot decât să-i condamn, deoarece au ajuns la adevăr nu prin cunoaștere, ci din întâmplare. Acum, au făcut unele greșeli chiar în lucrurile despre care au gândit corect. 2. Căci atunci când au fost alarmați de chiar argumentul din care rezulta că sufletele mor în mod necesar odată cu trupurile, deoarece se nasc cu trupuri, atunci au început să susțină că sufletele nu se nasc, ci mai degrabă intră în trupuri și trec de la unul la altul. 3. Ei credeau că sufletele pot persista după moartea trupului numai dacă există înaintea trupului. O eroare similară și aproape aceeași este comisă de ambele școli. Dar această școală [pitagoreică] s-a înșelat în privința trecutului, iar cealaltă [epicureană] în privința viitorului. 4. Căci nici una, nici cealaltă nu au văzut ceea ce este cel mai sigur, și anume că sufletele se nasc și nu mor, căci nu știau de ce a apărut omul și care este esența sa. 5. Și atât de mulți dintre cei care au ghicit că sufletele sunt eterne, că se presupune că migrează spre cer, s-

au sinucis singuri, precum Cleanthes, Chrysippus, Zenon, Empedocle, care s-a aruncat în craterul Etnei în flăcări în miez de noapte, pentru ca să se creadă că s-a dus la zei dacă nu ar apărea pe neașteptate. [354]

Și printre romani, Cato, [355] care a fost toată viața un imitator al erorii stoice. 6. Democrit, deși avea o opinie diferită, totuși

El și-a dus de bunăvoie capul pentru a întâmpina moartea, [356]

Nimic nu poate fi mai criminal decât acesta. Căci dacă un criminal este nelegiuit, întrucât este distrugătorul unui om, atunci cel care se distruge pe sine este și un criminal, deoarece distruge un om. 7. Mai mult **,** această crimă trebuie considerată cea mai gravă. Pedepsirea ei este numai **în** puterea lui Dumnezeu. Căci, așa cum nu intrăm în această viață de bunăvoie, tot așa trebuie să părăsim această locuință, trupul, de care trebuie să avem grijă, doar prin decizia Celui **care** ne-a adus în acest trup, astfel încât să putem rămâne în el până când El ne poruncește să fim eliberați de el. Și dacă se aplică vreo violență, aceasta trebuie suportată cu calm, deoarece un suflet nevinovat nu poate să nu fie răzbunat și vom găsi un mare Judecător, singurul căruia îi este dat dreptul de a se răzbuna. 8. Toți acei filozofi sunt, așadar, criminali, la fel ca și acel conducător al învățământului roman, Cato, care, după cum se spune, înainte de moartea sa a citit o carte de Platon, care învăța eternitatea sufletului și a fost mișcat la cea mai înaltă impietate de autoritatea filosofului. Și totuși, Cato avea un motiv pentru sinuciderea sa, și anume, refuzul său de a cădea în captivitate. 9. Dar ce se întâmplă **atunci cu** acel faimos Ambracian, care, după ce citise aceeași carte, nu s-a aruncat **din** același motiv în adâncuri, pentru că l-a crezut pe Platon? [357] O doctrină demnă de condamnare și exil, care îi îndepărtează pe oameni de **viață. 10.** Căci, dacă Platon ar fi știut și ar fi învățat de cine, în ce fel, cui, **în** ce scop și în ce moment i s-a dat nemurirea, nu i-ar fi îndemnat nici pe Cleombrotus, nici pe Cato la moarte voluntară, ci mai degrabă i-ar fi instruit în viață și dreptate. 11. Căci mi se pare că Cato a căutat moartea nu atât pentru a scăpa de Cezar, cât pentru a urma preceptele stoicilor, cărora le aparținea, și pentru a-și glorifica numele printr-o faptă măreață. Nu văd ce rău i s-ar fi putut întâmpla dacă ar fi trăit. 12. Căci Gaius Caesar, fiind un om îngăduitor, nu a vrut să facă nimic altceva, nici măcar în mijlocul războiului civil, decât să arate că aduce bine statului cruțând viața a doi dintre cei mai buni cetățeni ai săi, Cicero și Cato. Dar să revenim la cei care glorifică moartea ca pe un bine. 13. Vă plângeți de viață, ca și cum ați fi deja morți sau ca și cum ați fi descoperit odată scopul pentru care v-ați născut. Nu pe voi v-a mustrat adevăratul și universalul Părinte cu celebrele cuvinte ale lui Terence:

...Mai întâi învață să trăiești;

Dacă viața devine dezgustătoare, apelează la asta [358]

14. Vă plângeți că suferiți nenorociri, ca și cum ați merita ceva bun, când nu-L cunoașteți pe Tatăl vostru, Domnul și Regele vostru; deși priviți cu ochii voștri cea mai strălucitoare lumină, totuși inima voastră este oarbă și locuiește în întunericul incomensurabil al ignoranței. Această ignoranță a făcut ca nimeni să nu se rușineze să spună că ne-am născut pentru a suferi pedepse pentru crime [anterioare]. Nu-mi pot imagina ce s-ar putea spune mai nebunește decât asta. 15. Căci unde și ce crime am fi putut săvârși înainte de a ne naște? Doar dacă nu-l credem pe acel bătrân nebun care a inventat că într-o viață anterioară a fost Euphorbus. [359] El, presupun, din moment ce provenea dintr-o familie josnică, și-a ales familia din cântecele lui Homer. 16. O, admirabilă și excepțională memorie a lui Pitagora! O, teribila noastră uitare, care nu ne amintim ce am fost odată! Dar poate că printr-o greșeală sau printr-o milă, el singur nu a atins curentul Lethei și nu a gustat apele uitării? Este evident că bătrânul mincinos a inventat o fabulă, așa cum obișnuiesc să facă bătrânele lenește pentru copiii creduli. 17. Dacă i-ar fi judecat bine pe cei cărora le-a spus asta, dacă i-ar fi considerat oameni [rezonabili], nu și-ar fi **permis** niciodată să mintă cu atâta îndrăzneală. Totuși, falsitatea celei mai neînsemnate **persoane** este demnă de ridicol. 18. Dar ce să credem despre Cicero, care, după ce a spus la începutul *Consolației* sale că oamenii se nasc pentru a ispăși crimele [anterioare], a repetat apoi același lucru, ca și cum l-ar mustra pe cel care crede că viața nu este o pedeapsă? [360] A spus pe bună dreptate mai înainte că se afla **în** eroare **și** într-o nefericită ignoranță a adevărului. [361]

19. 1. Cei care raționează despre binele morții, pentru că nu știu nimic adevărat, își întemeiază judecata astfel: „Dacă nu există nimic după moarte, atunci moartea nu este un rău, deoarece înlătură sentimentul răului. Dar dacă sufletele rămân după moarte, atunci este un bine, deoarece duce la nemurire.” 2. Cicero a exprimat această idee astfel în cartea sa *Despre Legi:* „Și să ne bucurăm pentru noi înșine, deoarece moartea ne va aduce fie o stare mai bună decât cea în care ne aflăm în timpul vieții, fie, în orice caz, nu una mai rea. Căci atunci când, în absența trupului, spiritul își păstrează puterea, atunci aceasta este o viață divină, iar în absența senzațiilor, desigur, nimic rău nu mai poate exista.” [362] 3. Acest lucru ți se pare spiritual, ca și cum nimic altceva nu ar putea exista. Totuși, ambele sunt false. Scripturile divine învață că sufletele nu mor, ci primesc fie o răsplată veșnică pentru dreptate, fie o pedeapsă veșnică pentru crime. 4. Căci nu este posibil ca un criminal care a fost fericit în această viață să scape de pedeapsa pe care o merită sau ca **un** om care, urmând dreptatea, a fost nefericit în această viață să nu-și primească răsplata. 5. Atât de adevărat este acest lucru, încât același Tullius a prezis în *Consolare* că oamenii drepți și cei răi nu găsesc același lăcaș. 6. „Căci nu tuturor”, spune el, „așa cum susțin acei înțelepți, li se dă aceeași cale spre rai. Într-adevăr, învață ei, sufletele pătate de

crime și răutate se cufundă în întuneric și zac în mocirlă, dar sufletele nevinovate, pure, imaculate, înnobilate prin fapte bune, zel și arte, se grăbesc ușor și senin către zei, adică către o natură similară cu ele.” [363] 7. Acest gând este contrar argumentului de mai sus. Căci, conform acestui argument, fiecare om născut este înzestrat cu nemurire. 8. Căci care ar fi diferența dintre virtute și crimă dacă Aristide și Phalaris, [365]Cato și Catalina,[364] ? Însă această diferență în acțiuni și în judecăți va fi simțită doar de cel care aderă la adevăr.

9. Acum, dacă cineva ne întreabă dacă moartea este un bine sau un rău, răspundem că calitatea ei este determinată de caracterul vieții. Căci, așa cum viața însăși este un bine dacă este trăită virtuos și un rău dacă este trăită criminal, tot așa moartea trebuie judecată după faptele vieții. 10. Și se dovedește că, dacă viața este petrecută în [slujba adevăratei] religii a lui Dumnezeu, moartea nu va deveni un rău, deoarece va fi o trecere la nemurire; dar dacă dimpotrivă, atunci va deveni inevitabil un rău, deoarece, așa cum am spus, va duce la chinuri veșnice. 11. Ce putem spune, decât că se înșală cei care fie caută moartea ca pe un bine, fie fug de viață ca de un rău? Cu excepția faptului că sunt foarte nedrepți aceia care nu văd mari binecuvântări în spatele câtorva nenorociri. 12. Căci ei, după ce și-au petrecut întreaga viață în plăceri rafinate și variate, sunt dornici de moarte de îndată ce li se întâmplă vreun rău și cred că nu au fost niciodată bine dacă au fost vreodată bolnavi. Așadar, condamnă întreaga viață, nevăzând nimic altceva decât rău. 13. De aici provine următoarea credință: „Ceea ce este moartea considerăm viață; ce este viață considerăm moarte; prin urmare, cel mai bun lucru este să nu te fi născut deloc, iar după aceea cel mai bun lucru este să mori repede.” [366] 14. Această zicală, pentru a-i da mai multă greutate, este atribuită lui Silenus. Cicero în *Consolare* spune următoarele: „Este mult mai bine să nu te fi născut deloc și să nu experimentezi aceste nenorociri ale vieții; dar dacă te naști, atunci este mai bine să mori cât mai curând posibil, pentru a scăpa, ca un foc dintr-un foc, de vicisitudinile norocului.” Că el a crezut această zicală atât de goală a lui Silenus este evident din faptul că a adăugat ceva propriu la ea pentru a o înfrumuseța. 15. Și de aceea întreb: cine, în opinia lui, ar prefera să nu se nască, din moment ce nimeni nu are sentimente înainte de naștere? Căci pentru a înțelege dacă ceva este bun sau rău, este necesar să simți. 16. Atunci, de ce credea el că viața nu este altceva decât adversitate și flăcări de foc, ca și cum ar fi în puterea noastră să nu ne naștem, sau ca și cum viața ne-ar fi dată de noroc și nu de Dumnezeu, sau ca și cum modul de viață ar avea o oarecare asemănare cu flăcările focului? 17. În mod similar, Platon a spus că este recunoscător naturii, în primul rând, pentru că s-a născut om și nu animal mut, în al doilea rând, pentru că a fost bărbat și nu femeie, pentru că a fost grec și nu barbar, în cele din urmă, pentru că a fost atenian, și asta pe vremea lui Socrate. [367]18. Este imposibil de exprimat ce orbire a minții, ce erori au fost produse de ignoranța adevărului! Spun cu toată încrederea că nimic mai înnebunitor nu s-a spus vreodată despre treburile omenești. Ca și cum, dacă s-ar

fi născut barbar, sau femeie, sau, în sfârșit, măgar, ar fi fost Platon, și nu ceea ce s-a născut. 19. Dar poate că l-a crezut pe Pitagora, care, pentru a interzice oamenilor să se hrănească cu animale, a spus că sufletele din corpurile umane migrează în corpurile altor animale, ceea ce este atât prostesc, cât și imposibil. Stupid, pentru că nu era nevoie să se așeze suflete vechi în corpuri noi, când același maestru care a creat primele suflete putea crea în mod constant altele noi. Imposibil, pentru că „sufletul drept” nu poate schimba natura stării sale atât de mult precum focul nu se poate năpusti în jos sau, precum un râu, să-și îndrepte flacăra transversal. 20. Atunci a presupus un om rațional că s-ar putea întâmpla ca sufletul care se afla atunci în Platon să se fi putut stabili într-un animal mut și să fi putut fi înzestrat cu sentimente umane, astfel încât să fi înțeles și să regrete că este împovărat cu un corp nepotrivit pentru el? 21. Cu cât mai rațional ar fi fost dacă ar fi fost recunoscător că s-a născut talentat și capabil și ar fi avut ocazia să se lumineze în aceste privințe. 22. Căci pentru ce este de recunoscător să te naști atenian? Nu existau oare în alte orașe mulți oameni talentați și învățați, fiecare dintre ei mult mai bun decât toți atenienii? 23. Câte mii de oameni s-au născut atenieni, și asta pe vremea lui Socrate, dar erau needucați și proști? Căci nu zidurile sau locul în care un om iese din pântecele mamei îi dau înțelepciune. 24. Dar ce putem spune despre bucuria că [Platon] s-a născut pe vremea lui Socrate? Ar fi putut Socrate să transmită cu adevărat darurile sale [tuturor] celor care au studiat sub îndrumarea sa? 25. Lui Platon nu i-a trecut prin minte că atât Alcibiade, cât și Critias [368] au fost și ei ascultători zeloși ai aceluiași Socrate. Primul dintre ei a devenit cel mai crud dușman al patriei, iar al doilea cel mai sângeros tiran!

20. 1. Să vedem acum ce a fost atât de măreț în Socrate însuși, încât un om rațional să se bucure sincer că s-a născut în vremea sa. 2. Nu neg că Socrate a fost ceva mai rațional decât alții care credeau că natura lucrurilor poate fi descoperită prin rațiune. Cred că nu au fost atât nebuni, cât impii în dorința de a pătrunde cu ochi curioși în secretele Providenței cerești. 3. În Roma și în multe orașe, după cum știm, există anumite locuri sacre care sunt considerate nelegiuite pentru oameni. Și aceste locuri sunt închise vederii lor, deoarece nu li se permite să le profaneze. Dar dacă din întâmplare, din greșeală sau dintr-un accident, un om le vizitează, crima este ispășită mai întâi prin pedepsirea acelui om, apoi prin resfințirea [locului]. 4. Ce veți face atunci cu cei care vor să pătrundă în ceea ce este interzis?

Cu siguranță, cei care prin cercetări nelegiuite profanează secretele lumii și acest templu ceresc sunt criminali mult mai mari decât cei care intră în sanctuarul Vestei, Zeița Bună, sau al lui Ceres. Mai mult, acele sanctuare, deși oamenilor nu le este permis să intre în ele, au fost totuși construite de oameni. 5. Aceiași filozofi nu numai că au scăpat de acuzația de impietate, dar, ceea ce este mult mai rușinos, și-au câștigat un nume bun pentru elocvența lor și faimă pentru

talentul lor. Dar dacă ar fi putut descoperi ceva? 6. Căci sunt la fel de slabi în convingere pe cât sunt de îndrăzneți în cercetare, astfel încât nici nu pot descoperi nimic, nici, chiar dacă l-ar descoperi, să-l apere. 7. Căci dacă, chiar și din întâmplare, așa cum se întâmplă cel mai adesea, ar descoperi ceva adevărat, le-ar permite altor filozofi să-l demaste ca fiind fals. Căci nimeni nu a coborât din ceruri pentru a judeca presupunerile fiecăruia. 8. Prin urmare, nimeni nu se va îndoi că cei care au căutat secretele sunt proști, lipsiți de valoare și nechibzuiți.

9. Socrate, așadar, a avut o oarecare prudență, căci atunci când a văzut că este imposibil să descopere secretele lumii, a abandonat astfel de cercetări. Și mă tem că numai în aceasta [a fost el prudent]. Căci erau multe în el care nu erau doar nedemne de laudă, ci și demne de reproș, în care era ca și ceilalți filozofi. 10. Din toate acestea voi selecta o singură [eroare], căci a fost lăudată de toți. Socrate a rostit această frază înaripată: „Ceea ce este mai presus de noi nu este nimic pentru noi”. [369] 11. Să ne aplecăm spre pământ și să transformăm mâinile care ne-au fost date pentru îndeplinirea lucrărilor frumoase în picioare. Cerul, pentru contemplarea căruia suntem ridicați în picioare, nu este nimic pentru noi, nici lumina însăși nu ne este de vreun folos, care, desigur, vine din cer de dragul vieții noastre. 12. Dacă Socrate a înțeles [pentru sine] că nu trebuie să raționăm despre lucrurile cerești, [atunci, în realitate] nici măcar nu putea înțelege ce se afla sub picioarele lui. Ce se întâmplă atunci? Poate că s-a exprimat prost? Cu greu. Fără îndoială, el a înțeles că spunea că nu trebuie să ne supunem deloc religiei. Dar dacă ar fi spus acest lucru deschis, nimeni nu ar fi fost de acord cu el. 13. Căci cine nu înțelege că această lume,

atât de minunat constituită, este guvernată de o Providență, căci nimic nu poate exista fără un ghid. 14. Așadar, o casă părăsită de locuitorii ei cade în ruină, o corabie fără cârmaci se scufundă, iar trupul, când sufletul o părăsește, piere. Și cu siguranță, credem noi, o lume atât de imensă nu ar fi putut lua ființă fără un Creator și nici nu ar fi supraviețuit atât de mult timp fără un Conducător. 15. Căci dacă ar fi vrut să răstoarne religiile populare larg cunoscute, nu l-aș învinovăți. L-aș lăuda chiar dacă ar fi găsit ceva mai bun decât acele religii. Dar a jurat pe câine și pe gâscă. O, bufon uman, cum ar fi spus epicureanul Zenon, [370] lipsit de valoare, necinstit, pierdut, dacă ar fi vrut să ridiculizeze religia și nebun dacă ar fi făcut-o serios, pentru a considera cel mai dezgustător animal drept zeu! 16. Cine va îndrăzni să respingă superstițiile egiptenilor, când Socrate le-a confirmat prin autoritatea sa de atenian? Nu este oare culmea nebuniei că, înainte de moartea sa, și-a cerut familiei să-i sacrifice lui Asclepios, în numele său, cocoșul pe care îl promisese? 17. Poate că se temea că va ajunge pârât în fața lui Rhadamanthus [371], în fața lui Asclepios? L-aș fi considerat nebun dacă ar fi murit în timp ce era lovit de boală. Dar, din moment ce a făcut asta în timp ce era

sănătos, cel care crede că acest Socrate a fost un om înțelept este un nebun. Acestea erau vremurile în care omul rațional se bucura că s-a născut.

21. 1. Să vedem ce l-a învățat Socrate pe Platon, care, după ce abandonase toată fizica, s-a îndreptat către studiul virtuții și datoriei. Și nu mă îndoiesc că și-a instruit discipolii cu regulile dreptății. 2. Și acum, în timp ce studia cu Socrate, Platon a înțeles clar că esența dreptății constă în egalitate, întrucât toți ne naștem egali. „Prin urmare", spune el, „oamenii nu ar trebui să aibă nimic privat sau al lor, ci pentru a fi egali, ceea ce este sensul dreptății, ar trebui să dețină totul în comun." [372] 3. Acest lucru poate fi totuși admis, atâta timp cât pare că vorbim despre bani. Totuși, că acest lucru este complet imposibil și ^complet nedrept, aș putea demonstra pe mai multe motive. Dar să presupunem că acest lucru este posibil, că, de fapt, toată lumea ar putea fi înțeleaptă și ar putea disprețui banii. 4. Dar până unde merge această comunitate la Platon? „Ar trebui să existe", spune el, „soți în comun". [373] Aceasta înseamnă că una și aceeași femeie ar trebui să aibă mai mulți soți, ca niște câini, și că cea mai puternică ar trebui să o aibă pe ea, sau, dacă bărbații sunt la fel de cumpătați ca filosofii, fiecare ar trebui să aibă relații sexuale la rândul său. 5. O, minunată egalitate a lui Platon! Unde este virtutea castității? Unde este fidelitatea conjugală? Dacă desființați toate acestea, atunci toată dreptatea se prăbușește. 6. Același filosof a spus că statele ar fi fericite dacă ar fi guvernate de filosofi sau dacă conducătorii s-ar dedica filosofării. [374] Veți da puterea acestui om, atât de drept, atât de imparțial, care a luat proprietatea unora și a dat-o altora, care a expus castitatea femeilor rușinii, ceea ce niciun rege, darămite vreun tiran, nu a făcut vreodată? 7. Ce sens a dat Platon recomandărilor sale dezgustătoare? „Statul", a spus el, „va fi unit și legat prin legăturile iubirii reciproce dacă toți vor avea mame, tați, soții și copii comuni." [375]8. Ce confuzie a neamului omenesc! De unde poate izvorî afecțiunea, dacă nu este clar pe cine să iubești? Ce soț își va respecta soția și ce soție pe soțul ei, dacă nu trăiesc constant împreună, dacă o minte pioasă și fidelitatea reciprocă nu „creează afecțiune"? În această poftă dezordonată nu există loc pentru nicio virtute. 9. La fel, dacă toți copiii ar fi comuni, cine i-ar putea iubi pe copii ca pe ai săi, când nu știe sau nu se îndoiește dacă sunt ai lui? Ce copil își va onora tatăl, când nu știe de cine s-a născut? În consecință, nu numai că îl va considera pe tatăl altuia ca fiind al său, ci îl va considera și pe al său drept altul. 10. Dar ei bine, femeile pot fi comune, dar un fiu nu. El trebuie să se nască dintr-o singură uniune. Prin urmare, toată acea comunitate dispare, deoarece natura însăși protestează împotriva ei. 11. Rămâne că el a vrut ca soțiile să fie comune doar de dragul concordiei civile. Dar nu există un motiv mai serios de ceartă decât lăcomia multor bărbați față de o singură femeie. 12. Dacă Platon nu ar fi putut urma rațiunea în aceasta, ar fi putut vedea exemple clare atât din viața creaturilor mute, care din această cauză se luptă cu cruzime între ele, cât și din viața unor creaturi mute, care din această cauză se luptă cu

cruzime între ele, și din viața oamenilor, care duc în mod constant cele mai aspre războaie din același motiv.

22. 1. Rezultă că această comunitate nu conține nimic altceva decât desfrâu și poftă, care pot fi distruse doar prin virtute. 2. Așadar, Platon nu a găsit armonia pe care o căuta, pentru că nu a văzut de unde vine. Căci dreptatea nu se află în lucrurile exterioare, nici măcar în trup, ci numai în inima omului. 3. Prin urmare, cel care vrea să-i facă pe oameni egali trebuie să-i priveze nu de soți și bogăție, ci de aroganță, mândrie și trufie, pentru ca oamenii puternici și înălțați să-și dea seama că sunt egali cu cei umili. 4. Căci atunci când nu există exces și sațietate în raport cu bogăția, atunci nu va exista nicio diferență dacă oamenii sunt săraci sau bogați, deoarece sufletele vor fi egale, ceea ce nu se poate întâmpla decât prin închinarea la Dumnezeu [adevărat]. 5. El credea, așadar, că a descoperit dreptatea, atunci când a răsturnat-o complet, căci comunitatea nu trebuie să fie a lucrurilor stricăcioase, ci a inimilor. Căci dacă dreptatea este mama tuturor virtuților, atunci, când fiecare virtute este distrusă separat, și dreptatea este răsturnată. 6. Dar Platon a distrus mai întâi dezinteresul, care nu mai poate exista acolo unde nu există nimic al tău. El a abolit moderația, căci nu a lăsat nimic al altuia de la care să te abții. El a distrus abstinența și castitatea, care sunt mari virtuți pentru ambele sexe. A abolit modestia, modestia și decența, dacă devine decent și legitim ceea ce ar trebui considerat rușinos și dizgrațios. 7. Și astfel, în timp ce a vrut să dea virtute, i-a lipsit pe toți de ea. Căci deținerea de proprietăți oferă o bază atât pentru vicii, cât și pentru virtuți, dar comunitatea poartă în sine doar libertate pentru vicii. 8. Căci bărbații care au multe soții nu pot fi numiți altceva decât lascivi și desfrânați. Iar femeile care au mulți soți nici măcar nu sunt adulterine, deoarece nu există o căsătorie clară, ci prostituate și curve. 9. Așadar, Platon a redus viața umană la asemănarea, nu voi spune, a creaturilor mute, ci a vitelor și a animalelor. Căci aproape toate păsările formează perechi căsătorite și trăiesc în perechi. Își țin cuiburile laolaltă, ca niște paturi nupțiale, și își iubesc puii, pentru că sunt siguri de ai lor, iar dacă le arunci puii altora, îi vor arunca afară. 10. Dar un om înțelept, contrar caracterului oamenilor și contrar naturii însăși, a tras judecăți mai prostești din comparații. Întrucât a văzut că printre alte animale îndatoririle masculilor și femelelor nu erau distinse, a considerat că este necesar ca și femeile **să** lupte, să participe la adunări populare, să ocupe funcții publice și să dețină puterea. Și întrucât le dăduse arme și cai, era necesar să încredințeze bărbaților țesutul și torsul, precum și adormirea pruncilor. 11. Și nu a văzut că ceea ce propunea era imposibil, pentru că nu existase încă **în** cercul pământului un popor atât de prost și atât de gol care **să...**a trăit așa.

23. 1. Când primii dintre filozofi s-au făcut vinovați de astfel de vorbe goale **,** ce să credem despre cei mai puțin importanți, care nu **s-** au crezut niciodată mai înțelepți decât atunci când se mândreau cu disprețul lor față de bani? Suflete

curajoase! Dar întreb de ce fac asta și de unde vine **acest dispreț. 2.** **Lepădă și** le aruncă deoparte moșiile pe care le-au primit de la strămoșii lor ca și cum ar fi rele. Pentru a nu naufragia în furtună, **se aruncă peste bord pe** vreme calmă, mișcați nu de viteji, ci de o frică falsă. Așa cum cei care, temându-se să nu fie uciși de dușmanii lor, se **sinucid** pentru a scăpa de moarte prin moarte, 3. tot așa aceștia [filosofi] resping fără minte și fără minte ceea ce le **-ar fi putut** aduce gloria unor oameni generoși. 4. Ei îl laudă pe Democrit pentru că și-a abandonat pământurile arabile și a permis ca acestea să fie transformate **în** pășuni publice. L- **aș** lăuda dacă le-ar fi dat. Dar nu este nimic rezonabil în a face ceea ce este inutil și rău, dacă toată lumea ar face-o. 5. Dar veți ierta această nepăsare. Și ce se întâmplă cu cel care, după ce și-a vândut moștenirea, a aruncat banii în mare? Mă îndoiesc dacă era sănătos la minte sau nebun. „Pieri", a spus el, „în adâncul mării, lacomă nefericită, te voi îneca, ca nu cumva să mă tragi la fund." 6. Dacă [ai] un asemenea dispreț față de bogăție, pune-o în slujba milei, a umanității, distribuie-o săracilor. Ceea ce distribuie poate ajuta pe mulți, ca să nu moară de foame, de sete, de sărăcie. 7. Repetă, cel puțin, fapta nebunească a lui Tuditan, distribuie bunurile furate oamenilor. Poți scăpa de avere, dar [în același timp] folosește-o spre bine, căci ceea ce aduce folos multora nu-ți face rău [ție].

8. Cine va aproba aceleași erori ale lui Zenon? Totuși, să trecem sub tăcere ceea ce este întotdeauna ridiculizat de toată lumea. Pentru a condamna un nebun, va fi suficient să spunem că printre vicii și boli a plasat compasiunea. El ne ia un sentiment în care constă aproape întregul sens al vieții. 9. Căci, întrucât natura omului este mai slabă decât cea a altor animale, pe care Providența cerească le-a înzestrat cu mijloace naturale atât pentru a rezista intemperiilor, cât și pentru a se apăra de atacuri, omul, nefiind dat nimic de genul acesta, a primit în loc de toate acele mijloace un sentiment de compasiune, care de aceea se numește umanitate. Datorită acestui sentiment, noi înșine ne pasă unii de alții. 10. Căci dacă un om s-ar mânia la vederea unui alt om, așa cum vedem că fac animalele, a căror natură presupune o viață separată, nu ar exista comunități umane, nu s-ar construi și nu s-ar fortifica orașele. Astfel, chiar și viața ar înceta să mai fie sigură, deoarece, pe de o parte, alte animale ar vedea slăbiciunea oamenilor, iar pe de altă parte, oamenii înșiși s-ar lupta între ei.

Nu există mai puțină nebunie la alți filozofi. 11. Căci ce se poate spune despre cel care a afirmat că zăpada este neagră? Ar fi destul de logic să spunem [în acest caz] că gudronul este alb. [Afirmații similare au fost făcute] de acel filosof care a spus că s-a născut pentru a contempla cerul și Soarele, deși nu văzuse nimic pe pământ sub razele Soarelui. 12. Xenofan [376] i-a crezut în mod absurd pe matematicienii care au afirmat că cercul Lunii era de optsprezece ori mai mare decât cercul Pământului. Mai mult, el a spus că este similar acestei frivolități că în interiorul cavității Lunii există un alt Pământ și că un alt fel de

oameni trăiesc acolo, așa cum trăim noi pe acest Pământ. [377] 13. Prin urmare, acei oameni lunari trebuie să aibă o altă Lună, care le-ar da lumina nopții, așa cum ne-o dă această Lună. Și poate că acest cerc al nostru este **Luna** pentru un alt Pământ. **14.** Seneca spune că printre stoici a existat un filosof care s-a gândit dacă ar trebui să-și plaseze poporul pe Soare. Desigur, s-a îndoit în zadar. La urma urmei, ce ar pierde dacă **ar** pune oameni acolo? Totuși, cred că se temea că, dacă **oamenii** ar muri acolo din cauza căldurii excesive, ar începe să spună că el a fost cauza unui astfel de dezastru.

24.1 Dar ce să spunem despre cei care cred că există antipozi opuși nouă? Nu spun ei prostii? Există cineva atât de prost încât să creadă că există oameni ale căror picioare sunt mai înalte decât capul? Sau că undeva ceea ce la noi zace jos atârnă? Că iarba și copacii cresc cu fața în jos? Că ploaia, zăpada și grindina **vin** de jos în sus? Și cine va fi surprins că, printre minunile lumii, Grădinile Suspendate sunt numite după ce filosofii au făcut câmpurile, mările, orașele și munții suspendați? Trebuie să descoperim originea unei astfel de erori. 2. Căci filosofii se **înșală** constant din același motiv. Căci atunci când **,** captivați de plauzibilitate, acceptă ceva fals ca bază, **acceptă** în mod necesar ceea ce rezultă din fals. Astfel, au **descoperit** multe absurdități, căci ceea **ce** se bazează pe premise false este în mod necesar fals. 3. Întrucât își consideră premisele adevărate, nu iau în considerare ceea ce rezultă din ele, ci **le** apără în orice mod, în timp ce ar fi trebuit să judece din concluzii dacă acestea **se** bazau pe o premisă falsă sau adevărată. Deci, ce i-a condus pe acei filozofi la antipozi? 4. Acești filozofi au văzut mișcarea

stelele se mișcă [de la est] la vest și că Soarele și Luna apun în aceeași parte [a lumii] și răsar în alta. 5. Întrucât ei; 6. Au făcut chiar cercuri de cupru, ca și cum ar fi asemănător cu lumea, și au făcut pe ele anumite imagini convexe extraordinare, care, după cum spuneau ei, erau stele. 7. Această sfericitate a lumii îi conduce pe filosofi la concluzia că pământul trebuie să se afle în interiorul ei. Dacă este așa, atunci pământul însuși trebuie să aibă forma unei sfere. Căci ceea ce este închis într-o sferă nu poate decât să fie sferic. 8. Dacă pământul este sferic, atunci este necesar ca pe toate părțile cerului să aibă aceeași înfățișare, adică munții să se ridice peste tot, câmpurile să se întindă și mările să vuiască. 9. Dacă ar fi așa, ar duce la concluzia că nu poate exista o singură parte a pământului în care oamenii și alte animale să nu trăiască. Astfel, sfericitatea cerului duce la inventarea acelor antipozi suspendați. Dacă i-ați întreba pe cei care apără aceste ficțiuni cum se face că antipozii nu cad din acel cer, ar răspunde că natura lucrurilor este de așa natură încât lucrurile grele gravitează spre centru, iar în centru totul este conectat, precum spițele unei roți. Lucrurile ușoare, precum norii, fumul, focul, sunt respinse din centru pentru a se ridica la cer. 10. Nu știu ce să spun despre cei care, după ce au greșit odată, persistă constant în prostie și apără vorbele goale cu vorbe goale. Voi spune doar că

uneori cred că fie studiază filosofia de dragul unei glume, fie, fiind oameni educați și cunoscători, au preluat apărarea minciunii pentru a-și exersa talentele în fapte rele și a se lăuda cu ele. 11. Aș putea demonstra prin multe argumente că nu ar putea fi în niciun caz ca cerul să fie mai jos decât pământul, dacă nu ar fi necesar să se completeze cartea, în timp ce mai rămâne ceva ce trebuie reflectat în această lucrare. Și din moment ce erorile fiecărui filosof nu pot fi reflectate în cadrul uneia...

cărți, va fi suficient că am numit câteva, din care se poate înțelege cum sunt celelalte.

25. 1. Trebuie să spunem acum câte ceva despre filosofie în general, pentru a încheia conversația. Acel mare imitator al lui Platon [Cicero] al nostru susținea că filosofia nu este accesibilă tuturor, că *doar* oamenii învățați o pot urma. 2. „Filosofia", spune el, „se mulțumește cu puțini cunoscători și evită în mod deliberat mulțimea". [378] Prin urmare, nu este înțelepciune dacă se îndepărtează de societatea umană. Căci înțelepciunea, dacă este dată omului, este dată tuturor fără distincție, astfel încât să nu existe nimeni care să nu o poată dobândi. 3. Dar acei filozofi prețuiesc atât de mult virtutea dată rasei umane, încât pare că numai ei doresc să se bucure de *binele comun. Sunt atât de invidioși* încât *pare că ar vrea să* le lege ochii [tuturor] celorlalți sau să le scoată ochii, astfel încât să nu vadă soarele. 4. Căci ce altceva înseamnă să iei înțelepciunea de la oameni, dacă nu să le privezi sufletele de lumina adevărată și divină? 5. Într-adevăr, dacă natura umană este receptivă la înțelepciune, este necesar ca meșterii, agricultorii, femeile și toți cei care sunt oameni să fie învățați, astfel încât să poată fi înțelepți și să formeze un [singur] popor din fiecare limbă, din fiecare origine, sex *și vârstă.*

6. Așadar, principalul argument conform căruia filosofia nu conține înțelepciunea și nu este ea însăși înțelepciune este că misterul ei se ascunde sub barbă și mantie. 7. Chiar și stoicii au înțeles acest lucru, care au spus că atât sclavii, cât și femeile [împreună cu toți ceilalți] ar trebui să se dedice filosofării. Chiar și Epicur a înțeles acest lucru, care i-a chemat la filosofie pe cei care nu cunoșteau nicio literă. Și același Platon, care a vrut să creeze o stare de înțelepți. 8. În același timp, au încercat să facă ceea ce le cerea adevărul, dar nu au putut [în faptele lor] să meargă mai departe de cuvinte. 9. La urma urmei, pentru a ajunge la filosofie, trebuie să studiezi multe științe. Cunoașterea tuturor literelor este necesară pentru a citi, deoarece cu o asemenea varietate de lucruri este imposibil să înțelegi totul cu urechea și să-l reții în memorie. 10. De asemenea, nu este nevoie de puțină muncă din partea gramaticilor, astfel încât să înțelegi sensul corect al ceea ce se spune. Învățarea acesteia necesită mulți ani. 11. Nici retorica nu trebuie neglijată, astfel încât ceea ce ai învățat să poți exprima și transmite în cuvinte. Geometria, muzica și astronomia sunt la fel de necesare,

întrucât aceste științe au un teren comun cu filosofia. 12. Toate aceste științe nu pot fi învățate temeinic de femei, care la vârsta maturității trebuie să învețe mai întâi ce ține de administrarea gospodăriei, nici de sclavi, care de-a lungul anilor trebuie să îndeplinească sarcini. Nici nu pot fi învățate de săraci, meșteșugari, țărani, care trebuie să-și facă griji în fiecare zi pentru pâinea lor cea de toate zilele. Din acest motiv, Tullius spunea că filosofia evită mulțimea. 13. Desigur, Epicur primea oameni analfabeți. Dar cum înțelegeau ei ceea ce li se spunea despre principiile lucrurilor, pe care, fiind în ceață și obscure, chiar și cei educați le înțeleg cu greu? 14. Există oare loc, așadar, pentru cei neinstruiți și needucați în aceste chestiuni obscure, care au fost încurcate de oamenii talentați și împodobite cu stilul rafinat al oamenilor elocvenți? 15. Nici nu vor numi o singură femeie care să fi filosofat vreodată, cu excepția Themistei singure, [379] nici un singur sclav cu excepția lui Phaedon, despre care se spune că a fost un sclav rău și că a fost răscumpărat și educat de Cebes. [380] 16. Ei îi numesc, de asemenea, pe Platon și Diogene, care, deși nu erau sclavi, au suferit totuși captivitate, căci au fost capturați. Ei spun că Platon a fost răscumpărat pentru opt sesterți de un anume Aniceris. [381] Acest om care a plătit răscumpărarea a fost ridiculizat de Seneca, pentru că îl considera atât de jos pe Platon. 17. Acest Seneca mi se pare un nebun dacă s-a supărat pe un om pentru că a plătit o răscumpărare mică. Adică, ar fi trebuit să plătească aur, ca și cum ar fi fost pentru Hector cel mort, sau să dea atâția bani câți nu i-a cerut vânzătorul. 18. Printre barbari, de asemenea, nu există niciun filosof, cu excepția scitului Anacharsis, [382] care să nu fi visat la filosofie nici măcar în somn, dacă nu ar fi studiat mai întâi limba și nu ar fi învățat să scrie.

26. 1. Acum, ceea ce ei cred că trebuie făcut după dictatele firii, dar pe care ei înșiși nu îl pot face și nu îl văd dat de filozofi, nu se poate face decât prin învățătură cerească, întrucât numai ea este înțelepciunea. 2. Desigur, cei care nu s-au convins de nimic nu pot convinge pe nimeni de nimic. Nu pot înfrâna lăcomia nimănui, nu pot modera mânia, nu pot înăbuși pofta, întrucât ei înșiși sunt copleșiți de vicii și admit că natura este mai puternică. 3. Cât de puternice sunt învățăturile lui Dumnezeu pentru sufletele omenești, căci sunt simple și adevărate și se manifestă zi de zi. 4. Dă-mi un om care este mânios, calomniator, nestăpânit și ți-l voi întoarce blând ca un miel cu cele mai simple învățături ale lui Dumnezeu. 5. Dă-mi un om lacom, lacom, zgârcit și ți-l voi da ca generos, dându-și averea fără milă. 6. Dă-mi pe cineva care se teme de moarte și de durere și va disprețui torturile, focul și taurul Phalaris. [383] 7. Dă-mi un desfrânat, un adulter, un petrecăreț și îl vei vedea abstinent, cast și sobru. 8. Dă-mi un om crud și însetat de sânge, iar furia aceea se va transforma în adevărată milă. 9. Dă-mi un om nedrept, nerezonabil, păcătos și el va deveni îndată drept, rezonabil și nevinovat, căci orice viciu este spălat printr-o singură ablațiune. **10.** Atât de puternică este puterea înțelepciunii divine încât, după ce a pătruns în sufletul omului, alungă îndată prostia, această mamă a erorilor. Pentru

ca aceasta să se întâmple, nu sunt necesare nici bani, nici cărți, ci priveghiuri nocturne. 11. Recunoștința va fi dată ușor și repede; urechile se vor deschide îndată și inima va înseta de înțelepciune. Nimeni să nu se teamă [de prețul mare], noi nu vindem nici apă, nici soare. Izvorul cel mai abundent și bogat al lui Dumnezeu este deschis tuturor, iar această lumină cerească se naște pentru toți cei care au ochi. 12. A dăruit vreodată vreunul dintre filozofi această înțelepciune sau o poate dărui chiar dacă vrea? Ei, după ce și-au petrecut anii studiind filosofia, nu pot face mai bine decât oricine altcineva, nici decât ei înșiși, dacă natura se împotrivește fie și puțin. Și iată, înțelepciunea lor nu alungă viciile, ci doar le ascunde, ceea ce este confirmat de multe exemple. 13. Puține îndrumări ale lui Dumnezeu schimbă atât de mult pe un om și, după ce a lepădat de cele vechi, îl întorc atât de înnoit încât nici nu înțelegi că este vorba de același om.

27.1 Ce se întâmplă atunci? Oare acei filozofi nu prescriu nimic de genul acesta? Dimpotrivă, o fac și de foarte multe ori se alătură adevărului, dar acele precepte nu au nicio greutate, întrucât aparțin oamenilor și nu au o autoritate mai mare, adică divină. 2. Prin urmare, nimeni nu le crede, întrucât cei care le ascultă se consideră a fi același fel de oameni ca și cei care îi instruiesc. 3. Mai mult, nu au nimic sigur, nimic care să provină din cunoaștere sigură, ci, întrucât totul este construit pe presupuneri, multe lucruri se dovedesc a fi contrare și contradictorii. Ar trebui să fii o persoană foarte prostească pentru a vrea să urmezi instrucțiunile lor, despre care nici măcar nu este clar dacă sunt adevărate sau nu. Și de aceea nimeni nu le urmează, deoarece nimeni nu vrea să persevereze de dragul necunoscutului.

4. Stoicii susțin că există o virtute care singură face viața fericită. Nimic mai adevărat nu se poate spune. Dar ce se poate spune dacă un om suferă chinuri și dureri? Poate cineva să fie fericit printre chinuitori? Mai mult, durerea provocată trupului este considerată de ei a fi baza virtuții, astfel încât nici măcar în chinuri un om nu este nefericit. 5. Epicur spune și mai hotărât că înțeleptul este întotdeauna fericit și chiar și atunci când se află în interiorul taurului Phalaris, va spune: „Sunt încântat și lipsit de griji”. Cine nu va râde de el, mai ales că un om care iubește plăcerile și-a pus masca unui om curajos și curajos peste măsură? Căci este imposibil ca cineva să experimenteze chinurile trupești ca plăceri, când pentru a fi virtuos este suficient să le suporte și să le îndure. 6. Ce spuneți voi, stoici? Ce spuneți voi, Epicur? Înțeleptul este fericit chiar și atunci când este chinuit. Dacă fericirea lui constă în faima unui om răbdător, nu se bucură de ea, deoarece probabil va muri din cauza torturii. Dacă își amintește de ea, fie nu va ști despre **ea,** dacă sufletele sunt muritoare, fie, dacă știe, nu va câștiga nimic din ea. 7. Ce alt beneficiu există din virtute? Care este fericirea vieții? Să mori cu un suflet calm? Îmi dai beneficiul unei ore, sau **poate** al unui moment, de dragul căruia este necesar să înduri greutăți și nenorociri de-a lungul vieții. 8. Cât va dura moartea? **Când** vine, nu contează dacă o întâmpini cu un suflet

calm **sau** cu unul indignat. Prin urmare, rezultă că nimic altceva nu poate fi obținut din virtute în afară de faimă. 9. Dar faima este inutilă și de scurtă durată **sau** este respinsă din cauza judecăților perverse ale oamenilor. Prin urmare, nu există niciun beneficiu din virtute atunci când virtutea este muritoare și trecătoare. **10.** Acei filozofi, așadar, care au spus toate acestea, au văzut o umbră a virtuții, dar nu au examinat virtutea însăși. Căci erau întorși spre pământ și nu și-au ridicat privirea în sus, pentru a putea vedea virtutea, care se găsește în **religia** cerească . **11.** Acesta este motivul pentru care nimeni nu ascultă de îndrumările lor. Căci fie incită la vicii, dacă apără plăcerile, fie, dacă apără virtutea, nu promit nicio pedeapsă **pentru** păcat în afară de necinste, dar nu promit nicio recompensă pentru virtute în afară de cinste și glorie. Căci spun că virtutea trebuie căutată **de** dragul ei înșiși.

12. Acum, omul înțelept este cu adevărat fericit în chinuri; dar numai atunci când **suferă** chinuri pentru credință, pentru dreptate, pentru Dumnezeu, o astfel de îndurare **a durerii** îl face cel mai fericit. **13.** Căci numai Dumnezeu **poate** da onoare virtuții, a cărei răsplată este **numai** nemurirea . Oamenii care nu însetează de nemurire și nu **aderă** la religia căreia îi aparține viața veșnică, cu siguranță nu cunosc **puterea** virtuții, a cărei răsplată o disprețuiesc. Ei nu privesc spre **cer,** deși cred că îl privesc, încercând să înțeleagă **lucruri** de neînțeles , în timp ce în contemplarea cerului nu există alt sens **decât** adoptarea religiei [adevărate] și credința în nemurirea sufletului. **14.** Căci oricine fie înțelege că Dumnezeu trebuie onorat, fie are speranța de a obține nemurirea, își îndreaptă mintea spre cer. Și deși acest lucru nu este vizibil ochilor, totuși este deschis ochilor sufletului. 15. Cei care nu acceptă religia [adevărată] aparțin pământului, deoarece acea religie este în cer. Cei care cred că sufletul moare odată cu trupul sunt și ei întorși spre pământ, întrucât în afara trupului, care este pământul, nu văd nimic nemuritor. 16. Așadar, omul a fost creat în așa fel încât să fie întors cu trupul său direct spre cer, cu unicul scop de a-L contempla pe Dumnezeu cu o minte elevată și de a-și îndrepta gândurile despre El spre nădejdea vieții veșnice.

28. 1. Prin urmare, nu există nimic altceva în viață spre care rațiunea și natura noastră să tindă, în afară de cunoașterea lui Dumnezeu, care ne-a zămislit, în afară de venerarea religioasă și pioasă a Lui. Dar în măsura în care filosofii au evitat acest lucru, nu au fost înțelepți. 2. Deși au căutat înțelepciunea, totuși, pentru că au căutat-o greșit, s-au îndepărtat și mai mult de ea și au căzut în astfel de erori încât nici măcar nu au stăpânit rațiunea comună. 3. Căci nu numai că nu au vrut să recunoască religia, dar au și abolit-o, în timp ce, captivați de imaginea falsei virtuți, au încercat să elibereze sufletele de orice frică. Această răsturnare a religiei a primit numele de [venerare] a naturii. 4. Căci ei, fie pentru că nu știau de cine a fost creată lumea, fie pentru că au vrut să ne convingă că Mintea divină nu face nimic, au afirmat că natura este mama tuturor lucrurilor, ca și cum ar spune că totul s-a născut de la sine. Prin aceasta, și-au recunoscut în

mod categoric ignoranța. Căci natura, separată de Providență și puterea divină, nu este absolut nimic. 5. Căci dacă au numit natura Dumnezeu, ce motiv există să vorbim despre natură mai degrabă decât despre Dumnezeu? Dar dacă natura este pentru ei rațiunea, sau necesitatea, sau circumstanța nașterii, atunci ea nu poate da prin ea însăși simț, ci este necesar să existe o Minte divină, care prin Providența sa să ofere baza pentru nașterea fiecărui lucru. Sau dacă natura este pământ și cer și tot ce se naște, atunci natura nu este Dumnezeu, ci lucrarea lui Dumnezeu.

6. Fiind aproape în aceeași eroare, ei cred că există Fortuna, care se joacă ca o zeiță cu treburile omenești, căci nu știu de unde își primesc binecuvântările și nenorocirile. 7. Ei cred că sunt sortiți să lupte cu ea, dar nu spun de cine sau din ce motiv [este sortit acest lucru] și se laudă doar că în fiecare clipă [a vieții lor] luptă cu Fortuna. 8. Fiecare dintre ei, când consolează pe altcineva cu ocazia morții sau a pierderii celor dragi, hulește numele Fortunei cu cuvinte înflăcărate și nu există absolut nicio ceartă printre ei în care ea să nu fie insultată. 9. Marcus Tullius în *Consolarea* sa spune că se luptă constant cu Fortuna și că a câștigat mâna asupra ei atunci când a ținut cu statornicie atacul dușmanilor săi și chiar și atunci nu a fost înfrânt de ea când, alungat din [granițele] țării sale natale, a fost lipsit de casa natală, dar când [și-a] pierdut fiica iubită, s-a recunoscut rușinos învins de Fortuna. „Ced”, a spus el, „și ridic mâna”. 10. Ce poate fi mai nefericit decât un astfel de om care se predă astfel? „Este o prostie [să lupți cu soarta]”, spune el. Dar el se recunoștea deschis un înțelept. De ce și-a însușit acest nume? De ce are disprețul lumii, care este justificat prin fraze pompoase? De ce această distincție exterioară față de ceilalți? De ce dai învățături în înțelepciune, dacă încă nu s-a găsit nimeni care să fi devenit [prin urmare] înțelept?

Ne va urî cineva pentru că negăm că filosofii sunt înțelepți, în timp ce ei înșiși recunosc că nu știu nimic și nu înțeleg nimic? 11. Căci atunci când se află într-o asemenea dificultate [în fața necunoscutului] încât nici măcar nu sunt în stare să inventeze ceva, ei, împinși de ignoranță, ca niște nebuni, își ridică călcâiele și strigă că sunt orbi și lipsiți de înțelegere. 12. Anaxagora declară că totul este acoperit de întuneric. Empedocle se plânge că drumul spre suflet este îngust, ca și cum ar avea nevoie de acest drum pentru un car sau o cvadrigă. 13. Democrit spune că adevărul zace scufundat ca într-o fântână atât de adâncă încât nu are fund. Acest lucru este cu siguranță o prostie, ca orice altceva. 14. Căci adevărul nu zace ca și cum ar fi scufundat într-o fântână, în care ar putea fie coborî, fie chiar cădea; ci zace ca și cum ar fi pe vârful unui munte înalt, sau mai degrabă în cer, ceea ce este cât se poate de sigur. 15. De ce a spus atunci că adevărul zace mai degrabă în adâncuri decât sus? Probabil că el a preferat să plaseze mintea în picioare, în călcâie, și nu în piept sau cap. 16. Atât de departe erau de adevăr, încât nici măcar poziția corpului nu i-a determinat să caute adevărul sus.

17. Dintr-o astfel de lipsă de speranță în găsirea adevărului a izvorât faimoasa mărturisire

Socrate, care spunea că știa doar că nu știa nimic. De acolo provine și doctrina Academiei, dacă aceasta poate fi numită o doctrină, în care ignoranța este afirmată și justificată. 18. Dar nici măcar cei care admit cunoașterea nu pot apăra cu fermitate ceea ce știu. 19. Întrucât le lipsea rațiunea, din cauza ignoranței lor în ceea ce privește lucrurile divine, erau atât de nestatornici, atât de nesiguri și adesea se contraziceau, încât nu ai putea determina și înțelege ce gândeau și ce voiau. 20. Așadar, de ce să te lupți cu cei care se lovesc singuri cu propria sabie? De ce să încerci să-i respingi pe cei pe care propria lor vorbire îi respinge și îi demască? „Aristotel", spune Cicero, „condamnându-i pe filosofii antici, afirmă că erau foarte proști și lăudăroși, căci credeau că prin talentele lor au adus filosofia la perfecțiune, dar el credea că el însuși a făcut mari progrese în câțiva ani, astfel încât încă puțin timp și ea [filosofia] ar ajunge la [adevărata] perfecțiune." [384] 21. Unde este acel timp rapid? Cum, când și de către cine a fost [filosofia] adusă la perfecțiune? Desigur, are dreptate când spune că acei filosofi care au crezut că prin talentele lor înțelepciunea [sapientiam] a fost adusă la perfecțiune sunt proști. Dar el însuși nu este suficient de înțelept pentru a crede că înțelepciunea primită de la antici și sporită de contemporani va ajunge în curând la perfecțiune prin posteritate. 22. Căci ceea ce este căutat în altă parte nu poate fi găsit niciodată.

29.1 Dar să revenim la ceea ce am mai rămas. Acum, Norocul în sine nu este nimic și nu trebuie să credem că are vreun sentiment, întrucât Norocul este rezultatul neașteptat și brusc al unor evenimente întâmplătoare. 2. Însă filosofii, ca să nu greșească brusc, vor să fie înțelepți chiar și într-o chestiune atât de goală, căci schimbă sexul Norocului și o numesc nu zeiță, așa cum face poporul, ci zeu. 3. Pe același zeu îl numesc uneori Natură, alteori Fortună. Căci, așa cum spune același Cicero, ea face multe lucruri care sunt neașteptate pentru noi, deoarece nu cunoaștem cauzele exacte. Întrucât filosofii nu cunosc cauzele prin care ceva

se întâmplă, atunci inevitabil nu-l cunosc pe cel care o face. **4.** Același Cicero, într-o lucrare foarte serioasă în care i-a dat fiului său rețete de viață, extrase din filosofie, a spus: „Cine nu știe că Fortuna este foarte puternică în două privințe? Căci atunci când suflarea ei ne este favorabilă, obținem rezultatele dorite, dar când este contrară, nenorocirea ne lovește." [385] 5. În primul rând, afirmând că nimeni [nu poate ști] nimic, spune aceasta ca și cum atât el însuși, cât și toți [ar ști] ceva. În al doilea rând, încercând să se îndoiască chiar și de ceea ce este evident, consideră evident ceea ce ar trebui să fie foarte îndoielnic pentru el, iar pentru un om înțelept și în general fals. 6. „Cine", spune el, „nu știe [despre asta]?" Ei bine, eu nu știu. Lasă-mă să mă învețe, dacă poate, ce este acea

putere, ce este acel suflare **și** ce este acel lucru contrar ei. Este rușinos pentru un om înzestrat să spună ceea ce, dacă tu nu știi, el nu-ți poate dovedi. 7. În cele din urmă, când spune că nu trebuie să se încreadă în ceea ce este evident, căci aceasta este natura unui om nechibzuit, el se încrede cu neglijență în ceea ce nu se știe și este complet de acord cu oamenii și cu opinia oamenilor ignoranți, care cred că există o Fortuna care dăruiește binele și răul oamenilor. Într-adevăr, ei fac statui ale ei cu o cornucopie și o cârmă, ca și cum ar dărui bogății și ar ține în mâinile ei conducerea treburilor omenești. 8. Cu această opinie sunt de acord atât Vergil, care a numit-o pe Fortuna atotputernică, [386], cât și istoricul, care spune: „Dar Fortuna stăpânește, desigur, în orice chestiune”. [387] 9. Ce le rămâne celorlalți zei? De ce nu se spune că Fortuna stăpânește peste toate lucrurile, dacă **poate** face mai mult decât alții, sau de ce nu este venerată singură, dacă **ea** stăpânește în orice chestiune? Dacă aduce atâtea nenorociri, să se răspundă la câteva întrebări. Dacă este o zeiță, de ce îi invidiază pe oameni și le arată favoare celor pierduți, când aceștia o venerează cu evlavie? De ce este bună cu cei răi și nemiloasă cu cei buni? De ce complotează, face rău, înșală și distruge? 10. Cine a creat acel chinuitor veșnic al rasei umane? De ce, în cele din urmă, a primit ea o putere atât de malefică încât exaltă sau lasă totul în umbră mai mult prin arbitrariu decât prin dreptate? [388] 11. În opinia mea, filosofii ar trebui să caute răspunsuri la aceste întrebări și să nu o mustre cu neglijență pe nevinovata Fortuna. Chiar dacă ar exista o Fortuna, filosofii totuși nu pot răspunde de ce este ea atât de ostilă oamenilor pe cât se crede.

12. Acum, toate acele discursuri în care denigrează nedreptatea Norocului și își preamăresc cu aroganță virtuțile în lupta împotriva lui nu sunt altceva decât o etalare a unei absurdități absolute. 13. Așadar, să nu se amărească împotriva noastră, cărora Dumnezeu le-a revelat adevărul. Știm, pe de o parte, că Norocul nu este nimic, pe de altă parte, știm că există un duh pervers și viclean care este dușmanul oamenilor buni, dușmanul dreptății, care face opusul a ceea ce face Dumnezeu. Am arătat motivul urii acestui duh în a doua carte. [389] 14. El este cel care complotează împotriva tuturor. Dar pe cei ce nu-L cunosc pe Dumnezeu îi induce în eroare, îi cufundă în prostie, îi acoperă cu întuneric, astfel încât nimeni nu poate recunoaște numele divin, în cunoașterea căruia numai se află înțelepciunea și viața veșnică. 15. Dar îi ispitește pe cei ce-L cunosc pe Dumnezeu prin viclenie și înșelăciune, astfel încât să-i cufunde în lăcomie și poftă și prin păcate dulci să-i aducă la moarte; sau, dacă nu câștigă nimic prin viclenie, încearcă să obțină avantajul prin violență și cruzime. 16. Din acest motiv, Dumnezeu nu l-a supus pedepsei la început, pentru ca prin viclenia sa să-l întărească pe om în virtute. Căci, dacă virtutea nu este persecutată, dacă nu este întărită prin chinuri constante, nu poate fi perfectă; căci virtutea este întărită prin încercări și devine invincibilă în răbdare. 17. De aici rezultă că nicio virtute nu ar exista dacă nu ar avea un adversar. Întrucât filozofii au înțeles că există o putere opusă virtuții, dar nu-i cunoșteau numele, au inventat numele gol de

Noroc. Cât de departe este aceasta de înțelepciune, a arătat Juvenal în aceste cuvinte:

Nu ai zei, dacă ai dreptate; noi înșine, Fortuna, te cinstim ca pe o zeitate, așezându-te în lăcașurile cerului. [390]

18. Așadar, prostia, eroarea, orbirea și, cum spune Cicero, ignoranța cauzelor evenimentelor, au creat numele de Natură și Noroc. 19. Dar, așa cum filosofii nu își cunosc adversarul, tot așa nu cunosc virtutea, a cărei cunoaștere vine din cunoașterea opusului ei. 20. Căci nimeni nu se poate dota cu o armă sigură dacă nu cunoaște inamicul împotriva căruia trebuie să se înarmeze. Și nu poate obține avantaj asupra adversarului său cel care, în luptă, nu vede adevăratul inamic, ci doar umbra acestuia. Căci va fi învins cel care luptă cu inamicul greșit și cel care nu prevede lovitura îndreptată asupra forțelor sale vitale și nu se ferește de această lovitură.

30. 1. Am arătat, pe cât mi-a permis mediocritatea, că calea filosofilor este foarte departe de adevăr. Cu toate acestea, îmi dau seama cât de mult am omis, dar nu am condus un argument special împotriva filosofilor. 2. Am fost nevoit să divaghez pentru a arăta câte și cum mari minți au căutat cu zel minciuna, astfel încât nimeni, după ce a abandonat brusc religiile false, să nu se gândească să se îndrepte către filosofi, ca și cum ar încerca să găsească [în ei] ceva de încredere. 3. Prin urmare, omul are o singură speranță, o singură mântuire - în doctrina pe care o apărăm. Toată înțelepciunea umană constă doar în cunoașterea și cinstirea lui Dumnezeu. Aceasta este dogma noastră, aceasta este ideea fundamentală. 4. Și astfel, cu singura voce pe care o pot, mărturisesc, proclam, afirm că aici, tocmai aici, este ceea ce toți filosofii au căutat toată viața lor și totuși nu au putut găsi, să descopere, să recunoască, pentru că fie au ținut de o religie falsă, fie au respins complet orice religie. 5. Să fie respinși toți cei care nu orânduiesc viața umană, ci o distrug. Căci ce pot ei să învețe? Sau în ce pot ei să instruiască, dacă ei înșiși nu s-au instruit încă în nimic? Pe cine pot ei, bolnavii, să vindece, pe cine pot ei, orbii, să călăuzească? Dar noi, toți cei care ne pasă de înțelepciune, suntem adunați aici. 6. Să așteptăm până când Socrate va învăța ceva? Sau până când Anaxagoras va descoperi lumina în întuneric? Sau până când Democrit va scoate adevărul din fântână? Sau până când Empedocle va lărgi „căile înguste” în sufletul său? Sau până când Arcesilau și Carneade [391] vor vedea, vor simți și vor înțelege ceva? 7. Iată, un glas din cer ne descoperă adevărul și ne dă o lumină mai strălucitoare decât soarele însuși. De ce să fim dușmani ai noștri și să refuzăm să acceptăm înțelepciunea pe care oamenii învățați, după ce și-au petrecut [toți] anii căutându-o, nu au putut-o descoperi? 8. Cine vrea să fie înțelept și fericit, să audă glasul lui Dumnezeu, să cunoască dreptatea, să descopere secretul nașterii sale, să disprețuiască umanul și să accepte divinul, pentru a atinge acel bine suprem pentru care s-a

născut. 9. După ce toate religiile au fost expuse și tot ce se spune sau se poate spune în apărarea lor a fost respins, după ce învățăturile filosofilor au fost expuse, trebuie să deschidem calea către religia și înțelepciunea adevărată, întrucât, așa cum voi arăta, ambele sunt legate între ele. Este necesar să apărăm religia adevărată prin argumente, exemple și mărturii adecvate și să dovedim că nu avem nimic din nebunia de care acei faimoși închinători ai zeilor nu încetează niciodată să ne reproșeze și că toată aceasta este a lor. 10. Și deși în primele cărți, când am expus religiile false, și în aceasta, când am răsturnat înțelepciunea falsă, am arătat deja unde se află adevărul, totuși următoarea carte va arăta și mai exact care religie și care înțelepciune sunt adevărate.

Cartea a IV-a. DESPRE ADEVĂRATA ÎNȚELEPCIUNE

1.1 Eu, care reflectez și îmi îndrept constant sufletul către starea anterioară a rasei umane, trebuie să văd [această stare] ca fiind atât minunată, cât și rușinoasă, căci prin nebunia unei epoci, când au fost adoptate diverse religii și a apărut cultul multor zei, [oamenii] s-au cufundat brusc într-o asemenea ignoranță încât adevărul a dispărut din vederea lor și oamenii au încetat să mai adere atât la religia adevăratului Dumnezeu, cât și la rațiunea umană și [ei] au căutat cel mai înalt bine nu în cer, ci pe pământ. 2. Și de aceea fericirea epocilor trecute, desigur, a dispărut. Și [oamenii] au început, lăsându-L pe Dumnezeu - Strămoșul și Creatorul a tot, să venereze creațiile fără sens ale propriilor mâini. La ce a dus această ofensă sau ce vicii a adus, faptele vor explica.

3. Astfel, oamenii, îndepărtându-se de cel mai înalt bine, care este fericirea și veșnicia, [întorcându-se de el] pe motiv că nu poate fi nici văzut, nici atins, nici înțeles, și fiind lipsiți de virtuțile acestui bine, care acordă nemurirea, s-au îndreptat către zei răi și coruptibili și s-au ocupat cu acele treburi care împodobesc doar trupul, îl hrănesc și îi aduc plăcere, și au găsit pentru ei înșiși în *zeități* și *bunuri* tangibile moartea veșnică, întrucât trupul, | adică ocuparea doar cu cele trupești], contribuie la moartea a tot. 4. Nedreptatea și impietatea au urmat unor astfel de religii, așa cum era inevitabil să se întâmple. Căci oamenii au încetat să-și îndrepte ochii spre Cer, ci, îndreptându-și gândurile către lucruri josnice, s-au agățat atât de religia [pământească], cât și de bunurile pământești. 5. Apoi a urmat [apoi] discordia în rândul neamului uman, falsitatea și necinstirea universală; uitând binele etern și pur, singurul după care oamenii ar trebui să înseteze, au început să tindă mai mult spre cele trecătoare și scurte, preferând răul dezgustător credinței, deoarece este mai accesibil.

6. Astfel, viața umană, iluminată în epocile anterioare de o lumină strălucitoare, a fost acoperită de ceață și întuneric; și după ce înțelepciunea a dispărut, oamenii au început să-și însușească nume de înțelepți, așa cum se cuvenea unei astfel de corupții. 7. Dar înainte, nimeni nu era numit înțelept, întrucât toți erau [la fel].

O, de-ar câștiga acest nume, care acum aparține câtorva, puterea sa printre oameni! 8. Poate că acei puțini înțelepți ar putea, fie prin talentul lor, fie prin autoritatea lor, fie prin îndemnul lor zelos [la virtute], să elibereze poporul de vicii și erori. Dar înțelepciunea a dispărut într-o asemenea măsură încât aroganța celor care și-au luat numele ei a arătat clar că niciunul dintre ei nu era înțelept. 9. Și totuși, înainte de a fi descoperită ceea ce se numește [astăzi] filozofie, au trăit, cum se spune, șapte înțelepți care meritau să fie considerați și numiți primii înțelepți, căci au început să raționeze și să argumenteze despre chestiuni ale naturii. 10. O, o epocă neînsemnată și nefericită, când pe întreg pământul trăiau doar șapte care meritau numele de înțelepți printre oameni! Însă nimeni nu poate numi un om înțelept decât înțeleptul însuși. 11. Dacă toți ceilalți, cu excepția acelor înțelepți, erau nebuni, atunci ei înșiși nu erau înțelepți, căci nimeni nu poate fi considerat înțelept după judecata nebunilor. 12. Atât de departe era înțelepciunea de ei încât, după aceia [înțelepții], deși cunoașterea a crescut și multe minți mari au fost îndreptate constant către cunoaștere, adevărul nu a fost nici descoperit, nici înțeles. Într-adevăr, după acei șapte înțelepți, este uimitor cum toată Grecia a fost cuprinsă de zel pentru căutarea adevărului. 13. Și totuși [grecii], descoperind mai întâi numele înțelepciunii, nu s-au mai considerat înțelepți, ci au fost numiți zeloți ai înțelepciunii. Astfel, i-au mustrat pe cei care, pe nedrept, și-au asumat numele de înțelepți pentru înșelăciune și prostie și, în același timp, s-au condamnat pentru ignoranța adevărului, a cărui existență nu o negau. 14. Căci de fiecare dată natura lucrurilor, ca printr-un văl, le era ascunsă minților și nu puteau descoperi nimic prin rațiune, spunând de obicei că nici nu știu nimic, nici nu pot ști nimic. Prin urmare, evaluându-se parțial corect pe ei înșiși, s-au dovedit a fi mai înțelepți decât cei care se considerau înțelepți.

2.1 Așadar, dacă cei care se numeau înțelepți și adepții lor care nu se temeau să-și recunoască ignoranța nu erau înțelepți, ce mai rămâne decât să recunoaștem că înțelepciunea trebuie căutată în altă parte, dacă nu se găsea acolo unde se căuta? Care a fost motivul pentru care atât de mult timp atâția gânditori, cu mare sârguință și efort, nu au descoperit ceea ce căutau, dacă nu pentru că acei filozofi au căutat înțelepciunea dincolo de ea însăși? 3. Ei, după ce au umblat și au studiat totul, nu au descoperit nicio înțelepciune nicăieri, dar era clar că undeva trebuie să fie. Totuși, era necesar să se caute acolo unde sună numele de slăbiciune mintală, sub acoperirea căreia Dumnezeu, fără a dezvălui secretul creației Sale divine, a ascuns comoara înțelepciunii și a adevărului. 4. De obicei, mă surprinde cum Pitagora, și mai târziu Platon, înflăcărați de dorința de a descoperi adevărul, au ajuns la egipteni, magi și perși, dorind să se familiarizeze cu riturile și ceremoniile sacre ale acelor popoare (căci ei ghiceau că înțelepciunea era ascunsă în religie), și doar că nu au ajuns la evrei, în al căror pământ se afla atunci înțelepciunea și unde puteau ajunge cu ușurință. 5. Dar, cred, îndrumați de Providența Divină într-o altă direcție, nu au

putut afla adevărul, întrucât nu sosise încă vremea ca religia adevăratului Dumnezeu și dreptatea să fie cunoscute străinilor.

Dar Dumnezeu a hotărât, pe măsură ce se apropia sfârșitul timpurilor, să trimită un mare conducător din ceruri pentru a descoperi străinilor adevărul luat de la un popor trădător și nerecunoscător. Despre asta intenționez să vorbesc **în** această carte, dar mai întâi voi arăta că înțelepciunea este atât de strâns legată de religie încât este imposibil să o desparți pe una de cealaltă.

3. 1. În cultul zeilor, așa cum am explicat în prima carte, nu există înțelepciune, nu numai pentru că în ea animalul divin, omul, este supus unor [zei] pământești și coruptibili, ci și pentru că nu există nimic acolo care ar putea îmbunătăți moravurile și aranja viața; și nu există dorința vreunui adevăr, ci doar îndeplinirea riturilor, care se bazează pe slujirea nu a inimii, ci a trupului. 2. Și de aceea cultul zeilor nu ar trebui considerat religie adevărată, căci nu instruiește pe nimeni în dreptate și virtute și nu face pe nimeni mai bun. Prin urmare, din moment ce filosofia nu conține religia, adică cea mai înaltă evlavie, nu este adevărată înțelepciune. 3. Mai mult, dacă Dumnezeu, care guvernează această lume, acordă oamenilor favoruri incredibile, atunci El vrea să câștige recunoștința și venerația lor. Dar rațiunea nu poate înzestra un om cu evlavie dacă acesta se opune îndurărilor cerești, care, însă, este lipsită de înțelepciune.

4. Întrucât, așa cum am spus, filosofia și religia zeilor sunt opuse una celeilalte și sunt departe una de cealaltă, căci învățătorii înțelepciunii nu conduc la zei, așa cum preoții nu dau cunoaștere, devine clar că nici prima nu este adevărata înțelepciune, nici a doua religie adevărată. 5. Prin urmare, filosofia nu ar putea conține adevărul, iar religia zeilor nu și-ar putea expune doctrina, căci nu o avea. 6. Acolo unde înțelepciunea este legată în mod inseparabil de religie, acolo fiecare dintre ele este adevărată, întrucât în cult trebuie să fim raționali, adică să știm ce și cum ar trebui să ne închinăm, iar în cunoaștere trebuie să fim activi, adică în fiecare faptă și acțiune să împlinim ceea ce știm.

7. Unde este atunci unită înțelepciunea cu religia? Cu siguranță acolo unde este venerat un singur Dumnezeu, unde toată viața și activitatea sunt reduse la un singur cap și un singur vârf; în cele din urmă, unde învățătorii înțelepciunii sunt în același timp preoți ai Dumnezeului [adevărat]. 8. Dar nimic nu se va schimba atunci când un filosof păgân acceptă preoția, căci acest lucru s-a întâmplat de multe ori și se poate întâmpla încă. Când se întâmplă așa ceva, nu numai că filosofia nu este unită cu religia, ci și filosofia dispare din ritul sacru, iar religia din studiul filosofiei. 9. Căci această religie [adică păgână] este mută, și nu numai pentru că este religia idolilor [muți], ci și pentru că întregul ei rit este săvârșit cu mâinile și degetele, și nu cu inima sau cu vorbirea, ca în religia noastră adevărată. 10. Prin urmare, în înțelepciunea [noastră] este religia, iar în religie,

înțelepciunea. Nu pot fi separate una de cealaltă, căci nu se poate cunoaște nimic fără a-L onora pe Dumnezeul adevărat, fără a-L venera cu dreptate și evlavie.

11. Însă venerarea mai multor zei este contrară naturii, așa cum se poate dovedi și dezvălui prin următorul argument. Dumnezeul universal, care este venerat de oameni, trebuie numit Tată în ritualuri și rugăciuni, nu numai din respect, ci și pentru că El a fost înaintea omului și i-a dat viață, sănătate și hrană, asemenea unui tată [adevărat]. 12. Însă oamenii, când se adresează lui Jupiter, îl numesc tată, și Saturn, și Ianus, și Liber, și ceilalți zei, pe care Lucilius i-a ridiculizat în *Consiliul Zeilor:*

Nu există nimeni printre noi care să nu fie un Tată bun:

Liber, Saturn Tatăl și Neptun Tatăl, și Ianus de asemenea,

Marte, Quirinus este numit Tată - fie separat, fie împreună [392]

13. Dar dacă nu este permis de natură ca un om să aibă mai mulți tați, deoarece este născut dintr-unul singur, atunci cultul mai multor zei este contrar [legii] naturii, precum și evlaviei. 14. Prin urmare, este necesar să ne închinăm unui singur Dumnezeu, care poate fi numit cu adevărat Tată; el este și Domn, deoarece poate atât ierta, cât și pedepsi. 15. El trebuie considerat tată pentru că ne dăruiește multe și mari [beneficii] și Domn pentru că are o mare putere de a mustra și pedepsi. Faptul că tatăl este și stăpân este demonstrat de regula dreptului civil. Căci cine poate pedepsi un fiu care nu are puterea unui stăpân asupra lui? 16. Este pe bună dreptate numit tată de familie cel care are doar fii, căci numele de „tată” include și sclavii, deoarece la acesta se adaugă „al familiei”, iar numele de „al familiei” include și fiii, deoarece „tată” îl precede, din care rezultă că unul și același om este tată pentru sclavi și stăpân pentru fii. 17. În cele din urmă, așa cum un fiu devine liber asemenea unui sclav, tot așa un sclav eliberat primește numele de patron al său, asemenea unui fiu. Din acest motiv este clar că cel numit tată de familie are o dublă putere. Pe de o parte, trebuie să aibă grijă, întrucât este tată; pe de altă parte, trebuie să pedepsească, întrucât este stăpân. Prin urmare, oricine este fiu este sclav, iar oricine este tată este stăpân.

18. Așadar, așa cum nu poate exista, conform legii naturii, mai mult de un tată, tot așa trebuie să existe un singur stăpân. Căci ce va face un sclav dacă mai mulți stăpâni încep să-i dea ordine diferite?

19. Prin urmare, religia politeismului este contrară [legilor] rațiunii și naturii, căci nu pot exista [o persoană] mai mulți tați, nici mai mulți domni: și zeii nu ar trebui

numiți nici tați, nici domni. 20. Prin urmare, adevărul nu poate fi păstrat acolo unde o persoană este supusă multor tați și domni, unde sufletul este confuz și rătăcește în direcții diferite. 21. Religia nu poate avea nicio fermitate dacă nu are un refugiu sigur și constant. 22. Cultul zeilor nu poate fi adevărat, la fel cum căsătoria nu poate fi numită adevărată dacă o femeie are mai mulți soți, ci ea [în acest caz] va fi considerată nu soție, ci prostituată sau adulteră. Căci ea nu are nici rușine, nici castitate, nici fidelitate și este lipsită de virtute. 23. Așadar, religia [multor] zei este coruptă și impie, deoarece nu posedă fidelitate, deoarece onoarea ei este coruptă, capul ei se clatină și nu are o temelie [solidă].

4. 1. Din cele spuse este clar cât de strâns legate sunt înțelepciunea și religia. Înțelepciunea este înrudită cu fiii, necesită iubire; religia este înrudită cu sclavii, necesită frică. Căci ei trebuie să-și respecte și să-și onoreze tatăl și, de asemenea, să-și onoreze și să-și teamă de stăpânul. 2. Întrucât Dumnezeu, care este singurul, îndeplinește ambele roluri de Tată și Stăpân, trebuie să-L iubim, pentru că suntem fiii Săi, și să ne temem de El, pentru că suntem sclavii Săi. Prin urmare, nici religia nu poate fi separată de înțelepciune, nici înțelepciunea de religie; căci Dumnezeu trebuie să fie atât înțeles, ceea ce este înțelepciunea, cât și venerat, ceea ce este religia. 3. Dar înțelepciunea este prima, religia urmează, căci Dumnezeu trebuie cunoscut înainte de a putea fi venerat. Astfel, cele două principii conțin o singură putere, oricât de diferite ar părea: primul se bazează pe reflecție, al doilea pe acțiune; sunt ca două râuri care curg dintr-o singură sursă. 4. Acum, sursa înțelepciunii și a religiei este Dumnezeu, iar dacă aceste două râuri se abat de la El, se vor seca. Dar cei care nu își dau seama de acest lucru nu pot fi nici înțelepți, nici pioși. 5. Astfel se întâmplă ca filosofii și cei care se închină zeilor să fie ca niște fii respinși sau niște sclavi fugari, întrucât unul [dintre ei] este lipsit de tată, iar celălalt de stăpân. Și așa cum [fiii] respinși nu primesc moștenirea tatălui și sunt fugari ai desfrâului, tot așa filosofii nu dobândesc nemurirea, această moștenire a Împărăției **Cerurilor** , adică binele suprem, pe care l-au căutat cel mai mult. 3 În același timp, închinătorii zeilor nu vor scăpa de pedeapsa morții veșnice **,** care este sentința adevăratului Domn cu privire la cei care fug de măreția și numele Său. 6. Că adevăratul Dumnezeu este Tatăl și, în același **timp** , Domnul, nici închinătorii zeilor, nici învățătorii înțelepciunii înșiși nu știu. Căci fie nu se închină la nimic, fie aderă la o religie falsă, sau chiar dacă sunt conștienți de puterea și autoritatea Dumnezeului suprem, precum Platon, care a spus că creatorul pământului este un singur **Dumnezeu,** și Marcus Tullius, care a recunoscut că omul, ca urmare a unei creații frumoase, a fost adus pe lume de către Dumnezeul Suprem, [393] nu- l **aduc** cultul cuvenit ca Tată suprem, ceea ce ar fi **[în** locul lor] rațional și natural.

7. Zeii nu pot fi considerați nici părinții, nici stăpânii oamenilor, așa cum o dovedește nu numai multitudinea lor, așa cum am arătat mai sus, ci și rațiunea [noastră]. Căci ei nu spun că omul a fost creat de zei și nici nu afirmă că zeii nu

au precedat apariția oamenilor, 8. căci este clar că oamenii au fost pe pământ înainte de apariția lui Vulcan, Liber, Apollo și însuși Jupiter. Dar nu trebuie să atribuim crearea oamenilor lui Saturn sau Cerului, tatăl său. 9. Căci, dacă se spune că niciunul dintre cei venerați nu a fost original și nu l-a creat pe om, niciunul dintre **ei** nu poate fi considerat, prin urmare, nici tatăl omului, nici Dumnezeul [adevărat **]** . Prin urmare, nu trebuie să ne închinăm celor care nu l-au creat pe om, căci este imposibil să te naști din mai mulți. 10. Prin urmare, trebuie venerat un singur Dumnezeu, care a precedat atât pe Jupiter, cât și pe Saturn **,** cerurile și pământul. Căci El a creat omul și înaintea omului a făcut cerul și pământul. 11. Unul singur trebuie numit Tată, Cel care a creat; Un singur trebuie considerat Domn, Cel care domnește **,** Cel care are putere adevărată și veșnică asupra vieții și a morții. Cine nu- L **onorează** este un slujitor nesăbuit, care fie fuge de stăpânul său, fie nu-l cunoaște, și un fiu rău, care fie își urăște adevăratul tată, fie nu-l cunoaște.

5.1 Acum, că am arătat că înțelepciunea și religia nu pot fi separate una de cealaltă, rămâne să vorbim despre înțelepciunea și religia în sine. 2. Cât de greu este, cred, să raționăm despre lucrurile cerești! Totuși, trebuie să încercăm [să facem acest lucru], pentru ca adevărul să fie mai pe deplin revelat și acei mulți care neglijează adevărul ascuns sub vălul prostiei și îl resping să fie eliberați de eroare și distrugere. 3. Dar înainte de a începe să raționez despre Dumnezeu și creaturile Sale, trebuie să spun puțin despre profeții din vechime, a căror mărturie o vom folosi acum, lucru pe care m-am abținut să-l fac în primele cărți.

4. Cel care caută să descopere adevărul trebuie mai întâi să-și îndrepte sufletul nu numai spre înțelegerea cuvintelor profeților, ci și spre determinarea timpului în care a trăit fiecare dintre ei, pentru a ști ce viitor au prezis și câți ani [din timpul vieții lor] se va împlini. 5. Nu este nicio dificultate în aceasta. Căci ei înșiși mărturisesc sub a cui guvernare s-a pogorât Duhul lui Dumnezeu peste ei. 6. Și mulți dintre ei au relatat despre vremuri în cărțile lor, începând cu profetul Moise, care a trăit cu aproximativ șapte sute de ani înainte de războiul troian. Acest Moise, după ce a condus poporul timp de patruzeci de ani, și-a găsit un succesor, pe Isus [Nun], care a deținut primatul timp de douăzeci și șapte de ani. 7. Atunci [evreii] au fost sub conducerea judecătorilor timp de trei sute șaptezeci de ani. Dar când situația s-a schimbat, printre ei au apărut regi. După ce evreii au fost sub stăpânirea lor timp de patru sute cincizeci de ani, până la domnia lui Zedechia, au fost atacați de regele Babilonului și, fiind luați captivi, au suferit o lungă sclavie, până când, după șaptezeci de ani, Cirus cel Mare i-a adus pe evreii captivi înapoi în țara și în casele lor; el a domnit peste perși în același timp în care Tarquinius cel Mândru era [rege] la Roma. [394] 8. Întrucât întregul lanț al timpului este format din istoria evreilor, grecilor și romanilor, este posibil să se determine timpul fiecărui profet, ultimul dintre aceștia fiind Zaharia, despre care se știe că a profețit timp de opt luni sub regele Darius, [395] în al doilea an al

domniei sale. De unde este evident cât de mult mai în vârstă sunt profeții decât scriitorii greci. 9. Relatez toate acestea pentru ca cei care încearcă să demonstreze **că** Sfânta Scriptură este nouă și de origine recentă, cei care nu **știu** din ce sursă provine sfânta religie, să își poată da seama de eroarea lor. 10. Într-adevăr, dacă cineva, după ce a calculat și și-a imaginat clar vremurile, pune o temelie solidă de doctrină, va vedea clar adevărul și, după ce l-a recunoscut, își va abandona eroarea. 6.1. Așadar, Dumnezeu, Organizatorul și Creatorul lucrurilor, așa cum am spus în cartea **a doua** [396], înainte de a desăvârși această minunată creație a lumii, a născut [genuit] Duhul sfânt și nestricăcios, care a fost numit Fiul.

2. Și deși Dumnezeu a creat mai târziu și alte nenumărate [spirite], pe care le numim îngeri, totuși numai pe acesta întâi născut l-a onorat cu numele divin, posedând, desigur, [plinătatea] harului patern și a puterii paterne.

3. Faptul că există un Fiu al Dumnezeului Suprem, care este înzestrat cu o mare putere, este demonstrat nu numai de discursurile amestecate ale profeților, ci și de proclamația lui [Hermes] Trismegistus și de profețiile Sibilelor. 4. Hermes [Trismegistus] în cartea intitulată *Logosul perfect,* folosește următoarele cuvinte: „Domnul și Creatorul universului, pe care îl numim în mod obișnuit Dumnezeu, când l-a produs pe al doilea Dumnezeu, vizibil și tangibil (îl numesc tangibil, nu pentru că atinge - dacă atinge sau nu vom discuta mai târziu - ci pentru că coboară asupra simțurilor și a minții), a apărut înaintea lui plin de toate lucrurile bune și iubit. Și Domnul l-a iubit ca pe scumpul său copil.”

5. Sibila Eritreeană, la începutul cântecului său, la care este îndemnată de Dumnezeul Cel Preaînalt, prezice în aceste cuvinte că Fiul lui Dumnezeu va fi conducătorul și conducătorul [imperatorul] tuturor:

El este Creatorul care hrănește totul, care a pus suflare în el

Dragă tuturor și

Cine a creat un conducător pentru toți muritorii?

Și din nou la sfârșitul aceleiași melodii:

Acei oameni Îl numesc Fiul marelui Dumnezeu, [397]

Și o altă Sibilă prevestește că El ar trebui venerat: *Așadar, cinstiți-L ca Dumnezeu și Fiu al lui Dumnezeu*

6. Cu siguranță, Însuși Fiul lui Dumnezeu, prin Solomon, cel mai înțelept rege, plin de duhul divin, a spus ceea ce adăugăm [aici la argumente]: „Domnul m-a avut la începutul căilor Sale, mai înainte de lucrările Sale, din vechime: am fost uns din veșnicie, de la început, mai înainte de a fi pământul. M-am născut când nu erau încă adâncuri, când nu erau izvoare pline de ape. M-am născut înainte ca munții să fie așezați, înainte de dealuri, când El nu făcuse încă pământul, nici câmpiile, nici primele fire de țărână ale pământului. 7. Când a întocmit cerurile, eu eram acolo. Când a trasat o circumferință pe fața adâncului, când a întemeiat norii sus, când a întărit izvoarele adâncului, când a dat mării hotărârea ei, ca apele să nu-și treacă hotarele, când a pus temeliile pământului, atunci eu eram cu El ca un meșter. 8. Și fiecare era o bucurie, bucurându-se întotdeauna înaintea feței Lui." [398] 9. De aceea Trismegist Îl numește *Demiurgul lui Dumnezeu,* iar Sibila *Îl numește Sfatuitor,* căci a fost înzestrat de Dumnezeu Tatăl cu atâta înțelepciune și atâta virtute încât a folosit sfatul Său și prin [lit.: „mâinile"] Lui la crearea lumii.

7. 1. Poate cineva, ajungând în acest punct, va întreba: Cine este atât de puternic și atât de drag lui Dumnezeu și care este numele Aceluia a cărui primă naștere nu numai că a precedat lumea, ci a și creat lumea prin înțelegerea Sa și a organizat-o prin virtute? 2. Primul lucru pe care ar trebui să-l știm este că numele Său nu este cunoscut nici măcar îngerilor care sunt în ceruri, ci este cunoscut numai Lui Însuși și lui Dumnezeu Tatăl. Nu va fi cunoscut, așa cum spune Sfânta Scriptură, până când planul lui Dumnezeu nu se va împlini. 3. Mai mult, nu poate fi rostit de buze omenești, așa cum ne învață Hermes [Trismegistus], spunând următoarele: „Voia Dumnezeului nenăscut este începutul acestui Început. Voința Sa a revelat Dumnezeu, al cărui nume nu poate fi exprimat prin cuvinte omenești." Și puțin mai jos, adresându-se fiului său: „Există vreun cuvânt **de înțelepciune,** o, copilul meu, care să poată fi spus despre singurul Domn al tuturor **și** despre Dumnezeul pre-rațional, despre Care este mai presus de om să vorbească?"

4. Dar deși numele Său, pe care I l-a dat Tatăl Cel Preaînalt de la început, nu este cunoscut nimănui în afară de El Însuși, totuși El are un nume: unul printre îngeri, altul printre oameni. Printre oameni El este numit Iisus. Acum Hristos nu este un nume propriu, ci o denumire a puterii și autorității. Căci așa își numesc evreii regii. 5. Dar este necesar să explicăm semnificația acestui nume, din cauza erorii oamenilor ignoranți, care obișnuiesc să-l numească Chrest, înlocuind litera. 6. Odinioară era obiceiul printre evrei să se facă untdelemn sfânt, pentru ca cei consacrați preoției sau regilor să poată fi unși cu el. Și așa cum acum la romani haina purpurie servește ca semn al demnității regale, tot așa la acei evrei untdelemnul dădea celui uns numele de preot sau autoritate regală. 7. Dar, din moment ce grecii antici spuneau *a unge,* acum *a unge,* așa cum arată următorul verset homeric:

Sclavii i-au spălat și le-au uns corpurile cu uleiuri, [399]

Din acest motiv Îl numim Hristos, adică Cel uns, ceea ce în ebraică sună ca Mesia. Din acest motiv, în unele texte grecești care au fost prost traduse din ebraică, găsim ortografia Tjteippevot; [uns] din oHasrvobah [a fi uns]. 8. Fie cum ar fi, ambele nume înseamnă că El este un Rege, dar din moment ce El nu a atins împărăția pământească, al cărei timp nu a venit încă, acest nume înseamnă că El este Regele ceresc și veșnic, despre care vom vorbi în ultima carte. Acum să vorbim despre prima Sa naștere. • 8.1. Mai întâi, mărturisim că El s-a născut de două ori, prima dată în Duh [in spiritu], a doua oară în trup. De aceea se spune în Ieremia: „Înainte să te fi întocmit în pântecele mamei mele, te-am cunoscut". Și același lucru [se spune] în Sine Însuși: „Ferice de cel care a existat înainte de a se naște". [400] 2. Aceasta nu se poate aplica nimănui în afară de Hristos, care, deși de la început Fiul lui Dumnezeu, S-a născut din nou în trup. Această a doua naștere a dus sufletele omenești în mari erori și i-a acoperit cu curse chiar și pe cei care erau părtași la adevărata religie. 3. Dar vom dezvălui deschis și clar acest lucru, pentru ca zeloții înțelepciunii să poată înțelege mai ușor [ceea ce se spune].

Oricine aude ce se spune [în acest fel] despre Fiul lui Dumnezeu, să nu meargă până acolo încât să creadă că Dumnezeu L-a zămislit prin căsătorie și prin actul sexual cu o femeie, așa cum se întâmplă la nașterea unui animal și a unei ființe muritoare. 4. Căci cu cine se putea uni Dumnezeu când era singur? Pe de altă parte, dacă era atât de puternic încât putea face orice voia, atunci nu avea nevoie de niciun act sexual pentru a naște ceva. Cu excepția cazului în care, desigur, luăm în considerare faptul că Dumnezeu, așa cum credea Orfeu, era atât bărbat, cât și femeie, căci nu ar fi putut zămisli nimic dacă nu ar fi avut puterea ambelor sexe, ca și cum ar fi avut un act sexual cu Sine Însuși și nu ar fi putut zămisli fără actul sexual. 5. Dar și Hermes [Trismegistus] a crezut la fel când a spus că Dumnezeu *este propriul Său tată* și *propria Sa mamă.* Dacă ar fi fost așa, atunci profeții L-ar fi numit atât Tată, cât și Mamă.

Cum a adus El la iveală atunci? 6. În primul rând, lucrările divine nu pot fi cunoscute de nimeni și nu pot fi explicate de nimeni. Cu toate acestea, Sfintele Scripturi arată clar că acest Fiu al lui Dumnezeu este Cuvântul [sermonem] lui Dumnezeu, în timp ce ceilalți îngeri [ceteri angeli] sunt Duhul lui Dumnezeu [spiritus dei]. Cuvântul este suflare [spiritus] combinată cu vocea care rostește ceva. 7. Totuși, din moment ce suflarea și vorbirea sunt generate din organe diferite, și anume, suflarea vine din nări, iar vorbirea din gură, există o mare diferență între Fiul lui Dumnezeu și ceilalți îngeri. Căci ei s-au născut din Dumnezeu ca o suflare fără cuvinte, deoarece nu au fost creați pentru a transmite învățătura lui Dumnezeu, ci doar pentru a-I sluji. 8. Același Unul, deși El Însuși era un Duh, a ieșit totuși din gura lui Dumnezeu cu un glas și un sunet,

asemenea Cuvântului [verbum], pentru ca, desigur, vocea Lui să slujească apoi la iluminarea oamenilor. Adică, ca El să devină în viitor Învățător în învățătura lui Dumnezeu și să reveleze oamenilor secretele cerului, astfel încât ceea ce Dumnezeu a vorbit inițial să ne fie transmis prin El, pentru ca El să ne reveleze atât cuvântul, cât și voia lui Dumnezeu. 9. Pe bună dreptate, așadar, El este numit Vorba și Cuvântul lui Dumnezeu, căci Dumnezeu a format suflarea vorbitoare care iese din gura Lui nu în pântece, ci în minte, printr-o virtute de neînțeles a puterii Sale și prin tăria Sa El a creat o imagine plină de gândul și înțelepciunea Sa. Și cu un alt duh Și-a umplut îngerii. 10. Suflarea noastră este de scurtă durată, deoarece suntem muritori. Dar Duhul lui Dumnezeu trăiește, persistă și acționează, căci Dumnezeu este nemuritor și este sursa sentimentului și a vieții. 11. Deși cuvintele noastre sunt amestecate și pierdute, totuși majoritatea lor rămân scrise, cu atât mai mult ar trebui să credem că Cuvântul lui Dumnezeu rămâne veșnic, păstrând sentimentul și puterea - pe care le primește de la Dumnezeu Tatăl, precum apa unui pârâu dintr-un izvor. 12. Dacă cineva se uimește că Dumnezeu s-a putut naște din Dumnezeu, din Cuvânt și din Duh, cu siguranță va înceta să se mai uimească dacă se va familiariza cu sfintele cuvinte ale profeților. 13. Chiar și cei care nu s-au atins de Dumnezeiești Scripturi știu că Solomon și tatăl său David au fost regi puternici și, în același timp, profeți. Unul dintre ei, care a domnit mai târziu, a trăit cu 140 de ani înainte de distrugerea Troiei. 14. Tatăl său, autorul imnurilor, vorbește astfel în Psalmul 32: „Prin cuvântul Domnului au fost făcute cerurile și toată oștirea lor prin suflarea gurii Lui.” [401] Și iarăși în Psalmul 44: „Inima mea a vărsat un cuvânt bun; zic: cântecul meu este al Împăratului.” [402] Evident, el a mărturisit că nimeni altcineva nu cunoaște lucrările lui Dumnezeu, afară numai Fiul, care este Cuvântul lui Dumnezeu și care va domni pentru totdeauna. 15. Același Solomon arată că crearea lumii a fost săvârșită prin mâinile Cuvântului lui Dumnezeu. El spune: „Am ieșit din gura Celui Mai Mare și am acoperit pământul ca un nor. Mi-am pus cortul pe un loc înalt și tronul meu pe un stâlp de nor.” [403]16. Ioan transmite și aceasta: „La început era Cuvântul, și Cuvântul era cu Dumnezeu, și Cuvântul era Dumnezeu. El era la început cu Dumnezeu. Toate lucrurile s-au făcut prin El și nimic din ce a venit, n-a fost făcut fără El.” [404]

9. 1. Grecii Îl numesc însă Logos, care este mai bine decât Cuvântul nostru [verbum] sau Vorbire [sermonem]. Căci Logos înseamnă atât cuvânt, cât și gând, întrucât El este atât Vocea, cât și Înțelepciunea lui Dumnezeu. 2. Nici măcar filozofii nu sunt străini de acest Cuvânt divin. Căci Zenon îl numește pe aranjatorul lucrurilor, creatorul universului, Logos, numindu-L Soartă [fatum], Necesitatea lucrurilor [necessitatem rerum], Dumnezeu și sufletul lui Jupiter [animum Jovi], pe principiul, desigur, după care Jupiter este de obicei acceptat ca Dumnezeu. [405] 3. Dar diferența dintre cuvinte nu înseamnă nimic atunci când sensul corespunde adevărului. Căci El este Duhul lui Dumnezeu, pe care Zenon l-a numit Sufletul lui Jupiter. La urma urmei, Trismegistus, care a scris

aproape întregul adevăr (nu știu cum), a recunoscut, așa cum arată exemplul dat mai sus, că există un anumit Cuvânt inexprimabil și sfânt, pe care omului nu-i este dat să-l explice.

4. Am vorbit cât de pe scurt am putut despre prima naștere; acum voi vorbi despre a doua naștere. Întrucât există o mare controversă în jurul acestei chestiuni, ea trebuie dezvăluită mai pe larg, pentru ca cei care vor să cunoască adevărul să primească lumină pentru înțelegerea lui.

j

10. 1. Oamenii ar trebui să știe mai întâi de toate că, așa cum a fost predeterminat inițial de Dumnezeul Cel Preaînalt, la apropierea sfârșitului timpurilor, Fiul lui Dumnezeu a venit pe pământ pentru a întemeia un templu pentru Dumnezeu și pentru a-i învăța [pe oameni] dreptatea: El a venit, însă, nu în slava unui înger sau ca un conducător ceresc, ci în formă de om și creatură muritoare, pentru ca, după ce a învățat doctrina, să fie dat în mâinile celor răi și să accepte moartea, pentru ca, după ce a călcat-o în picioare prin virtute, să învie și să dea omului, al cărui chip [El] a luat asupra Sa, în care S-a întrupat, speranța de a birui moartea și de a primi nemurirea ca recompensă. 2. Prin urmare, pentru ca toți să cunoască acest decret predeterminat, vom arăta că tot ceea ce s-a împlinit în Hristos a fost prezis. 3. Nimeni nu va crede afirmația noastră dacă nu voi dezvălui că profeții au prezis cu mult timp în urmă că Fiul lui Dumnezeu se va naște într-o zi și, ca om, va face minuni și va răspândi închinarea la Dumnezeu [adevărat] pe tot pământul și, în cele din urmă, va fi răstignit și va învia a treia zi. 4. Când voi fi revelat clar toate acestea din scrierile celor care au făcut silnicie Dumnezeului lor, îmbrăcați într-un trup muritor, ce altceva va împiedica **să** devină evident că adevărata cunoaștere rezidă doar în această religie? 5. Acum este necesar să spunem despre acest mister, începând cu originea sa.

Strămoșii noștri, care au fost primii dintre evrei, suferind de sterilitate și lipsă de hrană, au migrat în Egipt, bogat în grâne și, după ce au zăbovit acolo, s-au trezit sub jugul unei sclavii intolerabile. 6. Apoi Dumnezeu, având milă, i-a scos [din Egipt] și după patru sute treizeci de ani [de captivitate] i-a eliberat din mâinile regelui Egiptului cu ajutorul lui Moise, prin care Legea de la Dumnezeu le-a fost dată ulterior. 7. Și El a condus poporul prin Marea Roșie, iar un înger a mers înaintea lui și a despărțit apele, astfel încât poporul să poată merge [printre ape] pe uscat, așa cum spune pe bună dreptate poetul:

Ca

Stâncile îndoite se ridicau și înghețau în valuri nemișcate. [406]

8. Auzind despre cele întâmplate, tiranul egiptean cu un detașament imens a început să-i urmărească [pe evrei] și, intrând la întâmplare în largul mării, a fost îngropat sub apele închise ale acesteia împreună cu întreaga sa armată.

Evreii care au ieșit [din Egipt] au fost martori la multe minuni în deșert. 9. Astfel, când le era sete, un izvor a țâșnit dintr-o stâncă despicată de o lovitură de toiag și i-a adăpat pe oameni. 10. Și când au vrut din nou să mănânce, hrană cerească s-a revărsat asupra lor ca ploaia. Și vântul a adus chiar și prepelițe în tabăra lor, astfel încât să se hrănească nu numai cu pâine cerească, ci și cu hrană mai sățioasă. 11. Dar ei nu i-au mulțumit lui Dumnezeu pentru aceste îndurări supreme, ci, după ce au aruncat jugul robiei, după ce și-au potolit setea și foamea, ei, corupți în lux, și-au îndreptat sufletele către obiceiurile rele ale egiptenilor. 12. Și când Moise, conducătorul lor, s-a urcat pe munte, unde a rămas patruzeci de zile, au făcut un cap de aur, mai înalt decât el, dintr-un taur, pe care l-au numit Apis. 13. Mâniat de acest păcat, și chiar [s-ar putea spune] de această crimă, Dumnezeu, ca pedeapsă pentru greșeala lor, i-a lovit pe oamenii răi și nerecunoscători cu pedepse aspre și i-a supus Legii, pe care a propovăduit-o prin Moise. 14. După aceasta, stabilindu-se într-o anumită parte pustie a Siriei, și-au abandonat numele anterior de evrei și, întrucât conducătorul lor era odată Iuda, au început să fie numiți evrei, iar țara pe care o locuiau a primit numele de Iudeea.

15. La început, ei nu erau supuși autorității regilor, ci erau guvernați, iar legea era apărată de judecători civili; aceștia nu erau numiți pentru un an, precum consulii romani, ci dețineau puterea permanent. Apoi, când numele de judecători a fost abolit, a fost introdusă puterea regală. 16. Totuși, în timp ce erau guvernați de judecători, ei adoptau adesea credințe rele, iar Dumnezeul indignat i-a supus în mod repetat cuceritorilor străine, până când, din nou înmuiat de pocăința lor, i-a eliberat din sclavie. 17. De asemenea, fiind sub autoritatea regilor, au fost condamnați pentru păcatele lor la război cu vecinii lor și, în cele din urmă, capturați, au fost duși în Babilon și au plătit pentru impietatea lor cu o robie severă, până când Cirus a devenit rege [al perșilor], care i-a întors imediat pe evrei [în propriile lor țări] printr-un edict. 18. După aceasta, au avut tetrarhi până la Irod, care era [tetrarh] sub Tiberius Cezar; În al cincisprezecelea an al domniei sale, adică în timpul consulatului celor două Gemine, în a zecea zi dinaintea calendelor lui aprilie, evreii l-au răstignit pe Hristos. [407] 19. O relatare similară a evenimentelor, o astfel de succesiune a lor, este conținută în adâncurile Sfintelor Scripturi. Dar mai întâi voi arăta pentru ce motiv a venit Hristos pe pământ, când a pus temelia religiei divine și a clarificat doctrina.

11. 1. În timp ce evreii se împotriveau continuu preceptelor mântuitoare și trădau Legea Divină, abătându-se spre o închinare nelegiuită a zeilor, Dumnezeu [adevăratul] a umplut cu Duhul Sfânt câțiva oameni aleși, numind profeți printre

slujitorii Săi, prin care a mustrat cu cuvinte amenințătoare păcatele poporului nerecunoscător și, în același timp, a încurajat pocăința pentru crimele lor, avertizând, 2. că, dacă nu vor înceta aceasta și, părăsindu-și aroganța, nu se vor întoarce la Dumnezeul lor, El își va schimba legământul, adică va da moștenirea vieții veșnice neamurilor străine și va aduna pentru Sine dintre străini un alt popor, mai credincios. 3. Evreii, mustrați de profeți, nu numai că le-au disprețuit cuvintele, dar, indignați că erau mustrați pentru păcatele lor, i-au ucis pe acei profeți, supunându-i unor torturi excepționale. Toate acestea sunt păstrate în Dumnezeiești Scripturi.

4. Și profetul Ieremia a zis: „Domnul a trimis la voi pe toți slujitorii Săi, profeții, sculându-se dis-de-dimineață, dar voi n-ați ascultat și n-ați plecat urechea ca să ascultați. Ei v-au zis: «Întoarceți-vă fiecare de la calea voastră cea rea și de la faptele voastre rele și locuiți în țara pe care v-a dat-o Domnul vouă și părinților voștri pentru totdeauna; și nu mergeți după alți dumnezei, ca să le slujiți și să vă închinați lor și nu Mă mâniați cu lucrarea mâinilor voastre și nu vă voi face niciun rău.»” [408] 5. Și profetul Ezra, care a trăit pe vremea aceluiași Cirus, prin care iudeii au fost întorși [în țara lor], a vorbit așa: „Și s-au încăpățânat și s-au răzvrătit împotriva Ta, au disprețuit Legea Ta și i-au ucis pe profeții Tăi care îi îndemnau să se întoarcă la Tine.” [409] 6. De asemenea, Ilie în *Cartea a Treia a Regilor* a spus: „Am fost gelos pentru Domnul Dumnezeul oștirilor, căci copiii lui Israel au părăsit legământul Tău, au dărâmat altarele Tale și au ucis cu sabia pe profeții Tăi; eu singur am rămas și ei caută viața mea ca să o ia.” [410]

7. După astfel de crime, Dumnezeu i-a respins pentru totdeauna și, prin urmare, a încetat să le mai trimită profeți. Dar El a hotărât ca Fiul Său întâi născut, creatorul lumii și sfetnicul Său, să coboare din ceruri, pentru a transmite religia sacră a lui Dumnezeu națiunilor, adică celor care nu-L cunoșteau pe Dumnezeu, și pentru a instaura dreptatea, pe care poporul necredincios o abandonase.

8. Dumnezeu amenințase de mult că va face acest lucru, așa cum a mărturisit profetul Maleahi, spunând: „Nu am plăcere în voi”, zice Domnul oștirilor, și nu am plăcere în darul mâinilor voastre. Căci, de la răsăritul soarelui până la apusul lui, Numele Meu va fi mare printre neamuri.” [411]

9. De asemenea, David a spus în Psalmul 17: „M-ai izbăvit de răzvrătirea poporului; M-ai pus căpetenie peste popor; un neam pe care nu-l cunoșteam Îmi slujește.” [412] 10. De asemenea, profetul Isaia a spus următoarele: „Iată, voi veni să adun toate popoarele și toate limbile; și vor veni și vor vedea slava Mea. Voi pune un semn printre ele și voi trimite pe unii dintre cei ce vor fi mântuiți de ei la neamuri depărtate, care n-au auzit de Mine și n-au văzut slava Mea; și vor vesti slava Mea neamurilor.” [413]

11. Când Dumnezeu a intenționat să-l trimită pe pământ pe constructorul templului Său, nu a vrut să-L trimită în puterea și slava cerului, pentru ca oamenii, nerecunoscători față de Dumnezeu, să fie duși în mare rătăcire și să sufere pedeapsa pentru păcatele lor: ceea ce profeții preziseseră mai înainte, că El urma să facă. 12. Căci Isaia, pe care aceiași evrei l-au ucis în cel mai crud mod, văzându-l în două, a zis așa: „Ascultați, ceruri, și luați aminte, pământule! Căci Domnul zice: «Am crescut și am crescut copii, dar ei s-au răzvrătit împotriva Mea. Boul își cunoaște stăpânul și măgarul ieslea stăpânului său; dar Israel nu *Mă* cunoaște , poporul Meu nu înțelege».” [414] 13. Ieremia spune și el ceva similar: „Chiar și barza din cer își cunoaște vremea hotărâtă, turtureaua, rândunica și cocorul își păzesc vremea când trebuie să vină, dar poporul Meu nu cunoaște hotărârea Domnului. Cum puteți zice: «Suntem înțelepți și legea Domnului este cu noi?» Dar iată, pana mincinoasă a cărturarilor a prefăcut *chiar și aceasta* în minciună. Înțelepții sunt rușinați, sunt înfruntați și sunt prinși în cursă; iată, au lepădat cuvântul Domnului.” [415]

14. Așadar, așa cum am început să spun, Dumnezeu, când a hotărât să trimită oamenilor un Învățător al virtuții, a prescris ca El să se nască în trup și să devină asemenea omului însuși, căruia să-i fie conducător, călăuză și învățător. 15. Dar totuși, întrucât Dumnezeu este indulgent și milostiv față de [poporul] Său, L-a trimis tocmai la cei pe care îi ura, nu le-a închis pentru totdeauna calea spre mântuire, ci le-a dat posibilitatea de a-L urma liber pe Dumnezeu, astfel încât să primească viața ca recompensă dacă îl urmează, ceea ce mulți au făcut și fac, sau să fie supuși morții ca pedeapsă pentru greșeala lor, dacă îl disprețuiesc pe Regele lor. 16. El a hotărât ca El să se nască printre evrei și din semințiа lor, astfel încât dacă

El avea să se nască în alt loc, ei nu puteau găsi o justificare legală pentru a-L respinge și, în același timp, [a trimis la ei], astfel încât să nu existe niciun popor pe pământ care să fie refuzat-! ci în speranța nemuririi.

12. 1. Așadar, Duhul Sfânt al lui Dumnezeu, coborându-se din ceruri, a ales-o pe sfânta Fecioară, în pântecele căreia a intrat. Și ea, primind Duhul Divin, a zămislit. 2. Dacă este recunoscut de toți că unele fecioare spiritualizate au putut să zămislească din vânt și lumină, de ce unii consideră că este o minune când spunem că Fecioara a fost zămislită de la Duhul lui Dumnezeu, Care poate face cu ușurință orice vrea?

3. Acest lucru ar putea părea într-adevăr incredibil, dacă un astfel de viitor nu ar fi fost prezis cu multe secole înainte de profeți. Solomon spune astfel: „Pântecele fecioarei era slab și a zămislit; și era însărcinată, și fecioara a devenit o mamă cu mare milă.” [416] 4. Profetul Isaia îi face ecoul, ale cărui cuvinte sunt următoarele: „De aceea, Domnul Însuși vă va da un semn: iată, fecioara va

zămisli și va naște un fiu și-I vor pune numele Emanuel.” [417] 5. Ce ar putea fi mai evident decât acestea? Chiar și evreii, care nu L-au recunoscut, citesc acestea. Dar dacă cineva crede că am inventat noi acest lucru, să-i întrebe, mai degrabă să învețe de la ei; ce este mai convingător pentru dovada adevărului decât mărturiile pe care le dau adversarii înșiși? 6. El nu a fost niciodată numit Emanuel, ci Isus, care în latină înseamnă Vindecător sau Mântuitor, căci El a venit 4 să dea mântuire tuturor neamurilor; dar profetul L-a numit cu acest nume [Emanuel **]** pentru că Dumnezeu a intenționat să vină la oameni în trup. 7. Și Emanuel înseamnă **cu precizie** „Dumnezeu este cu noi”: căci atunci când S-a născut din Fecioară, oamenii au fost obligați să recunoască faptul că Dumnezeu era cu ei, adică pe pământ și într-un trup muritor. Despre care David spune în Psalmul 84: „Adevărul va răsări din pământ și dreptatea va privi din ceruri; Domnul va da bunătate și țara noastră își va da rodul. Dreptatea va merge înaintea Lui și va arăta pașii Lui pe cale” [418] . 8. Și Isaia însuși spune la fel: „Dar ei s-au răzvrătit și au întristat Duhul Lui Sfânt: De aceea El a devenit dușmanul lor: El Însuși a luptat împotriva lor. Atunci poporul Lui și-a adus aminte de zilele de demult, de zilele lui Moise: Unde este Cel ce i-a scos din mare împreună cu păstorul turmei Sale? [419] 9. Cine va fi acest păstor, Isaia a arătat în alt loc: „Picurați, ceruri, de sus și norii să varse dreptatea; să se deschidă pământul și să aducă mântuirea... Eu, Domnul, fac aceasta.” [420]

Mântuitorul, așa cum am spus mai sus, este Isus. 10. Dar într-un alt loc, același profet a prezis și următoarele: „Căci ni s-a născut un Copil, ni s-a dat un Fiu: domnia va fi pe umărul Lui și numele Lui se va numi Minunat, Sfatuitor, Dumnezeu Tare, Părintele Veșniciilor, Prinț al Păcii.” [421] 11. Și în acest scop a fost El trimis de Dumnezeu Tatăl, ca să descopere tuturor neamurilor de sub cer taina sfântă a singurului și adevăratului Dumnezeu, luată de la poporul trădător, care comisese în mod repetat greșeli abominabile împotriva lui Dumnezeu. 12. Daniel a spus, de asemenea: „Am văzut în vedeniile mele de noapte și iată că cineva ca Fiul omului a venit pe norii cerului și a venit la Cel Bătrân de Zile și a fost adus înaintea Lui. Și I s-a dat stăpânire, slavă și o împărăție; neamuri și limbi I-au slujit; stăpânirea Lui este o stăpânire veșnică, care nu va trece și Împărăția Lui nu va fi nimicită.” [422]

13. Cum îl preamăresc și îl așteaptă evreii pe Hristosul lui Dumnezeu, dacă L-au respins, pentru că S-a născut din om? 14. Căci este hotărât de Dumnezeu ca același Hristos să vină pe pământ de două ori: prima dată pentru a vesti neamurilor pe singurul Dumnezeu, a doua oară pentru a domni: cum cred ei atunci în a doua venire, neavând credință în prima? 15. Căci profetul a descris ambele veniri în puține cuvinte: „Iată”, spune el, „Unul ca Fiul omului a venit pe norii cerului”. Nu a spus „Fiul lui Dumnezeu”, ci „Fiul omului”, pentru a arăta prin aceasta că pe pământ va fi îmbrăcat în trup, că, luând chip de om și creându-se ca un muritor, va învăța dreptatea oamenilor și, împlinind porunca lui Dumnezeu,

va descoperi adevărul neamurilor, dar va plăti cu moartea, pentru a călca în picioare iadul și a-l deschide; și, după ce va învia după aceasta, se va duce la Tatăl, luat de un nor. 16. Și profetul a adăugat, zicând: „El a venit la Cel Îmbătrânit de Zile și a fost adus înaintea Lui.” „Cel Îmbătrânit de Zile” [profetul] L-a numit pe Dumnezeul Preaînalt, a cărui vârstă și începutul nu pot fi înțelese, deoarece El singur a fost de la început și va fi în toate veacurile.

17. Că Hristos, după patimi și înviere, se va înălța la Dumnezeu Tatăl, David a mărturisit în Psalmul 110 cu următoarele cuvinte: „Domnul a zis Domnului meu: Șezi la dreapta Mea, până voi pune pe vrăjmașii Tăi sub picioarele Tale.” [423] Pe cine putea acest profet, fiind rege, să numească domnul său, ca să ședă la dreapta lui Dumnezeu, dacă nu pe Hristos, Fiul lui Dumnezeu, care este Împăratul împăraților și Domnul domnilor? 18. Acest lucru a fost arătat și mai clar de Isaia, care a spus: „Așa vorbește Domnul Dumnezeu către Hristos, Domnul meu: [424] „ Ți-am apucat mâna dreaptă ca să-ți supun neamurile; voi dezlega cingătorile din coapsele împăraților, ca să ți se deschidă ușile și să nu se încuie. Voi merge înaintea ta și voi netezi munții, voi sfărâma ușile de aramă și voi sfărâma zăvoarele de fier; îți voi da comorile întunericului și bogățiile ascunse, ca să știi că Eu sunt Domnul, care Te chem pe nume: Dumnezeul lui Israel.” [425] 19. În cele din urmă, pentru virtutea și credința pe care le-a arătat pe pământ, fiind Dumnezeu: **„Și** Lui I s-a dat stăpânire, slavă și o împărăție, ca să-I slujească toate popoarele, neamurile și limbile; stăpânirea Lui este o stăpânire veșnică, care nu va trece și împărăția Lui care nu va fi nimicită.” [426] 20. Aceasta poate fi înțeleasă în două feluri: pe de o parte, El are chiar acum o putere de nezdruncinat, întrucât toate popoarele și toate limbile Îi onorează numele, Îi recunosc măreția, urmează învățăturile Sale, imită virtuțile Sale; El are putere, El are onoare, întrucât toată vulgaritatea pământului se supune preceptelor Sale; 21. În același timp, mai târziu, când El va veni cu putere și glorie pentru a judeca toate sufletele și a-i reda la viață pe cei drepți, El va avea și mai multă putere; apoi, când tot răul va dispărea printre oameni, va veni „epoca de aur”, așa cum o numesc poeții, adică va veni un timp drept și pașnic.

22. Dar vom examina acest lucru mai în detaliu în ultima carte, când vom vorbi despre a doua venire, dar acum vom finaliza ceea ce am început - [povestea] despre prima [venire].

13. 1. Prin urmare, Dumnezeu Cel Preaînalt și Părintele tuturor, când a vrut să transmită religia Sa [oamenilor], a trimis din cer un Învățător al dreptății, pentru a descoperi în El sau prin El o Lege nouă noilor închinători. El nu a acționat ca înainte, printr-un om, ci a hotărât ca El [Învățătorul], fiind născut ca om, să fie asemenea Tatălui Cel Preaînalt în toate. 2. Acum, Dumnezeu Tatăl Însuși este primul principiu și prima cauză a tuturor lucrurilor. Întrucât nu are părinți, a fost

numit de cel mai înțelept Trismegist ca *neavând tată* și, de asemenea, ca *neavând mamă,* căci nu s-a născut din nimeni. 3. Prin urmare, a fost necesar ca Fiul să se nască de două ori: o dată fără mamă și a doua oară fără tată. Și astfel, în prima naștere, cea spirituală, s-a constatat că *nu are mamă,* deoarece a fost născut numai de Dumnezeu Tatăl, fără participarea unei mame. 4. În a doua naștere, cea trupească, El a fost găsit *fără tată,* căci fără participarea unui tată a fost adus pe lume din pântecele Fecioarei, astfel încât, având o poziție de mijloc între ființa divină și cea umană, să poată, ca prin mână, să conducă firea noastră stricăcioasă și slabă la nemurire. 5. El a fost găsit atât Fiul lui Dumnezeu prin Duh, cât și om prin trup, adică atât Dumnezeu, cât și om.

Virtutea lui Dumnezeu s-a manifestat în El prin lucrările pe care le-a făcut; slăbiciunea omului prin suferințele pe care le-a îndurat (și de ce le-a acceptat, voi explica puțin mai târziu). 6. Profeții ne-au prezis că El era atât Dumnezeu, cât și născut din pântece. 7. Isaia a mărturisit despre Dumnezeu prin aceste cuvinte: „Munca egiptenilor și negoțul etiopienilor și sabeenilor, bărbați de statură înaltă, vor veni la tine și vor fi ale tale; te vor urma, vor veni în lanțuri, se vor închina înaintea ta și te vor implora, *zicând: «* Numai tu ai Dumnezeu și nu este alt Dumnezeu. Cu adevărat, Tu ești Dumnezeul ascuns, Dumnezeul lui Israel, Mântuitorul. Toți vor fi rușinați și îngroziți.” [427] 8. Și profetul Ieremia vorbește așa: „Acesta este Dumnezeul nostru și nimeni altul nu se va compara cu El. El (a descoperit toate căile înțelepciunii și le-a dat robului Său Iacov și iubitului Său Israel. După aceea, S-a arătat pe pământ și a vorbit cu oamenii.” [428] 9. De asemenea, David spune în Psalmul 44: „Tronul Tău, Dumnezeule, este veșnic; toiagul împărăției Tale este un toiag de dreptate. Tu ai iubit dreptatea și ai urât nelegiuirea; de aceea, Dumnezeul Tău Te-a uns cu untdelemnul bucuriei.” [429] Prin acest cuvânt [profetul] L-a descoperit și pe El, deoarece, așa cum am arătat mai înainte, El a fost numit Hristos ca Cel Uns. 10. Că El a fost un om este arătat de Ieremia, care spune: „Și iată omul, și cine L-a cunoscut?” [430] De asemenea, Isaia: „Și Dumnezeu va trimite un om care îi va mântui, dându-i la judecată și îi va izbăvi.” [431] Mai mult, **1Și** Moise în *Numeri* vorbește așa: „O stea va răsări din Iacov și un om se va ridica din Israel.” [432] 11. Din acest motiv, Apollo din Milet, când a fost întrebat dacă [Hristos] era Dumnezeu sau om, a răspuns astfel:

În trup muritor a fost acel înțelept făcător de minuni,

Dar a fost capturat de curtea caldeeană,

Și a avut un sfârșit amar, pironit pe cruce.

12. Deși spusese adevărul în primul rând, totuși, prin cuvintele următoare, l-a indus în eroare cu abilitate pe cel care îl întreba, care era complet ignorant în

ceea ce privește secretul adevărului. Căci părea să nege că El era Dumnezeu. Dar când a mărturisit că El era muritor după trup, lucru pe care și noi îl admitem, a rezultat că El era Dumnezeu după spirit, lucru asupra căruia insistăm. 13. De ce a fost necesar să se menționeze trupul, când era suficient să se spună că El era supus morții? Dar, fiind forțat de adevăr, nu a putut nega ceea ce era, așa cum a spus că El era înțelept. 14. Ce răspuns dai la aceasta, Apollo? Dacă El era înțelept, atunci învățătura Lui nu este altceva decât înțelepciune, iar cei care o urmează nu sunt decât oameni înțelepți. De ce suntem atunci considerați peste tot proști, mincinoși și vorbăreți goi, care Îl urmăm pe Învățătorul, care este recunoscut chiar și de zei înșiși ca un înțelept? 15. Căci atunci când Apollo a spus că Thoth a săvârșit miracole, confirmând astfel natura sa divină, el părea deja să fie de acord cu noi, întrucât a spus același lucru de care suntem mândri. 16. Dar totuși s-a oprit și a revenit la înșelăciunile demonice. Căci atunci când, inevitabil, a spus adevărul, ar părea că deja i-a trădat pe zei și pe sine însuși, dacă ceea ce adevărul l-a obligat să spună nu ar fi ascuns cu ajutorul minciunilor. Căci el spune că, deși Thoth a săvârșit miracole, totuși nu cu ajutorul virtuții divine, ci cu ajutorul magiei.

17. Ce este de mirare că Apollo a putut inspira această credință oamenilor care nu cunosc adevărul și că chiar și evreii, care, așa cum am văzut, se închină adevăratului Dumnezeu, credeau același lucru atunci când acele minuni se săvârșeau zilnic sub ochii lor? Totuși, vederea unor astfel de virtuți nu i-a putut face să creadă că l-au văzut pe Dumnezeu. 18. Mai mult, David, pe care îl țin la mare stimă printre profeți, îi condamnă astfel în Psalmul 27: „Răsplătiți-i după faptele lor, căci nu înțeleg lucrările Domnului”. [433] Faptul că din casa lor Hristos va primi o a doua naștere trupească este relatat atât de David însuși, cât și de ceilalți profeți. 19. Este scris astfel în Isaia: „Și se va întâmpla în ziua aceea că neamurile se vor întoarce la rădăcina lui Iese, care va sta ca un steag pentru neamuri și odihna lui va fi slava”. [434] 20. Și în alt loc: „Și o toiag va ieși din tulpina lui Iese și o Vlăstă va crește din rădăcinile lui: și Duhul Domnului se va odihni peste el, duhul înțelepciunii și al priceperii, duhul sfatului și al tăriei, duhul cunoașterii și al fricii de Domnul; și el va fi plin de frica **de Domnul** .” [435] 21. Acum Iese a fost tatăl lui David, din rădăcina celui de-al doilea, așa cum se spune, o floare va înflori, la fel, desigur, despre covor spune Sibila: „O floare curată va înflori”. [436] 22. Același lucru este scris și în *a doua carte a Regilor* : „În noaptea aceea, cuvântul Domnului a venit către Natan: «Du-te și spune robului Meu David: «Așa vorbește Domnul: «Tu Îmi vei zidi o casă ca să locuiesc în ea?... Dar când se vor împlini zilele tale și vei adormi cu părinții tăi, atunci voi ridica sămânța ta după tine... și îi voi întări împărăția. 23. El va zidi o casă Numelui Meu și Eu voi întări **tronul** împărăției lui pe vecie. Eu îi voi fi Tată, iar el Îmi va fi Fiu... Și casa ta și împărăția ta nu se vor clătina niciodată.»” [437] 24. Totuși, faptul că Solomon, fiul lui David, a construit un templu pentru Dumnezeu și un oraș pe care l-a numit cu numele său, Ierusalim, a fost motivul pentru care

evreii nu au înțeles această profeție. Ceea ce a fost spus de profet, ei i-au atribuit lui Solomon. 25. Dar Solomon a primit puterea de la tatăl său, iar profeții au vorbit despre Cel care se va naște după ce David va adormi cu părinții săi. Mai mult, puterea lui Solomon nu a fost veșnică, căci a domnit patruzeci de ani. 26. În plus, el nu a fost niciodată numit fiul lui Dumnezeu, ci întotdeauna fiul lui David. Și casa pe care a ridicat-o nu este de nezdruncinat, spre deosebire de Biserică, care este adevăratul templu al lui Dumnezeu, care nu este în ziduri, ci în inimile și credința oamenilor care cred în El și sunt numiți credincioși. • Același templu al lui Solomon, deoarece a fost construit de mâini, a pierit de mâini. 27. În cele din urmă, tatăl său a profețit în psalmul 126 despre creațiile fiului său: „Dacă nu zidește Domnul casa, în zadar muncesc cei ce o zidesc; dacă nu păzește Domnul cetatea, în zadar veghează străjerul.” [438]

14. 1. Din aceasta devine clar că toți profeții au prezis despre Hristos, că El, odată născut trupește în linia lui David, va construi un templu veșnic pentru Dumnezeu, care este Biserica, și va chema toate neamurile la adevărata religie a lui Dumnezeu. 2. Acest templu nemuritor este o casă credincioasă și, dacă cineva nu aduce jertfă în el, nu va primi nemurirea ca recompensă. 3. Întrucât constructorul acestui templu mare și veșnic este Hristos, este firesc ca El să rămână în el ca Preot veșnic; este imposibil să ajungi altfel la sanctuarul templului și la contemplarea lui Dumnezeu, decât prin Cel care a construit templul. 4. David în Psalmul 109 afirmă acest lucru, spunând: „Din pântece, înaintea luceafărului dimineții, nașterea ta a fost ca roua. Domnul a jurat și nu Se căiește: Tu ești preot pe vecie, după rânduiala lui Melhisedec.” [439] 5. De asemenea [se spune] în *Prima Carte a Regilor* : „Îmi voi ridica un preot credincios; el va face după inima și sufletul meu... și va umbla neîncetat înaintea unsului meu.” [440]

6. Cine era acest viitor [Mare Preot], căruia Dumnezeu îi promisese preoția, Zaharia l-a definit cel mai clar, chiar numindu-L. Căci el a zis așa: „Apoi mi-a arătat pe Isus, marele preot, stând înaintea îngerului Domnului, și pe Satana stând la dreapta lui, ca să-l stea împotrivă. 7. Domnul a zis Satanei: „Domnul să te mustre, Satano! Domnul, care a ales Ierusalimul, să te mustre! Nu este acesta un tăciune scos din foc? Isus era îmbrăcat în haine murdare și stătea înaintea îngerului. Îngerul, răspunzând, a vorbit astfel celor ce stăteau înaintea lui: 8. Scoate-i hainele murdare! Și i-a zis: „Iată, ți-am îndepărtat nelegiuirea și te voi îmbrăca cu haine.” Și el a zis: „Pune-i o mitră curată pe cap.” I-au pus o mitră curată pe cap și l-au îmbrăcat cu haine. Îngerul Domnului stătea acolo. Îngerul Domnului a mărturisit și a zis lui Iosua: 9. „Așa vorbește Domnul oștirilor: «Dacă vei umbla pe căile Mele și dacă vei păzi poruncile Mele, atunci vei judeca casa Mea și vei păzi curțile Mele și te voi face să umbli în mijlocul celor ce stau aici. Ascultă acum, Iosua, marele preot!»” [441] 10. Cine nu va decide, așadar, că

evreii nu au fost lipsiți de minte atunci când, în ciuda faptului că ei înșiși au citit și au auzit toate acestea, și-au ridicat mâinile nelegiuite împotriva Dumnezeului lor?

11. Din vremea lui Zaharia până în al cincisprezecelea an al lui Tiberius Cezar, când Isus a fost răstignit, au trecut cam cinci sute de ani; căci el a trăit pe vremea lui Darius și Alexandru, care au domnit puțin după alungarea lui Tarquinius cel Mândru. 12. Dar evreii au fost din nou prinși în capcana minciunii și a erorii, crezând că toate acestea erau spuse despre Isus, fiul lui Nun, care a fost succesorul lui Moise, sau despre Isus, preotul, fiul lui Iosedec; dar nu era nimic în ele care să corespundă cu ceea ce povestise profetul. 13. Căci ei nu erau niciodată îmbrăcați în [haine] murdare, întrucât primul era un conducător foarte puternic al acelor [evrei], iar al doilea un preot; nu suferiseră niciun dezastru, astfel încât să poată fi considerați „tăiuri scoase din foc”, nici nu stătuseră înaintea privirii lui Dumnezeu sau a îngerilor, iar profetul nu vorbea atât de mult despre trecut, cât despre viitor.

14. De aceea, [profetul] a vorbit despre Isus, Fiul lui Dumnezeu, prin care a revelat că El va veni mai întâi în umilință și în trup. Căci „hainele murdare” semnifică faptul că, după ce a zidit un templu pentru Dumnezeu, El a suferit ca un tăciune din cauza focului, adică a suferit din cauza oamenilor și a fost complet mistuit. Căci poporul de rând numește un tăciune un buștean pe jumătate ars și stins, scos din foc. 15. În ce fel și cu ce instrucțiuni a fost trimis de Dumnezeu pe pământ, și anume, pentru ca, după ce a împlinit voia Tatălui Preaînalt, să primească dreptul de a judeca și [să aibă] putere veșnică, a explicat Duhul lui Dumnezeu, dezvăluind viitorul prin profet. 16. „Dacă vei umbla pe căile Mele”, spune El, „și vei împlini legile Mele, vei judeca casa Mea”.

Ceea ce înseamnă căile lui Dumnezeu și ce înseamnă poruncile Sale este destul de clar și nu are două înțelesuri. 17. Căci atunci când Dumnezeu a văzut că răutatea și cultul zeilor falși ajunseseră la o asemenea putere pe pământ, încât numele Său aproape dispăruse din memoria omenească, întrucât evreii, singurii cărora le-a fost încredințată taina lui Dumnezeu, părăsindu-L pe Dumnezeul cel Viu, prinși de demoni în plasa înșelăciunii, s-au abătut către închinarea la [zei] fictivi și nu au vrut să se întoarcă la Dumnezeu, în ciuda chemărilor profeților, [atunci] L-a trimis pe Fiul Său, cel mai mare dintre îngeri, la oameni pentru a-i întoarce de la cultele nelegiuite și fără rod la cunoașterea și închinarea la Dumnezeul adevărat și, de asemenea, pentru a le întoarce mintea de la nebunie la înțelepciune și pentru a le lipsi faptele de nedreptate și a le umple de dreptate. 18. Acestea sunt căile lui Dumnezeu pe care El a poruncit să le urmeze și acele porunci pe care Le-a încredințat spre a fi respectate. Același [Fiu] a demonstrat credință față de Tatăl. Căci El a învățat că Dumnezeu este unul și că numai El trebuie venerat; și El nu S-a numit niciodată Dumnezeu, căci fidelitatea nu ar fi fost păstrată dacă Mesagerul, după ce i-a respins pe zei, recunoscându-L pe

unicul Dumnezeu, ar fi proclamat un altul în afară de acesta. 19. Aceasta ar fi însemnat că El nu era Mesagerul acelui singur Dumnezeu Care L-a trimis, ci ar fi însemnat că El a acționat conform Lui Însuși și S-a separat de Cel Care avea să apară în splendoare. 20. Și pe baza faptului că El a urmat [prescrierile] cu atâta credință, întrucât Nu a dobândit nimic pentru Sine, deoarece a îndeplinit poruncile Celui care L-a trimis, El a primit atât titlul de preot veșnic, cât și onoarea regelui suprem, și autoritatea unui judecător, și numele lui Dumnezeu.

15. 1. După ce am vorbit despre a doua naștere, când [Fiul] S-a revelat oamenilor în trup, să trecem acum la acele realizări minunate care, deși erau dovezi cerești ale virtuții Sale, au fost percepute de evrei ca [faptele] unui magician.

2. De îndată ce a ajuns la o anumită vârstă [coepit adolescere], a fost spălat în râul Iordan de profetul Ioan, pentru ca prin botez spiritual să-Și spele păcatele, nu ale Sale, pe care nu le avea deloc, ci trupul pe care îl luase asupra Sa: astfel încât, așa cum i-a mântuit pe evrei prin ritul circumciziei, tot așa să-i mântuiască pe neamuri prin botez, adică printr-o abluțiune curățitoare. 3. Atunci s-a auzit un glas din cer: „Tu ești Fiul Meu; astăzi Te-am născut.” [442] Aceste cuvinte se găsesc în profețiile lui David. Și Duhul lui Dumnezeu S-a pogorât peste El, luând chipul unui porumbel alb. 4. După aceasta, a început să facă mari binecuvântări, și nu cu ajutorul înșelăciunilor magice, care nu conțin nimic adevărat și durabil, ci datorită puterii și autorității cerului: aceste binecuvântări fuseseră prezise mai înainte de profeți.

5. Aceste fapte au fost atât de mărețe încât o singură carte nu ar fi suficientă pentru a le consemna. De aceea, le voi enumera pe scurt și în general, fără a specifica persoane sau locuri, pentru a putea ajunge la descrierea patimilor și morții Sale pe cruce, la care narațiunea mea s-a grăbit de mult timp. 6. Beneficiile Sale, pe care Apollo le-ar fi numit miraculoase, au fost de așa natură încât, oriunde mergea, cu un singur cuvânt și într-o clipă [Isus Hristos] îi vindeca pe bolnavi, pe infirmi și pe cei chinuiți de tot felul de neputințe. El vindeca astfel încât oamenii care își pierduseră toate membrele, regăsind brusc puterea, cărau înapoi paturile în care fuseseră aduși recent. 7. Șchiopilor și celor afectați de boli ale picioarelor le-a dat nu numai puterea de a merge, ci și de a alerga. Iar celor a căror vedere era în cel mai mare întuneric [din cauza orbirii], le-a redat vederea anterioară. 8. A umplut limbile muților cu grai. De asemenea, a deschis urechile surzilor și i-a făcut să audă. I-a purificat pe cei întinați și pe cei rușinați. 9. Și toate acestea El nu le-a făcut prin acțiunea mâinilor Sale sau prin vreun remediu, ci prin cuvânt și poruncă, așa cum prezisese deja Sibila:

El creează totul cu cuvântul său și vindecă orice boală [443]

10. Și nu este de mirare că El a săvârșit aceste minuni prin intermediul cuvântului, căci El Însuși era Cuvântul lui Dumnezeu, pe care virtutea și puterea cerească L-a susținut. 11. Și nu numai că a redat puterea celor slabi și slabi, a redat sănătatea bolnavilor, a dat încredere celor nefericiți și descurajați, ci a și înviat morții, ca și cum i-ar fi trezit din somn, întorcându-i la viață.

12. Evreii care au văzut aceasta au afirmat că El a făcut toate acestea cu ajutorul puterii demonice, deși viitorul care se întâmpla [înaintea ochilor lor] era conținut în scripturile lor secrete. 13. Căci citeau printre alte profeții cuvintele lui Isaia: „Întăriți mâinile slăbite și întăriți genunchii tremurândi! Spuneți celor cu sufletul înfricoșător: Fiți tari, nu vă temeți! Iată, Dumnezeul nostru vine răzbunarea, plata lui Dumnezeu; El va veni și vă va mântui. Atunci ochii orbilor se vor deschide și urechile surzilor se vor destupa. 14. Atunci șchiopul va sări ca un cerb și limba muților va cânta: căci în pustie vor țâșni ape și în pustietate râuri.” [444]

15. Dar Sibila a anunțat același lucru în următoarele cuvinte:

...și morții vor învia pretutindeni, șchiopii vor umbla repede, surzii vor putea auzi, orbii vor vedea, muții vor dobândi darul vorbirii. [445]

16. Din cauza acestor virtuți și lucrări divine ale Sale, o mare mulțime de oameni schilozi, bolnavi și însetați de vindecare au venit la El, apoi S-a suit pe un munte pustiu ca să se roage acolo. În timp ce a stat acolo trei zile, oamenii erau chinuiți de foame; El i-a chemat pe ucenici, întrebându-i câtă mâncare au adus cu ei. Ei au răspuns că aveau cinci pâini și doi pești în coș. El a poruncit să li se aducă, iar oamenii, împărțindu-se în cincizeci de persoane, s-au așezat [să mănânce]. 17. După ce ucenicii au făcut aceasta, El a frânt pâinile în bucăți mici și a împărțit carnea peștelui: amândouă s-au înmulțit în mâinile Sale. Și când le-a poruncit ucenicilor să împartă aceasta oamenilor, cinci mii de oameni au fost hrăniți și, pe lângă acestea, douăsprezece coșuri s-au umplut cu bucățile rămase. [446] Cine poate spune sau face un lucru mai minunat? 18. Și Sibila a proclamat odată acest lucru, într-un verset care spune următoarele:

Cu cinci pâini și un pește din mare va hrăni cu ușurință cinci mii de oameni în deșert; apoi, adunând firimiturile care au mai rămas din mâncare, va umple douăsprezece coșuri cu ele, pentru ca speranța să vină la neamuri. [447]

19. Acum, nu cred că acest lucru s-ar fi putut face prin magie, a cărei experiență nu servește la nimic altceva decât la a înșela ochii. 20. Dar Iisus, așa cum s-a spus [în Scriptură], după ce S-a retras pe munte să se roage, le-a poruncit ucenicilor să ia o corabie și să meargă înaintea lui. 21. Dar ucenicii, după ce au pornit [în călătorie] în aceeași seară [și au navigat] cu un vânt potrivnic, au început să-și piardă puterile și, când ajunseseră deja la mijlocul călătoriei, Iisus

s-a apropiat de ei, mergând cu picioarele pe mare, mergând ca pe uscat: [448] dar nu așa cum și-au imaginat poeții despre Orion mergând pe mare, care, după ce și-a scufundat o parte din corp [în mare], s-a ridicat cu umerii deasupra apei.

22. Și altă dată, după ce a adormit în corabie, S-a trezit din somn și a poruncit vântului să se oprească îndată, și furtuna care îi îngrozise pe mulți s-a potolit: și îndată, la cuvântul Lui, s-a făcut liniște. [449] 23. Poate că ei calomniază Sfintele Scripturi, când susțin că așa ceva era în puterea Lui, că prin puterea Lui a făcut să oprească vânturile și să se potolească marea, și că bolile s-au retras și morții au înviat? 24. Dar acest lucru a fost prezis de versetele Sibilelor, dintre care una, al cărei [vers] este citat mai sus, spune astfel:

Cu un cuvânt El va potoli vânturile și va liniști marea, El va aduce pace și credință pretutindeni, rătăcind prin lume. [450]

25. Și o alta îi repetă:

El va umbla pe valuri, va elibera oamenii de boli, va învia morții și va alunga chinurile grele, va hrăni pe toți cu pâine dintr-un traistă până se vor sătura. [451]

26. Unii, fiind convinși de aceste mărturii, obișnuiesc să afirme în apărarea lor că aceste versete nu sunt ale Sibilei, ci au fost inventate și compuse de noi [creștinii]. 27. Acest lucru, desigur, nu va fi presupus de nimeni care i-a citit pe Cicero sau Varro, nici de ceilalți antici care au menționat Sibilele Eritreene și alte Sibile, din ale căror cărți am citat aceste exemple; căci acei autori au trăit înainte ca Hristos să se nască a doua oară în trup. 28. Dar nu mă îndoiesc că acele versete au fost considerate nonsensuri în vremurile de demult, deoarece nimeni nu le-a înțeles. Căci ele au prezis unele miracole, dar nici principiul, nici timpul, nici autorul lor nu au fost numiți. 29. În cele din urmă, Sibila Eritreeană [însăși] spune că va fi numită nebună și mincinoasă. Căci ea a spus așa:

...<vor spune ei>... Sunt un mincinos nebun.

Dar când se va întâmpla totul, îți vei aminti imediat de cuvintele mele.

Și nu mă veți considera nebună - o mare proorocă a lui Dumnezeu. [452]

30. Așadar, timp de multe secole [profețiile] au fost respinse, iar atenția a început să fie atrasă după ce nașterea și patimile lui Hristos au dezvăluit sensul lor secret: precum și cuvântările profeților, care timp de 1500 de ani sau mai mult au fost citite de poporul evreu, dar au rămas de neînțeles până când Hristos le-a explicat atât prin cuvânt, cât și prin faptă. 31. Căci profeții au vestit toate acestea;

dar nimeni nu a putut înțelege ce au spus până când totul nu s-a împlinit complet.

16.1 Ajung acum la suferințele în sine [ale lui Isus], care de obicei ni se reproșează, pentru că îl cinstim pe un om care a acceptat de la oameni atât torturi, cât și o execuție cumplită: voi arăta că acele suferințe pe care El le-a acceptat au o semnificație mare și divină și că numai în ele se află virtutea, adevărul și înțelepciunea. 2. Căci dacă El ar fi trăit pe pământ în deplină fericire și și-ar fi petrecut întreaga viață în cea mai mare fericire, atunci niciun om rațional nu ar fi crezut că El este Dumnezeu și nici nu L-ar fi considerat vrednic de slava divină. Așa fac oamenii care nu cunosc adevărul divin, care nu numai că cinstesc lucrurile stricăcioase, forțele slabe și alte bunuri [pământești], ci le și îndumnezeiesc și chiar se dedau în mod conștient la amintirile morților. Ei o cinstesc pe Fortuna, care este deja moartă, pe care oamenii înțelepți nici măcar nu se gândesc să o cinstească atunci când este în viață și există. 3. Căci nu există nimic printre treburile pământești mai vrednic de respect pentru cer, căci numai virtutea și dreptatea pot fi considerate adevărat bine, ceresc și veșnic, întrucât nu sunt date nimănui și nu sunt luate de la nimeni.

j

4. Întrucât Hristos a venit pe pământ înarmat cu această virtute și dreptate [adevărată], ba chiar, întrucât El Însuși este Virtute și Dreptate, El a coborât pentru a-i învăța [pe oameni] și a-i educa în ele. Plin de această instrucțiune și însărcinare de la Dumnezeu, pentru virtutea însăși, pe care El a propovăduit-o și a împlinit-o, El a meritat să fie considerat Dumnezeu de către toate popoarele. 5. Și astfel, când o mulțime de oameni venea continuu la El, fie datorită dreptății pe care o propovăduia, fie datorită minunilor pe care le săvârșea, și ascultau instrucțiunile Sale; Și când toți au început să creadă că El era mesagerul lui Dumnezeu și Fiul lui Dumnezeu, atunci nobilii evreilor și preoții cei mai de seamă, cuprinși de mânie pentru că erau mustrați de El ca păcătoși și amărâți pentru că vedeau că o mare mulțime se aduna la El, neglijându-i și întorcându-se de la ei, și orbiți de nebunia și eroarea care era culmea crimei lor și uitând poruncile cerului și ale profeților, au ieșit împotriva Lui și au ținut o consultare nelegiuită despre moartea și răstignirea Sa, pe care profeții o descriseseră cu mult timp în urmă. 6. Căci și David, la începutul psalmilor săi, prevăzând prin Duhul cât de mult vor cădea în greșeală, a zis: „Ferice de omul care nu se duce după sfatul celor răi!” [453] 7. Și Solomon, în cartea *Înțelepciunii,* a folosit aceste cuvinte: „Să întindem o cursă celui drept, căci el este o povară pentru noi și se opune faptelor noastre, ne mustră pentru păcatele împotriva legii și ne batjocorește pentru păcatele educației noastre; el declară că are cunoaștere de Dumnezeu și se numește fiul Domnului; el este înaintea noastră - mustrarea gândurilor noastre. Ne este greu chiar și să-L privim; căci viața Lui nu este ca

viața altora și căile Lui sunt diferite; 8. ne consideră o urâciune și se ferește de căile noastre ca de la necurăție; binecuvântează sfârșitul celui drept și în zadar Îl numește pe Dumnezeu Tatăl Său. Să vedem dacă cuvintele Lui sunt adevărate și să testăm care va fi rezultatul Lui... 9. Să-L testăm cu insultă și chin, ca să-I cunoaștem smerenia și să-I vedem blândețea; să-L condamnăm la o moarte necinstită... 10. Așa au rațional ei și s-au înșelat; căci răutatea lor i-a orbit; și nu au cunoscut tainele lui Dumnezeu." [454] Nu a descris Solomon acel consiliu criminal adunat de cei răi împotriva lui Dumnezeu în așa fel încât pare că el însuși ar fi prezent? Totuși, de la Solomon, care a anunțat acest lucru, până la momentul în care au avut loc aceste evenimente, au trecut 1010 ani. 11. Noi nu am inventat nimic și nu am adăugat nimic. Acei evrei care au făcut toate acestea aveau acele cuvinte [ale lui Solomon] și chiar și cei împotriva cărora au fost pronunțate le citeau. Chiar și acum, moștenitorii numelui și crimei lor au această carte și, citind-o zilnic, își *proclamă* sentința prezisă de profet, dar nu au recunoscut-o niciodată [adică sentința] în inimile lor, ceea ce face parte și din condamnarea lor.

12. Și astfel evreii [de frunte], mustrați constant de Hristos, care îi mustra pentru păcatele și nedreptatea lor și aproape abandonați de poporul [lor], au decis să-L omoare. Smerenia Lui nu a făcut decât să sporească îndrăzneala planului lor. 13. Căci atunci când au citit cu ce vitejie și cu ce strălucire va veni Fiul lui Dumnezeu din ceruri și când L-au văzut pe Isus smerit, calm, jalnic și urât, nu au crezut că El este Fiul lui Dumnezeu, neștiind că profeții au prezis două dintre venirea Lui. Prima - în slăbiciune fizică și întuneric, a doua - în slava puterii și strălucirii. 14. Despre prima, David spune așa în psalmul 71: „El va coborî ca ploaia pe o pajiște cosită... În zilele Lui, cei drepți vor înflori și va fi belșug de pace până când va înceta luna." [455] Căci, precum apa de ploaie, dacă cade pe o piele de oaie, nu este observată, pentru că nu face zgomot, tot așa Hristos, spune el, [adică] Psalmistul], va veni pe pământ fără prea multă vizibilitate, pentru a stabili dreptatea și pacea. 15. Isaia relatează, de asemenea, următoarele: „Doamne, cine a crezut în vestea noastră și cui i s-a descoperit brațul Domnului? Căci El a crescut înaintea Lui ca o odraslă fragedă, ca o rădăcină dintr-un pământ uscat; n-avea nici formă, nici frumusețe; L-am văzut și nu era frumusețe în El ca să-L dorim. El era disprețuit și părăsit de oameni, un om al durerilor și obișnuit cu suferința; și Ne-am ascuns fețele de El; era disprețuit și nu L-am ținut în seamă. 16. Totuși, El a luat necazurile noastre și a luat asupra Sa necazurile noastre; „ L-am considerat a fi lovit, lovit și smerit de Dumnezeu. Dar El a fost rănit pentru fărădelegile noastre, a fost zdrobit pentru nelegiuirile noastre; pedeapsa care ne dă pacea *a fost* peste El și prin rănile Lui suntem vindecați." „Toți noi am rătăcit ca niște oi, fiecare ne-am întors pe calea lui, dar Domnul a făcut să cadă asupra lui nelegiuirea noastră a tuturor." [456] 17. Sibila vorbește în același fel:

El nu va veni la judecată în glorie, ci ca un muritor nenorocit,

Fără frumusețe, fără onoare, ca să dau speranță celor nefericiți. [457]

Nerecunoscându-și Dumnezeul din cauza acestei înfățișări umilitoare, evreii au adunat un sobor josnic pentru a-l lua viața Celui care venise să-i învie.

17. 1. Dar mânia și ura lor, pe care le purtau în sufletele lor, dădeau și alte motive. Ei spuneau că el a încălcat Legea lui Dumnezeu dată prin Moise, și anume, nu a respectat Sabatul, practicând [în această zi] vindecarea oamenilor; a respins circumcizia; a abolit interdicția cărnii de porc. 2. De aceste reguli depinde taina religiei iudaice. Și astfel, ca urmare a acestui fapt, preoții au început să incite acea parte a poporului care nu trecuse încă la Hristos, căutând să-L declare nelegiuit, pentru că a încălcat Legea lui Dumnezeu, deși a făcut toate acestea nu după propria Sa înțelegere, ci după voia lui Dumnezeu și în conformitate cu ceea ce preziseseră profeții. 3. Căci Mica a prezis în felul următor că va fi dată o nouă Lege: „Căci din Sion va ieși Legea și cuvântul Domnului din Ierusalim. El va judeca multe popoare și va mustra multe neamuri.” [458] 4. Într-adevăr, acea primă Lege care a fost dată prin Moise nu a fost dată pe Muntele Sion, ci pe Muntele Horeb. Sibila sugerează, de asemenea, că această Lege va fi abolită de Fiul lui Dumnezeu:

Când tot ce am prezis acum se va împlini, legea se va dizolva complet în El [459]

5. Chiar și Moise însuși, prin care le-a fost dată Legea și prin încăpățânarea căreia au urmat-o s-au îndepărtat de Dumnezeu și nu L-au recunoscut, a prezis că un mare profet va fi trimis de Dumnezeu și că El va fi mai presus de Lege și va aduce voia lui Dumnezeu poporului. 6. În *Deuteronom, el* a scris astfel: „Și Domnul mi-a zis: ... Le voi ridica un profet din mijlocul fraților lor, ca tine, și voi pune cuvintele Mele în gura Lui și El le va spune tot ce-I poruncesc; dar pe oricine nu ascultă de cuvintele Mele, pe care (acel profet) le va spune în numele Meu, de la el voi cere socoteală.” [460] 7. Desigur, Domnul a prezis prin însuși legiuitorul că Fiul Său va fi trimis, adică Legea vie și autentică, și că cea veche, dată printr-un muritor, va fi desființată pentru a se instaura din nou prin Cel ce este veșnic Legea veșnică.

8. Ieremia a profețit și el despre abolirea circumciziei: „Căci așa vorbește Domnul către bărbații lui Iuda și Ierusalim: «Crăpați-vă câmpuri noi și nu semănați printre spini. Tăiați-vă împrejur pentru Domnul și îndepărtați prepușul inimii voastre, bărbați ai lui Iuda și locuitori ai Ierusalimului, ca nu cumva mânia Mea să se izbucnească ca focul și să ardă nestins.” [461] 9. Însuși Moise [spune]: „Domnul Dumnezeul vostru vă va tăia împrejur inima și inima seminței voastre, ca să iubiți pe Domnul Dumnezeul vostru.” [462] La fel și Iosua, succesorul său: „În vremea

aceea, Domnul i-a zis lui Iosua: «Fă-ți cuțite ascuțite (de piatră) și taie împrejur pe copiii lui Israel a doua oară.” [463] 10. El a spus că va exista o a doua circumcizie, nu a trupului, ca prima, pe care evreii o mai fac, ci a inimii și a duhului, pe care Hristos, adevăratul Isus, a adus-o. 11. Căci profetul nu spune: «Domnul mi-a zis», ci spune: «Domnul i-a zis lui Isus».” Prin urmare, devine clar că discursul nu era despre el, ci despre Hristos, căruia Dumnezeu îi vorbea atunci. 12. Căci acel Isus Navin era un tip al lui Hristos. La început a fost numit Osea, dar Moise, prevăzând viitorul, a poruncit să fie numit Isus, pentru ca (întrucât a fost ales ca lider militar împotriva lui Amalec, care încerca să-i atace pe fiii lui Israel) să-l poată învinge pe inamic prin imaginea numelui și să conducă poporul în țara făgăduită. 13. Și de aceea i-a succedat lui Moise, pentru a descoperi că noua lege dată prin Isus Hristos succede vechei legi date prin Moise. 14. El a introdus acea [primă] circumcizie cu același înțeles. Căci dacă Dumnezeu ar fi vrut circumcizia [prepuțului], l-ar fi creat inițial pe om în așa fel încât acesta să nu aibă prepuț. Dar a fost [introdusă] ca un prototip al celei de-a doua circumcizii, semnificând că sufletul trebuie deschis, adică este necesar să trăim cu o inimă deschisă și curată, căci partea circumcisă seamănă cu inima și ascunde ceea ce ar trebui să ne fie rușine. 15. Din acest motiv, Dumnezeu a poruncit deschiderea sufletului, pentru a ne determina astfel să nu păstrăm secrete în suflet, adică să nu încercăm să ascundem în noi înșine ceea ce ar trebui să ne fie rușine. 16. Aceasta este circumcizia inimii despre care vorbesc profeții. Aceasta este ceea ce Dumnezeu a transferat din trupul muritor în suflet, care singur este nemuritor. 17. Într-adevăr, dorind să ne asigure viața și sănătatea prin mila Sa veșnică, El ne-a oferit în acea circumcizie pocăință, astfel încât, dacă ne deschidem inimile, adică dacă ne recunoaștem păcatele înaintea lui Dumnezeu, vom obține iertare, care va fi refuzată celor neascultători și își ascund crimele. Căci El nu prețuiește aparențele exterioare, precum omul, ci adâncimile și ascunzișurile sufletului.

18. Același lucru este valabil și pentru interdicția [de a consuma] carne de porc. Când Dumnezeu a poruncit să se abțină de la aceasta, El a vrut mai presus de toate ca [evreii] să înțeleagă că trebuie să se abțină de la păcat și necurăție. 19. Căci porcul este un animal murdar și neîngrijit, nu privește niciodată spre cer, ci sfâșie pământul încontinuu atât cu corpul, cât și cu botul, îngrijindu-se doar de burta și hrana sa. Cât timp este viu, nu servește niciunui scop util, spre deosebire de alte animale care fie transportă oameni, fie îi ajută la aratul pământului, fie trag căruțe, fie cară poveri grele în spate, fie dau lână pentru confecționarea hainelor, fie dau lapte, fie servesc drept paznici pentru case. 20. De aceea, El a interzis folosirea cărnii de porc, ca oamenii să nu imite viața porcilor, care sunt îngrășați doar pentru tăiere; ca să nu le pese de burta și plăcerea lor, în timp ce uită să urmeze dreptatea și se supun morții. 21. Și, de asemenea, ca să nu se cufunde în patimi rușinoase, așa cum face porcul, care se tăvălește peste tot în noroi; și ca [oamenii] să nu se pângărească cu noroi. Căci cei care se închină la

[mulți] zei, adică pământului și noroiului, se acoperă cu noroi. Astfel, toate regulile Legii iudaice poartă dreptatea în sine, dar sunt date într-o formă ambiguă, ascunzând sensul spiritual sub o imagine carnală.

18.1 Și astfel, când Hristos a împlinit ceea ce Dumnezeu plănuise să facă și ceea ce prezisese prin profeții Săi cu multe secole înainte, [evreii], entuziasmați de aceasta, neînțelegând Scripturile Divine, s-au adunat pentru a-L condamna pe Dumnezeul lor. 2. Și deși Hristos cunoștea viitorul și în curând Însuși a dezvăluit că era destinat să accepte moartea pentru binele multora, totuși S-a retras împreună cu ucenicii Săi, nu pentru a supraviețui, căci trebuia să sufere și să îndure [chinurile crucii], ci pentru a arăta că așa trebuie să acționeze cineva în toate persecuțiile, pentru a nu fi cauza propriei nenorociri și, de asemenea, [S-a retras], pentru a arăta că va fi trădat de unul dintre ucenici.

3. Și Iuda, înșelat de răsplată, L-a predat iudeilor. 4. Și aceștia, după ce L-au prins pe Hristos și L-au adus la Pontius Pilat, care era atunci guvernator în Siria, au cerut să fie răstignit pe cruce, reproșându-i lui Hristos doar pentru că se numește Fiul lui Dumnezeu și regele iudeilor și, de asemenea, pentru că spune: „Dacă distrugi templul acela care a fost construit în patruzeci și șase de ani, îl voi zidi din nou în trei zile, fără ajutorul mâinilor”, [464] arătând spre iminenta Lui suferință și spre faptul că El, ucis de evrei, va învia a treia zi. Căci El Însuși este adevăratul templu al lui Dumnezeu. 5. Aceste cuvinte păreau să-i mustre pe cei răi și criminali. Pilat, când a auzit aceste cuvinte și când Hristos nu a spus nimic în propria Sa apărare, a declarat că nu vede nimic vrednic de condamnare în El. Dar acei acuzatori cei mai nedrepți, împreună cu oamenii pe care îi incitaseră [împotriva lui Hristos], au început să strige ca răspuns și cu cuvinte nelegiuite să ceară o cruce pentru El. 6. Atunci Pontius a fost copleșit – atât de strigătele lor, cât și de instigarea tetrarhului Irod, care se temea că va fi deposedat de împărăție. Și totuși Pontius Pilat n-a îndrăznit să dea el însuși osânda, ci a dat-o în mâinile iudeilor, ca ei înșiși să-L judece după Legea lor.

7. Și L-au dus, biciuindu-L cu biciuri, și înainte de a-L răstigni, L-au batjocorit: îmbrăcați în haine de purpură și încoronați cu spini, L-au salutat ca pe un rege și I-au dat mâncare amară și o băutură amestecată cu oțet. 8. După aceea, L-au scuipat în față și L-au lovit cu mâinile, iar după ce torționarii înșiși I-au smuls hainele, I-au împărțit tunica și mantaua între ei. 9. Și în timp ce făceau toate acestea, El nu a scos niciun cuvânt din gura Lui, ca și cum ar fi fost mut. Apoi L-au spânzurat între doi criminali care fuseseră condamnați pentru jaf și L-au răstignit pe cruce. 10. Cum aș putea atunci plânge pentru o astfel de crimă? Și cu ce cuvinte aș putea deplânge o astfel de crimă? Căci nu vorbim despre răstignirea lui Gavius, [465] pe care Marcus Tullius, cu toată puterea și forța elocvenței sale, a descris-o ca și cum ar fi venit din adâncul talentului său, spunând însă că a fost o faptă nedemnă atunci când un cetățean roman a fost

răstignit pe o cruce împotriva tuturor legilor. 11. Deși Gavius era nevinovat și nu merita acea execuție, totuși era un om muritor și a fost executat de un om necinstit care nu avea nicio idee despre dreptate. 12. Ce vom spune atunci despre acea crimă când Dumnezeu a fost răstignit pe cruce de către închinătorii lui Dumnezeu? Cine este atât de elocvent pentru aceasta și înarmat cu o asemenea bogăție de cuvinte și gânduri? Ce vorbire este atât de bogată în cuvinte încât să jelească pe bună dreptate acea răstignire pe care lumea însăși și toate elementele lumii au jelit-o?

13. Faptul că acest lucru se va întâmpla a fost prezis atât de discursurile profeților, cât și de cântecele Sibilelor. Isaia scrie: „Nu m-am împotrivit, nu m-am întors. Mi-am dat spatele celor ce mă loveau și obrajii celor ce îmi smulgeau obrajii; nu Mi-am ascuns fața de batjocură și de scuipat.” [466] 14. David a spus în mod similar în Psalmul 34: „Batmanerii s-au adunat împotriva mea, nu știu de ce; m-au ocărât și nu au încetat. Cu batjocură fățișă își scrâșneau dinții împotriva mea.” [467] 15. Sibila a arătat același viitor:

În cele din urmă, va cădea în mâinile necredincioșilor, care nu sunt pălmuiți, vor începe să-L plesnească pe Dumnezeu cu mâinile lor păcătoase, scuipând salivă plină de otravă din buzele lor murdare. Își va expune spatele sfânt loviturilor de bici. [468]

16. De asemenea, referitor la tăcerea Sa, pe care a păstrat-o cu statornicie până la moartea Sa, Isaia spune: „El a fost dus ca o oaie la junghiere și ca un miel mut înaintea celor ce-l tund, așa că nu Și-a deschis gura.” [469] 17. Și Sibila menționată mai sus:

El va păstra tăcerea sub lovituri, ca să nu știe cine este El, al cui este și de unde vine; dar El va spune cuvântul Său celor căzuți. Și Îl vor încununa cu o coroană de spini. [470]

18. Referitor la mâncarea și băutura pe care I le-au dat evreii înainte de a-L răstigni, David a spus în Psalmul 68: „Mi-au dat fiere ca hrană și, în setea mea, mi-au dat să beau oțet.” [471] 19. Acest viitor a fost confirmat și de Sibilă:

L-au hrănit cu fiere și I-au dat să bea oțet amar, Ei vor primi pedeapsa pentru această masă dușmănoasă [472]

20. Și o altă Sibilă a mustrat poporul evreu cu aceste cuvinte:

Căci în nebunia ta nu ți-ai recunoscut Domnul, Care a venit la oamenii muritori, Pe care L-ai încoronat cu spini țepoși, amestecând răutatea neagră cu îndrăzneala. [473]

21. Faptul că evreii și-ar ridica mâna împotriva Dumnezeului lor și L-ar da spre execuție este mărturia profeților, după cum urmează. 22. Este scris astfel în Ezra: „Și Ezra a zis poporului: «Aceste Paște sunt Mântuitorul nostru și refugiul nostru. Gândiți-vă și lăsați-vă să vă intre în inimi că trebuie să-L umilim pe cruce și *după* **aceasta** să ne încredem în El, pentru ca acest loc să nu fie niciodată părăsit, așa cum a spus Domnul Dumnezeul oștirilor. Dar dacă nu credeți în El și nu ascultați propovăduirea Lui, veți deveni de râsul neamurilor.» [474] 23. Din aceasta este clar că evreii nu aveau altă speranță decât să se curețe de sânge și să se încreadă în Cel pe care L-au lipsit de viață. 24. Isaia prezice, de asemenea, crima lor și spune următoarele: „El a fost luat din temniță și de la judecată; dar cine va vesti neamul Lui? Căci a fost izgonit din țara celor vii, pentru fărădelegile poporului Meu a fost lovit. I-au dat mormântul cu cei răi, dar a fost îngropat cu cei bogați, pentru că nu păcătuise și nu s-a găsit viclenie în gura Lui... 25. De aceea, Îi voi da o parte cu cei mari și El va împărți prada cu cei puternici, pentru că Și-a vărsat sufletul până la moarte și a fost numărat printre cei fărădelegi, a purtat păcatul multora și a mijlocit pentru cei fărădelegi.” 26. De asemenea, David în Psalmul 93: „Se năpustesc ca o gloată împotriva sufletului celui drept și osândesc sânge nevinovat. Dar Domnul este cetățuia mea și Dumnezeul meu este stânca mea de adăpost.” [475] 27. De asemenea, Ieremia: „Domnul mi-a făcut cunoscut și știu; Tu mi-ai arătat faptele lor. Dar eu, ca un miel blând dus la tăiere, nu știam că au uneltit împotriva mea, *zicând* : «Să-i punem copacul *otrăvitor* drept hrană și să-l smulgem din pământul celor vii, ca să nu-i mai fie pomenit numele!»” [476] 28. Căci copacul semnifică crucea, iar hrana trupul său, căci el însuși este hrană și viață pentru toți cei ce cred în trupul pe care l-a purtat și în crucea pe care a fost răstignit. 29. Dar și mai clar Moise însuși a prezis acest lucru în *Deuteronom:* „Viața ta va atârna înaintea ta și vei tremura zi și noapte și nu vei fi sigur de viața ta.” [477] Și din nou în *Numeri:* „Dumnezeu nu este spânzurat ca un om, nici nu este necinstit ca fiul omului.” [478] Zaharia a prezis și următoarele: „Și se vor uita la Cel pe care L-au străpuns.” [479] 30. De asemenea, David în Psalmul 22: „Toate oasele mele ar putea fi numărate. Dar ei se uită și mă privesc ca o priveliște. Îmi împart hainele între ei și trag la sorți pentru îmbrăcămintea mea.” [480]31. Profetul nu a spus acestea despre sine. Căci era rege și nu suferise niciodată astfel de lucruri. Dar Duhul lui Dumnezeu a vorbit prin el, care a suferit toate acestea după 1050 de ani. Căci atâția ani sunt numărați de la domnia lui David până la moartea lui Hristos pe cruce. 32. Și Solomon, fiul său, care a întemeiat Ierusalimul, a profețit că acest oraș va pieri ca răzbunare pentru sfânta răstignire: „Dacă voi și fiii voștri vă abateți de la Mine și nu păziți poruncile și legile Mele, atunci voi nimici pe Israel de pe fața țării pe care le-am dat-o și voi lepăda templul pe care l-am sfințit pentru Numele Meu și Israel va fi de batjocură și de batjocură printre toate neamurile. Și oricine va trece pe lângă acest templu înalt va fi uimit și va șuiera și va zice: «De ce a făcut Domnul așa acestei țări și acestui templu?»” 33. Și vor zice: „Pentru că L-au părăsit pe Domnul Dumnezeul lor și l-au prigonit pe regele

lor, iubitul lui Dumnezeu, și L-au răstignit cu mare umilință - căci Dumnezeu i-a dat pradă unor astfel de nenorociri.” [481]

19. 1. Ce altceva se poate spune despre răutatea evreilor, decât că au fost lipsiți de vedere și loviți de o frenezie incurabilă, încât, citind zilnic profețiile, nu le înțelegeau și nu erau în stare să se apere de ceea ce făceau?

2. Când a fost răstignit pe cruce, El a strigat către Domnul cu glas tare și în cele din urmă Și-a dat duhul. În acel moment a fost un cutremur, iar perdeaua templului care despărțea cele două camere s-a rupt în două, iar soarele s-a ascuns brusc și întunericul a plutit peste pământ și [a durat] de la ora șase până la ora nouă. 3. Profetul Amos mărturisește despre aceasta: „Și se va întâmpla în ziua aceea”, zice Domnul Dumnezeu, „că voi face să apună soarele la amiază și voi întuneca pământul în plină zi. Și voi preface sărbătorile voastre în jale și toate cântecele voastre în tânguiri.” [482] 4. Același Ieremia: „Cea care a născut șapte zace leșinând, își dă suflarea; soarele ei a apus cât era încă zi; este rușinată și învăluită în robie. Și pe rămășița lor îi voi da sabiei în fața vrăjmașilor lor.” [483] 5. Și Sibila:

Cortina din templu se va rupe, iar ziua se va transforma brusc în noapte, care va acoperi întregul pământ în întuneric timp de trei ore [484]

6. Când s-a întâmplat aceasta, evreii, în ciuda semnelor cerești, nu au putut înțelege răutatea lor, dar, întrucât Hristos prezisese dinainte că va învia a treia zi, ei, temându-se că ucenicii vor fura și vor ascunde trupul și vor declara că Hristos a înviat, provocând astfel o mare confuzie în rândul oamenilor, L-au dat jos de pe cruce și au înconjurat [trupul] așezat în mormânt cu gărzi înarmate. 7. Acum, în a treia zi, înainte de zori, când s-a produs un cutremur, piatra funerară a fost mutată brusc, iar când gărzile, care erau stupefiate de groază, nu au văzut nimic, Hristos, ieșind din mormânt viu și nevătămat, s-a dus în Galileea să-și găsească ucenicii. Dar nu s-a găsit nimic în mormânt, afară de hainele care acopereau trupul Său. 8. Profeții anunțaseră că El nu va rămâne în iad, ci va învia a treia zi. David în Psalmul 16: „Căci nu vei lăsa sufletul meu în iad și nu vei îngădui ca Sfântul Tău să vadă stricăciunea.” [485] Același lucru în Psalmul 3: „Mă culc, dorm și mă scol, căci Domnul mă apără.” [486] 9. De asemenea, despre învierea Sa a mărturisit Osea, primul dintre cei doisprezece profeți [primus duodecim prophetarum]: „Acesta este fiul meu înțelept [Hie filius meus sapiens], altfel nu ar fi acum în chinurile copiilor săi și din mâna iadului îl voi smulge. Unde este judecata ta, moarte? Și unde este boldul tău?” [487] De asemenea, în alt loc: „După două zile ne va învia și a treia zi ne va învia.” [488] 10. Și de aceea Sibila spune că după trei zile de somn va pune limite morții:

El va cuceri destinul muritor, trezindu-se în a treia zi;

Apoi va părăsi morții și va apărea din nou în lume,

Numai celor aleși, după ce au deschis mai întâi începutul duminicii. [489]

11. Căci El, primind moartea, ne-a câștigat viața. Prin urmare, omul nu are altă speranță de nemurire decât credința în El și în faptul că a fost răstignit și a suferit pe acea cruce.

20. 1. Așadar, mergând în Galileea - căci nu voia să Se arate evreilor, nu voia să-i conducă la pocăință și nici să-i vindece pe acești răufăcători - El, adunând din nou ucenicii, le-a explicat cărțile Sfintei Scripturi, adică [a dezvăluit] secretele profețiilor, care înainte de a-l fi fost revelate, nu puteau fi înțelese de nimeni, din moment ce proclamau despre El și suferințele Sale. 2. De aceea Moise și aceiași profeți numesc Legea, care a fost dată evreilor, Legământul; căci dacă Testatorul nu ar fi murit, atunci Legământul nu ar fi putut dobândi forță juridică și nu ar fi fost posibil să se știe ce era scris în el, din moment ce ar fi fost ascuns și pecetluit.

3. Prin urmare, dacă Hristos nu ar fi acceptat moartea, Testamentul nu ar fi fost cunoscut, adică taina lui Dumnezeu nu ar fi putut fi revelată și înțeleasă. 4. Întreaga Scriptură este împărțită în două Testamente. Ceea ce a precedat venirea și pătimirea Domnului, adică Legea și Profețiile, este conținut în Vechiul Testament, dar partea care a fost scrisă după învierea Lui se numește Noul Testament. 5. Evreii folosesc Vechiul Testament, dar noi folosim Noul Testament; dar nu diferă unul de celălalt, căci Noul Testament este împlinirea Vechiului, iar Testatorul amândurora este unul singur, Hristos, care, suferind moartea pentru noi, ne-a făcut moștenitori ai împărăției veșnice, când poporul evreu a fost respins și dezmoștenit, așa cum mărturisește profetul Ieremia când spune următoarele: 6. „Iată, vin zile”, zice Domnul, „când voi face un legământ nou cu casa lui Israel și cu casa lui Iuda, nu ca legământul pe care l-am făcut cu părinții lor în ziua când i-am luat de mână ca să-i scot din țara Egiptului; legământ pe care l-au rupt, măcar că Eu eram soț pentru ei, zice Domnul.” [490] 7. Și în alt loc profețește într-un mod similar: „Mi-am părăsit casa și am dat moștenirea Mea în mâinile vrăjmașilor lor. Moștenirea Mea este pentru Mine ca un leu în pădure: Și-a ridicat glasul împotriva Mea, de aceea am urât-o.” [491] 8. Întrucât moștenirea Lui este Împărăția cerurilor, El spune cu siguranță că nu urăște moștenirea în sine, ci pe moștenitori, care, nerecunoscători și nelegiuiți, au ieșit împotriva Lui. 9. „Moștenirea Mea”, spune El, „a devenit pentru Mine ca un leu”, ceea ce înseamnă: „Am devenit pradă și hrană pentru moștenitorii Mei, care M-au jertfit ca pe vitele”. „Și-a ridicat glasul împotriva Mea”, adică „M-au condamnat la moarte și la cruce”. 10. Și mai sus spune că intenționa să facă un nou legământ cu casa lui Iuda, ceea ce înseamnă că vechiul legământ, care a fost făcut prin Moise, nu era perfect; dar cel pe care intenționa să-l dea prin Hristos ar fi perfect. 11. „Casa lui Iuda și a lui Israel”, desigur, nu se

referă la evrei, pe care El i-a respins, ci la noi, care, venind la El din neamuri, fiind adoptați, am intrat în locul lor și am primit numele de fii ai evreilor, ceea ce proclamă și Sibila când spune:

...atunci poporul binecuvântaților evrei cerești trebuie să apară în ea

12. Ce fel de oameni vor fi aceștia este arătat de Isaia, în care Tatăl Cel Preaînalt se adresează Fiului, zicând: „Eu, Domnul, te-am chemat în dreptate și te voi ține de mână și te voi păzi și te voi da legământ al poporului, lumină a neamurilor, ca să deschizi ochii orbilor, să scoți din temniță pe cei legați și din temniță pe cei ce stau în întuneric.” [492] 13. Așadar, noi eram mai înainte aparent orbi și stăteam ca și cum am fi fost închiși în temnița nebuniei, nevăzându-L pe Dumnezeu și adevărul, dar acum suntem luminați de Cel care ne-a adoptat prin legământul Său și noi, eliberați de legăturile răului și aduși la lumina înțelepciunii, [Domnul] a primit ca moștenire a împărăției cerurilor.

21. 1. După ce i-a numit pe ucenicii Săi să predice Evanghelia și numele Său, la patruzeci de zile după Patimi, un nor L-a înconjurat brusc și L-a ridicat la ceruri, așa cum a spus Daniel, dezvăluind viitorul: „Iată, cineva ca Fiul omului a venit cu norii cerului și a venit la Cel Îmbătrânit de Zile.” [493] 2. Ucenicii, după ce s-au răspândit prin provincii, au pus temelia Bisericii pretutindeni, slujind în numele Învățătorului, marelui

Dumnezeu, minuni aproape incredibile, căci, înălțându-se, i-a înarmat cu virtute și putere, care puteau pune temelia și întări doctrina noii evanghelii. În același timp, le-a revelat tuturor viitorul pe care Petru și Pavel l-au predicat la Roma, iar această predică a fost păstrată, scrisă spre memoria [posterității]. În ea, împreună cu multe alte [fapte] extraordinare, au relatat că, după un anumit timp, Dumnezeu va trimite un rege care îi va cuceri pe evrei și le va distruge orașele din temelii și îi va epuiza pe ei înșiși cu foame și sete. 3. Apoi se va întâmpla că se vor hrăni cu propria lor carne și se vor devora unii pe alții. 4. În cele din urmă, capturați, vor cădea în mâinile dușmanului și vor vedea cum soțiile lor vor fi torturate cu cruzime sub ochii lor, cum fecioarele vor fi dezonorate și pângărite, pruncii furați și copiii măcelăriți, tot ce este în jur va fi dat focului și sabiei; captivi, vor fi alungați pentru totdeauna din țările lor, pentru că s-au înflăcărat împotriva iubitului și dragului Fiu al lui Dumnezeu. 5. Și astfel, după moartea acelor [apostoli], după ce Nero i-a ucis, [494] Vespasian a distrus numele și rasa evreilor, [495] și totul s-a întâmplat așa cum au prezis acei [apostoli].

22.1 Totul a fost confirmat, cred, ceea ce cei care nu au asimilat adevărata învățătură a scripturilor cerești consideră fals și nedemn de încredere. Totuși, pentru ca cei care, spre propriul lor detriment, nu înțeleg și resping credința divină, să poată fi și ei respinși de noi, vom expune clar eroarea lor prin

argumente, astfel încât să înțeleagă în cele din urmă că totul s-a întâmplat așa cum am arătat. 2. Și deși pentru judecătorii buni sunt suficiente fie mărturii puternice fără argumente, fie argumente [convingătoare] fără mărturie, tot nu ne vom mulțumi cu niciuna [separat]; dar atunci când le folosim pe amândouă [împreună], nu vom lăsa loc de neînțelegere. 3. Ei [adică necredincioșii] neagă că s-ar putea întâmpla ca ceva să fi fost pierdut de natura nemuritoare. Ei consideră că este cu totul nedemn de Dumnezeu că El ar dori să devină om și să Se împovăreze cu slăbiciunea trupului, că S-ar da suferinței, durerii și morții. Ca și cum I-ar fi greu să Se arate oamenilor fără slăbiciune trupească și să-i învețe dreptatea (dacă chiar dorea aceasta) cu măreția care se cuvine lui Dumnezeu. 4. Căci atunci toți s-ar fi supus preceptelor cerești, dacă la aceasta [învățătură] s-ar fi adăugat vitejia și puterea lui Dumnezeu. 5. Așadar, ei întreabă, de ce nu a venit să-i învețe pe oameni ca Dumnezeu? De ce S-a arătat atât de slab și de slab încât oamenii L-ar putea disprețui și L-ar putea da chinurilor? De ce a suferit El violența din partea oamenilor slabi și muritori? De ce nu a întors mâinile oamenilor fie prin vitejie, fie nu a scăpat de ele cu ajutorul puterii divine? De ce nu Și-a arătat puterea cel puțin înainte de moarte, ci, ca unul neajutorat, a fost adus la judecată ca un criminal, a fost condamnat ca un muritor, a fost executat? 6. Voi respinge toate acestea în detaliu, pentru ca nimeni să nu mai fie înșelat. Căci toate acestea s-au făcut cu o mare și minunată semnificație. Oricine înțelege acest lucru nu numai că nu va fi surprins că Dumnezeu a fost răstignit de oameni, dar va înțelege cu ușurință și că ar fi fost imposibil să se creadă că El era Dumnezeu dacă tot ce a revelat El nu s-ar fi întâmplat.

23. 1. Oricine dă oamenilor instrucțiuni de viață și propune reguli altora, ar trebui, întreb, să practice el însuși ceea ce predă sau nu? Dacă nu face acest lucru, instrucțiunile sale sunt deșarte. 2. Dacă regulile sunt bune, dacă ele îmbunătățesc viața oamenilor, atunci învățătorul nu ar trebui să se excludă din numărul și comunitatea oamenilor printre care predă. El ar trebui să trăiască în același mod în care predă că ar trebui să trăiască cineva. Dacă trăiește diferit, el însuși își va lipsi instrucțiunile de credința în ele și *își va slăbi* învățătura, dacă devalorizează prin comportamentul său ceea ce se străduiește să prețuiască atât de mult în cuvinte. 3. Căci oricine îl ascultă pe învățător nu va dori să accepte necesitatea supunerii, pentru că preferă libertatea. 4. Prin urmare, el îi va răspunde învățătorului astfel: „Nu pot face asta, întrucât toate acestea sunt ireale. Îmi interzici să mă mânii, îmi interzici să poftesc bogăția, îmi interzici să caut plăcerea, îmi interzici să mă mânii, îmi interzici să mă tem de moarte, dar acest lucru este atât de contrar naturii încât toate ființele vii sunt supuse acestor pasiuni. Dacă, însă, crezi că este posibil să reziști naturii într-o asemenea măsură, atunci fă așa cum înveți, ca să înțeleg că acest lucru este posibil. 5. Dar dacă nu faci asta, atunci este ciudat că vrei să-i dai unui om liber legi pe care tu însuți nu le urmezi. Încearcă mai întâi ceea ce înveți și, înainte de a îmbunătăți morala altora, îmbunătățește-ți-o pe a ta. 6. Cine va nega că aceste obiecții sunt

juste? Mai mult, un astfel de învățător va cădea în dispreț și va fi de râs, deoarece se va părea că a vrut să râdă [de alții]. 7. Deci, ce ar trebui să facă acest învățător dacă se fac astfel de obiecții? Cum se va justifica el în fața celor care refuză să-i urmeze învățătura, dacă nu prin învățătură, dovedind [prin] sa acțiuni pe care le învață ce este posibil? 8. Prin urmare, rezultă că nimeni nu urmează preceptele filosofilor. Căci oamenii preferă exemplele cuvintelor, căci este mai ușor să vorbești decât să urmezi [ceea ce se spune]. O, de-ar face oamenii atât de mult bine cât vorbesc despre el! Mai mult, nu există credință în cei care învață, dar nu urmează [învățătura lor]. Și dacă ar fi oameni, ar fi disprețuiți ca niște vorbăreți goi, dar dacă ar fi Dumnezeu, atunci ar începe să se justifice înaintea Lui din cauza slăbiciunii omenești. 9. Rezultă că vorbele trebuie susținute de fapte, ceea ce filosofii nu pot face. Și astfel, atunci când învățătorii înșiși sunt supuși pasiunilor pe care le învață că ar trebui evitate, nu pot instrui pe nimeni în virtutea pe care o propovăduiesc fals. Din același motiv, ei cred că nimeni nu a devenit încă complet înțelept, adică cineva în care toată virtutea celei mai înalte învățături și cunoașteri și dreptatea perfectă sunt unite, ceea ce este adevărat în principiu. 10. La urma urmei, după crearea lumii, nimeni nu a fost așa, în afară de Hristos, care a transmis atât înțelepciunea în cuvânt, cât și a confirmat învățătura Sa cu un comportament virtuos.

24.1 Acum să vedem dacă un învățător trimis din cer nu ar putea fi perfect. Nu vorbesc încă despre Cel respins ca mesager al lui Dumnezeu. Să presupunem că cineva a fost trimis din cer pentru a orândui viața oamenilor pe baza virtuții și pentru a-i obișnui pe oameni cu dreptatea. 2. Nimeni nu se poate îndoi că învățătorul trimis din cer este cunoscător de toate lucrurile și perfect în virtute, altfel nu ar exista nicio diferență între un [învățător] pământesc și unul ceresc. 3. Căci în om nu poate exista [ca să zicem] o învățătură interioară și adecvată. Căci mintea, închisă în carne pământească și limitată de fragilitatea trupului, nu poate nici descoperi de la sine, nici înțelege adevărul, decât dacă este adusă de undeva din afară. 4. Și chiar dacă un om ar putea [înțelege adevărul], tot nu ar fi capabil să atingă cea mai înaltă virtute și să reziste tuturor viciilor a căror natură este conținută în carne. De aceea un învățător pământesc nu poate fi perfect. 5. Însă un om ceresc, căruia divinitatea i-a dat cunoaștere și nemurirea l-a înzestrat cu virtute, trebuie neapărat să fie desăvârșit în învățătură, ca în orice altceva. Dar nu ar putea face aceasta deloc dacă nu ar fi luat asupra sa un trup muritor. De ce nu ar putea face aceasta este clar. 6. Căci dacă ar fi venit la oameni ca Dumnezeu - și nu voi spune că ochii muritori nu pot vedea sau suporta splendoarea gloriei sale - nu ar fi putut preda virtuți, căci, neavând trup, nu ar fi făcut ceea ce a predat și, prin urmare, învățătura sa nu ar fi fost desăvârșită. 7. Dar dacă cea mai înaltă virtute constă în a îndura suferința de dragul dreptății și datoriei, dacă virtutea constă în a nu te teme de moarte însăși și în a o accepta cu statornicie atunci când vine vremea, ar fi necesar ca acel învățător desăvârșit să învețe, prescriind toate aceste lucruri și confirmând ceea ce a spus prin fapte.

Căci cel care dă instrucțiuni pentru viață trebuie să evite necesitatea de a se justifica. Este necesar ca oamenii să învețe să asculte, nu prin forță, ci cu sinceritate, având în același timp libertate, astfel încât să existe o recompensă pentru cei ascultători, deoarece nu ar putea fi ascultători dacă ar dori, și astfel să existe o pedeapsă pentru cei neascultători, deoarece ar avea ocazia să asculte dacă ar dori.

8. Cum ar putea atunci acest învățător să evite să se justifice? Dacă nu cumva el însuși, învățând, ar face ceea ce a învățat și, ca unul care merge înainte, ar întinde mâna către cel care îl urmează. Și cum ar putea face ceea ce învață, dacă nu ar fi ca cel pe care dorește să-l învețe? 9. Căci, dacă nu este supus vreunei patimi, o persoană poate răspunde instrucțiunilor sale astfel: „Cu adevărat nu vreau să păcătuiesc, dar sunt slab; căci sunt îmbrăcat într-un trup slab și stricăcios, și acesta este cel care însetează, este mânios, suferă și se teme de moarte. Și astfel, fără să vreau, o urmez și păcătuiesc, nu pentru că vreau să [păcătuiesc], ci pentru că sunt silit. Eu însumi știu că sunt păcătos, dar forța trupului mă împinge la ceea ce nu pot rezista.” 10. Ce va răspunde învățătorul la aceasta cu dreptate? Cum poate el să respingă și să condamne un om care caută o scuză pentru greșelile sale în propriul său trup? Dacă nu cumva el însuși se îmbracă într-o înveliș trupesc, pentru a arăta că și trupul poate alege virtutea. 11. Căci nu există altă cale de a convinge neascultarea decât prin exemplu. Căci tăria pe care o propovăduiești nu poate fi dobândită decât dacă o dobândești mai întâi tu însuți, întrucât natura umană, care este înclinată spre viciu, vrea să pară că păcatele omului nu sunt doar scuzabile, ci au și motive. 12. Este necesar ca învățătorul și instructorul în virtute să fie asemenea omului, astfel încât, după ce a biruit păcatul, să-i arate omului că și el poate birui păcatul. 13. Dar dacă acesta [învățătorul] este nemuritor, nu va putea da omului un exemplu. Căci cineva încăpățânat va fi găsit și va spune: „Cu siguranță nu păcătuiești, căci ești liber de acest trup. Nu dorești nimic, pentru că un nemuritor nu are nevoie de nimic. Dar eu am nevoie de multe lucruri pentru a păstra această viață. Tu nu te temi de moarte, deoarece este neputincioasă împotriva ta. Tu disprețuiești durerea, deoarece nu poți îndura nicio violență. 14. Dar eu sunt muritor și mă tem atât de moarte, cât și de suferință, deoarece acestea îmi provoacă chinuri atât de cumplite pe care un corp slab nu le poate suporta. 15. Prin urmare, profesorul virtuții trebuie să ia și această scuză de la oameni, astfel încât nimeni să nu-și atribuie păcatul necesității, ci să vadă acest [păcat] ca fiind propria sa vină. 16. Prin urmare, dacă acest profesor vrea să fie perfect, ar fi necesar ca cel pe care îl va învăța să nu-i poată obiecta. Așa că, dacă dintr-o dată [elevul] spune că învață imposibilul, [profesorul] ar răspunde: „Iată, eu însumi fac toate acestea”. „Dar eu”, va spune elevul, „sunt îmbrăcat într-un trup a cărui proprietate este să păcătuiască”. „Așadar, port și eu asupra mea un astfel de corp și” „Totuși, nu are nicio putere asupra mea.” 17. „Îmi este greu”, va spune discipolul, „să neglijez bogăția, pentru că altfel nu pot supraviețui în acest

trup.” „Uite, am carne și totuși mă împotrivesc oricărui interes egoist.” „Nu pot”, va obiecta discipolul, „să îndur nici durerea, nici moartea de dragul dreptății, căci sunt slab.” „Așadar, durerea și moartea au putere asupra mea, dar eu le înving,„de care te temi, ca să te fac și pe tine un biruitor al durerii și al morții. Voi fi primul care va trece prin ceea ce crezi că este insuportabil. Dacă nu-l poți urma pe cel care te învață, urmează-l pe cel care merge înaintea ta.” Astfel, orice scuză este respinsă. Și este necesar ca o persoană să recunoască faptul că vina sa nu are nicio scuză dacă nu-l urmează pe învățătorul virtuții și pe un astfel de conducător.

Vedeți cât de desăvârșit este un învățător muritor, căci poate fi conducător pentru un muritor, decât un nemuritor, căci nu poate învăța supunerea, întrucât el însuși nu este supus patimilor. 18. Aceasta, desigur, nu înseamnă că îl pun pe om mai presus de Dumnezeu. Dar vreau să arăt că, pe de o parte, un om nu poate avea o învățătură desăvârșită, decât dacă este în același timp Dumnezeu, care, cu ajutorul autorității cerești, ar putea da oamenilor nevoia de a asculta. Pe de altă parte, vreau să arăt că Dumnezeu nu ar putea da o învățătură desăvârșită dacă nu s-ar îmbrăca într-un trup muritor, astfel încât, completându-și învățăturile cu fapte, să-i poată întări pe ceilalți oameni în nevoia de supunere. 19. Astfel devine clar că cel care este conducătorul vieții și învățătorul dreptății trebuie să aibă un trup. Învățătura Sa nu va fi completă și desăvârșită decât dacă acest învățător are o bază și un fundament și este ferm și de nezdruncinat pentru oameni. El însuși trebuie să experimenteze slăbiciunea cărnii și a trupului și să păstreze în sine virtutea de care este învățător, pentru a o propovădui atât prin cuvânt, cât și prin faptă. La fel, el trebuie să îndure suferința și moartea, căci esența virtuții este să fii răbdător în suferință și statornic în moarte. Toate acestea, așa cum am spus, trebuie să le îndure învățătorul desăvârșit pentru a-i învăța pe oameni că toate acestea pot fi îndurate.

25.1 Oamenii să știe și să înțeleagă de ce Dumnezeu Cel Preaînalt, atunci când Și-a trimis ambasadorul și mesagerul pentru a-i învăța pe muritori în dreptatea Sa, a vrut ca El să fie îmbrăcat în trup muritor, să fie dat torturilor și să sufere moartea. 2. Căci, întrucât nu exista dreptate pe pământ, El a trimis un Învățător, ca o Lege vie, să aducă un nume nou și să întemeieze un templu nou, să răspândească închinarea adevărată și evlavioasă pe tot pământul prin cuvânt și exemplu. 3. Dar pentru ca să fie clar că acest Învățător a fost trimis de Dumnezeu,

El a trebuit să se nască nu așa cum se naște un om, din doi părinți muritori. Și pentru ca să fie clar că exista și un principiu ceresc în acest om, El a trebuit să se nască fără participarea unui părinte [pământesc]. 4. Căci El a avut un tată spiritual - Dumnezeu; și așa cum Tatăl spiritului Său este Dumnezeu fără mamă [dues sine matre], tot așa mama trupului Său este Fecioara fără tată [virgo sine

patre]. 5. Așadar, El a fost atât Dumnezeu, cât și om și a fost [ca să spunem așa] la mijloc între Dumnezeu și om, motiv pentru care grecii Îl numesc *Mijlocitor.* Datorită acestui fapt, El a putut să-l conducă pe om la Dumnezeu, adică la nemurire. Căci dacă ar fi singur Dumnezeu, nu ar putea, așa cum s-a spus mai sus, să-i dea omului exemple de virtute. Și dacă ar fi numai om, nu ar putea să-i oblige pe oameni la dreptate, deoarece nu ar avea mai multă autoritate și putere decât un om. 6. Căci, întrucât omul este alcătuit din trup și suflet, în timp ce ar fi potrivit ca sufletul să atingă nemurirea prin faptele dreptății, trupul, fiind pământesc și, prin urmare, muritor, ar trage după el sufletul legat de el și l-ar conduce de la nemurire la moarte. 7. Prin urmare, sufletul, lipsit de trup, nu poate în niciun fel să-i servească omului drept călăuză spre nemurire, iar trupul, pe de altă parte, împiedică sufletul să-L urmeze pe Dumnezeu, căci este slab și supus păcatului, iar păcatul este hrană pentru moarte. De aceea a venit Mijlocitorul, adică Dumnezeu în trup, pentru ca trupul să-L urmeze și omul să fie eliberat de moarte, care domină trupul. 8. De aceea S-a îmbrăcat în trup, pentru ca, îmblânzind poftele trupului, să învețe că păcatul nu este o necesitate, ci doar o intenție și o dorință. 9. Suntem angajați într-o luptă mare și constantă cu trupul, ale cărui pofte nesfârșite tulbură sufletul și nu-i permit să se domine pe sine, dar sufletul, captivat de pofte și ispite plăcute, este atras spre moartea veșnică. 10. Ca să le putem rezista, Dumnezeu ne-a deschis calea de a birui trupul și El Însuși l-a depășit. Această virtute desăvârșită și absolută îi împodobește pe biruitori cu o coroană și le dă nemurirea drept răsplată.

26.1 Am vorbit despre umilința, slăbiciunea și suferința pentru care Dumnezeu le-a luat asupra Sa; acum trebuie să ne întoarcem la explicația răstignirii Sale și să explicăm semnificația ei. 2. Ceea ce a plănuit inițial Tatăl Cel Preaînalt și modul în care El a aranjat tot ce s-a întâmplat confirmă nu numai inspirația profeților, al căror adevăr a fost revelat în Hristos, ci și semnificația suferinței în sine. 3. Căci tot ce a suferit El nu a fost fără motiv, ci a avut o formă și un sens măreț, precum și faptele divine săvârșite de El, a căror natură și semnificație sunt parțial revelate deja în prezent și parțial vor fi revelate în viitor.

4. Prin puterea virtuții, El a revelat lumina cerului orbilor și le-a redat vederea orbilor. Și aceasta a indicat că, întorcându-se către popoarele care nu-L cunoșteau pe Dumnezeu, El va umple inimile celor nebuni cu lumina înțelepciunii și le va deschide sufletele, cuvântul ochilor, către vederea înțelepciunii. 5. Cu adevărat, aceia erau orbi care, nevăzând cerurile și fiind învăluiți în întunericul ignoranței, venerau cele pământești și pieritoare. 6. El a deschis urechile surzilor. Și sensul acestui lucru nu a fost epuizat de acea [minune], ci a mărturisit că cei care cunosc adevărul vor auzi și vor percepe profețiile lui Dumnezeu. Cu adevărat, aceia sunt surzi care nu aud cele cerești, adevăratele și create de El. 7. El a umplut limbile muților cu elocvență. Putere uimitoare în aceasta [minune], dar în această virtute există un alt sens. Această binecuvântare a însemnat că în

curând cei care anterior fuseseră ignoranți în ceea ce privește lucrurile cerești, după ce au stăpânit învățătura înțelepciunii, vor predica despre Dumnezeu și adevăr. 8. Căci cel ce nu cunoaște învățătura divină este cu adevărat condamnat la tăcere și mutenie, chiar dacă este cel mai elocvent dintre toți. Dar când limba începe să proclame adevărul, adică să propovăduiască virtutea și măreția singurului Dumnezeu, numai atunci își va împlini scopul firii. Până atunci rostește minciuni, contrar scopului său, și de aceea este mut cel ce nu poate proclama lucrurile divine. 9. Dar El a făcut ca picioarele șchiopilor să meargă neclintit. Un rezultat glorios al binecuvântării divine, dar conține și un prototip al faptului că celor ce s-au rătăcit pe drumul străvechi și ocolit li se va descoperi calea adevărului, de-a lungul căreia oamenii vor merge, urmând mila lui Dumnezeu. 10. Este cu adevărat șchiop cel ce, fiind învăluit în întunericul și întunericul irațiunii, neștiind încotro să meargă, umblă, împiedicându-se și căzând pe calea morții.

11. De asemenea, El a curățit trupurile leproșilor de rănile și abcesele lor: un beneficiu de cea mai mare importanță. Cu adevărat, conținea acest înțeles, că de rănile păcatului și de abcesele necinstei, bolnavii vor fi curățiți prin învățătura Lui către cunoașterea dreptății. 12. Dar cei care sunt leproși și suferă de elefantiazis trebuie considerați ca aceia pe care fie lăcomia nesățioasă îi împinge la răutate, fie pofta nesățioasă îi transformă în fapte josnice și care sunt răsplătiți [prin aceste vicii] cu răni veșnice de rușine și abcese de necinste. 13. În cele din urmă, El a înviat trupurile morților și, chemându-le numele, i-a adus înapoi din moarte. Ce este mai potrivit lui Dumnezeu? Ce este mai vrednic de minunile din toate veacurile decât să aducă înapoi viața plecată, să adauge timp la timpul scurs al vieții omenești, să smulgă [oamenii] din legăturile morții? 14. Însă această putere nemăsurată era un tip de virtute și mai mare, prevestind că învățătura Lui va dobândi o asemenea putere încât popoarele întregului pământ, care nu-L cunoșteau pe Dumnezeu și erau supuse morții, vor dobândi, prin cunoașterea luminii vii a adevărului, darul nemuririi. 15. Cei, însă, în realitate trebuie considerați morți, care, necunoscându-L pe Dumnezeu, Dătătorul de viață, și coborându-și sufletele de la cele cerești la cele pământești, cad în plasa morții veșnice.

16. Așadar, ceea ce a făcut El atunci în prezent a fost un prototip al viitorului; ceea ce a săvârșit El în legătură cu trupurile bolnave și *slabe* a conținut prototipuri spirituale, datorită cărora fapta nepământeană ne-a arătat virtute în prezent și în viitor a făgăduit puterea măreției Sale cerești.

I

17. Acum, așa cum lucrările lui Hristos au avut o mare semnificație simbolică, tot așa suferințele Sale nu au fost comune, inutile și naturale. 18. Ci, așa cum ceea

ce a făcut El a simbolizat marea virtute și putere a învățăturii Sale, tot așa suferința Sa a prefigurat că înțelepciunea va fi urâtă. Băutura acră și mâncarea amară au promițut chinuri și necazuri în această viață pentru urmașii adevărului. 19. Și deși suferința în sine este dureroasă și amară, ea ne-a purtat o imagine a chinurilor viitoare, pe care virtutea însăși le aduce celor care trăiesc în această viață; iar băutura și mâncarea menționate, care au umplut gura Învățătorului nostru, au fost o imagine a muncii și necazurilor pe care le așteptăm. 20. Toate acestea trebuie îndurate și îndurate de cei care urmează adevărul, deoarece adevărul este amar și urât pentru toți cei care, fiind lipsiți de virtute, își abandonează viața vanității mortale. 21. Coroana de spini pusă pe capul Său a însemnat că El va aduna un popor divin pentru Sine dintre criminali. Coroana semnifică poporul care stă în jurul Lui. 22. Noi însă, fiind lipsiți de dreptate înaintea cunoașterii lui Dumnezeu, eram spini, adică ticăloși și criminali, neștiind ce este binele; și, fiind departe de conceptul de dreptate și de faptele [virtuoase], eram pângăriți de răutate și tiranie. 23. Noi, smulși din spini și mărăcini, încingem sfântul cap al lui Dumnezeu, întrucât suntem chemați de El și, înconjurându-L din toate părțile, Îi slujim lui Dumnezeu ca Călăuză și Învățător și Îl cinstim ca Împărat al pământului și Domn al tuturor celor vii.

24. Cât privește moartea pe cruce, ea conține și ea o mare putere și semnificație, pe care voi încerca acum să le explic. 25. Așadar, așa cum am spus mai sus, Dumnezeu [Tatăl], când a hotărât să elibereze omul [din robia păcatului], l-a trimis pe pământ pe Învățătorul adevărului, pentru ca prin precepte mântuitoare să-i încurajeze pe oameni la puritate, pentru ca prin fapte și acțiuni **care aduc** ajutor, să deschidă calea adevărului, pe care mergând, omul, urmându-și Învățătorul, ajunge la viața veșnică. 26. Așadar, S-a întrupat, luând asupra Sa îmbrăcăminte trupească, pentru a-i da omului, pentru a cărui instruire a venit, exemple și stimulente pentru virtute. 27. Dar după ce a arătat un model de dreptate de-a lungul vieții Sale, pentru a-l învăța pe om rezistența suferinței și acceptarea morții, în care virtutea se desăvârșește și se întărește, [El] S-a dat în mâinile oamenilor răi, deși, știind ce urma să vină, ar fi putut să se mântuiască și să se protejeze cu ajutorul aceleiași puteri prin care a făcut minuni. 28. Dar [El] a acceptat tortura, biciuirea și spinii. Apoi n-a refuzat să onoreze moartea, pentru ca omul, prin acest exemplu, să poată învinge [acum] moartea supusă și încătușată, cu toate ororile ei.

29. De ce a ales atunci Părintele Cel Preaînalt pentru El un fel de moarte atât de excepțional? Răspunsul este simplu. Cineva ar putea spune poate: „Dacă era Dumnezeu și voia să moară, de ce nu a ales măcar un fel de moarte demn? De ce a preferat să moară pe cruce? De ce a ales un fel de execuție rușinoasă, care pare nedemnă de un om liber, chiar dacă ar fi un criminal?” 30. În primul rând, pentru că, apărând smerit pentru a da putere celor umili și josnici și pentru a inspira tuturor speranța mântuirii, a trebuit să accepte un fel de moarte

acceptabilă pentru cei umili și josnici, astfel încât să nu rămână nimeni care să nu poată fi ca El. Mai mult, trupul Său [după execuție] trebuia să rămână nevătămat, căci urma să învie din iad a treia zi. Acest lucru ar trebui să fie știut de toată lumea, deoarece El Însuși, după ce a prezis mai întâi suferința Sa, a indicat și că putea, oricând dorea, să-și lase sufletul și să-l primească din nou. [496]32. Prin urmare, întrucât Și-a lăsat sufletul când a fost răstignit, călăii nu au considerat necesar să-I zdrobească picioarele, așa cum era obiceiul lor, ci doar l-au străpuns coasta. 33. Prin urmare, trupul a fost dat jos de pe cruce nevătămat și așezat cu grijă în mormânt. Toate acestea s-au făcut deoarece un trup frânt cu oase zdrobite ar fi fost incapabil de înviere. Dar principalul motiv pentru care Dumnezeu a preferat crucea este că era necesar ca crucea să-L înalțe și ca suferința Lui să fie cunoscută tuturor neamurilor. 34. Căci, întrucât Cel răstignit este atât vizibil tuturor, cât și înălțat deasupra celorlalți, crucea a fost preferată, ceea ce însemna că Hristos va deveni atât de faimos și atât de mare încât toate neamurile lumii se vor aduna laolaltă pentru a-L cunoaște și a-I aduce cinste. 35. Căci nu există niciun popor [chiar și] sălbatic, nicio regiune [atât de îndepărtată], unde pedeapsa Lui sau măreția Lui să nu fie cunoscută. 36. Și-a întins mâinile pe cruce și a măsurat întregul cerc al pământului, pentru a arăta atunci că un popor mare va apărea sub aripa Lui, adunat de la răsăritul soarelui până la apus și le va umbri frunțile cu acest semn măreț și sublim. 37. Evreii folosesc încă această imagine atunci când își ung intrările cu sângele unui miel. Căci Dumnezeu, intenționând să-i condamne pe egipteni la ciumă, pentru a-i proteja pe evrei de suferință, le-a poruncit să sacrifice un miel alb fără nicio pată și să înscrie un semn pe intrările lor cu sângele lui. 38. Și astfel, când toți întâii născuți ai egiptenilor au pierit într-o singură noapte, evreii au fost protejați doar de un semn înscris în sânge. Nu pentru că sângele animalului avea o asemenea putere încât oamenii să poată obține mântuirea, ci pentru că era un simbol al lucrurilor viitoare. 39. Căci mielul alb și fără pată este Hristos, adică curat, drept și sfânt, care, fiind jertfit de evrei, a dat mântuire tuturor celor care, cu semnul sângelui, adică crucea pe care El a vărsat sângele [Său], își fac semn pe frunți. Căci fruntea este, ca și cum ar fi, poarta omului, iar lemnul uns cu sânge semnifică crucea. 40. Acum, tăierea animalului [de jertfă] de către cei care o sărbătoresc se numește Paște, care este un simbol al suferințelor [lui Hristos]. Dumnezeu, care prevede viitorul, a poruncit poporului Său prin Moise să-l sărbătorească. 41. Dar acel semn a fost un simbol pentru timpul prezent, semnificând cât de puternic va fi acel adevăr pentru ocrotirea poporului lui Dumnezeu din întreaga lume aflat în nevoie extremă. 42. În ce fel și de ce suferință vor găsi ocrotire toți cei care își umbresc partea superioară a trupurilor cu acest semn al sângelui adevărat și divin, voi explica în ultima carte.

27. 1. Este suficient acum să arătăm cât de mare este puterea acestui semn. Va ști câtă teroare aduce acest semn asupra demonilor cel care îi vede, însemnați prin Hristos, fugind din trupurile pe care le-au luat în stăpânire. 2. Căci, așa cum

El Însuși, când era printre oameni, a alungat toți demonii prin cuvânt și a readus sufletele tulburate și frenetice ale oamenilor la starea lor anterioară, tot așa acum urmașii Săi alungă duhurile necurate din oameni atât prin numele Învățătorului lor, cât și prin semnul suferinței Sale. 3. Acest lucru nu este greu de dovedit. Căci atunci când păgânii aduc jertfe zeilor lor în prezența cuiva care face semnul crucii, jertfa nu dă semne favorabile,

Și ghicitoarea nu mai este în stare să răspundă la întrebări [497]

Și acesta a fost adesea principalul motiv pentru persecutarea dreptății de către prinții răi. 4. Căci atunci când unii dintre [colegii credincioși] ai noștri dintre slujitori erau prezenți la jertfele săvârșite de stăpânii lor, aceștia, făcându-și semnul închinării, i-au alungat pe zeii [falși], astfel încât să nu poată dezvălui viitorul pe măruntaiele victimelor. 5. Când vrăjitoarele au înțeles acest lucru, ele, instigate chiar de demonii cărora le aduceau jertfe, s-au plâns că cei neinițiați erau prezenți la jertfă și, prin urmare, i-au împins pe conducătorii lor într-o frenezie, astfel încât au acaparat templul lui Dumnezeu și au comis sacrilegii, pentru care au suferit cele mai aspre pedepse. 6. Dar toți orbii nu pot înțelege din acest exemplu nici că aceasta este religia adevărată, care are o astfel de voință de victorie, nici că o religie falsă este una care nu poate nici rezista, nici lupta [cu alte religii]. 7. Dar ei spun că zeii nu fug de frică, ci de ură, ca și cum cineva ar putea urî pe altcineva decât pe cel care face rău sau poate face rău. Dimpotrivă, ar fi potrivit măreției lor să-i lovească mai degrabă cu pedepse pe cei pe care îi urăsc decât să fugă de ei. 8. Dar, întrucât aceștia [demoni] nu se pot apropia nici de cei asupra cărora văd semnul ceresc, nici nu-i pot răni pe cei pe care acesta îi păzește ca un zid de nepătruns și un semn nemuritor, sunt tulburați de oameni și persecutați de mâinile altora. 9. Dacă păgânii sunt de acord cu aceasta, trebuie să ne recunoască pe noi ca învingători. Căci este necesar ca religia care a expus natura demonilor, care le-a descoperit viclenia, le-a înfrânat puterea și, după ce i-a îmblânzit și i-a înfrânat cu arme spirituale, i-a forțat să se supună ei înșiși să fie adevărată.

10. Dacă păgânii nu admit acest lucru, să fie respinși de mărturia poeților și a filozofilor. Căci, dacă nu neagă existența demonilor și faptul că sunt răi, ce mai rămâne decât să-i numim pe unii zei și pe alții demoni? 11. Să ne explice atunci diferența dintre ei, ca să știm care trebuie venerați și care trebuie blestemați; dacă au ceva în comun între ei sau dacă sunt ostili unul față de celălalt. Dacă sunt legați printr-o relație strânsă, cum îi putem deosebi și cum nu putem amesteca cultul unuia cu cultul celuilalt? Dar dacă sunt ostili unul față de celălalt, de ce atunci demonii nu se tem de zei și de ce zeii nu pot alunga demonii? 12. Să presupunem că cineva, la sugestia unui demon, a căzut în nebunie și furie, și-a pierdut rațiunea și îl introducem în templul celui mai mare Jupiter sau, din moment ce Jupiter nu știe să vindece oamenii, în sanctuarul lui Esculap sau

Apollo și lăsăm un preot să poruncească în numele zeului său ca acel spirit malign să părăsească omul - nimic de genul acesta nu se poate întâmpla. 13. Ce putere au zeii dacă nu au demoni sub comanda lor? Totuși, aceiași demoni fug imediat la pronunțarea numelui adevăratului Dumnezeu. 14. Ce concluzie se trage din faptul că se tem de Hristos și nu se tem de Jupiter, dacă nu că cei pe care oamenii îi consideră zei sunt demoni? În cele din urmă, dacă puneți unul lângă altul pe cel care a fost atacat de un demon și oracolul lui Apollo din Delfi, amândoi se vor teme în egală măsură de numele lui Dumnezeu, iar Apollo își va părăsi oracolul la fel de repede ca acel spirit demonic de la un om, iar când zeul [fals] este supus unei incantații și alungat, oracolul va tăcea pentru totdeauna. Prin urmare, acei demoni pe care îi recunosc ca fiind vrednici de condamnare sunt aceiași zei cărora se roagă.

15. Dar dacă păgânii cred că nu suntem de crezut, să-l creadă pe Homer, care a adăugat marele Jupiter la demoni, precum și pe alți poeți și filozofi, care folosesc uneori numele de demoni, alteori de zei, având dreptate în unele lucruri și greșind în altele. 16. Căci acele duhuri rele, când sunt blestemate, se recunosc a fi demoni și, când sunt venerate, se consideră zei, pentru a-i induce în eroare pe oameni și a-i distrage de la cunoașterea adevăratului Dumnezeu, numai prin care se poate evita moartea veșnică. 17. Dar demonii sunt cei care, pentru a-l corupe pe om, și-au stabilit, distorsionând religia, diverse culte, inventând și însușindu-și numele altor oameni pentru a-l deruta [pe om]. Căci, din moment ce nu puteau dobândi divinitatea prin ei înșiși, și-au luat numele unor regi puternici, cerând să fie onorați ca zei sub aceste nume. 18. Cum poate fi risipită eroarea și adusă la lumina adevărului? Căci dacă cineva dorește să înțeleagă mai temeinic, să se îndrepte către cei care știu cum să cheme sufletele [morților] din lumea de dincolo. Să-i cheme pe Jupiter, Neptun, Vulcan, Mercur, Apollo și pe tatăl tuturor [zeilor] Saturn. Ei vor răspunde la întrebări din lumea de dincolo și vor vorbi despre ei înșiși și despre Dumnezeu [adevăratul]. 19. După aceasta, să-L cheme pe Hristos. El nu va răspunde și nu va apărea, întrucât a fost în lumea de dincolo nu mai mult de două zile. 20. Ce poate fi mai sigur decât acest test? Totuși, nu mă îndoiesc că [Hermes] Trismegistus, care a vorbit multe despre Dumnezeu, Tatăl tuturor, și despre Dumnezeu Fiul, ceea ce privește misterele divine, a ajuns la acest adevăr pe alt cale.

28. 1. Dacă așa stau lucrurile, așa cum am arătat, este clar că nu există altă speranță pentru viața omenească decât să renunțe la vanitate și la eroarea jalnică, să-L cunoască și să-L slujească pe Dumnezeu [adevărat], să renunțe la această viață vremelnică și să ne aducem, prin principiile dreptății, la cultul adevăratei religii. 2. Căci ne naștem cu acest scop, să-I oferim ascultare cuvenită și meritată lui Dumnezeu care ne-a creat, să-L cunoaștem numai pe El și să-L urmăm numai pe El. 3. Suntem uniți și legați [religati sumus] prin aceste legături ale evlaviei față de Dumnezeu, de unde însăși religia își trage numele, și nu din

cuvântul „recitire” [relegendo], așa cum a explicat Cicero, care în a doua carte *a lucrării „Despre natura zeilor”* spunea astfel: 4. „Căci nu numai filosofii, ci și strămoșii noștri făceau o distincție între superstiție și religie. Căci cei care își petreceau zilele rugându-se și sacrificându-se pentru ca copiii lor să le supraviețuiască [superstates essent] erau numiți superstițioși [superstitiosi], 5. Dar cei care meditau la tot ce ținea de cultul zeilor și, cum ar fi, reciteau [relegerent], erau numiți religioși [religiosi] din relegendo, așa cum elegantes din eli-gendo, diligentes din diligendo, intelligentes din intellegendo. Căci toate aceste cuvinte au aceeași rădăcină legendi ca și cuvântul religioso. Astfel, dintre cele două cuvinte „superstițios” și „religios”, primul a ajuns să însemne cenzură, al doilea, laudă.” [498] 6. Cât de absurdă este această interpretare se poate observa din cazul în sine. Căci dacă superstiția și religia, așa cum explică el, se bazează pe cultul zeilor, atunci diferența dintre ele este foarte mică, sau mai degrabă nu există nicio diferență. 7. Căci ce-mi va spune despre cum se face că cei care se roagă pentru sănătatea copiilor lor o dată sunt considerați oameni religioși, în timp ce cei care o fac de zece ori sunt considerați superstițioși? Căci dacă este bine să o faci o dată, cu cât mai bine este să o faci de mai multe ori? Dacă este bine să te rogi în prima oră, atunci este bine pe tot parcursul zilei. Dacă o singură jertfă poate îmbuna zeii, atunci cu siguranță multe jertfe îi pot îmbuna și mai mult, deoarece o închinare mai mare aduce mai degrabă beneficii decât daune. 8. Căci acei slujitori care sunt harnici și asidui în ascultare nu ni se par urâți, ci ni se par mai dragi. De ce atunci este vinovat și primește un nume demn de mustrare cel care își iubește mai mult copiii și îi onorează suficient pe zei, în timp ce este glorificat cel care nu face aceste lucruri îndeajuns?

9. Argumentele pot fi și de natură opusă. Căci dacă este criminal să te rogi și să oferi jertfe toată ziua, atunci este criminal să faci asta chiar și o dată. Dacă este greșit să ceri din când în când ca copiii noștri să ne supraviețuiască, atunci cel care întreabă acest lucru rareori este superstițios. De ce să atribuim numele unei crime unei fapte mai demne și mai drepte decât care nimic nu poate fi mai demn? 10. Dacă, așa cum spune el, „religios” vine de la cuvântul „recitește”, adică oamenii religioși sunt cei care examinează cu sârguință tot ce ține de cultul zeilor, de ce atunci cei care fac acest lucru sunt adesea lipsiți de numele de oameni religioși, deși recitesc cu aceeași sârguință tot ce ține de cultul zeilor? 11. Și ce dacă? Fără îndoială, religia este cultul adevărului, iar superstiția este cultul minciunii. Și, în general, este mai important ceea ce venerezi, și nu cum te venerezi sau pentru ce te rogi. Însă închinătorii zeilor se consideră oameni religioși, în timp ce ei înșiși sunt superstițioși și nu pot distinge religia de superstiție și nu pot înțelege adevărata semnificație a numelor. 12. De aceea spunem că numele religie provine din acele legături de evlavie cu care Dumnezeu l-a legat pe om de Sine și trebuie să-I slujim ca Domn și să-L onorăm ca Tată. 13. Lucrețiu a explicat și mai bine acest nume, spunând că o persoană *se extrage din legăturile religiei* **.** [499] Superstițioși nu sunt cei care se

roagă ca copiii lor să le supraviețuiască, căci pentru asta ne rugăm cu toții, ci cei care cinstesc memoria păstrată a morților sau cei care, după ce și-au supraviețuit părinților, le cinstesc imaginile în casa lor, ca pe zei casnici. 14. Cei care își creează altele noi ritualuri pentru a-i onora pe morți în locul zeilor, pe care îi consideră oameni duși la rai, și sunt numiți superstițioși. 15. Cei care cinstesc zeii populari și antici sunt numiți oameni religioși. De aceea a spus Virgil:

Superstiție deșartă care a uitat zeii antici. [500]

16. Dar oricare ar fi zeii antici pe care i-am găsi, toți sunt într-un fel sau altul numărați printre zei după moarte! Așadar, oamenii superstițioși sunt cei care cinstesc mulți zei falși, dar noi suntem oameni religioși, pentru că ne rugăm unui singur Dumnezeu adevărat.

29.1 Poate cineva va întreba: cum se face că, deși spunem că ne închinăm unui singur Dumnezeu, totuși mărturisim despre doi, despre Dumnezeu Tatăl și despre Dumnezeu Fiul? Această afirmație i-a condus pe mulți la o mare eroare. 2. Deși ceea ce spunem li se pare plauzibil, ei cred totuși că ne înșelăm doar prin faptul că recunoaștem un alt Dumnezeu, muritor. Am vorbit deja despre mortalitate; acum vom vorbi despre unitate.

3. Când spunem „Dumnezeu Tatăl” și „Dumnezeu Fiul”, nu vorbim despre Dumnezei diferiți și nici nu-i separăm pe unul de celălalt, căci nici un tată nu poate fi fără fiu, nici un fiu nu poate fi separat de tată, căci nici un tată nu poate fi numit tată fără fiu, nici un fiu nu se poate naște fără tată. 4. Prin urmare, din moment ce atât Tatăl îl creează pe Fiul, cât și Fiul pe Tatăl, ei au o singură minte, un singur spirit, o singură substanță. Unul [Tatăl] este ca o sursă dătătoare de viață, acesta [Fiul] este ca un pârâu care curge din ea; unul este ca Soarele, acesta este ca o rază care vine din Soare. 5. Căci oricine este credincios și drag Tatălui Preaînalt este inseparabil de El, așa cum un pârâu este inseparabil de sursă, așa cum o rază este din Soare. Căci apa sursei rămâne în pârâu, iar lumina Soarelui în rază. La fel, vocea nu poate fi separată de gură, nici virtutea sau mâna de trup. 6. Prin urmare, când același [Fiu] este numit de profeți mâna lui Dumnezeu, virtutea și vorbirea, aceștia nu subliniază nicio diviziune, căci atât limba, slujitoarea vorbirii, cât și mâna, în care rezidă virtutea, sunt elemente inseparabile ale trupului. 7. Aș dori să folosesc acest exemplu particular. Când cineva are un fiu, pe care îl iubește, unic, dar care locuiește în casa și sub puterea tatălui său, de obicei îi transferă numele și puterea stăpânului; dar, conform legii civile, se spune că ambele sunt o casă și un stăpân. 8. Așadar, această lume este o singură casă a lui Dumnezeu. Și Tatăl și Fiul, care trăiesc în această lume în armonie, sunt un singur Dumnezeu, căci unul este ca și cum ar fi doi și cei doi ca și cum ar fi unul. 9. Și nu este de mirare când amândoi Fiul sunt în Tatăl, deoarece Tatăl îl iubește pe Fiul, și Tatăl în Fiul,

deoarece El se supune dorințelor Tatălui și niciodată nu a făcut și nu face nimic altceva decât ceea ce a vrut sau a poruncit Tatăl. 10. În cele din urmă, că Dumnezeu este unul, atât Tată, cât și Fiu, Isaia a spus în exemplul pe care l-am citat mai sus: „Te vor ruga, *zicând:* « Tu ai numai Dumnezeu și nu este alt Dumnezeu.»” [501] Și, de asemenea, în alt loc a spus: „Așa vorbește Domnul, Regele lui Israel și Mântuitorul său, Domnul oștirilor: Eu sunt Cel dintâi și **Eu sunt** Cel de pe urmă și afară de Mine nu este alt Dumnezeu.” [502] 11. Astfel, a numit două persoane: Dumnezeu Regele, adică Hristos, și Dumnezeu Tatăl, Care L-a scos din iad după execuție, așa cum, așa cum am spus deja, a spus profetul Osea: „Îi voi mântui de sub puterea iadului.” [503]Căci Isaia, vorbind atunci despre ambele persoane, a afirmat: „Și afară de Mine nu este alt Dumnezeu”. Deși ar fi putut spune: „În afară de noi”. Dar era imposibil să rupă legătura strânsă prin intermediul pluralului. 12. Căci există un singur Dumnezeu, unic, liber, suprem, care nu are început, căci El Însuși este începutul [tuturor] lucrurilor; și în El atât Fiul, cât și toate lucrurile sunt cuprinse. 13. Prin urmare, întrucât rațiunea și voința unuia rezidă în celălalt, sau mai degrabă o rațiune și o voință rezidă în amândouă, fiecare dintre Ele este pe bună dreptate numit singurul Dumnezeu. Căci tot ce este în Tatăl a trecut la Fiul și tot ce este în Fiul vine de la Tatăl. 14. Prin urmare, este imposibil să te închini doar Dumnezeului Suprem și singur decât prin Fiul [per filium]. Cel care crede că se închină numai Tatălui, nu se închină nici Fiului, nici Tatălui. 15. Oricine primește pe Fiul și rostește numele Lui, împreună cu Fiul, îl onorează pe Tatăl, căci Fiul este mesagerul, vestitorul și marele preot al Tatălui Celui Preaînalt. El este ușa marelui templu, El este calea luminii, El este conducătorul spre mântuire, El este poarta vieții.

30. 1. Întrucât însă au apărut multe erezii și poporul lui Dumnezeu este sfâșiat de uneltirile demonilor, trebuie în puține cuvinte să împrejmuim adevărul și să-i dăm un locuință proprie, astfel încât, dacă cineva vrea să scoată apa vieții, să nu coboare la lacurile corupte și lipsite de canale, ci să caute izvorul îmbelșugat al lui Dumnezeu, împrospătându-se din care va lua în stăpânire lumina veșnică. 2. În primul rând, trebuie să știm că atât El Însuși, cât și mesagerii Săi au prezis că vor apărea multe secte și erezii care vor sfâșia integritatea sfântului trup [Biserica] și ne-au îndemnat să fim foarte atenți să nu cădem niciodată în mrejele și cursele dușmanului nostru, cu care, așa cum a vrut Dumnezeu, trebuie să luptăm. 3. Atunci [în vremurile de demult] ni s-au dat îndrumări sigure, pe care trebuie să le respectăm întotdeauna. Dar mulți care le-au uitat, după ce au abandonat calea cerească, au ales pentru ei înșiși un drum rătăcitor prin cărări întortocheate și peste prăpăstii, de-a lungul căruia au condus partea nepăsătoare și simplă a oamenilor la întuneric și moarte. Cât de departe s-a ajuns la aceasta, voi dezvălui acum. 4. Unii dintre ai noștri fie nu erau foarte fermi în credință, fie nu erau foarte pricepuți, fie erau foarte nepăsători, ne-au rupt unitatea și au zguduit Biserica. 5. Cei a căror credință șovăia, deși se prefăceau că-L recunosc

și-L onorează pe Dumnezeu, încercând să-și sporească averea și onoarea, tânjeau după marea preoție. Învinși de cei mai buni [dintre noi], au preferat să se retragă împreună cu adepții lor, decât să îndure conducerea celor pe care ei înșiși doreau recent să-i conducă. 6. Unii, neavând suficientă experiență în Sfintele Scripturi, nu au putut răspunde acuzatorilor adevărului, care afirmau că este imposibil sau ciudat ca Dumnezeu să fie închis în pântecele unei femei; că puterea cerească nu ar fi putut atinge un asemenea nivel de smerenie încât să merite disprețul, ridiculizarea, insultele și abuzurile oamenilor, astfel încât, în cele din urmă, a suferit torturi și a fost executată nedemn prin botez. 7. Când toate acestea nu le-au putut respinge sau infirma nici prin propriul lor dar, nici prin învățătura lor, întrucât nu au înțeles pe deplin puterea și sensul [acestei taine], s-au abătut de la calea cea dreaptă și au denaturat Sfintele Scripturi, astfel încât și-au creat o nouă doctrină, lipsită atât de temelie, cât și de soliditate. 8. Alții, înșelați de cuvintele falșilor profeți, despre care atât adevărații profeți, cât și [Hristos] înșuși preziseseră, s-au îndepărtat de învățătura lui Dumnezeu și au abandonat adevărata tradiție. 9. Și toți, prinși în cursele demonilor, care ar fi trebuit să le vadă dinainte și să se ferească de ele, au corupt fără rușine atât numele divin, cât și cultul. 10. Căci atunci când se numeau frigieni, [504] novațieni, [505] valentinieni, [506] marcioniți, [507]11. Există, așadar, o singură Biserică Catolică, care păstrează adevăratul cult. Ea este izvorul adevărului, este locașul credinței, este templul lui Dumnezeu. Dacă cineva nu intră în ea sau, dimpotrivă, o părăsește, se privează de speranța vieții veșnice și a mântuirii. Nimeni nu ar trebui să conteste acest lucru. 12. Căci este vorba de viață și de mântuire; dacă cineva nu are grijă de ei cu precauție și sârguință, îi va pierde. 13. Totuși, întrucât ereticii individuali sau un grup al lor se consideră creștini în primul rând, iar Biserica lor catolică, trebuie știut că acea Biserică este cu adevărat catolică în care există mărturisire și pocăință, care vindecă păcatele și greșelile la care este supus trupul slab. 14. Am vorbit foarte pe scurt despre acest lucru între timp, ca nu cumva cineva care este preocupat să evite eroarea să cadă într-o eroare și mai mare în timp ce se adâncește în adâncurile adevărului. Mai târziu, într-o lucrare specială, ne vom adresa mai pe deplin și mai exact tuturor sectelor de mincinoși. 15. Întrucât am vorbit îndeajuns despre adevărata religie și înțelepciune, în cartea următoare trebuie să vorbim despre dreptate.

Cartea a V-a. DESPRE JUSTIȚIE

1. 1. Nu am nicio îndoială că, dacă vreo persoană superstițioasă s-ar atinge de această lucrare a noastră, în care este apărat singurul Creator și Conducător al lumii incomensurabile, atunci, neputând rezista superstiției excesive, ar izbucni în insulte și, abia citind începutul, ar arunca-o, ar lepăda-o și ar blestema-o; iar dacă ar citi-o sau ar asculta-o cu răbdare, ar considera că a atins o crimă și s-a pângărit cu ea. 2. Dacă se întâmplă acest lucru, atunci cerem în continuare prin

drept uman să nu ne condamne până nu a rezolvat totul. Căci dacă ticăloșilor, trădătorilor și vrăjitorilor li se dă posibilitatea de a se apăra și nimeni nu poate fi condamnat fără a examina circumstanțele cazului, atunci nu ni se pare nedrept să cerem ca, dacă cineva atacă opera noastră, dacă citește, să o citească până la sfârșit, iar dacă ascultă, să o asculte complet. 3. Dar cunosc încăpățânarea oamenilor și nu vom realiza niciodată acest lucru. Căci se tem că, prinși de noi, vor fi forțați să se predea atunci când adevărul se va declara cu voce tare. 4. Așa că fac gălăgie și protestează, doar ca să nu asculte, și închid ochii, doar ca să nu vadă lumina pe care o oferim. Prin aceasta, ei arată destul de clar neîncrederea minților lor pierdute, căci nu vor să știe sau să intre într-o ceartă, deoarece știu că vor fi învinși fără prea mult efort. 5. Și de aceea, intrând într-o ceartă, ei

Ei luptă, nu transmițând înțelepciune, ci acceptând putere [508]

„cum spunea Ennius. Întrucât sunt gata să-i condamne drept criminali pe cei a căror nevinovăție o cunosc, nici măcar nu vor auzi despre nevinovăția în sine, ca și cum ar fi mai nedrept să condamne o nevinovăție cunoscută decât una necunoscută. 6. Dar, așa cum am spus, se tem că, dacă ascultă, nu vor putea condamna. Și de aceea îi chinuie pe închinătorii Dumnezeului Celui Preaînalt, adică pe oamenii drepți, îi persecută și îi ucid, căci ei înșiși nu pot numi motivele vrăjmășiei pentru care îi urăsc atât de mult. 7. Întrucât ei înșiși se înșală, sunt mânioși pe cei care sunt pe calea cea dreaptă și, întrucât ei înșiși nu se pot corecta, își adaugă la erori cu fapte crude, se pângăresc cu sângele nevinovaților și smulg inimi dedicate lui Dumnezeu din trupuri sfâșiate. 8. Cu astfel de oameni ne vom lupta și vom argumenta acum; Să încercăm să-i conducem de la credințe absurde la adevăr pe cei care înghit sânge cu mai mare plăcere decât cuvintele celor drepți.”

9. Ce-i așa? Este truda noastră în zadar? Deloc. Căci dacă nu-i putem smulge din moartea spre care tind cu stăruință, dacă nu-i putem aduce înapoi de la calea perversă spre viață și lumină, din moment ce ei înșiși se opun mântuirii lor, atunci cel puțin îi vom întări pe ai noștri ale căror opinii nu au temeiuri solide și ferme. Căci mulți șovăie, mai ales cei care au avut un anumit contact cu literatura [păgână]. 10. Căci atât filosofii, cât și oratorii și ***doeții*** sunt dăunători prin faptul că pot atrage cu ușurință sufletele slabe în mrejele lor cu atracția discursurilor și cu sunetul dulce al versurilor recitate. 11. Din acest motiv am vrut să combin înțelepciunea cu religia, pentru ca învățătura deșartă să nu dăuneze oamenilor care sunt atrași de cunoaștere. Pentru ca însăși cunoașterea literaturii nu numai că să nu dăuneze religiei și dreptății, ci să ofere și [tot ajutorul posibil] cât mai curând posibil. Pentru ca cel care o studiază să devină mai înclinat spre virtute și mai instruit în adevăr. 12. Mai mult, dacă acest lucru nu este de niciun folos nimănui, cu siguranță ne va fi de folos nouă. Căci cunoașterea îmi va încânta și

va bucura mintea, întrucât va fi în lumina adevărului, care este hrană pentru suflet, făcându-i chiar și pe necredincioși să fie oarecum încântați.

13. Dar nu trebuie să disperăm. Poate că *nu cântăm pentru surzi* . Căci lucrurile nu stau atât de rău încât să nu existe suflete sănătoase cărora le-ar plăcea adevărul și care ar fi capabile să vadă calea cea dreaptă arătată lor și să o urmeze. 14. Este necesar doar să ungem paharul cu mierea înțelepciunii cerești, astfel încât oamenii cu discernământ să poată bea din el medicamente amare fără dezgust, în timp ce prima dulceață ispititoare le ascunde *amărăciunea sub aparența unui gust plăcut.* [509] 15. Căci acesta este principalul motiv pentru care oamenii inteligenți, educați și primii din această epocă nu au credință în Sfintele Scripturi, căci profeții vorbeau într-un limbaj comun și simplu, ca pentru popor. 16. De aceea sunt disprețuiți de cei care nu vor nici să audă, nici să citească nimic altceva decât ceea ce este rafinat și șlefuit. Nimic nu le poate atrage sufletele decât ceea ce este capabil să încânte urechile cu dulceață. Și ceea ce este comun, simplu și modest li se pare josnic. 17. De aceea, ei cred că nimic nu este adevărat decât ceea ce este plăcut urechii; nimic nu este demn de crezut decât ceea ce poate aduce plăcere; Nimeni nu vede adevărul în circumstanțele unui caz, ci doar frumusețea. 18. Ei nu cred în profeții, deoarece le lipsește atractivitatea exterioară. Dar nu-i cred pe acei oameni care le explică, căci sunt fie complet grosolani, fie needucați. Într-adevăr, se întâmplă foarte rar să fie elocvenți. Motivul pentru aceasta este evident. 19. Căci elocvența slujește acestei lumi. Ajută la a te înălța în fața oamenilor, la a calma [mulțimea] în nenorociri; căci adesea încearcă să lupte împotriva adevărului pentru a-și arăta puterea, caută puterea, însetează de glorie și cere cel mai înalt respect. 20. Și astfel elocvența, care disprețuiește ceea ce este josnic și respinge ceea ce este opus acestuia, vrea în mod firesc să placă oamenilor și să atragă mulți admiratori.

21. De aceea, înțelepciunea și adevărul nu au apărători vrednici. Și dacă vreunul dintre scriitori s-a adresat vreodată acestui lucru, nu le-a apărat pe deplin demn. 22. Dintre cei pe care îi cunosc, Minucius Felix nu a ocupat cel mai mic loc printre avocați. Cartea sa, pe care a numit- *o Octavius,* arată cât de capabil ar fi putut fi ca apărător al adevărului dacă s-ar fi dedicat în întregime acestei cauze. 23. Septimius Tertullian [510] era, de asemenea, bine versat în diverse tipuri de știință, dar destul de slab și nesofisticat în elocvență și foarte sumbru. Prin urmare, nu a dobândit suficientă faimă. 24. Singurul remarcabil și clar a fost Ciprian, [511] deoarece și el a dobândit o mare faimă pentru oratoria sa și a scris multe lucruri minunate în felul său. 25. Căci era înzestrat cu o minte flexibilă, bogată, atractivă și, ceea ce este semnul unui stil mare, clară, astfel încât nu puteai distinge dacă era mai elegant în elocvență, sau mai flexibil în raționament, sau mai puternic în convingere. 26. Dar totuși el nu a fost în stare să dezvăluie celor ignoranți misterul ascuns în spatele cuvintelor, întrucât tot ceea ce spunea

era plin de un sens ascuns și era potrivit doar credincioșilor. Mai mult, este de obicei ridiculizat de învățații timpului nostru, cărora scrierile sale le-au ajuns cunoscute întâmplător. 27. Am auzit un om, cu siguranță elocvent, care, schimbând o literă, l-a numit Coprian [512] pentru că era rafinat și demn de cele mai bune studii, mintea fiind dedicată „fabulelor bătrânelor”. 28. Dar dacă a spus aceasta despre cineva a cărui elocvență nu era lipsită de farmec, la ce să ne așteptăm de la alții a căror *elocvență* era nesemnificativă și plictisitoare, cei care nu se puteau lăuda nici cu puterea de convingere, nici cu subtilitatea argumentării, nici cu vreo ascuțime în dispută?

2.1 Și astfel, întrucât ne-au lipsit profesori vrednici și experimentați, care să demasce cu hotărâre și pasiune erorile oamenilor, care să apere fiecare argument cu ajutorul frumuseții și bogăției adevărului, această lipsă i-a determinat pe unii să scrie cu îndrăzneală împotriva adevărului necunoscut lor. 2. Voi păstra tăcerea despre cei care l-au atacat în vremurile trecute. Dar când predam retorică în Bitinia la invitația lui [Dioclețian] și s-a întâmplat ca în același timp să fie distrus acolo templul lui Dumnezeu, erau doi bărbați în acel oraș care, nu știu dacă din vanitate sau din obrăznicie, au batjocorit adevărul care a fost zdrobit și umilit. [513]3. Unul dintre ei se considera maestru al filosofiei, dar era atât de vicios încât, deși era profesor de cumpătare, era lacom și chiar mai pofticios. Era atât de extravagant în mâncare încât, deși era un apărător al virtuții în școală și un susținător al frugalității și sărăciei, era mai potrivit pentru viața într-un palat decât într-o casă [privată]. Totuși, își acoperea viciile cu barbă și mantie și, ceea ce era mai important decât hainele, cu bogății. Pentru a le spori, căuta prin tot felul de căi indirecte să se împrietenească cu judecătorii și, folosind autoritatea unui nume fictiv, i-a atașat de sine, nu numai pentru a face comerț cu deciziile lor, ci și pentru a-și alunga vecinii din casele și moșiile lor, însușindu-le pentru sine. 4. Și acest om, care și-a distrus propriul raționament cu propria morală sau și-a cenzurat propria morală cu propriul raționament, fiind el însuși un cenzor strict și un acuzator sever în raport cu sine însuși, chiar în momentul în care oamenii drepți au început să fie asupriți într-un mod impiu, a smuls din sine trei cărți împotriva religiei [adevărate] și a numelui creștinismului. 5. Mai întâi de toate, el a declarat că datoria unui filosof este să-i ajute pe oamenii rătăciți și să-i întoarcă pe calea cea dreaptă, adică la venerarea zeilor, a căror voință și putere, așa cum spunea el însuși, guvernează lumea; să nu tolereze ca oamenii needucați să fie înșelați de unii [cei vicleni], ca nu cumva simplitatea lor să devină pradă și hrană a celor răi. 6. El a spus că filosofia are vrednica slujbă de a arăta lumina înțelepciunii celor care nu o văd, astfel încât nu numai să se vindece prin acceptarea cultului zeilor, ci și ca, abandonând încăpățânarea inutilă, să evite torturile trupești și să nu-și lase membrele sfâșiate în zadar. 7. De asemenea, pentru a fi clar în ce scop a fost scrisă acea lucrare, el a revărsat laude asupra împăraților, a căror evlavie și omniscientă, după cum spune el însuși, erau faimoase atât în alte privințe, cât și mai ales în apărarea religiei

zeilor. În cele din urmă, a dat sfaturi în treburile omenești, astfel încât toți oamenii, retrăgându-se de „superstiția criminală și bătrână”, să respecte ritualurile sacre legitime și să caute favoarea propriilor zei. 8. Dar când a vrut să priveze religia împotriva căreia a făcut un reproș de sensul ei, s-a arătat lipsit de valoare, gol și ridicol. Căci acest vânător aspru al binelui altora nu era conștient nu numai de ceea ce acuza, ci și de ceea ce spunea. 9. Căci, deși ai noștri care erau acolo au tăcut din cauza vremurilor dificile, totuși au râs în inimile lor, deoarece au văzut un om care a declarat că intenționează să dea lumină altora, în timp ce el însuși era orb; că intenționează să-i conducă pe alții din eroare, în timp ce el însuși nu știa încotro să-și îndrepte pașii; că intenționa să-i învețe pe alții în adevăr, deși nu văzuse niciodată măcar o scânteie din el. Așa s-a dovedit că învățătorul adevărului căuta să răstoarne adevărul. 10. Toți l-au învinovățit în special pentru că și-a început lucrarea chiar în momentul în care cruzimea nebună făcea ravagii. O, filosof lingușitor, o, slujitor al clipei! 11. Era pe bună dreptate să fie disprețuit pentru vanitatea sa. Pentru recunoștința pe care o aștepta nu a primit-o, iar gloria pe care a câștigat-oi s-a adresat cu reproșuri și acuzații.

12. Un altul a scris și mai caustic pe aceeași temă. Pe atunci făcea parte din numărul judecătorilor și era unul dintre instigatorii persecuției. Nemulțumit cu această crimă, a început să-i persecute cu scrieri pe cei pe care îi distrusese [prin forță]. 13. Astfel, a compus două cărți, nu împotriva creștinilor, ca să nu pară că-i batjocorește cu ostilitate, ci împotriva creștinilor, ca să nu creadă că le dă sfaturi umane și bune. În ele a căutat să prezinte Sfintele Scripturi atât de fals încât acestea au devenit exact opusul lor însele. 14. Căci a publicat câteva capitole care i se păreau a se contrazice, atât de multe și atât de atent selectate, încât părea că el însuși ar fi aparținut odată acestei religii. 15. Dacă așa ar fi fost, ce Demostene l-ar fi putut proteja de rușine, când a devenit un trădător al religiei căreia îi era ministru, un trădător al credinței al cărei nume se alăturase, un trădător al jurământului pe care îl depusese? Doar dacă, într-adevăr, Scripturile Divine nu i-ar fi căzut în mâini din întâmplare. 16. Ce nebunie a fost să îndrăznească să respingă ceea ce nimeni nu poate explica! Este norocos că fie nu a învățat nimic din ei, fie nu a înțeles nimic. Căci nu există contradicții în Dumnezeiești Scripturi, așa cum nu există credință și adevăr în el însuși. 17. El îi defăimează în special pe Pavel, Petru și pe ceilalți ucenici, ca și cum ar fi semănători de înșelăciune. Cu toate acestea, îi consideră oameni ignoranți și neînvățați, căci unii dintre ei se ocupau de pescari; ca și cum ar fi fost supărat că unii Aristofan sau Aristarh nu au întreprins această lucrare [de predicare]. [514]

3. 1. Prin urmare, apostolii nu aveau nici facultatea inventării, nici viclenia, din moment ce erau ignoranți. Căci cum ar fi putut vreun om neînvățat să compună ceva coerent și unificat, când cei mai învățați filozofi, Platon, Aristotel, Epicur și Zenon, spuneau lucruri contradictorii și contrarii? Aceasta este natura ficțiunii, că

nu poate fi coerentă. 2. Dar tradiția apostolilor, în măsura în care este adevărată, este în toate privințele precisă și în întregime consistentă cu ea însăși; și, prin urmare, este convingătoare, deoarece se bazează pe fundații de nezdruncinat. 3. Prin urmare, apostolii nu au inventat această religie de dragul propriului avantaj sau beneficiu. Căci atât în învățăturile, cât și în acțiunile lor, au dus o viață lipsită de plăceri și respinge tot ce este conținut în binele temporal. Nu numai că au acceptat moartea pentru credința lor, dar știau și că vor fi executați și au prezis, de asemenea, că atunci toți cei care le vor urma învățăturile vor fi torturați sever și pe nedrept.

4. Acest scriitor a afirmat, de asemenea, că Hristos, când a fost alungat de evrei, a adunat o bandă de nouă sute de oameni și s-a angajat în jafuri. 5. Cine ar îndrăzni să nu fie de acord cu o astfel de afirmație „autoritară”? Să o credem și noi pe deplin, căci un oarecare Apollo trebuie să-i fi povestit despre asta în vis. Dar tâlharii au pierit întotdeauna și pier; și tu însuți i-ai condamnat pe mulți dintre ei la moarte. Care dintre ei, după execuția sa, a fost numit, nu spun de Dumnezeu, un om cinstit? 6. Dar tu, poate, ai crezut [că Hristos a fost un tâlhar] pe motiv că îl venerezi pe ucigașul Marte ca pe un zeu. Și totuși nu ai fi făcut asta dacă Areopagitii l-ar fi trimis pe Marte la cruce. [515]

7. Când acest scriitor a ridiculizat minunile lui Hristos, nu le-a negat, ci a vrut să arate că Apollonius [516] a săvârșit fie minuni egale, fie chiar mai mari. Este surprinzător că nu l-a menționat pe Apuleius [517], ale cărui fapte numeroase și minunate îmi vin de obicei în minte. 8. Atunci de ce, o, căpetenia nebunilor, nimeni nu-l venerează pe Apollonius ca pe un zeu? Se pare că tu ești singurul care este vrednic de un astfel de zeu, cu care adevăratul Dumnezeu te va pedepsi pentru totdeauna. 9. Dacă Hristos a fost un magician, din moment ce a făcut minuni, Apollonius era totuși mai iscusit decât el. Căci atunci când, așa cum scrii, Domițian [518] a ordonat să fie executat, el nu a venit la proces, ci Hristos a fost prins și răstignit. 10. Dar probabil că a vrut să arate aroganța lui Hristos prin faptul că Se considera Dumnezeu, astfel încât Apollonius să pară mai modest, căci, deși a făcut mult mai mult, așa cum crede acest scriitor, tot nu și-a atribuit acest nume. 11. Nu voi compara acum faptele lor în sine, întrucât în a doua carte și în cele anterioare am vorbit deja despre minciunile și arta vicleană a magiei. [519]12. Nu cred că există cineva care ar refuza să primească după moarte ceea ce râvnesc marii regi. 13. Altfel, de ce își ridică oamenii morminte, statui și busturi magnifice? De ce încearcă oamenii să aducă onoare cetățenilor care s-au distins printr-o faptă sau care au murit pentru stat? În cele din urmă, de ce ai vrut tu însuți să ridici un monument talentului tău, modelat din această josnică prostie, ca din țărână, dacă nu în speranța de a imortaliza memoria numelui tău? 14. Este nerezonabil, așadar, că Apollonius nu ar fi dorit acest lucru dacă ar fi putut. Căci nu există nimeni care să respingă nemurirea, mai ales că spui că a fost venerat de unii ca un zeu și că statuia lui este încă venerată de

locuitorii Efesului sub numele de Hercule Alexicacus. 15. Prin urmare, nu a putut fi venerat ca un zeu după moartea sa, căci se știe că a fost om și magician. Acesta este motivul pentru care și-a dobândit divinitatea sub un alt nume, deoarece nu a putut și nu a îndrăznit să o facă sub al său. Însă al nostru [Hristos] putea fi considerat Dumnezeu, întrucât nu era magician și era considerat Dumnezeu pentru că era cu adevărat unul. 16. „Nu spun", spune el, „că oamenii nu l-au considerat pe Apollonius un zeu pentru că nu voia acest lucru, ci mă străduiesc să dovedesc că noi, întrucât nu am dedus imediat divinitatea din fapte miraculoase, suntem mai înțelepți decât voi, care l-ați considerat pe Hristos Dumnezeu pentru manifestarea unor puteri neînsemnate." 17. Nu este de mirare că voi, care sunteți foarte departe de înțelepciunea lui Dumnezeu, nu înțelegeți absolut nimic din ceea ce ați citit, când evreii, care din cele mai vechi timpuri citeau profeții și în care se păstra misterul lui Dumnezeu, nu înțelegeau ceea ce citeau. 18. Să știți deci, dacă vă place, că noi Îl recunoaștem pe Hristos ca Dumnezeu, nu pentru că a săvârșit minuni, ci pentru că am văzut împlinite în El toate cele pe care ni le-au declarat profeții. 19. El a făcut minuni și L-am fi crezut magician, așa cum credeți voi acum și așa cum credeau evreii atunci, dacă toți profeții nu ar fi prezis la unison că aceleași minuni vor fi săvârșite de Hristos. 20. De aceea, Îl recunoaștem ca Dumnezeu, nu atât pentru faptele și realizările Sale miraculoase, cât pentru chiar crucea aceea la care lătrați ca niște câini. Căci și aceasta a fost prezisă. 21. Și nu prin propria Sa mărturie, căci cine poate fi de încredere dacă vorbește despre sine? Dimpotrivă, El a primit credința că este Dumnezeu din mărturia profeților, care au prezis dinainte ce va face și ce va suferi, iar acest lucru nu a putut și nu poate fi atribuit niciodată lui Apollonius, sau lui Apuleius, sau vreunui magician.

22. Și acum, când acest scriitor revărsase atât de mult din prostiile ignoranței sale, când denaturase complet adevărul, s-a gândit să-și numească cărțile impie și dușmănoase *Prietenul Adevărului.* 23. O, suflet orb! O, minte mai neagră, cum se spune, decât noaptea Cimmeriană! Da, acesta este un adept al lui Anaxagora, pentru care zăpada era neagră. Căci este una și aceeași orbire dacă să dai adevărului numele de ficțiune, sau ficțiunii numele de adevăr. Cu siguranță, omul viclean a vrut să ascundă lupul în blană de oaie, pentru a-l atrage pe cititor în plasă cu ajutorul unui titlu fals. 24. Dar chiar dacă ai face asta nu din viclenie, ci din ignoranță, ce adevăr ne-ai spus, în afară de faptul că tu, un zelot al zeilor, i-ai demascat complet? 25. Pentru că L-ați onorat pe Dumnezeul Preaînalt, pe care L-ați recunoscut ca Marele Rege, Creatorul lucrurilor, Izvorul binecuvântărilor, Părintele universal, Făcătorul și Păzitorul celor vii, l-ați lipsit pe Jupiter al vostru de putere și, după ce l-ați detronat, l-ați inclus printre slujitorii voștri. 26. Așadar, epilogul vostru a expus slăbiciunea, vanitatea și falsitatea voastră. Căci susțineți că zeii există și totuși îi supuneți acelui Dumnezeu a cărui religie încercați să o răsturnați.

4. 1. Și astfel, când acei scriitori despre care am vorbit își compuneau cărțile sacrilegii spre durerea mea, eu, îndemnat de mândria lor arogantă, de conștiința adevărului însuși și, după cum cred, de Dumnezeu Însuși, mi-am asumat sarcina de a-i înfrâna cu toate puterile talentului meu pe acuzatorii dreptății. Nu pentru a scrie împotriva celor care puteau fi respinși cu puține cuvinte, ci pentru a-i lovi dintr-o singură lovitură pe toți cei care au întreprins sau sunt pe cale să întreprindă o astfel de lucrare [nelegiuită]. 2. Căci nu mă îndoiesc că mulți alții [oameni nelegiuiți] în diferite locuri au ridicat un monument nedreptății lor nu numai în greacă, ci și în latină. Întrucât nu sunt în stare să răspund fiecăruia dintre ei separat, am hotărât să fac asta: să-l dărâme pe primul dintre ei împreună cu toate scrierile lor și să-i privez pe cei care îi urmează de orice ocazie de a scrie și de a argumenta. Să-și deschidă doar urechile și cu siguranță voi face ca toți cei care mă ascultă fie să accepte ceea ce a condamnat anterior, fie, după cum este foarte probabil, să refuze să-l ridiculizeze în viitor. 3. Deși Tertulian a îndeplinit în mare măsură această sarcină în cartea intitulată *Apologetică,*Cu toate acestea, una este să le răspunzi calomniatorilor, ceea ce se poate face apărându-te sau pur și simplu negând [acuzațiile], și alta este să stabilești, așa cum facem noi, în ce constă esența întregii doctrine. Nu am evitat să fac munca pe care Ciprian nu a făcut-o în faimosul discurs în care a încercat să-l prindă pe Demetrian într-o minciună, care, după cum spune el însuși, a certat și a blasfemiat adevărul. 4. Ciprian nu a folosit materialul necesar, așa cum ar fi trebuit. Căci a fost obligat să respingă nu prin mărturia Scripturii, pe care acel Demetrian o considera goală, falsă și fictivă, ci prin alte argumente și prin mijloacele rațiunii. 5. Căci atunci când a vorbit împotriva unui om care a respins adevărul, el, semănând puțin câte puțin învățătura divină, a trebuit să îmblânzească pe acel om, care inițial era sălbatic, și să-i descopere treptat temeliile luminii, astfel încât, după ce i-a dat lumină deplină, să nu-l orbească. 6. Căci așa cum un prunc, din cauza sensibilității stomacului său, nu poate lua hrană tare și grosieră, ci este hrănit cu lapte subțire și fraged până când, după ce a căpătat putere, poate să se hrănească cu ceva mai solid, tot așa a fost necesar ca el, cât timp nu era capabil să accepte mărturii divine, să ofere unele omenești, adică mărturiile filozofilor și istoricilor, pentru a-l respinge în principal prin propriii săi autori. 7. Întrucât Ciprian nu a făcut aceasta, purtat de o cunoaștere exclusivă a Scripturilor Divine, dorind să poarte război doar cu ajutorul a ceea ce se bazează credința, am hotărât, prin inspirația lui Dumnezeu, să fac aceasta și, în același timp, să deschid calea altora pentru a-i imita. 8. Dacă, însă, oamenii învățați și elocvenți, la îndemnul nostru, se îndreaptă către aceasta [ocupație] și doresc să-și îndrepte darurile și elocvența către câmpul adevărului, nimeni nu se va îndoi că religiile false vor dispărea în curând și orice filozofie va fi distrusă. Căci va fi clar pentru toți că există doar această religie [cerească] și o singură înțelepciune adevărată. Totuși, m-am abătut [de la întrebare] mai mult decât intenționam.

I

5. 1. Trebuie să revenim acum la analiza considerațiilor referitoare la dreptate, care este fie ea însăși o virtute, fie izvorul virtuții, care a fost căutată nu numai de filosofi, ci și de poeți, care au trăit mult mai devreme [de filosofi] și chiar înainte de nașterea filosofiei au primit numele de cei mai înțelepți. 2. Ei au înțeles clar că aceasta [dreptatea] este departe de treburile umane și și-au imaginat că, coruptă de viciile umane, a părăsit pământul și s-a dus la cer; și, în același timp, când explică cum să trăiască conform dreptății (căci sunt obișnuiți să-și transmită judecățile ambiguu), citează exemple de dreptate din vremea lui Saturn, pe care o numesc „de aur", și relatează în ce stare era viața oamenilor cât timp acea [dreptate] era încă pe pământ. 3. Acest lucru, fără îndoială, nu ar trebui acceptat ca o invenție poetică, ci ca o realitate. Căci atunci când domnea Saturn, când cultele zeilor nu fuseseră încă stabilite și până când niciun popor nu fusese încă convertit la înțelegerea divinității, [adevăratul] Dumnezeu era, în orice caz, venerat. 4. Și de aceea nu au existat discordii, nici ostilități, nici războaie,

Nu existau căști, nici săbii; necunoscând exercițiile militare, oamenii, trăind în siguranță, gustau o dulce pace. [520]

După cum a spus Germanicus Caesar în versuri în *Aratus:*

Și nu a existat nicio discordie între frați. [521]

Și chiar și străinii [nu erau familiarizați cu discordia] și, în general, nu existau săbii scoase din uz. 5. Căci cine, cât timp dreptatea exista și înflorea, s-a gândit la propria apărare, când nimeni nu complota sau când nimeni nu se gândea la distrugerea altuia, când nimeni nu dobândea nimic [pentru sine]?

Erau mai dornici să trăiască cu puține bunuri, [522]

cum spunea Cicero cu propriile sale cuvinte, ceea ce corespunde religiei noastre.

Nici măcar nu era potrivit să marchezi câmpurile cu un semn sau să le delimitezi cu o hotar. Toată lumea lucra împreună pentru a obține recolta, [523]

6. Cu siguranță Dumnezeu a dat pământul tuturor, pentru ca toți să trăiască împreună, pentru ca lăcomia nesățioasă și nebună să nu-și însușească totul și pentru ca nimeni să nu fie lipsit de ceea ce a fost produs de toți. 7. Această zicere a poetului nu trebuie înțeleasă așa cum o înțelegem noi, ca și cum pe atunci nu ar fi existat nimic privat, ci [trebuie luată] ca rostită după obiceiul poeziei; după cum vedem, oamenii erau atât de buni la suflet încât nu au închis

roadele nașterii, iar pământurile nu au rămas ascunse [de alții], ci le-au permis săracilor [oameni] să se bucure de roadele muncii lor.

Râuri de lapte curgeau și râuri de nectar curgeau [524]

8. Și nu este de mirare, întrucât cămările cu cele necesare [hrană] erau disponibile tuturor, iar lăcomia, care distruge binecuvântările divine, nu dădea naștere nicăieri la foamete sau lipsuri; ci toți trăiau în egală măsură în abundență, când bogații dădeau cu generozitate și din belșug daruri săracilor.

9. Dar pentru că Saturn a fost înlăturat de fiul său și a fugit în Latium, el a fost

Lipsit de regatul său, speriat de arma fiului său [525]

Atunci oamenii, fie de frica noului rege, fie pentru că se corupseră, au încetat să-L mai onoreze pe Dumnezeu [adevărat] și au început să-l considere pe rege un zeu. La urma urmei, ticălosul însuși era un exemplu pentru alții în profanarea evlaviei.

Fecioara pioasă a părăsit pământul în grabă; [526] însă, nu așa cum a spus Cicero:

Și ea s-a așezat în regatul lui Jupiter, în ceruri [527]

10. Căci cum ar putea ea să se așeze sau să zăbovească în împărăția celui care a răsturnat puterea tatălui său, urmărindu-l cu război și chinuindu-l pretutindeni, prigonit?

El, Jupiter, a dat otravă și șerpilor dezgustători,

El i-a ordonat lupului să iasă la vânătoare [528]

adică, a semănat ură, răutate și înșelăciune printre oameni, astfel încât aceștia să fie la fel de îmbibați de otravă ca șerpii și la fel de lacomi ca lupii. **11. De aceea** acționează în așa fel încât oamenii care sunt onești și credincioși lui Dumnezeu sunt persecutați; [de aceea] le permit judecătorilor să se dezlănțuie printre cei nevinovați. 12. Poate că Jupiter [chiar] a făcut ceva similar pentru a alunga și distruge dreptatea; și de aceea se crede că a adăugat răutate șerpilor și i-a făcut pe lupi feroce. Apoi totul a devenit

Obsedat de o sete aprigă pentru război și de o pasiune pentru profit. [529]

Și nu este surprinzător **. 13.** Căci oamenii au uitat religia divină și chiar conceptul de bine și rău. Astfel, comunitatea vieții a pierit printre oameni și legătura

societății umane a fost ruptă. 14. Atunci au început să se lupte între ei, să comploteze [unii împotriva altora] și să-și câștige glorie din sângele omenesc.

6.1 Sursa tuturor acestor crime era lăcomia, care, desigur, izvora din disprețul față de adevărata sfințenie. Căci unii oameni nu numai că nu împărțeau cu alții ceea ce aveau din belșug, dar își acaparau și ceea ce aparținea altora, însușindu-și totul pentru propriul câștig, iar ceea ce fusese produs anterior de fiecare pentru uz comun era adunat în casele câtorva. 2. Pentru a-i înrobi pe ceilalți, au început să ia și să adune cele mai necesare lucruri pentru viață și să numească consuli care să vegheze asupra tuturor lucrurilor, pentru a-și însuși darurile cerului; nu cu ajutorul umanității, pe care nu o aveau deloc, ci prin adunarea tuturor mijloacelor lăcomiei și cupidității. 3. Și în numele dreptății au sfințit pentru ei înșiși cele mai intolerabile și nedrepte legi, prin forța cărora și-au protejat prada și câștigul de atacurile gloatei. Prin urmare, aveau putere mai mult prin regulamente decât prin violență, bogăție sau înșelăciune. 4. Și întrucât în aceste legi nu exista niciun semn de dreptate, ale cărei proprietăți sunt umanitatea, dreptatea și mila, de atunci încolo oamenii aroganți și trufași s-au bucurat de inegalitate; cei trufași s-au înconjurat de alți oameni, o alai de gărzi de corp, s-au împodobit cu arme și îmbrăcăminte specială. 5. Și-au inventat aceste onoruri, purpură și fasce, astfel încât, bazându-se pe frica de topoare și săbii, să poată comanda, ca și cum ar fi prin dreptul unor conducători, asupra oamenilor învinși și îngroziți. 6. Acel rege [adică Jupiter] a aruncat viața umană într-o astfel de stare încât, după ce l-a învins și l-a alungat pe tatăl său, a dobândit putere non-regală. Prin forță și cu ajutorul unei armate el [a instaurat] o tiranie josnică și a distrus acea epocă de aur și dreaptă și i-a făcut pe oameni să devină răi și nelegiuiți, cu siguranță pentru că i-a îndepărtat de Dumnezeul [Preaînalt] pentru a se închina lui însuși, căci a stârnit teroare cu cea mai incredibilă domnie. 7. Căci cine nu se temea de el, înconjurat de o armată, iluminată de strălucirea extraordinară a metalului și a săbiilor? Pe cine altcineva l-ar cruța dacă nu și-a cruțat propriul tată? De cine se temea, dacă a învins în război neamul Titanilor, oameni puternici și uriași? 8. Ce este surprinzător dacă toți oamenii, cuprinși de o frică fără precedent, au început să se închine înaintea unui singur [om]? Se temeau de el și îi arătau o mare onoare. 9. Și întrucât semnul ascultării era considerat a fi imitarea moravurilor și viciilor regelui, [poporul] a abandonat orice evlavie, ca nu cumva să pară că, trăind cu evlavie, condamnă crima regelui. 10. Astfel, prin imitație zeloasă, au abandonat legea divină și, treptat, obiceiul de a trăi cu răutate a devenit o regulă. Și nimic nu a rămas din starea pioasă și virtuoasă a epocii trecute; dimpotrivă, când dreptatea a fost respinsă, ea, luând cu ea adevărul, le-a lăsat oamenilor eroarea, ignoranța și orbirea.

11. Dar acei poeți care au relatat că dreptatea a găsit refugiu în împărăția lui Jupiter sunt ignoranți. Căci dacă dreptatea a fost pe pământ în epoca pe care o numesc „de aur”, atunci cu siguranță a fost alungată de Jupiter, care a succedat

„epocii de aur”. 12. Dar schimbarea epocii și înlăturarea dreptății nu trebuie considerate altceva, așa cum am spus deja, decât o neglijare a religiei divine, care creează astfel de fundamente încât un om îl prețuiește pe altul și este conștient că este legat de altul prin legături fraterne; că el, din moment ce Dumnezeu este tatăl tuturor, împarte darurile lui Dumnezeu și Tatăl tuturor cu cei săraci, nu face rău nimănui, nu deranjează pe nimeni, nu închide porțile unui străin și nu ascunde aurul de cel care îl cere, ci este generos, binevoitor, milostiv, ceea ce Tullius considera a fi adevăratele virtuți regale. 13. Aceasta este cu adevărat dreptatea și „epoca de aur”, care a fost coruptă pentru prima dată în timpul domniei lui Jupiter și, curând, când el și generația sa au fost zeificați și a apărut cultul numeroșilor zei, a fost complet distrusă.

7. 1. Dar Dumnezeu, ca Părinte cel mai milostiv, odată cu apropierea sfârșitului timpurilor, a trimis un mesager pentru a restaura acea epocă trecută și [a întoarce] dreptatea alungată, pentru a îndepărta neamul omenesc de multele și nesfârșitele rătăciri. 2. Și acum imaginea acelei vremuri de aur s-a întors, iar dreptatea a fost restaurată pe pământ (care nu este altceva decât cultul pios și religios al unui singur Dumnezeu, dar puținilor le-a fost dată). 3. Totuși, poate cineva se va îndoi de ce, dacă aceasta este cu adevărat dreptate, nu a fost dată întregii rase umane și de ce nu toate popoarele au acceptat-o). Este o întrebare importantă de ce Dumnezeu, atunci când a dat dreptate pământului, a păstrat distincția [morală] [dintre oameni]. Acest lucru l-am arătat deja în altă parte [530] și va fi explicat mai departe la fiecare ocazie convenabilă. 4. Acum va fi suficient să o definim foarte pe scurt: virtutea nu poate fi observată dacă nu există vicii opuse ei, așa cum este imposibil să descoperim perfecțiunea dacă nu este persecutată de oameni răi. 5. Căci Dumnezeu a vrut să existe o distincție între bine și rău, astfel încât să cunoaștem proprietatea binelui prin rău, așa cum proprietatea răului prin bine. Înțelesul unuia nu poate fi înțeles fără a cunoaște opusul său. Prin urmare, Dumnezeu nu a distrus răul pentru ca sensul virtuții să fie dezvăluit. Căci cum ar putea răbdarea Ar avea puterea și numele său, dacă nu ar exista nimic ce am fi obligați să îndurăm? 6. Cum ar merita laudă o credință statornică în Dumnezeu, dacă nu ar exista cineva care să se îndepărteze de El? 7. Din acest motiv, El a permis oamenilor nedrepți să fie mai puternici, pentru ca aceștia să-i poată îndemna la rău și, prin urmare, i-a făcut mai numeroși, astfel încât virtutea, fiind mai rară, ar fi mai valoroasă. Quintilian a arătat acest lucru foarte frumos și pe scurt în *Capul acoperit* . „Această virtute”, spune el, „ar fi goală, dacă nu ar merita laudă pentru raritatea ei”. Căci, din moment ce este astfel stabilită de natură încât ura, lăcomia, mânia îi orbesc pe cei care se străduiesc pentru ele, se pare că a nu comite păcate este dincolo de puterea omenească. Dar dacă natura ar fi dat tuturor aceleași aspirații, nu ar exista evlavie. Că acest lucru este adevărat este dovedit de însăși rațiunea. 8. Căci dacă virtutea constă în a rezista răului și viciului, atunci fără rău și viciu nu există virtute. Dumnezeu a dat-o perfectă și absolută și, prin urmare, a păstrat ceea ce

îi este contrar, cu care să poată purta război. 9. Căci atunci când este tulburată de indignare răul, acesta capătă putere și, cu cât este mai tulburat, cu atât se întărește mai mult. 10. Acesta este, fără îndoială, motivul pentru care, deși oamenilor li s-a acordat dreptate, nu s-a instaurat o „epocă de aur”, deoarece Dumnezeu nu a înlăturat răul, pentru ca distincția să fie păstrată, care este misterul religiei divine.

8.1 Așadar, cei care cred că nu există niciun om drept au dreptatea înaintea ochilor, dar nu vor să o observe. Căci de ce și în ce scop o descriu în versete și în tot felul de discursuri, deplângându-i absența, când este ușor să fii bun dacă vrei? 2. De ce zugrăviți dreptatea ca fiind deșartă și doriți ca ea să coboare din cer, imaginându-vă-o într-o imagine? Vedeți, este chiar înaintea voastră: luați-o, dacă puteți, și așezați-o în lăcașul sufletului vostru. Nu credeți că acest lucru este dificil sau că aparține altor vremuri. 3. Deveniți drepți și buni, iar dreptatea pe care o căutați va rămâne ea însăși cu voi. Îndepărtați orice gând rău din inimile voastre și imediat acel timp de aur se va întoarce la voi. Nu o veți putea găsi în niciun fel decât începând să-L venerați pe adevăratul Dumnezeu. 4. Dar voi vreți să găsiți dreptatea pe pământ păstrând cultul zeilor [falși], care nu poate exista în niciun fel. Mai mult, ea nu ar fi putut fi acolo nici măcar atunci când credeți că a fost. Căci atunci acei zei pe care îi venerați cu atâta evlavie nu se născuseră încă și era necesar să existe pe pământ cultul unui singur Dumnezeu. Desigur, Cel ce mustră răul și încurajează binele, al cărui templu nu este de piatră sau de lut, ci omul însuși, care poartă în sine chipul lui Dumnezeu. Acest templu nu este împodobit cu aur sau cu pietre prețioase pieritoare, ci cu darurile veșnice ale virtuții.

5. Înțelegeți, așadar, dacă mai aveți vreo pricepere, că oamenii sunt răi și nedrepți pentru că se închină la zei [falși]. Și de aceea răul împovărează treburile omenești de la o zi la alta, pentru că Dumnezeu, Creatorul și Guvernatorul acestei lumi, a fost abandonat; pentru că religiile nelegiuite au fost acceptate în ciuda a tot; în cele din urmă, pentru că nu permiteți nici măcar câtorva să se închine Dumnezeului [Suprem]. 6. Căci dacă s-ar adora un singur Dumnezeu, nu ar exista discordie și războaie, deoarece oamenii ar ști că sunt copiii unui singur Dumnezeu și, prin urmare, sunt conectați prin legăturile și firul indestructibil al rudeniei divine. Nu ar exista intrigi, deoarece [oamenii] ar ști ce fel de pedeapsă a pregătit Dumnezeu, care vede crime secrete și chiar gânduri, pentru ucigași. 7. Nu ar exista înșelăciuni, nu ar exista jafuri, dacă oamenii ar învăța învățăturile lui Dumnezeu și s-ar mulțumi cu ale lor și cu puținele lor, preferând cele puternice și veșnice celor slabe și pieritoare. Nu ar exista desfrâu, adulter și corupție a femeilor, dacă toată lumea ar ști că Dumnezeu condamnă orice pasiune care nu este îndreptată spre nașterea de copii. Necesitatea nu ar împinge o femeie să-și pângărească onoarea, obținându-și hrana în cel mai indecent mod, întrucât bărbații și-ar înfrâna pasiunea, iar sacrificiul pios și religios al celor care au i-ar

ajuta pe săraci. 8. Așadar, așa cum am spus, nu ar exista tot acest rău pe pământ dacă toți ar fi legați de legea lui Dumnezeu, dacă toți ar acționa așa cum acționează numai poporul nostru [creștinii]. Cât de binecuvântată, cât de cu adevărat de aur ar fi starea treburilor omenești, dacă blândețea, mila, pacea, dezinteresul, egalitatea, moderația și fidelitatea ar domni pe tot pământul! 9. În cele din urmă, nu ar fi nevoie de atâtea și atâtea legi diferite pentru a-i guverna pe oameni, dacă o singură lege, a lui Dumnezeu, ar fi suficientă pentru a păstra onestitatea. Nu ar fi nevoie de închisori, nici de săbiile gardienilor, nici de teama pedepsei, când puterea salutară a preceptelor cerești, sădite în inimile omenești, i-ar instrui de la sine pe oameni la fapte drepte. 10. Dar acum răul se bazează pe ignoranța binelui și a adevărului.

Și Cicero a văzut acest lucru. Căci, discutând despre legi, a spus: „Așa cum una și aceeași natură leagă și echilibrează toate părțile lumii care sunt de acord între ele, tot așa toți oamenii, uniți de o singură natură, trăiesc în discordie din cauza viciilor. Nu se recunosc ca frați de sânge, trăind sub aceeași tutelă. Dacă și-ar da seama de acest lucru, oamenii ar trăi cu siguranță viața zeilor.” [531]

11. Astfel, toate relele prin care se sfâșie rasa umană sunt rezultatul cultului nedrept și impiu al zeilor. Căci cei care, asemenea unor copii neascultători și încăpățânați, Îl disprețuiau pe Dumnezeu, Tatăl comun al tuturor, nu au putut păstra evlavia.

9.1 . Uneori, totuși, își dau seama că sunt răi și laudă starea veacurilor trecute și ghicesc din morala și faptele lor rele că nu există dreptate. Nu numai că nu o observă și nu o acceptă, stând înaintea ochilor lor, dar o și urăsc, o persecută și se străduiesc să o distrugă. 2. Să presupunem că dreptatea pe care o urmăm nu există. Dar dacă ar veni dreptatea pe care o consideră adevărată, atunci cum ar urma-o? Îi chinuie și îi ucid pe cei pe care ei înșiși îi recunosc ca adepți ai dreptății, pentru că fac bine și acționează cu pioșenie. Dar dacă i-ar ucide doar pe răufăcători, atunci dreptatea tot nu ar veni la ei. La urma urmei, nu ar avea alt motiv să părăsească pământul decât vărsarea excesivă de sânge. 3. Și cu atât mai mult [dreptatea nu va veni la ei] când exterminã oameni pioși și îi consideră pe adepții dreptății dușmani. Chiar mai mult decât dușmani. Aceia, însă, deși sufletele, averea și copiii lor sunt dați focului și sabiei, sunt cruțați atunci când sunt învinși; și chiar și pe câmpul de luptă există loc pentru milă. Și ura față de dușmani se mărginește doar la faptul că sunt fie uciși, fie duși în robie. 4. Dar ceea ce se face celor care nu sunt capabili să facă rău este de nedescris, când nimeni nu este considerat mai vinovat decât cei care sunt complet nevinovați. Și astfel oamenii răi îndrăznesc să vorbească despre dreptate, în timp ce ei înșiși, întrecând fiarele sălbatice în ferocitate, pustiesc turma pașnică a lui Dumnezeu,

... exact ca lupii prădători în ceața neagră, când foamea nesățioasă a pântecelui conduce turma oarbă)

5. Totuși, nu *foamea pântecelui,* ci [foamea] inimii îi împinge într-o frenezie; *nu* acționează în ceață neagră, ci la lumina zilei. Niciodată conștiința crimei nu i-a împiedicat să necinstească numele sfânt și pios al dreptății cu buzele lor, care sunt pătate de sângele nevinovaților, precum gurile animalelor de pradă. 6. Ce motiv putem da pentru că ura lor este atât de implacabilă? Oare, cum spune poetul, ca și cum ar fi înzestrați cu spirit divin, adevărul naște ură? [532] Sau le este rușine de prezența celor credincioși și buni? Sau mai degrabă [ar trebui să numim] ambele motive? Într-adevăr, adevărul este întotdeauna plin de ură, deoarece cel care săvârșește un păcat vrea să aibă libertatea de a săvârși un păcat și crede că ar putea săvârși atrocități cu mai multă liniște sufletească decât în prezența cuiva căruia crimele îi sunt pline de ură. 7. De aceea se străduiesc să distrugă și să anihileze complet martorii crimelor și răutății lor și îi consideră periculoși pentru ei înșiși, din moment ce le condamnă viața. 8. Căci la ce folosesc oamenii buni neliniștiți dacă nu stârnesc indignarea unui popor corupt decât prin viața lor virtuoasă? De ce nu sunt toți, ca și ceilalți, răi, lacomi, desfrânați, depravați, falși, lacomi și trădători? De ce să nu scape de cei înaintea cărora este rușinos să duci o viață rea, de cei care lovesc și bat oamenii păcătoși, dar nu cu vorbe, căci sunt tăcuți, ci cu felul lor de viață foarte diferit? Căci se pare că oricine este diferit condamnă.

9. Dar nu ar trebui să ne mirăm prea mult că aceștia [păgâni] se ridică împotriva oamenilor, când, din același motiv, chiar și oamenii care împărtășesc nădejdea și Îl cunosc s-au ridicat împotriva lui Dumnezeu Însuși. Aceeași soartă se abate asupra credincioșilor, așa cum s-a abătut asupra Însuși Învățătorului dreptății. 10. Și astfel [prigunicii] îi chinuie și îi torturează [pe cei drepți] cu torturi rafinate și consideră că nu este suficient să-i omoare pe cei pe care îi urăsc, ci că este necesară și suferința trupească. 11. Dar dacă cineva [dintre creștini], fie de frica torturii sau a morții, fie din cauza propriei sale nelegiuiri, renunță la jurământul făcut lui Dumnezeu și consimte la jertfe nelegiuite, aceștia sunt lăudați și înzestrați cu onoruri, pentru ca și alții să fie seduși de exemplul lor. 12. Cât despre cei care prețuiesc mult credința și nu neagă că sunt închinători ai Dumnezeului [Celui Preaînalt], [persecutorii] folosesc toată puterea torturilor lor, ca și cum ar fi însetați de sânge și îi numesc disperați, căci nu au deloc grijă de trupurile lor: ca și cum ceva ar putea fi mai disperat decât torturarea și chinuirea a ceea ce recunoașteți ca fiind nevinovat.

13. Într-atât încât cei lipsiți de orice iubire pentru umanitate nu au nicio rușine încât întorc toate abuzurile pe care le merită asupra celor drepți. 14. Căci îi numesc nelegiuiți pe cei care sunt cu siguranță pioși și se feresc de sângele omenesc. Dacă și-ar examina propriile fapte și pe cei pe care îi condamnă ca

fiind nelegiuiți, ar înțelege cât de falși sunt și cât de mult merită ei înșiși tot ceea ce spun și fac în legătură cu oamenii buni. 15. Căci nu de la noi, ci de la ei apar mereu cei care ies la drum cu arme, care jefuiesc pe mare și, dacă nu vor să acționeze în mod deschis, folosesc otravă. Ei sunt cei care ucid soții pentru a le confisca zestrea și soții pentru a se duce la un iubit, ei sunt cei care fie sugrumă copiii pe care i-au născut, fie, dacă sunt miloși, îi plantează. 16. Nu își înfrânează pofta incestuoasă de la fiica lor, sau sora lor, sau mama lor, sau virgina vestală. Conspiră împotriva concetățenilor și a țării lor și nu se tem de pedeapsă. 17. În cele din urmă, ei comit sacrilegii și jefuiesc templele zeilor pe care ei înșiși îi venerează. Și ceea ce am numi mai puțin grav și comun, ei râvnesc la moșteniri și comit falsuri de testamente și fie ucid, fie elimină adevărații moștenitori. Își vând trupurile. Ei, uitând de cine s-au născut, concurează în desfrâu cu femeile; ei, călcând în picioare toate legile naturii, profanează și dezonorează cele mai sacre părți ale corpului lor. Își castrează membrele masculine cu fierul și, ceea ce este și mai criminal, fac asta pentru a deveni preoți. Nici măcar nu își cruță propriile vieți, ci, ucigându-se public, își vând sufletele [demonilor]. Ei sunt cei care, în timp ce exercită funcția de judecător, fiind mituiți, fie îi distrug pe cei nevinovați, fie îi lasă pe cei vinovați nepedepsiți. Ei sunt cei care otrăvesc cu otrăvuri [adică tămâie] chiar și cerul însuși, ca și cum pământul nu i-ar mai primi. 18. Acestea și multe alte crime, afirm, sunt comise de cei care se închină zeilor. În atâtea și asemenea crime, unde este loc pentru dreptate? Am enumerat doar câteva din numărul mare [de crime], nu pentru a le expune complet, ci ca exemplu. 19. Cine vrea să le cunoască pe toate, să ia cărțile lui Seneca, care a fost atât cel mai veridic zugrăvitor, cât și cel mai înfocat acuzator al moralei publice și al viciilor. 20. Și Lucilius a descris destul de clar și succint această viață sumbră în următoarele versuri:

Acum, de dimineața până seara, într-o zi de sărbătoare și într-o zi obișnuită,
Toată ziua, toți cei nobili și toți cei nenobili, Umblă înainte și înapoi prin forum,
fără să miște un pas, Toți plini de aceeași grijă și același efort - Dacă vorbesc,
atunci cu prudență, dacă se luptă - insidios, Flatează - atunci lingușesc într-o
cursă și toți prefăcându-se a fi buni, Concep trucuri murdare - și așa ca și cum
fiecare ar fi dușmanul tuturor.

21. Căci ce anume poate fi reproșat poporului nostru, a cărui întreagă religie constă în a trăi fără crime și fără fapte rușinoase? 22. Și acum, când văd că ei înșiși și [colegii lor] fac ceea ce am enumerat, în timp ce ai noștri [colegii lor] nu fac nimic altceva decât ceea ce este drept și bine, vor putea înțelege, dacă sunt capabili să înțeleagă ceva, că cei care fac binele sunt pioși și că ei înșiși sunt nelegiuiți, căci comit urâciuni. 23. Căci nu se poate ca cei care nu greșesc în fiecare acțiune a lor să se înșele în însăși esența [in ipsa summa], și anume în religie, care este capul tuturor lucrurilor. Căci impietatea se naște în ceea ce este esența și apoi se răspândește la orice altceva. 24. De asemenea, nu se poate ca

cei înșiși care greșesc în toată viața lor să nu fie înșelați în religie? Căci evlavia, fiind în esență, se păstrează în orice altceva. Și astfel se dovedește că, în raport cu una și cealaltă parte, se poate determina prin acțiunile lor care este esența lor.

10. 1. Este util să ne familiarizăm cu evlavia acelor [păgâni], pentru a putea înțelege ce dintre lucrurile pe care le fac cu virtute și evlavie, [așa cum li se pare], este făcut împotriva legii evlaviei. 2. Și ca să nu pară cuiva că sunt nemilos în denunțurile mele, voi lua ca exemplu o anumită persoană foarte evlavioasă, care a fost un model de evlavie. 3. Celebrul rege al lui Maron [Enea] era așa:

În dreptate, vitejie în bătălii și evlavie, nimeni nu se putea compara cu el... [533] El trimite sulițe și cai capturați de la inamic în luptă, Cu mâinile legate la spate, îi trimite pe captivi pentru sacrificiu la Manam, pentru ca flăcările rugului funerar să fie stropite cu sânge?

4. Ce poate fi mai milostiv decât acea „evlavie” când se aduc sacrificii umane morților și când sânge uman este turnat în foc ca untdelemnul? 5. Dar poate că nu regele este de vină, ci poetul, care a dezonorat *un om faimos pentru evlavia sa* [534] printr-o crimă teribilă? Unde este, o, poete, acea evlavie pe care o lauzi atât de des? Uite, iată-l pe „evlaviosul” Enea.

...Patru tineri luptători născuți în Sulmona și tot atâția crescuți de Ufent, îi ia de vii ca jertfă pentru Mane, pentru a stinge flăcările rugului funerar cu sângele inamicului. [535]

6. De ce a spus el, în timp ce îi trimitea pe cei învinși la măcel:

...Aș da bucuros pace celor vii [536] —

deși, având-i de vii în puterea sa, a ordonat să fie uciși în loc de vite? 7. Dar în aceasta, așa cum am spus, vina nu este a celui care, poate, nici măcar nu știa să citească și să scrie, ci a ta. Deși ești educat, tot nu ai nicio idee în ce constă evlavia: ceea ce a făcut acel rege care a fost criminal și abominabil, ai considerat pios. Probabil că numai din acest motiv, Aeneas a fost numit pios, pentru că și-a onorat tatăl. 8. Dar ce vom spune atunci despre faptul că *bunul Aeneas, disprețuind rugăciunile, i-a ucis pe cei care i-au cerut* ? [537] Căci *l-au conjurat prin umbra tatălui său și prin speranțele lui Iulus* , [538] dar el nu s-a răzgândit deloc, ci *a strigat, arzând de o furie teribilă* . [539]9. Poate cineva crede că cel care arde ca paiul de furie și care, uitând umbra tatălui său, în numele căruia l-au implorat pentru milă, nu și-a putut stăpâni mânia, a avut ceva viteaz în sine? Așadar, nu este deloc pios cel care a luat viața nu numai celor care nu s-au împotrivit, ci și celor care au implorat milă. 10. Cineva va spune aici: ce este

atunci evlavia, unde este ea și ce este ea? Cu siguranță [ea] este în cei care nu acceptă războiul, care păstrează pacea cu toată lumea, care au chiar și dușmanii lor drept prieteni, care consideră toți oamenii frați, care știu să-și înfrâneze mânia și să potolească cu reținere orice indignare mentală. 11. Ce întuneric, ce nori de întuneric și de eroare au acoperit sufletele oamenilor care se consideră foarte pioși tocmai atunci când acționează în mod deosebit de impie! Căci cu cât se închină mai cu evlavie acelor idoli pământești, cu atât mai mari sunt greșitorii lor împotriva adevăratului Dumnezeu. 12. De aceea, ei sunt adesea pedepsiți pe drept și aspru pentru impietatea lor. Însă, întrucât nu cunosc cauza acestor nenorociri, dau toată vina pe Fortuna sau se îndreaptă spre filosofia lui Epicur, care credea că nimic nu depinde de zei, că nu arată nici milă, nici mânie, căci se întâmplă adesea că cei care îi disprețuiesc pe zei sunt fericiți, iar închinătorii lor sunt nefericiți. 13. Se întâmplă ca [închinătorii zeilor], deși li se par religioși și buni din fire, să simtă că nu merită tot ceea ce suferă adesea. Apoi se consolează cu gândul că Fortuna este de vină pentru toate și nu își dau seama că, dacă ar exista cu adevărat, nu le-ar face niciodată rău închinătorilor ei. 14. În realitate, însă, acest fel de evlavie este pedepsit pe bună dreptate și pe bună dreptate Dumnezeu, mânios pe crimele oamenilor superstițioși, le aplică pedepse severe. Căci, chiar dacă sunt puri în moravuri și trăiesc credințând cu pioșenie și nesăvârșind nicio crimă, totuși, din moment ce se închină la zei ale căror culte nelegiuite și blasfemiatoare sunt urâte de adevăratul Dumnezeu, ei sunt încă departe de dreptate și de adevărata evlavie. 15. Nu este greu de demonstrat de ce închinătorii zeilor [falși] nu pot fi nici buni, nici drepți. 16. Căci cum se pot abține de la sânge cei care se închină zeilor sângeroși Marte și Bellona? Cum își pot onora părinții cei care îl onorează pe Jupiter, care i-a alungat tatăl? Sau cum își pot compătimi copiii cei care se închină lui Saturn? Cum își pot păstra castitatea cei care se închină adulterei goale [Venus], desfrânata dintre zei? Cum se pot abține de la jaf și înșelăciune cei care îl lasă pe Mercur să fure, care pretinde că folosește nu înșelăciune, ci viclenie? Cum se pot abține de la poftă cei care se închină lui Jupiter, Hercule, Liber, Apollo și altora, ale căror adultere și desfrâu sunt cunoscute nu numai oamenilor educați, ci sunt expuse și celebrate în teatre, astfel încât să devină cunoscute de toată lumea? 17. Pot exista oameni drepți printre aceștia: chiar dacă cineva este bun din fire,este atras către o viață nedreaptă chiar de zeii. Căci, pentru a-l îmbuna pe zeul pe care îl venerezi, trebuie să faci ceea ce este plăcut și apropiat de el. 18. Drept urmare, se dovedește că zeul își construiește viața închinătorului său după chipul și asemănarea sa, căci cea mai bună slujbă este imitația.

11. 1. Și acei oameni care în morala lor seamănă cu zeii lor, pentru că dreptatea este grea și dificilă, îndreaptă aceeași impietate pe care o arată în alte împrejurări împotriva celor drepți. Profeții numesc pe bună dreptate astfel de oameni bestii. [540] 2. Marcus Tullius a spus frumos: „Căci, dacă nu există niciun om care să nu prefere moartea decât să devină un fel de bestie, cu cât mai

nenorocit este să ai un suflet sălbatic sub formă de om, chiar dacă are încă minte de om? Acest lucru mi se pare la fel de nenorocit pe cât sufletul depășește trupul.” [541] 3. Și astfel ei detestă trupul animalelor, deși ei înșiși sunt mult mai feroce decât ele și admiră faptul că s-au născut oameni, deși nu au nimic din om în afară de înfățișare și o figură dreaptă. 4. Ce Caucaz, ce India, ce Hircania a produs vreodată animale atât de feroce, atât de însetate de sânge? Căci furia fiecărei bestii se dezlănțuie doar până când burta este sătulă, dar când foamea este potolită, dispare imediat. 5. El este cu adevărat o bestie, la a cărei poruncă

Sânge negru curge peste tot… [542]

Pretutindeni e groază, și tristețe, și moarte cu multe chipuri.

6. Nimeni nu poate descrie ferocitatea acelei fiare care, stând într-un singur loc, nu numai că sfâșie trupuri omenești cu dinții ei pe tot pământul, ci zdrobește chiar și oasele, prefăcându-le în praf, pentru a nu lăsa posibilitatea îngropării rămășițelor. Ca și cum cei care Îl mărturisesc pe Dumnezeu s-ar strădui ca oamenii să vină la mormintele lor, și nu la Dumnezeu. 7. Ce furie, ce ferocitate, ce frenezie, când celor vii li se refuză lumina, iar morților - pământul! Și afirm că nu există oameni mai nefericiți decât cei pe care necesitatea i-a obligat să devină slujitorii ferocității altcuiva și executorii unei porunci nelegiuite. 8. Căci aceasta nu a fost o onoare, nu o promovare, ci o condamnare a omului la chin, la pedeapsa veșnică a lui Dumnezeu.

9. Este imposibil să relatăm în detaliu ce a săvârșit fiecare [dintre persecutori] pe întreg pământul. Căci câte volume pot conține atâtea nenumărate, atâtea felurite feluri de cruzime? Căci fiecare, primind puterea, a mâniat după propria sa morală. 10. Unii au făcut mai mult decât li s-a poruncit din cauza timidității excesive; alții din cauza propriei urii față de cei drepți; unii din cauza sălbăticiei naturale a caracterului lor; alții pentru a face pe plac și, printr-o astfel de slujire, pentru a-și deschide calea către o poziție superioară. Unii erau înclinați spre crimă, precum un om din Frigia care a ars întregul popor împreună cu casa de adunare. 11. Dar mai crud a fost cel care a vrut să pară mai milostiv. El este cu adevărat cel mai rău om care își ascunde înfățișarea sub masca unei blândeți imaginare. Este un chinuitor mai periculos și mai crud care a decis să nu omoare pe nimeni. 12. Acum este imposibil să spunem ce și cât de severe au fost torturile pe care judecătorii de acest fel le-au născocit pentru a-și duce la îndeplinire planul. 13. Totuși, ei fac aceasta nu atât pentru a se lăuda că nu au ucis pe niciunul dintre cei nevinovați (căci eu însumi i-am auzit pe unii lăudându-se că participarea lor la această chestiune a fost fără vărsare de sânge), cât și pentru a nu fi învinși atunci când [creștinii] își vor fi câștigat glorie pentru virtutea lor. 14. Și astfel, inventând felurile de torturi, nu s-au gândit la nimic altceva decât la victorie. Și într-adevăr, ei consideră aceasta un război și o bătălie. 15. Am

văzut în Bitinia un guvernator plin de o bucurie uimitoare, ca și cum ar fi câștigat mâna asupra unui popor barbar; căci a văzut pe unul [creștin] murind în cele din urmă, după ce îndurase doi ani [pe bieniu], cu mare vitejie, sub tortură. 16. Și astfel luptă pentru a câștiga și aplică cele mai atroce torturi trupurilor, fără a disprețui nimic, atâta timp cât cei care sunt torturați nu mor, ca și cum numai moartea îi face [pe creștini] fericiți și ca și cum, cu cât sunt mai severe torturile, cu atât mai mare este gloria virtuții pe care o aduc. 17. Și astfel, acești oameni, încăpățânați în prostia lor, poruncesc să se acorde cea mai mare grijă celor care sunt torturați, pentru ca trupurile lor să fie restaurate pentru noi torturi și sângele lor să fie reîmprospătat pentru o nouă vărsare. Ce poate fi atât de pios, atât de virtuos, atât de uman? Ei nu arată o astfel de grijă nici măcar pentru cei pe care îi iubesc. 18. Aceasta este învățătura zeilor [falși], astfel sunt faptele pe care îi îndeamnă pe închinătorii lor să le facă, astfel sunt sacramentele pe care le cer, pentru ca ucigașii îngrozitori să poată judeca cei pioși. Căci au fost compilate atât legi sacrilegii, cât și scrieri nedrepte ale avocaților. 19. Domitius a adunat în șapte cărți *Despre funcția de proconsul* decretele nelegiuite ale împăraților, pentru ca să se știe ce torturi trebuie aplicate celor care mărturisesc a fi închinători ai Dumnezeului [Preaînalt].

12.1 Ce vom face cu cei care numesc dreptate suferințele pe care vechii tirani le-au provocat celor nevinovați? Și deși erau învățători ai nedreptății și cruzimii, totuși voiau să pară drepți și raționali - orbi, proști și ignoranți atât în ceea ce privește esența, cât și adevărul! 2. Este dreptatea atât de oarbă pentru voi, o, suflete pierdute, încât o comparați cu crime oribile? Este inocența atât de pierdută în voi încât o condamnați la moarte simplă? Cea mai înaltă dintre toate faptele este să nu comiți nicio crimă și să păziți o inimă curată de orice comunicare cu crima. 3. Și din moment ce conversăm cu închinătorii zeilor, să ni se îngăduie să vă facem un bine cu propriul vostru ajutor. Căci aceasta este legea noastră, datoria noastră, religia noastră. Dacă vi se pare înțelept, imitați-ne; dacă sunteți proști, disprețuiți-ne și chiar ridiculizați-ne, dacă doriți. Căci chiar și prostia noastră ne va fi de folos. 4. De ce ne ridiculizați? De ce ne umiliți? Nu vă invidiem înțelepciunea, preferăm prostia noastră și o prețuim. Credem că ne va fi de folos să vă ascultăm și să întoarcem totul împotriva voastră, a celor care ne urăsc.

5. La Cicero, în disputa pe care Furius [543] a dus-o împotriva justiției, există un pasaj care nu contrazice adevărul: „Să presupunem că există doi oameni, dintre care unul este decent, milostiv, foarte corect și excepțional de cinstit, iar celălalt este rău și insolent”. **Și** acum, dacă statul cade într-o astfel de iluzie încât îl consideră pe un om bun un criminal, un ticălos și un ticălos, iar pe celălalt, care este un ticălos, dimpotrivă, îl consideră un om cinstit și drept, iar din cauza acestei prejudecăți toți cetățenii încep să-l prindă pe acel om bun, să-l târască, să-i taie mâinile, să-i scoată ochii, să-l condamne, să-l lege, să-l ardă cu foc, să-l

exileze, să-l priveze de tot și, în final, pe deplin drept să-l considere cel mai nevrednic om, 6. iar pe acel ticălos, dimpotrivă, încep să-l laude, să-l glorifice, să-l respecte, încep să-i dea tot felul de onoruri, să-i dea putere și bogăție și, în final, să-l considere cel mai bun dintre toți, un om demn de orice bine, atunci cine ar fi atât de prost încât să... „...îndoială în locul cui ar prefera să fie?” [544] 7. Cicero, de fapt, a citat acest exemplu, ca și cum ar fi avut o presimțire a nenorocirilor care ni se vor abate și a ceea ce se va întâmpla cu dreptatea. Căci toate acestea sunt suferite de poporul nostru din cauza vicisitudinilor celor care s-au rătăcit. 8. Vedeți în ce eroare s-a aflat statul, sau chiar întreaga lume, încât persecută, chinuie și ia viața oamenilor buni și drepți, ca și cum ar fi răi și nelegiuiți. 9. Căci el [Cicero] spune că nimeni nu este atât de nechibzuit încât să se îndoiască al cui loc este preferabil, astfel încât cel care a raționat împotriva dreptății ar trebui să înțeleagă că înțeleptul preferă să fie rău cu o reputație bună decât să fie bun cu una rea. 10. Dar noi nu suntem atât de nebuni încât să preferăm falsul. Sau ideea noastră despre bine depinde de erorile oamenilor și nu de conștiința noastră sau de judecata lui Dumnezeu? Sau ne va ispiti vreodată o fericire, astfel încât să începem să preferăm falsul cu tot felul de prosperitate în locul adevăratului bine cu toate avantajele sale. ghinioane? 11. Să-și păstreze regii regatele, să-și păstreze bogații, cum spunea Plautus. [545] Să-și păstreze înțelepții prudența și să ne lase nouă prostia, care este înțelepciunea, după cum reiese chiar și din faptul că înțelepții ne invidiază pentru ea. 12. Căci cine îl invidiază pe un nebun, dacă nu pe unul care este și mai nebun? Dar aceștia [păgâni] nu sunt atât de nebuni încât să-i invidieze pe nebuni, ci, dimpotrivă, prin zelul și fervoarea cu care ne persecută, recunosc că nu suntem nebuni. 13. Căci de ce ne persecută atât de crud, dacă nu pentru că se tem ca în zilele când dreptatea va triumfa, ei, împreună cu zeii lor putrezi, să fie uitați? Dacă, însă, închinătorii zeilor sunt înțelepți, iar noi nebuni, de ce să ne temem că nebunii îi vor lua pe înțelepți?

13. 1. Numărul nostru crește constant în detrimentul închinătorilor zeilor și nu a scăzut niciodată, nici măcar în timpul persecuției, deoarece, deși oamenii pot greși, totuși nu se pot îndepărta de Dumnezeu, căci adevărul este puternic în propria sa putere. Cine este atât de nechibzuit și de orb încât să nu vadă după aceasta de partea cui este înțelepciunea? 2. Dar păgânii, orbiți de răutate și mânie, nu văd acest lucru și se gândesc la acei nebuni care, deși pot scăpa de tortură, totuși preferă tortura și moartea. Între timp, din aceasta ar putea înțelege că religia nu este prostie, către care atât de mulți oameni din întreaga lume se adună în unanimitate. 3. Dacă femeile, din slăbiciune, pot șovăi [în credință] (căci uneori păgânii numesc [creștinismul] o superstiție feminină sau de bătrână), atunci bărbații sunt destul de raționali. Dacă copiii și tinerii sunt nepăsători din cauza vârstei, atunci adulții și bătrânii au o judecată fermă. Dacă un oraș este nechibzuit, atunci restul nenumărate, însă, nu pot fi nebuni. 4. Dacă o provincie, un popor este lipsit de prudență, atunci toate celelalte trebuie să aibă în mod

necesar rațiune. 5. Și acum, întrucât legea divină este acceptată de la răsărit până la apus și întrucât fiecare sex, fiecare vârstă, fiecare popor și regiune Îl slujesc în unanimitate pe Dumnezeu cu aceeași răbdare, cu aceeași dispreț pentru moarte, atunci [păgânii] ar trebui să înțeleagă că există un sens în acea religie, căci nu este fără motiv că este apărată chiar până la moarte, să înțeleagă că are un anumit fundament și o anumită tărie, căci această religie nu numai că nu se prăbușește sub tortură și chinuri, ci, dimpotrivă, crește constant și devine mai puternică. 6. Aceasta arată și răutatea celor care cred că vor răsturna complet religia [adevăratului] Dumnezeu dacă îi defăimează pe oameni. Dar este posibil să te pocăiești înaintea lui Dumnezeu și nu există niciun închinător al lui Dumnezeu atât de rău încât, dacă ar avea ocazia, să nu se întoarcă la mila lui Dumnezeu și cu o și mai mare reverență. 7. Căci conștiința păcatului și frica de pedeapsă îl fac pe om mai religios, iar credința este mai solidă dacă este întărită prin pocăință. 8. Dacă [păgânii] înșiși cred că atunci când zeii sunt mânioși pe ei, pot fi totuși îmbunați prin daruri, jertfe și tămâie, atunci de ce îl consideră pe Dumnezeul nostru atât de crud și atât de implacabil încât li se pare că nu mai poate fi un creștin care, sub constrângere, se închină zeilor lor? Chiar cred ei că cei care și-au pângărit odată sufletele vor face de bunăvoie ceea ce au făcut sub tortură? 9. Cine va face de bunăvoie ceea ce a făcut el sub o constrângere nedreaptă? Cine, văzând rănile de pe trupul său, nu-i va urî și mai mult pe zei, din cauza cărora poartă pecetea chinurilor îndelungate și a urmelor mutilării?

10. S-a întâmplat că, atunci când Dumnezeu a dat pacea, toți cei care scăpaseră s-au întors și li s-a adăugat un nou popor, dus de o virtute minunată. 11. Într-adevăr, când oamenii vor vedea că oamenii au fost chinuiți de felurite torturi, dar printre chinuitorii obosiți triumfă o răbdare de neînvins, toată lumea va înțelege care este problema, va înțelege că nici unanimitatea atâtor oameni, nici tăria celor care mureau nu sunt lipsite de sens, că răbdarea singură nu ar putea învinge astfel de chinuri fără ajutorul lui Dumnezeu. 12. Tâlharii și oamenii puternici nu pot îndura astfel de torturi, strigă și gem, căci le lipsește răbdarea inspirată [de Dumnezeu]. Dar ai noștri - să nu mai spun nimic despre bărbați - copiii și femeile își învinge călăii prin tăcere; nici măcar focul nu-i poate face să gemă. 13. Romanii sunt mândri de Mucius [Scaevola] și Regulus. [546] Unul dintre ei, [Regulus], s-a dat să fie sfâșiat de dușmanii săi, pentru că considera rușinos să trăiască în captivitate. Un altul, [Mucius], fiind capturat de dușman, când a văzut că nu poate scăpa de moarte, și-a băgat mâna în vatră, astfel încât prin fapta sa l-a potolit pe dușmanul pe care voia să-l omoare și prin acest chin a obținut clemență pe care nu o merita. 14. Vedeți cum femeile slabe și copiii neîmpăcați îndură chinurile și torturile aplicate trupurilor lor și le îndură nu din necesitate, căci acest lucru ar fi putut fi evitat dacă ar fi vrut, ci de bunăvoie, pentru că se încred în Dumnezeu. 15. Aceasta este adevărata virtute pe care filozofii mândri o preamăresc nu prin fapte, ci prin vorbe goale, argumentând că nimic nu corespunde atât de mult importanței și fermității unui om înțelept ca

constanța sa în propria opinie în ciuda tuturor temerilor, când este gata să fie torturat și ucis mai degrabă decât să-și încalce cuvântul, să abandoneze o faptă [dreaptă] sau să facă, de frica morții sau a durerii aspre, ceva nedrept. 16. Poate că li se va părea că Flaccus [Horațiu] era nebun când spunea în cântecele sale lirice:

Cel care are dreptate și merge ferm spre țintă,

Nici furia oamenilor care au uitat adevărul,

Nu privirea unui tiran amenințător

Niciodată dat la o parte de pe cale [547]

17. Nimic nu poate fi mai adevărat decât aceste cuvinte dacă le aplicăm **acelor** oameni care nu evită torturile sau chiar moartea, dacă numai nu trădează credința și adevărul, care nu se tem nici de decretele tiranice, nici de săbiile guvernatorilor, dacă numai pot apăra cu fermitatea inimilor lor adevărata și autentica libertate, care este [adevărata] înțelepciune. 18. Căci cine este atât de arogant și atât de trufaș încât să-mi interzică să-mi ridic ochii spre cer? Cine mă va obliga să cinstesc ceea ce nu vreau sau să nu cinstesc ceea ce vreau? 19. Ce se va întâmpla cu mine, atunci, dacă chiar și ceea ce vine din voința mea depinde de dorința altuia? Nimeni nu ne va obliga la aceasta dacă avem curajul să disprețuim moartea și suferința. Dacă menținem o astfel de fermitate, atunci de ce suntem considerați nebuni când urmăm ceea ce laudă filozofii? 20. Seneca, însă, a spus pe bună dreptate, când a expus inconsecvența oamenilor: „Un spirit mare li se pare a fi cea mai înaltă virtute și totuși îl consideră nebun pe cel care disprețuiește moartea. Aceasta este tocmai cea mai înaltă inconsecvență.” [548] 21. Dar acești închinători ai religiilor deșarte consideră toată această nebunie, căci nu-L cunosc pe adevăratul Dumnezeu. Sibila Eritreei îi numește surzi și nebuni, [549] căci nu aud și nu cunosc divinul, ci se tem și se închină lutului pe care propriile lor mâini l-au făurit.

14. 1. Faptul că [păgânii] îi consideră pe cei care sunt [cu adevărat] înțelepți drept nebuni are un motiv serios, căci nu fără motiv se înșală. Trebuie să expunem acest lucru cu toată diligența, pentru ca ei, dacă este posibil, să-și recunoască în cele din urmă erorile. 2. Dreptatea prin natura sa are un fel de nebunie, pe care o pot confirma atât cu mărturii divine, cât și cu cele umane. Dar poate că nu vom realiza nimic în această privință, dacă nu vom dovedi de la propriii lor autori că nu se poate fi drept și, prin urmare, cu adevărat înțelept fără a părea prost.

3. Cine nu cunoaște forța argumentului lui Carneades, filosoful școlii academicienilor, elocvența sa, spiritul său, poate învăța acest lucru din zicala lui Cicero sau Lucilius, despre care Neptun, discutând o chestiune extrem de dificilă, spune că nu o va putea înțelege dacă Orcus nu i-l trimite pe Carneades. Când Carneades a fost trimis de atenieni la Roma ca ambasador, a ținut un lung discurs despre dreptate în prezența lui Galba și a lui Cato Cenzorul, mari oratori ai acelor vremuri. [550] 4. Chiar a doua zi și-a respins propriile propoziții prin afirmații contrare și a răsturnat dreptatea, pe care cu o zi înainte o lăudase atât de mult, și aceasta nu prin discursul demonstrativ al unui filosof, ale cărui convingeri trebuie să fie ferme și ale cărui judecăți se disting prin constanță, ci, cum s-ar spune, printr-un exercițiu oratoric în care ambele părți sunt apărate. De obicei, făcea acest lucru pentru a respinge opiniile altor oameni care apărau o anumită poziție. 5. Acest discurs în care dreptatea a fost răsturnată este amintit de Furius în Cicero, pentru a apăra și lăuda dreptatea, fără de care statul nu se poate descurca, cred, deoarece discuta despre stat. Însă Carneades, pentru a-i respinge pe Aristotel și Platon, campionii dreptății, în primul său discurs a adunat tot ce au spus aceștia în apărarea dreptății, astfel încât aceasta să poată fi [mai târziu] răsturnată, așa cum a făcut el. 6. Căci era ușor să zdruncine dreptatea, care nu avea rădăcini, întrucât nu exista atunci dreptate pe pământ: dacă ar fi existat, atunci filosofii ar fi definit ce este și ce este. 7. O, de-ai avea atâția oameni atât de mari pentru apărarea celei mai înalte virtuți, al cărei început este religia și al cărei sfârșit este egalitatea [in aequitate], câtă elocvență și tărie au avut! Dar cei care nu o cunosc pe prima nu o pot înțelege pe a doua.

8. Doresc mai întâi să expun clar și pe scurt în ce constă dreptatea, pentru a fi clar că filosofii nu cunoșteau dreptatea [și, prin urmare] nu puteau apăra ceea ce ignorau complet. 9. Deși dreptatea include toate virtuțile, două dintre ele sunt totuși cele mai importante, deoarece nu pot fi nici desprinse din ea, nici separate. Acestea sunt evlavia și egalitatea. Căci fidelitatea, cumpătarea, cinstea, inocența, castitatea și alte [virtuți] similare pot fi găsite, prin natură sau prin instruirea părinților, chiar și la acei oameni care [cunosc deloc] dreptatea, așa cum [acesta] a fost întotdeauna cazul. 10. Căci romanii antici, care erau de obicei renumiți pentru dreptate, erau totuși renumiți tocmai pentru aceste virtuți, care, așa cum am spus, pot proveni din dreptate și pot fi separate de această sursă. 11. Pietatea și egalitatea sunt, ca să spunem așa, venele sale, căci dreptatea se hrănește din aceste două surse. Pietatea este capul său, iar egalitatea este puterea și scopul său. Pietatea nu este altceva decât cunoașterea lui Dumnezeu, așa cum a definit foarte precis [Hermes] Trismegistus, așa cum am discutat în altă parte. [551] 12. Așadar, dacă pietatea este cunoașterea lui Dumnezeu, iar scopul acestei cunoașteri este venerarea Lui, atunci nu cunoaște dreptatea cel care nu aderă la religia Dumnezeului [adevărat]. Căci cum poate cunoaște dreptatea cel care nu știe de unde provine? 13. Platon, deși a vorbit mult despre unicul Dumnezeu, Care, așa cum susținea el, a creat lumea, tot nu a

spus nimic despre religie, căci el Îl înțelegea doar pe Dumnezeu, dar nu-L cunoștea. Căci dacă el însuși sau oricine altcineva ar fi vrut să apere dreptatea, ar trebui să respingă religiile zeilor [falși], deoarece acestea sunt contrare pietății. 14. Socrate, pentru că a încercat să facă acest lucru, a fost aruncat în închisoare, arătând astfel deja ce se va întâmpla cu acei oameni care vor apăra adevărata dreptate și vor sluji unicului Dumnezeu. 15. A doua parte [inseparabilă] a dreptății este egalitatea [aequitas]. Și nu mă refer la imparțialitate, care apare într-o instanță bună, care în sine este demnă de laudă la un om drept, ci la egalizarea de sine cu ceilalți oameni, pe care Cicero a numit-o egalitate [aequibilitatem]. [552]16. Căci Dumnezeu, care a creat oamenii și le-a insuflat viață, a vrut ca toți să fie egali, adică identici. Și a stabilit o astfel de stare de viață pentru toți: i-a născut pe toți deschiși spre înțelepciune, a promis tuturor nemurirea; și nimeni nu este îndepărtat de îndurările Sale cerești. 17. Căci, așa cum a dat în mod egal tuturor lumina Sa, așa cum i-a înzestrat pe toți cu apă, i-a hrănit pe toți cu hrană, i-a dăruit cea mai dulce odihnă pentru somn, tot așa a dat tuturor egalitate și virtute. Nimeni nu este sclavul Lui și nimeni nu este stăpân [peste alții]. Căci dacă El este Tatăl tuturor, atunci suntem cu toții copiii Lui cu drepturi egale. 18. Nu există săraci la Dumnezeu, cu excepția celor lipsiți de dreptate, nici bogați, cu excepția celor plini de virtute. Nu există cei foarte onorați, cu excepția celor buni și nevinovați. Nu există cei mai străluciți, cu excepția celor care săvârșesc adesea fapte milostive. Nu există cei mai desăvârșiți, [553] cu excepția numai a celor care au trecut prin toate gradele virtuții. 19. Prin urmare, nici romanii, nici grecii nu puteau menține dreptatea, întrucât oamenii erau împărțiți între ei în mai multe grade, de la cei mai săraci la cei mai bogați, de la cei mai neînsemnați la cei mai puternici, de la indivizi privați la regii care dețin cea mai mare putere. 20. Căci acolo unde nu toți sunt la fel, nu există egalitate. Iar inegalitatea însăși exclude dreptatea, a cărei întreagă putere constă în păstrarea egalității între cei care s-au născut în această viață cu o parte egală.

15. 1. Și când aceste două surse ale dreptății au fost pervertite, toată virtutea și tot adevărul au dispărut, iar dreptatea însăși s-a retras în ceruri. Din acest motiv, acel bine pe care filozofii îl căutau atât de mult nu era adevărat, încât *nu știau nici* de unde venea, nici cum funcționa. Acest lucru nu a fost revelat niciunui alt popor, ci numai al nostru. 2. Cineva va spune: Nu aveți nici săraci, nici bogați, nici sclavi, nici stăpâni? Nu aveți diferențe între oameni? Nu. Nu există niciun alt motiv pentru care folosim numele de frați pentru toată lumea, decât acela că ne considerăm pe toți egali. 3. Căci, din moment ce judecăm tot ce este omenesc nu după trup, ci după spirit, deși avem cu toții trupuri diferite, tot nu avem sclavi, ci îi considerăm și îi numim frați în spirit și camarazi în slujba religioasă [religione conservos]. **4.** Bogăția nu-i face pe oameni deosebiți, decât dacă pot fi glorificați prin fapte bune. Căci nu sunt bogați cei care au bogăție, ci cei care o folosesc pentru cauza dreptății. Și cine pare sărac este totuși bogat prin faptul că face

[fapte bune] și nu poftește nimic. 5. Și iată, deși în smerenia sufletului suntem cu toții egali, cei liberi cu sclavii, cei bogați cu săracii, ne deosebim în virtute înaintea lui Dumnezeu. Cu cât este mai drept, cu atât fiecare este mai înălțat. 6. Căci dacă dreptatea constă în a se face egal cu cel mai slab, atunci se înalță și mai mult cel ce se face egal cu cel inferior. Dar dacă cineva se comportă față de ceilalți nu numai ca un egal, ci și ca un inferior, atunci prin judecata lui Dumnezeu dobândește o poziție mult mai înaltă. 7. Căci, întrucât în această viață pământească totul este scurt și pieritor, oamenii se înalță înaintea altora și se ceartă pentru o poziție înaltă. Nu este nimic mai dezgustător decât aceasta, nimic mai arogant, nimic mai departe de sensul înțelepciunii, căci tot ce este pământesc este contrar lucrurilor cerești. 8. Căci, așa cum înțelepciunea omenească este cea mai mare nebunie înaintea lui Dumnezeu, iar nebunia, așa cum am arătat, cea mai mare înțelepciune, tot așa în fața lui Dumnezeu este josnic și josnic cel ce este faimos și înălțat pe pământ. 9. Nici măcar nu menționez că acele bunuri pământești cărora li se dă mare cinste sunt contrare virtuții [adevăratei] și slăbesc sufletul. Cum poate fi noblețea durabilă, puterea și tăria durabile, când Dumnezeu poate face chiar și regii neînsemnați și slabi? Și de aceea Dumnezeu, având grijă de noi, printre preceptele divine ne-a dat și următoarele: „Căci oricine se înalță va fi smerit, iar cine se smerește va fi înălțat”. [554] 10. Acest precept salutar ne învață că cel ce este simplu și smerit înaintea oamenilor este excelent și vrednic de slavă înaintea lui Dumnezeu. 11. Și într-adevăr, zicala care la Euripide sună așa nu este falsă: „Ceea ce este considerat rău aici este bine în ceruri”.

16. 1. Am descoperit motivul pentru care filosofii nu au putut găsi sau apăra dreptatea. Acum voi reveni la ceea ce doar am atins. 2. Carneade, așadar, întrucât argumentele aduse de filosofi erau slabe, a îndrăznit să le conteste, căci a văzut că puteau fi respinse. Raționamentul său a fost următorul: 3. „Oamenii au stabilit reguli de drept pentru propriul lor beneficiu, care, desigur, au variat în funcție de obicei și s-au schimbat adesea în funcție de vremuri. Dar nu există așa ceva ca legea naturală. Toți oamenii și celelalte animale, mișcate de natură, acționează în funcție de propriul lor avantaj. Prin urmare, fie dreptatea nu există deloc, fie, dacă există, este o nebunie pură, deoarece se dăunează singură îngrijindu-se de avantajul altora.” 4. Și a oferit următoarele argumente: „Toate națiunile care au atins puterea, și chiar romanii înșiși, care au pus stăpânire pe întreaga lume, dacă ar vrea să fie drepți, adică dacă ar returna ceea ce aparține altora, ar fi forțați să se întoarcă la colibele lor și să trăiască în nevoie și sărăcie.” [555] 5. Apoi, lăsând raționamentul general, a trecut la detalii: „Dacă un om cumsecade are un sclav predispus la fugă sau o casă într-un loc nesănătos care naște boli, iar aceste defecte îi sunt cunoscute numai lui și, din acest motiv, anunță vânzarea casei sau a sclavului pentru a se despărți de [acestea], va declara el deschis că sclavul este predispus la fugă și casa naște boli sau va ascunde acest lucru de cumpărător? 6. Dacă dezvăluie acest lucru, atunci, deși

va fi cunoscut ca un om cumsecade, întrucât nu înșală, va fi totuși considerat un prost, deoarece își va vinde proprietatea ieftin sau deloc. Dacă îl ascunde, atunci, deși va fi cunoscut ca o persoană prudentă, deoarece va avea grijă de propriul său beneficiu, va fi totuși o persoană rea, deoarece va minți.”

7. Din nou, dacă acest om găsește pe cineva care crede că vinde cupru galben, deși este aur, sau plumb, deși este argint, va păstra oare tăcerea despre el pentru a-l cumpăra la un preț mic sau va spune asta pentru a-l cumpăra la un preț mare? Va părea un prost complet dacă alege să cumpere la un preț mare.” [556] 8. Carneade a vrut să fie clar de aici că cel drept și cinstit este un prost, iar cel prudent este un om rău; dar este totuși posibil să existe oameni care sunt mulțumiți cu sărăcia lor și totuși nu se simt nedreptățiți. 9. Apoi a ajuns la chestiuni mai importante, că nimeni nu poate rămâne drept fără a-și expune viața pericolului. Într-adevăr, el spune: „Dreptatea, desigur, constă în a nu ucide sau a nu lua nimic din ceea ce aparține altuia. 10. Ce va face un om drept dacă s-ar întâmpla un naufragiu și cineva mai slab decât el s-ar apuca de o scândură? Nu va lua el scândura, ca să o poată apuca el însuși și să se salveze prin ea, mai ales că nu există niciun martor pe marea liberă? Dacă este prudent, va face asta, căci altfel el însuși va pieri. Dar dacă preferă să moară decât să comită violență împotriva altuia, va fi drept, dar nechibzuit, căci salvând viața altuia, își va neglija propria viață. 11. Din nou, dacă inamicul, după ce a pus pe fugă armata în care se află omul drept, începe să-l urmărească, iar acel om drept vede unul dintre răniți stând călare, îl va compătimi, pentru a pieri el însuși, sau îl va arunca de pe cal, pentru a scăpa de inamic? Dacă face asta, este cu siguranță prudent, dar un om rău; 12. nu este dreptate; naturala, deși este dreptate, nu este prudență. 13. Toate aceste [argumente] sunt foarte viclene și îmbibate cu otravă, încât nici măcar Marcus Tullius nu le-a putut demasca. Căci, deși l-a numit pe Furius pârât și pe Laelius apărător al dreptății, [558] a trecut cu vederea aceste argumente irefutabile ca pe o groapă, astfel încât Laelius, se pare, nu a apărat dreptatea naturală, căreia i se reproșa prostie, ci acea dreptate civilă pe care Furius o considera prudență, dar nu o considera dreptate.

17.1 Cât privește controversa actuală, am explicat cum a ajuns dreptatea să semene cu nebunia, pentru ca să fie clar că cei care îi consideră pe oamenii religiei noastre nebuni pentru că acționează așa cum a arătat Carneades nu se înșală fără motiv. 2. Acum, cred, am o sarcină mai importantă de îndeplinit: să arăt de ce Dumnezeu a vrut să îndepărteze dreptatea din ochii oamenilor, ascunsă sub veșmântul nebuniei. Și mai întâi de toate îi voi răspunde lui Furius, întrucât Laelius nu i-a răspuns suficient. Căci, deși Laelius era un om înțelept, așa cum se numește, nu putea în niciun fel să apere adevărata dreptate, căci nu înțelegea esența și izvorul dreptății. 3. Dar ne este mai ușor să facem această apărare, căci prin harul cerului dreptatea este aproape de noi și ne este bine cunoscută; o cunoaștem nu numai pe nume, ci și în practică. 4. Căci atât Platon,

cât și Aristotel, cu o strădanie demnă de laudă, au dorit să apere dreptatea și ar fi obținut oarecare [succes], dacă eforturile lor bune, elocvența și darurile minții lor ar fi fost susținute de cunoașterea lucrurilor divine. 5. Și iată, munca lor s-a dovedit a fi zadarnică și inutilă, căci nu au putut convinge pe nimeni să trăiască conform prescripției lor, întrucât această învățătură era lipsită de temelii cerești. 6. Dar munca noastră este cu siguranță mai de încredere, căci Dumnezeu Însuși ne-a învățat. Căci ei au descris și au înfățișat în cuvinte o dreptate care nu era vizibilă. Nu au putut confirma cu exemple evidente ceea ce apărau. 7. Căci puteau primi de la ascultătorii lor ca răspuns că era imposibil [pentru ei] să trăiască așa cum prescriau în raționamentul lor; [acest lucru este evident] atât de mult încât până în ziua de azi nu a apărut nicio persoană care să urmeze un astfel de mod de viață. 8. Dovedim nu numai cu cuvinte, ci și cu exemple evidente că ceea ce spunem este adevărat.

9. Carneade, așadar, a înțeles că există o natură a dreptății, dar nu a pătruns adânc, [nu a înțeles] că nu este o nebunie. Totuși, mi se pare evident cu ce intenție a făcut aceasta. Căci în mod greșit a considerat un nebun pe cel drept. Deși el însuși știa că nu este un nebun, totuși nu a dezvăluit motivul pentru care i s-a întâmplat acest lucru. El a vrut să ne convingă că adevărul este adânc ascuns, pentru a respecta regula învățăturii sale, al cărei principiu principal este că nimic nu poate fi înțeles. 10. Să vedem apoi dacă dreptatea poate avea ceva în comun cu nebunia. „Dacă un om drept”, spune el, „nu ia un cal de la un rănit sau o scândură de la un om care se îneacă pentru a-și salva sufletul, atunci este un nebun.” 11. Dar afirm mai întâi că nu se poate întâmpla în niciun fel ca așa ceva să i se întâmple unui om care este cu adevărat drept. Căci un om drept nu este dușmanul nimănui și nu ia niciodată nimic din ceea ce aparține altuia. 12. Căci de ce ar porni într-o călătorie și ar căuta ceva într-o țară străină, cel care se mulțumește cu ale sale? De ce ar lupta și s-ar mânia împotriva altora, în al căror suflet domnește pacea veșnică cu oamenii? 13. Într-adevăr, cel care nu caută profitul, care se mulțumește cu hrana [sa zilnică] și care consideră că este ilegal nu numai să comită crimă, ci și să fie prezent la ea, nu se bucură de bunurile străine și de sângele omenesc. Dar voi păstra tăcerea despre aceasta, deoarece se poate întâmpla ca o persoană să fie obligată să facă acest lucru împotriva voinței sale.

14. Oare tu, Furius, sau mai degrabă Carneades, autorul acestui întreg discurs, consideri dreptatea atât de goală, atât de inutilă și atât de disprețuită de Dumnezeu, încât presupui că nu există și nu poate exista nimic în ea care să-i servească propriei apărări? 15. Cu siguranță, cei care nu cunosc destinul omului și fac totul de dragul acestei vieți trecătoare nu pot ști care este puterea dreptății [adevărate]. 16. Căci atunci când raționează despre virtute, deși o consideră împovărată de greutăți și chinuri, ei totuși admit că este de dorit în felul ei. Dar recompensele ei, care sunt veșnice și nemuritoare, nu le văd deloc. Întorcând

toate acțiunile în beneficiul acestei vieți prezente, ei reduc virtutea la prostie, căci se dovedește că face cele mai mari eforturi în această viață în zadar și fără beneficiu [vizibil]. 17. Dar vom vorbi mai pe larg despre asta în altă parte, [559] între timp să vorbim despre dreptatea [adevărată], așa cum am început deja, a cărei putere este de așa natură încât atunci când își ridică ochii spre cer, primește totul de la Dumnezeu. 18. Căci Flaccus a spus pe bună dreptate că inocența are o asemenea putere încât, pentru apărarea ei, nu are nevoie nici de arme, nici de soldați, oriunde își croiește drum:

Pentru cel pur și neatins de viață, Nu-i folosește, Fuchs al meu, săgeata maură, Nu-i folosește tolba, încărcată cu povara săgeților otrăvite,

Fie că se îndreaptă prin Sirtele clocotitoare, fie spre Caucazul neprimitor, fie spre ținutul fabulos unde apele Hidaspelor se stropesc pe țărm. [560]

19. Nu se poate întâmpla, așadar, ca un om drept, în pericolele vremii și ale războiului, să nu fie protejat de bastionele cerului. Și chiar dacă ar naviga cu ticăloși și ucigași, nu se poate întâmpla să nu fie cruțat, ca un suflet drept și nevinovat să nu fie scăpat de nenorocire sau cel puțin ca, atunci când toți ceilalți pier, numai el să nu fie salvat. 20. Dar vom admite că se poate întâmpla așa cum și-a imaginat filosoful. Cum ar acționa, așadar, un om drept dacă ar vedea brusc un rănit călare sau un om înecându-se cu o scândură? Nu-l consider forțat [de împrejurări], căci ar prefera să moară el însuși decât să distrugă pe altul. 21. Totuși, nu din acest motiv dreptatea primește numele de nebunie, deoarece este binele distinctiv al omului. Căci ce ar putea fi mai bun, mai drag unui om decât inocența? Totuși, este cu atât mai perfectă, cu cât o duci mai mult la capăt, atunci când preferi să mori, pentru a nu diminua în vreun fel inocența. 22. „Este o nebunie”, spune el, „să salvezi sufletul altuia distrugându-ți propriul suflet”. Este oare considerat o nebunie să mori de dragul prieteniei? De ce sunt, așadar, celebrați printre voi acei faimoși prieteni pitagoreici, dintre care unul s-a dat tiranului ca garant pentru altul, iar celălalt a apărut la apropierea timpului hotărât, când garantul său era deja gata să accepte moartea și, prin sosirea sa, și-a eliberat prietenul? Virtutea lor, când unul era dispus să-și dea viața pentru un prieten, iar celălalt pentru cuvântul său de onoare, nu ar fi fost atât de celebrată dacă ar fi fost considerați nebuni. [561]23. Și spun chiar că tiranul le-a cerut să-l facă prietenul lor; totuși, li s-a adresat nu ca unor nebuni, ci ca unor oameni buni și înțelepți. 24. Nu înțeleg de ce, deși este considerat cea mai mare glorie să mori pentru prietenie și onoare, nu poate fi demn de glorie ca un om să moară pentru inocență? Atunci aceia sunt cei mai mari nebuni care ne acuză că vrem să murim pentru Dumnezeu, în timp ce ei înșiși, glorificându-L în orice fel, îl preamăresc până la cer pe cel care a vrut să moară pentru om. 25. În cele din urmă, pentru a încheia disputa pentru mine, însăși rațiunea ne învață că același om nu poate fi drept și nebun, așa cum același om nu poate fi înțelept și nedrept.

Căci cel care este nebun nu știe ce este drept și bine și, prin urmare, păcătuiește în mod constant. Căci se comportă ca și cum ar fi prins în vicii și nu li se poate împotrivi în niciun fel, căci este lipsit de virtute, pe care nu o cunoaște. 26. Dar omul drept se abține de la orice păcat, căci nu poate acționa altfel dacă știe ce este bine și ce este rău. Și cine poate separa binele de rău dacă nu un om înțelept? Rezultă, așadar, că un prost nu poate fi niciodată drept, iar cel nedrept nu poate fi niciodată înțelept. 27. Dar dacă acest lucru este întru totul adevărat și evident, atunci cel care nu ia o scândură de la un om care se îneacă sau un cal de la un om rănit nu este un prost, întrucât a acționa în acest fel este un păcat de la care un om înțelept se abține. 28. Totuși, eu însumi recunosc că el poate părea un prost unui om aflat în eroare, care nu știe ce este nebunia.

Acum, întregul argument [al lui Carneades] poate fi respins nu atât prin argumente, cât prin definiție. 29. Acum, prostia este eroarea în fapte și vorbe din cauza necunoașterii a ceea ce este corect și a ceea ce este bine. Prin urmare, nu este prost cel care nu are grijă de sine atunci când nu vrea să facă rău altei persoane, deoarece acest lucru este rău. Atât rațiunea, cât și adevărul însuși ne conduc la această concluzie. 30. Căci vedem că, din moment ce animalele sunt lipsite de înțelepciune, toate sunt guvernate de natură. Și astfel, ele fac rău altora pentru a se proteja, căci nu știu că răul este rău. 31. Dar omul, din moment ce are un concept de bine și rău, trebuie să se abțină de la a-și provoca rău chiar și sieși, ceea ce un animal nerezonabil nu poate face. Și, prin urmare, printre cele mai importante virtuți umane se numără inocența. Din aceasta este clar că cel mai înțelept om este cel care preferă chiar să piară decât să facă rău, îndeplinind acea [cea mai înaltă datorie umană] care îl distinge de animalele mute. 32. Cel care, căutând după propriul avantaj și profit, nu dezvăluie greșeala unui vânzător care vinde aur ieftin și nu avertizează că vinde un sclav înclinat spre fugă sau o casă infectată, cu siguranță nu este un om rațional, așa cum voia să vadă Carneades, ci viclean și șiret. 33. Viclenia și viclenia sunt însușirile animalelor mute. Ele fie îi pândesc pe alții și prin viclenie îi apucă pentru a-i devora, fie evită cumva ambuscadele altora. Dar inteligența este proprie numai omului. 34. Căci inteligența este deținerea cunoașterii în scopul de a face ceea ce este bine și drept, sau abținerea de la cuvinte și fapte necinstite. Un om rațional nu năzuiește niciodată la profit, deoarece este indiferent față de aceste bunuri pământești. Nu permite nimănui să greșească, căci datoria unui om bun este să îndrepte erorile oamenilor și să-i întoarcă pe calea cea dreaptă, căci natura omului este socială și binefăcătoare, numai în care [quo solo] are o legătură cu Dumnezeu.

18. 1. Dar este sigur că faptul că un om care preferă să trăiască în sărăcie sau să moară decât să facă rău altuia sau să-i ia ceva pare un prost se explică prin faptul că se crede că omul este distrus de moarte. Din acest argument se nasc toate erorile atât ale mulțimii, cât și ale filosofilor. 2. Într-adevăr, dacă după moarte nu vom mai fi, este cea mai mare nebunie pentru un om să nu aibă grijă

de această viață, astfel încât să fie mai lungă și plină de toate binecuvântările. 3. Cine face aceasta se îndepărtează de principiul [înțeles în acest fel] al dreptății. Dar dacă se așteaptă ca un om să aibă o viață mai fericită și mai lungă [după moartea sa pământească] - lucru pe care îl știm din raționamentul multor filosofi, din răspunsurile ghicitorilor și din cuvintele divine ale profeților - atunci este înțelept să neglijăm această viață prezentă, ale cărei toate neajunsurile sunt compensate de nemurire. 4. La Cicero, același apărător al dreptății, Laelius, vorbește despre ea astfel: „Virtutea însetează cu siguranță onoruri și nu există altă răsplată pentru ea". [562] Desigur că există [o altă recompensă] și una care este destul de potrivită virtuții, dar tu, Laelius, nu o poți admite deloc, deoarece ești complet familiarizat cu Scripturile Divine. „Virtutea", spune el, „primește de bunăvoie o recompensă, dar nu insistă asupra ei". [563] Te înșeli amarnic dacă crezi că un om poate răsplăti virtutea, mai ales că tu însuți în alt loc spui foarte corect: „Cu ce bogății, ce putere, ce împărății îl vei ispiti pe acela care consideră toate acestea omenești și își recunoaște propriile bunuri ca fiind divine?" [564] 5. Cine te-a considerat atunci, Laelius, rezonabil, când te contrazici și puțin mai târziu iei de la virtute ceea ce [mai devreme] i-ai dat? Dar este evident că necunoașterea adevărului face ca afirmația ta să fie îndoielnică și șubredă. 6. Ce adaugi în continuare? „Dar ce se întâmplă dacă toți oamenii nerecunoscători sau numeroși oameni invidioși sau dușmani puternici iau de la virtute răsplățile ei?" [565] 7.0, cât de fragilă, cât de goală reprezinți virtutea, dacă ea își poate pierde recompensele! Dacă își consideră averea divină, așa cum ai spus, cine poate fi atât de nerecunoscător, atât de invidios, atât de puternic, încât să poată lua de la virtute acele bogății care i-au fost dăruite de Dumnezeu? 8. „Cu adevărat", spune el, „virtutea se consolează cu multe plăceri și mai ales se întărește cu propria frumusețe". [566] Cu ce plăceri, cu ce frumusețe, când este adesea acuzată de crime, iar frumusețea ei suferă chinuri? 9. Ce se întâmplă atunci? Dacă, așa cum spunea Furius, virtutea „începe să fie prinsă, târâtă, mâinile tăiate, ochii scoși, condamnată, legată, arsă cu foc, alungată, lipsită de tot" [567]Își va pierde răsplata sau, mai degrabă, va pieri? Deloc. Își va primi răsplata prin judecata lui Dumnezeu și va trăi și va crește mai puternic. 10. Dacă respingeți aceasta, nimic în viața oamenilor nu poate părea mai inutil și mai prostesc decât virtutea. Bunătatea și frumusețea sa naturală ne pot convinge că sufletul este nemuritor și că răsplata perfectă a virtuții este dată de Dumnezeu. 11. Dar Dumnezeu a vrut ca virtutea să fie ascunsă sub masca prostiei, astfel încât secretul adevărului și religia Sa să rămână ascunse; pentru a condamna ca fiind goale și erori acele religii [false] și acea înțelepciune pământească care se înalță pe sine și se gândește prea mult la sine; în cele din urmă, [în special] creând dificultăți, El a făcut o cale neobișnuit de îngustă către răsplata înaltă a nemuririi.

12. Am explicat, după cum cred, de ce poporul nostru este considerat nebun de către nebuni. Căci a dori să fii sfâșiat și ucis, mai degrabă decât să arunci tămâie

pe altar cu degetele, li se pare la fel de absurd ca și cum ai fi mai preocupat de un moment de pericol pentru viața altuia decât pentru a ta. 13. Căci ei nu știu cât de nelegiuit este să te închini la orice alt dumnezeu decât Dumnezeului [Preaînalt] care a creat cerul și pământul, care a format neamul omenesc, i-a insuflat viață și i-a dat lumină. 14. Căci dacă un sclav foarte rău fuge de stăpânul său, el, vrednic de toate pedepsele, este bătut cu bici, pus în lanțuri, trimis la muncă grea și răstignit. La fel, dacă un fiu care este considerat desfrânat și nelegiuit pentru că și-a părăsit tatăl, nevrând să-l onoreze, este lipsit [de moștenirea sa] și exclus din familie, atunci această pedeapsă, din același motiv, ar trebui considerată meritată. Dacă este așa, atunci cu atât mai [păcătos] este cel care L-a părăsit pe Dumnezeu, în care sunt unite două nume egal de cinstite - Domnul și Tatăl. 15. Căci ce îi dă cel care a cumpărat un rob cu bani, decât mâncare, care i se dă robului pentru uzul său? Iar cel care a născut un fiu nu a avut putere nici să-i conceapă nașterea, nici să-l zămislească, nici să-i hotărască viața. Din aceasta este clar că acesta [omul] nu este adevăratul tată, ci doar executorul nașterii. 16. Ce pedepse merită cel care L-a părăsit pe Cel ce este adevăratul Domn și Tată, dacă nu acelea pe care Dumnezeu Însuși le-a rânduit, pregătind foc veșnic pentru sufletele nedrepte, foc cu care El Însuși i-a amenințat pe cei răi și neascultători prin profeții Săi?

19.1 Să știe, așadar, cei care își distrug sufletele și pe ale altora ce crimă de neiertat comit. Mai întâi, când se distrug pe ei înșiși slujind celor mai necinstiți demoni, pe care Dumnezeu i-a condamnat la pedepse veșnice. Apoi, când nu le permit altora să-L onoreze pe Dumnezeu, ci le cer oamenilor să aducă jertfe mortale [pentru sufletele lor] și se străduiesc din toate puterile să nu existe niciun suflet pe pământ care, fiind sănătos, să privească spre cer. 2. Ce altceva pot spune decât că sunt nefericiți aceia care ascultă de poruncile tâlharilor lor, pe care îi consideră zei? Și nu le cunosc nici faptele, nici originea, nici numele, nici esența, ci, alăturându-se opiniei mulțimii, greșesc de bunăvoie și contribuie la propria lor prostie. 3. Dar dacă vrei să-i întrebi pe ce se bazează această opinie, nu vor putea să-ți spună nimic, ci se vor referi la judecata strămoșilor lor, căci ei erau înțelepți, cunoșteau toate acestea și știau ce era mai bine. Și astfel, în timp ce păgânii cred în erorile altora, se privează de propria opinie și rațiune. 4. Astfel, rătăciți de ignoranța esenței, nu se cunosc nici pe ei înșiși, nici pe zeii lor. Ah, dacă ar vrea ei înșiși să greșească, să înnebunească! Dar îi atrag și pe alții în complicitate la rău, ca și cum ar spera să obțină o recompensă pentru distrugerea multora. 5. Totuși, chiar această ignoranță duce la faptul că, persecutând oamenii raționali, sunt atât de nelegiuiți încât își imaginează că le pasă de ei și vor să-i readucă la minte. 6. Dar oare încearcă ei să realizeze acest lucru prin cuvinte sau prin argumente raționale? Nicidecum, ci prin violență și tortură. O, nebunie minunată și oarbă! 7. Cei care încearcă să păstreze credința se numesc a fi nesănătoși la minte, în timp ce torționarii sunt sănătoși la minte. Dar oare cei cu minți nesănătoase sunt cei care, împotriva legii umanității și

împotriva oricărei legi, sunt supuși torturii, sau mai degrabă sunt cei care fac trupurilor oamenilor nevinovați ceea ce nici tâlharii ticăloși, nici dușmanii furioși, nici cei mai îngrozitori barbari n-au făcut vreodată? Oare se mint ei înșiși atât de mult încât să confunde și să amestece noțiunile de bine și rău? 8. De ce atunci nu numesc ziua noapte, iar lumina soarelui întuneric? Este la fel de nerușinat să-i numim pe oamenii buni răi, pe cei înțelepți nebuni, pe cei drepți nedrepți. Și dacă există vreo speranță în filosofie sau elocvență, să se înarmeze și să respingă aceste argumente ale noastre, dacă pot. Să se apropie și să le distrugă unul câte unul.

9. Este îndatoritor ca păgânii să se ocupe de apărarea zeilor lor, ca nu cumva, dacă argumentele noastre se dovedesc irefutabile, așa cum dovedesc zilnic, acei zei să fie abandonați împreună cu templele și înșelăciunile lor. Dar, din moment ce nu pot realiza nimic prin violență (căci religia lui Dumnezeu devine cu atât mai puternică cu cât este călcată în picioare), să acționeze prin rațiune și sugestie. 10. Marii pontifi și asistenții lor, flamenii, augurii, marii preoți și toți cei numiți gardieni și supraveghetori ai religiilor, să vină în față; să ne invite la o adunare; să ne incite să acceptăm cultul zeilor; să ne convingă că există mulți zei, prin a căror voință și providență este guvernată întreaga lume. Să dezvăluie cum au ajuns oamenii să cunoască originea și principiile riturilor sacre și ale zeilor; să arate care este sursa lor și care este esența lor. Să spună care este recompensa pentru respectarea cultului și care este pedeapsa pentru neglijarea acestuia; Să dezvăluie de ce vor acești zei ca oamenii să li se închine, ce le dă evlavia omenească, dacă ei înșiși sunt binecuvântați. Să susțină toate acestea, nu prin propria lor încăpățânare, căci judecata omului muritor este neputincioasă, ci printr-o mărturie divină, așa cum facem noi. 11. Nu trebuie să recurgem la violență și nedreptate, întrucât religia nu poate fi supusă constrângerii. Chestiunea trebuie decisă mai degrabă prin cuvinte decât prin bici, pentru a exista loc și pentru bunăvoință. [568] Să-și concentreze puterile talentelor: dacă raționamentul lor este corect, atunci sunt capabili să se apere. Suntem gata să ascultăm dacă vor dovedi [în mod rezonabil]. Cu siguranță nu-i vom crede pe cei tăcuți, așa cum nu cedăm celor furioși. 12. Să fie ca noi, pentru ca ei să dezvăluie sensul întregii acestei chestiuni. Căci noi nu-i ispitim, ca să nu ne mustre, ci noi dovedim, convingem, susținem. 13. Așadar, nu ținem pe nimeni împotriva voinței sale, căci Dumnezeu nu are nevoie de nimeni care este lipsit de credință și evlavie. Și totuși nimeni nu [ne] părăsește, din moment ce [toată lumea] este ținută de adevărul însuși. 14. Să dovedească în acest fel, dacă au încredere în adevăr. Să vorbească, să tălmăcească, să îndrăznească, repet, să se certe cu noi. Într-adevăr, erorile și prostia lor sunt deja ridiculizate de bătrânele pe care le disprețuiesc și de copiii noștri. 15. Căci dacă ar fi fost oameni înțelepți, ar fi învățat din cărți despre nașterea zeilor, despre faptele și puterea lor, despre moartea și mormintele lor, precum și despre riturile dedicate lor. Dacă ar fi știut că zeii au apărut din întâmplare și chiar prin moarte, ar fi o

nebunie incredibilă să-i considere zei și nu ar îndrăzni să nege că sunt muritori. Dar dacă sunt atât de nechibzuiți încât să nege acest lucru, își vor expune propriile scrieri și, prin urmare, vor răsturna chiar principiile riturilor sacre. 16. Așadar, să învețe care este diferența dintre adevăr și minciună, fie și numai din faptul că ei înșiși, deși elocvenți, nu sunt în stare să convingă, dar cei nepricepuți [în elocvență] și neînvățați sunt în stare, întrucât ei rostesc însăși esența și adevărul.

17. Așa se înfurie, dorind să-și acopere nebunia, ci doar să o demasce. Tortura și evlavia sunt foarte departe una de alta; nici adevărul nu vrea să se unească cu violența, nici dreptatea cu cruzimea. 18. Totuși, pe bună dreptate, nu îndrăznesc să învețe nimic despre lucrurile divine, temându-se ca nu cumva ai noștri să-i ridiculizeze și ai lor să se îndepărteze de ele. 19. Căci dacă poporul, care are o judecată simplă și fără prihană, ar ști că acele sacramente au fost instituite în memoria morților, i-ar condamna și ar începe să caute altceva la care să se închine. De aceea, oamenii vicleni au stabilit *o tăcere de netrecut despre sacramente, a*stfel încât poporul să nu știe ce se închină. 20. De ce, atunci, când ne întoarcem la învățăturile lor, fie nu ne cred, deși le știm pe amândouă, fie ne invidiază pentru că preferăm adevărul minciunii? Ei spun că este necesar să apărăm sacramentele acceptate oficial. 21.0, cât de mult se înșală, nefericiții, prin propria lor voință! Desigur, ei știu că nu există nimic mai bun în treburile omenești decât religia și că aceasta trebuie apărată cu toată puterea, dar se înșală atât în religia [lor] înșăși, cât și în modul de a o apăra.

22. Într-adevăr, religia nu trebuie apărată prin ucidere, ci prin moarte, nu prin cruzime, ci prin răbdare, nu prin crimă, ci prin fidelitate. Căci prima este caracteristică oamenilor răi, cea de-a doua oamenilor buni, dar în religia [adevărată] există cu siguranță bine, nu rău. 23. Căci dacă vrei să aperi religia prin vărsare de sânge, tortură și atrocități, atunci în acest caz nu o vei apăra, ci o vei profana și dezonora. Căci nimic nu este atât de voluntar ca religia. Dacă sufletul refuză jertfele, atunci religia este deja ucisă, nu mai există. 24. Prin urmare, este drept ca religia să fie apărată prin răbdare și chiar prin moarte, căci în ea se păstrează fidelitatea, este plăcută lui Dumnezeu Însuși și întărește influența religiei. 25. Căci dacă cel care în această slujbă pământească rămâne credincios regelui său în orice nenorocire, atunci dacă supraviețuiește, îi va deveni și mai drag și mai iubit; dar dacă piere, va dobândi cea mai înaltă glorie, deoarece a acceptat moartea pentru conducătorul său. Cu cât mai puternică ar trebui să fie loialitatea față de Împărat dintre toți oamenii - Dumnezeu, care poate răsplăti virtutea nu numai celor vii, ci și celor morți?

26. Cultul lui Dumnezeu, așadar, întrucât constă în slujba cerească, necesită o mare reverență și o mare fidelitate. Căci cum poate Dumnezeu să-și iubească închinătorul dacă nu este iubit de el? Sau cum poate El să dea ceea ce cere

dacă nu se roagă din inimă și fără reverență? 27. Aceștia [păgâni], când merg să facă jertfe, nu aduc nimic secret și personal zeilor lor: nici puritatea inimii, nici reverența, nici teama. Și astfel, după ce fac jertfe, lasă toată religia din templu și odată cu templul, așa cum au găsit-o, și nu aduc nimic cu ei și nu iau nimic. 28. De aici rezultă că astfel de religii nu pot nici să-i facă pe oameni buni, nici să rămână fermi și neschimbați. Și astfel oamenii se îndepărtează ușor de ele, deoarece nu găsesc acolo nimic pentru viață, nici pentru înțelepciune, nici pentru fidelitate. 29. Într-adevăr, ce reverență există pentru astfel de zei? Ce putere are acea religie? Ce doctrină? Ce început? Ce sens? Ce temelie? Ce esență? Unde duce această religie? Sau ce promite ca un om să îl poată respecta cu credință și să îl apere cu statornicie? Nu văd nimic altceva în el decât un ritual care se referă doar la degete. 30. Dar religia noastră este fermă, de nezdruncinat, neschimbătoare, căci ne învață dreptatea, căci este mereu cu noi, căci totul este păstrat în sufletul închinătorului, pentru că în loc de jertfă are o inimă. Acolo [în păgânism] nu se cere nimic altceva decât sângele animalelor, fumul și libațiile. Aici este o inimă bună, un suflet curat, o viață nevinovată. Vin fără discriminare trădători desfrânați, prostituate insistente, prostituate desfrânate. Gladiatori, tâlhari, hoți și otrăvitori vin și nu cer nimic mai mult decât ca crimele lor să rămână nepedepsite.

31. Căci ce cere un tâlhar care aduce o jertfă sau un gladiator, decât ocazia de a ucide? Ce cere un otrăvitor, decât ocazia de a înșela? Ce cer prostituatele, decât ocazia de a păcătui și mai mult? Ce cere o adulteră, decât moartea soțului ei sau ascunderea desfrânării ei? Ce cere o prostituată, decât ocazia de a se îmbogăți și mai mult? Ce cere un hoț, decât ocazia de a fura și mai mult?

32. Dar aici nu există loc nici pentru păcat ușor [iertat], nici pentru păcat greu [neiertat]. Și dacă cineva se roagă cu o conștiință necurată, va auzi avertismentul aspru al lui Dumnezeu, care vede întunericul sufletului, este întotdeauna ostil păcatului, administrează dreptatea și cere fidelitate. Unde este loc aici pentru o inimă rea sau pentru rugăciuni criminale? 33. Dar acei nefericiți, din cauza răutății lor, nu știu cât de rău este ceea ce venerează. Căci se apropie de rugăciune în toate viciile lor și cred că vor săvârși o jertfă pioasă dacă își spală fețele, ca și cum poftele închise în suflet ar putea fi spălate de orice apă sau purificate de orice mare. 34. Cât de bine este, așadar, să curățești inima care este întinată de patimi rele și, printr-o singură abluțiune a virtuții și a credinței, să alungi toate viciile. Cel care face aceasta, deși poartă un trup vicios și mizerabil, este totuși suficient de curat.

20. 1. Păgânii, însă, întrucât nu știu nici pe cine, nici cum să se închine, orbi și ignoranți, cad în contrariul. Și astfel se roagă dușmanilor lor, îi potolesc pe tâlhari și pe ucigașii lor cu jertfe și își pun sufletele pe altare josnice pentru a le arde împreună cu tămâie. 2. Ei, nenorociții, sunt mânioși că alții nu pier, ca ei, din

cauza orbirii incredibile a inimilor lor. Căci ce pot vedea cei care nici măcar nu văd soarele? Ca și cum, dacă ar fi zei, ar avea nevoie de ajutorul oamenilor împotriva celor care îi disprețuiesc. De ce sunt atunci păgânii mânioși pe noi, dacă aceia [zeii] nu pot face nimic? Desigur, ei înșiși își zdrobesc zeii, de a căror putere se îndoiesc, arătându-se mai nelegiuiți decât cei care nu se închină deloc [zeilor]. 3. Cicero în *Legile sale,* când poruncește ca jertfele să fie făcute cu evlavie, spune: „Cei care aduc jertfe să arate evlavie și să renunțe la lux. Dacă cineva face altfel, Dumnezeu Însuși îl va pedepsi.” [569] 4. Și acest lucru este corect. Căci nu trebuie să vă pierdeți nădejdea în Dumnezeu, pe care Îl venerați pentru că Îl considerați puternic. Căci cum poate El să pedepsească nedreptatea împotriva celui care Se închină, dacă nu poate pedepsi nedreptatea săvârșită împotriva Sa?

5. Așadar, am dori să-i întrebăm, cui cred ei că îi sunt de folos forțându-i pe cei care nu vor să sacrifice? Celor pe care îi obligă? Dar un beneficiu nu este impus împotriva voinței cuiva. [570] 6. „Dar trebuie avut grijă și de cei care nu vor să sacrifice, căci nu știu că este un beneficiu.” De ce îi persecută atât de sângeros, îi torturează și îi schilodesc, dacă vor să-i salveze? Sau de unde vine în ei o asemenea evlavie impie, încât îi distrug sau îi schilodesc în moduri cumplite pe cei de care ar dori să aibă grijă? 7. Sau le sunt de folos zeilor? Dar ceea ce este forțat împotriva voinței cuiva nu este un sacrificiu.

Căci dacă nu se face de bunăvoie și din inimă, este vrednic de condamnare, întrucât oamenii o fac sub constrângerea proscripțiilor, nedreptăților, închisorilor și torturilor. 8. Dacă cei care sunt astfel venerați sunt zei, nu trebuie venerați doar din acest motiv, pentru că doresc să fie venerați în acest fel. Cu siguranță, sunt vrednici de condamnare de către oamenii care sunt sacrificați cu lacrimi, cu gemete și cu sânge curgând din toate membrele lor. 9. Dar noi, dimpotrivă, nu căutăm ca Dumnezeul nostru, care este Dumnezeul tuturor, atât al celor care vor să I se închine, cât și al celor care nu, [571] să fie venerat de cineva împotriva voinței sale. Și dacă cineva nu I se închină, nu ne mâniem. Căci ne încredem în puterea Lui, căci El este capabil să-l pedepsească pe cel care Îl disprețuiește, precum și să răsplătească greutățile și nedreptățile slujitorilor Săi. 10. Și de aceea, când suferim nedreptatea, nu ne împotrivim nici măcar cu cuvinte, ci lăsăm loc răzbunării lui Dumnezeu. Nu așa cum fac cei care vor să pară apărători ai zeilor lor și sunt furioși împotriva celor care nu-i onorează. 11. Din aceasta putem concluziona cât de mult nu este bună venerarea zeilor [falși], căci oamenii ar trebui să tindă spre bine prin bine, și nu prin rău. Dar, din moment ce venerarea zeilor [păgâni] nu este bună, atunci și slujirea lor este lipsită de bine.

12. „Dar cei care distrug religiile trebuie pedepsiți.” Îi distrugem noi oare mai mult decât poporul egiptean, care se închină la imagini rușinoase ale fiarelor și vitelor și chiar se roagă cu cuvinte la anumite obscenități, ca și cum ar fi zei? Vă

distrugem religia mai mult decât ei înșiși, care, deși spun că îi onorează pe zei, de fapt îi batjocoresc public și cu insolență și permit să se joace comedii vesele și batjocoritoare despre ei? 13. Ce fel de religie este aceasta și ce fel de putere este aceasta, care este venerată în temple și ridiculizată în teatre? Și cei care fac asta nu suferă pedepse de la zeitatea profanată, ci sunt onorați cu laude și glorie. 14. Îi distrugem noi mai mult decât unii filozofi, care susțin că nu există zei deloc, ci totul a apărut prin propria sa voință și tot ce se întâmplă se întâmplă din întâmplare? Este oare mai mult decât epicurienii, care, deși admit existența zeilor, totuși neagă că aceștia se amestecă în ceva: nu se mânie și nu arată favoare? 15. În orice caz, ei ne conving prin aceste gânduri că zeii nu ar trebui venerați deloc, deoarece nu le pasă de închinătorii lor și nici măcar nu se mânie pe cei care nu îi venerează. Mai mult, deoarece raționează despre aceasta, în ciuda fricii, nu încearcă să obțină nimic altceva decât ca nimeni să nu se teamă de zei. Și oamenii ascultă liber toate acestea și raționează despre ele fără a fi pedepsiți.

21. 1. Prin urmare, nu pentru că nu ne închinăm zeilor sunt păgânii furioși pe noi, căci mulți nu se închină; ci pentru că noi deținem adevărul, care, așa cum s-a spus foarte adevărat, este plin de ură. 2. Ce să tragem atunci, dacă nu că ei nu știu ce fac? Căci ei nu ghicesc de unde vine acea furie oarbă și nerezonabilă pe care o vedem. 3. Căci nu oamenii înșiși persecută, întrucât nu au niciun motiv să se mânie pe cei nevinovați, ci acele duhuri necurate și dăunătoare, cărora adevărul le este cunoscut și plin de ură, pătrund în sufletele lor și trezesc în ei, cei care nu cunosc adevărul, furia. 4. Căci aceștia [demonii], în timp ce pacea este păstrată printre poporul lui Dumnezeu, fug de frică de cei drepți. Și când apucă trupurile oamenilor și le chinuie sufletele, la invocarea celor drepți fug de numele lui Dumnezeu. 5. Când o aud, tremură și strigă și mărturisesc că sunt chinuiți și torturați de ea și răspund la întrebări despre cine sunt, când au apărut și cum au pătruns în om. Astfel, forțați și chinuiți de vitejia numelui divin, se retrag [în rușine]. [572] 6. Din cauza acestor lovituri și amenințări, ei urăsc neîncetat oamenii sfinți și drepți. Și, întrucât ei înșiși nu le pot face niciun rău, îi persecută cu ajutorul urii omenești, considerându-i periculoși pentru ei înșiși. Și stârnesc cruzimea pe care o pot stârni, fie prin suferință pentru a le diminua credința, fie, dacă nu pot realiza acest lucru, pentru a-i îndepărta cu totul de pe fața pământului, astfel încât să nu existe nimeni care să le poată înfrâna impietatea.

7. Nu am uitat că aș putea fi întrebat ca răspuns: „De ce numai El, acel mare Dumnezeu, pe care îl considerați atotputernic și Domn al tuturor [oamenilor], permite toate acestea și nu protejează și nu are grijă de închinătorii Săi? De ce cei care nu I se închină sunt bogați, puternici și fericiți, posedând onoruri și putere regală și având stăpânire și domnie asupra celor [drepți]?” 8. Trebuie dezvăluită și semnificația acestei împrejurări, pentru a nu rămâne loc de eroare.

În primul rând, motivul pentru care [mulți] cred că religia lui Dumnezeu este lipsită de sens este că oamenii sunt seduși de vederea bunurilor pământești și deșarte, care nu au nicio legătură cu grija sufletului. Și din moment ce văd că oamenii drepți sunt lipsiți de aceste bunuri, iar cei nedrepți le au din belșug, consideră cultul Dumnezeului [Suprem] ca fiind gol, cred că nu este nimic în el și consideră cultul zeilor [falși] ca fiind drept, căci închinătorii lor se bucură atât de bogății, cât și de onoruri și de putere. 9. Însă cei care gândesc astfel nu privesc dincolo de posibilitățile și sensul [ființei] omului, care nu se găsește în trup, ci în suflet. 10. Într-adevăr, ei nu văd nimic mai departe decât ceea ce este vizibil trupului. Căci ceea ce văd ochii și ating mâinile este slab, fragil și muritor. Toate acele bunuri care servesc interesului personal și minunii [deșarte], adică bogăția, onorurile, puterea, sunt bunuri ale trupului, întrucât îi aduc plăcere și, prin urmare, sunt la fel de nesemnificative ca trupul însuși. 11. Sufletul, în care numai esența omului se află, întrucât nu este supus văzului și întrucât bunurile sale nu pot fi atinse, căci constau numai în virtute, este la fel de solid, constant și neschimbat ca însăși virtutea, în care este conținut binele sufletului.

22. 1. Ar fi nevoie de mult timp să vorbim despre toate tipurile de virtuți, pentru a explica esența fiecăreia. Este mult mai important ca un om înțelept și drept să deteste acele bunuri [trecătoare], deoarece de ele se bucură oamenii nedrepți, care cred că venerarea zeilor [falși] este adevărată și demnă de încredere. 2. Cât despre această chestiune, va fi suficient să vorbim despre un singur tip de virtute. Căci răbdarea este o virtute mare și excepțională, care este lăudată în egală măsură cu cele mai mari laude de vocea comună a poporului, de filosofi și oratori. 3. Căci dacă nu se poate nega că răbdarea este cea mai înaltă virtute, este necesar ca un om drept și înțelept să se afle în puterea unui om nedrept pentru a exercita răbdarea. Căci răbdarea este îndurarea netulburată a relelor care sunt provocate sau se întâmplă. 4. Prin urmare, un om drept și înțelept, în măsura în care are virtute, are răbdare; va fi complet lipsit de virtute dacă nu îndură [cu statornicie] ceea ce îi este potrivnic. 5. Dimpotrivă, cel care se află în prosperitate nu cunoaște răbdarea și este lipsit de această virtute supremă. Spun, așadar, că nu cunoaște răbdarea, căci nu suferă nimic. Nu poate păstra inocența, care este virtutea personală a unui om drept și înțelept. 6. Mai mult, adesea face rău, râvnește ceea ce aparține altora și își însușește prin nedreptate ceea ce râvnește, întrucât, lipsit de virtute, este supus viciului și păcatului și, uitând de corupția [vieții], este plin de un suflet excesiv de arogant. De aceea, cei nedrepți și cei care nu-L cunosc pe Dumnezeu și divinitatea se glorifică cu putere și onoruri. Toate acestea sunt recompense ale nedreptății, deoarece nu pot fi veșnice și sunt dobândite prin lăcomie și violență. 7. Omul drept și rațional, deoarece consideră toate aceste bunuri ca fiind omenești, așa cum a spus Lelius, și își recunoaște propriile bunuri [bona] ca fiind divine, [573]8. Mulțumindu-se însă cu puținul său, întrucât își amintește de stricăciune, nu dorește mai mult decât este necesar pentru a-și susține viața. Și din ceea ce are,

dă chiar și săracilor, deoarece este pios. Pietatea este cea mai înaltă virtute. 9. La aceasta se adaugă faptul că disprețuiește plăcerile stricăcioase și vicioase pentru care se dobândesc bogățiile, deoarece este cumpătat și învingător al patimilor. Nu săvârșește nimic arogant sau trufaș, nu se înalță deasupra [celorlalți], nu-și ridică capul cu mândrie, ci este blând, prietenos, pașnic și cinstit, căci își cunoaște originea [divină]. 10. Întrucât nu săvârșește nedreptate, nu poftește ceea ce este al altora și nici măcar nu apără ceea ce este al său dacă i se ia cu forța. Întrucât știe că nedreptățile care i se fac trebuie îndurate cu statornicie, întrucât este înzestrat cu virtute, este necesar ca omul drept să fie supus celui nedrept, iar omul rațional să fie umilit de cel irațional, astfel încât acesta din urmă să păcătuiască pentru că este nedrept, iar cel din urmă să păstreze virtutea în sine pentru că este drept.

11. Dacă cineva dorește să știe mai pe deplin de ce Dumnezeu îngăduie ca oamenii răi și nedrepți să fie puternici, fericiți și bogați, în timp ce cei pioși, dimpotrivă, sunt degradați, nefericiți și săraci, să ia cartea lui Seneca, intitulată *De ce oamenii buni au multe nenorociri, cât timp există Providența.* În ea a exprimat multe lucruri, nu în conformitate cu ignoranța lumească, ci înțelept și aproape divin. 12. „Pentru Dumnezeu”, spune el, „oamenii sunt ca niște copii; și El îngăduie ca oamenii necinstiți și corupți să trăiască în lux și ușurință, pentru că nu-i consideră vrednici de remediul Său. Dar pe cei buni, pe care îi iubește, îi pedepsește adesea și îi supune la încercări aspre în folosul virtuții și nu-i îngăduie să fie corupți și decăzuți de bunuri trecătoare și pieritoare.” 13. Prin urmare, nu ar trebui să pară surprinzător nimănui că suntem adesea mustrați de Dumnezeu pentru greșelile noastre. Dimpotrivă, atunci când suntem chinuiți și chinuiți, atunci primim milă de la Tatăl îngăduitor. Căci El nu îngăduie ca stricăciunea noastră să continue, ci ne vindecă cu lovituri și biciuiri. Din aceasta înțelegem că Dumnezeu are grijă de noi, dacă Se mânie când păcătuim. 14. Într-adevăr, deși poate acorda poporului Său putere și bogății, așa cum le-a dat odinioară evreilor, ai căror urmași și adepți suntem noi, totuși El vrea ca poporul nostru să trăiască sub o putere și o stăpânire străină, ca nu cumva, corupți de fericirea prosperității, să cadă în indulgență și să neglijeze preceptele lui Dumnezeu, asemenea strămoșilor noștri care, slăbiți de aceste bunuri pământești și stricăcioase, s-au abătut adesea de la împlinirea Legii și au rupt legăturile Legământului. 15. El vede, așadar, câtă odihnă să le dea închinătorilor Săi, dacă aceștia respectă legământul; dar dacă nu ascultă de poruncile Sale, El îi liniștește. 16. Și astfel, ca nu cumva [creștinii] să fie corupți prin odihnă, așa cum părinții evreilor [au fost corupți] prin plăcere, El a voit ca ei să fie călcați în picioare de cei sub a căror putere îi pusese, pentru a-i întări astfel pe cei șovăielnici și a-i readuce la fermitate pe cei corupți și, de asemenea, pentru a-i testa și a-i încerca pe cei credincioși. 17. Căci cum poate un împărat să testeze vitejia soldaților săi dacă nu există dușman? Și totuși, adversarul cade în fața lui împotriva voinței sale, din moment ce este muritor și poate fi învins. Dumnezeu,

din moment ce nu poate fi învins, El Însuși ridică adversari ai numelui Său, care luptă nu împotriva lui Dumnezeu Însuși, ci împotriva soldaților Săi, astfel încât El să poată testa tăria jurământului și fidelitatea [închinătorilor] Săi și să-i întărească până când va întări disciplina slăbită cu biciurile nenorocirilor.

18. Există un alt motiv pentru care Dumnezeu permite persecuția împotriva noastră: pentru ca poporul lui Dumnezeu să se înmulțească. Nu este greu de arătat de ce și cum se întâmplă acest lucru. 19. În primul rând, mulți fug de închinătorii zeilor [falși], mânați de ura față de vărsarea de sânge. Căci cine nu s-ar îngrozi de astfel de jertfe? Apoi, unii sunt pasionați de virtute și de credința însăși. Mulți presupun că nu fără motiv cultul zeilor este considerat un rău de atât de mulți oameni, încât preferă să moară decât să facă ceea ce fac păgânii pentru a-și păstra viața. 20. Cineva vrea să știe ce fel de bine este apărat până la moarte, pe care toată lumea îl preferă în locul a ceea ce este valoros și drag în această viață, de care nici pierderea bogăției și [lumina zilei], nici durerea trupească și chinurile nu-l sperie. [574] 21. Multe lucruri contribuie la aceasta, dar mai ales următoarele cauze sporesc constant numărul [fraților în credință] ai noștri. Oamenii din jur aud cum, sub tortură, [creștinii] mărturisesc că aduc jertfe nu marmurei lucrate de mâini omenești, ci Dumnezeului Celui Viu, Care este în ceruri. Mulți înțeleg că acest lucru este adevărat și admit credința în sufletele lor. 22. În cele din urmă, așa cum se întâmplă de obicei în chestiuni obscure, în timp ce oamenii se ceartă între ei despre motivul unei astfel de statornicii, multe lucruri care țin de religie sunt învățate în mod obișnuit și acceptate din zvonuri. Întrucât ceea ce învață este bun, toate acestea trebuie să atragă inevitabil. 23. Mai mult, răzbunarea pe care persecutorii o iau de obicei asupra lor încurajează foarte mult credința [adevărată]. Chiar și faptul că duhurile necurate ale demonilor, după ce au primit dreptul, pătrund în trupurile multor oameni este semnificativ. Căci apoi, când pleacă, toți cei vindecați se alătură oamenilor [cu adevărat] religioși, începând să le simtă puterea. 24. Toate aceste numeroase motive, adunate laolaltă, aduc o mare mulțime de închinători la Dumnezeu.

23.1 . Orice ar complota conducătorii răi împotriva noastră, Dumnezeu Însuși o permite. Și totuși, să nu creadă cei mai nedrepți persecutori, pentru care numele lui Dumnezeu a fost un subiect de batjocură și dispreț, că vor rămâne nepedepsiți, deoarece au acționat împotriva noastră ca și cum ar fi slujitorii indignării Sale. [575] 2. Căci cei care, după ce au primit puterea, o abuzează peste măsură omenească și îl batjocoresc cu insolență chiar și pe Dumnezeu, al cărui nume îl calcă în picioare fără rușine și cu impietate, vor fi pedepsiți de judecata lui Dumnezeu. 3. Din acest motiv, El a promis că îi va pedepsi în curând și „va alunga fiarele rele de pe pământ”. [576] Deși este obișnuit să răzbune suferințele poporului Său aici, în prezent, totuși ne-a rânduit să așteptăm cu răbdare acea zi a judecății cerești, când El Însuși va da fiecăruia fie recompensă, fie pedeapsă, după cum merită. 4. Prin urmare, să nu spere sufletele rele că cei

pe care i-au asuprit atât de mult vor fi lăsați fără atenție și răzbunare. Se va răsplăti, se va răsplăti lupilor flămânzi și nesățioși, când nici măcar o faptă nu este trecută cu vederea, pentru faptul că au chinuit suflete drepte și curate. 5. Dar trebuie să avem grijă doar ca oamenii să nu ne pedepsească pentru altceva decât pentru dreptate. Mă străduiesc din toate puterile mele să meritäm de la Dumnezeu atât răzbunare pentru chinurile noastre, cât și o răsplată.

Cartea a VI-a. DESPRE ADEVĂRATA SLUJBIRE A LUI DUMNEZEU

1. 1. Cu ajutorul Duhului lui Dumnezeu și cu sprijinul adevărului însuși, am îndeplinit sarcina pe care ne-am asumat-o; cunoașterea, credința și Însuși Domnul nostru, fără de care nimic nu poate fi cunoscut sau făcut, m-au ajutat să o îndeplinesc și să explic soluția ei. 2. Dar acum ajung la punctul culminant și cel mai important al acestei lucrări, pentru a explica prin ce ritual și prin ce slujbă trebuie venerat Dumnezeu. Căci aceasta este datoria omului și numai pe aceasta se bazează toată munca și întregul sens al unei vieți fericite, deoarece suntem creați de El și inspirați nu să contemplăm cerul și soarele, așa cum credea Anaxagoras, ci să ne închinăm lui Dumnezeu, Creatorul cerului și al soarelui, cu o inimă curată și imaculată. 3. Oricât de mult am apărat adevărul în cărțile precedente prin puterea talentului meu destul de obișnuit, acesta poate fi revelat într-o măsură mult mai mare din slujba însăși. 4. Căci Sfânta și Singura Măreție nu cere nimic altceva de la un om decât inocența; și dacă cineva arată aceasta înaintea lui Dumnezeu, Îl va ispăși cu cea mai mare pioșenie și religiozitate. 5. Dar oamenii care au disprețuit dreptatea, fiind pângăriți de tot felul de răutăți și crime, se consideră religioși dacă pătează templele și altarele cu sângele victimelor și le udă cu libații de vin vechi. 6. Și chiar pregătesc mese sacre și mâncăruri rafinate, intenționând să le ofere ca jertfe. Tot ce pare rar, tot ce este considerat valoros și plăcut, consideră atractiv pentru zeii lor, nu dintr-un simț al divinității pe care nu-l cunosc, ci din propria lor lăcomie. Nu știu că Dumnezeu nu are nevoie de bogății pământești. Căci nu cunosc nimic altceva decât lucruri pământești și determină ce este bine și ce este rău doar din senzațiile și dorințele trupului. 7. Cu această judecată, ei evaluează religia și își organizează viața. Și din moment ce s-au îndepărtat de contemplarea cerului și au transferat acel sens ceresc asupra trupului, dau frâu liber pasiunilor lor, ca și cum ar intenționa să ducă cu ei [veșnic] plăcerea pe care se străduiesc să o obțină în fiecare clipă, în timp ce sufletul ar trebui să conducă trupul, iar nu trupul sufletul. 8. De asemenea, ei consideră bogăția ca fiind cel mai înalt bine. Dacă nu o pot obține prin ocupații bune, o dobândesc prin unele rele. Înșală, jefuiesc, fură, complotează, încalcă jurămintele, în cele din urmă, nu sunt cumpătați în nimic și indiferenți la toate, până când strălucesc de aur, până când sclipesc de argint, pietre prețioase și haine; își umplu pântecele nesățioase cu bogății și, înconjurați de mulțimi de slujitori, mărșăluiesc, croindu-și drum prin desișul oamenilor. 9. Astfel, abandonându-se plăcerilor și devenind sclavii lor, își

suprimă puterea și energia inimii și, deși cred că trăiesc, [de fapt] se grăbesc spre moarte. **10.** Căci, așa cum am învățat în a doua carte, [577] sensul cerului este în suflet, iar sensul pământului este în trup. Cel care neglijează binecuvântările sufletului, care însetează după binecuvântări trupești, locuiește în întuneric și moarte, care sunt din pământ **și**din trup, în timp ce viața și lumina sunt din cer. Cei care nu sunt implicați în binecuvântările sufletului, slujind trupului, sunt foarte departe de a înțelege lucrurile divine. 11. Tot așa, orbirea îi înconjoară pe cei nefericiți. Căci ei nu știu cine este adevăratul Dumnezeu, nici care este adevăratul cult.

2. 1. Și astfel aduc lui Dumnezeu jertfe grase și plinuțe, ca și cum I-ar fi foame, Îi toarnă vin, ca și cum Ar fi chinuit de sete, aranjează candele, ca și cum Ar fi în întuneric. 2. Căci dacă ar putea ghici și înțelege cu sufletele lor care sunt acele binecuvântări cerești, a căror importanță noi, încă îmbrăcați într-un trup pământesc, nu o putem înțelege cu mintea noastră, atunci ar înțelege că ei înșiși sunt foarte nebuni cu aceste slujbe deșarte ale lor. 3. Și dacă ar vrea să privească corpul ceresc, pe care îl numim Soare, ar înțelege că Dumnezeu, care le-a dat oamenilor o lumină atât de orbitoare, nu are nevoie de candelele lor. 4. Și totuși, când într-un cerc atât de mic, care din cauza depărtării sale nu pare mai mare decât un cap de om, există o astfel de strălucire încât ochii muritori nu o pot privi și, chiar dacă te uiți la el pentru scurt timp, ochii slăbiți sunt întunecați de ceață și întuneric, de ce ar trebui să credem că Dumnezeu, care nu are noapte, are nevoie de candele și lumânări? Dumnezeu, care a rânduit această lumină astfel încât nici prin strălucirea ei nemăsurată, nici prin strălucirea ei excesivă să nu dăuneze ființelor vii, i-a dat o asemenea putere încât chiar și trupurile muritoare o pot suporta și este suficientă pentru coacerea fructelor. 5. Poate fi considerat cu adevărat în minți cineva care oferă Creatorului și Dătătorului de lumină pâlpâirea lumânărilor și a cerii ca ofrandă? 6. Dumnezeu ne cere o altă lumină, care nu scoate fum, ci, așa cum spune poetul, este *transparentă și clară - adică* - necesită lumina sufletului, din cauza căreia poeții ne numesc strălucitori. Cine nu-L cunoaște pe Dumnezeu nu o poate găsi. 7. Zeii lor, fiind pământeni, au nevoie de lămpi, pentru a nu locui în întuneric. Întrucât închinătorii lor nu cunosc nimic ceresc, religiile cărora se dedică sunt îndreptate spre pământ. Căci este nevoie de o astfel de lumină, întrucât esența și natura pământului sunt întunecate. 8. Și astfel atribuie zeilor nu un sentiment ceresc, ci unul uman și, prin urmare, cred că au nevoie și se bucură de aceleași lucruri ca și noi. Când ne este foame, avem nevoie de hrană, când suntem chinuiți de sete, de băutură, când ne este frig, de îmbrăcăminte, când apune soarele, avem nevoie de lumină ca să putem vedea. 9. Nimic nu dovedește și nu arată atât de bine că acei zei sunt morți, deși au fost odată în viață, precum ritualul în sine, care este în întregime legat de pământ. Căci ce bine ceresc poate conține sângele vărsat al animalelor cu care pătează altarele? Doar dacă nu își imaginează că zeii se hrănesc cu ceea ce chiar și oamenii resping. 10. Și oricine le dă o astfel de

hrană, chiar dacă ar fi un tâlhar, un adulter, un otrăvitor, un matricid, va fi binecuvântat și fericit, va fi iubit, va fi îngrijit și i se va da tot ce își dorește. 11. Pe bună dreptate, așadar, Persius, așa cum îi este obiceiul, a ridiculizat superstițiile de acest fel:

Cu ce preț, cu ce daruri ai cumpărat urechile zeilor? Cu măruntaie și ficat gras?

12. El a înțeles în mod evident că pentru a îmbuna puterea cerească nu este nevoie de carne, ci, după cum spune el însuși, *de gânduri curate, de noblețe sufletească și de o inimă cinstită și sinceră.* [578] 13. Aceasta este o religie cerească, nu una care constă din lucruri stricăcioase, ci una care constă din virtuțile sufletului, care vine din cer. Acesta este adevăratul cult, în care inima închinătorului se oferă lui Dumnezeu ca o victimă fără prihană. 14. Cum trebuie urmat, cum trebuie săvârșit, va deveni clar din discuțiile din această carte. Căci nimic nu poate fi atât de frumos și atât de potrivit pentru un om decât să-i învețe pe oameni în dreptate.

15. În Cicero, Catulus [579] în *Hortensia,* în timp ce căuta filosofia tuturor lucrurilor, spunea că ar prefera [să vadă] o mică carte despre îndatoriri decât [să asculte] un discurs lung despre rebelul Cornelius. [580] Trebuie să presupunem că această judecată nu a fost a lui Catulus, care se pare că nu a spus acest lucru [deloc], ci a lui Cicero, care, cred, a scris-o pentru a atrage atenția asupra acelor cărți *despre îndatoriri* pe care le va scrie mai târziu. În ele, el mărturisește că în toată filosofia nu există nimic mai bun și mai util decât să dai instrucțiuni pentru viață. [581] 16. Dacă acestea sunt făcute de cei care nu cunosc adevărul, cu cât mai mult ar trebui noi, pe care Dumnezeu i-a luminat, să facem acest lucru și cu cât mai corect putem noi, cei luminați, să instruim! Și totuși nu vom învăța ca și cum am împărtăși primele elemente ale virtuții, ceea ce nu ar avea scop, ci ca și cum am începe să învățăm pe cineva care pare să fi fost învățat de acei [filosofi]. 17. Astfel, după ce am ascultat instrucțiunile lor [inițiale], pe care filozofii le dădeau de obicei într-un mod corespunzător, le vom completa cu ceea ce le era necunoscut, pentru a aduce la perfecțiune dreptatea pe care nu o percepeau. 18. Ceea ce ar putea avea în comun cu aceste instrucțiuni voi omite, ca nu cumva să li se pară că le adopt erorile, în timp ce am decis să-i condamn și să-i resping.

3. 1. Există două drumuri pe care viața umană merge inevitabil. Unul duce la rai, celălalt la iad. Acestea au fost menționate de poeți în versurile lor și de filosofi în raționamentele lor. 2. Filosofii au vrut ca unul să fie drumul virtuților, celălalt al viciilor și ca cel plin de virtuți să fie abrupt și spinos de la primul pas. Dacă cineva, depășind dificultățile, ajunge în vârf pe el, va primi o cale liberă de orice altceva, un fel de câmp luminos și încântător și va găsi roade abundente și minunate pentru toate greutățile sale. 3. Cei care sunt speriați de dificultățile primului pas, se abat și coboară pe drumul viciilor, care la început pare frumos și

destul de bătătorit, dar apoi, când merg puțin mai departe pe el, fantoma acelor înfrumusețări dispare, iar drumul devine prea în pantă. Este uneori presărat cu pietre, alteori năpădit de spini, alteori săpat cu gropi, alteori traversat de pâraie turbulente, astfel încât trebuie să încerci, să te blochezi, să aluneci și să cazi. 4. Filosofii spun toate acestea pentru ca să se înțeleagă că urmarea virtuților necesită eforturi mari, dar realizarea lor aduce roade mari și plăceri adevărate și pure. La rândul lor, viciile, prin ispite firești, seduc sufletele oamenilor și, înșelate de fantasma farmecelor deșarte, îi conduc la supărări amare și la dezastre.

5. Acest raționament al filosofilor ar fi pe deplin rezonabil dacă ar cunoaște însele tipurile și limitele virtuților. Căci ei nu știu nici ce sunt virtuțile, nici ce răsplată le va da Dumnezeu, așa cum vom descoperi în aceste două cărți. Însă filosofii, întrucât nu știau și se îndoiau că sufletele oamenilor sunt nemuritoare, au evaluat virtuțile și viciile prin onoruri și pedepse pământești. 6. Așadar, întregul raționament despre cele două drumuri se referă la prudență și desfrânare. Căci filosofii spun că drumul vieții umane este ca litera Y, pentru fiecare om, ajungând la tinerețea timpurie și apropiindu-se de locul unde *drumurile se despart în două,* [582]7. Dacă se găsește un ghid care să-l îndrume pe cel șovăitor în direcția cea mai bună, adică dacă tânărul începe să studieze filosofia, elocvența sau o altă meșteșugărie vrednică, în care va obține succes, care nu poate fi fără multă muncă, atunci se va considera că această persoană intenționează să ducă o viață vrednică și sigură. 8. Dacă nu găsește un profesor al moderației, atunci va lua calea greșită, care înșeală ceea ce duce la cel mai bun. Adică, se va deda trândăviei, leneverii și luxului, care, deși par atractive pentru o vreme, totuși mai târziu, când toată demnitatea este pierdută și averea familiei este redusă la nimic, vor duce la tot felul de nenorociri și rușine. 9. Așadar, filozofii au atribuit sfârșitul acestor căi trupului și acestei vieți pe care o ducem pe pământ. Poate că poeții au vorbit mai bine când au spus că această răscruce este înaintea iadului, dar au greșit promițând aceste drumuri morților. Amândoi au dreptate, așadar, și totuși amândoi greșesc, deoarece aceste drumuri ar trebui să fie referite la viață, iar sfârșitul lor la moarte. 10. Prin urmare, vorbim mai bine și mai corect, întrucât spunem că dintre aceste două drumuri, unul este drumul spre rai, celălalt spre iad, căci drepților li se promite nemurirea, iar nedrepților chinul veșnic. 11. Acum, cum aceste drumuri fie ridică pe cineva la rai, fie coboară pe cineva la iad, voi dezvălui acum și voi arăta, de asemenea, care sunt acele virtuți despre care filosofii nu le cunoșteau și apoi care sunt recompensele pentru ele. În același timp, voi indica ce vicii există și ce pedepse sunt aplicate pentru ele. 12. Și cineva se va aștepta probabil să vorbesc separat despre vicii și virtuți, deoarece din discuția noastră despre bine și rău s-ar putea înțelege că acestea sunt lucruri opuse. 13. Căci dacă urmezi virtutea, viciile vor dispărea de la sine, iar dacă eviți viciile, atunci virtuțile vor apărea de la sine. Natura binelui și a răului este astfel constituită încât ele se luptă constant unele cu altele și se înghesuie constant una pe alta. Astfel, rezultă că nici viciile nu pot fi înlăturate fără virtuți, nici virtuțile

nu pot apărea fără înlăturarea viciilor. 14. Așadar, noi concepem aceste drumuri cu totul diferit față de ceea ce au conceput de obicei filozofii. Este evident că pe ambele drumuri există un ghid și ambele sunt nemuritoare, dar unul este demn de respect, căci el călăuzește virtuțile și binele, celălalt este demn de rușine, căci el guvernează viciile și răul. 15. Aceiași filozofi admit doar pe calea cea dreaptă un ghid, și nu unul și nu unul etern, căci presupun orice învățător al artei bune, care nu ar face decât să-i îndepărteze pe oameni de la trândăvie și să-i învețe să fie prudenți. Dar ei nu admit că cineva în afară de copii și tineri poate intra pe această cale, întrucât artele, desigur, sunt studiate la acești ani. 16. Noi însă intrăm pe această cale cerească, fiind oameni de sex, gen și vârstă diferite, întrucât Dumnezeu, Călăuza pe această cale,Niciunui om născut nu i se refuză nemurirea. Nici forma acestor drumuri în sine nu este ceea ce cred filozofii. 17. Căci ce literă Y poate exista pentru a reprezenta lucruri contrare și ostile unele altora? De fapt, un drum, cel mai bun, este îndreptat spre răsăritul soarelui, celălalt, cel fals, spre apus. Căci cel care urmează adevărul și dreptatea, primind nemurirea drept recompensă, se va bucura de lumină inepuizabilă; dar cel care, sedus de acel ghid malefic, preferă viciile virtuților și falsitatea adevărului, va fi inevitabil condamnat la distrugere și întuneric veșnic. 18. Așadar, voi analiza ambele drumuri și voi arăta particularitățile și particularitățile amândurora.

4. 1. Așadar, unul este drumul virtuții și al bunătății, care nu duce la Câmpiile Elizee, cum spun poeții, ci chiar pe vârful lumii,

...și drumul din stânga

Cei răi merg la execuție, coboară în Tartarul necurat [583]

2. Căci este calea acelui calomniator care, cu religii perverse, îi îndepărtează pe oameni de calea cerească și îi conduce pe calea morții.

3. Forma și înfățișarea acestui drum sunt de așa natură încât pare a fi plat, deschis și plantat cu tot felul de flori și fructe. Căci Dumnezeu a așezat pe el tot ce este considerat bun pe pământ, cum ar fi bogăția, onoarea, pacea, plăcerile, tot felul de ispite, dar în același timp și nedreptatea, cruzimea, aroganța, perfidia, pofta, lăcomia, discordia, ignoranța, minciunile, prostia și alte vicii. Rezultatul acestui drum este acesta. 4. Când cel care a intrat pe el ajunge la capăt, de la care nu există întoarcere, acesta își va pierde atât de brusc toată atractivitatea, încât nu va avea timp să discearnă înșelăciunea, ci va cădea într-un abis adânc. 5. Căci nimeni, captivat de fantasma bunurilor existente și dedicându-se dobândirii și plăcerilor lor, nu vede ce va veni după moarte, iar oricine se îndepărtează de Dumnezeu, aruncat în lumea de dincolo, va fi dat pedepsei veșnice.

6. Același drum ceresc este conceput ca fiind dificil și abrupt, acoperit de spini care ies peste tot, presărat cu pietre, astfel încât fiecare ar merge de-a lungul lui cu mare dificultate, obosit de picioare și temându-se să nu cadă. **7.** Dumnezeu a așezat pe el dreptatea, cumpătarea, răbdarea, fidelitatea, castitatea, stăpânirea de sine, armonia, cunoașterea, adevărul, înțelepciunea și alte virtuți, dar odată cu ele și sărăcia, necinstirea, osteneala, durerea și toate necazurile [asemănătoare]. 8. Căci oricine își pune nădejdea în viitor și preferă mai mult [decât are astăzi] trebuie să se priveze de aceste bunuri pământești pentru a depăși hotărât și ușor dificultățile drumului. Căci cel care s-a înconjurat de un mediu regal și s-a împovărat cu bogății nu poate intra în acele împrejurări strâmtoare și să le îndure. 9. Din aceasta se poate înțelege că este mai ușor pentru cei răi și nedrepți să atingă ceea ce își doresc, deoarece calea lor este ușoară și dreaptă, dar este mai dificil pentru cei buni să reușească în ceea ce au ales, deoarece merg pe un drum dificil și abrupt. **10.** Prin urmare, din moment ce un om drept intră pe o cale dificilă **și** abruptă, este inevitabil expus urii, disprețului și ridiculizării. Căci toți cei care sunt atrași nestăpâniți de lăcomie și plăceri îl urăsc pe cel care vrea să fie virtuos și se plâng cu invidie că are ceva de care sunt lipsiți. 11. Așadar, cei săraci, umili și simpli vor fi supuși nedreptății și totuși, dacă, îndurând tot ce este greu, va arăta răbdare până la capătul drumului și până la capăt [cărării], Dumnezeu îi va da cununa virtuții și îi va dărui nemurirea [în Împărăția Cerurilor] pentru osteneala sa depusă în această viață de dragul dreptății.

12. Acestea sunt drumurile pe care Dumnezeu le-a rânduit pentru viața omenească. În ele, El a oferit fiecăruia atât răul, cât și binele, dar într-o ordine inversă și opusă. Căci El a așezat pe drumul Său temporar răul mai degrabă cu bunuri veșnice, care este ordinea mai bună, iar pe un alt drum temporar a așezat bunurile mai degrabă cu chinuri veșnice, care este ordinea mai rea, astfel încât cine alege nenorocirile prezente în locul dreptății va găsi binecuvântări mai mari și mai adevărate decât cele pe care le-a respins, iar cel care pune binecuvântările prezente mai presus de dreptate va fi cufundat în chinuri mai mari și mai durabile decât cele de care a fugit. 13. Căci, întrucât această viață trupească este scurtă, nenorocirile și binecuvântările ei sunt în mod necesar scurte; dar, întrucât acea viață spirituală, care este opusă acestei vieți pământești, este veșnică, binecuvântările și suferințele ei sunt veșnice. 14. Așa se face că după binecuvântările trecătoare vin chinuri veșnice, iar după nenorocirile trecătoare, binecuvântări veșnice. Și astfel, din moment ce binele și răul sunt oferite omului în același timp, rezultă că fiecare înțelege pentru sine cât de preferabil este să primească binecuvântări veșnice pentru nenorociri scurte decât să îndure chinuri veșnice pentru binecuvântări scurte și trecătoare. 15. Căci dacă în această viață trebuie să se dea o luptă cu un dușman, trebuie să înduri greutăți, pentru ca mai târziu să fii liniștit, trebuie să înduri foamea și setea, să suporți frigul și căldura, să dormi pe pământ, să fii treaz, să-ți asumi riscuri,

pentru ca să te poți bucura de ostatici, de pace și de averea familiei [sporită] și de toate binecuvântările păcii și victoriei. 16. Dar dacă preferi pacea prezentă greutăților, vei aduce inevitabil asupra ta mari nenorociri, căci dușmanul îl va învinge pe cel care nu se opune, câmpurile vor fi pustiite, casa va fi jefuită, soția și copiii vor fi luați captivi, iar tu însuți vei fi ucis sau capturat. Pentru a împiedica toate acestea să se întâmple, trebuie să renunți la avantajul prezent pentru a dobândi altele mai mari și mai bune. 17. Tot așa și în toată această viață, întrucât Dumnezeu ne-a păstrat un dușman pentru ca noi să putem arăta vitejie, trebuie să neglijăm plăcerile existente, ca nu cumva dușmanul să ne învingă, trebuie să fim vigilenți, să fim în gardă, trebuie să conducem trupele la luptă, să vărsăm sânge până la capătul [victorios], în cele din urmă, trebuie să îndurăm cu răbdare toate greutățile și greutățile. Acest lucru este cu atât mai ușor pentru noi, deoarece Împăratul nostru - Dumnezeu ne-a instituit o răsplată veșnică pentru greutăți. 18. Și când în această slujbă pământească oamenii depășesc tot felul de greutăți pentru a obține pentru ei înșiși ceea ce poate dispărea la fel de bine cum a fost obținut, atunci, de fapt, nu ar trebui să respingem nicio greutate dacă putem obține ceea ce nu poate dispărea în niciun fel. 19. Căci Dumnezeu, care a creat omul pentru această slujbă, a vrut să stăm pregătiți în linie de luptă și, îndreptându-ne hotărât sufletele împotriva uneltirilor dușmanului, să respingem atacurile furioase ale celui care, așa cum fac de obicei conducătorii militari iscusiți și experimentați, ne ademenește cu felurite trucuri, născocindu-le în conformitate cu firea și morala fiecăruia. 20. De fapt, el inspiră unora o lăcomie nesățioasă, astfel încât, după ce i-a încurcat în bogății, îi poate duce departe, ca și cum ar fi legați,de la calea adevărului și îi înflamează pe alții cu mânie, pentru ca aceștia, distrași mai mult prin cauzarea de rău, să fie smulși de la contemplarea lui Dumnezeu. Pe alții îi cufundă în patimi nestăpânite, pentru ca ei, înrobiți de plăceri și de propriul lor trup, să nu poată îngriji virtutea. Și îi infectează pe alții cu ură, pentru ca ei, chinuiți de propria lor durere, să nu cunoască altceva decât fericirea celor pe care îi urăsc. 21. Îi lovește pe unii cu ambiție. Aceștia sunt cei care își îndreaptă fiecare acțiune și fiecare pas al vieții lor spre dobândirea funcției, pentru a ajunge la consulat și a da un nume anului. 22. La unii, ambiția cere mai mult: să nu conducă provinciile prin puterea sabiei stricăcioase, ci să vrea să fie recunoscuți ca și cum ar comanda întregul neam uman cu putere infinită și veșnică, [adică să-i recunoască ca zei]. 23. Și pe oricine îl vede ca fiind pios, îl confundă cu diverse religii, pentru a-l face nelegiuit. Iar celor ce caută înțelepciunea, le aruncă filozofia peste ochi, ca să-i orbească cu fantoma luminii, ca nimeni să nu poată descoperi și dobândi adevărul. 24. Astfel, el blochează toate căile de acces către oameni și le obstrucționează calea cu erori comune. Pentru ca noi să le putem risipi și să-l învingem pe însuși autorul faptelor rele, Dumnezeu ne-a dat vedere și ne-a înarmat cu virtute adevărată și cerească. Despre aceasta trebuie să vorbim acum.

5. 1. Înainte de a începe însă să introduc fiecare virtute, trebuie să definesc virtutea însăși [ca atare], pe care filosofii au înțeles-o greșit: ea nu se manifestă în nicio faptă sau acțiune și nici nu necesită vreo diligență. Și astfel i-au lăsat doar un nume, ci și-au pierdut puterea, sensul și rezultatul. 2. Tot ce spuneau ei, definind virtutea, Lucilius a adunat și a explicat în câteva rânduri. [584] Aș dori să-i citez, ca nu cumva, expunând gândurile multor filosofi, să par mai verbos decât este necesar.

3. Vitejul, Albinus, constă în capacitatea de a evalua corect,

Viața noastră de zi cu zi, tot ceea ce ne înconjoară.

Curajul înseamnă să înțelegi totul, unde este onoarea, unde este dreptatea, unde este beneficiul,

Ce este bun și ce nu este, ce este josnic, necinstit și dăunător;

Vitejia este limita pe care trebuie să o stabilim și să o măsurăm dorințelor noastre;

Curajul este capacitatea de a recunoaște adevărata valoare a bogăției;

Curajul înseamnă să onorezi ceea ce este cu adevărat demn de onoare,

Și să fii dușman al oamenilor și al moravurilor rele,

Și să fii un patron al oamenilor și al moralei demne,

Să-i înalț, să-i încurajez, să le fac prieteni;

Concentrează-ți întotdeauna gândurile asupra beneficiului patriei tale,

Ulterior - în beneficiul rudelor și apoi în beneficiul propriu [585]

4. Din aceste definiții, pe care poetul le-a dat pe scurt, Marcus Tullius, urmându-l pe stoicul Panaetius, [586] a dedus îndatoririle vieții și le-a prezentat în trei secțiuni. Că sunt foarte false vom vedea în curând, astfel încât să devină clar cât de importantă este pentru noi demnitatea divină, care ne-a revelat adevărul. 5. Virtutea, spune el, este cunoașterea binelui și a răului, a ceea ce este rușinos și glorios, a ceea ce este util și inutil. [587] Ar fi putut da o definiție mai scurtă dacă ar fi vorbit doar despre bine și rău, căci nu poate exista nimic util și glorios care să nu fie bun și nimic inutil și rușinos care să nu fie rău. Acest lucru l-au văzut și filozofii, iar același Cicero a arătat-o în a treia parte a lucrării menționate mai sus. 6. Totuși, cunoașterea nu poate fi virtute, deoarece nu este în noi, ci a venit la

noi din afară. Ceea ce poate trece de la unul la altul nu este virtute, deoarece virtutea este diferită pentru fiecare. Cunoașterea este, așadar, meritul altuia, întrucât constă în ascultare, dar virtutea este în întregime meritul nostru, întrucât constă în dorința de a face bine. 7. Și așa cum într-o călătorie nu există niciun beneficiu din cunoașterea drumului dacă cineva nu are puterea să meargă, tot așa nu există niciun beneficiu din cunoaștere dacă cineva își lipsește propria virtute. 8. Căci, de obicei, chiar și cei care păcătuiesc, chiar dacă nu complet, știu totuși ce este bine și ce este rău, și ori de câte ori acționează rău, știu că comit un păcat și, prin urmare, încearcă să-l ascundă. 9. Dar, întrucât natura binelui și a răului nu le ascunde, sunt copleșiți de o dorință rea de a păcătui, deoarece le lipsește virtutea, adică dorința de a face ceea ce este drept și demn. 10. Din aceasta, așadar, devine clar că una este cunoașterea binelui și a răului, cealaltă virtute; este clar că poate exista cunoaștere fără virtute, așa cum s-a întâmplat cu mulți filozofi. Și, întrucât este drept să fii vinovat că nu acționezi așa cum știi că este vrednic, este drept ca o voință perversă și un suflet vicios să fie pedepsite, pe care nicio ignoranță nu le poate salva. 11. Prin urmare, așa cum virtutea nu este cunoașterea binelui și a răului, tot așa virtutea este facerea binelui și nefacerea răului. Și totuși, cunoașterea este atât de legată de virtute încât cunoașterea merge înaintea ei, iar virtutea urmează cunoașterii, întrucât nu există niciun beneficiu din cunoaștere decât dacă există acțiune în spatele ei.

12. Horațiu a spus-o puțin mai bine:

Primul pas către virtute este să încerci să eviți viciul, [588]

dar este absurd că a definit virtutea prin opusul ei, ca și cum ar fi spus: „Binele este ceea ce nu este rău”. Căci dacă nu aș ști ce este virtutea, nu aș ști ce este viciul. Așadar, ambele trebuie definite, întrucât natura lumii este de așa natură încât fie ambele sunt cunoscute, fie niciuna nu este cunoscută. 13. Dar vom face ceea ce el [Horațiu] a trebuit să facă. Virtutea constă în a suprima mânia, a calma lăcomia, a răci pofta. Aceasta înseamnă *a evita viciile.* Căci aproape tot ceea ce este nedrept și impiu și care se întâmplă își are originea în aceste pasiuni. 14. Căci dacă forța acelui impuls care se numește mânie este stăviliată, toate conflictele dintre oameni se vor potoli, nimeni nu va complota, nimeni nu va face rău [nimănui]. 15. De asemenea, dacă lăcomia este moderată, nimeni nu va comite jafuri nici pe uscat, nici pe mare, nimeni nu va conduce o armată pentru a jefui și a devasta bunurile altora. 16. De asemenea, dacă ardoarea poftei este înăbușită, o persoană de orice vârstă și sex își va păstra puritatea morală, nimeni nu va suferi și nu va comite nimic rușinos. 17. Prin urmare, când acele pasiuni sunt potolite prin virtute, fiecare crimă și fiecare urâciune vor dispărea din viața și obiceiurile oamenilor. Sensul acestei înăbușiri a impulsurilor și pasiunilor este ca noi să acționăm întotdeauna corect. 18. Prin urmare, întreaga datorie a virtuții constă în a nu păcătui. Aceasta nu poate fi îndeplinită deloc de cel care nu-L

cunoaște pe Dumnezeu [Suprem], întrucât necunoașterea Aceluia de la care vine binele îi cufundă inevitabil pe cei ignoranți în vicii.

19. Așadar, pentru a distinge mai pe scurt și mai clar îndatoririle celor două lucruri, voi specifica că cunoștința este cunoașterea lui Dumnezeu, iar virtutea este slujirea lui Dumnezeu. În primul este înțelepciunea, în al doilea dreptatea.

6. 1. Am spus, mai întâi, că cunoașterea binelui nu este virtute; în al doilea rând, ce este virtutea și în ce constă ea. Acum este necesar să arăt pe scurt că filosofii nu știau ce este binele și răul, căci s-a spus deja destul despre asta în cartea a treia, când am discutat despre binele suprem. [589] 2. Căci ei nu știau ce este cel mai înalt și, inevitabil, rătăceau spre alte bine și rele care nu sunt cele mai înalte. Acest lucru nu poate fi înțeles de nimeni care nu cunoaște însăși sursa din care provin. 3. Sursa binelui este Dumnezeu, iar sursa răului este, desigur, acel dușman etern al numelui divin, despre care am vorbit adesea. Din aceste două principii izvorăsc atât binele, cât și răul. 4. Ceea ce vine de la Dumnezeu slujește la dobândirea nemuririi, care, la rândul ei, este cel mai înalt bine. Ceea ce vine de la acel dușman slujește la condamnarea omului, smuls din cele cerești și cufundat în cele pământești, la chinuri veșnice, care este cel mai înalt rău. 5. Există atunci vreo îndoială că toți cei care nu-L cunoșteau nici pe Dumnezeu, nici pe adversarul Său nu știau ce este binele și răul? 6. Și astfel au legat limita binelui de trup și de această viață scurtă, care, desigur, inevitabil se estompează și se termină, și nu au văzut mai departe, ci toate preceptele lor și tot ceea ce include binele se referă la pământ și zac, [ca să spunem așa], în noroi, deoarece mor odată cu trupul, care este pământ. 7. Căci toate aceste precepte nu se referă la orânduirea vieții omului, ci la căutarea și creșterea bogățiilor, onorurilor, gloriei și puterii. Toate acestea sunt la fel de muritoare ca cei înșiși care caută să le dobândească pentru ei înșiși. De aici și următorul rând:

Curajul este limita pe care trebuie să o stabilim și măsura dorințelor noastre. [590]

8. Căci filozofii au prescris cum și prin ce mijloace ar trebui dobândit binele, deoarece au văzut că acesta este de obicei dobândit pe cale rea. Însă virtutea de acest fel nu este potrivită unui om rațional, căci dobândirea bogăției nu este virtute, nici a cărei dobândire, nici a cărei deținere nu depind de noi. Prin urmare, în dobândirea și deținerea [bunurilor pământești] este mai mult rău decât bine. 9. Prin urmare, virtutea nu poate consta în urmărirea a ceea ce în neglijarea căruia constă puterea și sensul virtuții. Nici nu aparține acelui lucru care ar trebui călcat în picioare și alungat de un suflet mare și distins. Căci nu este posibil ca un suflet creat pentru binecuvântări cerești să fie distras de la bogățiile sale nemuritoare de dragul dobândirii acestor bunuri pieritoare. Dimpotrivă, sensul virtuții constă mai presus de toate în dobândirea a ceea ce niciun om, nici măcar moartea

însăși, nu ne-ar putea lua. 10. Prin urmare, dacă ar crede așa, următoarea replică ar fi adevărată:

Curajul este capacitatea de a recunoaște adevărata valoare a bogăției.

Acest vers are cam același sens ca primele două. Dar nici Lucilius însuși, nici vreun alt filosof nu puteau ști care era această recompensă, nici ce anume era. Căci acest poet și toți cei pe care i-a urmat credeau că trebuie să folosești bogăția cu înțelepciune, adică să fii prudent, să nu dai banchete somptuoase, să nu renunți cu neglijență la averea familiei, să nu o cheltuiești pe lucruri inutile sau indecente. 11. Poate cineva va spune: „Ce ești tu? Negi că aceasta este virtutea?" Cu siguranță nu o neg, căci dacă aș nega-o, s-ar părea că aș aproba contrariul. Dar neg că această virtute este adevărată, căci nu este cerească, ci în întregime pământească și, în plus, nu dă nimic altceva decât ceea ce este pe pământ. Ce înseamnă să folosești corect bogățiile și ce rezultat ar trebui să aștepți de la ele, voi arăta mai clar când voi vorbi despre datoria evlaviei. [591]

12. Mai mult, celelalte virtuți pe care [Lucilius] le enumeră în continuare nu sunt nicidecum adevărate. Căci *a fi dușman al oamenilor rău intenționați și protector al celor vrednici* poate fi legat de rău. 13. Căci unii își deschid calea spre putere cu ajutorul falsei modestii și fac multe dintre lucrurile pe care oamenii buni le fac de obicei, și le fac mai de bunăvoie atunci când se străduiesc să înșele. O, de-ar fi la fel de ușor să fii bun pe cât este de ușor să te prefaci că ești bun! 14. Dar de îndată ce încep să-și realizeze planurile și dorințele și ating cel mai înalt grad de putere, atunci, lăsând la o parte prefăcătoria, își vor expune moravurile, vor începe să jefuiască, să dezonoreze, să chinuie pe toată lumea și îi vor persecuta pe acei oameni onești datorită cărora au primit puterea și vor distruge acele trepte ale puterii prin care s-au ridicat la vârful ei, astfel încât, spre nenorocirea lor, nimeni nu le va putea fi ca ei. 15. Să presupunem, totuși, că numai un om bun se poate hotărî să-i apere pe oamenii buni. Acest lucru este ușor de rezolvat, dar dificil de dus la bun sfârșit, întrucât atunci când te angajezi într-o bătălie sau într-o luptă, stă în puterea lui Dumnezeu ca victoria să nu fie de partea ta, iar în majoritatea cazurilor cei răi sunt mai puternici atât ca număr, cât și ca coordonare decât cei buni, astfel încât pentru a-i învinge nu este nevoie atât de virtute, cât de noroc. 16. Nu știe cineva de câte ori a fost învinsă partea mai bună și mai dreaptă? De aceea, cetățenii au suferit continuu cruzime față de ei înșiși. 17. Istoria este plină de tot felul de exemple, dar ne vom limita la unul. Gnaeus Pompeius a vrut să fie apărătorul cetățenilor onești, căci de dragul republicii, de dragul senatului, de dragul libertății, a luat armele. Dar totuși, învins, a pierit odată cu libertatea și, ucis de eunucii egipteni, a fost aruncat în mormânt fără înmormântare. 18. Prin urmare, virtutea nu constă în *a fi dușman al oamenilor dăunători și protector al celor vrednici,* deoarece virtutea nu poate fi supusă întâmplării precare.

19. Concentrează-ți întotdeauna gândurile asupra beneficiului patriei tale,

Fără a acorda atenție discordiei umane, acest lucru este lipsit de orice sens. Căci ce altceva este *beneficiul patriei,* dacă nu absența beneficiului pentru un alt stat sau pentru un alt popor, adică extinderea granițelor patriei, atunci când pământurile străine sunt confiscate cu forța, adică întărirea puterii cuiva, atunci când se colectează un tribut mare? [592] Toate acestea nu sunt deloc virtute, ci răsturnarea virtuților. 20. Într-adevăr, armonia comunității umane este distrusă, inocența este eradicată, dezinteresul celorlalți este disprețuit și, în cele din urmă, însăși dreptatea este distrusă. Nu poate suporta discordia în rasa umană și, oriunde fulgeră armele, inevitabil fuge și se retrage. 21. Cicero spune pe bună dreptate: „Cei care susțin că trebuie să-ți iei în considerare concetățenii și nu străinii, rup legătura comună a rasei umane, odată cu abolirea căreia bunătatea, ospitalitatea, mila și dreptatea sunt complet distruse.” [593] 22. Căci cum poate fi drept cineva care face rău, care urăște, care jefuiește și ucide? Toate acestea sunt făcute de cei care caută să beneficieze patria. Dar ce înseamnă să aduci un beneficiu [adevărat] nu este cunoscut de cei care nu consideră nimic util și avantajos decât ceea ce poate fi confiscat cu forța. Dar tot ceea ce poate fi confiscat poate fi, de asemenea, luat. 23. Oricine dobândește astfel pentru țara sa aceste bunuri, așa cum le numesc ei, adică prin distrugerea statelor și exterminarea popoarelor, umple vistieria cu bani, confiscă pământuri, își îmbogățește concetățenii, este preamărit cu laude până la cer și este considerat cea mai înaltă și mai perfectă virtute. Aceasta este eroarea nu numai a poporului și a neinițiaților, ci și a filosofilor, care chiar propovăduiesc nedreptatea, astfel încât irațiunea și răutatea să nu fie lipsite de rațiune și autoritate. [594] 24. Prin urmare, când se discută despre îndatoririle legate de treburile militare, întreaga această controversă nu privește nici virtutea, nici adevărata dreptate, ci doar viața civilă și morala, care, așa cum arată cazul și așa cum mărturisește însuși Cicero, nu sunt dreptate. 25. „Dar noi”, spune el, „nu avem o idee reală și clară despre adevăratul drept și adevărata dreptate și ne folosim doar de umbra și asemănarea lor. O, de le-am urma! Căci ele decurg din cele mai bune exemple pe care ni le dă natura și adevărul.” [595] Așadar, ceea ce acei filozofi consideră dreptate este [doar] umbra și asemănarea ei. 26. Ce se întâmplă atunci? Nu arată el că filosofii nu au înțelepciune? „Când Fabricius”, spune el, „sau Aristide este numit drept, atunci, așa cum la aceia [Decii sau Scipio] nu caută un exemplu de curaj, tot așa la aceștia - un exemplu de dreptate. Niciunul dintre ei nu este înțelept în felul în care vrem să înțelegem cuvântul *înțelept.*27. Și cei care erau considerați și numiți înțelepți - Marcus Cato și Gaius Laelius - nu erau înțelepți, și chiar și acei șapte oameni înțelepți [nu erau înțelepți], ci având în vedere îndeplinirea multor îndatoriri importante, purtau în ei înșiși o anumită asemănare și imagine a oamenilor înțelepți.” [596] 28. Dacă, însă, filosofii, judecând după mărturisirea lor, nu au înțelepciune, iar cei care sunt considerați drepți nu au dreptate, atunci toate acele definiții ale virtuții sunt false, căci numai un om drept

și înțelept poate ști care este adevărata virtute. Dar numai acela este drept și înțelept pe care Dumnezeu l-a instruit prin precepte cerești.

7. 1. Astfel, toți cei care, din cauza aparentei nebunii a altora, sunt considerați înțelepți, duși de fantoma virtuții, au ajuns doar la umbra și aparența ei, dar nu la virtutea reală. Aceasta s-a întâmplat deoarece acel drum fals care duce la distrugere are multe cărări, din cauza varietății doctrinei și școlilor care în viața oamenilor sunt diferite unele de altele și chiar opuse unele altora. 2. Căci, așa cum acel drum al înțelepciunii are o oarecare asemănare cu drumul nebuniei, așa cum am arătat în cartea precedentă [597] , tot așa acesta, deși este în întregime drumul nebuniei, are o oarecare asemănare cu drumul înțelepciunii. Cei care aderă la nebunia comună să învețe aceasta: acest drum are atât vicii evidente, cât și ceva ce pare a fi virtute și poartă atât crimă deschisă, cât și o anumită imagine și fantomă a dreptății. 3. Într-adevăr, cum ar putea conducătorul acestui drum, a cărui întreagă forță și putere sunt îndreptate spre înșelăciune, să poată induce în eroare pe toată lumea dacă nu le-ar *arăta oamenilor* o *aparență de* adevăr? Dumnezeu, *astfel încât*4. El a arătat că drumul spre distrugere și moarte este multiplu, că există multe moduri de a-ți petrece viața [cu răutate] și mulți zei de venerat. 5. Călăuza ipocrită și vicleană a acestui drum, pentru a se vedea că există o oarecare diferență între falsitate și adevăr, rău și bine, îi conduce pe o cale pe cei însetați de plăceri, pe alta pe cei considerați prudenti, pe una pe ignoranți, pe alta pe iluminați, pe una pe leneși, pe alta pe activi, pe una pe proști, pe alta pe filosofi și nu îi conduce pe toți pe o singură cale. 6. Într-adevăr, pe cei care nu se feresc nici de plăceri, nici de lux, îi îndepărtează încet de acel drum comun și populat, iar pe cei care ar urma virtutea și mărturisesc disprețul față de bogăție, îi târăște peste gropi și abisuri. 7. Dar toate aceste căi care poartă spectrul binelui nu sunt altceva decât drumuri și poteci secundare, care, deși par a fi ramificații ale acelui drum comun drept, totuși, în cele din urmă, îi conduc pe toți pe drumul minciunii și duc la același rezultat. 8. Într-adevăr, acel conducător a unit toate drumurile unde era necesar să se separe oamenii buni de răi, energici de leneși, înțelepți de nebuni. El a unit, adică, în cultul zeilor [falși], în care îi ucide pe toți, deoarece sunt fără nicio diferență [la fel de] proști, cu un singur cuțit [de sacrificiu] și îi reduce la moarte [veșnică]. 9. Același drum, care este drumul adevărului, înțelepciunii, virtuții și dreptății, care au o singură sursă, o singură putere, un singur lăcaș și care este inseparabil, unde cu suflete egale [între ei înșiși în evlavie] și în cel mai înalt acord urmăm un singur Dumnezeu și Îl venerăm, este îngust, deoarece virtutea este dată puținilor și abrupt, deoarece binele, care este cel mai înalt și mai înalt, nu poate fi atins decât cu cea mai mare sârguință și muncă.

8. 1. Acesta este drumul pe care filozofii îl caută, dar nu-l pot găsi, pentru că îl caută pe pământ, unde nu poate fi. 2. Și astfel rătăcesc ca într-o mare vastă și nu știu unde sunt duși, căci nu au nici cale, nici călăuză. 3. Și acest drum al vieții

trebuie căutat în același fel în care corăbiile își caută drumul pe marea deschisă. Căci dacă nu văd nicio lumină cerească, navighează pe un curs necunoscut. 4. Oricine vrea să păstreze calea cea dreaptă în viață nu trebuie să privească spre pământ, ci spre cer și, cum aș spune mai clar, trebuie să urmeze nu omului, ci lui Dumnezeu, să nu slujească acelor idoli pământești, ci Dumnezeului ceresc, să îndrepte totul nu spre trup, ci spre suflet, să muncească nu de dragul acestei vieți, ci de dragul vieții veșnice. 5. Dacă, așadar, îți ridici neîncetat ochii spre cer și privești unde răsare soarele și dacă vezi în el un ghid pentru viața ta, picioarele tale vor porni singure, iar acea lumină cerească, care este un soare mai strălucitor pentru sufletele sănătoase decât cel pe care îl percepem în trupul muritor, te va călăuzi atât de mult, te va conduce cu atâta [credință], încât te va conduce la cel mai înalt liman al înțelepciunii și virtuții fără nicio rătăcire. 6. Prin urmare, trebuie să acceptăm legea lui Dumnezeu, astfel încât ea să ne călăuzească pe această cale, acea lege sfântă și cerească pe care Marcus Tullius, în a treia carte *a De Republica* , a cântat-o cu o voce aproape divină. Pentru a economisi timp, voi cita cuvintele sale: 7. „O lege adevărată este o dispoziție rațională, conformă cu natura, extinsă la toți oamenii, constantă, eternă, care, poruncind, cere îndeplinirea datoriei și, interzicând, îi sperie de crimă. Totuși, ea nu poruncește oamenilor onești și nu le interzice nimic atunci când nu este necesar și nu îi influențează pe cei necinstiți poruncindu-le sau interzicându-le. 8. A propune o abrogare completă sau parțială a acestei legi este o blasfemie. Nu este permis să-i limitezi efectul în niciun fel. Este imposibil să o abrogăm complet și nu ne putem elibera de această lege nici printr-un decret al senatului, nici printr-un decret al poporului. Și nu trebuie să-l așteptăm pe Sextus Aelius să ne explice și să ne interpreteze această lege. 9. Și nu va exista o lege la Roma, alta la Atena, una acum, alta în viitor. Nu, o singură lege eternă și imuabilă se va aplica tuturor popoarelor în orice moment și va exista un singur învățător și conducător comun al tuturor oamenilor - Dumnezeu, creatorul, judecătorul și autorul legii. „Oricine” „Ceea ce nu-I place Lui va fi un fugar de Sine Însuși și, disprețuind natura umană, va suferi astfel cea mai mare pedeapsă, deși va scăpa de alte chinuri care sunt considerate astfel.” [598]10. Care om care cunoaște misterul lui Dumnezeu ar putea explica legea lui Dumnezeu atât de clar precum a exprimat-o acest om, care este atât de departe de ideea de adevăr? Dar cred că cei care spun adevărul, fiind ignoranți, ar trebui considerați ca profețind sub inspirația unui spirit. 11. Dacă Cicero, asemenea lui, ar fi înțeles puterea și sensul legii sacre și ar fi descoperit și explicat temeliile pe care se bazează această lege, el s-ar fi prezentat nu ca un filosof, ci ca un profet. 12. Din moment ce el nu a putut face acest lucru, este de datoria noastră să o facem, cărora aceeași lege ne-a fost dată de acel singur Învățător și Conducător universal, Dumnezeu.

9. Primul capitol al acestei legi este să-L cunoști pe Dumnezeu Însuși, să-L asculți numai pe El, să-L venerezi numai pe El. Căci [în realitate] niciun om nu

poate poseda rațiune dacă nu-L cunoaște pe Dumnezeu, Părintele sufletului său, ceea ce este cel mai mare păcat. Această ignoranță duce la slujirea altor zei, decât care nimic nu poate fi mai criminal. 2. De aici există deja un pas rapid spre rău prin ignoranța adevăratului bine, întrucât Dumnezeu, pe care [păcătosul] nu vrea să-L cunoască, este sursa binelui. Chiar dacă un om dorește să urmeze dreptatea, totuși, nefiind versat în legea divină, va accepta legile tribului său ca și cum ar fi lege adevărată, legi care în toate împrejurările au fost concepute nu din dreptate, ci din avantaj. 3. Și, de fapt, de ce sunt adoptate legi diferite și distincte de toate popoarele, ci fiecare trib și-a stabilit singur ceea ce a recunoscut ca fiind util pentru sine? 4. Dar în ce măsură utilitatea este în contradicție cu dreptatea este demonstrat de însuși poporul roman, care, declarând războaie prin fetiales, [599] provocând daune [se presupune] în mod legal și poftind întotdeauna ceea ce nu este al lor și [în cele din urmă] acaparând-o, au pus stăpânire pe întreaga lume. [600] 5. Căci ei se consideră drepți dacă nu fac nimic contrar legilor lor, ceea ce, însă, poate fi atribuit și fricii, atunci când, temându-se de pedepsele care există, se abțin de la crime. 6. Dar să admitem că au făcut prin natură sau, cum ar spune poetul, prin propria lor voință, ceea ce legile i-au obligat să facă. Sunt ei drepți pentru că s-au supus decretelor unor oameni care ei înșiși puteau greși și fi nedrepți, precum faimoșii întemeietori ai celor douăsprezece table, sau cel puțin s-au adaptat în avantajul statului conform cerințelor vremurilor?

7. Una, așadar, este legea civilă, care este peste tot diferită în funcție de morală; cealaltă este adevărata dreptate, pe care Dumnezeu a stabilit-o pentru toți în mod egal și simplu. Cel care nu-L cunoaște pe Dumnezeu, în mod necesar, nu cunoaște însăși dreptatea. 8. Dar să presupunem că s-ar putea întâmpla ca cineva, prin bunătate naturală și înnăscută, să fi atins adevăratele virtuți, așa cum am auzit că a fost Cimon printre atenieni, care dădea pomană săracilor, îi susținea pe cei slabi și dădea haine celor goi. [601] Dar, întrucât nu avea acel [bine] care este cel mai mare, și anume cunoașterea lui Dumnezeu, toate acele bunuri erau inutile și goale, așa că se străduia în zadar să le îndeplinească. 9. Căci toată dreptatea lui este ca un corp omenesc lipsit de cap. Deși toate membrele sale sunt la locurile lor, păstrându-i figura și înfățișarea, totuși, întrucât nu are ceea ce este mai presus de toate, acest corp este lipsit atât de viață, cât și de orice capacitate de a simți. 10. Astfel, acele membre au doar forma membrelor, dar nu au nicio valoare, la fel ca un cap fără corp. Asemenea lui este cel care, deși Îl cunoaște pe Dumnezeu, trăiește totuși nedrept, căci are acel singur [bine] care este cel mai înalt, dar în zadar, întrucât este lipsit de virtuți, așa cum capul este al mădularelor trupului. 11. Prin urmare, pentru ca trupul să fie viu și sensibil, sunt necesare atât cunoașterea lui Dumnezeu, ca și cap, cât și toate virtuțile, ca și trup. Acum, un om poate fi perfect și viu, dar totuși întreaga sa esență se află în cap, care, deși nu poate exista fără toate mădularele, este totuși capabil să se descurce fără unele dintre ele. 12. Și deși va fi o creatură

bolnavă și infirmă, va fi totuși viu, ca unul care Îl cunoaște pe Dumnezeu și păcătuiește în unele chestiuni, căci Dumnezeu permite posibilitatea păcatului. Deci, fără unele mădulare este posibil să trăiești, dar fără cap este absolut imposibil. 13. Aceasta dovedește că filosofii, deși prin natura lor buni, totuși nu știu nimic și nu înțeleg nimic. Toată învățătura și virtutea lor sunt fără cap, deoarece nu-L cunosc pe Dumnezeu, care este capul virtuții și al învățăturii. Cel ce nu-L cunoaște, deși vede, este orb, deși aude, dar surd, deși vorbește, dar mut. 14. Când omul ajunge să-L cunoască pe Creatorul și Părintele lumii, atunci va începe să vadă, să audă și să vorbească. Căci va dobândi un cap, care conține toate organele simțurilor, adică atât ochii, cât și urechile și limba. 15. Căci vede cel ce privește cu ochii inimii la adevărul în care este cuprins Dumnezeu și la Dumnezeu în care este cuprins adevărul; aude cel ce lasă în sufletul său cuvântările și preceptele divine care dau viață; vorbește cel ce, vorbind despre lucrurile cerești, explică virtutea și puterea singurului Dumnezeu.

16. Prin urmare, nu există nicio îndoială că răul este oricine nu-L cunoaște pe Dumnezeu și care a găsit toate virtuțile Lui pe care crede că le are și le exercită pe acel drum mortal care este în întregime drumul întunericului. 17. Prin urmare, în zadar își va mulțumi cineva pentru că practică aceste virtuți deșarte, căci nu numai că este nefericit cel lipsit de adevăratele binecuvântări, dar este și un nebun cel care face mari munci în zadar în viața sa. 18. Căci atunci când nu există nicio speranță de nemurire, pe care Dumnezeu o promite celor care sunt sârguincioși în religia Sa, pentru a cărei dobândire este necesar să se exercite virtutea și să se îndure tot felul de greutăți, atunci, de fapt, nu este nimic mai inutil decât să săvârșești acțiuni virtuoase care aduc doar rău și greutăți unei persoane, în zadar. 19. Căci dacă virtutea constă în a îndura și a depăși sărăcia, exilul, durerea și moartea, care sunt atât de înfricoșătoare pentru toți, ce bun este în ea, încât filozofii spun că ar trebui căutată de dragul ei în sine? Cu siguranță este inutil și prostesc să te bucuri de greutăți, dacă cineva poate trăi în pace. 20. Căci dacă sufletele sunt muritoare, dacă virtutea, atunci când trupul este distrus, este redusă la nimic, de ce să ne ferim de binecuvântările care ne sunt date, ca și cum am fi nerecunoscători sau nu am merita să ne bucurăm de darurile divine? Pentru a obține aceste binecuvântări, trebuie să trăim cu răutate și impietate, căci sărăcia urmează virtuții, adică dreptății. 21. Prin urmare, este nebun cel care preferă greutățile, muncile și privațiunile absenței speranței care ar depăși binecuvântările de care se bucură alții în viață. 22. Dar dacă, așa cum spun filozofii pe bună dreptate, cineva ar trebui să se dedice virtuții, din moment ce nu există nicio îndoială că omul este născut pentru ea, trebuie să existe o mare speranță care ar oferi o compensație mare și vrednică pentru necazurile și greutățile pe care le cere virtutea. Căci în acest fel virtutea, fiind în sine severă, poate fi dobândită în speranța binelui, ca și cum severitatea ei ar fi compensată de un bine mai mare. 23. De asemenea, trebuie să ne abținem de la aceste bunuri existente, ca și cum ar exista alte bunuri și mai mari, pentru care ar merita

să neglijăm plăcerile și să îndurăm mari nenorociri. Acestea, așa cum am învățat în a treia carte, [602] nu sunt altceva decât bunurile vieții veșnice. Cine poate acorda acest lucru dacă nu Dumnezeu, care a instituit însăși virtutea? 24. Prin urmare, esența lucrurilor constă în cunoașterea lui Dumnezeu și în închinarea Lui. În aceasta constă întreaga speranță și mântuire a omului, acesta este primul pas al înțelepciunii, pentru a ști Cine este adevăratul nostru Tată și pentru a-L onora numai pe El cu evlavia cuvenită, pentru a-L asculta, a-I sluji cu devotament. Fiecare acțiune, fiecare grijă și fiecare muncă trebuie să fie îndreptate spre împlinirea acestui lucru.

10. 1. Am spus ce se cuvine lui Dumnezeu. Acum voi spune ce se cuvine omului, deși ceea ce se presupune că trebuie să faci omului se face lui Dumnezeu, întrucât omul este chipul lui Dumnezeu. 2. Căci prima datorie a dreptății constă în devotamentul față de Dumnezeu, a doua în devotamentul față de om. Această primă datorie se numește religie, iar această a doua se numește milă sau umanitate, care este virtutea celor [adevărați] drepți și a slujitorilor lui Dumnezeu, căci numai în ea se află sensul întregii vieți. 3. Căci Dumnezeu, care nu le-a dat altor animale rațiune, le-a făcut mai protejate de atac și pericol prin învelișuri naturale și, prin urmare, l-a creat pe om gol și slab, pentru ca acesta să fie mai repede protejat de rațiune. I-a dat, printre altele, un simț al evlaviei, pentru ca un om să aibă grijă de [alt] om, pentru ca să-l respecte, să-l sprijine și, în orice pericol, să-i dea și să-i aducă ajutor. 4. Prin urmare, cea mai înaltă legătură dintre oameni este umanitatea. Cel care o rupe trebuie considerat nelegiuit și ca și cum ar fi un ucigaș al unei dueluri sângeroase. Căci dacă toți provenim dintr-un singur om pe care Dumnezeu l-a creat, atunci cu siguranță suntem cu toții din același sânge și, prin urmare, ura față de om, chiar și față de un criminal, trebuie considerată cea mai mare crimă. 5. Mai mult, Dumnezeu a rânduit ca între noi să nu existe niciodată dușmănie, ci să existe întotdeauna toleranță, adică să-i liniștim pe cei care ne sunt ostili, amintindu-le de rudenia noastră. 6. De asemenea, dacă un singur Dumnezeu ne-a insuflat viață și ne-a dat un suflet, cine suntem dacă nu frați? Mai mult, suntem mai legați unii cu alții, căci suntem uniți prin suflete, decât cei care sunt legați doar prin trupuri. 7. Așadar, Lucrețiu nu greșește când spune:

În cele din urmă, suntem cu toții urmași ai seminței cerești;

Părintele nostru comun este acela [603]

8. Prin urmare, cei care fac rău omului, care jefuiesc, violează, torturează și ucid împotriva legii umanității și a oricărui drept, trebuie considerați fiare feroce. Datorită acestei legături de frățietate, Dumnezeu ne învață să nu facem niciodată răul, ci întotdeauna să facem binele. 9. Ce înseamnă a face binele, Dumnezeu Însuși a explicat: să-i ajuți pe cei umiliți și suferinzi, să dai hrană celor nevoiași.

10. Întrucât Dumnezeu este milostiv, El a vrut să fim ca animalele sociale și, prin urmare, noi înșine trebuie să ne gândim la ceilalți oameni. Nu suntem vrednici de eliberare din pericol dacă nu venim să ne ajutăm singuri; nu suntem vrednici de ajutor dacă noi înșine îl refuzăm. 11. Din acest motiv nu există nicio îndrumare din partea filosofilor, căci ei, prinși de fantoma falsei virtuți, iau compasiunea de la om și, în timp ce vor să vindece, fac rău. 12. Și deși majoritatea dintre ei au recunoscut că trebuie respectată comunitatea legăturilor umane, ei înșiși s-au separat complet de ea prin răceala vitejiei lor inumane. Prin urmare, este necesar să se demasce și această eroare a celor care cred că nimeni nu ar trebui ajutat în nimic.

13. Au dat mai multe motive pentru întemeierea orașului [urbis con-dendae originem]. Unii spun că oamenii, originar descendenți din pământ, au rătăcit prin păduri și câmpuri, nelegați unii de alții prin grai sau lege, folosind crengi și iarbă drept paturi, iar peșteri și gropi drept case, devenind prada fiarelor sălbatice și a animalelor mai puternice. 14. Atunci acei oameni care au fost salvați, deși răniți, văzând cum cei dragi lor erau sfâșiați de fiarele de pradă, s-au alăturat, dându-și seama de pericolul care îi amenința, altor oameni și s-au implorat [unii pe alții] pentru protecție. La început s-au explicat prin semne, apoi au început să facă primele încercări de vorbire, apoi ei, dând nume unui lucru sau altuia, și-au îmbunătățit treptat vorbirea. 15. Când au văzut că nu-și pot proteja poporul de fiarele sălbatice, au început să construiască orașe pentru a-și asigura pacea noaptea și pentru a respinge atacurile fiarelor sălbatice, neangajându-se în lupte cu ele, ci construind metereze. [604] 16.0, o fantezie nedemnă de oameni, care dă naștere la astfel de fabule! Nefericiți și demni de milă sunt cei care își notează prostia și o întipăresc în memorie! 17. Deși au văzut că până și animalele mute au capacități înnăscute de a se uni, de a se găsi, de a evita pericolul, de a se proteja de rău, de a-și pregăti paturi și adăposturi, au decis totuși că oamenii pot, urmând doar exemple, să învețe de ce ar trebui să se teamă, de ce ar trebui să le pese, cum să acționeze și nu ar fi ajuns niciodată la un acord între ei și nici nu s-ar fi îmbunătățit în vorbire dacă nu ar fi devenit pradă fiarelor.

18. Altor oameni această explicație li s-a părut absurdă, așa cum și era, și au spus că motivul uniunii nu a fost teama de a fi sfâșiați de fiare sălbatice, ci mai degrabă natura umană însăși și că s-au unit pentru că natura umană evită singurătatea și tinde spre unire și unire. [605] Diferența dintre aceste [teorii] este mică, căci motivele sunt diferite, dar esența este aceeași. 19. Deci ar putea fi oricare dintre variante, căci [teoriile în sine] nu se contrazic, dar totuși ambele nu pot fi în niciun fel recunoscute ca adevărate. Căci oamenii nu s-au născut pe tot pământul din pământul însuși, ca și cum ar fi fost semănați din dinții unui dragon, așa cum povestesc poeții, ci un singur om a fost creat de Dumnezeu și din acest om întregul pământ a fost umplut de rasa umană, așa cum din nou mai târziu [s-a întâmplat acest lucru] după potop. Cel puțin pe acesta din urmă nu-l pot nega.

20. Să înțeleagă așadar cine nu este lipsit de rațiune că la început nu a existat o astfel de comunitate și că nu au existat niciodată pe pământ oameni care să nu vorbească, cu excepția pruncilor. 21. Să presupunem însă că ceea ce au inventat bătrânii leneși și absurdi este adevărat, astfel încât să le putem respinge cu argumentele și judecățile noastre. 22. Dacă oamenii s-au unit în acest scop, pentru a-și compensa slăbiciunea prin sprijin reciproc, atunci rezultă că este necesar să ajute un om care are nevoie de ajutor. 23. Căci, din moment ce oamenii au conceput și au intrat în această alianță cu [alți] oameni de dragul protecției, atunci cea mai mare crimă trebuie recunoscută ca fiind încălcarea sau nerespectarea acestui acord, care inițial le-a oferit oamenilor siguranță. 24. Căci cel care refuză să ajute se privează în mod necesar de ajutor, întrucât cel care refuză să ajute pe altul crede că el însuși nu va avea nevoie de ajutorul nimănui. 25. Dar cel care se separă și se excomunică de întreg trebuie să trăiască nu după chipul omului, ci ca o fiară. Dar dacă acest lucru nu se poate întâmpla, atunci este necesar în orice mod să se păstreze legăturile unității umane, căci omul nu poate trăi fără [un alt] om. Păstrarea unității constă în comunitate, adică în a da ajutor, astfel încât noi înșine să-l putem primi. 26. Dar dacă, așa cum susțin alții, comunitatea oamenilor a apărut din însăși natura umană, atunci omul, desigur, trebuie să recunoască [în om] omul. 27. Dacă acei oameni grosolani și încă sălbatici au făcut asta și au făcut-o înainte de a putea vorbi încă, de ce credem că oamenii educați și oamenii legați între ei prin comunicare în tot felul de probleme nu ar trebui să facă asta, care, obișnuindu-se cu oamenii [asemănători lor], nu pot suporta singurătatea?

11. 1. Prin urmare, trebuie să păstrăm umanitatea dacă vrem cu adevărat să fim numiți oameni. Și ce altceva înseamnă a păstra umanitatea dacă nu a prețui omul, din moment ce noi înșine suntem oameni? 2. Dar discordia și conflictul nu corespund sensului de om, iar Cicero are dreptate în această privință când spune că un om care se supune naturii nu poate face rău [altui] om. [606] Prin urmare, dacă este contrar naturii să faci rău unui om, atunci este necesar, conform naturii, să ajuți un om. 3. Cine nu face acest lucru se privează de titlul de om, întrucât datoria umanității este să ajute un om aflat în nevoie și în pericol. 4. Așadar, îi întreb pe cei care nu consideră compasiunea și ajutorul rezonabile: dacă dintr-o dată un om, prins de o fiară, începe să cheme ajutorul unui om înarmat, va veni acesta în ajutor, în opinia lor, sau nu? Nu sunt atât de nerușinați încât să nege că este necesar să se facă ceea ce cere și cere umanitatea. 5. De asemenea, dacă cineva este cuprins de flăcări, îngropat în ruine, înecat în mare sau într-un râu, vor crede ei cu adevărat că cineva care nu vine în ajutor poate fi numit om? Ei înșiși ar înceta să mai fie oameni dacă ar crede așa, căci oricine se poate afla într-o astfel de situație. Dimpotrivă, vor spune că un om [adevărat] și un om curajos sunt obligați să-i salveze pe cei care pier. 6. Dar dacă sunt de acord că în astfel de situații, întrucât amenință viața umană, este uman să vină în ajutor, atunci de ce nu cred că nu ar trebui să ajuți dacă o persoană este

flămândă, însetată, înghețată? Deși aceste [situații] sunt prin natura lor egale cu acele accidente și necesită aceeași umanitate, totuși [oamenii] le disting, deoarece totul este apreciat [de ei] nu după esența sa, ci pe baza beneficiului real. 7. Într-adevăr, ei speră că oamenii pe care i-au salvat din situații periculoase le vor mulțumi și, în același timp, consideră că tot ceea ce este dat celor aflați în nevoie, deoarece nu se poate primi nicio recompensă de la ei, este irosit. 8. De aici și acea afirmație urâtă a lui Plautus:

Cine dă mâncare săracilor face o faptă rea:

El însuși va pierde ceea ce dăruiește și o viață nefericită

îl va prelungi pe bietul om [607]

9. Dar poate că poetul a adaptat această expresie rolului. Ce se întâmplă atunci? Nu a afirmat Marcus Tullius în cărțile sale *Despre îndatoriri* același lucru, spunând că nu trebuie dat nimic deloc? Căci el a spus: „Distribuirea care se face din propria avere epuizează însăși sursa generozității. Astfel, generozitatea este distrusă de generozitate. Și cu cât ai arătat-o mai mulți față de cei față de care ai arătat-o, cu atât mai puțin vei putea să o arăți față de alții.” [608] 10. Și puțin mai târziu: „Ce este mai nerezonabil decât să încerci să pierzi ocazia de a mai face ceea ce faci de bunăvoie?” [609] Este clar că [acest] învățător al înțelepciunii îi împiedică pe oameni să fie umani și îi îndeamnă să-și păzească cu sârguință propria avere și să prefere păstrarea ladului decât dreptatea. 11. Când a văzut că acest lucru era inuman și impiu, a spus curând într-un alt capitol, ca și cum ar fi fost mișcat de remușcări: „Este necesar să dai bani uneori, iar acest fel de generozitate nu trebuie respins cu totul, iar oamenilor vrednici care sunt în nevoie ar trebui să dai din propria avere.” [610] 12. Ce înțelege prin oameni vrednici? Probabil, celor care ar putea plăti. Dacă Cicero ar trăi acum, cu siguranță aș exclama: „Aici, tocmai aici, Marcus Tullius, te îndepărtezi de adevărata dreptate și o elimini într-un cuvânt, atunci când judeci datoria evlaviei și a umanității după utilitate!” 13. Într-adevăr, banii nu ar trebui dați oamenilor vrednici, ci, pe cât posibil, celor nevrednici. Acest lucru ar fi cu siguranță just, pios și uman, căci ai acționa fără să te bazezi pe o recompensă. Aceasta este adevărata și autentica dreptate pe care spui că nu o ai deloc. [611] 14. Tu însuți exclami în multe locuri că virtutea cumpărată nu este virtute [612] și mărturisești în cărțile *Legilor* tale că [adevărata] generozitate este gratuită, în aceste cuvinte: „Nu există nicio îndoială că cel considerat generos și bun la suflet urmează datoria și nu dobânda.” [613] De ce, atunci, preferi să dai bani celor vrednici, dacă nu pentru a primi o recompensă mai târziu? 15. Așadar, datorită Ție, „campionul și învățătorul dreptății”, oricine nu este vrednic va pieri de sărăcie, sete și foame, iar cei bogați și bogați în exces nu le vor veni în ajutor [nici măcar] în nevoie extremă.

16. Dacă virtutea nu cere răsplată, dacă, așa cum spui, trebuie căutată pentru ea însăși, atunci prețuiește dreptatea, mama și capul virtuților, la prețul ei propriu și nu după propriul tău avantaj. Ajută mai întâi pe cel de la care nu aștepți nimic. 17. De ce îți întorci fața? De ce te uiți la mădulare? Ar trebui să-l consideri pe oricine te întreabă ca pe un om, pentru că te consideră om. 18. Leapădă acele umbre și aparențe ale dreptății și găsește virtutea adevărată și autentică. [614] Ajută orbii, slabii, schilodiții și abandonații, pe cei care vor muri dacă nu sunt ajutați. Ei nu sunt de niciun folos oamenilor, ci utili lui Dumnezeu, care îi ține în viață, le dă suflare, le dăruiește lumină. 19. Încălzește, pe cât poți, arătând umanitate, sufletele oamenilor, ca să nu se stingă. Cel care poate veni în ajutorul unui om pe moarte, dar nu vine, îl ucide. 20. Dar cei care nici nu urmează natura și nici nu știu unde este răsplata, temându-se să piardă [bogăția imaginară], pierd [realul] și experimentează ceea ce se temeau în mod special, astfel încât tot ceea ce ar fi dat fie dispare complet, fie nu durează mult. 21. Căci cel care refuză nefericitului o mică pomană, care nu vrea să arate umanitate nu fără a-și face daune sieși, își risipește moștenirea [cerească] pentru a obține pentru sine ceva pieritor și fragil, fie nu realizează nimic fără pierderi mari pentru sine.

22. Ce vom spune atunci despre cei care, mânați de frivolitate, cheltuiesc pe spectacole sume suficiente pentru a întreține orașe mari, în afară de faptul că sunt nebuni și dement? Cheltuiesc pe distracția poporului și, făcând aceasta, ei înșiși pierd banii, iar niciunul dintre cei pe care se cheltuiesc banii nu-i primește. 23. Într-adevăr, întrucât orice plăcere este scurtă și trecătoare, în special plăcerea ochilor și a urechilor, oamenii fie uită de ea și consideră cheltuiala altuia în zadar, fie chiar se supără dacă capriciul poporului nu este satisfăcut, astfel încât oamenii proști primesc rău pentru rău. Chiar dacă satisfac capriciul [alților] oameni, nu primesc decât aplauze goale și vorbe timp de câteva zile. Astfel, averea celor mai neînsemnați oameni este risipită zi de zi pe cele mai inutile lucruri.

24. Dar sunt mai înțelepți cei care fac ofrande mai utile și mai durabile cetățenilor, adică cei care își creează o amintire a numelui prin construirea de clădiri publice? De asemenea, greșesc îngropându-și bogățiile în pământ, întrucât orice amintire este inutilă muritorilor, iar osteneala lor nu este veșnică. Căci acestea pot fie să se prăbușească și să se năruie dintr-un singur cutremur, fie să piară dintr-un incendiu accidental, fie să fie dărâmate de vreun atac al inamicului, fie să cadă în degradare din cauza decrepitudinii obișnuite. 25. „Nu există nimic”, spune [celebrul] orator, „creat de muncă și mâini care să nu fie distrus și devorat de bătrânețe. Și numai dreptatea și blândețea vor înflori din zi în zi.” [615] 26. Mult mai buni sunt cei care dau clienților și semenilor lor (într-adevăr, ei cel puțin dau ceva oamenilor și îi ajută), dar nici aceasta nu este o generozitate adevărată și dreaptă. Căci nu există binefacere acolo unde nu este

nevoie de ea. 27. Prin urmare, tot ceea ce este dat pentru răsplată celor care nu au nevoie de el sau ceea ce este returnat cu profit, se va pierde și nu va fi un beneficiu. Chiar dacă acest dar este plăcut celor cărora le este dat, este totuși nedrept, căci dacă nu ar fi acolo, atunci nimic rău nu s-ar întâmpla. 28. Există o singură datorie adevărată a carității - de a-i sprijini pe săraci și pe cei care nu sunt capabili să-l răsplătească [material].

12. 1. Aceasta este dreptatea perfectă care păstrează comunitatea oamenilor, despre care vorbesc filozofii, acesta este marele și adevăratul rod al bogăției: a folosi ceea ce ai dobândit nu numai pentru propria plăcere, ci pentru mântuirea multora, nu de dragul unui simplu câștig, ci de dragul dreptății, care singură nu va pieri. 2. Prin urmare, trebuie să te străduiești prin toate mijloacele ca datoria milei să nu aibă nicio speranță de răsplată, căci trebuie să aștepți o răsplată pentru aceasta, adică pentru îndeplinirea acestei datorii, numai de la Dumnezeu. Căci dacă aștepți o răsplată de la om, atunci aceasta nu va mai fi umanitate, ci [un fel de] împrumut pentru milă. Nu poți considera că face bine cel care face ceva nu pentru altul, ci pentru sine însuși. Și totul se întoarce la faptul că fiecare dă [ca și cum] și-ar da sieși ceea ce dă altuia, fără să aștepte să primească nimic de la el, deoarece va primi o răsplată de la Dumnezeu. 3. Dumnezeu a poruncit ca, dacă vom da vreodată o masă, să-i invităm la ea pe cei care nu ne pot invita înapoi și să ne răsplătească, astfel încât fiecare faptă a vieții noastre să fie dezinteresată. [616] 4. Și totuși, nimeni să nu creadă că i se interzice să se asocieze cu prietenii sau să se atașeze de rudele sale, ci Dumnezeu ne-a revelat care este acțiunea adevărată și dreaptă. Ar trebui să trăim cu rudele noastre în așa fel încât să nu știm ce [din ceea ce facem] este al omului și ce al lui Dumnezeu.

5. Ospitalitatea este, așadar, și ea o virtute excepțională, așa cum afirmă chiar și filozofii, dar o separă de adevărata dreptate și o reduc la profit. „Este drept”, spune Cicero, „că Teofrast laudă ospitalitatea, căci mi se pare că casa frumoasă a unui om vrednic ar trebui să fie deschisă oaspeților vrednici”. [617] 6. El a comis din nou aceeași eroare ca atunci când a spus că banii ar trebui dați doar oamenilor vrednici. [618] Căci casa unui om drept și înțelept nu ar trebui să fie deschisă celor vrednici, ci celor umili și disprețuiți. Căci acei oaspeți vrednici și puternici nu pot duce lipsă de nimic și sunt întăriți și glorificați de propria lor avere. 7. Un om drept nu ar trebui să facă altceva decât binefacere. Dar dacă se așteaptă o recompensă pentru o binefacere, aceasta încetează să mai fie o binefacere și suntem lipsiți de ea. Căci nu putem avea ceea ce am vândut. 8. Prin urmare, simțul dreptății rezidă doar în acele beneficii care vor rămâne întregi. Iar a le păstra întregi înseamnă a le acorda celor care nu își pot aduce niciun beneficiu în niciun fel. 9. Dar el [Teofrast] nu așteaptă decât beneficii de pe urma primirii unor oaspeți ilustri, iar acest om spiritual [Cicero] nu a ascuns că trebuie să speri să obții beneficii din aceasta. Căci spune: „Cine face aceasta va

părea un om puternic în ochii străinilor prin intermediul conducătorilor lor, pe care îi primește ca oaspeți și prieteni.” [619] 10. Câte argumente s-ar putea folosi pentru a expune inconstanța lui Cicero, dacă aș întreprinde-o! Și este expusă nu atât de cuvintele noastre, cât de ale sale. Căci el spunea că orice om care, orice ar face, o face pentru propriul său beneficiu, nu este deloc un om bun. [620] 11. El spune, de asemenea, că nu este potrivit ca un om simplu și deschis să tergiverseze, să ascundă ceva, să înșele, să se prefacă că nu acționează așa cum o face, nu este potrivit ca el să se prefacă că încearcă pentru altul, în timp ce încearcă pentru sine însuși, ci acest lucru este mai degrabă potrivit pentru un om viclean, viclean, trădător și înșelător. [621] 12. Cum va respinge atunci că această ospitalitate deșartă nu este vicioasă? Alergi la toate porțile pentru a invita în casa ta străini nobili care sosesc în oraș, cu scopul de a câștiga prin intermediul lor reputația unui om puternic printre concetățenii lor și, în același timp, vrei să fii considerat un om drept, uman și ospitalier, gândindu-te la propriul tău beneficiu? 13. Dar omul învățat și educat s-a prins în aceste mreje nu din nepăsare - acest lucru nu este foarte potrivit pentru Cicero - ci din necunoaștere *a legii adevărate.* [622] 14. Pentru a putea fi iertat pentru aceasta, el însuși mărturisește că dă instrucțiuni nu cu privire la adevărata dreptate, ci numai cu privire la*umbre și aparențe de dreptate* , [623] Prin urmare, trebuie să-l iertăm pe învățătorul care locuiește în umbre și printre fantome și să nu cerem adevărul de la cineva care el însuși recunoaște că nu-l știe.

15. Răscumpărarea captivilor este o mare și excelentă datorie a dreptății, așa cum este de acord același Tullius. „Această bunătate”, spune el, „care constă în răscumpărarea captivilor din sclavie și în ajutorarea săracilor, este utilă și statului. Pun acest obicei de a arăta bunătate mai presus de generozitate în organizarea de spectacole; este propriu oamenilor cu principii stricte și celor mari.” [624] 16. Prin urmare, hrănirea săracilor și răscumpărarea captivilor este o caracteristică inseparabilă a oamenilor drepți, chiar dacă printre cei nedrepți cei care acționează în acest fel sunt numiți oameni cu principii stricte și mari. Tocmai cei cărora ar trebui să li se mulțumească în primul rând fac binele, deși nimeni nu așteaptă acest lucru de la ei. 17. Căci cel care face o faptă bună pentru o rudă, o rudă sau un prieten, fie nu merită deloc laudă, fie merită foarte puțin, căci trebuie să facă acest lucru și ar fi impiu și un ticălos dacă nu ar face ceea ce cer natura și prietenia apropiată de la el. Dacă face o faptă bună, nu este atât de dragul de a câștiga laude, cât pentru a evita blama. 18. Dar cel care face bine unui străin și unei persoane necunoscute este cu adevărat vrednic de laudă, întrucât este îndemnat să facă bine numai de dragostea de omenie. Acolo, așadar, există dreptate acolo unde săvârșirea unei fapte bune nu este împovărată de necesitate. 19. Prin urmare, Cicero nu ar fi trebuit să pună acest obicei de a arăta bunătate înaintea generozității în organizarea spectacolelor [publice]. A prefera înseamnă, prin comparație, a alege cel mai bun dintre două bunuri. 20. Dar generozitatea oamenilor care își cheltuiesc averea pe spectacole este goală,

lipsită de valoare și departe de orice dreptate. Prin urmare, nici măcar nu ar fi trebuit să menționeze distribuirile din timpul spectacolelor, în timpul cărora primesc [bani] doar cei care nu merită.

21. Nu mai puțin o mare datorie a virtuții este grija și paza orfanilor, văduvelor, celor abandonați și a celor care au nevoie de ajutor. Aceasta este ceea ce prescrie legea divină universală, astfel încât toți judecătorii buni consideră că este de datoria lor, urmând dragostea lor naturală pentru omenire, să sprijine astfel de oameni și să încerce să-i ajute. 22. Cu adevărat, astfel de acțiuni sunt caracteristice nouă [în cea mai mare măsură], adică celor care au auzit legea și cuvintele Învățătorului însuși - Dumnezeu. Căci, deși ei [filosofii] știu că un om drept din fire are grijă de cei lipsiți, nu înțeleg de ce este așa. 23. Căci Dumnezeu, a cărui îngăduință este veșnică, a poruncit sprijinirea și ocrotirea văduvelor și orfanilor, astfel încât grija și compasiunea pentru cei dragi lor să nu împiedice pe nimeni să fie gata să accepte moartea pentru dreptate și credință; astfel încât fiecare să meargă la moarte fără întârziere și hotărât, știind că își lasă pe cei dragi în seama lui Dumnezeu și că vor fi întotdeauna ajutați. 24. A-i ajuta și a-i sprijini pe bolnavii care nu au persoane dragi care să-i poată ajuta este, de asemenea, o expresie a celei mai înalte umanități și o faptă măreață. Cine face aceasta aduce o jertfă vie lui Dumnezeu, iar ceea ce dăruiește altuia pentru o vreme va fi primit pentru totdeauna de la Dumnezeu [Cel Preaînalt].

25. Ultima și cea mai mare datorie a evlaviei este înmormântarea străinilor și a săracilor. Aceiași învățători ai virtuții și dreptății nu ating deloc acest aspect. Căci această datorie nu poate fi văzută de cei care măsoară toate acțiunile cuvenite prin utilitate. 26. Căci în ceea ce privește celelalte datorii care au fost numite mai sus, deși nu au văzut diferența exactă [dintre ele], totuși, în măsura în care au găsit ceva folositor în ele, nu au fost departe de adevăr, ca și cum ar fi fost ținuți în loc de o adiere de adevăr. Dar această datorie, nevăzând nimic folositor [pentru ei înșiși], au trecut-o cu vederea sub tăcere. 27. Au fost chiar mulți care au considerat înmormântarea [străinilor] superfluă și care au spus că nu este nimic rău în a lăsa o persoană neîngropată și abandonată. Înțelepciunea lor nelegiuită a fost nu numai respinsă de întregul neam uman, ci și de vocile divine [ale profeților] care poruncesc să se facă aceste înmormântări. 28. Deși acei filozofi nu au îndrăznit să spună că înmormântarea nu este necesară, totuși, dacă înmormântarea nu are loc, au spus că nu este nimic rău în ea. În această privință, ei nu au acționat atât ca învățători, cât ca mângâietori, ca nu cumva un om înțelept să se considere nefericit dacă i se întâmplă asta. 29. Noi spunem însă că un om înțelept nu ar trebui să îndure cu statornicie acest lucru, ci este obligat să-l facă singur. Așadar, nu vom discuta acum dacă înmormântarea este utilă sau nu, dar chiar dacă ar fi inutilă, așa cum cred acei filozofi, ar trebui totuși făcută cel puțin pentru a părea bună și umană în ochii oamenilor. Căci sufletul este descoperit [în fapte], iar intenția [sa ascunsă vederii] este clar determinată.

30. Prin urmare, nu permitem ca chipul și asemănarea lui Dumnezeu să rămână aruncate pentru a fi mâncate de fiare și păsări, ci le încredințăm pământului din care au fost create. Și ori de câte ori dorim, vom îndeplini față de un străin datoria rudelor sale, al căror loc, odată ce acestea vor pleca, va fi luat de dragostea [noastră] pentru omenire. Și oriunde o persoană piere, acolo, credem noi, se cere datoria noastră. 31. Ce este mai drept decât ca ceea ce facem, mișcați de iubire, față de rudele noastre, să facem și față de ceilalți oameni, urmând iubirea pentru omenire? Acest lucru este mult mai adevărat și mai corect, întrucât nu se mai face pentru o persoană care nu simte nimic, ci doar pentru Dumnezeu, pentru care cea mai prețioasă jertfă este o faptă dreaptă.

32. Probabil că cineva va spune: „Dacă fac toate acestea, voi pierde totul. Căci cum? Dacă mulți oameni ajung în nevoie, îngheață, sunt capturați sau mor, eu, pentru a arăta milă, voi risipi averea dobândită de mine și munca strămoșilor mei, astfel încât eu însumi va trebui să trăiesc, bazându-mă pe mila altora?” 33. Ce-ar fi atunci? Nutrești într-un suflet atât de mărunt frica de sărăcie, pe care filosofii tăi o laudă și care, după cum mărturisesc ei, este mai sigură și mai liniștită decât orice? Ceea ce te temi este un refugiu împotriva anxietății! 34. Sau nu știi că cu această nefericită bogăție ești supus necazurilor și nenorocirilor? Ar fi bine dacă ar dispărea fără vărsarea ta de sânge. Mergi încărcat cu pradă și porți trofee care încântă [cu lăcomie] chiar și sufletele prietenilor tăi. 35. De ce atunci nu îndrăznești să dispui pe bună dreptate de ceea ce poate fi lipsit de tine fie de un tâlhar, fie de o proscripție accidentală, fie de vreun atac al dușmanilor? De ce te temi să faci veșnic ceea ce este fragil și pieritor sau să-ți încredințezi bogățiile ocrotirii lui Dumnezeu, unde nici hoțul, nici tâlharul, nici rugina, nici tiranul nu sunt de temut? [625] Cine este bogat la Dumnezeu nu poate fi niciodată sărac. 36. Dacă ai arăta o astfel de dreptate, atunci, aruncând povara care te apasă, tu însuți te-ai elibera de lanțuri și cătușe, pentru a-l urma nestingherit lui Dumnezeu. Este caracteristic unui suflet mare și înălțat să disprețuiască și să urăască mortalitatea. [626] 37. Dar dacă îți lipsește virtutea de a-ți pune bogățiile pe altarul lui Dumnezeu, de a compara fragilul cu cel mai durabil, te voi elibera de frică. Toate aceste precepte nu ți se dau numai ție, ci întregului popor, care este unit în felul său de a gândi și contopit împreună, ca un singur om. 38. Dacă nu ai suficientă putere pentru a face dreptate, ar trebui totuși să-i întreci pe ceilalți în străduința pentru aceasta, la fel cum excelezi în bogăție. 39. Să nu credeți că vă conving să risipiți și să risipiți averea familiei voastre, ci vă sfătuiesc să folosiți în folos partea pe care o cheltuiți fără scop. Cu banii pe care îi cheltuiți pentru cumpărarea de animale, [mai degrabă] răscumpărați prizonieri, cu mijloacele cu care hrăniți aceste animale, hrăniți săracii, cu banii cu care echipați gladiatori, îngropați nevinovații. 40. La ce bun să creați menajerii luxoase de dragul desfrâului fără margini și să pregătiți [animalele nefericite din ele] pentru un spectacol impie? Transformați ceea ce va fi risipit într-un mare sacrificiu, astfel încât, pentru daruri adevărate, să puteți obține de la Dumnezeu un dar

veșnic. 41. Mare este răsplata milei pentru cel căruia Dumnezeu îi promite să-i ierte toate păcatele. „Dacă”, spune El, „veți auzi rugăciunile celui care se întoarce la voi, atunci vă voi auzi. Dacă sunteți milostivi față de cei aflați în nevoie, atunci voi fi milostiv în nevoile voastre. Dar dacă nu vă faceți griji pentru ei și nu le oferiți ajutor, atunci vă voi întoarce sufletul împotriva voastră și vă voi da judecății după legile voastre.” [627]

13. 1. Așadar, indiferent de câte ori ești abordat cu cereri, crede că aceasta este o probă a ta din partea lui Dumnezeu, dacă ești vrednic să fii ascultat de El. Uită-te în tine însuți și, pe cât posibil, vindecă-ți rănile. Și totuși, din moment ce păcatele sunt șterse prin generozitate, nu crede că ți se dă dreptul să păcătuiești. Ele nu sunt șterse dacă ești generos pentru că ești păcătos. 2. Într-adevăr, dacă săvârșești un păcat, sperând să arăți generozitate mai târziu, acest lucru nu va șterge păcatul. Dumnezeu, la urma urmei, se străduiește ca omul să scape de păcat și, prin urmare, poruncește pocăinței. A te pocăi înseamnă a recunoaște [păcatul] și a promite că nu vei mai păcătui. 3. Deci, numai cel care a căzut în păcat din ignoranță și nepăsare va primi iertare. Dar cel care păcătuiește conștient nu va primi iertare. Și totuși, dacă cineva a fost curățit de orice pată de păcat, să nu creadă că trebuie acum să se abțină de la generozitate, pentru că nu are niciun păcat și nu are nevoie să fie ispășit. 4. Dimpotrivă, atunci cineva ar trebui să facă fapte drepte atunci când devine drept, astfel încât ceea ce făcea înainte pentru vindecarea rănilor, să poată face acum pentru glorificarea și înălțarea virtuții.

5. La aceasta se adaugă și împrejurarea că nimeni nu poate fi fără păcat cât timp este îmbrăcat în vălul cărnii. Slăbiciunea acesteia este expusă influenței păcatului în trei moduri: prin faptă, prin cuvânt și prin gând. Prin aceste etape dreptatea urcă la punctul său cel mai înalt.

6. Primul grad al dreptății este evitarea faptelor rele, al doilea, a cuvintelor rele, al treilea, chiar și gândul la fapte rele. 7. Cel care se ridică la primul grad este suficient de drept; cel care se ridică la al doilea este un om cu o virtute desăvârșită; cel care se ridică la al treilea pare să fi atins cu adevărat asemănarea cu Dumnezeu. 8. Într-adevăr, este peste măsură omenească să nu recunoști nici măcar în gânduri că este rău să faci și nepotrivit să vorbești. 9. Prin urmare, chiar și oamenii drepți, care se pot abține de la orice faptă nedreaptă, sunt uneori copleșiți de slăbiciune, astfel încât, în mânie, vorbesc rău și alteori își doresc în secret plăceri. 10. Și astfel, *din moment ce* soarta muritoare nu permite unui om să fie curat de orice rușine, păcatele trupești trebuie distruse printr-o generozitate constantă. 11. Prin urmare, datoria unui om înțelept și drept este una singură - să-și cheltuiască averea numai pentru dreptate. Cel care o urmează cu adevărat, chiar dacă îi întrece pe Cresus sau Crassus în avere, [628] trebuie considerat sărac, gol și nefericit. 12. De aceea trebuie să ne

străduim să ne îmbrăcăm cu veșmântul dreptății și al evlaviei, pe care nimeni nu ni-l poate lua și care ne va împodobi pentru totdeauna. 13. Căci dacă închinătorii zeilor slăvesc imagini fără simț și le aduc tot ce le este drag, deși nu se pot folosi de toate acestea și nu sunt în stare să mulțumească pentru aceste daruri, cu cât mai drept și mai adevărat este să ne închinăm imaginilor vii ale lui Dumnezeu, pentru a dobândi mila Dumnezeului celui Viu? 14. După cum oamenii vor putea folosi tot ce primesc ca dar și vor mulțumi, tot așa Dumnezeu, în ochii căruia faceți bine, vă va aproba și vă va răsplăti mila.

14.1 Dar dacă caritatea este binele evident și excelent pentru om, și dacă mărturia divină și opinia generală a oamenilor buni și răi confirmă că acesta este cel mai bun bine, atunci este clar că filosofii au fost departe de a [cunoaște adevăratul] bine al omului, căci nu prescriu nimic de genul acesta nimănui și nici nu o fac ei înșiși, și consideră virtutea, care este aproape exclusivă pentru om, un viciu. 2. Aș dori să expun aici o judecată despre filosofie, pentru a expune mai pe deplin eroarea celor care numesc caritatea lăcomie, frică și boli ale sufletului. 3. Mai mult, filosofii încearcă să separe virtuțile de vicii, ceea ce, desigur, este foarte ușor. Căci cine nu va putea distinge pe cel generos de cel extravagant, așa cum fac ei, pe cel zgârcit de cel avar, pe cel senin de cel leneș, pe cel precaut de cel timid, dacă ceea ce este bun are limitele sale? Dacă [virtuțile] le depășesc, se transformă în vicii, așa cum, de exemplu, fermitatea, atunci când servește nu numai la apărarea adevărului, se transformă în nesăbuință. 4. Fermitatea, dacă nu este cerută de vreo necesitate și fără un motiv întemeiat duce la un anumit risc, se transformă în nesăbuință. Voința, dacă îi asuprește pe alții mai mult decât se opune celor care îi asupresc, devine încăpățânare. Iar severitatea, dacă nu este ținută în limitele pedepselor demne de criminali, se transformă în cruzime aprigă. 5. Și astfel spun filozofii că cei care sunt considerați răi nu păcătuiesc de bunăvoie și nu preferă [conștient] lucrurile rele, ci, greșind, fiind buni, cad în rău, nevăzând diferența dintre bine și rău. 6. Aceste virtuți, deși nu sunt false, aparțin totuși în întregime trupului. Căci a fi frugal, constant, precaut, calm, curajos și strict, deși este o virtute, este o virtute a acestei vieți trecătoare. Noi însă, din moment ce disprețuim această viață, considerăm altele drept virtuți, care ne-au fost propuse [de Dumnezeu Însuși], pe care filozofii nici măcar nu le-au putut ghici. 7. Așadar, ei consideră unele virtuți drept vicii, iar unele vicii drept virtuți. Într-adevăr, stoicii îndepărtează de la om toate patimile care tulbură sufletul: dorința, exaltarea, frica și tristețea. Dintre acestea, primele două provin din bine, prezent sau viitor, ultima din rău. [629]8. Acum, așa cum am spus, ei numesc toate aceste patru pasiuni boli, nu atât inerente naturii, cât dobândite prin judecăți false, și de aceea stoicii cred că pot fi complet eradicate dacă se respinge ideea falsă de bine și rău. 9. Ei spun că, dacă înțeleptul nu ar considera nimic nici bun, nici rău, nu ar fi copleșit de poftă, nu ar fi cuprins de exultare, nu s-ar lăsa pradă fricii sau tristeții. 10. Vom vedea în curând dacă obțin ceea ce își doresc, sau cel puțin vom vedea ce obțin, având o

intenție îndrăzneață și aproape absurdă, căci cred că se pot vindeca [singuri] și merg împotriva puterii și sensului naturii.

15.1 Faptul că aceste pasiuni sunt într-adevăr naturale și nu depind de voință este dovedit de esența tuturor ființelor vii, care este supusă tuturor acestor pasiuni. 2. Peripateticii sunt mai precișii atunci când neagă că oamenii pot eradica [independent] pasiunile care se nasc de fapt odată cu noi și când arată cât de deliberat și cu cât scop Dumnezeu, sau, cum spun ei, natura, ne-a înzestrat cu aceste pasiuni. Mai mult, pasiunile, deși în cea mai mare parte vicioase, pot, chiar dacă sunt excesive, să fie înfrânate de el fără a face rău [omului], astfel încât în om există atâtea câte sunt necesare naturii. [630]3. Această judecată nu este lipsită de temei, dacă, așa cum am mai spus, totul nu este îndreptat spre această viață [non ad hanc vitam]. Stoicii însă sunt nebuni, căci nu înfrânează patimile, ci le dezrădăcinează și vor să-l castreze într-un fel pe om, lipsindu-l de ceea ce a primit de la natură. Este același lucru ca și cum ar vrea să ia frica de la căprioare, viclenia de la șerpi, mânia de la fiare și blândețea de la animalele domestice. Căci toate acele patimi care sunt date separat animalelor mute sunt date și omului. 4. Căci dacă, așa cum spun medicii, sentimentul bucuriei este ascuns în splină, mânia în vezica biliară, pofta în ficat și frica în inimă, atunci este mai ușor să ucizi o ființă vie decât să smulgi ceva din inimă (adică să te străduiești să schimbi natura unei ființe vii). 5. Dar oamenii luminați nu își dau seama că atunci când iau viciile unui om, se lipsiesc și de virtute, numai pentru care fac loc. Căci dacă virtutea constă în a te înfrâna și a te menține în focul mâniei, lucru pe care [stoicii] nu-l pot nega, atunci oricine este lipsit de mânie este lipsit de virtute. 6. Dacă virtutea constă în a nu ceda poftei trupești, atunci cel care este lipsit de pofta pe care ar putea-o modera este în mod necesar lipsit de virtute. Dacă virtutea constă în a îmblânzi pasiunea de a dobândi ceea ce aparține altuia, atunci cu siguranță nimeni nu poate avea virtute dacă nu are acea pasiune de a o înfrâna pe care virtutea se străduiește să o înfrâneze. 7. Prin urmare, acolo unde nu există vicii, nu există loc pentru virtute, așa cum nu există loc pentru victorie acolo unde nu există rival. Astfel se dovedește că în această viață nu poate exista bine fără rău. 8. Patima, așadar, este ca o fertilitate naturală pentru suflet. Căci, așa cum un câmp care este fertil din fire devine năpădit de spini, tot așa sufletul necultivat, ca și cum ar fi cu spini, este acoperit de vicii care apar de la sine [adică, prin natură]. Dar de îndată ce vine adevăratul plugar, imediat, pe măsură ce spinii sunt îndepărtați, vor apărea roadele virtuții. 9. Așadar, Dumnezeu, când l-a creat pe primul om, cu o previziune minunată l-a înzestrat dinainte cu aceste impulsuri ale sufletului, astfel încât să poată folosi virtutea așa cum pământul arabil cultivă, și a așezat materia viciilor în patimi și materia virtuții în vicii. Căci nu ar exista virtute, sau ar fi inutilă, dacă nu ar exista ceva prin care puterea ei să se manifeste și să se manifeste.

10. Să vedem acum la ce au ajuns cei care au eradicat complet viciile. Întrucât recunosc că cele patru pasiuni pe care le cred a se naște din judecata [greșită] a binelui și răului și prin eradicarea cărora susțin că omul înțelept ar trebui să vindece sufletul, sunt născute din natură și că fără ele nimic nu se poate realiza sau întâmpla, ei pun altele în locul lor. În locul poftei pun dorința, ca și cum nu ar fi mult mai bine să dorești cu pasiune binele decât să dorești răul. De asemenea, în loc de exultare, bucurie, în loc de frică, prudență. [631] 11. Dar în ceea ce privește a patra îmbunătățire a omului, rațiunea le dă greș. Adevărul este că ele înlătură complet tristețea, adică durerea și întristarea, ceea ce nu este nicidecum imposibil. 12. Căci cine se poate abține să nu se întristeze când țara sa este epuizată de ciumă, pustiită de un dușman sau călcată în picioare de un tiran? Poate cineva să nu fie trist când vede o libertate arogantă, când își vede rudele, prietenii, oamenii buni exilați sau uciși cu cruzime? Cu excepția cazului în care, desigur, mintea unei astfel de persoane a fost atât de pervertită încât și-a pierdut orice sentiment. 13. Prin urmare, fie toate pasiunile trebuie distruse, fie această judecată săracă și imperfectă trebuie suplimentată, și anume, în loc de tristețe, ar trebui propus altceva, deoarece acest lucru rezultă din raționamentul lor de mai sus. Căci, așa cum ne bucurăm de binele existent, suntem descurajați și întristați de rău. 14. Dar dacă stoicii au dat un alt nume bucuriei, deoarece o consideră vicioasă, atunci un alt nume ar trebui dat tristeții, deoarece și ei o consideră vicioasă. Din aceasta este clar că problema nu este în substanță, ci în cuvânt. Din cauza deficienței sale, în ciuda căreia natura se arată, stoicii au vrut să distrugă această pasiune [în întregime], care este cu siguranță mare. 15. Căci aș putea, prin multe argumente, să resping aceste schimbări de nume și să arăt fie că multe nume sunt date acelorași fenomene de dragul înfrumusețării și îmbogățirii vorbirii, fie că aceste nume nu diferă mult unele de altele. Căci dorința izvorăște din dorință, iar prudența se naște din frică, iar exaltarea nu este altceva decât bucurie deschisă. 16. Dar să luăm în considerare că ei înșiși vor ca diferența să fie simțită. Căci spun că dorința este dorință persistentă și constantă, exaltarea este bucurie excesiv afișată, iar frica este prudență excesivă și excesivă. Așadar, se pare că ceea ce stoicii cred că ar trebui distrus, ei nu distrug, ci înmoaie, căci schimbă doar numele, dar lasă esența. 17. Stoicii, așadar, care sunt ignoranți [de adevăr], ajung la aceeași concluzie ca și peripateticii, și anume că viciile, din moment ce nu pot fi eradicate, trebuie moderate. Așadar, stoicii se înșală, din moment ce nu realizează ceea ce își doresc și, printr-o cale lungă și anevoioasă, se întorc pe același drum.

16.1 Cred însă că nici peripateticii nu au ajuns la adevăr, cei care admit că există vicii, dar le moderează mai mult sau mai puțin. De fapt, chiar și viciile moderate ar trebui să ne abținem. 2. Într-adevăr, ar fi mai bine să ne asigurăm mai întâi că nu există vicii, întrucât nimic nu se naște rău, dar dacă folosim răul patimilor, apar viciile, iar dacă sunt corecte, virtutea. 3. Apoi trebuie subliniat că nu patimile în sine trebuie înfrânate, ci cauzele lor. Nu trebuie, spun ei, să ne bucurăm

excesiv, ci să ne bucurăm cu moderație și cu înfrânare. Aceasta este același lucru ca și cum ar spune că nu trebuie să ne grăbim prea mult, ci să mergem calm. Dar atât cel care merge încet se poate rătăci, cât și cel care se grăbește se poate menține pe calea cea dreaptă. 4. Ce se întâmplă atunci? Dacă arăt că există situații în care este impropriu să ne bucurăm, nici măcar cu moderație, ci chiar puțin, și, dimpotrivă, există situații în care nici măcar sărituriile de bucurie nu sunt o crimă, ce ne va oferi această moderație? 5. Întreb dacă ei cred că este potrivit ca un om înțelept să se bucure dacă vede că i se întâmplă ceva rău dușmanului său sau dacă ar trebui să-și înfrâneze bucuria dacă, după victoria asupra dușmanilor săi și distrugerea tiranului, libertatea și bunăstarea ajung la cetățeni? 6. Nimeni nu se va îndoi că ar fi o mare crimă atât să te bucuri în primul caz, chiar și puțin, cât și să arăți bucurie doar puțin în al doilea. Același lucru se poate spune și despre celelalte pasiuni.

7. Dar, așa cum am mai spus, scopul înțelepciunii nu este de a înfrâna patimile, ci cauzele lor, întrucât patimile apar din exterior și nu ele trebuie să fie înfrânate în mod direct, întrucât chiar și patimile minore pot fi prezente într-o crimă mare, iar cele majore în afara unei crime. Dar patimile trebuie manifestate la momentul, situația și locul potrivit, ca nu cumva patimile care pot fi folosite corect să devină vicii. 8. Căci, așa cum este bine să umbli cu credință și este o nenorocire să rătăcești, tot așa este bine să stârnești patimile în împrejurările potrivite și răul în cele greșite. 9. Căci atracția, dacă se manifestă în raport cu un soț legitim, chiar dacă este arzătoare, nu poartă cu sine un păcat, dar dacă se manifestă în raport cu o altă persoană, chiar dacă este ușor, este un păcat mare. 10. Prin urmare, nu este păcat să te mânii, nici să poftești, nici să arăți atracție, ci este păcat să fii mânios, lacom, pofticios. Căci cel care este mânios este mânios și pe ceea ce nu ar trebui să fie mânios sau în momentele în care nu ar trebui să fie mânios; cel care este lacom este însetat și de ceea ce nu ar trebui să aibă; cel care este pofticios este pofticios și în raport cu cei cărora le este contrar legilor să arate dorința. 11. Prin urmare, întregul raționament ar trebui redus la aceasta: întrucât forța acestor pasiuni nu poate fi înfrânată și nu trebuie să fie înfrânată, întrucât sunt date de la naștere pentru îndeplinirea funcțiilor vitale, trebuie să tindem pe calea cea dreaptă, a cărei cale este lipsită de erori și riscuri.

17. 1. Dar sunt nerăbdător să insist mai mult asupra cazului, întrucât examinarea problemei arată că ceea ce filozofii au considerat vicii nu numai că nu sunt vicii, ci și mari virtuți. Dintre aceștia, de dragul propriei lor convingeri, voi lua ceea ce cred că este cel mai pertinent. 2. Ei plasează frica sau groaza printre marile vicii și le consideră o slăbiciune a sufletului, opusul cărora este curajul; căci dacă un om ar avea curaj, nu ar exista loc pentru frică. 3. Crede cineva atunci că este posibil ca aceeași frică să fie mare curaj? Deloc. Căci nimeni nu crede că natura ar tolera transformarea a ceva în opusul său. 4. Dar fără nicio concluzie expresivă, așa cum face Socrate la Platon, care îi obligă pe cei cu care discută

să admită ceea ce au negat, voi arăta foarte simplu că o mare frică este o mare virtute. 5. Nimeni nu se va îndoi că frica de sărăcie, exil, închisoare sau moarte este viciul unui suflet slab și timid; oricine nu se teme de acestea este considerat un om foarte curajos. Dar cel care se teme de Dumnezeu nu se teme de nimic. 6. Nu sunt necesare argumente pentru a dovedi acest lucru. Căci torturile închinătorilor lui Dumnezeu sunt cunoscute peste tot și se văd încă pe întreg pământul, în cursul cărora se inventează metode noi și nemaiîntâlnite de tortură. 7. Și într-adevăr, sufletul se teme chiar și să-și amintească de formele morții, când tortul fiarelor feroce este mai cumplit decât moartea însăși. Dar totuși, fericita și invincibila răbdare suportă aceste cumplite suferințe ale trupului fără geamăt. 8. Această virtute a arătat tuturor națiunilor, provinciilor și chinuitorilor înșiși o mare minune, când răbdarea a învins cruzimea. 9. Dar frica de Dumnezeu a fost cea care a creat această virtute. Așadar, frica, așa cum am spus, nu trebuie eradicată, așa cum au făcut stoicii, nici diminuată, așa cum vor peripateticii, ci îndrumată pe calea cea dreaptă și trebuie scăpat de frici, dar în așa fel încât să rămână doar aceasta [adică înaintea lui Dumnezeu]. Ea, fiind legitimă și corectă, singură face ca toate celelalte frici să nu poată fi puternice.

10. Și ei enumeră pofta printre vicii; dar dacă a pofti la cele pământești este un viciu, atunci a pofti la cele cerești este o virtute. Căci cel care poftește la dreptate, la Dumnezeu, la viața veșnică, la lumina veșnică și la tot ce Dumnezeu promite omului, disprețuiește bogățiile pământești, onorurile, stăpânirea și însăși puterea. 11. Stoicul ar spune poate că trebuie să mergem să obținem aceste lucruri cu dorință, și nu cu lăcomie. Dimpotrivă, nu este suficient să dorim. Mulți își doresc, dar când apare durerea trupească, dorința dispare, dar pofta rămâne. Dacă face ca tot ce este dobândit de alții să fie disprețuit, atunci aceasta este cea mai înaltă virtute, căci este mama cumpătării. 12. Și de aceea trebuie mai degrabă să ne asigurăm că îndreptăm patimile, a căror utilizare rea este un viciu, pe calea cea dreaptă. 13. Într-adevăr, acele frământări ale sufletului sunt ca un car înhamat, a cărui principală datorie a conducătorului este să cunoască drumul cel bun. Dacă se ține pe drumul cel bun, chiar dacă merge repede, nu va intra în necazuri; dar dacă rătăcește, chiar dacă se mișcă încet și cu grijă, atunci fie va da în gropi, fie va cădea într-o râpă, fie cel puțin va sfârși unde nu ar trebui. 14. Așadar, acel car al vieții, care este tras de patimi, ca de cai rapizi, dacă se ține pe drumul cel bun, atunci își îndeplinește corect datoria. Prin urmare, frica și dorința, dacă sunt întoarse spre pământ, devin vicii, dar dacă spre cele divine, atunci virtuți.

15. Ei, dimpotrivă, includ frugalitatea printre virtuți. Dacă este o dorință de posesiuni, nu poate fi o virtute, deoarece este îndreptată în întregime spre creșterea și conservarea bogățiilor pământești. Dar noi nu legăm binele suprem cu trupul, ci legăm esența lui cu mântuirea sufletului. 16. Dar dacă, așa cum am învățat mai sus, [632] nu ar trebui să economisim deloc proprietăți pentru a arăta

umanitate și dreptate, atunci a fi frugal nu este o virtute. Această concepție este confuză și înșelătoare cu aparența virtuții. 17. Căci cumpătarea, deși este abținere de la plăceri, este totuși un viciu, deoarece izvorăște din iubirea de posesiuni, căci trebuie să ne abținem de la plăceri și, în același timp, să nu fim zgârciți cu banii. Căci a cheltui banii cu cumpătare, adică cu moderație, este un fel de meschinărie a sufletului, care fie se teme dinainte că banii se vor termina, fie disperă să-i mai găsească, fie nu este capabil să disprețuiască lucrurile pământești. 18. Însă acei filozofi, dimpotrivă, îl numesc risipitor pe cel care nu are grijă de averea sa. De fapt, ei disting un om generos de un risipitor în felul următor: un om generos este cel care dăruiește celui vrednic atunci când este nevoie și atât cât este nevoie, dar un risipitor este cel care dăruiește celui nevrednic, fără nevoie specială și fără a ține cont de averea sa. 19. Ce anume atunci? Să numim risipitor pe cel care, din compasiune, dăruiește celor nevoiași pentru hrană? Dimpotrivă, este de cea mai mare importanță dacă ești generos cu prostituatele din cauza poftei tale sau cu cei nefericiți din cauza umanității tale, dacă banii tăi vor fi furați de prostituate, jucători de zaruri și adulteri sau dacă îi vei folosi pentru evlavie și în numele lui Dumnezeu, dacă îi vei arunca pentru folosul pântecelui și gâtului sau îi vei pune în comoara virtuții. 20. Prin urmare, așa cum este un viciu să risipești banii pentru rău, tot așa este o virtute să-i risipești pentru bine. Dacă virtutea nu înseamnă să te împotrivești bogățiilor (care pot fi dobândite din nou) pentru a păstra viața umană (care nu poate fi dobândită din nou), atunci frugalitatea este un viciu. Prin urmare, i-aș numi nimic mai puțin decât bolnavi pe cei care îl lipsesc pe om, acest animal bun și social [prin natura sa], de numele său propriu; 21. pe cei care, după ce au distrus pasiunile pe care se bazează întreaga umanitate, doresc să reducă omul la o torpoare completă a minții, încercând să-l elibereze de impulsuri și, cum se spune, să-i redea pacea și liniștea. 22. Nu numai că acest lucru nu se poate întâmpla, deoarece puterea și esența minții sunt în mișcare, dar nici măcar nu este necesar. Căci, așa cum apa stagnantă și liniștită este nesănătoasă și tulbure, tot așa un suflet liniștit și nemișcat este inutil chiar și pentru sine și nu poate salva viața, deoarece nu va întreprinde și nici nu va gândi nimic. Căci reflecția nu este altceva decât o mișcare a minții. 23. În cele din urmă, cei care apără o astfel de liniște a sufletului doresc să lipsească sufletul de viață, deoarece viața este energică și numai moartea este liniștită.

24. Există unele lucruri pe care filosofii le clasifică pe bună dreptate printre virtuți, dar nu le înțeleg limitele. Virtutea este fermitate, dar nu constă în a sta ferm împotriva celor care fac nedreptate (dimpotrivă, ar trebui să le cedăm; de ce ar trebui făcut acest lucru, voi explica în curând), [633] ci în a rezista, în ciuda tuturor amenințărilor și torturilor, celor care ne poruncesc să acționăm împotriva legii lui Dumnezeu și a dreptății, astfel încât să nu preferăm poruncile omului poruncilor lui Dumnezeu. 25. Disprețul față de moarte este, de asemenea, o virtute. Dar nu constă în a ne înseta după ea și a ne preda de bunăvoie ei, așa

cum au făcut adesea mulți mari filosofi, ceea ce este o crimă și o faptă rea, ci în a prefera moartea atunci când suntem forțați să-L abandonăm pe Dumnezeu și să renunțăm la credință. Este vorba despre faptul că apărăm libertatea de cruzimea nechibzuită și nesăbuită și că sfidăm cu statornicia sufletului toate amenințările și temerile lumii. 26. Astfel, cu o inimă înălțată și invincibilă, călcăm în picioare durerea și moartea de care se tem alții. Aceasta este virtutea, aceasta este adevărata fermitate și ea constă și se manifestă doar în aceea, când nicio frică și nicio putere nu ne pot îndepărta de Dumnezeu. 27. Așa este adevărată celebra zicală a lui Cicero. Nu poate exista om drept, spune el, care să nu se teamă de moarte, de durere, de exil sau de sărăcie. [634] 28. Tot în cărțile lui Seneca despre filozofie morală se spune: „Este un om vrednic acela care nu iese în evidență prin vârf, purpură sau cercul lictorilor, ci care este respectat chiar și fără nicio putere; care nu se teme de apropierea morții, ca și cum ar vedea ceva neașteptat; care nu se teme de apropierea morții, ca și cum ar vedea... «care, dacă este sortit să sufere chinuri trupești, să ardă în foc sau să fie răstignit, nu se gândește la suferință, ci la a o îndura cu vrednicie». 29. Dar cel care Îl onorează pe Dumnezeu îndură aceasta și nu se teme de ea și, prin urmare, este drept. Din aceasta rezultă că oricine este străin de religia unicului Dumnezeu este complet incapabil să cunoască și să definească nici esența virtuții, nici limitele ei exacte.

18.1 Să-i lăsăm însă deoparte pe acei filozofi care fie nu știu nimic și pretind că aceasta este cea mai înaltă cunoaștere, fie nu văd ceea ce știu, fie, pentru că cred că știu ceea ce nu știu, se comportă cu insolență și prostie. 2. Așadar (revenind la subiectul conversației), noi, singurii cărora Dumnezeu ne-a revelat adevărul și ne-a trimis înțelepciunea din ceruri, să acționăm așa cum ne poruncește dătătorul nostru de lumină, Dumnezeu. Să ne sprijinim unii pe alții și, prin ajutor reciproc, să purtăm poverile acestei vieți. Și totuși, dacă facem ceva bun, să nu dobândim glorie pentru asta. 3. Căci Dumnezeu ne învață că cel care acționează cu dreptate nu trebuie să se laude, *ca să nu* pară că face dreptate nu atât ascultând de poruncile cerului, cât încercând să se mulțumească cu umanitatea sa și astfel să primească ca recompensă nu gloria pe care a căutat-o, ci o recompensă cerească și divină.

4. Restul a ceea ce trebuie să respecte un închinător al lui Dumnezeu nu este greu de urmat atunci când aceste virtuți sunt învățate. El nu trebuie să mintă niciodată pentru a înșela și a face rău. 5. Căci este imposibil ca cineva care înțelege adevărul să fie fals în ceva și să se abată de la chiar adevărul pe care îl urmează: nu există loc pentru minciună pe acest drum. 6. Prin urmare, călătorul adevărat și credincios nu trebuie să spună doar ceea ce faimosul Lucilius:

Nu este deloc în firea mea să mint un prieten sau un amic, [635]

dar trebuie să ia în considerare și faptul că nu trebuie să mintă nici măcar unui dușman sau unui străin și nu trebuie să permită niciodată limbii, purtătorul de cuvânt al sufletului, să se abată de la simțire și gândire. 7. Dacă un slujitor al lui Dumnezeu împrumută bani cuiva, nu trebuie să ia dobândă, pentru ca caritatea arătată în nevoie să rămână neîntinsă și pentru ca el să se abțină complet de la alții. 8. În aceasta trebuie să fie zelos, astfel încât să nu-și salveze deloc averea atunci când face bine. Dar a primi mai mult decât dăruiește este nedrept. Cel care face aceasta se gândește cumva să profite de nevoia altora. 9. Un om drept nu trebuie să rateze niciodată o ocazie de a arăta milă și nu trebuie să se dezonoreze cu vreun avantaj, ci trebuie să se străduiască să se asigure că tot ajutorul său fără rămășiță va completa numărul faptelor sale bune. 10. Să nu primească o ofrandă de la un om sărac, ca nu cumva, dacă i-ar da vreodată ceva în dar, darul să pară cu atât mai bun cu cât a fost gratuit. El ar trebui să răspundă unui calomniator cu un cuvânt bun și el însuși să nu jure niciodată, ca nu cumva un cuvânt rău să scape de pe buzele unui om care onorează un cuvânt bun. 11. Și ar trebui să se străduiască, de asemenea, să nu-și facă un dușman din vina sa. Și dacă apare cineva atât de obraznic care face nedreptate unui om bun și cinstit, ar trebui să o suporte cu blândețe și calm și să nu-și asume răzbunarea ofensei, ci să lase nedreptatea în seama judecății lui Dumnezeu. 12. El ar trebui să păstreze întotdeauna și pretutindeni nevinovăția. Această regulă ar trebui să contribuie nu numai la faptul că omul însuși nu săvârșește nedreptate, ci și la faptul că nu se răzbună pentru ceea ce i s-a făcut. Căci există un Judecător mare și preadrept, care va cântări și va evalua toate lucrurile. El trebuie să fie preferat omului, ca să judece după propria Sa judecată; nimeni nu poate scăpa de osânda Lui sau să se ascundă de El sub vreo protecție. 13. Și astfel se întâmplă că un om drept este disprețuit de toți și, deoarece nu se poate apăra, este considerat slab și neputincios, dar cel care se răzbună pe dușmanul său este considerat îndrăzneț și hotărât și este temut și respectat de toți. 14. Deși un om bun poate fi de folos multora, este respectat acela care poate face rău, nu folos. Dar răutatea omenească nu poate corupe un om drept, dacă acesta face întotdeauna binele și niciodată răul și nu-l poate face să înceteze să asculte de Dumnezeu și să prefere să-L disprețuiască.

15. Cicero, în aceleași cărți *Despre îndatoriri,* spune: „Dar dacă cineva vrea să înțeleagă concepția complexă a sufletului său, va ajunge imediat la concluzia că un om bun este acela care folosește oricui poate și nu face rău nimănui, în afară de cei care l-au silit să facă rău.” [636] 16.0, ce gând simplu și corect a stricat prin adăugarea câtorva cuvinte! Într-adevăr, de ce a fost nevoie să adauge „în afară de cei care l-au silit să facă rău” pentru a-i lipi viciul omului bun ca pe o coadă urâtă și a-l face neimplicat în răbdare, care este cea mai mare dintre toate virtuțile? 17. El a spus că un om bun va face rău dacă este silit. Căci acel om își va pierde în mod necesar numele de om bun dacă începe să facă rău. Într-adevăr, a răspunde cu nedreptate nu este un rău mai mic decât a o face. 18.

Căci unde s-ar ivi certuri între oameni, unde s-ar ivi lupte și războaie, dacă intoleranța nu ar aduce cu sine mari nenorociri, când răutății i se răspunde cu răutate? 19. Dar dacă opui răutății toleranța, decât care nu există virtute mai sigură și decât care nimic mai demn nu poate fi dobândit de om, atunci insolența se va stinge imediat, ca și cum ai turna apă pe foc. Dacă intoleranța, care provoacă răutate, își găsește brusc un tovarăș, atunci va provoca, ca și cum s-ar adăuga ulei la foc, o astfel de flacără încât nicio apă nu o va stinge, ci doar vărsare de sânge. 20. Astfel, toleranța conține un mare sens, pe care înțeleptul Cicero l-a luat omului bun. Căci numai ea asigură că nimic rău nu se întâmplă. Dacă ar fi inerentă fiecăruia, nu ar exista crimă și nicio răutate în relațiile umane. 21. Ce poate fi atât de fatal și atât de dăunător pentru un om bun decât să dea frâu liber mâniei, care îl privează nu numai de numele de om bun, ci și de numele de om în general, întrucât a face rău altuia, așa cum spune pe bună dreptate însuși Cicero, nu este conform naturii umane? [637]22. Căci chiar și un animal domestic, dacă îl provoci, te va lovi fie cu copita, fie cu coarnele; iar șerpii și fiarele sălbatice, dacă nu le urmărești ca să le ucizi, nu-ți vor face niciun rău. Așadar, ca să revenim la exemplul oamenilor, oamenii ignoranți și neînvățați, dacă suferă vreodată o nedreptate, se mânie orbește și nebunește și încearcă să se răzbune pe cei care le-au făcut rău. 23. Prin ce se deosebește, așadar, un om înțelept și bun de oamenii răi și nebuni, dacă nu prin faptul că are o răbdare de nezdruncinat, care le lipsește nebunilor, dacă nu prin faptul că este capabil să se stăpânească și să-și modereze mânia, pe care acei nebuni nu o pot stăpâni, deoarece sunt lipsiți de virtute? 24. Dar este evident că Cicero a fost indus în eroare de împrejurarea că, atunci când vorbea despre virtute, presupunea că virtutea câștiga victoria într-un fel de luptă. În același timp, nu putea vedea că un om care cedează furiei și mâniei, care cedează acelor pasiuni cărora ar trebui mai degrabă să li se reziste și care se năpustește asupra a tot ceea ce îl provoacă răutatea, nu urmează virtutea. 25. Căci cel care încearcă să răspundă la nedreptate se angajează să-l imite pe cel de la care a suferit. Dar cel care imită o persoană rea nu poate fi în niciun fel bun. 26. Așadar, în puține cuvinte, Cicero a luat de la un om bun și înțelept două mari virtuți - inocența și toleranța. Dar, întrucât, așa cum relatează Sallust ceea ce spunea Appius, Cicero practica „elocvența câinească”, [638] dorea ca un om să trăiască ca un câine și să muște la o insultă. 27. Unde am putea obține mai ușor un exemplu despre cât de dăunătoare este această răzbunare pentru prejudiciu și ce calamități a produs de obicei, decât din soarta cea mai mizerabilă a învățătorului însuși, care, în timp ce încerca să urmeze aceste precepte ale filosofilor, s-a ruinat pe sine? 28. Căci dacă, atunci când era iritat de nedreptate, ar fi dat dovadă de răbdare, când ar fi știut că este în caracterul unui om bun să ignore și să suporte o injurație și dacă intoleranța, frivolitatea și nebunia nu ar fi rostit acele discursuri celebre semnate cu numele altuia, nu l-ar fi pătat niciodată cu sângele capului său pe tribunul rostral pe care strălucise odinioară, iar acea proscripție nu ar fi distrus niciodată republica. [639] 29. Așadar, nu este potrivit ca un om rezonabil și bun să lupte și

să se expună pericolului, căci nu stă în puterea noastră să câștigăm și rezultatul oricărei lupte este îndoielnic, ci este potrivit ca un om rezonabil și bun să distrugă nu dușmanul, ceea ce nu se poate întâmpla fără crimă și fără risc, ci lupta însăși, care se poate realiza cu folos și dreptate.

30. A avea răbdare este, așadar, cea mai înaltă virtute. Pentru ca omul drept să o poată dobândi, Dumnezeu, așa cum s-a spus mai sus, [640] a voit ca omul drept să fie disprețuit ca fiind slab. Căci dacă omul drept nu ar fi chinuit de nedreptăți, nu s-ar vedea cât de ferm este în a se stăpâni. 31. Dar dacă, iritat de nedreptate, începe să-l persecute pe cel care a greșit, este deja învins. Dar cel care își stăpânește acest impuls prin rațiune, cu siguranță are stăpânire de sine și se poate guverna singur. 32. Această capacitate de a se stăpâni se numește pe bună dreptate răbdare; este singura virtute care rezistă tuturor viciilor și pasiunilor. Ea aduce sufletul agitat și entuziasmat la o stare senină, calmează și întoarce persoana la sine. 33. Dar, întrucât este imposibil și inutil să ne împotrivim naturii, ca să nu ne iritām deloc, trebuie să ne liniștim înainte ca iritarea să ducă la rău, care se poate întâmpla foarte repede. Dumnezeu a hotărât: *Să nu apună soarele peste mânia voastră,* [641] ca să nu piară martorul mâniei noastre. 34. În cele din urmă, Marcus Tullius, contrar propriei sale prescripții, pe care am menționat-o puțin mai devreme, [642] a plasat printre marile virtuți capacitatea de a uita nedreptatea. „Am încredere în tine”, *i-a spus el lui Caesar, „* în tine, care de obicei nu uiți decât nedreptatea”. [643] 35. Dacă acest lucru a fost făcut de un om care era foarte departe nu numai de justiția cerească, ci și de cea socială și civilă, cu cât mai des ar trebui noi, care suntem, ca să spunem așa, candidați la nemurire, să acționăm în același fel?

19.1 În timp ce stoicii încercau să dezrădăcineze pasiunile din om ca [niște] boli, peripateticii, dimpotrivă, nu numai că păstrau pasiunile, ci le și apărau, spunând că nu există nimic în om care să nu fi fost creat de marea rațiune și Providență. Acest lucru [ar fi] corect dacă ar cunoaște limitele fiecărei pasiuni separat. 2. Acum ei spun că aceeași mânie este piatra de ascuțit a virtuții, că nimeni nu s-ar lupta cu îndrăzneală cu un dușman dacă nu ar fi cuprins de mânie. 3. Prin aceasta arată clar că nu știu ce este virtutea și nici de ce Dumnezeu i-a dat omului mânia. Dacă mânia ne este dată pentru a o putea folosi pentru a ucide oameni, atunci ce este mai teribil decât omul, ce este mai asemănător cu fiarele sălbatice, decât acel animal pe care Dumnezeu l-a creat pentru viața socială și inocență? 4. Așadar, există trei pasiuni care îi împing pe oamenii violenți la tot felul de răutate: mânia, lăcomia și pofta. Mai mult, poeții spuneau că există trei Furii care stârnesc mințile oamenilor: mânia cere răzbunare, lăcomia - bogăție, pofta - plăcere. [644] 5. Dar Dumnezeu a definit limite clare pentru toți. Dacă pasiunile le depășesc și devin prea mari, atunci ele vor denatura în mod necesar natura [umană] și se vor transforma în boli și vicii [ale ei]. Care sunt aceste limite, nu este deloc greu de stabilit. 6. Lăcomia ne este dată pentru dobândirea a ceea

ce este necesar vieții, pofta - pentru continuarea rasei, patima mâniei - pentru a înfrâna acele păcate care sunt în puterea noastră, și anume, pentru a obișnui generația tânără cu onestitatea și dreptatea într-o disciplină mai strictă. Dacă tineretul nu este înfrânat de frică, atunci arbitrariul va da naștere la insolență, care va duce la tot felul de urâciuni și ticăloșii. 7. Și așa cum este necesar și drept să folosești mânia în raport cu cei mai tineri, tot așa este dăunător și impie în raport cu egalii. Este impie pentru că esența umană este pângărită, este dăunător pentru că oamenii care intră într-o luptă fie ucid [pe altul], fie pier [ei înșiși]. 8. Care este, așa cum am spus, sensul motivului pentru care omului i s-a dat patima mâniei, poate fi înțeles din poruncile lui Dumnezeu Însuși, Care poruncește să nu ne iritām de oamenii cu gura murdară și de cei care fac rău, ci să ne exercităm neobosit puterea doar în raport cu cei mai tineri. Adică, să corectăm generația tânără păcătoasă cu biciuire sârguincioasă, astfel încât cu iubire excesivă și indulgență excesivă să nu-i împingem la rău și să nu-i educăm pentru vicii. 9. Dar oamenii care nu cunosc esența și nu văd sensul, aceste patimi, care au fost date omului pentru un folos bun, au fost smulse sau interpretate mai larg decât cere sensul. De aici viața nedreaptă și impie. 10. Sunt mânioși pe egalii lor: de aici vin discordia, alungarea și tot felul de crime. Ei manifestă poftă numai de dragul plăcerii: de aici vin desfrânarea, adulterul și tot felul de desfrânări. 11. Dar oricine împinge aceste patimi în limitele lor, ceea ce oamenii care nu-L cunosc pe Dumnezeu nu pot face, este stăpân pe sine, ferm și drept.

20. 1. Rămâne să vorbesc pe scurt (ceea ce necesită dimensiunea cărții) împotriva celor cinci plăceri senzuale. Întrucât toate sunt vicioase și dăunătoare, trebuie să fie înfrânate și depășite prin virtute sau, așa cum am spus puțin mai devreme despre pasiuni, [645] să fie îndreptate pe calea cea dreaptă. 2. Celelalte animale, cu excepția singurei plăceri care ține de continuarea speciei, nu experimentează nicio alta. Prin urmare, ele folosesc simțurile conform cerințelor naturii lor. Ele văd pentru a căuta ceea ce este necesar pentru menținerea vieții. Se aud și se disting unele pe altele, pentru a se putea uni unele cu altele. Ceea ce este util ca hrană, fie îl găsesc prin miros, fie îl determină prin gust, dar ceea ce este dăunător, îl resping și nu îl iau. Nevoia de hrană și băutură se măsoară după plinătatea burților lor. 3. Dar omului, Providența Creatorului cel mai iscusit i-a dat o plăcere nelimitată și care îl afundă în viciu, deoarece i-a oferit [și] virtute, care ar lupta constant cu plăcerea, ca cu un dușman intern, și ar învinge-o. 4. Cicero în *Cato cel Bătrân* spune: „Desfrâul, adulterul și orice josnicie nu sunt cauzate de alte ispite decât de plăcere. Și în timp ce natura, sau vreun zeu, nu i-a dat omului nimic mai excelent decât rațiunea, nimic nu este atât de ostil acestui dar și bine divin precum plăcerea. Căci acolo unde domnește plăcerea, nu este loc pentru toleranță, iar în împărăția plăcerii virtutea nu poate dăinui.” [646] 5. Dimpotrivă, Dumnezeu a dat virtutea cu scopul de a lupta cu plăcerea și de a câștiga mâna superioară și de a o ține în

limitele sale, pe care se străduiește să le depășească, astfel încât omul, fermecat și captivat de plăceri, să poată fi supus puterii sale și pedepsit cu moartea veșnică.

6. Plăcerea ochilor este variată și multiplă. Ea provine din contemplarea lucrurilor care sunt în uz printre oameni și care sunt plăcute prin natură sau prin execuția lor. Filosofii resping pe bună dreptate acest lucru. 7. Căci ei spun că este mai excelent și mai demn de om să privească cerul decât lucrurile făcute de mână și să admire acea lucrare atât de frumoasă, împodobită parcă cu flori, cu splendoarea stelelor, decât lucrările pictate, modelate și împodobite cu pietre prețioase. 8. Dar acești filozofi, deși ne-au îndemnat în mod clar să disprețuim lucrurile pământești și ne-au obligat să ne ridicăm la contemplarea cerului, totuși nu au respins aceste lucruri comune. 9. S-au bucurat de ele și au evidențiat cu plăcere toate aceste lucruri care, întrucât sunt stimulente serioase la vicii și contribuie în mare măsură la corupția sufletelor, trebuie respinse de noi, căci nu numai că nu oferă nimic pentru o viață fericită, dar aduc foarte mult rău. 10. Căci cel care crede că este o plăcere să privească un om pierind, chiar dacă merită să moară, își pângărește cu siguranță conștiința, ca și cum el însuși ar fi devenit un spectator ascuns și complice la o crimă. 11. Ei numesc jocuri ceea ce se varsă sânge omenesc. Atât de departe este umanitatea de acești oameni, încât atunci când distrug suflete omenești, o consideră un joc, aducând suferințe insuportabile celor în al căror sânge își găsesc plăcere. 12. Întreb acum dacă acei oameni pot fi pioși și drepți care, atunci când sunt amenințați cu moartea și imploră milă, nu numai că îi lasă să moară, ci o și cer și adaugă la moarte [lor] crude și inumane desfătări, nefiind sătui de răni și nesatisfăcuți de sânge. Și chiar poruncesc ca răniții și deja căzuți să fie ridicați din nou și ca loviturile să fie date în trupurile deja moarte, astfel încât nimeni să nu-i poată înșela imitând moartea. 13. Se irită chiar dacă unul dintre cei doi combatanți nu este ucis repede și, ca și cum ar fi însetați de sânge omenesc, urăsc întârzierile. Ei cer ca învingătorilor să li se dea adversari mai proaspeți, astfel încât să le poată satisface privirea cât mai repede posibil. Obișnuiți cu aceasta, își distrug [propria] umanitate. 14. Nu cruță nici măcar oamenii nevinovați, ci cer în legătură cu ei tot ceea ce au observat în uciderea celor răi.

15. Acum nu este potrivit ca cei care se străduiesc să urmeze calea dreptății să fie martori și complici la o astfel de crimă publică. Căci atunci când Dumnezeu a interzis uciderea, nu numai că ne-a oprit de la jaf, care este interzis de legile publice, dar ne-a și avertizat să nu facem ceea ce este considerat permis printre oameni. 16. Astfel, un om drept nu poate servi în armată, căci el slujește dreptatea și nici măcar nu poate pronunța sentința la moarte asupra cuiva, [adică nu poate fi judecător], căci nu contează dacă ucizi cu sabia sau cu cuvântul, deoarece crima în sine este deja interzisă. 17. Prin urmare, nu se poate face nicio excepție de la această poruncă a lui Dumnezeu. Într-adevăr, a ucide o

persoană este întotdeauna o mare crimă, deoarece Dumnezeu a vrut ca omul să fie o ființă vie inviolabilă. 18. Prin urmare, nimeni să nu creadă că este permis să strangulezi copiii care tocmai s-au născut, căci aceasta este o mare impietate, deoarece Dumnezeu dă sufletul pentru viață, și nu pentru moarte. 19. Dar oamenii, pentru ca să nu *existe* nicio crimă în *care* să nu-și murdărească mâinile, neagă sufletelor foarte tinere și pure lumina pe care nu au dat-o. 20. Într-adevăr, se va aștepta cineva ca cel care nu-și cruță propriul sânge să-l compătimească pe altul? [647] Fără îndoială, astfel de oameni sunt criminali și nedrepți. 21. Și ce se întâmplă cu cei despre care falsa lor milă îi face să vorbească? Pot fi considerați nevinovați cei care își aruncă fructele la câini, fără să-și dea seama că sunt la fel de cruzi ca și cum ar fi strangulați? 22. Se va îndoi cineva că este nelegiuit cel care dă loc unei mile străine, cel care, chiar dacă dorește ca copilul să fie hrănit, îl vinde ca sclav sau într-un bordel? 23. Cine nu știe și nu înțelege ce crime pot fi și au fost deja comise din greșeală atât împotriva tatălui, cât și a mamei? Acest lucru este demonstrat cel puțin de exemplul nelegiuit al dublei crime a lui Oedip. [648] Prin urmare, a abandona copiii este la fel de nelegiuit ca a-i ucide. 24. Totuși, pruncuciderii se plâng de lipsa mijloacelor și se justifică prin faptul că nu sunt în stare să hrănească mulți copii, ca și cum averea ar fi în mâinile celor aflați la putere și ca și cum Dumnezeu nu i-ar transforma zilnic pe bogați în săraci și pe săraci în bogați. 25. Prin urmare, dacă cineva nu este în stare să întrețină copiii din cauza sărăciei, va fi mai bine pentru el să se abțină de la relațiile sexuale cu soția sa decât să distrugă creația lui Dumnezeu cu mâini criminale. 26. Dar dacă nicio crimă nu este permisă, atunci nicio vărsare de sânge nu ar trebui să fie lăsată să tulbure privirea [dreaptă], chiar dacă este săvârșită pentru oameni.

27. Nu știu dacă nu există mai multă corupție în teatre. [649] Căci o comedie povestește fie despre infidelitățile soțiilor, fie despre dragostea prostituatelor, și cu cât actorii sunt mai elocvenți în prezentarea acestor urâciuni, cu atât aceste urâciuni jignesc mai mult sentimentele și cu atât prind rădăcini mai ușor în memoria spectatorilor. 28. Istoriile tragice demonstrează, de asemenea, crime și arată adulterele regilor răi. 29. Și ce altceva ne învață mișcările desfrânate ale actorilor și ce altceva aprind dacă nu pofta? Corpurile lor efeminate, aplecate cu mersul unei femei și îmbrăcate în haine femeiești, arată femei desfrânate în fapte rușinoase. 30. Ce să spun despre mimii care ne învață arta adulterului în timp ce îl comit pe scenă? Ce vor face tinerii și tinerele când vor vedea astfel de lucruri săvârșite fără rușine și expuse liber? 31. Totuși, ei sunt convinși că pot face același lucru și sunt încântați de poftă, care este aprinsă în special prin percepția vizuală, și fiecare se imaginează în acele imagini în funcție de sexul său și, râzând, aprobă acele urâciuni. După care oamenii, corupți de viciile pe care le-au văzut, se întorc în camerele lor, inclusiv copiii, care nu se pot obișnui cu viciile care sunt premature pentru ei, și bătrânii, pentru care nu mai este potrivit să păcătuiască.

32. Și ce altceva sunt jocurile circului decât frivolitate, trândăvie și nebunie? Căci sufletele spectatorilor sunt cuprinse de aceeași pasiune ca și cele ale artiștilor din arenă, astfel încât cei care au venit de dragul spectacolului nu sunt mai puțin un spectacol atunci când încep să strige, să sară și să sară în sus. 33. Prin urmare, toate spectacolele trebuie evitate, nu numai ca nu cumva să tulbure sufletele, care ar trebui să fie echilibrate și calme, ci și ca nu cumva plăcerile lor să ne ispitească și să ne distragă de la Dumnezeu și de faptele bune. 34. Căci organizarea jocurilor este o sărbătoare a zeilor, căci se țin fie în cinstea nașterilor lor, fie în cinstea dedicării unor noi temple. 35. Mai mult, chiar la început, luptele animalelor sălbatice, care se numesc munera, erau dedicate lui Saturn, reprezentațiile teatrale lui Liber, iar spectacolele de circ lui Neptun. Treptat, au fost onorați și alți zei, iar fiecare avea propriile jocuri dedicate lui, așa cum relatează Sinnius Capito în cartea sa *Despre Spectacole.* [650] 36. Prin urmare, dacă cineva ia parte la spectacole la care vine în scopul îndeplinirii unui serviciu religios, el se separă de cultul Dumnezeului [adevărat] și se alătură cultului zeilor, ale căror nașteri și festivaluri [le celebrează astfel].

21. 1. Plăcerea auzului vine din plăcerea vocii și a cântului. Aceasta este cu siguranță la fel de vicioasă ca și plăcerea ochilor despre care am vorbit. 2. Căci cine nu ar considera un om lacom de plăceri și bun de nimic care dă spectacole de teatru acasă? Nu contează dacă te dedai la plăceri singur acasă sau cu oamenii în teatru. Dar despre spectacole am vorbit deja. 3. Rămâne doar să luptăm pentru a nu fi duși de plăceri care pătrund până în adâncurile simțurilor. Căci acele sunete lipsite de cuvinte, adică sunetul plăcut al alamei și al coardelor, pot fi ușor neglijate, deoarece nu persistă în memorie și nu pot fi scrise. 4. Un cântec compus și un discurs viu captivează mintea și uimesc atunci când vor. De aceea, oamenii educați, când se îndreaptă către religia [adevăratului] Dumnezeu, instruiți de un învățător nepriceput, cred [prin urmare] mai puțin. 5. Căci obișnuiți cu discursuri și cântece dulci și elegante, ei resping vorbirea simplă și comună a Sfintelor Scripturi ca fiind jalnică. Ei caută, cu siguranță, ceea ce mângâie auzul, dar ceea ce este plăcut și ceea ce, în timp ce sună, pătrunde în suflet, seduce. 6. Nu poate Dumnezeu, Creatorul minții, vocii și limbajului, să vorbească elocvent? Dimpotrivă, Providența Supremă a vrut să lipsească ceea ce este divin de culori strălucitoare, pentru ca toți să înțeleagă ceea ce spune El pentru toți. 7. Așadar, cel care urmează adevărul, dacă nu vrea să se distrugă pe sine, trebuie să respingă plăcerile dușmănoase și dăunătoare, care strică sufletul așa cum dulciurile strică trupul. Să prefere adevăratul falsului, veșnicul trecătorului, utilul plăcutului. 8. Nimic nu trebuie să încânte ochiul decât ceea ce se face cu dreptate și piozitate, nimic nu trebuie să mângâie auzul decât ceea ce hrănește sufletul și te face mai bun. Mai ales acest sentiment nu trebuie să se transforme în viciu, ne este dat pentru a putea percepe învățătura lui Dumnezeu [Celui Preaînalt].

9. Acum, dacă ascultarea muzicii și a cântecelor este o plăcere, atunci plăcerea ar trebui căutată în cântatul și ascultarea laudelor lui Dumnezeu. 10. Aceasta este adevărata plăcere, care este aliatul și tovarășul virtuții. Nu este trecătoare și de scurtă durată, precum acele plăceri pe care oamenii care slujesc trupului precum vitele le doresc, ci rămâne veșnică și neîncetat plăcută. 11. Dacă cineva își depășește limitele și nu dorește nimic altceva din plăcere decât plăcerea însăși, își pregătește moartea, căci, așa cum viața veșnică este în virtute, așa și moartea este în plăcere. 12. Căci cel ce dorește cele trecătoare va fi lipsit de cele veșnice, iar cel ce preferă cele pământești nu va găsi cele cerești.

22. 1. Cât despre plăcerile gustului și mirosului, care privesc ambele doar trupul, nu avem nimic de spus despre ele, cu excepția faptului că este rușinos pentru un om înțelept și bun dacă își slujește brusc stomacul și gâtul, dacă se unge cu parfumuri sau umblă încoronat cu flori. Cel care face aceasta este în orice caz nebun, lipsit de valoare și lipsit chiar și de o umbră de virtute. 2. Poate cineva va spune: „De ce au fost create aceste lucruri dacă nu pentru desfătarea noastră?” Dar s-a spus adesea că nu ar exista virtute dacă nu ar exista ceva ce trebuie învins. Și astfel Dumnezeu a creat totul pentru lupta dintre aceste două părți [opuse]. 3. Prin urmare, aceste ispite sunt armele celui a cărui unică datorie este să lupte împotriva virtuții și să ascundă dreptatea de oameni. Cu aceste ispite și plăceri el seduce sufletele, căci știe că plăcerea este creatorul morții. 4. Căci, așa cum Dumnezeu cheamă omul la viață doar prin virtute și muncă, tot așa vrăjmașul îl cheamă la moarte prin bucurie și plăcere. Și așa cum calea către adevăratul bine trece prin nenorociri imaginare, tot așa calea către adevăratul rău trece prin binecuvântări imaginare. 5. De aceea, trebuie să ne ferim de acele plăceri, precum mrejele și ambuscadele, ca nu cumva, captivați de dulceața plăcerilor, să cădem sub puterea morții [veșnice] împreună cu trupul, a cărui putere suntem predați doar temporar.

23. 1. Ajung acum la acel tip de plăcere care vine din atingere. Deși acest simț se referă la întregul corp, totuși cred că nu ar trebui să vorbesc despre podoabe și îmbrăcăminte, ci doar despre voluptate, care are nevoie în mod special să fie îmblânzită, deoarece este deosebit de dăunătoare. 2. Când Dumnezeu a conceput cele două sexe, El a intenționat ca acestea să se dorească unul pe celălalt și să găsească plăcere în actul sexual. A înzestrat animalele cu o pasiune arzătoare pentru unirea corpurilor, pentru ca acestea să se poată deda acestor pasiuni și astfel să fie roditoare și să-și înmulțească generațiile. 3. Această voluptate și dorință la om El a făcut-o și mai puternică și mai ascuțită, fie pentru că a vrut ca numărul oamenilor să fie mai mare, fie pentru că l-a dat numai omului virtutea prin care acesta să câștige glorie și laudă abținându-se de la plăceri. 4. Într-adevăr, dușmanul nostru cunoaște puterea acestei pofte, care uneori este chiar numită necesitate și pe care a transformat-o din corect și bun în rău și dăunător. 5. El a dat frâu liber dorințelor inacceptabile, astfel încât oamenii

să tânjească după ceea ce este interzis, în timp ce se pot bucura de ale lor. El pune înaintea ochilor forme ușor de incitat, aprinde focul [pasiunilor] și dă hrană viciilor. 6. Apoi agită toate sentimentele secrete, le excită, inflamă și aprinde acel foc natural, până când îl înșeală pe omul tulburat, prinzându-l în plasa sa. 7. Și pentru ca să nu existe nimeni pe care frica de pedeapsă să-l împiedice de la ceea ce este nedemn, a înființat și bordeluri și a făcut publică rușinea femeilor nefericite, pentru a se amuza cu ocara pe care o îndură femeile. 8. Cu aceste indecențe aruncă sufletele născute pentru sfințenie ca într-o baltă de impuritate, ucide rușinea, se străduiește să corupă castitatea. De asemenea, atrage bărbații către bărbați și a instituit legături rele care sunt contrare atât naturii, cât și instituției lui Dumnezeu. Astfel, îi infectează pe oameni și îi împinge la tot felul de răutate. 9. Poate fi sfânt vreunul dintre cei care fac din sufletele tinere și lipsite de apărare victimele întipăririi și abuzului de dragul poftei lor? 10. Este imposibil să vorbesc în detaliu despre acest lucru din cauza magnitudinii crimei. Nu-i pot numi pe cei cărora le lipsește sexul dat de Dumnezeu [pentru conexiuni] și își bat joc cu nerușinare și răutate de propriul sex, decât impii și ucigași. Acest comportament este considerat natural printre ei și chiar, cum s-ar spune, onorabil. 11. Ce să spun despre cei care se dedau nici măcar poftei, ci mai degrabă nebuniei? Este rușinos să spun, dar ce ar trebui să cred despre cei cărora nu le este rușine să facă acest lucru? Și totuși trebuie spus, din moment ce astfel de lucruri se întâmplă. Vorbesc despre cei a căror poftă josnică și nebunie josnică nu cruță nici măcar viața. 12. Cu ce cuvinte și cu ce indignare pot denunța această impietate? Oroarea crimei a învins facultatea vorbirii! Și acum, când această poftă își face treaba și orânduiește aceste crime, trebuie să ne înarmăm împotriva ei cu cea mai înaltă virtute.

13. Cine nu poate stăpâni aceste patimi, să le țină în limitele căsătoriei legitime, pentru ca, pe de o parte, să obțină ceea ce își dorește și, pe de altă parte, să nu cadă în păcat. 14. Dar ce vor oamenii desfrânați? Desigur, plăcerea urmărește cele mai mari rezultate. Dacă oamenii caută plăcerea de dragul ei, atunci să tindă spre plăcerea dreaptă și legitimă. 15. Dar dacă o necesitate se opune acestui lucru, atunci trebuie folosită în mod special virtutea, pentru ca voluptatea să fie combătută prin abstinența. Și nu numai că nu este permis să atingem soțiile altora, dar Dumnezeu poruncește și să ne abținem de la femeile publice și desfrânate și ne învață că cel care are relații sexuale cu o desfrânată devine un singur trup cu ea. [651] 16. Dar cel care se cufundă în impuritate devine în mod necesar el însuși impur. Și deși trupul se poate curăți repede, sufletul, pângărit de influența unui trup desfrânat, nu se poate curăța de impuritățile care i se agață decât pe o perioadă lungă de timp și prin multe fapte bune. 17. Prin urmare, este necesar ca toată lumea să înțeleagă că actul sexual dintre cele două sexe a fost creat în scopul producerii de urmași și că o astfel de lege a fost stabilită pentru acele plăceri, astfel încât acestea să servească continuării speciei. 18. După cum Dumnezeu ne-a dat ochi, nu pentru a căuta și a obține plăcerea, ci pentru a

vedea ceea ce este necesar vieții, tot așa ne-a dat organele de reproducere numai pentru ca, așa cum învață chiar numele lor, să putem produce urmași. 19. În urma acestei legi divine constă cel mai înalt sacrificiu. Toți cei care se numesc urmași ai [adevăratului] Dumnezeu să fie atât de stăpâni pe sine și statornici încât să se poată guverna singuri. 20. Căci cei care se lasă pradă plăcerilor, care se lasă pradă poftei, își dau sufletul trupului și îl condamnă la moarte, deoarece se lasă pradă trupului asupra căruia moartea stăpânește. 21. Fiecare, așadar, să se antreneze, pe cât poate, în modestie, să cultive sfiala în sine și să-și întoarcă inima și conștiința spre puritatea morală. Să respecte nu numai legile civile, ci și să urmeze legea lui Dumnezeu, care este mai presus de toate legile. 22. Dacă cineva se obișnuiește cu aceste binecuvântări, îi va fi rușine să se îndepărteze de ceea ce este mai rău. Nu va plăcea decât ceea ce este drept și demn de respect, ceea ce este mai plăcut pentru oamenii buni decât ceea ce este nedrept și nedemn pentru oamenii răi.

23. Nu am vorbit încă despre toate îndatoririle castității. Dumnezeu a rânduit-o nu numai pentru viața în afara casei, ci și pentru viața de familie, astfel încât nimeni care are o soție să nu poată dori în plus nici o sclavă, nici o femeie liberă, ci să rămână credincios căsătoriei. 24. Căci dacă în legea civilă o soție este considerată infidelă dacă are relații sexuale cu un alt bărbat, iar un soț, chiar dacă are relații sexuale cu mai multe femei, este eliberat de acuzația de adulter, 25. atunci legea divină unește ambii soți în căsătorie cu drepturi egale, ca și cum i-ar transforma într-un singur trup, astfel încât oricare dintre ei care rupe legătura fizică este considerat adulter. 26. Când Dumnezeu a vrut ca femelele altor animale să respingă masculii după ce au născut urmași, a creat doar femeia pentru a-i permite soțului ei să se apropie de ea, pentru ca, trebuie presupus, pofta soților, dacă soțiile lor i-ar respinge, să nu-i oblige să caute pe altul, drept urmare nu ar dobândi slava castității. 27. Dar o femeie nu ar arăta virtutea castității dacă nu ar vrea să păcătuiască. Căci cine va spune că femelele animalelor mute sunt caste, din moment ce, după ce au născut urmași, îi resping pe masculi? Căci o fac pentru că această relație, dacă o permit, duce în mod necesar la durere și moarte. 28. Prin urmare, nu este nicio glorie în a nu face ceea ce nu poți face. Dar la om, castitatea este glorificată pentru că nu depinde de natură, ci de voința sa.

29. Prin urmare, este necesar să fii credincioasă; ba chiar, soția ar trebui să urmeze exemplul castității soțului ei, pentru ca ea însăși să fie castă. Căci nu este bine să ceri ceea ce tu însăți nu poți observa. Această nesinceritate duce în mod natural la faptul că apar infidelități, căci femeile cu greu pot fi fidele soților care nu le răspund la fel de bine. 30. În cele din urmă, nu există nicio adulteră care să nu-și justifice faptele rele prin faptul că, păcătuind, nu comite un act nedrept, ci răspunde infidelității soțului ei cu infidelitate. Quintilian a exprimat bine acest lucru. El spune că un bărbat care nu se abține de la soția altuia nu este un

tutore al propriei sale soții, căci acestea sunt prin natura lor legate. 31. Căci un soț care este ocupat să seducă soțiile altora nu poate dedica timp propriei soții, iar soția, dacă se află într-o astfel de căsătorie, va crede, încurajată de exemplul soțului ei, că fie îl imită, fie se răzbună. 32. Prin urmare, trebuie să ne păzim ca nu cumva să dăm naștere la vicii prin necumpătarea noastră, ci este necesar ca soții să fie atașați unul de celălalt și să poarte o povară egală. Trebuie să ne vedem pe noi înșine în cealaltă persoană. Căci esența dreptății constă de obicei în a nu face altuia nimic ce tu însuți nu vrei să suferi de la altul. [652] 33. Aceasta este ceea ce prescrie și Dumnezeu cu privire la abstinența. Și totuși, ca nimeni să creadă că poate restrânge preceptele divine, se adaugă în aceasta (pentru a înlătura orice interpretare greșită și posibilitatea de înșelăciune) că este adulter cel care ia o soție părăsită de soțul ei și cel care părăsește o soție, cu excepția cazului în care aceasta adulterează, pentru a lua alta. [653] Căci Dumnezeu nu a vrut ca comuniunea [conjugală] să fie ruptă și distrusă. 34. Mai mult, nu numai că este interzis să comiți adulter, ci chiar să te gândești la el, astfel încât nimeni să nu se uite la soția altuia și să o dorească în sufletul său. [654] Căci mintea însăși devine adulteră dacă își creează o imagine a plăcerii. 35. Cu siguranță, mintea care păcătuiește, care își imaginează rezultatul poftei nemărginite, conține în sine crima și orice păcat. 36. Căci chiar dacă trupul nu este întinat în niciun fel, tot nu va exista loc pentru inocență dacă sufletul este păcătos, iar castitatea nu poate fi considerată neatinsă dacă conștiința este dezonorată de pofta poftită.

37. Totuși, nimeni să nu creadă că este greu să ții pofta sub control și să o limitezi, atunci când aceasta se dezlănțuie și izbucnește, în limitele castității și purității. Întrucât oamenilor li se poruncește să învingă pofta, mulți păstrează o puritate bună și fără prihană a trupului și mulți sunt cei care, plini de fericire, se bucură de acest fel de viață cerească. 38. Dumnezeu însă a prescris acest comportament, nu obligându-l, căci este necesar ca oamenii să se nască, ci ca și cum ar permite [această formă de viață, adică virginitatea]. Căci El știe ce mare barieră ridică [adică virginitatea] acelor patimi. „Dacă cineva”, a spus El, „vrea să îndeplinească această ispravă, va găsi o răsplată excepțională și incomparabilă.” [655] 39. Acest fel de abținere este, ca să spunem așa, coroana și vârful tuturor virtuților. Dacă cineva vrea să-l urce, un astfel de sclav va fi privit de Domnul și un astfel de ucenic va fi acceptat de Învățător. El va obține victoria asupra pământului și va deveni ca Dumnezeu care arată virtutea lui Dumnezeu. 40. Deși acest lucru pare dificil, vorbim totuși despre acei oameni pentru care, după ce tot ce este pământesc a fost călcat în picioare [de ei], drumul spre rai este pregătit. Căci, întrucât virtutea constă în cunoașterea lui Dumnezeu, totul este dificil până când Îl cunoști, iar totul este ușor când Îl cunoști. Noi, întrucât tindem spre cel mai înalt bine, trebuie să depășim toate greutățile.

24.1 Și totuși, nimeni să nu-și piardă puterea sau să cadă în disperare dacă, învins de poftă, învins de senzualitate, condus la păcat prin eroare sau prin

constrângere [a unei forțe externe], cade pe calea nedreptății. Căci se poate întoarce din nou [pe calea cea dreaptă] și poate fi eliberat [de vicii], dacă se pocăiește de faptele sale și, întorcându-se la lucruri mai bune, face destul pentru Dumnezeu. 2. Că acest lucru se poate întâmpla, nici măcar nu a presupus Cicero, ale cărui cuvinte în a treia carte *a Academicianului* sunt acestea: „Dacă ar fi posibil ca cei care, după ce au rătăcit, duc o viață destrăbălată, să se întoarcă, pocăindu-se de păcatele lor, pe calea cea dreaptă, aceasta ar fi o îndreptare foarte ușoară a frivolității.” [656] 3. Desigur că este posibil. Căci dacă socotim, văzând pocăința copiilor noștri, că s-au îndreptat singuri, și îi primim din nou, îi îmbrățișăm și îi încălzim, respinși și îndepărtați de noi înșine, atunci de ce nu am spera la îngăduința adevăratului Tată? 4. Așadar, . Domnul și Părintele cel preamilostiv a prezis că va ierta păcatele celor pocăiți și va încredința uitării toate nedreptățile celui care va deveni din nou drept. 5. Căci, așa cum puritatea faptelor sale anterioare nu va ajuta omul care trăiește rău, întrucât desfrâul săvârșit [astăzi] distruge faptele drepte [de ieri], tot așa păcatele vechi nu sunt cumplite pentru omul care s-a îndreptat, deoarece dreptatea pe care o săvârșește va spăla rușinea vieții sale anterioare. 6. Căci cel care regretă ceea ce a făcut a devenit conștient de păcatul său anterior și de aceea grecii numesc acest lucru pexavotav, care este mai bine și mai expresiv decât putem exprima noi în latină: resipiscentia. Într-adevăr, cel care s-a rușinat de păcatul său, care s-a condamnat pe sine pentru nebunia sa și și-a îndreptat sufletul spre o viață mai bună, s-a pocăit și, ca din nebunie, și-a revenit la conștiință. După aceasta, trebuie să fim deosebit de atenți să nu cădem din nou în aceleași mreje.

7. În cele din urmă, chiar și animalele mute, dacă au căzut într-o capcană, reușesc cumva să scape, atunci devin *mai* precaute și se feresc constant de locurile unde simt pericolul sau o ambuscadă. 8. Așadar, pocăința îl face pe om circumspect și atent în ceea ce privește păcatul în care s-a aruncat din greșeală. 9. Căci nimeni nu poate fi atât de înțelept și atât de atent încât să nu greșească niciodată. Și de aceea Dumnezeu, care cunoaște slăbiciunea noastră, în mila Sa a deschis omului porțile mântuirii, pentru ca medicamentul pocăinței să vină în ajutorul acelei necesități la care este supusă stricăciunea noastră. Așadar, oricine a rătăcit să se întoarcă și, cât mai repede posibil, să se întoarcă și să se reformeze.

10. Dar să te întorci și să străpungi lumina cerească -

Asta e partea cea mai grea! [657]

Într-adevăr, dacă cineva a gustat plăceri presupus plăcute, atunci este greu de smuls de ele. Este mai ușor să urmeze calea cea dreaptă pentru cineva care nu a atins plăcerea lor. Așadar, să se smulgă oamenii din greaua robie: li se va ierta orice păcat dacă își îndreaptă greșeala cu o viață mai bună.

11. Să nu creadă nimeni că nu trebuie să se pocăiască dacă nu există niciun martor la ofensă. El știe totul, în fața privirii căruia ne petrecem viața. Și dacă putem ascunde ceva de toți oamenii, nu putem ascunde nimic de Dumnezeu, de care nu poate exista niciun secret sau mister. 12. Seneca își încheie *Îndemnurile* cu o afirmație surprinzătoare: „Nu știu ce fel de Zeitate puternică, mai mare decât își poate imagina cineva, de dragul căreia trăim. Ne facem faptele pentru a-I fi plăcut. Și nu are rost să ne ascundem planurile, căci suntem deschiși înaintea lui Dumnezeu.” 13. Ce poate spune un om care Îl cunoaște pe Dumnezeu mai adevărat decât ceea ce a fost spus de cineva care nu cunoștea adevărata religie?

Căci el a exprimat puterea lui Dumnezeu, spunând că El este mai mare decât poate cuprinde mintea omenească și a atins însăși sursa adevărului, simțind că viața oamenilor nu este lipsită de sens, așa cum doreau epicurienii, ci că toate acțiunile sunt săvârșite de oameni de dragul Dumnezeului [Cel Preaînalt], dacă într-adevăr trăiesc cu dreptate și evlavie. 14. Ar fi putut deveni un adevărat închinător al lui Dumnezeu dacă cineva i-ar fi revelat [adevărul] și dacă, desigur, l-ar fi disprețuit pe Zenon și pe învățătorul său Sotion [658] și ar fi întâlnit din întâmplare un mentor în adevărata înțelepciune. 15. „Facem lucruri pentru a-I fi plăcut.” Un discurs cu adevărat ceresc, dacă nu ar fi fost precedat de o mărturisire a ignoranței [a adevăratului Dumnezeu]. „Nu are rost să ne ascundem planurile, căci suntem deschiși înaintea lui Dumnezeu.” Prin urmare, nu ar trebui să existe loc pentru înșelăciune sau ipocrizie, căci, deși zidurile protejează de privirea oamenilor, nu există bariere trupești pentru privirea lui Dumnezeu, deoarece El vede prin fiecare om. 16. Același Seneca spune la începutul acestei lucrări: „Ceea ce faci, ce plănuiești, ce ascunzi - păzitorul tău [ceresc] veghează asupra ta. Uneori te salvează de rătăcire, alteori - de moarte, alteori - de boală. El este mereu cu tine, căci nu poți lipsi de el. 17. De ce iei locul secret de la lege și de la judecător? Gândește-te, nebunule, de ce construiești un zid ca să te ascunzi de orice privire? Ce contează pentru tine dacă ai un martor al acțiunilor tale, dacă ai conștiință?”

18. Nu mai puțin minunat a vorbit Tullius despre conștiință și Dumnezeu: „Să-și amintească că îl are pe Dumnezeu ca martor, adică, după cum cred, propria sa rațiune, mai divină decât care Dumnezeu Însuși nu i-a dat omului nimic.” [659] 19. De asemenea, când vorbea despre un om drept și bun, spunea că un astfel de om nu ar îndrăzni nu numai să facă, ci nici măcar să gândească la ceva ce nu se poate spune deschis. [660] 20. Așadar, să ne curățim conștiința, care este ochii pătrunzători ai lui Dumnezeu și, precum spunea același Cicero, să trăim mereu privind înapoi la faptele noastre. [661] Să credem că faptele noastre nu vor fi judecate de oameni într-un anumit teatru, cum spunea Cicero, universal, [662] ci de Cel Care este judecător și martor, de la Care, atunci când cere socoteală pentru viața petrecută, va fi imposibil să ne ascundem faptele.

21. Prin urmare, trebuie fie să fugi de conștiință, fie să-ți dezgolești sufletul de bunăvoie și, deschizând rănile, să îndepărtezi stricăciunea. Nimeni altcineva nu poate vindeca aceste răni decât Dumnezeu, care a redat șchiopilor mersul, orbilor vederea, care a curățat trupurile de ulcere și a înviat morții. 22. El va stinge focul lăcomiei, va dezrădăcina vlăstarele poftei, va înmuia gelozia și va îmblânzi mânia, va reda sănătatea adevărată și durabilă. 23. Toată lumea ar trebui să se străduiască pentru această vindecare, deoarece sufletul este expus unui pericol mult mai mare decât trupul și trebuie îngrijit cât mai curând posibil, cât timp bolile sunt încă ascunse [de ochi]. 24. Căci dacă un om are vederea ageră, dacă mădularele sale sunt sănătoase și se află în cea mai puternică sănătate a trupului, tot nu voi numi acel om sănătos dacă este copleșit de mânie, umflat de mândrie, rob al lăcomiei și inflamat de poftă. 25. Dar îl voi considera mai degrabă sănătos pe cel care nu este gelos pe succesul altuia, care nu admiră bogățiile, care privește cu evlavie soția altuia, care nu poftește nimic, nu poftește nimic din ceea ce aparține altuia, nu invidiază pe nimeni, care nu simte aversiune față de nimeni. Un astfel de om [cu adevărat] este smerit, milostiv, bun la suflet, blând, omenesc, iar în sufletul său domnește pacea veșnică. Un astfel de om este sănătos, drept și perfect. 26. Oricine, așadar, urmează toate aceste precepte cerești, este un adevărat închinător al [adevăratului] Dumnezeu, căruia jertfele sunt blândețea sufletului, o viață nevinovată și săvârșirea de fapte bune. 27. Cel care excelează în toate aceste lucruri, jertfește ori de câte ori face ceva bun și pios. Căci Dumnezeu nu cere ca jertfă un animal mut, nici moartea sau sângele lui, ci un om și viața lui. 28. Pentru această jertfă, nu sunt necesare nici ramurile sacre de măslin, nici purificatoarele, nici altarul acoperit cu iarbă, care sunt complet lipsite de sens, ci ceea ce este purtat adânc în inimă. 29. Așadar, pe altarul lui Dumnezeu, care este cu adevărat mare și care, întrucât este conținut în inima omului, nu poate fi pângărit de sânge, trebuie oferite dreptatea, îngăduința, fidelitatea, inocența, castitatea și continenta. Acesta este cel mai credincios rit, aceasta este acea lege glorioasă și minunată, cum spunea Cicero, a lui Dumnezeu, care cere neîncetat acțiuni drepte și onorabile și interzice pe cele rele și rușinoase. [663] Un om care este ascultător de această lege preasfântă și preacredincioasă trăiește în mod necesar drept și drept. 30. Am examinat, desigur, doar câteva capitole din această lege, căci am promis că voi spune doar ce constituie culmea virtuții și dreptății. 31. Dacă cineva vrea să cunoască toate celelalte capitole, să își ia cunoștințele chiar din sursa din care curge pentru noi chiar și șuvoiul adevărului.

25. 1. Acum vom vorbi puțin despre sacrificiul în sine. „Fildeșul”, spune Platon, „este un dar nedemn de Dumnezeu. Și ce este vrednic? Cu siguranță, materiale scumpe, colorate.” [664] Deloc. Orice dar este nedemn de Dumnezeu dacă poate fi stricat sau furat. 2. Dar dacă Platon vede că nimic nu ar trebui dat Dumnezeului viu care este mort, de ce nu vede că un dar material nu ar trebui dat unui Dumnezeu netrupesc? 3. Seneca a spus-o mult mai bine și mai corect:

„Vrei oare să crezi că marele Dumnezeu, blând și insuflător de pace prin măreția sa, binevoitor și mereu prezent, ar trebui onorat cu măcel și mult sânge (căci ce plăcere este în a ucide pe cei nevinovați?), și nu cu o inimă curată și intenții bune și onorabile? «Să nu construiască temple din pietre uriașe, ci să-L venereze în inima sa».” 4. Așadar, dacă cineva crede că hainele, pietrele prețioase și alte lucruri care sunt prețuite [de oameni] sunt demne de Dumnezeu, cu siguranță nu-L cunoaște pe Dumnezeu. El crede că Dumnezeu este mulțumit de acele lucruri pentru a căror dispreț chiar și omul este pe bună dreptate glorificat.

5. Ce este așadar fără prihană, ce este vrednic de Dumnezeu, dacă nu ceea ce El Însuși a cerut în legea Sa divină? Două lucruri trebuie aduse lui Dumnezeu, un dar și o jertfă, un dar veșnic, o jertfă pentru o *vreme. 6. Dar* cei care nu cunosc semnificația divinității consideră darurile lucruri făcute din aur și argint, și purpură și pânză de mătase, iar jertfele animale sacrificate și lucruri arse pe altare. 7. Dar Dumnezeu nu folosește nici unul, nici altul, deoarece El este nestricăcios, iar toate aceste lucruri sunt stricăcioase. Prin urmare, trebuie adusă lui Dumnezeu o jertfă nestricăcioasă, de care El s-ar folosi. Darul este neprihana sufletului, jertfa sunt laudele și imnurile. Căci dacă Dumnezeu este invizibil, atunci El trebuie venerat prin invizibil. Nicio altă religie nu este adevărată decât cea care constă în virtute și dreptate. 8. Cum folosește Dumnezeu dreptatea omului nu este greu de înțeles. Căci dacă un om este drept, după ce a atins nemurirea, Îi va sluji lui Dumnezeu pentru totdeauna. 9. Atât filozofii antici, cât și Cicero bănuiau că oamenii se nasc pentru dreptate. Discutând despre legi, el spunea: „Totuși, dintre toate opiniile învățaților despre om, nu există una mai bună decât cea conform căreia ne naștem pentru dreptate.” [665] Singurul lucru pe care ar trebui să-l dăm și să-l oferim lui Dumnezeu este acela pentru care noi înșine am fost creați de El.

10. Că acest dublu fel de jertfă este adevărat este mărturisit de Hermes Trismegistus, care este de acord cu noi în cuvânt și în fapt, sau mai degrabă cu profeții pe care îi urmăm. El a spus aceasta despre dreptate: „Roagă-te și închină-te Cuvântului, fiule. Închinarea la Dumnezeu constă numai în aceasta, să nu fii rău.” 11. De asemenea, în *Cuvântul Perfect,* când l-a ascultat pe Asclepius, care îl întreba despre fiul său dacă îi plăcea tatălui său ca tămâia și alte dulciuri să fie folosite în jertfa adusă lui Dumnezeu, a exclamat: „Urează-i bine, bine, o, Asclepius. Căci este o mare rușine să gândești astfel de lucruri despre acel singur bine. Acestea și lucruri similare sunt nevrednice de Dumnezeu. El este plin de toate și nu are nevoie de nimic. Dar trebuie să ne rugăm Lui, mulțumind, căci jertfa adusă Lui este doar glorificare.” 12. Și acest lucru este adevărat. Se cuvine lui Dumnezeu să ofere jertfă prin cuvânt, deoarece Dumnezeu este Cuvântul, așa cum El Însuși recunoaște. [666] Prin urmare, cel mai înalt rit în închinarea la Dumnezeu este lauda Lui deschisă, venind de pe buzele unui om drept. Laudă care, însă, pentru ca Dumnezeu să o accepte, trebuie să fie însoțită

de smerenie, frică și respect, ca nu cumva cineva, simțindu-se încrezător în onestitatea și castitatea Sa, să cadă din greșeală în păcatul aroganței și al trufiei și să priveze astfel virtutea de greutatea sa.

13. Dar pentru a fi plăcut lui Dumnezeu și a nu avea nici măcar o pată de rușine, trebuie să invoci neîncetat mila lui Dumnezeu și să nu ceri nimic altceva decât iertarea păcatelor tale, chiar dacă acestea [aparent] nu există. 14. Cât despre alte cereri, nu este nevoie de cuvinte către Dumnezeu, Care știe ce vrem. Dacă se întâmplă ceva bun, atunci trebuie să-I mulțumim lui Dumnezeu, dacă se întâmplă ceva rău, atunci trebuie să cerem iertare și să recunoaștem că s-a întâmplat din cauza păcatelor noastre. Și cu toate acestea, chiar și în tristețe trebuie să-I mulțumim lui Dumnezeu și în bucurie trebuie să cerem iertare, pentru ca El să fie cu noi pentru totdeauna, constant și neschimbat. Aceasta trebuie făcută nu numai în templu, ci și acasă și chiar în camerele tale. 15. În cele din urmă, trebuie să-L avem mereu pe Dumnezeu în inimă, căci omul însuși este templul lui Dumnezeu. 16. Căci dacă Dumnezeu, Tatăl și Domnul, este slujit cu atâta râvnă, cu atâta supunere și cu atâta respect, dreptatea va fi absolută și desăvârșită. Oricine demonstrează aceasta, așa cum am mărturisit anterior, [667] este supus lui Dumnezeu, și-a îndeplinit datoria și este [cu adevărat] ascultător de religia [adevărată].

Cartea a VII-a. DESPRE VIAȚA FERICITĂ

1.1 Ei bine, temeliile sunt puse, așa cum spunea celebrul orator. [668] Dar nu numai că am pus temelii care vor fi puternice și suficiente pentru finalizarea lucrării, ci și, cu blocuri mari și puternice, am dus întreaga clădire aproape până la acoperiș. 2. Rămâne, ceea ce este mult mai ușor, să o acoperim cu un acoperiș și să o împodobim, fără de care, desigur, toate eforturile anterioare vor fi inutile și superflue. 3. Căci de ce au fost demontate religiile false și descoperită cea adevărată? De ce a fost expusă inutilitatea înțelepciunii false și descoperită cea adevărată? De ce, zic eu, a fost apărată dreptatea cerească? De ce a fost acceptată cu mare dificultate închinarea Dumnezeului [Suprem] - în care constă cea mai înaltă virtute - dacă nu o urmează răsplata divină a fericirii veșnice? 4. Trebuie să vorbim despre aceasta pe larg în această carte, ca nu cumva tot ce a fost scris înainte să pară scris în zadar și fără rod, [așa cum ar putea părea], dacă lăsăm obscur motivul pentru care facem tot ce s-a spus mai sus; și ca nimeni să nu considere brusc că astfel de eforturi în virtute au fost depuse în zadar, [așa cum ar putea părea] celui care nu are nicio speranță de o răsplată cerească pentru aceste osteneli, pe care Dumnezeu a stabilit-o pentru cel care va neglija aceste dulci binecuvântări pământești de dragul unei singure și pure virtuți. 5. Am făcut destul în partea precedentă, bazându-ne pe mărturiile Dumnezeieștilor Scripturi și, în același timp, pe argumente vrednice de încredere, astfel încât devine la fel de clar că viitorul trebuie preferat prezentului,

divinul pământului, veșnicul trecătorului; căci răsplata viciilor este temporară, dar cea a virtuților este veșnică.

6. Voi explica, așadar, natura lumii [rationem mundi], astfel încât să se poată înțelege cu ușurință când și cum a fost creată de Dumnezeu, lucru pe care Platon, care a discutat despre originea lumii, nu l-a putut nici cunoaște, nici explica. Întrucât nu cunoștea secretul ceresc, care era cunoscut doar profeților și lui Dumnezeu, care ne-a învățat, a spus că lumea a fost creată pentru veșnicie. Acest lucru nu este deloc adevărat, căci tot ceea ce este un corp solid și durabil, așa cum a avut odată un început, trebuie să aibă în mod necesar un sfârșit. 7. Cât despre Aristotel, întrucât nu a înțeles cum atâtea lucruri au putut dispărea și întrucât a vrut să evite chiar această întrebare, a spus că lumea a existat dintotdeauna și va exista întotdeauna. 8. El nu înțelege nimic, căci tot ceea ce există a avut în mod necesar odată un început și nimic nu poate exista deloc care să nu aibă un început. Căci dacă vedem că pământul, apa și focul sunt distruse, epuizate și sting - și ele sunt, la urma urmei, primele elemente ale lumii - atunci, în mod firesc, ceea ce este muritor este și el muritor. 9. Prin urmare, tot ceea ce s-a născut trebuie să piară. Și tot ceea ce văd ochii, tot ceea ce este corporal, așa cum spunea Platon, este în mod necesar supus corupției. [669] 10. Prin urmare, numai Epicur, urmându-l pe Democrit, a fost găsit a fi adevărat în această privință atunci când a spus că totul s-a născut odată și va pieri într-o zi. Și totuși, nu a putut dezvălui din ce motive și în ce moment va fi distrusă întreaga această creație.

11. Întrucât Dumnezeu ne-a revelat acest lucru și întrucât nu îl înțelegem prin conjectură, ci prin tradiție cerească, îl vom demonstra cu tot zelul, pentru ca în sfârșit să le devină clar celor care se străduiesc să ajungă la adevăr că filosofii nici nu l-au văzut, nici nu l-au descoperit. Cu toate acestea, l-au simțit la fel de ușor cum nu au putut înțelege de unde se revărsa asupra lor această dulce, atât de încântătoare mireasmă a adevărului. 12. Între timp, consider necesar să le reamintesc celor care au început să citească că această doctrină a noastră pe care o împărtășim fie nu este cunoscută deloc de mințile perverse și bolnave - căci gândirea lor este amorțită de pasiunile pământești, care împovărează toate simțurile și le fac slabe - fie, chiar dacă o cunosc, o disprețuiesc și nu o recunosc ca fiind adevărată, căci sunt duși de pasiuni și contribuie în mod conștient la viciile lor, de ale căror farmece sunt orbiți și abandonează calea adevărului, ale cărui poveri le sunt urâte. 13. Într-adevăr, întrucât sunt cuprinsi de lăcomie și de o sete nesățioasă de bogății, întrucât nu pot, după ce au vândut și au dat tot ce le este atât de drag, să-și petreacă viața în slujba modestă [a adevărului], fără îndoială preferă să considere ca fiind falsă acea învățătură care îi obligă să renunțe la propria lor poftă. 14. La fel și cei care sunt încântați de pasiuni și, cum spune poetul, *cad în violență și căldură,* [670]Ei spun că nu putem avea încredere în noi, deoarece urechile lor sunt rănite de preceptele abstinenței, care

îi feresc de plăcerile prin care și-au condamnat sufletele [la moarte] împreună cu trupurile lor. 15. Cei care sunt mișcați de vanitate sau inflamați de patima pentru putere, își îndreaptă toate eforturile spre obținerea onorurilor. Și chiar dacă am purta Soarele însuși pe mâini, nu ar crede acea învățătură care le poruncește să trăiască cu umilință, disprețuind puterea și onorurile; atât de umili încât ar putea accepta nedreptatea și nu ar dori să se răzbune după ce au acceptat-o. 16. Aceia sunt cu adevărat oameni care nu latră, închizând ochii, la adevăr. Dar oamenii sănătoși, adică cei care nu sunt atât de cufundați în vicii încât să fie vindecați [spiritual], vor crede această învățătură și o vor accepta cu bucurie, și tot ceea ce am spus li se va părea clar, pur, fără prihană și, ceea ce este mai ales necesar, adevărat și irefutabil. 17. Nimeni nu promovează virtutea decât cei care o pot urma și nu este ușor pentru toți să o urmeze. Cei care sunt împovărați de nevoi și sărăcie o pot urma și îi pot face [prin urmare] înclinați spre virtute. 18. Dar dacă virtutea constă în răbdare în nenorociri, atunci virtutea nu poate fi acceptată de cei care sunt constant în prosperitate, căci nu au experimentat nenorociri și nu le pot suporta, trăind în prosperitate, care numai lor le era cunoscută. 19. De aceea se întâmplă că săracii, care sunt liberi, cred mai ușor în Dumnezeu decât bogații, care sunt ferm legați de multe legături. Căci, legați și înlănțuiți, ei slujesc poruncilor interesului personal care îi domnește, care i-a încâlcit în lanțuri puternice și nu pot privi spre cer, căci inimile lor sunt întoarse spre pământ și scufundate în mocirlă. 20. Calea virtuții nu-i tolerează pe cei care poartă o mare povară. Este o cale foarte îngustă prin care dreptatea îl conduce pe om la rai și ea poate sprijini doar pe cei săraci și nevoiași. 21. Aceiași oameni bogați, împovărați cu mari și numeroase bogății, merg pe drumul morții, deoarece calea distrugerii este largă. 22. Tot ce prescrie Dumnezeu cu privire la dreptate este neplăcut și otrăvitor pentru ei, la fel și ceea ce noi, conform îndrumării lui Dumnezeu, spunem despre virtute și adevăr. Dacă îndrăznesc să se opună acestor precepte, inevitabil se vor dovedi a fi dușmani ai virtuții și dreptății.

23. Acum ajung la ceea ce a mai rămas, pentru a încheia lucrarea. Ne rămâne să vorbim despre judecata lui Dumnezeu, care se va îndeplini atunci când Domnul nostru se va întoarce pe pământ pentru a da fiecăruia răsplata sau pedeapsa cuvenită. 24. Și așa cum în a patra carte am vorbit despre prima Sa venire [671], tot așa și în aceasta vom relata despre a doua venire, pe care chiar și evreii o recunosc și în care au încredere, deși în zadar, întrucât El se va întoarce cu siguranță pentru a-i mângâia pe cei pentru care a venit mai înainte să-i adune. 25. Dar cei care au comis în mod necinstit violență împotriva celui umilit [Dumnezeu] îl vor vedea pe Biruitor plin de putere și vor suferi după judecata lui Dumnezeu pentru tot ceea ce ei înșiși au citit și nu au înțeles. Desigur, cei care sunt pătați de păcate și care s-au pătat și ei înșiși cu sânge sfânt vor fi condamnați la chinuri veșnice de către Dumnezeu, împotriva căruia

au comis violență nelegiuită. 26. Totuși, vom avea un motiv special pentru a-i condamna de eroare și crimă.

2. 1. Acum ne vom adresa cu instrucțiuni adversarilor adevărului. Prin decretul suprem al lui Dumnezeu s-a decretat ca această epocă necredincioasă să ajungă la un sfârșit în timp. Și când tot răul va dispărea imediat și când sufletele oamenilor pioși se vor întoarce la o viață binecuvântată, atunci sub puterea lui Dumnezeu Însuși va înflori o epocă senină, calmă, pașnică și, așa cum o numesc poeții, o „epocă de aur”.

2. Principalul motiv pentru toate erorile filozofilor este că planul lumii, care conține toată înțelepciunea, nu a fost descoperit de ei.

3. Căci nu poate fi descoperită prin propria minte și reflecție personală, ci filozofii au vrut să o înțeleagă fără ajutorul unui învățător [ceresc]. Și astfel au ajuns la diverse judecăți, care adesea se contraziceau între ele, din care nu exista nicio ieșire și [constant] se blocau în aceeași [aceeași] mocirlă, cum spune comedianul, [672] adică în presupunerile lor, fără a da un răspuns cu privire la în ce constă planul lumii. Deși presupuneau ceea ce era adevărat, nu puteau nici confirma, nici verifica fără cunoașterea adevărului și a lucrurilor cerești. Esența lumii, așa cum am spus adesea, nu poate fi revelată omului decât prin instrucțiunile lui Dumnezeu. 4. Căci dacă omul ar putea înțelege creația divină, ar putea și să facă [astfel de lucruri]. Căci a înțelege înseamnă a urma, cum ar fi, pașii. Dar omul nu poate face ceea ce face Dumnezeu, deoarece este îmbrăcat într-un trup muritor; Prin urmare, nu poate înțelege ceea ce face Dumnezeu. Dacă acest lucru este posibil, oricine poate înțelege cu ușurință din infinitatea lucrurilor și a creațiilor divine. 5. Căci dacă ai vrea să cuprinzi întreaga lume cu tot ce este în ea, ai înțelege cu siguranță cât de mult creația lui Dumnezeu întrece lucrările omului. Acum, în măsura în care creațiile lui Dumnezeu și ale omului diferă, tot așa diferă înțelepciunea umană și cea divină. 6. Dar, întrucât Dumnezeu este incoruptibil și nemuritor și, prin urmare, perfect pentru că este veșnic, înțelepciunea Lui, la fel ca El însuși, este perfectă și nimic nu o poate clătina, căci Dumnezeu Însuși nu este supus la nimic. 7. Dar, întrucât omul este supus pasiunilor, și înțelepciunea lui este supusă erorii și, așa cum multe lucruri împovărează viața unui om, astfel încât aceasta nu poate fi veșnică, tot așa, în mod necesar, multe lucruri îi împovărează înțelepciunea, astfel încât aceasta nu poate fi perfectă pentru deplina înțelegere a adevărului. 8. Prin urmare, nu există înțelepciune omenească acolo unde încearcă să înțeleagă și să cunoască adevărul prin ea însăși, căci mintea omenească, legată de un corp slab și închisă [ca să zicem] într-o închisoare, nu este capabilă nici să caute liber, nici să vadă clar adevărul, a cărui cunoaștere aparține lui Dumnezeu. Căci numai Dumnezeu își cunoaște lucrările. 9. Însă omul o poate înțelege nu gândind sau disputând, ci numai auzind-o și învățând-o de la Dumnezeu, care singur o poate cunoaște și

învăța. 10. Din acest motiv, Marcus Tullius, citând din Platon zicala lui Socrate, care spunea că i- *a venit* vremea să plece din viață, [mărturisește că Socrate, adresându-se] acelor oameni în fața cărora și-a ținut ultimul discurs la proces, a spus că numai zeii nemuritori știu dacă este mai bine să trăiești sau să mori, iar nimeni dintre oameni nu știe acest lucru. [673] 11. Acesta este motivul pentru care toate școlile filozofice sunt în mod necesar departe de adevăr, căci cei care le-au fondat au fost oameni și, prin urmare, aceste școli nu pot avea o temelie solidă care să se bazeze pe vreo dovadă a spuselor divine.

3.1 Întrucât vorbim despre erorile filozofilor, stoicii împart natura în două părți: una care creează, cealaltă care slujește la crearea sensibilului. În prima se află puterea Providenței, în a doua materia, iar una este imposibilă fără cealaltă. 2. Cum poate același lucru să fie atât ceea ce creează, cât și ceea ce este creat? Dacă cineva spune că olarul este același lucru cu lutul sau că lutul este același lucru cu olarul, nu va părea el un nebun pur? 3. Dar acești stoici leagă două esențe [res] opuse, Dumnezeu și lumea, meșterii și creația, cu un singur nume de natură și spun că una nu poate face nimic fără cealaltă, ca și cum natura ar fi Dumnezeu amestecat cu lumea. Căci uneori o amestecă astfel încât Dumnezeu însuși li se pare a fi mintea lumii, iar lumea a fi trupul lui Dumnezeu, ca și cum ar fi început să existe în același timp, lumea și Dumnezeu, și nu Dumnezeu creând lumea. 4. Ei înșiși recunosc acest lucru în altă parte, când declară *că* lumea a fost creată de dragul oamenilor și că Dumnezeu, dacă ar vrea, s-ar putea lipsi de lume, căci Dumnezeu este Mintea divină și eternă, independentă și liberă de trup. [674] Întrucât nu puteau cunoaște puterea și tăria Lui, L-au confundat cu lumea, adică cu creația Sa. 5. De aceea, Virgil spune:

...și spiritul, răspândit prin membre, mișcă întreaga lume, pătrunzând în trupul său. [675]

6. Unde se află atunci, cum se spune, același lucru aici, care a fost creat și este guvernat de Providență? Căci dacă Dumnezeu a creat lumea, atunci El a existat fără lume. Dacă Dumnezeu guvernează lumea, nu este așa cum mintea guvernează corpul, ci așa cum un stăpân guvernează o casă, așa cum un cârmaci guvernează o corabie, așa cum un trăsură guvernează un car, care totuși nu se amestecă cu ceea ce guvernează. 7. Căci dacă tot ceea ce vedem sunt părți ale lui Dumnezeu, atunci Dumnezeu este arătat de stoici ca fiind insensibil, căci membrele sunt lipsite de senzație și muritor, căci vedem că membrele sunt muritoare. 8. Aș putea enumera de câte ori pământul a fost sfâșiat de convulsii bruște, formând prăpastii, de câte ori orașele și insulele au dispărut în adâncuri sub valurile rostogolite, de câte ori câmpurile fertile au fost acoperite de mlaștini, de câte ori râurile și lacurile au secat, de câte ori munții s-au prăbușit și au fost nivelați cu câmpii, de câte ori incendiile ascunse și interne au distrus numeroase regiuni și poalele pământului. 9. Nu numai că Dumnezeu

nu-Și cruță mădularele, dar omului i s-a dat acces la trupul lui Dumnezeu: ei construiesc mările, dărâmă munți [676] și sapă măruntaiele pământului pentru a obține bogății. Și ce pot spune despre faptul că nimeni nu poate nici măcar să are fără a chinui trupul divin, ca să nu devină un criminal și un sacrileg care torturează mădularele lui Dumnezeu? 10. Oare Dumnezeu chiar îngăduie ca trupul Său să fie chinuit, îl schilodează El Însuși și permite oamenilor să-l chinuie? Sau acea minte divină, care este amestecată cu lumea și cu toate părțile lumii, a părăsit suprafața pământului și s-a cufundat în adâncuri, pentru a nu simți durerea chinului constant? 11. Dacă acest lucru este o prostie și o nepotrivire, atunci acei filozofi sunt la fel de lipsiți de rațiune ca și acei mădulare ale lumii, căci nu știau că Duhul lui Dumnezeu, deși răspândit peste tot și conținut în toate, este totuși unit cu elementele materiale și coruptibile într-un mod diferit de Dumnezeu Însuși, care este indivizibil.

12. Prin urmare, ceea ce a afirmat Platon este mai adevărat: lumea a fost creată de Dumnezeu și este guvernată de Providența Sa. Prin urmare, le revine lui Platon și celor care au aceeași opinie să explice și să dezvăluie care a fost motivul și sensul acestei creații, de ce și în ce scop a fost realizată. 13. Acei stoici spun că lumea a fost creată de dragul oamenilor. Sunt de acord. Dar Epicur nu știa de ce și cine i-a creat pe oameni. Căci Lucrețiu, când a afirmat că lumea nu a fost creată de zei, a spus următoarele:

Să te gândești că zeii au binevoit să creeze pentru oameni natura minunată a lumii… [677]

(și adăugat în continuare)

Este doar o nebunie. Ce folos ar putea obține cei nemuritori binecuvântați din toată recunoștința noastră, dacă ar întreprinde ceva de dragul nostru? [678]

Adevărat. 14. Căci filosofii nu au găsit niciun motiv pentru care rasa umană a fost creată și organizată de Dumnezeu. Este datoria noastră să arătăm misterul lumii și al omului, căci cei care nu au fost la curent cu el nu au putut nici atinge, nici vedea sanctuarul adevărului. 15. Și așa am spus puțin mai devreme [679] că, deși filosofii au presupus ceea ce era adevărat, și anume că lumea a fost creată și creată de dragul omului, totuși, din moment ce planul lumii le era necunoscut, nu au putut justifica ceea ce au presupus. 16. În cele din urmă, Platon, pentru a nu reprezenta creația lui Dumnezeu ca fiind slabă și coruptibilă, a spus că lumea va exista pentru totdeauna. Dacă lumea a fost creată de dragul oamenilor și a fost creată în așa fel încât să existe pentru totdeauna, de ce nu sunt oamenii înșiși, pentru care a fost creată, veșnici? Dacă cei pentru care a fost creată lumea sunt muritori, atunci lumea însăși este muritoare și supusă corupției. Căci el nu poate fi mai important decât cei pentru care a fost creat. 17. Dacă Platon ar

fi înțeles aceasta, ar fi înțeles că lumea va pieri pentru că a fost creată și că nimic tangibil nu poate fi etern.

18. Oricine neagă că lumea a fost creată de dragul omului este complet lipsit de rațiune. Căci dacă spune că Creatorul a întreprins această creație de dragul său, atunci de ce ne-am născut? De ce folosim lumea? De ce a vrut Creatorul să creeze rasa umană și alte animale pentru sine? De ce am primit diferite avantaje? De ce, în cele din urmă, ne întărim mai întâi și apoi slăbim și murim? 19. Care este semnificația schimbării generațiilor? De ce succesiunea constantă? Desigur, Dumnezeu a vrut să vadă și să sculpteze oameni după feluritele Sale chipuri, ca niște statui cu care să Se poată încânta. Și dacă este așa, atunci El are grijă de animale și mai ales de om, căruia i-a supus totul.

20. Celor care spun că lumea a existat dintotdeauna (omit faptul că nu ar putea exista fără un început, căci nu pot găsi unde se află) le voi spune aceasta: dacă lumea ar fi existat dintotdeauna, nu ar fi avut niciun plan. 21. Căci ce nevoie este de un plan pentru ceva ce nu a avut niciodată un început? Căci înainte ca ceva să ia ființă sau să fie organizat, este necesar un plan pentru a planifica modul în care va lua ființă și nimic nu poate începe fără un plan original. 22. Prin urmare, fiecare creație este precedată de un plan [ratio], prin urmare, ceea ce nu a fost creat nu are un plan. Dar, din moment ce lumea a avut un plan, pentru că există și este guvernată, a fost prin urmare creată. Dar dacă a fost creată, va pieri și ea.

23. Să înțeleagă, dacă pot, de ce a fost creată lumea la început și de ce va pieri apoi. Întrucât Epicur și Democrit nu au putut explica acest lucru, au susținut că lumea s-a născut de la sine atunci când elementele s-au unit [accidental]; când acestea s-au separat din nou, atunci ar urma decăderea și distrugerea. 24. Prin urmare, au pervertit ceea ce au văzut corect și, prin ignorarea planului, au distrus complet orice sens, reducând lumea și tot ce este în ea la asemănarea unui vis gol [ad similitudinem cuiusdam vanissimi somnii], căci au lipsit afacerile umane de orice sens. 25. Dar când vedem că există un simț minunat în lume și în toate părțile ei, când există un simț în ordinea cerurilor și în cursul regulat al stelelor și al corpurilor cerești în toată varietatea lor, în cursul neschimbat și minunat al timpului, în fertilitatea bogată a pământului, în câmpiile câmpurilor, în măreția lanțurilor muntoase, în verdeața și abundența pădurilor, în proprietățile vindecătoare ale izvoarelor, în revărsările sezoniere ale râurilor, în mareele puternice și bogate ale mării, în suflarea variată și utilă a vântului și în toate celelalte, cine este atât de nechibzuit încât să presupună că fără o cauză s-a produs ceea ce arată o astfel de ordine minunată? 26. Prin urmare, dacă nimic nu există și nimic nu se întâmplă fără o cauză, dacă Providența Dumnezeului Celui Preaînalt este evidentă din ordinea lucrurilor, virtutea Sa din măreția lor, puterea Sa din guvernarea Sa [a lumii], atunci sunt proști și nebuni aceia care afirmă că Providența nu există. Nu i-aș învinovăți dacă ar spune că nu există zei,

pentru că ar admite că există un singur Dumnezeu. Dar dacă spun că nu există zei pentru că nu există zeu, atunci oricine nu consideră vorbirea lor o prostie este el însuși nebun.

4. 1. Dar am spus destule despre Providență în prima carte. Dacă există, așa cum reiese din minunea lucrărilor sale, este necesar ca omul și celelalte animale să fi fost creați de aceeași Providență. 2. Să analizăm care a fost sensul creării rasei umane; căci este sigur că stoicii spun că lumea a fost creată de dragul oamenilor. Totuși, ei se înșală foarte mult spunând nu „de dragul omului", ci „de dragul oamenilor". Căci un singur nume de om cuprinde întreaga rasă umană. 3. Și se înșală pentru că nu știu că numai omul a fost creat de Dumnezeu și presupun că oamenii au răsărit ca ciupercile în toate țările și regiunile. Dar Hermes [Trismegistus] știa atât că omul a fost creat de Dumnezeu, cât și că a fost creat după chipul lui Dumnezeu. Dar revin la subiect.

4. Nu există nimic, cred, care să fi fost creat de dragul lui însuși; tot ce ia ființă ia ființă în mod necesar în folosul cuiva. Căci cine este atât de prost sau de inactiv încât să încerce să facă ceva în zadar, din care nu se poate obține niciun beneficiu sau avantaj? 5. Cel care construiește o casă, nu o construiește doar pentru a fi casă, ci pentru a putea locui în ea. Cel care construiește o corabie, nu întreprinde lucrarea pentru a avea o corabie, ci pentru a putea naviga în ea. 6. La fel, cel care proiectează și construiește o navă, nu face acest lucru doar pentru a face o navă, ci pentru a putea păstra ceva necesar în ea. În mod similar, orice altceva nu este făcut în zadar, ci pentru a fi folosit într-un scop anume. 7. Prin urmare, lumea nu a fost creată de Dumnezeu de dragul lumii însăși, căci nu are nevoie de razele soarelui, nici de lumina lunii, nici de suflarea vântului, nici de umezeala ploilor, nici de hrana fructelor, deoarece este lipsită de simț. 8. Dar nu se poate spune că Dumnezeu a creat lumea de dragul Lui, întrucât El se poate lipsi de lume, așa cum se întâmpla înainte, iar Dumnezeu Însuși nu folosește ceea ce se naște în lume. 9. Prin urmare, este clar că lumea a fost creată de dragul ființelor vii, întrucât ființele vii sunt cele care folosesc tot ceea ce constituie lumea. Pentru a putea trăi și a se păstra, tot ceea ce le este necesar se naște la un anumit moment. 10. Pe de altă parte, este clar că toate celelalte animale au fost create pentru om, căci ele îi slujesc omului și îi sunt date pentru protecția și folosința sa, căci fie că trăiesc pe uscat, fie în apă, ele nu cunosc sensul lumii, așa cum îl cunoaște omul.

11. În acest punct trebuie să le răspundem filosofilor, în special lui Cicero, care au întrebat: „De ce a dat Dumnezeu, când a creat totul pentru noi, o asemenea putere șerpilor de apă și viperelor? De ce a răspândit atâtea lucruri distructive pe pământ și în mare?" [680] 12. Un loc excelent pentru o dispută, dar trebuie să se răspundă într-un rezumat foarte scurt. Întrucât omul a fost creat din elemente diferite și opuse, din suflet și trup, adică din cer și pământ, intangibil și tangibil,

etern și trecător, sensibil și inert, luminat și întunecat, rațiunea și necesitatea însele cer ca omului să i se dea atât binele, cât și răul. Binele - pentru a-l folosi, răul - pentru a-l evita și a se feri de el. Desigur, omul a fost înzestrat cu rațiune pentru ca, după ce a învățat natura binelui și a răului, să folosească puterea rațiunii sale în dobândirea binelui și evitarea răului. Întrucât alte animale nu au fost înzestrate cu rațiune, ele sunt protejate și înarmate cu un veșmânt natural, dar omului, în loc de toate acestea, în care [constă] cea mai înaltă] demnitate a sa, Dumnezeu i-a dat doar rațiunea. 14. De aceea, Dumnezeu l-a creat pe om gol și lipsit de apărare, pentru ca acesta să fie atât adăpostit, cât și protejat de rațiune. Dumnezeu și-a așezat fortăreața și îmbrăcămintea nu în afară, ci înăuntru, nu pe corp, ci în inimă. Prin urmare, dacă nu ar exista rău de evitat și de separat de bine și util, omul nu ar avea nevoie de rațiune. 15. Să învețe Marcus Tullius că rațiunea i-a fost dată omului în acest scop, pentru ca acesta să poată prinde pește pentru propriul său beneficiu și să evite șerpii de apă și viperele pentru sănătatea sa și că binele și răul i-au fost date omului în acest scop, pentru ca, după ce a primit rațiunea, să-i poată îndrepta toată puterea spre a distinge binele de rău. 16. Mari, așadar, și drepte și minunate sunt puterea, inteligența și capacitățile omului, pentru care Dumnezeu a creat lumea însăși și toate lucrurile și numai lui l-a onorat punându-l în fruntea tuturor lucrurilor, căci numai omul poate admira lucrările lui Dumnezeu. 17. Asclepiade al nostru vorbește foarte bine [681] când discută despre Providența Dumnezeului Celui Preaînalt în cartea pe care a scris-o pentru mine: „Prin urmare, are dreptate cel care crede că Providența Divină i-a dat locul cel mai apropiat de ea celui care putea înțelege ordinea ei [ordinati–omesh]. 18. Să luăm soarele; cine îl vede pentru a înțelege de ce există soarele și câte favoruri aduce altor creaturi? Și cerul? Cine îl privește? Și pământul? Cine îl cultivă? Și marea? Cine navighează pe el? Și focul? Cine îl folosește?” 19. Prin urmare, Dumnezeul Cel Preaînalt a întemeiat totul nu pentru Sine, deoarece Nu are nevoie de nimic, ci pentru om, care folosește totul.

5. 1. Să descoperim acum sensul creării omului însuși. Dacă filosofii ar ști acest lucru, ar apăra ceea ce consideră a fi adevărat și nu s-ar duce singuri în mari erori. 2. Căci în aceasta constă suma, esența lucrurilor, pe care, dacă cineva nu o înțelege, adevărul îi scapă complet, adică este clar că nu cunosc planul. Dacă [acest] plan le-ar fi fost revelat, dacă ar fi aflat întregul secret al omului, atunci raționamentul și întreaga lor filozofie nu ar fi fost niciodată distruse brusc de Academie. [682] 3. Așa cum Dumnezeu a creat lumea nu de dragul Lui, căci nu avea nevoie de binecuvântările ei, ci de dragul omului, tot așa L-a creat pe om de dragul Lui. 4. „Ce folos are Dumnezeu de la om”, spune Epicur, „să-l creeze de dragul Lui?” Cu siguranță, ar trebui să existe cineva care să poată înțelege lucrările Sale, care să poată admira și glorifica lucrarea Providenței, îndeplinirea planului, triumful virtuții și, în final, să înceapă să-L onoreze pe Dumnezeu. 5. Căci Îl onorează pe Dumnezeu cel care știe aceasta; îl onorează pe Creatorul

tuturor lucrurilor și adevăratul Său Tată cu respectul cuvenit, care dezvăluie virtutea puterii Sale în planul, adică începutul și sfârșitul tuturor lucrărilor. 6. Ce dovadă poate fi mai evidentă că Dumnezeu a creat lumea de dragul omului și omul de dragul Său, decât aceasta, că dintre toate creaturile vii, numai omul a fost creat cu ochii ațintiți spre cer, fața întoarsă spre Dumnezeu, înfățișarea Sa fiind aceeași cu cea a Părintelui Său? Și Dumnezeu, ca și cum și-ar fi întins mâna, părea să-l facă pe om să se ridice de la pământ pentru ca acesta să-L poată contempla. 7. „Ce aduce atunci", spune Epicur, „închinarea la om lui Dumnezeu, care este binecuvântat și nu duce lipsă de nimic? Sau dacă omul a fost atât de onorat încât Dumnezeu a creat lumea pentru el, încât l-a înzestrat cu rațiune, încât l-a făcut stăpânul tuturor făpturilor vii și îl iubește ca pe un fiu, atunci de ce l-a creat muritor și slab? De ce îl supune pe cel pe care îl iubește la tot felul de nenorociri, în timp ce ar fi potrivit ca omul să fie creat pentru a-L venera pe Dumnezeu și a-L contempla binecuvântat, din moment ce este legat de El și aproape de El, și veșnic, asemenea Lui Însuși?"

8. Deși am discutat aproape aceleași lucruri în diferite locuri din primele cărți, totuși, întrucât subiectul o cere, deoarece a fost menit să trateze viața binecuvântată, trebuie explicat mai precis și mai pe larg, astfel încât atât planul lui Dumnezeu, cât și lucrarea și voința Lui să poată fi cunoscute. 9. Deși El putea, prin intermediul spiritelor Sale nemuritoare, să aducă în mod continuu nenumărate suflete (așa cum a dat naștere îngerilor), cărora le-ar da nemurirea fără niciun risc sau teamă de rău, totuși El a conceput inefabilul: să creeze o multitudine infinită de suflete [infinitam multitudinem animarum], pentru a le plasa, încătușate de trupuri slabe și fragile, între bine și rău; pentru a le oferi, constând din natura amândurora, virtute, astfel încât să nu atingă nemurirea fără muncă și în lux, ci să meargă spre această răsplată inefabilă a vieții veșnice cu cel mai mare zel și mari dificultăți. 10. Și astfel, pentru a le oferi mădulare grele și supuse suferinței și, în același timp, întrucât nu puteau rămâne în vid, când greutatea trupurilor le-ar fi tras în jos, Dumnezeu a hotărât să le creeze mai întâi o locuință și un loc de odihnă. 11. Și astfel, cu o vitejie și o putere inexprimabile, El a realizat frumoasa creație a lumii. Ridicând elementele ușoare și coborând cele grele, El a creat pământul și cerul. 12. Nu este nevoie să vorbim în detaliu despre toate acum, deoarece am vorbit deja despre acestea în a doua carte. [683] Așadar, El a așezat în cer luminile, a căror armonie, strălucire și mișcare foarte ordonată au fost rânduite spre folosul celor vii. Iar pământului, pe care a vrut să-l facă locuință [a omului], i-a dat puterea de a rodi și de a produce felurite roade, astfel încât din abundența fructelor, păinilor și ierburilor să ofere tot felul de hrană. 13. După ce toate lucrurile referitoare la crearea lumii au fost create, Dumnezeu l-a creat pe om din pământul însuși, pe care îl pregătise inițial ca locuință pentru el. Adică, El a suflat și a infuzat Duhul Său în trupul pământesc, astfel încât omul, creat din elemente diferite și opuse, să poată conține atât binele, cât și răul. 14. Și așa cum pământul însuși era capabil să

aducă rod, tot așa trupul omului, care a fost creat din pământ, a primit puterea de a rodi și capacitatea de a produce urmași, astfel încât, din moment ce omul, creat din materie stricăcioasă, nu putea trăi veșnic și murea după expirarea vieții sale, atunci omul, pe care El l-a creat slab și stricăcios, să se repete din generație în generație.

15. De ce l-a creat Dumnezeu pe om slab și muritor, dacă pentru el a creat lumea? În primul rând, pentru ca sufletele să se nască la nesfârșit și să umple întregul pământ cu mulțimea lor. În al doilea rând, pentru a-i oferi omului virtute, adică răbdare cu răul și greutățile, cu ajutorul cărora să poată dobândi răsplata nemuririi. 16. Întrucât omul este alcătuit din două părți, trup și suflet, dintre care una este pământească și cealaltă cerească, două vieți sunt destinate omului: una trecătoare, care este atribuită trupului, și cealaltă veșnică, care aparține sufletului. 17. Când ne naștem, primim această [viață trecătoare] și dobândim această viață [veșnică] prin muncă, astfel încât nemurirea nu se obține, așa cum am spus puțin mai devreme, fără niciun efort. Această viață pământească este asemenea unui trup și, prin urmare, finită, dar cea cerească este asemenea unui suflet și, prin urmare, nu are limită. Pe aceasta dintâi o primim fără să știm că am primit-o, pe a doua o facem, căci nu este primită prin natură, ci prin virtute, întrucât Dumnezeu a vrut să ne pregătim singuri viața [veșnică] în viața [trecătoare]. 18. Din acest motiv El ne-a dat această viață prezentă, pentru ca noi fie prin vicii să o pierdem pe cea adevărată și veșnică, fie să o merităm prin virtute. În această viață trupească nu există un bine suprem, deoarece ne-a fost dat prin necesitatea divină și va fi luat din nou prin inevitabilitatea divină. Ceea ce are un scop nu are un bine suprem. 19. Cel mai înalt bine este conținut în acea viață spirituală pe care o primim prin propriile noastre merite, căci ea nu poate avea nici rău, nici scop [în timp]. Acest lucru este dovedit de natura și esența trupului.

20. Căci celelalte animale sunt înclinate spre pământ, căci sunt creaturi pământești și nu dobândesc nemurirea, care vine din cer. Dar omul privește direct spre cer, căci nemurirea îi este promisă. Și totuși nu o va atinge decât dacă i se va acorda [de către Dumnezeu Cel Preaînalt]. Căci nu ar exista nicio diferență între cel drept și cel nedrept, dacă fiecare om născut ar deveni nemuritor. Prin urmare, nemurirea nu este o consecință a naturii, ci plata și răsplata virtuții. 21. În cele din urmă, omul nu începe să meargă drept imediat după naștere, ci la început în patru labe, întrucât esența trupului și a acestei vieți prezente ne este comună cu animalele mute. Apoi, plin de putere, se îndreaptă, limba lui devine capabilă de vorbire și omul încetează să mai fie un animal mut. 22. Așadar, omul se naște muritor și apoi devine nemuritor atunci când începe viața de la Dumnezeu, adică începe să urmeze dreptatea, care este conținută în închinarea la Dumnezeu [adevărat], deoarece Dumnezeu l-a făcut pe om să se ridice pentru a contempla cerul și pe Sine Însuși. Aceasta se întâmplă atunci

când omul, purificat prin abluțiunea cerească, părăsește copilăria cu toate viciile vieții sale anterioare și, întărit de puterea divină, devine un om complet și deplin. [684]23. Așadar, din moment ce Dumnezeu a oferit omului virtutea, deși sufletul și trupul sunt unite [în om], totuși se opun unul altuia și se luptă unul cu celălalt. Bunurile sufletului sunt rele pentru trup, și anume, evitarea bogățiilor, interzicerea plăcerilor, disprețul durerii și al morții. La fel, bunurile trupului sunt rele pentru suflet, și anume, lăcomia și avariția, prin care se caută bogăția, și farmecul feluritelor plăceri, prin care sufletul, răsfățat, piere. 24. De aceea este necesar ca omul drept și înțelept să locuiască în mijlocul răului, pentru ca statornicia lui să devină victorioasă asupra răului; dar oamenii nedrepți sunt în bogăție, în onoare și în putere. Căci aceste bunuri sunt trupești și pământești, iar oamenii supuși lor duc o viață pământească și nu vor putea atinge nemurirea, căci se dedau plăcerilor care sunt potrivnice virtuții. Prin urmare, această viață trecătoare trebuie să fie subordonată celei veșnice, așa cum trupul este sufletului. 25. Așadar, cel care preferă viața sufletului trebuie să disprețuiască viața trupului; Nu te poți ridica mai sus decât disprețuind cele de jos. Dar cel care prețuiește viața trupească și își îndreaptă patimile spre pământ nu va putea atinge acea viață superioară. 26. Cel care preferă să trăiască bine pentru totdeauna trebuie să trăiască rău pentru moment și să îndure tot felul de greutăți și greutăți cât timp rămâne pe pământ, pentru a obține mângâiere divină și cerească. Dar cel care a ales să trăiască bine temporar va trăi rău în veșnicie, căci va fi condamnat de voința lui Dumnezeu la chinuri veșnice, deoarece a preferat binecuvântările pământești celor cerești. 27. Mai mult, Dumnezeu se străduiește să fie onorat și glorificat de om ca Tată, pentru ca omul să dobândească virtute și înțelepciune, singurele care dau nemurirea. Căci, din moment ce nimeni altcineva decât Dumnezeu nu le poate da, căci numai Dumnezeu le posedă, atunci pentru evlavia cu care o persoană Îl glorifică pe Dumnezeu, El îi dă o astfel de răsplată încât persoana respectivă va fi binecuvântată veșnic și va rămâne pentru totdeauna cu Dumnezeu și împreună cu Dumnezeu.

6.1 Să analizăm acum pe scurt și concis întregul plan. În acest scop a fost creată lumea, ca noi să ne putem naște. Ne naștem pentru a-L cunoaște pe Creatorul lumii și Părintele nostru, Dumnezeu. În acest scop Îl cunoaștem pe Dumnezeu pentru a ne închina Lui. Îl închinăm pentru a dobândi nemurirea ca recompensă pentru ostenelile noastre, căci închinarea la Dumnezeu constă în mari osteneli. În acest scop dobândim răsplata nemuririi, pentru ca, devenind asemenea îngerilor, să putem sluji veșnic Tatălui și Domnului Preaînalt și să trăim în împărăția veșnică a lui Dumnezeu. 2. Acesta este sensul cel mai înalt, acesta este planul ascuns al lui Dumnezeu, aceasta este taina lumii, de care sunt străini cei care, urmărind plăcerile de moment, se dedau bunurilor pământești și trecătoare și cufundă sufletele născute pentru binecuvântări cerești, ca în murdărie și mizerie, în plăceri mortale. 3. Să ne gândim acum dacă are vreun

sens să ne închinăm zeilor. Dacă sunt multe, dacă sunt venerate de oameni pentru a le acorda bogății, victorii, onoruri și tot ce este de preț în această viață, dacă ne-am născut fără un motiv, dacă nu a existat Providență în apariția oamenilor, dacă ne-am născut din întâmplare și pentru noi înșine, pentru propria noastră plăcere, dacă după moarte nu mai suntem, atunci ce poate fi mai inutil, mai zadarnic, mai gol decât viața omenească, decât lumea însăși, care, deși aranjată cu o splendoare admirabilă și o ordine minunată, totuși slujește celor lipsiți de valoare? 4. Căci de ce împing vânturile norii? De ce fulgeră? De ce pământul rodește și hrănește pe toată lumea? De ce, în cele din urmă, piere întreaga natură a lucrurilor și totuși nu lipsește nimic din lucrurile care susțin viața omenească, dacă toate acestea sunt goale, dacă murim în cele din urmă, dacă nu există niciun beneficiu în noi pentru Dumnezeu? 5. Dacă ar fi posibil, ceea ce nu se poate spune sau gândi, ca totul să fie aranjat fără niciun sens, iar în realitate ceea ce vedeți are un mare sens, atunci ce sens pot avea acele erori ale religiilor nelegiuite și acea credință a filosofilor, conform căreia sufletele sunt muritoare? Cu siguranță niciunul. 6. Căci ce pot spune ei despre motivul pentru care zeii dau cu atâta zel tot felul de binecuvântări la timpul potrivit? Oare pentru a le aduce pâine, vin curat, a le arde tămâie și a jertfi sânge de animale? Aceste daruri nu pot fi plăcute [zeilor] nemuritori, deoarece sunt stricăcioase; nu pot fi utile celor care nu au trupuri, deoarece sunt destinate nevoilor trupului. Și totuși, dacă zeii cer toate acestea, ar putea să le dea totul lor înșiși oricând ar dori. 7. Așadar, indiferent dacă sufletele mor sau trăiesc veșnic, ce sens are cultul zeilor sau al celor care au creat lumea? De ce, când, pentru cât timp și în ce scop au fost creați oamenii? De ce se nasc, mor, se nasc din nou și mor din nou? Ce pot câștiga zeii venerandu-i pe cei care, după moarte, devin nimic? Ce oferă această venerație, ce promite ea, ce promisiune demnă face ea oamenilor sau zeilor? 8. Chiar dacă sufletele sunt păstrate după moarte,Ce fac și ce vor face zeii în raport cu ei? De ce au nevoie de multe suflete? Din ce sursă și-au primit ei înșiși originea? În ce fel, de ce și unde sunt atât de mulți dintre ei? 9. Așadar, se pare că, dacă te îndepărtezi de esența lucrurilor pe care le-am revelat mai sus,[685] orice sens va dispărea și totul se va preface în nimic.

7. 1. Întrucât filosofii nu au descoperit această esență, nu au putut descoperi adevărul, deși aproape au văzut și aproape au descoperit ceea ce stă la baza esenței însăși. Însă diferiți filosofi au descoperit toate acestea în moduri diferite, fără a lega cauzele, efectele și sensul, pentru a înțelege și explica acea esență care cuprinde totul. 2. Totuși, nu este greu de demonstrat că aproape tot adevărul este împărțit în funcție de filosofi și școli. Într-adevăr, nu demontăm filosofia așa cum fac de obicei academicienii, care intenționează să răspundă la orice, dar acest lucru se dovedește a fi mai degrabă o batjocură și o batjocură [la adresa tuturor]. Vom arăta însă că nu a existat o singură școală atât de extravagantă și niciun filosof atât de gol încât să nu fi văzut măcar ceva adevărat. 3. Dar, în timp ce sunt nebuni în dorința lor de a contrazice și în timp

ce își apără propriile [convingeri] false și răstoarnă [ideile] adevărate ale altora, nu numai că le iau altora adevărul pe care cred că l-au găsit singuri, ci îl și distrug prin eroarea lor. 4. Căci dacă s-ar găsi cineva care să adune într-un singur întreg adevărul împrăștiat printre filozofii individuali și dispersat în diverse școli, cu siguranță ar fi de acord cu noi. Dar nimeni nu poate face aceasta decât cel căruia i se revelează și se cunoaște adevărul, iar acest lucru nu poate fi cunoscut decât de cel care a primit cunoștințe de la Dumnezeu. 5. Căci nu există altă cale de a respinge ceea ce este fals și de a alege și accepta ceea ce este adevărat. Dar chiar dacă cineva ar face acest lucru din întâmplare, ar fi doar cel care s-a ocupat cu cea mai mare sârguință cu filosofia. Și deși nu ar putea apăra adevărul cu ajutorul mărturiilor divine, totuși adevărul însuși ar străluci cu propria sa lumină. 6. Și de aceea este incredibilă eroarea celor care, după ce au descoperit o școală [filosofică] și s-au dedicat ei, le recunosc pe celelalte [școli] ca fiind false și goale și se înarmează pentru luptă și, neștiind nici ce ar trebui să apere, nici ce ar trebui să respingă, încep fără discriminare să respingă tot ce dau peste ele,. 7. Din cauza acestei neînțelegeri zemoase a lor [unul cu celălalt], nu a mai rămas nicio filozofie care să se apropie de adevărata cunoaștere, întrucât tot adevărul era împrăștiat în părți printre ei.

8. Platon a spus că lumea a fost creată de Dumnezeu. Profeții spun același lucru, iar același lucru este evident din cântecele Sibilelor. Greșesc, așadar, cei care spun că totul a apărut fie de la sine, fie atunci când [anumite] particule mici s-au unit, întrucât o astfel de lume, atât de excelentă, atât de măreață, nu ar fi putut nici să apară, nici să fie organizată, nici să fie ordonată, fără un Creator inteligent. Mai mult, însăși rațiunea pe care, așa cum recunosc ei, se bazează totul și de care totul este guvernat, arată că până și mintea subtilă are un creator. 9. Stoicii spun că lumea și tot ce este în ea au fost create de dragul oamenilor. Același lucru ni se revelează de Scripturile Divine. Prin urmare, Democrit s-a înșelat, care a crezut că totul a ieșit la suprafață ca viermii, fără niciun creator și fără niciun sens. 10. Desigur, motivul pentru care omul a fost creat este un mister divin și, întrucât Democrit nu putea ști acest lucru, a redus viața umană la nimic. 11. Ariston [686] a argumentat că oamenii s-au născut pentru a tinde spre virtute. Același lucru ne-a fost prezis și învățat de profeți. Prin urmare, Aristippus a minți, care l-a supus pe om, asemenea unui animal, plăcerii, adică răului. 12. Ferecide [687] și Platon credeau că sufletele sunt nemuritoare. Această poziție aparține și religiei noastre. Prin urmare, Dicearh și Democrit s-au înșelat, care au spus că sufletul moare și se dezintegrează odată cu trupul. 13. Zenon Stoicul învăța că există o lume de dincolo și că locuința celor pioși este separată de cea a celor răi și că cei pioși locuiesc în locuri senine și plăcute, în timp ce cei răi suferă pedepse în locuri întunecate, în murdărie și în abisuri teribile. Profeții ne arată și ei acest lucru în mod deschis. Prin urmare, Epicur s-a înșelat, care a crezut că aceasta este o ficțiune a poeților și a explicat că acele pedepse ale lumii de dincolo sunt îndurate în această viață. [688] 14. Astfel, filozofii au atins

întregul adevăr și întregul mister al religiei divine, dar, expunându-i pe alții, nu au putut apăra ceea ce descoperiseră, căci rațiunea fiecăruia era insuficientă și nu au putut rezuma ceea ce aflaseră despre adevăr, așa cum am făcut mai sus. [689]

8. 1. Există, așadar, un singur bine suprem, nemurirea, pentru a cărui atingere am fost creați și născuți inițial. Spre acesta tindem, spre acesta este îndreptată natura umană, spre această virtute ne conduce. Întrucât am descoperit în ce constă binele, rămâne să vorbim și despre nemurirea însăși. 2. Argumentele lui Platon, deși contribuie foarte mult la această chestiune, nu sunt încă suficient de puternice pentru a atinge și a dovedi adevărul, întrucât el nici nu a legat sensul marelui mister, nici nu a descoperit binele suprem. Căci, deși credea pe bună dreptate în nemurirea sufletului, nu a raționat despre el ca despre binele suprem. 3. Dar putem deduce adevărul din dovezi mai solide, căci nu l-am descoperit printr-o presupunere șovăielnică, ci l-am învățat din învățătura divină. 4. Platon a raționat astfel: „Aceea ce se cunoaște pe sine și este în continuă mișcare este etern; și, întrucât începutul însuși nu are început, nu va avea sfârșit, deoarece nu poate fi lipsit de sine însuși.” [690] Acest argument ar fi dat eternitate animalelor tăcute, dacă Platon nu ar fi adăugat despre raționalitate. 5. Așadar, pentru a evita această generalizare, el a adăugat că nu se poate întâmpla ca sufletul omenesc să nu fie nemuritor, a cărui minunată capacitate de descoperiri, iuțeală de gândire, ușurință de înțelegere și învățare, abilitate de a-și aminti trecutul și de a prevedea viitorul, cunoaștere a nenumăratelor lucruri și arte, de care lipsesc alte ființe vii, sunt divine și cerești. 6. Întrucât originea sufletului, care primește atât de mult și conține atât de mult, nu este pe pământ, căci în suflet nu există nimic amestecat sau modelat din pământ, [691] este necesar ca ceea ce este greu și supus descompunerii în om să se întoarcă spre pământ, iar ceea ce este subtil, ușor și, desigur, nesupus descompunerii, eliberându-se din lăcașul trupului, ca dintr-o închisoare, să zboare spre cer, spre natura sa. 7. Aceasta este o expunere condensată a gândirii lui Platon, care în a sa este mai extinsă și mai bogată. Această gândire fusese susținută chiar mai devreme de Pitagora și de învățătorul său Ferecide, care, după cum spune Cicero, a fost primul care a discutat despre eternitatea sufletului. [692] 8. Deși toți se distinseseră prin elocvența lor, totuși în această dispută cei care susțineau contrariul aveau o autoritate mai mare, în primul rând Dicearh, apoi Democrit și în final Epicur; atât de mult încât chiar subiectul despre care se disputau între ei a fost pus la îndoială. 9. În cele din urmă, Tullius, după ce le-a prezentat toate judecățile despre nemurire și moarte, a ajuns la concluzia că ei înșiși nu știau ce era adevărat. „Care dintre judecățile lor sunt adevărate”, spune el, „să judece vreun zeu”. [693] Și din nou în alt loc: „Întrucât fiecare dintre aceste propoziții a fost exprimată de un om foarte învățat, este imposibil de ghicit care dintre ele este adevărată”. [694] 10. Totuși, pentru noi, cărora adevărul ne-a fost revelat prin însăși inspirația divină [divinitas], nu este nevoie să ghicim.

9.1 Veșnicia sufletelor poate fi, așadar, demonstrată și dovedită prin alte argumente pe care nici Platon, nici altcineva nu le-a avansat. Le vom indica pe scurt, deoarece discursul nostru este îndreptat spre interpretarea marii judecăți a lui Dumnezeu, care va avea loc pe pământ la apropierea sfârșitului timpurilor. 2. În primul rând, deoarece omul nu-L poate vedea pe Dumnezeu, Dumnezeu, ca nu cumva cineva din această cauză să creadă că El nu există, printre celelalte lucrări ale Sale minunate (căci El este ascuns ochilor muritori), a creat și multe lucruri a căror putere, deși evidentă, totuși esența [substantia] nu este vizibilă. De exemplu, vocea, mirosul, vântul, astfel încât, prin baza și exemplul acestor fenomene, noi, deși Dumnezeu este invizibil vederii, să-L putem vedea totuși pe Creator prin puterea, acțiunile și lucrările Sale. 3. Ce este mai clar decât vocea, mai puternic decât vântul sau mai înțepător decât mirosul? Dar, deoarece acestea sunt purtate prin aer și ajung la simțurile noastre și acționează asupra lor prin puterea lor, ele nu se disting prin acuitatea ochiului, ci sunt percepute de alte părți ale corpului. 4. Așadar, Dumnezeu nu trebuie perceput de noi prin văz sau prin orice alt simț slab, ci trebuie perceput cu ochii minții, atunci când vedem lucrările Sale minunate și minunate. 5. Dar pe cei care au afirmat că nu există Dumnezeu nu i-aș numi nici filosofi, nici oameni, căci ei, asemenea animalelor mute, sunt alcătuiți doar din corp, nevăzând nimic cu sufletul și referind totul la simțul corpului, căci credeau că nu există nimic care să nu fie vizibil ochilor. 6. Și din moment ce percepeau ceea ce este contrar binelui și plăcut răului, credeau că totul s-a născut din întâmplare și că lumea a fost organizată de natură, și nu de Providență. Din aceasta au ajuns deja la nonsensuri, care i-au condus în mod necesar la următoarea judecată. 7. Dacă Dumnezeu este incorporeal, invizibil și etern, atunci probabil nu pentru că sufletul moare nu este vizibil după ce părăsește trupul, căci se știe că există ceva sensibil și activ care nu este perceput prin văz. 8. Ci pentru că este dificil de perceput cum își poate păstra sufletul simțul fără acele părți ale corpului care sunt responsabile de senzație. 9. Dar Dumnezeu? Este ușor de înțeles cum rămâne plin de putere fără trup? Dacă ei cred că există zei, care, dacă există, sunt cel puțin suflete netrupești, este necesar ca sufletele omenești să existe pe același principiu. Căci din rațiune și din cunoaștere însăși este clar că există o oarecare asemănare între om și Dumnezeu.

10. În cele din urmă, argumentul invocat de Marcus Tullius, din care putem deduce nemurirea sufletului, este și el suficient de serios. „Căci nu există nicio altă creatură vie”, spune el, „care să aibă vreo idee despre Dumnezeu, iar religia este aproape singurul lucru care îl distinge pe om de animalele brute.” [695] Întrucât este specifică numai omului, ea dovedește că noi aspirăm la acel viitor, dorim acel viitor, onorăm acel viitor care ne este plăcut și care ne este aproape. 11. Poate cineva, atunci când ia în considerare natura celorlalte animale, pe care Providența Dumnezeului Suprem le-a creat cu corpuri plecate și îndoite spre pământ, astfel încât să se înțeleagă din aceasta că nu au nimic în

comun cu cerul, să nu vadă că, dintre toate, singurul omul este un animal ceresc și divin? Corpul său, ridicat de la pământ, fața sa maiestuoasă, postura sa dreaptă, indică originea sa și, parcă disprețuind josnicia pământului, tind în sus. Căci omul știe că cel mai înalt bine pentru sine trebuie căutat mai sus și, amintindu-și de creația sa, în care Dumnezeu l-a făcut excepțional, el contemplă Creatorul său. Această contemplare [Hermes] Trismegistus a numit-o pe bună dreptate *iubirea de Dumnezeu,* pe care niciun animal mut nu o are. 12. Întrucât raționalitatea care este dată numai omului nu este altceva decât cunoașterea lui Dumnezeu, este clar că sufletul nu piere și nu se dezintegrează, ci este păstrat pentru totdeauna, întrucât îl caută și îl onorează pe Dumnezeu, care este veșnic, și [ca și cum] prin constrângere [a propriei sale firi] știe atât de unde a apărut, cât și încotro se va întoarce.

13. Mai mult, acesta nu este un argument mic în favoarea nemuririi, acela că numai omul folosește principiul ceresc. Căci, în timp ce natura [tuturor] lucrurilor constă din două principii care se luptă și se concurează unul cu celălalt, focul și apa, primul dintre ele aparținând cerului și al doilea pământului, alte animale, fiind pământești și muritoare, folosesc doar principiul pământesc și greu, iar numai omul folosește focul, adică principiul luminos, suprem, ceresc. 14. Elementele grele trag în jos spre moarte, iar cele ușoare ridică spre viață, căci viața este sus și moartea jos. Și așa cum lumina nu poate fi fără foc, tot așa viața nu poate fi fără lumină. Prin urmare, focul este un element [component esențial] al luminii și al vieții. Din aceasta devine clar că omul, care îl folosește, a fost creat nemuritor, căci omul este propriu a ceea ce dă viață.

15. Virtutea, care este dată numai omului, este un argument important pentru nemurirea sufletelor. Căci virtutea ar fi contrară naturii dacă sufletul ar muri. Căci virtutea este vătămată de viața prezentă. Căci această viață pământească, pe care o avem în comun cu animalele brute, urmărește plăcerea, în roadele variate și plăcute ale cărei găsește plăcere, și evită durerea, a cărei severitate rănește natura ființelor vii cu senzații neplăcute și este capabilă să ducă la moarte, care distruge ființa vie. 16. Acum, dacă virtutea îl împiedică pe om să ajungă la acele bunuri pe care le dorește în mod natural și îl induce să îndure durerea pe care o evită în mod natural, atunci virtutea este rea și contrară naturii, iar cel care o urmează este considerat în mod necesar un nebun, deoarece își face rău sieși evitând bunurile prezente și căutând durerea fără speranța unui beneficiu mai mare. 17. Căci, deși ne este dat să ne bucurăm de cele mai plăcute plăceri, nu ni se va părea oare lipsiți de sentiment dacă preferăm să trăim în umilință, în lipsuri, în dispreț, în dezonoare și nici măcar să nu trăim, ci să suferim și să ne ofilim în durere, și dacă nu câștigăm nimic mai valoros din aceste greutăți, cu ce s-ar putea compara plăcerea respinsă? 18. Dar dacă virtutea nu este rea și dacă acționează corect respingând plăcerile vicioase și dezgustătoare și cu curaj netemeindu-se nici de durere, nici de moarte, cu condiția să-și îndeplinească

datoria, trebuie neapărat să tindă spre un bine mai mare decât cele pe care le respinge. Dar ce alt bine poate cineva spera după moarte, dacă nu veșnicia?

10. 1. Să trecem acum la ceea ce este contrar virtuții, pentru ca și din aceasta să putem deduce nemurirea sufletului. 2. Toate viciile sunt trecătoare, căci sunt importante pentru momentul prezent. Izbucnirea de mânie se stinge prin îndeplinirea răzbunării. Plăcerea trupului servește drept sfârșit poftei. Lăcomia este estompată fie de abundența acelor lucruri pe care le-a dorit, fie de apariția altor dorințe. Vanitatea slăbește după ce a câștigat onorurile la care a aspirat. Așadar, celelalte vicii nu pot rămâne și dura [veșnic], ci ajung la un sfârșit, după ce au atins ceea ce au aspirat. Așadar, se sting și reapar. 3. Virtutea, însă, este constantă, neîntreruptă și nu se poate îndepărta de cel care a acceptat-o odată. Căci dacă ar fi întreruptă, dacă am putea-o pierde vreodată, ar apărea imediat vicii care sunt constant opuse virtuții. 4. Prin urmare, virtutea nu ar exista deloc dacă pleacă, dacă se retrage vreodată. Dar dacă și-a găsit un lăcaș permanent, este în mod necesar prezentă în fiecare acțiune și nu poate alunga și pune pe fugă viciile în mod corespunzător decât dacă sufletul este puternic, care stă în gardă constantă. 5. Prin urmare, însăși constanța virtuții dovedește că sufletul omenesc, dacă acceptă virtutea, va rămâne [în veșnicie], căci, așa cum virtutea este constantă, tot așa sufletul omenesc acceptă doar virtutea. 6. Și întrucât viciile sunt opuse virtuții, întreaga lor esență este în mod necesar diferită și opusă. Căci viciile sunt mișcări și agitații ale sufletului, dar virtutea, dimpotrivă, este calmul și blândețea sufletului. Căci viciile sunt trecătoare și scurte, dar virtutea este eternă, constantă și întotdeauna aceeași. Căci roadele viciilor, adică plăcerile, precum și viciile în sine, sunt scurte și trecătoare, dar rezultatul virtuții și răsplata ei sunt veșnice. 7. Căci beneficiul viciilor se manifestă în prezent, iar al virtuții în viitor. Astfel se întâmplă că în această viață nu există nicio răsplată pentru virtute, deoarece virtutea există tot timpul. 8. Căci așa cum viciile, odată ce sunt desăvârșite în practica lor, sunt urmate de plăcere și de roadele lor, tot așa virtutea, odată ce este desăvârșită, este urmată de o recompensă. Virtutea, însă, este desăvârșită doar odată cu moartea [omului], căci scopul ei cel mai înalt este acceptarea morții. Prin urmare, răsplata pentru virtute vine după moarte. 9. În cele din urmă, Cicero, în *Discursurile Tusculane* , deși cu îndoială, admite totuși că omul atinge cel mai înalt bine numai după moarte. El spune: „Cu un suflet ferm, întrucât este destinat, trebuie să ne apropiem de moarte, în care, după cum știm deja, rezidă cel mai înalt bine și nu există rău.” [696]Moartea, așadar, nu distruge pe om, ci duce la răsplata virtuții. 10. „Oricine”, spune același Cicero, „se pângărește cu vicii și crime și este înrobit plăcerilor, este condamnat să sufere pedeapsa”, [697] pe care Dumnezeiești Scripturi o numesc a doua moarte. Este veșnică și plină de cele mai aspre chinuri. 11. Căci, așa cum două vieți sunt rânduite omului, dintre care una este viața sufletului, cealaltă a trupului, tot așa sunt hotărâte două morți: una referitoare la trup, căreia totul îi este inevitabil supus după fire, cealaltă referitoare la suflet. Această moarte este

primită pentru crimă și evitată prin virtute. După cum această viață este trecătoare și are anumite limite, întrucât este viața trupului, tot așa moartea [pe care o experimentăm] este trecătoare și are o anumită limită, întrucât se referă la trup.

11. 1. Și când se vor împlini vremurile pe care Dumnezeu le-a rânduit pentru moarte, atunci moartea se va împlini. Și, întrucât moartea temporală urmează vieții temporale, este necesar ca sufletele să fie înviate la viața veșnică, deoarece moartea temporală se va împlini. 2. Din nou, așa cum viața sufletului este veșnică, în care culege roadele divine și inefabile ale nemuririi sale, tot așa moartea sufletului este în mod necesar veșnică și în ea suferă pedepse constante și chinuri nesfârșite pentru păcatele sale. 3. Prin urmare, este așa că cei care sunt fericiți în această viață trupească și temporală vor fi veșnic nefericiți, deoarece au posedat deja acele binecuvântări pe care ei înșiși le-au preferat; și așa va fi cu cei care se închină zeilor și îl disprețuiesc pe Dumnezeu [Cel Preaînalt]. 4. Pe de altă parte, cei care, fiind drepți, în această viață au fost nefericiți, disprețuiți, săraci și adesea supuși umilinței și nedreptății de dragul dreptății, deoarece virtutea nu se poate manifesta în alt mod, vor fi veșnic binecuvântați și se vor bucura de binecuvântări. Același lucru îl vor realiza cei care, după ce au disprețuit zeii pământești și bunurile stricăcioase, vor îmbrățișa religia cerească a Dumnezeului [adevărat], ale cărui binecuvântări, asemenea Lui Însuși, care le dăruiește, sunt veșnice.

5. Ce se întâmplă atunci? Nu arată oare lucrările trupului și ale sufletului că sufletul nu este supus morții? Căci trupul, fiind el însuși slab și muritor, orice lucrări ar face, sunt și ele trecătoare. Căci Tullius spunea că nu există nimic făcut de mâini omenești care să nu fie într-o zi distrus fie de nedreptatea omenească, fie de bătrânețe, distrugătoarea tuturor lucrurilor. [698] 6. Dar lucrările sufletului, după cum vedem, sunt veșnice. Căci cei care, disprețuind ceea ce există, se străduiesc să lase în memorie realizările talentului și faptele lor mărețe, cu siguranță câștigă o glorie de nești pentru inteligența și virtutea lor. Prin urmare, dacă lucrările trupului sunt muritoare pentru că trupul însuși este muritor, este necesar ca sufletul să fie considerat nemuritor pe motiv că lucrările sale nu sunt muritoare. 7. În același fel, nevoile trupului și ale sufletului mărturisesc că trupul este muritor, dar sufletul este veșnic. Căci trupul are nevoie doar de lucruri muritoare, și anume de mâncare, băutură, îmbrăcăminte, odihnă, plăcere. Și totuși, nu poate nici dori, nici obține niciunul dintre aceste lucruri fără voința și sprijinul sufletului. Dar sufletul însuși are nevoie de multe lucruri care nu servesc nevoilor și beneficiului trupului, iar aceste multe lucruri nu sunt stricăcioase, ci veșnice, cum ar fi slava virtuții și amintirea unui nume bun. 8. Căci închinarea la Dumnezeu, care constă în abținerea de la lăcomie și patimi, în răbdarea cu durerea, în disprețul morții, este dorită și de suflet, spre deosebire de trup. Din aceasta devine clar că sufletul nu moare, ci este separat de trup, căci trupul fără

suflet nu poate face nimic, dar sufletul fără trup este capabil de multe și mari lucruri. 9. Dar ce vom spune despre faptul că ceea ce este vizibil ochilor și atins de mâini, din moment ce poate fi supus violenței exterioare, nu poate fi veșnic, dar ceea ce nu este vizibil și nu este atins, ci doar puterea, sensul și efectul căruia sunt evidente, este veșnic, din moment ce nu experimentează nicio violență din afară? 10. Dar dacă trupul este muritor pentru că este vizibil și tangibil, atunci sufletul este nemuritor din același motiv, pentru că este invizibil și intangibil.

12. 1. Acum să respingem argumentele celor care raționează diferit. Aceste argumente au fost oferite de Lucrețiu în cartea a treia. „Întrucât", spune el, „sufletul se naște odată cu trupul, este inevitabil ca și el să moară odată cu trupul." [699] 2. Dar esența trupului și a sufletului nu sunt aceleași. Căci trupul este dens, tangibil cu mâinile și vizibil ochilor, dar sufletul este subtil, intangibil și invizibil. Trupul este creat și format din pământ, dar sufletul, așa cum a raționat deja Platon, nu conține nimic dens, nicio greutate pământească. [700] Și într-adevăr nu ar putea avea o asemenea ingeniozitate, o asemenea forță și o asemenea viteză, dacă nu ar poseda un principiu ceresc. 3. Prin urmare, întrucât trupul, creat dintr-un principiu greu și coruptibil, este tangibil și vizibil, este distrus, moare și nu poate rezista violenței externe, căci poate fi atins și văzut. Sufletul, însă, deoarece este atât de subtil încât este complet intangibil, nu poate fi distrus de nicio forță. 4. Prin urmare, deși trupul și sufletul se nasc legate și unite unul cu celălalt și deși trupul, care este alcătuit din materie pământească, este, ca și cum ar fi, un vas pentru suflet, [701] care este produs din lumina cerească, totuși, întrucât puterea lor, care se numește dizolvare sau moarte, este diferită, atât trupul, cât și sufletul se întorc la natura lor. Trupul, creat din pământ, se întoarce în pământ, dar sufletul, format din spirit ceresc, este păstrat și trăiește veșnic, întrucât Duhul Divin este veșnic. 5. Mai mult, același Lucrețiu, uitând ce a spus și ce poziție a apărat, a introdus următoarele rânduri:

De asemenea, tot ceea ce a dat naștere pământului se întoarce

În pământ, și ce a venit din limitele eterului, apoi din nou

Totul se întoarce la ei, zburând spre lăcașurile cerului [702]

Cel care afirma că sufletele mor odată cu trupurile nu putea spune acest lucru. Dar el a fost copleșit de adevăr, iar pentru cel care nu știa nimic [fără să-l observe], înțelegerea corectă s-a strecurat. 6. Mai mult, concluzia la care a ajuns, că sufletul este dispersat, adică moare odată cu trupul, căci se nasc împreună, este falsă și poate fi îndreptată în cealaltă direcție. Căci sufletul și trupul nu dispar în același timp, dar când sufletul pleacă, trupul rămâne nevătămat multe zile, iar dacă este îmbălsămat, se păstrează foarte mult timp. 7.

Căci dacă s-ar naște împreună și ar muri împreună, sufletul nu s-ar separa brusc și nu ar părăsi trupul, ci într-o clipă sufletul și trupul ar fi distruse în mod egal, iar trupul ar dispărea și ar fi distrus la fel de repede, în timp ce spiritul ar rămâne în el, pe cât era separat sufletul de el; sau, mai degrabă, sufletul ar dispărea chiar în momentul distrugerii trupului, precum lichidul care se revarsă dintr-o vază spartă. [703] 8. Dar dacă trupul trupesc și fragil, după separarea sufletului, nu suferă imediat putrezire și nu intră imediat în pământul din care și-a primit originea, atunci sufletul, care nu este fragil, se păstrează pentru totdeauna, căci și-a primit originea dintr-un izvor veșnic.

9. „Întrucât", spune Lucrețiu, „mintea se naște în pruncie, se întărește în tinerețe și slăbește la bătrânețe, este clar că este muritoare." [704] În primul rând, sufletul și mintea nu sunt același lucru. Căci sufletul este ceea ce ne permite să trăim, mintea prin care gândim. Căci atunci când mintea doarme, sufletul continuă să fie treaz, iar nebunii nu au minte, dar sufletul rămâne și de aceea sunt numiți nu fără viață, ci nebuni. 10. Prin urmare, mintea, adică puterea cognitivă, devine mai puternică și mai slabă în funcție de vârstă. Dar sufletul este constant în starea sa și, din momentul în care primește ocazia să respire, rămâne plin de putere până la sfârșit, până când, ieșind din limitele corpului, se întoarce la lăcașul său. 11. În al doilea rând, deși sufletul își primește originea de la Dumnezeu, totuși, deoarece este închis în carnea pământească, este lipsit de cunoașterea care aparține divinității. 12. Și astfel ea aude totul și știe totul și, percepând cu urechea și învățând, dobândește [o cunoaștere mereu crescândă] de-a lungul vieții sale pământești. Și la bătrânețe cunoașterea nu se diminuează, ci doar crește. [705] Cu toate acestea, dacă tinerețea a fost trecută cu bine și bătrânețea începe să asuprească mădularele trupului, atunci viciile, când văzul slăbește, limba amorțește, se instalează surditatea, [706] nu aparțin sufletului, ci trupului. 13. Dar, la urma urmei, „memoria slăbește". [707] Ce este de mirare dacă mintea slăbește odată cu estomparea vechiului său lăcaș și uită trecutul? Nu va ajunge la viitorul divin altfel decât părăsind închisoarea în care este ținută.

14. „Dar același suflet suferă dureri și necazuri și înnebunește în beție, din care rezultă că este slab și muritor." [708] 15. Prin urmare, virtutea și înțelepciunea sunt necesare, pentru a îndura cu tărie tristețea care este cauzată de suferința și contemplarea celor nemeritate și pentru a renunța la plăcere, abținându-ne nu numai de la beție, ci și de la alte lucruri similare. Căci dacă sufletul este lipsit de virtute, dacă este răsfățat prin delectarea în plăceri, va fi sortit morții, întrucât, așa cum virtutea, așa cum am arătat, [709] este cauza nemuririi, tot așa plăcerea este cauza morții. 16. Moartea, așa cum am arătat, nu distruge complet sufletul, ci îl supune chinurilor veșnice. Căci sufletul nu poate muri complet, deoarece își primește originea din Duhul lui Dumnezeu, care este veșnic.

17. „Sufletul”, spune el, „ *simte* moartea trupului *și leșină* și, cum este bolnav, așa se vindecă adesea.” [710] Aceasta este ceea ce necesită în mod special virtutea, pentru ca sufletul să nu fie epuizat de nicio durere trupească; și nu sufletul leșină, ci conștiința. Căci, întrucât se află într-o anumită parte a corpului, când acea parte este atacată de o anumită forță a bolii, se retrage din acel loc și, cum s-ar spune, își părăsește locuința dărăpănată, intenționând, desigur, să se întoarcă atunci când medicamentele și sănătatea îi vor fi redat locuința. 19. Căci, întrucât sufletul este legat de trup, dacă este lipsit de virtute, se îmbolnăvește din cauza influenței trupului, iar din cauza unirii corupției, slăbiciunea se apropie de conștiință; dar când este separat de trup, va trăi de la sine și nu va mai fi supus niciunei influențe a corupției, deoarece va părăsi această coajă coruptibilă.

20. „Precum ochiul, smuls și separat de trup, nu poate vedea nimic”, spune Lucrețiu, „tot așa și sufletul, separat de trup, nu poate simți nimic, căci face parte din trup.” [711] 21. Acest lucru este fals și chiar improbabil, căci sufletul nu face parte din trup, ci se află în trup. Așa cum ceea ce este închis într-un vas nu face parte din vas, iar ceea ce se află într-o casă nu se numește parte a casei, tot așa sufletul nu face parte din trup, întrucât trupul este un vas pentru suflet și receptaculul său. 22. De asemenea, argumentul prin care dovedește că sufletul este muritor este foarte gol: nu părăsește, spune el, imediat trupul, ci îl părăsește treptat din toate organele, începând de la vârfurile picioarelor. [712] Ca și cum, dacă ar fi etern, ar pleca într-o clipă, ceea ce se întâmplă celor care pier de sabie. Dar pe cine este ucis de boală, suflarea lui îl părăsește treptat, astfel încât sufletul părăsește încet membrele reci. 23. Întrucât sufletul este conținut în materia sângelui, așa cum lumina este conținută în ulei, când această materie este epuizată de căldura febrei, frigul ajunge în mod necesar până la limitele corpului, întrucât venele mai fine sunt atrase spre extremități, iar venele mai îndepărtate și mai fine se usucă atunci când venele care le hrănesc își pierd puterea. 24. Și totuși, întrucât corpul este lipsit de simț, nu trebuie să ne gândim că și sufletele pierd și își pierd simțul. Căci nu sufletul este cel care amorțește când părăsește trupul, [713] ci trupul, când este lipsit de suflet, întrucât sufletul ia cu sine orice simț. 25. Dar, întrucât sufletul prezent în trup îi dă simț și viață, nu se poate întâmpla ca acesta să nu poată trăi și simți de la sine, căci el însuși este simț și viață. 26. Căci el spune următoarele:

Și dacă mintea noastră s-ar dovedi a fi nemuritoare,

Atunci nu s-ar supăra pe moartea sa, murind,

Dar, asemenea unui șarpe, s-ar târî afară din piele [714]

27. N-am văzut niciodată pe nimeni să-și plângă propria distrugere. Dar poate că a văzut vreun epicurean care, în timp ce murea, a filosofat și, cu ultima suflare, a

reflectat asupra propriei distrugeri. 28. Cum ne poate face să știm dacă simte distrugerea sufletului sau eliberarea lui din trup, când limba tace la moarte? Căci atâta timp cât un om simte și poate vorbi, nu este încă mort; dar când moare, nu mai poate simți sau vorbi. Prin urmare, fie nu poate încă, fie nu mai poate plânge moartea. 29. „Dar înainte de a muri, știe că moare.” Dar cum rămâne cu faptul că vedem mulți care mor nu supărați pe distrugerea lor, așa cum spune el, ci mărturisesc că pleacă, se îndepărtează, se retrag și fie arată acest lucru prin gesturi, fie, dacă mai sunt capabili, rostesc cu voce tare? Din aceasta este clar că nu distrugerea are loc, ci o separare [a sufletului], care dovedește că sufletul este păstrat.

30. Celelalte argumente ale doctrinei epicureene sunt îndreptate împotriva lui Pitagora, care argumenta că sufletele părăsesc trupurile epuizate de bătrânețe și moarte și se așează în trupuri noi, nou născute, și că aceste suflete renasc veșnic când în oameni, când în vite, când în animale, când în păsări și sunt astfel eterne, căci își schimbă constant locuințele unor corpuri diverse și diferite. 31. Această idee despre un nebun, deoarece este ridicolă și mai demnă de o comedie decât de o școală, nici măcar nu ar trebui respinsă serios. Cine face acest lucru se teme, aparent, că cineva o va crede. 32. Trebuie să trecem sub tăcere ceea ce se poate spune atât în apărarea, cât și în respingerea falsului. Este suficient că argumentele [mai solide] care au fost aduse împotriva adevărului au fost respinse.

13. 1. Am arătat, după părerea mea, că sufletul nu este supus corupției. Rămâne să aduc dovezi cu a căror autoritate să poată fi susținute argumentele mele. 2. Dar acum nu-i voi aduce ca dovadă pe profeți, a căror rațiune și inspirație sunt potrivite pentru a clarifica faptul că omul a fost creat pentru slujba lui Dumnezeu și pentru nemurire, ci mă voi referi la cei care vor fi cu siguranță crezuți de cei care resping adevărul. 3. Hermes [Trismegistus], discutând despre natura omului, pentru a arăta cum a fost creat omul de Dumnezeu, a spus aceasta: „Și astfel l-a creat din două naturi, din cea nemuritoare și cea muritoare, și l-a plasat între natura eternă și neschimbătoare și natura trecătoare și schimbătoare, astfel încât să poată vedea totul și să se minuneze de toate.” 4. Cu toate acestea, este posibil ca cineva să-l clasifice [pe Hermes Trismegistus] printre filosofi, deși el, fiind numărat printre zei, este venerat de egipteni sub numele de Mercur, totuși nu are mai multă autoritate decât Platon sau Pitagora. 5. Să căutăm, așadar, dovezi mai valoroase. Un anume Politus l-a întrebat pe Apollo din Milet dacă sufletul rămâne după moarte sau este distrus, iar acesta a răspuns în aceste versuri:

6. În timp ce sufletul este legat de trup prin legături puternice, el cedează supus suferinței stricăcioase și, după ce a lepădat lanțurile trupului, se va înălța liber la cer, părăsind trupul, așa cum i-a poruncit Providența originară.

Ce? Nu arată oare Cântecele sibiline că este așa, atunci când profețesc că Dumnezeu va judeca într-o zi atât pe vii, cât și pe morți? Vom cita dovezile din aceste cântece puțin mai târziu. 7. Prin urmare, propoziția lui Democrit, Epicur și Dicearh despre corupția sufletului este falsă. Cu siguranță nu ar fi îndrăznit să discute despre distrugerea sufletelor în prezența vreunui magician care știa din cântece [vechi] demne de încredere că sufletele sunt chemate din iad, sunt prezente, [chiar] se lasă văzute de ochii oamenilor, vorbesc și prezic viitorul. Dacă acești filozofi ar fi îndrăznit să conteste acest lucru, ar fi fost învinși de faptul în sine și de dovezile la îndemână. 8. Dar, întrucât nu au înțeles sensul sufletului, care este atât de subtil încât scapă ochilor minții umane, au spus că sufletul este muritor.

9. Dar Aristoxenus [715], care nega existența oricărui suflet, chiar și atunci când acesta trăiește în trup? Dar, spune el, așa cum în cithară, din întinderea venelor, vine un sunet consonant și o melodie, pe care muzicienii o numesc armonie, tot așa în trupuri, din unirea măruntaielor și din energia membrelor, se naște puterea senzualității. [716] Nu ar fi putut spune nimic mai nebunesc decât aceasta! 10. Și acum, deși avea ochii nevătămați, tot avea o inimă oarbă, cu care nu vedea că este viu și că are rațiune, prin intermediul căreia raționa despre asta. 11. Dar majoritatea filosofilor merg până acolo încât să creadă că ceea ce ochii nu văd nu există deloc, în timp ce perspicacitatea minții trebuie să fie mai ascuțită decât vederea trupului în a înțelege ceea ce este simțit și a cărui semnificație este mai degrabă percepută decât văzută.

14.1 Întrucât am vorbit despre nemurirea sufletului, este necesar să explicăm până la ce moment și când este acordat sufletul omului, pentru ca prin aceasta să înțeleagă eroarea răutății și prostiei lor cei care cred că unii muritori au fost transformați în zei prin decizia și judecata oamenilor muritori, fie pentru că au inventat artele, fie pentru că au învățat cum să folosească unele fructe, fie pentru că au adus ceva util vieții oamenilor, fie pentru că au ucis fiare cumplite. 2. Aceste merite sunt foarte departe de [obținerea] nemuririi și am arătat deja în primele cărți și vom arăta acum, astfel încât să fie clar că există o singură dreptate care acordă omului viața veșnică și există un singur Dumnezeu care dă răsplata vieții veșnice. 3. Cei care, după cum se spune, au fost recunoscuți ca zei datorită meritelor lor, întrucât nu exista dreptate și nicio virtute adevărată în ei, nu și-au câștigat nemurirea pentru ei înșiși, ci moartea pentru păcatele și patimile lor și nu au meritat o răsplată cerească, ci chinurile iadului, pe care le vor suferi împreună cu toți cei care li se închină. Voi arăta că se apropie vremea acestei judecăți, prin care, așa cum drepții vor primi o răsplată vrednică, tot așa cei răi vor fi determinați după meritele lor de pedeapsă. 4. Platon și mulți alți filozofi, întrucât nu cunoșteau nici începutul lucrurilor, nici timpul când a fost creată lumea, au spus că au trecut multe mii de veacuri de când a apărut această frumusețe excelentă a lumii. Probabil că i-au urmat pe caldeeni, care,

așa cum relatează Cicero în prima carte *a Divinațiilor* , spuneau prostii, ca și cum ar fi păstrat [ceea ce știau] în monumente timp de patru sute șaptezeci de mii de ani. [717] Întrucât nu credeau că pot fi convinși de aceasta, au crezut că pot minți în voie. 5. Dar noi, pe care Scripturile Divine îi conduc la cunoașterea adevărului, cunoaștem atât începutul, cât și sfârșitul lumii, despre care vom discuta acum, la sfârșitul lucrării, căci am vorbit despre început în a doua carte. [718] 6. Prin urmare, să știe filozofii, care numără multe mii de secole de la începutul lumii, că al șaselea mileniu nu s-a încheiat încă. După acest număr de ani, totul se va sfârși inevitabil, iar starea lucrurilor umane se va schimba în bine. Este necesar să se aducă argumente care să dovedească acest lucru, astfel încât totul să devină clar.

7. După cum este relatat în comoara Sfintelor Scripturi, Dumnezeu a săvârșit minunata creație a lumii și a elementelor naturii în șase zile, iar în ziua a șaptea, când S-a odihnit de ostenelile Sale, a sfințit tot ce a creat. 8. Aceasta este ziua Sabatului [sabbati], care și-a primit numele în limba ebraică de la numărul său, motiv pentru care numărul șapte este corect și perfect. [719] Căci cele șapte zile [din săptămână], ca urmare a schimbării lor alternative, completează ciclurile anuale [orbes annorum]. De asemenea, cele șapte stele [septem stellae], care nu apun, și cei șapte lumini [septem sidera], care sunt numiți rătăcitori: se crede că diferitele lor cursuri și mișcările inegale creează diversitatea lucrurilor și a timpurilor. 9. Prin urmare, din moment ce lucrările lui Dumnezeu au fost în cele din urmă săvârșite în șase zile, pământul trebuie să rămână în această stare timp de șase secole, adică timp de șase mii de ani. Căci marea zi a lui Dumnezeu este limitată la un cerc de o mie de ani, așa cum indică profetul, care spune: „Căci în fața Ta o mie de ani sunt ca ziua de ieri”. [720] 10. Și așa cum Dumnezeu a lucrat la crearea acelor creaturi timp de șase zile, tot așa închinarea și adevărul Său trebuie să lucreze timp de șase mii de ani, când răul se va ridica și va domni. 11. Și din nou, întrucât, după ce a terminat creația, Dumnezeu S-a odihnit în ziua a șaptea și a binecuvântat [lumea creată], este necesar ca la sfârșitul celui de-al șaselea mileniu tot răul să fie înlăturat de pe pământ și dreptatea să domnească timp de o mie de ani; și atunci va veni odihna și relaxarea de la muncile în care pământul va rămâne deja până la sfârșit. 12. Dar aceasta se va întâmpla când El va descoperi [adică își va manifesta] rânduiala.

Am spus adesea că lucrurile mici și neînsemnate servesc drept prototipuri și indicii a ceva mai mare și, prin urmare, ziua noastră, limitată de răsărit și apus, este o imagine a marii zile, care încheie ciclul milenar al timpului. 13. În același fel, crearea omului muritor conține în sine un prototip al creației viitorului popor ceresc. Căci, așa cum Dumnezeu, după ce a creat tot ce este necesar omului, în a șasea zi l-a creat ultima dată pe om și l-a introdus în lume, ca într-o casă pregătită dinainte, tot așa acum, în această mare a șasea zi, omul este creat prin cuvântul lui Dumnezeu, adică prin învățătura și instrucțiunile lui Dumnezeu,

poporul sfânt este format pentru dreptate. 14. Și așa cum atunci a fost creat din pământ muritor și imperfect, pentru a trăi o mie de ani în această lume, tot așa acum, în această epocă pământească, omul este făcut desăvârșit, astfel încât, înviat de Dumnezeu, să trăiască în aceeași lume timp de o mie de ani. 15. În ce fel va avea loc distrugerea viitoare a lumii și ce rezultat așteaptă treburile omenești, se poate afla dacă se studiază Scripturile Divine. 16. Totuși, vocile profeților lumești, fiind de acord cu profeții cerești, vestesc sfârșitul și moartea iminentă a lumii, vorbind, parcă obosiți, despre bătrânețea extremă a lumii care se prăbușește. 17. Acum, după ce am adunat informații din toate profețiile, voi spune despre ce se va întâmpla, conform cuvintelor profeților și văzătorilor, înainte de a veni sfârșitul complet al lumii.

15. 1. În comoara cărților sacre se relatează cum conducătorul evreilor, împins de lipsa proviziilor de cereale, a migrat în Egipt cu întreaga sa casă și familie. 2. Când urmașii săi, după ce au rămas suficient de mult timp în Egipt, deveniseră un popor numeros și se aflau sub o povară grea și insuportabilă a robiei, Dumnezeu a lovit Egiptul cu o suferință incurabilă și Și-a eliberat poporul, conducându-i peste mare, iar când apele s-au despărțit și s-au despărțit în direcții diferite, poporul a mers pe uscat. 3. Dar regele Egiptului, care a încercat să-i prindă pe fugari, când marea s-a întors la starea ei anterioară, a pierit cu întreaga sa armată. 4. Oricât de mult a demonstrat această faptă, atât de clară și de uimitoare, virtutea lui Dumnezeu până în ziua de azi, ea a fost totuși un avertisment și un simbol al marilor evenimente pe care Dumnezeu intenționează să le îndeplinească la sfârșitul timpurilor; căci El va elibera poporul Său de povara grea a pământului. 5. Dar, întrucât la acea vreme exista un singur popor al lui Dumnezeu și El era cu un singur popor, doar Egiptul a fost lovit. [721]

Acum, din moment ce poporul lui Dumnezeu este adunat din toate limbile, atunci [Domnul] locuiește printre toate națiunile și este călcat în picioare de conducătorii lor și, prin urmare, este necesar ca toate națiunile, adică întregul cerc al pământului, să fie lovit de pedepse cerești, pentru ca oamenii care sunt urmași și închinători ai [adevăratului] Dumnezeu să poată fi eliberați. 6. Și așa cum atunci au fost date semnele prin care au fost prezise calamitățile viitoare ale Egiptului, tot așa la sfârșitul timpurilor se vor întâmpla în toate elementele pământului fenomene minunate vrednice de uimire, prin care toate națiunile vor simți sfârșitul care se apropie. 7. Și acum, când se apropie începutul acelei epoci, starea treburilor umane se va schimba în mod necesar și, odată cu creșterea corupției, va decădea, și chiar și vremurile noastre, când nedreptatea și răutatea au atins cel mai înalt grad, în comparație cu răul incredibil al acelei [epoci] pot fi considerate fericite și aproape de aur. 8. Căci dreptatea se va stinge atât de mult, impietatea, lăcomia, avariția și pofta vor înflori atât de mult, încât, dacă din întâmplare vor exista oameni onești, vor deveni prada criminalilor și vor fi chinuiți peste tot de oameni nedrepți, iar țările se vor umple de crime, iar oamenii buni se

vor afla în toate umilințele și în nevoie. Toate drepturile vor fi încurcate, iar legile vor dispărea. 9. Nimeni nu va avea atunci nimic altceva decât ceea ce este obținut prin mijloace rele și salvat prin forță: numai insolența și forța vor stăpâni totul. Nu va fi credință în oameni, nici pace, nici umanitate, nici rușine, nici adevăr, așa cum nu va fi mântuire și odihnă de rău. 10. Căci întregul cerc al pământului va fi agitat, războaiele vor izbucni peste tot, toate națiunile vor lua armele și vor începe să se distrugă unele pe altele. Orașele vecine se vor lupta unele împotriva altora, iar Egiptul va fi primul pedepsit pentru superstițiile sale prostești și va fi acoperit de sânge ca un râu. 11. Atunci sabia va străbate tot pământul, tăind totul, [722] ca și cum ar produce o recoltă. Cauza acestei devastări va fi că numele roman, care acum domnește peste toate - nu am curajul să-l rostesc, dar o voi spune oricum, căci se va întâmpla - va dispărea de pe pământ, iar puterea se va întoarce în Asia, iar Orientul va domni din nou, iar Occidentul va fi înrobit. [723] 12. Nimeni să nu creadă că este surprinzător că un regat întemeiat pe o astfel de putere și care a crescut atât de mult timp și cu atâta efort și în cele din urmă s-a întărit printr-o astfel de putere, va fi totuși într-o zi distrus. Căci nu există nimic făcut de mâini omenești care să nu poată fi și distrus de mâini omenești, căci și lucrările muritorilor sunt muritoare. 13. Tot așa și alte regate, deși anterior înfloriseră mult timp, au pierit totuși. Căci egiptenii, perșii, grecii și asirienii au continuat să dețină puterea asupra pământului, până când în cele din urmă și-au pierdut puterea și puterea supremă a trecut la romani. [724] Cu cât vor depăși în măreție toate celelalte regate, cu atât de cumplită va fi căderea lor.

14. Seneca a împărțit cu abilitate vremurile orașului Roma în epoci. [725] Astfel, el a spus că la început a fost un prunc sub regele Romulus, care a zămislit și, cum s-ar spune, a crescut Roma; apoi a devenit un copil sub regii următori, de care a fost mărită și înnobilată prin numeroase ordine și instituții. Cu toate acestea, sub regele Tarquinius, când Roma începuse deja să crească puternică, pentru a evita sclavia, după ce a aruncat jugul unui conducător mândru, a preferat să se supună legilor decât regilor; dar când era în tinerețe, înainte de sfârșitul [Primului] Război Punic, apoi, în sfârșit, prinzând putere, a început să intre în tinerețe. 15. După ce a cucerit Cartagina, care fusese mult timp la fel de puternică, Roma și-a întins brațele peste întreg pământul și marea; în cele din urmă, după ce a subjugat toate regatele și popoarele Imperiului, când pretextul pentru războaie dispăruse deja, folosindu-și prost propriile forțe, s-a epuizat cu ele. 16. Aceasta a fost prima sa bătrânețe, când, cuprinsă de războaie civile și de rele interne, Roma s-a întors la puterea exclusivă a conducătorului, ca și cum s-ar fi întors la o nouă copilărie. Fiindcă pierduse libertatea care era apărată de Brutus, conducătorul și autoritatea ei, îmbătrânise atât de mult încât nu se mai putea întreține fără să se bazeze pe puterea conducătorilor. 17. Dacă s-a întâmplat acest lucru, ce mai rămâne dacă nu moartea, care urmează bătrâneții?

Același viitor este prefigurat pe scurt în discursurile profeților, folosind numele altor persoane, astfel încât nimeni să nu-l recunoască fără efort. 18. Cu toate acestea, Sibilele proclamă destul de deschis că Roma va pieri și tocmai prin judecata lui Dumnezeu, căci Roma îi va urî numele și, urând dreptatea, îi va călca în picioare pe oamenii care urmează adevărul. [726] De asemenea, Hydaspes, care a fost cel mai vechi rege al mezilor, după care a fost numit râul numit acum Hydaspes, a transmis posterității un vis minunat în interpretarea unui băiat care știa să profețească: cu mult înainte de dispariția poporului troian, s-a prezis că puterea și numele Romei vor dispărea din cercul ținuturilor.

16. 1. Voi arăta cum se va întâmpla acest lucru, ca nu cumva să creadă cineva că nu se poate întâmpla. Mai întâi, regatele se vor înmulți, iar puterea supremă, distrusă și zdrobită, va fi împărțită între mulți. Apoi va începe un conflict civil constant și nu va exista odihnă de la războaiele dezastruoase până când nu vor veni zece regi, care vor împărți cercul de țări, nu, însă, pentru a domni, ci pentru a sfâșia. [727] 2. Când armatele se vor fi înmulțit și când țările vor fi abandonate, ceea ce este începutul ruinei și al distrugerii, vor zdrobi, vor devasta și vor distruge totul. 3. Atunci un dușman puternic va veni brusc la ei din limitele extreme ale nordului, care, după ce a distrus trei dintre ei, care vor stăpâni apoi Asia, va fi inclus de restul într-o alianță și pus peste toate. 4. El va epuiza cercul de țări cu o stăpânire intolerabilă, va confunda divinul și umanul, va supune totul unui cuvânt inefabil și condamnabil, va sădi noi planuri în sufletul său pentru a-și crea propriul Imperiu; El va aboli legile și va stabili propriile legi, va profana, devasta, jefui și distruge totul. Apoi, când numele Imperiului va fi schimbat și tronul Imperiului va fi transferat, va urma confuzie și confuzie a rasei umane. 5. Și apoi va veni o vreme josnică și disprețuitoare, în care nimeni nu se va bucura de viață. Orașele vor fi distruse din temelii și vor pieri nu numai prin sabie și foc, ci și prin cutremure constante, inundații, numeroase boli și foamete frecventă. 6. Desigur, aerul va fi stricat și va deveni rău și infecțios. Fie din cauza ploilor neîncetate, fie din cauza secetei dezastruoase, fie din cauza frigului, fie din cauza căldurii excesive, pământul va înceta să mai rodească pentru oameni, nu va da nici recolte, nici pomi, nici struguri. Și deși vor semăna o mare speranță la momentul înfloririi, vor fi lipsiți de ea la momentul recoltei. 7. Izvoarele și râurile vor seca și ele, astfel încât nu va mai fi apă de băut, iar apa însăși se va transforma în sânge sau oțet. 8. Drept urmare, animalele cu patru picioare vor dispărea de pe pământ, păsările de pe cer, peștii de pe mări. [728] În plus, semne uimitoare pe cer vor duce mințile oamenilor într-o mare confuzie: comete cu coadă și o eclipsă de Soare și culoarea [schimbătoare] a Lunii și căderea stelelor. [729] 9. Și totuși, acest lucru nu se va întâmpla ca de obicei, ci dintr-o dată vor apărea stele necunoscute și nevăzute. Soarele se va întuneca pentru totdeauna, astfel încât diferența dintre zi și noapte va fi abia vizibilă. Luna nu va apune nici măcar la ora trei, ci, acoperită de sânge, se va mișca împotriva cursului său obișnuit, astfel încât omul va înceta să perceapă atât mișcarea

constelațiilor, cât și numărătoarea timpului. Desigur, vara va fi iarnă, iar iarna va fi vară. [730]10. Atunci anul se va scurta și luna va fi mai scurtă, iar ziua va deveni mai scurtă. De asemenea, stelele vor cădea adesea, astfel încât întregul cer va fi negru, lipsit de orice lumină. 11. De asemenea, cei mai înalți munți vor cădea și vor fi nivelați cu pământul, iar marea va deveni nepotrivită pentru navigație. Și pentru a completa toate dezastrele care au zguduit oamenii și pământul, o trâmbiță va suna din cer, pe care Sibila o prezice în felul următor:

Din cer o trompetă va cânta un cântec trist [731]

Și acum, de sunetul jalnic, totul va tremura și va tremura. 12. Într-adevăr, atunci, de fața mâniei lui Dumnezeu împotriva oamenilor care nu au recunoscut dreptatea, focul, sabia, foametea, boala vor dezlănțui, aducând frică tuturor. Atunci se vor ruga lui Dumnezeu, dar El nu-i va auzi, vor chema moartea, dar ea nu va veni. Nici noaptea nu le va aduce pace de frică și nu le va da somn ochilor, ci anxietatea și neliniștea vor epuiza sufletele oamenilor. [732] Vor plânge amarnic, vor geme și vor scrâșni dinții. Se vor bucura de moarte și vor jeli viața. 13. Din cauza acestor necazuri și a multor altora, pământul se va depopula și întregul cerc al pământului își va schimba înfățișarea. Despre care Sibila vorbește astfel în cântece:

Lumea își va pierde înfățișarea frumoasă odată cu moartea oamenilor [733]

14. Căci rasa umană va fi atât de distrusă încât abia o zecime din oameni va mai rămâne, iar unde erau o mie, abia o sută vor mai rămâne. Dintre închinătorii lui Dumnezeu, două părți vor pieri, dar a treia, cea aleasă, va fi păstrată. [734]

17. 1. Totuși, vă voi spune mai detaliat cum se va împlini aceasta. Pe măsură ce se apropie sfârșitul timpurilor, un mare profet va fi trimis de Dumnezeu pentru a converti oamenii la [închinarea la adevăratul] Dumnezeu și i se va da ocazia să facă minuni. 2. Totuși, oamenii nu-L vor asculta nicăieri. Și El va închide cerul și va împiedica ploaia, va transforma apa în sânge și îi va epuiza cu sete și foame. Și dacă cineva încearcă să-L jignească, atunci foc va ieși din gura Lui și-L va arde. Cu aceste minuni și fapte uimitoare, El va converti pe mulți la slujba lui Dumnezeu. Și când lucrarea Lui se va termina, va apărea un alt rege - din Siria, născut dintr-un duh rău, un distrugător și anihilator al rasei umane, pentru a opri pedeapsa trimisă de acel prim [profet], împreună cu El însuși. 3. El va lupta împotriva profetului lui Dumnezeu, îl va învinge și îl va ucide și va zăcea neîngropat, dar după trei zile va învia și, sub ochii oamenilor uimiți și uluiți, se va înălța la cer. [735] 4. Același rege teribil va fi un profet fals, se va autoproclama și se va numi zeu și va porunci să fie onorat ca fiu al lui Dumnezeu. Și i se va da puterea de a face minuni, prin a căror înfăptuire îi va induce pe oameni în rătăcire, astfel încât aceștia să-l onoreze. 5. El va porunci să coboare foc din cer,

ca soarele să-și oprească cursul, ca o statuie să vorbească și toate acestea se vor întâmpla după cuvântul său. Prin astfel de minuni chiar și mulți oameni inteligenți vor fi captivați de el. 6. Apoi va plănui să distrugă templul lui Dumnezeu și va persecuta pe oamenii drepți și va fi deznădejde și întristare, cum n-a mai fost de la începutul lumii. [736] 7. Toți cei care cred în el și îl urmează vor fi însemnați de el ca vitele, care, la rândul lor, fie vor fugi în munți, fie, prinși, vor fi torturați și uciși.

8. El îi va înfășura pe cei drepți în cărțile profeților și îi va arde. Și i se va permite să devasteze cercul pământului timp de patruzeci și două de luni. [737]

9. Acesta va fi timpul când dreptatea va fi alungată și inocența va fi urâtă, când oamenii răi îi vor jefui pe cei buni ca și cum ar fi dușmani. Nici legile, nici ordinea, nici disciplina militară nu vor fi respectate. Nimeni nu va onora pe cei în vârstă. Nimeni nu va urma evlavia, nimeni nu va face distincție între sex și vârstă. Totul va fi confuz și amestecat, contrar legii și legilor naturii. Și iată, pământul va fi devastat ca de un jaf unic și universal. 10. Când se va întâmpla aceasta, atunci cei drepți și adepții adevărului se vor separa de cei răi și se vor retrage în singurătate. Auzind de aceasta, cei răi, aprinși de mânie, vor veni cu o armată imensă și, folosindu-și toată puterea, vor înconjura muntele pe care vor locui cei drepți, pentru a-i captura. 11. Aceiași oameni drepți, când se vor vedea înconjurați și asediați din toate părțile, vor striga către Dumnezeu cu un strigăt puternic și se vor ruga pentru ajutor ceresc. Și Dumnezeu îi va auzi și le va trimite pe Marele Împărat din ceruri, ca să-i mântuiască și să-i elibereze și să-i distrugă pe toți cei răi cu foc și sabie.

18.1 Este sigur că acest lucru se va întâmpla, nu numai tuturor profeților din Duhul lui Dumnezeu, ci și ghicitorilor inspirați de demoni. 2. Astfel, Histaspes, pe care l-am menționat mai sus, descriind greutățile acelei ultime epoci, a spus că cei pioși și drepți, separându-se de cei răi, își vor ridica mâinile spre cer cu plâns și gemete și îl vor implora pe Jupiter pentru mântuire; Jupiter va privi înapoi spre pământ, va auzi strigătele oamenilor și îi va distruge pe cei răi. Toate acestea sunt adevărate, cu singura excepție a faptului că spune că Jupiter va face ceea ce va face Dumnezeul [adevărat]. 3. Nici, nu fără intrigile demonilor, nu a trecut cu vederea faptul că Fiul lui Dumnezeu va fi apoi trimis de Tatăl pentru a distruge tot răul și a-i elibera pe cei pioși. Acest lucru, însă, Hermes [Trismegistus] nu l-a ascuns. Căci la începutul acelei cărți care se numește *Logosul Perfect* , după ce a enumerat acele nenorociri despre care am vorbit, el a adăugat următoarele: 4. „Când toate acestea se vor întâmpla, o, Asclepius, atunci acel Domn și Tată Dumnezeu atotputernic și născătorul singurului Dumnezeu, după ce a examinat moravurile și acțiunile, prin voința Sa, care este mila lui Dumnezeu, va preveni viciile și corupția generală, va distruge înșelăciunea, va spăla toată răutatea fie printr-un potop, fie o va arde cu foc, fie o va distruge prin boli și ciumă,

semănând-o peste tot, și astfel va restaura lumea la frumusețea ei de odinioară.” 5. Sibilele promit, de asemenea, că nimeni altul decât Fiul lui Dumnezeu nu va fi trimis de Tatăl Cel Preaînalt pentru a izbăvi atât pe cei drepți din mâinile celor răi, cât și pentru a-i distruge pe cei nedrepți împreună cu tiranii furioși. 6. Una dintre ele relatează astfel:

El se va apropia de cetatea celor drepți, dorind să o distrugă. Atunci un rege trimis de Dumnezeu se va ridica împotriva ei, Care va nimici pe toți marii regi și pe cei mai buni războinici. Astfel, Domnul nemuritor va executa sentința asupra oamenilor [738]

7. Și același lucru din nou:

Dumnezeu va trimite un rege pe pământ care va veni de la răsărit. Acest rege va opri războiul malefic din întregul tărâm ceresc [739]

8. Și din nou al treilea:

Cu blândețe, cu smerenie vine, pentru ca jugul nostru de rob, care ne apăsa greu spatele, să fie acum desființat pentru totdeauna, pentru ca legea nedreaptă să dispară și lanțurile opresive [740]

19. 1. Prin urmare, când cercul pământului va fi epuizat și când puterea umană nu va fi suficientă pentru a distruge tirania intolerabilă, deoarece [falsul profet] va păzi cu zel lumea capturată cu o armată uriașă de mercenari, atunci într-un astfel de dezastru va fi nevoie de ajutor divin. 2. Și acum Dumnezeu, mișcat de pericolul excesiv și de strigătul jalnic al celor drepți, va trimite imediat un Eliberator. Atunci cerurile se vor deschide în mijlocul unei nopți adânci și întunecate, astfel încât pe întregul cerc al pământului lumina lui Dumnezeu, coborând pe pământ, va străluci ca fulgerul. Sibila a prezis acest lucru în aceste versete:

...când El coboară pe pământ, un foc se va aprinde brusc în miez de noapte, întunecat și negru [741]

3. Aceasta este noaptea pe care o sărbătorim în timpul priveghiurilor noastre nocturne, din cauza venirii Regelui și Dumnezeului nostru. Acea noapte are o dublă semnificație, căci și atunci, în timpul nopții, El a fost înviat când a suferit și apoi va primi împărăția în cercul pământesc. 4. Căci El este Eliberatorul, Judecătorul, Răzbunătorul, Regele și Dumnezeul pe care Îl numim Hristos. Înainte de a coborî pe pământ, El va da acest semn. 5. O sabie va cădea pe neașteptate din cer, pentru ca cei drepți să știe că Conducătorul oștirii sfinte este pe cale să coboare. Și El va coborî însoțit de îngeri în centrul pământului, iar

înaintea Lui va fi o flacără nestinsă. Și vitejia îngerilor va da în mâinile celor drepți o oștire numeroasă, care va înconjura muntele [în fața oștirii inamice]. Și va fi o bătălie de la al treilea ceas până seara, iar sângele va curge ca un pârâu furtunos. Și când toate forțele tiranului vor fi zdrobite, singurul om rău va fugi, iar virtutea lui este abandonată. 6. Acesta este cel numit Antihrist, dar el se va numi Hristos și va lupta împotriva adevăratului [Hristos] și, învins, va fugi și, de câte ori va reînnoi războiul, de câte ori va fi învins, până când în a patra bătălie, când toți cei răi vor fi nimiciți, el însuși, învins și capturat, va purta în cele din urmă pedeapsa pentru crimele sale. 7. Dar ceilalți regi și tirani care vor epuiza cercul pământului, învinși împreună cu el, vor fi aduși la Rege, iar El îi va mustra, îi va condamna și îi va mustra pentru greșelile lor și îi va condamna și îi va da pedepselor meritate.

8. Și când răutatea va fi distrusă și impietatea va fi exterminată, cercul pământesc va fi în pace, care timp de atâtea secole, supus înșelăciunii și crimei, a îndurat o sclavie josnică. 9. Zeii făcuți de mâini nu vor mai fi venerați, ci statuile aruncate din temple și sanctuare vor fi date focului și arse împreună cu darurile primite. Acest viitor a fost prefigurat și de Sibila, care a fost de acord cu profeții:

Muritorii își vor abandona toți idolii și bogățiile, iar focul care pătrunde totul va distruge atât pământul, cât și marea. [742]

Sibila Eritreeană a prezis același lucru:

Creațiile mâinilor omenești se vor prăbuși și vor pieri în foc. [743]

20.1 După aceasta, porțile lumii de dincolo se vor deschide și morții vor învia, despre care marea judecată va fi executată de același Rege și Dumnezeu, căruia Tatăl Cel Preaînalt îi va da marea putere de a judeca și de a executa. Cu privire la această judecată și împărăție, Sibila Eritreei a prezis astfel:

2. Căci atunci când se va împlini vremea, marcată tocmai de soartă, Judecata Dumnezeului nemuritor va veni în ziua aceea pentru muritori. Puterea Domnului se va întoarce asupra oamenilor buni în ziua aceea. [744]

3. Apoi celălalt:

Prăpăstiile care se deschid în sol vor dezvălui haosul Tartarului, iar în fața tronului ceresc al Domnului toți oamenii se vor aduna. [745]

4. Și în alt loc, în același loc:

Voi rula cerul ca pe o sulă, voi deschide adâncurile pământului, voi învia morții în ziua aceea și voi distruge destinele oamenilor, voi smulge înțepătura morții și voi rândui judecata de apoi: voi judeca viețile atât ale celor drepți, cât și ale celor răi. [746]

5. Și totuși, nu toți vor fi atunci predați judecății lui Dumnezeu, ci numai cei care au rămas în religia lui Dumnezeu. Căci cei care nu L-au recunoscut pe Dumnezeu, întrucât [din cauza lipsei lor de voință] nu se poate lua o decizie pe deplin cu privire la ei, sunt deja condamnați și sortiți pedepsei. După cum mărturisesc Sfintele Scripturi, cei răi nu vor fi înviați pentru judecată. [747] 6. Prin urmare, numai cei care L-au recunoscut pe Dumnezeu vor fi supuși judecății, iar faptele lor vor fi cântărite, adică faptele lor rele și bune împreună, astfel încât, dacă există mai multe fapte bune și drepte, vor dobândi o viață binecuvântată, iar dacă faptele rele le depășesc, vor fi condamnați la execuție.

7. Poate cineva va întreba: „Dacă sufletul este nemuritor, cum i se poate aplica pedeapsa? Căci dacă merită pedeapsa, atunci trebuie să simtă durerea și chiar moartea; dar dacă sufletul nu este supus morții și chiar durerii, atunci nu este capabil să simtă.” 8. La această întrebare sau argument există următoarea obiecție a stoicilor. Deși sufletele oamenilor sunt păstrate și nu se nimicesc la moarte, totuși sufletele celor care au fost drepți, puri, insensibili [la pasiuni] și binecuvântați, se vor întoarce la locuința cerească de unde și-au luat originea sau vor fi conduși spre niște pajiști fericite, unde se vor delecta cu plăceri încântătoare. 9. Dar sufletele rele, din moment ce s-au întinat cu pasiuni rele, poartă în ele un fel de natură intermediară între muritor și nemuritor și au ceva din părtășia cărnii slabe. Dedate pasiunilor și dorințelor cărnii, ele poartă o anumită urmă de neșters și [ca să zicem] o pată pământească. Întrucât s-a atașat ferm de-a lungul unei lungi perioade de timp, sufletele preiau natura sa și, deși nu sunt complet distruse, avându-și originea în Dumnezeu, devin totuși supuse suferinței prin această însemnătate a trupului, care, impusă pentru păcate, dă puterea de a simți durerea. 10. Poetul a exprimat această judecată astfel:

Chiar și atunci când viața îi părăsește în ultimul moment,

Nu li se dă sfârșitul răului, al murdăriei trupești [748]

Eliberează-te: căci ceea ce este adânc înrădăcinat în ei, A crescut ferm odată cu ei - nu poate decât să rămână mult timp. De aceea, toți trebuie să suporte pedeapsa - pentru a ispăși răul trecut cu chinuri.

11. Acest lucru este aproape adevărat. Căci sufletul, atunci când este smuls din trup, devine, așa cum spune același poet,

Ca o suflare, lumină, ca niște vise înaripate, [749]

Căci spiritul, datorită subtilității sale, este intangibil; dar este intangibil pentru noi, care suntem trupești, dar pentru Dumnezeu, căruia îi sunt supuse toate, este tangibil.

21.1 . Am spus, așadar, în primul rând, că puterea lui Dumnezeu este atât de mare încât El percepe și acționează așa cum dorește chiar și asupra celor necorporale. Căci chiar și îngerii se tem de Dumnezeu, căci pot fi pedepsiți de El într-un fel, iar demonii se tem de El, căci sunt chinuiți și pedepsiți de El. 2. Ce este de mirare, așadar, că, deși sufletele sunt nemuritoare, ele sunt totuși tangibile de Dumnezeu? Căci, întrucât sufletele nu au nimic solid și tangibil în ele însele, ele nu pot suferi nimic din cauza lucrurilor solide și trupești. Dar, întrucât sufletele [animae] trăiesc numai în spirite [spiritibus], ele sunt tangibile numai de Dumnezeu, căruia îi aparțin atât virtutea, cât și esența spirituală [substantia spiritalis]. 3. Dar Sfintele Scripturi ne învață și în ce fel cei răi vor fi dați pedepsei. Căci, deoarece au comis păcate în timp ce erau în trupuri, vor fi din nou îmbrăcați în carne, pentru a putea suferi pedeapsa în trupuri. Și totuși, nu carnea va fi cea pe care Dumnezeu o va da omului. Este asemenea acelui foc, dar indestructibil și păstrat veșnic, astfel încât să poată suferi chinuri și foc veșnic, a cărui natură este diferită de focul pe care îl folosim pentru viață și există fără hrana vreunei materii. 4. Acel foc divin trăiește și este menținut veșnic de sine stătător, fără nicio hrană și nu are fum, ci este pur, [ca și cum] lichid și, asemenea apei, [ca și cum] curge. Căci nu este ridicat în sus de vreo forță, așa cum este al nostru, care este forțat în sus de influența corpului pământesc, prin care el și fumul care îl însoțește sunt hrăniți și îl obligă să se înalțe cu tremur spre natura cerească. 5. Același foc divin, cu aceeași forță și aceeași putere, îi va arde pe cei răi și îi va întări, va chinui trupurile pe cât le restaurează și va oferi el însuși hrană veșnică, pe care poeții o atribuiau vulturului lui Titius. Și astfel, fără nicio diminuare a trupurilor nou întărite, va arde și va provoca doar durere. 6. Dar chiar și atunci, când Dumnezeu îi judecă pe cei drepți, El îi va testa și cu foc. Atunci cei ale căror păcate, fie prin gravitatea, fie prin numărul lor, vor depăși [faptele bune], vor fi loviți și arși de foc. Dar cei care sunt împodobiți cu dreptate desăvârșită și maturitate în virtute nu vor simți focul, căci au ceva din Dumnezeu în ei care va stăvili și va respinge puterea flăcării. 7. Atât de mare este puterea inocenței încât focul fuge de ea fără să facă rău, căci a primit de la Dumnezeu puterea de a arde [doar] pe cei răi și de a cruța [doar] pe cei drepți. [750] Și totuși, nimeni să nu creadă că sufletele sunt predate judecății imediat după moarte. Toți vor fi ținuți sub o singură pază comună până când va veni vremea când marele Judecător va cântări meritele fiecăruia. 8. Atunci cei dintre ei a căror dreptate va fi recunoscută [perfectă] vor primi nemurirea ca recompensă, dar cei ale căror crime și păcate sunt dezvăluite nu vor învia, ci împreună cu cei răi vor fi ascunși în același întuneric, condamnați la chinuri prezente.

22. 1. Unii cred că acestea sunt invenții ale poeților, necunoscând de unde le-au luat poeții și neagă că așa ceva se poate întâmpla. Nu este surprinzător că ei cred acest lucru. 2. Căci problema este diferită de ceea ce relatează poeții. Deși poeții sunt mult mai vechi decât istoricii, oratorii și alți scriitori, totuși, deoarece nu cunoșteau secretul făgăduinței divine, mențiunea viitoarei învieri a ajuns la ei printr-un zvon vag. Aflând despre ea din întâmplare, au relatat-o ca pe o fabulă imaginară. 3. Și totuși au mărturisit despre ea, nici măcar nu urmând o autoritate solidă, ci zvon, precum Maro, care spune:

Dă-mi dreptul să vorbesc despre tot ce am auzit. [751]

4. Acum, deși poeții au denaturat parțial adevărul, totuși esența a rămas adevărată, deoarece au fost parțial de acord cu profeții, ceea ce este suficient pentru a ne ajuta să analizăm problema. 5. Și totuși nu există niciun sens în ficțiunea lor. Căci atunci când profeții, cu discursuri serioase, au prezis că Fiul lui Dumnezeu va judeca morții, și întrucât această profeție nu era un secret, poeții, deoarece credeau că conducătorul cerului nu era un alt zeu, ci Jupiter, au relatat că în lumea de dincolo fiul lui Jupiter deținea judecata, dar nu Apollo sau Liber sau Mercur, care sunt considerați a ființe cerești, ci unul care era muritor și drept, sau Minos, sau Aeacus, sau Rhadamanthus. 6. Și astfel, prin licență poetică, au denaturat ceea ce auzeau sau au schimbat adevărul, care trecuse prin diverse buze și diverse conversații, prin presupuneri. 7. De exemplu, au prezis că după o mie de ani în lumea de dincolo, morții se vor întoarce la viață, așa cum spune Maron:

Cursul circular al timpului va măsura zece secole, - Apoi zeitatea cheamă sufletele la valurile Leteene, astfel încât, uitând totul, să se întoarcă sub bolțile Cerului Luminos și să vrea din nou să intre în trup. [752]

8. Aceasta este ceea ce i-a indus în eroare pe poeți, și anume că morții nu vor învia după o mie de ani de la moartea lor, ci că cei care se întorc la viață vor domni cu Dumnezeu timp de o mie de ani. Căci Dumnezeu va veni să curețe această lume de orice impuritate și să înzestreze sufletele înviate ale celor drepți cu trupuri noi pentru fericirea veșnică. 9. Așadar, cu excepția apei uitării [753] , totul este adevărat. Au inventat această apă pentru ca nimeni să nu le obiecteze: „De ce nu-și amintesc că au fost odată în viață, nici cine au fost, nici ce au făcut?” Cu toate acestea, nici măcar acest lucru nu este considerat plauzibil și este respins ca fiind inventat voit și fabulos. 10. Dar nouă, celor care discutăm despre înviere și argumentăm că sufletele din cealaltă viață nu se vor uita pe sine, ci se vor întoarce cu același sentiment și în aceeași formă, cineva ar putea obiecta: „Au trecut atâtea secole, dar s-a întors cineva din iad pentru a ne servi drept exemplu în ceea ce ar trebui să credem?” 11. Dar învierea nu poate avea loc cât timp domnește nedreptatea. Căci în această epocă oamenii sunt lipsiți de

viață prin forță, sabie, intrigi și otrăvuri și sunt epuizați de nedreptăți, nevoi, închisori, lanțuri, proscripții. 12. Din aceasta este clar că dreptatea este plină de ură, că toți cei care vor să-L urmeze pe Dumnezeu nu numai că trăiesc în ură, ci se dedau și la tot felul de umilințe, sunt chinuiți de felurite feluri de torturi și sunt împinși nu de rațiune sau adevăr, ci de chinuri cumplite ale trupului, la închinarea nelegiuită a zeilor creați de mâini [omenești]. 13. Este atunci necesar ca tocmai în acest scop oamenii să fie înviați și returnați la o viață în care nu se pot simți în siguranță? Din moment ce drepții sunt considerați atât de nesemnificativi, atât de ușor dați morții, de ce am vedea un exemplu al viitorului, dacă dintr-o dată cineva, întorcându-se din lumea de dincolo, ar recăpăta viața? 14. Căci viitorul este îndepărtat din vederea oamenilor, ca nu cumva, văzându-l sau auzind despre el, toți să-i abandoneze pe zei și să se întoarcă la închinarea singurului Dumnezeu și a [singurei] religii. 15. Prin urmare, este necesar ca învierea să aibă loc o singură dată, când răul va fi distrus. Căci este hotărât ca cei care înviază să nu mai moară și să nu mai fie chinuiți în vreun fel, pentru ca cei a căror moarte este călcată în picioare să poată duce o viață binecuvântată. 16. Poeții, însă, deoarece știau că această epocă abundă în tot felul de fapte rele, au inventat râul uitării, pentru a [explica de ce] sufletele, amintindu-și de faptele rele și greutăți, nu au refuzat să se întoarcă în lumea de sus. 17. De aceea, Virgil a spus:

Este oare posibil, tată, ca sufletele să se străduiască de aici?

Să mă înalț din nou în lumină și să mă îmbrac în carne împovărătoare?

O melancolie malefică, se pare, îi atrage pe nefericiți la pământ! [754]

18. Căci nu știau cum sau când se va întâmpla asta. Așa că au crezut că sufletele se nasc din nou și se întorc în pântece și în pruncie. 19. De aceea, Platon, când discuta despre suflet, a spus că din aceasta se poate trage o concluzie despre nemurirea și originea divină a sufletelor, deoarece bebelușii învață mai repede și mai ușor, iar ceea ce învață o înțeleg atât de repede încât pare ca și cum nu ar învăța pentru prima dată, ci și-o amintesc și o înviază în memorie. [755] În această privință, înțeleptul este chiar mai ridicol decât poeții.

23. 1. Prin urmare, sufletele nu se vor naște din nou, ceea ce nu se poate întâmpla, ci [într-o zi] vor învia și vor primi trupuri de la Dumnezeu și își vor aminti de viața lor anterioară și de toate faptele lor și, așezați printre binecuvântările cerești, bucurându-se de nenumărate bucurii, vor primi milă de la Dumnezeu. Căci El va nimici tot răul și îi va înălța la împărăția veșnică și la viața veșnică. 2. Chiar și filozofii au încercat să spună ceva despre această înviere, dar la fel de greșit ca și poeții. Astfel, Pitagora a argumentat că sufletele migrează în trupuri noi; dar este absurd ca ele să migreze de la oameni la vite,

de la vite la oameni și că el însuși a primit un suflet de la Euphorbus. 3. Chrysipp, care, potrivit lui Cicero, a susținut porticul stoicilor, a spus mai bine. [756] În cărțile pe care le-a scris despre Providență, când a vorbit despre reînnoirea lumii, a spus următoarele: „Dacă am explicat corect, atunci este evident că după moarte și după un anumit număr de ani ne vom întoarce la starea în care ne aflăm acum.” 4. Dar [în realitate] ne întoarcem de la starea umană la cea divină. Sibila spune așa:

Rasa umană este plină de necredință. Când va veni ea?

Judecata oamenilor și a întregii lumi, că însuși Creatorul universului

El va face aceasta, cei răi și cei drepți împreună

După ce i-a chemat, El îi va despărți: El îi va trimite pe cei răi în flăcări

Tartarul sufocant, abisul cumplitei Gheene te vor înghiți.

Dar El va permite din nou oamenilor drepți să se așeze pe pământ, [757] 5. Dacă nu numai profeții, ci și ghicitorii, poeții și filozofii sunt de acord că va exista o înviere viitoare a morților, nimeni să nu ne întrebe cum este posibil acest lucru, căci sensul actelor divine nu poate fi dezvăluit. Dar dacă Dumnezeu a creat inițial omul, într-un mod minunat pe care nu-l știu, atunci credem că El poate readuce la viață un om care a deja trăit, dacă a creat pe cineva care nu a trăit niciodată.

24.1 Acum voi adăuga restul. Așadar, Fiul Celui Preaînalt și Mare Dumnezeu va veni să judece viii și morții, așa cum mărturisește și afirmă Sibila:

Aici, printre muritorii de pe tot pământul, va fi confuzie

În ziua când va veni Cel Atotputernic, El va ședea pe tron și va fi

Sufletele judecă viii și morții - judecata universului [758]

2. El, după ce va fi nimicit nedreptatea și va fi executat marea judecată și va fi înviat pe cei drepți care au fost de la început, va locui printre oameni o mie de ani și va domni peste ei cu toată dreptatea. Aceasta a fost prezisă de o altă Sibilă, care profețea în nebunie:

Muritori, ascultați - Domnul cel nestricăcios domnește! [759]

3. Cei care sunt vii în trupurile lor nu vor muri atunci, ci în timpul acelorași o mie de ani vor da naștere unei mulțimi infinite de oameni, iar urmașii lor vor fi sfinți și plăcuți lui Dumnezeu. Cei care se vor ridica din iad [ab inferis] vor conduce pe

cei vii ca judecători. 4. Păgânii nu vor dispărea complet, dar unii vor rămâne până la victoria lui Dumnezeu, pentru a participa la triumful celor drepți și pentru a rămâne sub jugul robiei veșnice. 5. În același timp, trădătorul demonilor, care este autorul a tot răul, va fi înlănțuit și va rămâne timp de o mie de ani sub paza puterii cerești, când dreptatea va domni în cercul pământului, astfel încât niciun rău să nu se ridice împotriva poporului lui Dumnezeu. 6. După venirea [Fiului lui Dumnezeu], cei drepți vor fi adunați din tot pământul, iar după ce judecata se va sfârși, o cetate sfântă [civitas sancta] va fi întemeiată în centrul pământului, în care însuși Dumnezeu Creatorul va locui cu cei drepți. Această cetate este arătată de Sibilă când spune:

Cetatea aleasă de Dumnezeu, El a făcut-o să strălucească puternic -

Mai strălucitor decât stelele strălucitoare de pe cer și decât Soarele și Luna [760]

7. Atunci întunericul care acoperea și acoperea cerul va dispărea din lume. Și luna va căpăta strălucirea soarelui și nu va mai scădea. Soarele va fi de șapte ori mai strălucitor decât este acum. Pământul își va arăta fertilitatea și va aduce el însuși multe dintre roadele sale. Stâncile munților vor curge cu miere, râurile vor fi pline de lapte. Lumea însăși se va bucura în sfârșit și fiecare fire a lucrurilor se va bucura, eliberată și eliberată de puterea răului, a impietății, a crimei și a înșelăciunii. 8. Nici animalele nu se vor hrăni atunci cu sânge, nici păsările cu pradă, ci toate vor fi pașnice și blânde. Leii și viteii vor sta în același grajd, lupul nu va tăia oile, nu va căuta carne, zmeele și vulturii nu vor face rău, iar copiii se vor juca cu șerpii. 9. Atunci, în sfârșit, va apărea ceea ce, potrivit poeților, a fost în vremurile de aur, chiar și sub domnia lui Saturn. Ei s-au înșelat spunând despre ceea ce profeții preziseseră cu privire la viitor ca fiind deja întâmplat. Căci ochii profeților au primit o viziune de la Duhul Divin și au văzut când aceste lucruri se vor întâmpla și se vor împlini. 10. Când aceste profeții s-au răspândit treptat prin viu grai, întrucât cei neinițiați în mister nu știau despre ce vremuri vorbeau, au crezut că tot ce se împlinise deja în vremurile străvechi, ceea ce nu se putea întâmpla și împlini în timpul domniei omului, se împlinise deja în vremurile străvechi.

11. Când religiile rele vor fi distruse și crima va fi eradicată, pământul va fi supus lui Dumnezeu,

Vâslașii vor părăsi marea, iar pinii plutitori nu vor mai fi

Pentru a efectua un troc de bunuri - pământul va oferi totul peste tot.

Pământul nu va avea de suferit de la sapă, via de la seceră;

Plugarul cel puternic va elibera boii de sub jug [761]

Apoi și

Câmpurile se vor îngălbeni treptat cu spice fragede, Și ciorchini stacojii vor atârna de vița de vie necultivată; Stejarul cu scoarța sa puternică va prelinge miere înrourată. Lâna nu va înșela cu viclenie cu diverse culori, — Berbecul însuși, după bunul plac, va revopsi lâna când într-un purpuriu moale, când într-un șofran auriu, Și va îmbrăca de bunăvoie mieii în purpuriu pe câmpuri. Caprele însele vor duce acasă ugerul încărcat cu lapte, Și leii teribili nu vor mai fi teribili pentru turme [762]

12. Acest poet a prezis, urmând cântecele Sibilei Cumane. Sibila Eritreeană spune astfel:

Oile, împreună cu lupii din munți, vor hrăni iarbă, iar leoparzii sălbatici vor paște împreună cu iezi. Un vițel va putea fi în siguranță cu un urs într-un țarc, un leu carnivor se va sătura cu pleavă, precum un bou într-o iesle. Un șarpe cu un pui va dormi liniștit în același pat [763]

13. Și în alt loc despre abundența lucrurilor:

Dar, în schimb, muritorii vor primi o mare bucurie de la Dumnezeu, căci pământul, copacii și pășunile vor rodi adevărate, și atunci va fi din belșug miere dulce, vin, lapte alb ca zăpada, pâine - principalul lucru, pâinea, căci este cel mai înalt bine pentru muritori, [764]

14. Și un altul în același fel:

Atunci laptele nepământesc va veni la cei cu suflet curat - la cei care și-au pus nădejdea numai în Creator, Dumnezeul Suprem, aducându-I venerație și credință [765]

15. Așadar, oamenii vor duce o viață cât se poate de pașnică și îmbelșugată și vor domni în egală măsură cu Dumnezeu. Regii neamurilor vor veni de la marginile pământului cu daruri și ofrande pentru a onora și a glorifica marele Rege, al cărui nume va fi cunoscut și onorat de toate neamurile de sub cer și de regii care domnesc pe pământ.

25.1 Iată ce au spus profeții că se va întâmpla în viitor. Am considerat că nu este necesar să citez cuvintele și mărturiile lor, altfel lucrarea ar fi nesfârșită, iar dimensiunea cărții nu ar cuprinde atâtea mărturii. Mai mult, i-ar putea dezgusta pe cititori dacă, în timp ce atâția profeți cu un singur duh spun lucruri similare, aș

aduna spusele tuturor și le-aș cita ca dovadă. Mai mult, am vrut să confirm ceea ce am spus, nu prin ale noastre, ci mai ales prin scrierile altora și să arăt că nu numai noi, ci și cei care ne persecută conținem adevărul pe care ei refuză să-l recunoască. 2. Dar dacă cineva vrea să examineze acest lucru mai atent, să ia cunoștințe chiar din sursă - și va învăța lucruri și mai uimitoare decât cele pe care le-am expus în aceste cărți.

3. Poate cineva va întreba acum când se va întâmpla acest lucru despre care am vorbit. Am spus deja mai sus că această schimbare trebuie să aibă loc după ce vor trece șase mii de ani [766] și că acea zi supremă a exodului complet [al lumii] se apropie deja. 4. Semnele care vor indica acest lucru pot fi învățate de la profeți. Într-adevăr, ei au prezis semne prin care ar trebui să ne așteptăm în anumite zile și să ne temem de sfârșitul timpurilor. 5. Când se vor întâmpla toate acestea, cei care au scris despre vremuri învață, după ce au stabilit din Sfintele Scripturi și din diverse istorii câți ani au trecut de la începutul lumii. Deși au opinii diferite și numărul anilor care au trecut este diferit între ei, totuși sfârșitul timpurilor pare să fie departe de noi cu nu mai mult de două sute de ani. 6. Totul indică faptul că distrugerea și distrugerea lumii va avea loc în curând, dar, se pare, nimic de genul acesta nu este de temut atâta timp cât orașul Roma rămâne intact. 7. Dar când această capitală a lumii va cădea și când Roma va fi redusă la ***o stradă jalnică,*** așa cum au prezis Sibilele, [767] cine se va îndoi atunci că sfârșitul treburilor omenești și cercul pământului a venit deja? 8. Acest oraș încă dărâmă totul; dar trebuie să cerem și să ne rugăm Dumnezeului cerurilor ca, dacă decretele și rânduielile Sale pot fi amânate, să nu înainte de a presupune că ar putea veni acel tiran care va comite o astfel de crimă și va stinge această lumină, odată cu a cărei distrugere va dispărea lumea însăși.

9. Acum să revenim la expunerea celorlalte aspecte care urmează.

26.1 Am spus puțin mai devreme [768] că la începutul sfintei domnii, conducătorul demonilor va fi doborât de Dumnezeu. Totuși, când se vor sfârși cei o mie de ani ai sfintei împărății, adică a șaptea mie de ani, el va fi eliberat din nou și, eliberat, se va ridica și va incita toate națiunile care vor fi atunci sub stăpânirea celor drepți să facă război împotriva sfintei cetăți. Și un nenumărat popor de păgâni se va aduna din toată lumea, va înconjura și va asedia cetatea. 2. Atunci o nouă mânie a lui Dumnezeu se va abate asupra păgânilor și îi va nimici pe toți până la ultimul. Mai întâi, El va lovi pământul foarte crud și, din cauza cutremurului său, munții Siriei se vor prăbuși, văile se vor prăbuși și zidurile tuturor cetăților se vor prăbuși. Și Dumnezeu va opri soarele timp de trei zile, ca să nu apună și va arde. Și El va lovi neamurile vrăjmașe și cele rele cu căldură excesivă și ardere mare și cu ploi de sulf și căderi de pietre și picături de foc. Și sufletele lor se vor topi în flacără, iar trupurile lor vor fi lovite de pietre care cad și se vor înjunghia cu săbii. Și munții se vor umple de cadavre, iar câmpiile

vor fi acoperite de oase. 3. Dar poporul lui Dumnezeu se va ascunde în cavitățile pământului în acele trei zile, până când mânia lui Dumnezeu împotriva păgânilor se va potoli și judecata finală se va sfârși. 4. Atunci cei drepți vor ieși din ascunzătorile lor și vor găsi totul acoperit de cadavre și oase. Dar oamenii răi vor pieri complet și nicio semințe nu va mai rămâne în această lume, în afară de poporul lui Dumnezeu. Atunci, timp de șapte ani continui, pădurile vor fi nevătămate și pietrele nu vor cădea din munți, ci puterile păgânilor vor fi zdrobite și nu va mai fi război, ci pace și liniște veșnică. 5. Când se va împlini mileniul, lumea va fi reînnoită de Dumnezeu, învelitoarea cerească se va suli, iar fața pământului se va schimba. Și Dumnezeu îi va face pe oameni ca îngerii și vor fi albi ca zăpada. Și vor rămâne pentru totdeauna în fața Dumnezeului Atotputernic și se vor închina și Îi vor sluji Domnului lor pentru totdeauna. 6. Chiar în acel moment va avea loc a doua înviere și cea universală, când oamenii nedrepți vor învia pentru chinurile veșnice. Aceștia sunt cei care se închină la lucrurile făcute de mâini, care nu-L cunosc pe Domnul și Părintele lumii și Îl resping. 7. Dar și stăpânul lor va fi demascat împreună cu slujitorii săi și condamnat la moarte. Împreună cu el, întreaga mulțime a celor răi va arde în mod egal în foc veșnic pentru nelegiuirile lor în ochii îngerilor și ai celor drepți.

8. Aceasta este învățătura sfinților profeți pe care o urmăm noi, creștinii; aceasta este înțelepciunea noastră, care este râsă ca fiind o nebunie și o vorbărie deșartă, atât de cei care se închină la lucruri stricăcioase, cât și de cei care păzesc filosofia deșartă. Căci nu suntem obișnuiți să o apărăm și să o protejăm public, ci, urmând porunca lui Dumnezeu, fiind pașnici și liniștiți, păstrăm secretul Lui sub acoperire și în propriul nostru cerc și nu certăm cu încăpățânare și patimă cu cei care sunt departe de adevăr, care atacă fără milă Dumnezeu și religia Lui, fără să-i preocupe să-i înțeleagă, ci numai de dragul ridiculizării și acuzației. 9. Căci secretul trebuie păstrat și ascuns cu mare sârguință, mai ales de noi, cei care purtăm chiar numele credinței. 10. Dar ei [păgânii] ne expun tăcerea ca și cum ar fi o conspirație rea și, de aceea, născocesc diverse urâciuni despre oameni casti și nevinovați și cred în ceea ce ei înșiși au inventat.

27.1 Întrucât am îndeplinit scopul celei de-a șaptea cărți și am ajuns la punctul final, rămâne să-i îndemnăm pe toți la primirea înțelepciunii [cerești] împreună cu adevărata religie, a cărei putere și datorie este ca noi, disprețuind lucrurile pământești și abandonând erorile la care ne-am agățat odinioară, slujind unor zei stricăcioși și aspirând la lucruri pământești, să mergem la răsplata veșnică a comorii cerești. Pentru a o putea primi, trebuie mai întâi să renunțăm la plăcerile atrăgătoare ale acestei vieți prezente, care prin atracția lor dăunătoare ispitesc sufletele oamenilor. 2. Trebuie să înțelegem ce fericire este să fii eliberat de aceste pericole pământești și să mergi la Judecătorul imparțial și Tatăl îngăduitor, care dăruiește odihnă în loc de munci, viață în loc de moarte, lumină în loc de întuneric și binecuvântări veșnice și cerești în loc de cele pământești și

trecătoare. Necazurile și nenorocirile pe care le suferim în această lume, urmând dreptatea, sunt incomparabile și necomparabile cu această răsplată. 3. Prin urmare, dacă vrem să fim raționali și fericiți, ar trebui să știm și să înțelegem că nu numai că trebuie, așa cum spunea Terence,

A fi măcinat într-o moară, bătut și pus în lanțuri [769]

dar și că lucruri și mai cumplite sunt destinate să fie îndurate de acei păgâni: închisori, lanțuri, torturi, durere; în cele din urmă [trebuie] să accepte și să sufere moartea însăși, când se va descoperi că nici plăcerile stricăcioase nu vor rămâne fără pedeapsă, nici virtutea nu va fi fără răsplată. 4. Prin urmare, fiecare trebuie să depună eforturi pentru a ajunge pe calea cea dreaptă cât mai repede posibil și, după ce au acceptat și au observat virtutea și au îndurat cu răbdare poverile acestei vieți, să găsească mângâierea lui Dumnezeu. 5. Căci Tatăl și Domnul nostru, care a creat și a rânduit cerurile, care a așezat [în el] Soarele cu ceilalți lumini, care a înconjurat pământul echilibrat prin măreția Sa cu munți, l-a înconjurat cu mare și l-a tăiat cu râuri și care a creat tot ce este în această lume din nimic, descoperind erorile, a trimis un Conducător oamenilor pentru a ne descoperi calea dreptății. 6. Îl urmăm cu toții, Îl ascultăm, Îl ascultăm cu respect, pentru că, așa cum spunea Lucrețiu,

Drept urmare, el a purificat inimile oamenilor cu vorbe drepte și a pus capăt atât pasiunii, cât și fricii; În ce constă, a explicat el, binele suprem, pe care cu toții ne străduim să-l atingem și a arătat calea pe Calea Scurtă, prin care îl atingem direct și rapid [770]

7. El nu numai că a arătat-o, ci a mers înaintea ei, pentru ca nimeni să nu se teamă de calea virtuții din cauza greutăților. Să fie abandonată calea distrugerii și a înșelăciunii, pe care se ascunde moartea, acoperită de ispitele plăcerilor. 8. Și fiecare, când anii lui se apropie de bătrânețe, văzând că se apropie deja ziua când va trebui să părăsească această viață, să se gândească cât de curat va merge și cât de nevinovat se va înfățișa înaintea Judecătorului. Nu precum fac unii, care, bazându-se pe rațiunea oarbă, când puterile lor trupești sunt deja epuizate și când ei înșiși sunt în nevoie extremă, sunt îndemnați să se năpustească și mai lăcomie și mai nesățios după plăceri. 9. Fiecare să se elibereze de această prăpastie, cât timp îi este permis, cât timp există ocazie, și să se întoarcă din toată inima către Dumnezeu, pentru a aștepta fără teamă ziua aceea când Apărătorul și Domnul lumii, Dumnezeu, va judeca faptele și gândurile fiecăruia. Fiecare să nu numai că disprețuiască, ci să fugă de tot ceea ce caută aici și să aibă grijă mai degrabă de sufletul său decât de acele binecuvântări false, a căror posesie este efemeră și iluzorie. 10. Căci binecuvântările vin și pleacă zilnic și dispar mult mai repede decât sunt dobândite. Și totuși, dacă ni se permite să ne bucurăm de ele până la sfârșit, cu

siguranță trebuie să pierdem altele. Nu vom putea lua nimic cu noi în afară de o viață dreaptă și nevinovată. 11. Se va înfățișa înaintea lui Dumnezeu bogat și bogat cel care este însoțit de cumpătare, caritate, răbdare, respect și fidelitate. Aceasta este moștenirea noastră, care nu poate fi luată de nimeni și nici transferată altcuiva. 12. Există cineva care ar dori să caute și să dobândească aceste binecuvântări pentru sine? Să vină cei flămânzi, ca să se sature cu hrana abundentă a cerului, să vină cei chinuiți de sete, ca să găsească apă mântuitoare din izvorul veșnic. 13. Datorită acestei hrane și acestei umezeli a lui Dumnezeu, orbii vor vedea, surzii vor auzi, muții vor vorbi, cei fără picioare se vor ridica în picioare, nebunii vor deveni înțelepți, cei suferinzi se vor însănătoși, iar morții vor trăi. 14. Pe oricine respinge ispitele pământești cu ajutorul virtuții, Marele și Dreptul Judecător îl va înălța la viața și lumina veșnică. 15. Nimeni să nu se bazeze pe bogății, pe putere sau chiar pe tăria împărătească: aceasta nu va asigura nemurirea. Căci oricine aruncă în uitare esența omului și, urmând existența, se aruncă în noroi, va fi pedepsit ca unul care și-a părăsit stăpânul, împăratul și tatăl. 16. Să tindem spre dreptate, care singură, ca un tovarăș de nedespărțit, ne conduce la Dumnezeu și, ***până când sufletul părăseşte trupul,*** [771] să îndeplinim o slujbă neobosită lui Dumnezeu, să fim în gardă și treji, să luptăm cu vrăjmașul, pe care l-am ajuns să-l cunoaștem bine, pentru ca, după ce l-am învins pe vrăjmaș, ca învingători și triumfători să primim de la Domnul răsplata pentru virtute pe care El Însuși a făgăduit-o.

Carte către Mărturisitorul Donatus despre moartea persecutorilor

Eu

1. Domnul a auzit rugăciunile tale, preaiubite Donate, pe care le-ai adus zilnic înaintea ochilor Săi, și rugămințile fraților noștri, care și-au câștigat o cunună veșnică prin mărturisirea lor vrednică de laudă, după meritele credinței lor. **2.** Căci iată, fiind izbăvită de toți potrivnicii, biserica, mai înainte distrusă, restaurată prin liniștea lumească, este din nou înălțată, iar marea slavă a templului lui Dumnezeu, care a fost răsturnat de cei răi, este zidită din nou prin harul lui Dumnezeu. **3.** Dumnezeu a înălțat pe prinții care au distrus stăpânirea fără de lege și sângeroasă a tiranilor, au arătat grijă de neamul omenesc, astfel încât acum, ca și cum ar risipi întunericul celor mai triste vremuri, să dăruiască bucurie sufletelor tuturor cu o pace plăcută și luminoasă. **4.** Acum, că au trecut vremurile întunecate ale furtunilor periculoase, o aură calmă și o lumină plăcută au strălucit; acum, îmbunat de rugăciunile slujitorilor Săi, Dumnezeu i-a înălțat pe cei căzuți și pe cei săraci cu ajutor ceresc; acum, după ce a distrus uneltirea celor răi, a șters lacrimile celor îndurerați. **5.** Cei care L-au blasfemiat pe Dumnezeu au căzut; cei care au distrus templul sfânt au fost transformați în ruine și mai mari; cei care i-au torturat pe drepți, în agonie, și-au abandonat spiritul criminal sub lovituri cerești, primindu-i după cum merită. **6.** Aceasta (s-a făcut),

desigur, târziu, dar cu severitate și într-un mod cuvenit. Dumnezeu a amânat pedeapsa lor pentru a arăta în ea exemple mari și numeroase, prin care posteritatea să fie convinsă că Dumnezeu este unul și că El, ca judecător, a aplicat o pedeapsă pe deplin vrednică celor răi și persecutorilor. **7.** În această lucrare aș dori să adun mărturiile morții lor, pentru ca toți cei care au fost departe sau care vor fi mai târziu, să știe cum Dumnezeu și-a arătat curajul și măreția împotriva dușmanilor care i-au șters și distrus numele. Nu va fi de prisos, însă, dacă îi voi prezenta pe cei care au fost persecutori ai bisericii și pedepsele în care s-a manifestat severitatea judecătorului ceresc pentru ei, din momentul în care a fost întemeiată.

II.

1. La sfârșitul domniei lui Tiberius Cezar, așa cum citim în Scripturi, Domnul nostru Iisus Hristos a fost executat de evrei *după (este necesar - înainte de)* zece zile (înainte de) calendele aprilie, sub cei doi consuli Gemeni (23.03.29). **2.** Înviind a treia zi, i-a adunat pe ucenici, pe care îi pusese pe fugă de teama de a fi arestat, și a rămas cu ei patruzeci de zile. Le-a deschis inimile, a explicat și a rânduit Scripturile, care până atunci fuseseră întunecate și acoperite de întuneric, și i-a învățat cum să predice adevărul și învățătura sa, punând în ordine principiile sacre ale Noului Testament. **3.** După ce a terminat această sarcină, o furtună cețoasă s-a învârtit în jurul lui și l-a dus la cer, departe de ochii oamenilor. **4.** Și apoi ucenicii, care erau acum unsprezece la număr, luându-i pe Matei și Pavel în locul trădătorului Iuda, s-au împrăștiat pe tot pământul să predice Evanghelia, așa cum le poruncise Domnul, învățătorul lor. Și timp de douăzeci și cinci de ani, până la începutul domniei lui Nero, au pus temeliile bisericii în toate provinciile și orașele. **5.** Și când Nero deja domnea, Petru a venit la Roma și, făcând minuni, pe care le-a săvârșit prin arta lui Dumnezeu însuși, dată lui prin autoritatea sa, a convertit pe mulți la dreptate, zidind un templu de încredere și indestructibil lui Dumnezeu. **6.** Acest lucru i-a devenit cunoscut lui Nero când a observat că nu numai în Roma, ci și peste tot masele largi abandonau zilnic cultul idolilor și treceau la o nouă religie, blestemată din vremuri străvechi. El a devenit acel tiran josnic și criminal care s-a ridicat brusc pentru a distruge templul ceresc și a distruge dreptatea. El a devenit primul dintre toți persecutorii slujitorilor lui Dumnezeu. L-a răstignit pe Petru și l-a ucis pe Pavel. **7.** Totuși, (toate) acestea nu au rămas nepedepsite, căci Dumnezeu a observat asuprirea poporului său. Tiranul neputincios, doborât de pe înălțimile imperiului și aruncat din vârful puterii, nu a mai apărut brusc nicăieri, astfel încât nici măcar locul de înmormântare al unei fiare atât de feroce nu a fost descoperit. **8.** În legătură cu aceasta, unii nebuni cred că a fost transferat și a rămas în viață, așa cum se spune în Sibila:

Matricidul fugar va veni de la marginile pământului (Orac. Sib. V, 363)

că, întrucât a fost primul dintre persecutori, el a aranjat și persecuții în vremurile din urmă și a precedat venirea Anticristului. **9.** Dar este păcat să credem aceasta; ca și cum, așa cum cei doi profeți au fost mutați în timpul vieții lor, cu puțin timp înainte de domnia sfântului și veșnicului Hristos, când acesta era pe cale să coboare (așa cum pretind unii dintre ai noștri), tot așa se presupune că și Nero se va întoarce pentru a deveni călăuza și precursorul diavolului care va veni pentru pustiirea pământului și distrugerea rasei umane.

al III-lea

1. După aceasta, după câțiva ani, s-a ridicat un tiran nu mai puțin decât Domițian. El a stabilit o domnie nedreaptă, dar s-a așezat pe gâtul supușilor săi, astfel încât a domnit cât mai mult și mai prosper cu putință, până când și-a întors mâinile nelegiuite împotriva Domnului. **2.** Căci după ce a fost inspirat de demoni să-i persecute pe cei drepți, a fost dat în mâinile dușmanului pentru a suferi pedeapsa. Dar nu a fost suficient pentru răzbunare că a fost ucis în palat; chiar și amintirea numelui său a fost ștearsă. **3.** Căci, deși a ridicat multe clădiri minunate, deși a construit Capitoliul și alte monumente celebre, senatul i-a persecutat numele astfel încât nimic remarcabil nu a rămas din imaginile sau titlurile sale și, chiar și după ce a murit, l-au însemnat cu decrete severe spre infamie veșnică. **4.** Biserica, însă, care fusese distrusă de faptele tiranului, nu numai că a fost restaurată la starea sa anterioară, dar a atins chiar și o mai mare glorie și prosperitate. Și în vremuri de pace, când cheia și cârma Imperiului Roman erau deținute de prinți mari și buni, când Biserica nu mai suferea niciun atac din partea dușmanilor, ea și-a întins brațele atât spre Răsărit, cât și spre Apus, (5) încât acum nu mai există niciun colț de pământ, chiar atât de îndepărtat, în care cultul lui Dumnezeu să nu fi pătruns acolo. În cele din urmă, nu mai există pentru Dumnezeu nici măcar un popor care să trăiască în obiceiuri atât de sălbatice încât, liniștiți prin fapte drepte, să nu accepte cultul lui Dumnezeu. Dar chiar și după aceasta, lunga pace a fost întreruptă.

IV.

1. Căci după mulți ani s-a ridicat o făptură vrednică de condamnare, Decius, care a asuprit biserica (căci cine poate prigoni dreptatea dacă nu un ticălos?). **2.** Și, ca și cum ar fi fost ridicat la această culme a puterii prin bunătatea faptelor sale, a început îndată să se mânie împotriva lui Dumnezeu, încât a căzut imediat. **3.** Căci pornind împotriva Carpilor, care ocupau atunci Dacia și Moesia, a fost înconjurat îndată de barbari și nimicit împreună cu cea mai mare parte a armatei. Nefiind onorat cu nicio înmormântare, ci abandonat și

gol, a fost lăsat să zacă ca hrană pentru fiare și păsări, așa cum se cuvenea unui vrăjmaș al lui Dumnezeu.

V.

1. Nu după mult timp, și Valerian, cuprins de o nebunie similară, și-a ridicat mâna nelegiuită împotriva lui Dumnezeu și în scurt timp a vărsat mult sânge drept. Și Dumnezeu l-a lovit cu o pedeapsă nouă și neobișnuită, pentru ca aceasta să fie un avertisment pentru viitorii dușmani ai lui Dumnezeu că răutatea lor va fi întotdeauna răsplătită după cum li se cuvine. **2.** Capturat de perși, și-a pierdut nu numai puterea (care era, fără îndoială, utilă), ci și libertatea pe care o luase de la alții și a început să trăiască în cea mai rușinoasă sclavie. **3.** Căci Sapor, regele perșilor, care îl capturase, ori de câte ori îi plăcea să urce un car sau un cal, îi poruncea romanului să se închine și să-i ofere spatele. Punându-i piciorul pe spate, i-a spus, batjocorindu-l râzând, că romanii nu au înfățișat niciodată așa ceva, nici în picturi, nici pe pereți; și acest lucru este destul de plauzibil. **4.** După ce a fost învins, a trăit o vreme într-un mod atât de onorabil, încât numele romanilor a fost mult timp obiect de ridicol și batjocură pentru barbari. **5.** La această pedeapsă s-a adăugat faptul că, având fiu de împărat, nu a găsit în el un răzbunător pentru captivitatea sa și cea mai cumplită sclavie și nu a fost returnat deloc. **6.** Când a sfârșit această viață josnică într-o asemenea rușine, l-au jupuit și l-au vopsit în roșu cu măruntaiele extrase. Apoi au expus-o în templul zeilor barbari în memoria celui mai glorios triumf și au arătat-o întotdeauna ambasadorilor noștri, pentru ca romanii să nu se încreadă prea mult în propriile puteri după ce au văzut pielea jupuită a prințului capturat în fața zeilor lor. **7.** Când Dumnezeu a aplicat astfel de pedepse sacrilegilor, nu este oare de mirare că nimeni după aceasta nu a îndrăznit nu numai să acționeze, ci chiar să gândească împotriva măreției singurului Dumnezeu, care guvernează universul și îi constituie esența?

VI-lea

1. Aurelian, un om nebun și violent din fire, deși își amintea capturarea lui Valerian, uita crimele și execuțiile sale și, prin cruzimile pe care le comisese, a atras mânia lui Dumnezeu. Dar nu era destinat să ducă la îndeplinire niciunul dintre planurile sale și a pierit imediat în mijlocul ultrajelor sale. **2.** Înainte ca mesajele sale sângeroase să ajungă în provinciile îndepărtate, a căzut la pământ la Cenofruria (există un astfel de loc în Tracia), ucis de propriii săi curteni pe baza unei suspiciuni false. **3.** Ar fi fost potrivit ca tiranii ulteriori să se ghideze după atâtea exemple de acest fel, dar acestea nu numai că nu au reușit să-i sperie, dar i-au făcut chiar adversari mai îndrăzneți și mai obraznici ai lui Dumnezeu.

VII.

1. Diocleţian, maestrul ticăloşiei şi autorul dezastrelor, după ce a distrus totul, nu şi-a putut ţine mâna înapoi nici măcar de la Dumnezeu. **2.** A răsturnat cercul pământului atât prin lăcomia, cât şi prin timiditatea sa. A numit chiar şi trei parteneri în guvernarea sa, împărţind lumea în patru părţi şi mărind armata, deoarece fiecare dintre ei se străduia să aibă mult mai mulţi soldaţi decât aveau prinţii anteriori, care guvernau singuri statul. **3.** Numărul celor care colectau a început să depăşească numărul celor care dădeau, atât de mult încât colonii, ruinaţi de taxe exorbitante, au abandonat câmpurile, iar fermele au fost transformate în păduri. **4.** Şi pentru ca cei ruinaţi să fie cuprinşi de frică, provinciile au fost şi ele tăiate în bucăţi fără minte. O mulţime de funcţionari şi dregători au început să domnească în regiuni separate şi aproape în oraşe, precum şi numeroşi trezorieri, maeştri şi vicari ai prefecturilor. Din cauza tuturor acestora, cazurile private au devenit extrem de rare, iar doar amenzile şi proscripţiile erau frecvente, iar nenumăratele cazuri de serviciu public nici măcar nu erau frecvente, ci constante, iar în ceea ce priveşte taxele, (domnea) o fărădelegie intolerabilă. **5.** Ceea ce era necesar pentru întreţinerea soldaţilor era, de asemenea, intolerabil. Nu a căutat niciodată să-şi diminueze lăcomia insaţiabilă pentru comori, ci a acumulat întotdeauna mijloace şi daruri extraordinare, astfel încât ceea ce ascunsese deja să poată fi păstrat intact şi în siguranţă. **6.** După ce a aranjat, prin diverse trucuri, o creştere incredibilă a preţurilor, a încercat să stabilească o lege privind preţurile mărfurilor. **7.** Apoi, din cauza lipsei şi sărăciei, s-a vărsat mult sânge, astfel încât chiar şi cei care nu erau implicaţi în comerţ au fost cuprinsi de frică, iar costul ridicat al vieţii a făcut ravagii din ce în ce mai intense, până când acea lege, după multe morţi, a ajuns la zero de la sine. **8.** La aceasta trebuie adăugată setea insaţiabilă de construcţii, care a devenit o povară nu mai puţin pentru provincii în aprovizionarea cu muncitori, meşteşugari şi căruţe, oricât de necesară era construcţia tuturor acestor clădiri. **9.** Aici sunt bazilicile, acolo circul, aici monetăria, acolo armurăria, aici palatul soţiei, acolo al fiicei. Deodată, o mare parte a oraşului s-a prăbuşit. Toată lumea s-a mutat cu soţiile şi copiii lor, ca şi cum oraşul ar fi fost cucerit de duşmani. **10.** Şi deşi această activitate a fost dezastruoasă pentru provincii, el a spus că „aceasta nu a fost construită aşa cum ar fi trebuit” şi că „era necesar să se facă altfel”. Şi din nou a apărut nevoia de a distruge şi schimba ceea ce s-ar putea prăbuşi a doua oară. Aşa că a înnebunit, încercând să egaleze Nicomedia cu Roma. **11.** Nici măcar nu menţionez că mulţi au pierit din cauza proprietăţilor sau a averii lor. Acelaşi lucru este valabil şi pentru crimele obişnuite şi aproape permise din viaţa de zi cu zi. **12.** Dar avea acea trăsătură specială că, după ce văzuse undeva o fermă sau o clădire bine întreţinută, era deja gata să aranjeze intrigi şi suferinţe pentru proprietar, ca şi cum ar fi fost imposibil să jefuiască în alt mod, fără vărsare de sânge.

VIII

1. Și cum era fratele său Maximian, supranumit Hercule? Nu era diferit de el, căci nu ar fi putut lega o prietenie solidă dacă nu ar fi avut aceeași minte, aceleași intenții, aceleași dorințe, aceleași judecăți. **2.** Se deosebeau doar prin faptul că la unul era mai multă lăcomie, dar și mai multă timiditate, în timp ce la celălalt era mai puțină lăcomie, dar mai mult spirit, deși nu pentru fapte bune, ci pentru cele rele. **3.** Căci, întrucât sfera puterii sale se întindea peste Italia și provincii bogate precum Africa și Spania îi erau supuse, nu era îngrijorat de siguranța vistieriei, deoarece fondurile din provincii erau suficiente pentru aceasta. **4.** Și când era nevoie, nu duceau lipsă senatorii bogați, care, pe baza denunțurilor, erau acuzați că încearcă să acapere puterea, astfel încât floarea senatului era supusă constant confiscărilor. Visteria sângeroasă era alimentată cu fonduri obținute cu rușine. **5.** Pasiunea acestui om pernicios era îndreptată nu numai spre seducerea bărbaților, ceea ce este dezgustător și josnic, ci și spre profanarea fiicelor nobilimii. Căci oriunde mergea, fetele lipsite de îngrijire părintească erau întotdeauna gata să-i servească. **6.** Din cauza tuturor acestora, el credea că bunăstarea puterii sale va rămâne neschimbată dacă nimic nu-i va interfera cu pasiunea și setea de rău. **7.** Nu-l ating pe Constanțiu, întrucât era diferit de ceilalți și singurul era vrednic să conducă lumea.

IX

1. Celălalt Maximian, pe care Dioclețian l-a făcut rudă sa, i-a întrecut în ticăloșie nu doar pe acești doi, a căror domnie au cunoscut-o vremurile noastre dezastruoase, ci și pe toți ceilalți care au murit. **2.** Această creatură era caracterizată de o barbarie și o sălbăticie înnăscute, străine sângelui roman. Și acest lucru nu este surprinzător, deoarece mama sa a fugit din Carpi, cetatea ostilă, din regiunile de dincolo de Dunăre în Noua Dacie, după ce a traversat râul. **3.** Chiar și corpul său corespundea moravurilor sale. Era impunător, cu un corp corpolent, teribil de corpolent și umflat. **4.** În cele din urmă, prin cuvinte, fapte și înfățișare teribilă, era o sperietoare pentru toată lumea. Și socrul său se temea foarte mult de el, iar următorul lucru a fost cauza fricii sale. **5.** Narses, regele perșilor, inspirat de isprăvile strămoșului său Sapor, a dorit să cucerească Orientul cu o armată uriașă. **6.** Atunci Dioclețian, fiind cuprins de o confuzie teribilă și abătut, temându-se totodată de soarta lui Valerian, nu a îndrăznit să-l iasă în întâmpinare, ci l-a trimis (pe Cezar) prin Armenia, rămânând el însuși în Asia și așteptând rezultatul evenimentelor. **7.** Acesta, după ce a întins o ambuscadă barbarilor, când, așa cum era obiceiul lor, porniseră la război cu toți (membrii casei) lor și erau împovărați cu numeroase convoaie de bagaje și bunuri capturate, i-a învins fără dificultate și l-a pus pe fugă pe regele Narseu. Întorcându-se cu o pradă enormă și trofee, și-a sporit propria aroganță, iar pe cea a lui Dioclețian - frica. **8.** Căci după această victorie, s-a înălțat atât de mult

în mândria sa, încât a început chiar să disprețuiască titlul de Cezar. Când l-a auzit în scrisorile adresate lui, a exclamat cu ochi sălbatici: „Până când, Cezar?” **9.** Din acel moment a început să se comporte din ce în ce mai arogant, dorind să fie privit și vorbit despre el ca și cum ar fi fost descendent al lui Marte, asemenea anticului Romulus, și a preferat să o acopere pe mama sa, Romula, cu rușine, pentru ca oamenii să-l poată considera fiul lui Dumnezeu. **10.** Dar mă voi abține să povestesc despre acțiunile sale, pentru a nu încurca vremurile. Căci după ce și-a asumat titlul de împărat, după ce l-a îndepărtat pe socru, a început să înnebunească și să disprețuiască pe toată lumea. **11.** Diocle - acesta era numele său înainte de a ajunge la putere - deși a ruinat statul prin astfel de măsuri și astfel de împrejurimi, deși nu și-a făcut nimic prin crimele sale, a domnit totuși cu succes, până când și-a pătat mâinile cu sângele celor drepți. **12.** Ce motiv avea pentru a persecuta, voi explica acum.

X

1. Când se afla în regiunile estice, pentru a studia evenimentele viitoare din frică, a sacrificat vite și a încercat să afle viitorul din ficatul lor. **2.** Atunci, unii dintre slujitorii care Îl cunoșteau pe Domnul, când erau prezenți printre cei care aduceau jertfe, au început să-și umbrească frunțile cu semnul nemuritor, din efectul căruia, din cauza fugii demonilor, misterele au fost violate. Haruspiciile s-au agitat, deoarece nu au văzut semnele obișnuite în măruntaie și, ca și cum ar fi primit un semn rău, au jertfit a doua oară. **3.** Dar animalele de jertfă sacrificate nu au arătat nimic, până când șeful haruspiciilor, Tagus, fie din cauza unei suspiciuni, fie din cauza a ceva, a spus că victimele nu au răspuns pentru că neinițiații participau la ritualurile sacre. **4.** Împăratul înfuriat a poruncit atunci ca nu numai cei care slujeau la ritualuri, ci toți cei care se aflau în palat să ofere jertfe și ca oricine refuza să fie pedepsit cu bici. După ce a dat ordine scrise prepozitului, a ordonat și ca soldații să fie obligați să îndeplinească ritualurile nelegiuite, iar cei care nu se prezentau să fie scutiți de serviciul militar. **5.** Ferocitatea și mânia sa au atins (în acest moment) punctul culminant (hactenus) și nu a mai făcut nimic împotriva legii și religiei. **6.** După aceasta, după un timp, a venit în Bitinia pentru iarnă. Apoi a venit și Cezar Maximian acolo, înflăcărat de dorințe criminale de a-l incita pe bătrânul gol de cap să-i prigonească pe creștini, pe care deja o începuse. Am aflat care a fost cauza mâniei sale.

XI

1. Mama lui era o închinătoare a zeilor munților, o femeie foarte superstițioasă. Fiind […], ea pregătea aproape zilnic mâncăruri pentru jertfe și le punea pentru locuitorii satului ei. Creștinii se abțineau, iar când ea și rudele ei îi hrăneau pe cei flămânzi, aceștia au început să se roage cu zel. **2.** Din această cauză, s-a

umplut de ură față de ei și l-a îndemnat pe fiul ei, nu mai puțin superstițios, cu plângeri feminine să-i distrugă pe acei oameni. **3.** Așa că s-au consultat între ei pe tot parcursul iernii. Nimeni nu a fost admis la ei, așa că toată lumea credea că discută afaceri importante de stat. Bătrânul s-a împotrivit mult timp mâniei (lui Cezar), arătând că ar fi periculos să tulbure statul vărsând sângele multor oameni, deoarece aceștia merg de obicei de bunăvoie la moarte; ar fi suficient dacă i-ar proteja doar pe slujitorii palatului și pe soldați de acea religie. **4.** Cu toate acestea, nu a putut opri nebunia acestui om violent și, prin urmare, a decis să lase problema în seama poporului să decidă. **5.** Căci atât de josnic era caracterul său, încât, dacă se hotărâa să facă ceva bun, o făcea fără să se consulte, pentru ca el singur să fie lăudat; și a invitat mulți la sfatul său, pentru a adăuga vina altora la propriile păcate. **6.** Și astfel, după ce a admis mai mulți judecători și un grup de soldați de rang înalt, i-a supus la interogatoriu. Unii, din ură față de creștini, ca dușmani ai zeilor și rivali ai religiilor oficiale, au vorbit pentru distrugerea lor. Cei care gândeau diferit, cunoscând starea de spirit a camarazilor lor, fie din frică, fie din dorința de a face pe plac, s-au exprimat în termeni potriviți. **7.** Dar chiar și în acest caz, împăratul nu a fost înclinat să ia o decizie finală, ci a decis să se consulte cu un zeu puternic, trimițând un vrăjitor la Apollo din Milet. Acesta a răspuns ca un dușman al religiei divine. **8.** Așadar, s-a făcut conform planului, deoarece nu a putut rezista nici curtenilor, nici lui Cezar, nici lui Apollo. (Și totuși) a încercat să dea dovadă de reținere ordonând ca întreprinderea să fie dusă la bun sfârșit fără vărsare de sânge, când Cezar a vrut să-i ardă de vii pe cei care se opuneau sacrificiilor.

XII

1. Se caută o zi favorabilă, potrivită pentru desfășurarea lucrării și, ca fiind cea mai potrivită, se alege Terminalia, care cade în a șaptea zi dinaintea calendelor din martie (23.02.303), pentru a pune, cum ar spune, o limită (terminus) acestei religii.

> *Această primă zi de distrugere a devenit prima cauză a dezastrelor (Verg. Aen. IV. 169–170),*

căci ei aduseseră prăbușirea atât a lor, cât și a întregului pământ. **2.** Când a venit această zi, în al șaptelea și al optulea consulat al celor doi bătrâni, deodată, pe când era încă zori, prefectul cu generalii, tribunii și vistiernicii au venit la biserică și, deschizând ușile, au început să caute chipul lui Dumnezeu, arzând scripturile pe care le-a găsit și distribuind prada tuturor. Au început jafurile și a fost deșertăciune și confuzie. **3.** Prinții înșiși priveau - căci biserica, construită pe un deal, era vizibilă din palat - și s-au certat mult timp între ei despre care parte să dea focul. **4.** Părerea lui Dioclețian a prevalat, căci se temea că, dacă s-ar aprinde un incendiu mare, o altă parte a orașului ar putea fi mistuită. Căci multe

case mari înconjurau biserica din toate părțile. **5.** Și acum au sosit pretorienii; După ce s-au format și au înaintat din toate părțile cu topoare și alte arme, în decurs de câteva ore au distrus din temelii acel altar maiestuos.

XIII

1. A doua zi a fost emis un edict, conform căruia oamenii care mărturiseau această religie urmau să fie lipsiți de orice onoare și demnitate, supuși torturii și, indiferent de rangul sau clasa căreia îi aparțineau, toți erau supuși urmăririi penale. Ei înșiși nu puteau vorbi despre nedreptăți, adulter sau jafuri și, în cele din urmă, erau privați de libertatea de exprimare. **2.** Un anumit om, deși nu era sigur, cu mare curaj a rupt (din zid) și a sfâșiat în bucăți acest edict, spunând batjocoritor că reprezenta victoriile goților și sarmaților. **3.** A fost adus imediat și supus nu numai torturii, ci și torturii prescrise pe brazier (coctus), după care, cu o răbdare uimitoare, a acceptat moartea pe rug.

XIV

1. Dar Cezar nu era mulțumit de articolele edictului; se pregătea să-l convingă pe Dioclețian să ia alte măsuri. **2.** Căci, pentru a-l incita să declare persecuții mai severe, și-a convins în secret slujitorii să dea foc palatului. Și când o parte din acesta a fost arsă, creștinii au fost acuzați ca dușmani ai poporului, iar numele creștin a ars împreună cu palatul din cauza urii mari, căci se spunea că au conspirat cu eunucii pentru a-l ucide pe principe; astfel încât ambii împărați, fiind incendiați în propriul palat, abia au scăpat cu viață. **3.** Dioclețian, care a dorit întotdeauna să pară viclean și învățat, nu a putut bănui nimic, ci, aprins de mânie, a început imediat să-și extermine toți confidenții. **4.** El însuși a stat la tribunal și a torturat oameni nevinovați cu foc. La fel, toți judecătorii, în cele din urmă, stăpânii, toți cei care se aflau în palat, au fost supuși interogatoriului conform autorității acordate. **5.** Existau slujitori (certantes), de la care îi întreba imediat ceva; dar nu a găsit nimic nicăieri, întrucât nimeni, firește, nu i-a interogat pe slujitorii lui Caesar. **6.** El însuși a fost prezent, încercând să nu lase mânia bătrânului nesăbuit să se estompeze. După 15 zile, s-a încercat un nou incendiu. Totuși, deși a fost descoperit rapid, autorul său nu a fost identificat. **7.** Apoi Caesar, deși plănuia să plece până la mijlocul iernii, a izbucnit în aceeași zi, convingându-i pe toți că fuge pentru a nu fi ars de viu.

XV

1. Împăratul a început să fie sălbatic nu numai împotriva curtenilor, ci împotriva tuturor; mai întâi, i-a obligat pe fiica sa, Valeria, și pe soția sa, Priscus, să se pângărească cu jertfe. **2.** Fostii eunuci puternici, datorită cărora atât palatul, cât și el însuși fuseseră anterior în ordine, au fost uciși; prezbiteri și preoți, arestați și

condamnați fără nicio dovadă sau mărturisire, au fost duși (la execuție) cu întreaga lor (turmă). **3.** Toți oamenii, (fără distincție) de sex și vârstă, au fost mânați pe rug; și au fost atât de mulți încât nu au fost înconjurați individual, ci în mulțime și condamnați la foc; slujitorii (și) au fost înecați în mare, fiecare cu o piatră de moară legată de gât. **4.** O persecuție nu mai puțin sălbatică a afectat restul poporului, căci judecătorii, împrăștiați prin toate templele, i-au împins pe toți la jertfe. **5.** Temnițele erau pline, se inventau torturi nemaiauzite și, în orice caz se ținea procesul, se înălțau altare în locuri retrase și în fața tribunalului, astfel încât părțile în litigiu să poată mai întâi oferi jertfe și apoi să-și exprime cazurile. Prin urmare, recurgeau la judecători ca la zei. **6.** Scrisori au fost trimise și lui Maximian și Constanțiu, pentru ca și ei să facă același lucru, opinia lor (proprie) în astfel de chestiuni nefiind luată în considerare. Și, bineînțeles, bătrânul Maximian, un om nu deosebit de blând, s-a supus de bunăvoie în Italia. **7.** Cu toate acestea, Constanțiu, aparent pentru a nu contrazice ordinele bătrânilor săi, a permis distrugerea adunărilor (adică a zidurilor care puteau fi restaurate), dar a lăsat intact adevăratul templu al lui Dumnezeu, care este în oameni.

XVI

1. Astfel, întregul pământ era asuprit, cu excepția Galiei, și din Vest până în Est creaturi crude făceau ravagii.

> *Chiar dacă aș avea o sută de limbi, tot atâtea guri și o voce de fier,*
> *n-aș fi în stare să numesc toate tipurile de atrocități*
> *și să prezint numele pedepselor (Verg. Aen. VI. 625–627).*

pe care judecătorii le-au abătut asupra oamenilor drepți și nevinovați. **3.** Dar de ce să povestesc despre aceasta, mai ales ție, dragă Donatus, că ai experimentat, printre altele, (și) această) furtună de persecuție furioasă? **4.** Căci atunci când s-a întâmplat aceasta sub prefectul Flacins, un criminal teribil, și apoi sub guvernatorul Hierocles, fost vicar (ex vicario praeses), care a fost instigatorul și consilierul în organizarea persecuțiilor, în cele din urmă, sub succesorul său Priscillian, le-ai dat tuturor un exemplu de curaj neclintit. **5.** Căci de nouă ori supus la felurite torturi și chinuri, de nouă ori ți-ai învins adversarii cu o mărturisire glorioasă. În nouă bătălii i-ai învins pe diavol și pe complicii lui, în nouă victorii ai triumfat asupra secolului cu coșmarurile sale. **6.** Cât de plăcută a fost priveliștea lui Dumnezeu când te-a văzut biruitor, înhamând la carul tău nu cai albi nici elefanți uriași, ci chiar și pe triumfători înșiși! **7.** Acesta este adevăratul triumf, când cineva domnește peste conducători. Căci ei sunt cuceriți și supuși de curajul vostru, întrucât, nesocotind toate poruncile nelegiuite, ați zdrobit toate pregătirile și coșmarurile puterii tiranice cu o credință fermă și o tărie de spirit. **8.** Nimic nu v-a zdrobit: nici biciul, nici ghearele, nici focul, nici

fierul, nici alte torturi; nicio forță nu v-a putut lua credința și devotamentul. **9.** Așa trebuie să fie urmașul lui Dumnezeu, așa este ostașul lui Hristos. Niciun dușman nu-l va birui, niciun lup nu-l va fura din dumbrăvile cerești, nicio viclenie nu-l va rătăci, nicio durere nu-l va birui, niciun chin nu va slăbi. **10.** În cele din urmă, după nouă dintre aceste bătălii glorioase în care l-ați învins pe diavol, el nu a mai îndrăznit să se lupte cu voi, pe care îl încercase de atâtea ori în bătălii și nu-l putea învinge. **11.** Și când cununa martiriului a fost pregătită pentru voi, nu v-a provocat la o nouă luptă, ca să nu o acceptați imediat. Deși este imposibil să o obțineți acum, ea vă este totuși garantată în toată gloria (integra) ei în împărăția Domnului, după meritele isprăvilor voastre. Dar să revenim la ordinea evenimentelor.

XVII

1. Între timp, Dioclețian și-a încetat ticăloșiile, căci soarta se îndepărtase deja de el, și s-a dus imediat la Roma pentru a sărbători acolo a douăzecea aniversare a domniei sale, care cădea în a 12-a zi înainte de Calendele lui Decembrie *(20.11.303)* . **2.** După ce a sărbătorit-o solemn, nu a mai putut suporta libertatea poporului roman și a fugit din oraș, nerăbdător și neliniștit, în ajunul Calendelor lui Ianuarie *(1.01.304)* , când i s-a oferit consulatul pentru a noua oară. **3.** Neputând rezista nici măcar treisprezece zile, consulul a părăsit Roma, preferând Ravenna. Cu toate acestea, deoarece înainta în timpul iernii grele, o boală ușoară, dar persistentă, a fost cuprinsă de gerul și ploile abundente care au lovit. Pe tot parcursul călătoriei, a fost purtat, epuizat, mai ales pe o lectică. **4.** În aceste împrejurări, după ce a făcut un ocol de-a lungul malurilor Istrului, a ajuns la Nicomedia la sfârșitul verii *(08.304)* , fiind deja recuperat după o boală gravă. Părea a fi deprimat de aceasta și totuși s-a dus să aducă un omagiu circului pe care îl înființase exact la un an după (repleto) cea de-a douăzecea aniversare a domniei sale *(304)* . **5.** După aceasta, a fost atât de copleșit de slăbiciune încât toți zeii au fost rugați să-i dea viața, până când, în Idele lui decembrie *(13.12.304),* jalea a început să se răspândească în tot palatul, melancolie și suspine printre judecători, iar confuzie și tăcere în tot orașul. **6.** Se spunea deja că nu era doar mort, ci și îngropat, când, dintr-o dată, în dimineața zilei următoare, a început să se răspândească zvonul că era în viață, iar tristețea slujitorilor palatului și a judecătorilor s-a transformat în jubilație. **7.** Mulți bănuiau că moartea sa va fi ascunsă până la sosirea lui Caesar, ca nu cumva soldații să facă ceva accidental. **8.** Această bănuială a devenit atât de puternică încât nimeni nu a crezut că este în viață până când el însuși nu a apărut în Calendele lui Martie *(1.03.305)* , abia recunoscut, căci fusese consumat de boală aproape tot anul. **9.** Și acest defunct și-a recăpătat spiritul în Idele lui Decembrie *(13.12.304)* , deși nu pentru mult timp. Căci înnebunise atât de tare încât uneori (complet) se comporta nebunește, iar alteori își venea în fire.

XVIII

1. Câteva zile mai târziu, Caesar a sosit, nu pentru a-și onora tatăl, ci pentru a-l forța să cedeze puterea. Îl întâlnise recent pe bătrânul Maximian și îl speriase amenințându-l cu război civil. **2.** Acum s-a apropiat de Dioclețian, la început cu blândețe și amabilitate, spunându-i că era deja bătrân, nu prea puternic din punct de vedere sănătos, nu era apt să conducă statul și că avea nevoie să se odihnească după muncile sale. În plus, a dat exemplul lui Nerva, care îi predase puterea lui Traian. **3.** Acesta din urmă a susținut că ar fi atât nepotrivit pentru el să coboare de pe înălțimile strălucitoare (ale puterii) în amurgul unei vieți neînsemnate, cât și nesigur, deoarece în timpul unei domnii atât de lungi își atrasese ura multora. **4.** Cât despre Nerva, a domnit doar un an, până când nu a mai putut suporta povara și grija atâtor treburi, atât din cauza vârstei, cât și a lipsei de experiență. S-a retras din îndatoririle guvernării și s-a întors la viața privată, unde a îmbătrânit. Dar dacă dorea să obțină titlul imperial, nimic nu ar fi fost mai ușor decât să-i proclame pe toți Augusti. **5.** Și cel care sperase deja să conducă întreaga lume, văzând că nu-și va adăuga nici mai mult decât titlul, nici cel puțin nimic mai mult, a răspuns că situația existentă trebuie lăsată neschimbată. (Și anume), în stat ar trebui să existe doi conducători superiori care să aibă puterea supremă și doi mai tineri, ca asistenți (ai lor); va fi mai ușor pentru doi să mențină armonia, dar nu pentru patru egali. **6.** Dar dacă nu vrea să cedeze, atunci (personal) se va îngriji de sine, pentru a nu fi cel mai tânăr și extrem. Trecuseră deja cincisprezece ani de când fusese trimis în Iliria, pe malurile Dunării, să lupte cu triburile barbare, în timp ce alții domneau fericite în ținuturi mai mari și mai pașnice! **7.** Auzind acestea, bătrânul, slăbit de boală, care primise deja scrisori de la Maximian cel bătrân, în care descria toate conversațiile lor și afla (de la ei) că (Cezar) mărise armata, a răspuns cu lacrimi: „Așa să fie, dacă vor ei. **8.** Toți Cezarii trebuie aleși de o adunare generală”.

„De ce să avem o întâlnire când cei doi vor fi obligați să accepte orice facem noi?”

„E clar, pentru că va trebui să le alegem fiii.”

9. Maximian a avut un fiu, Maxentius, ginerele unui alt Maximian, un om cu un caracter răutăcios și rău, atât de arogant și încăpățânat încât avea obiceiul de a nu-și onora tatăl și socrul, motiv pentru care era urât de amândoi. **10.** Constanțiu a avut și el un fiu, Constantin, un tânăr de cea mai înaltă evlavie și vrednic de acest titlu, care era atât iubit de soldați, cât și dorit de oamenii de rând datorită înfățișării sale izbitoare și frumoase, a activității militare, a firii dure și a curtoaziei excepționale. El era prezent atunci (la curte) și nu cu mult timp în urmă fusese confirmat de Dioclețian în gradul de prim tribun. **11.** „Cine va fi atunci?”

„Primul nu este vrednic. La urma urmei, mă disprețuiește chiar și ca persoană privată, și ce se va întâmpla când va prelua puterea?”

„Dar celălalt este respectuos și va domni în așa fel încât va fi considerat chiar mai bun și mai milostiv decât tatăl său.”

„Va fi astfel încât eu însumi să pot face ce vreau! Prin urmare, trebuie să-i aleg pe cei care ar fi în puterea mea, care ar avea frică și care nu ar face nimic decât la ordinele mele.”

12. „Atunci, cu cine să facem?”

"Nord".

(D.) „Nu este oare dansatorul și bețivul acela pentru care noaptea este zi și ziua este noapte?”

(G.) „Este vrednic, întrucât s-a distins deja cum se cuvine printre soldați și l-am trimis la Maximian pentru ca acesta să-l poată învesti cu autoritate.”

13. (D.) „Așa să fie. Pe cine veți propune în al doilea rând?”

(G.) „Acesta”, arătând spre Daia, un anume tânăr semibarbar, căruia îi poruncise recent să fie numit pe numele său, Maximian. Mai târziu, Dioclețian însuși i-a schimbat parțial numele de dragul unui semn (omen), deoarece Maximian a respectat credința cu cea mai mare evlavie.

14. (D.) „Cine este el, cel pe care mi-l oferi?”

(G.) „Ruda mea prin lege.”

Și a gemut: „Îmi oferiți oameni fără valoare ca să apăr statul.”

(G.) „Le-am verificat.”

(D.) „Veți vedea ce fel de guvernare a imperiului intenționați să mențineți. **15.** Am muncit suficient și am luat măsuri pentru ca în timpul domniei mele statul să fie păstrat intact. Și dacă se va întâmpla ceva contrar acestui lucru, nu va fi vina mea.”

XIX

1. Când totul fusese hotărât, (Dioclețian) a apărut (în public) în calendele lunii mai *(1.05.305) . Toată lumea a prezis (puterea) pentru Constantin și nu exista*

nicio îndoială în privința asta; toți soldații prezenți - atât soldații seniori aleși, cât și cei invitați din legiuni - s-au bucurat, chemându-l cu nerăbdare și dorindu-l să fie singur. **2.** La aproximativ 5 kilometri de oraș se afla un loc înalt, pe vârful căruia Maximian însuși a luat (odată) purpura și unde se afla o coloană înaltă cu simbolul lui Jupiter. Toată lumea s-a dus la el. **3.** Au convocat o adunare a soldaților, la care bătrânul s-a adresat soldaților cu lacrimi, spunând că nu se mai simte bine, că are nevoie de odihnă după osteneală, a predat puterea unora mai puternici și a ales alți Cezari. Toată lumea aștepta cu nerăbdare să vadă pe cine va alege. **4.** Apoi i-a declarat pe neașteptate pe Severus și Maximinus Cezari. Toată lumea a fost uluită. Constantin stătea în vârful tribunalului. Toată lumea se întreba dacă numele lui Constantin fusese schimbat, când Maximian s-a întins brusc înapoi și l-a împins pe Constantin la o parte, aducându-l în atenția publicului pe Daias. L-a dezbrăcat de hainele sale private și l-a așezat în centru. Toată lumea a fost surprinsă - de unde venea? **5.** Totuși, nimeni, jenat, nu a îndrăznit să obiecteze tare, fiind nedumerit de vestea neașteptată. Dioclețian și-a aruncat purpura peste el, aruncând-o și el de pe el, și a devenit din nou Diocle. **6.** Apoi a coborât, a fost dus (ca) un rege bătrân prin tot orașul într-o cară și trimis acasă. Daias, (apărând) odată dintre fiare și păduri, s-a ridicat mai întâi la rangul de scutier, apoi la cel de gardă de corp, la scurt timp după aceea la tribun și a doua zi la cel de Cezar, primind Răsăritul pentru a-l călca în picioare și a-l obosi. Astfel, nefiind priceput nici în treburile militare, nici în cele de stat, a devenit păstor nu de vite, ci de războinici.

XX

1. Maximian, după ce i-a înlăturat pe bătrâni, a făcut ce a vrut, considerându-se singurul stăpân al întregii lumi. Căci pe Constanțiu (deși ar fi trebuit să fie numit primul) îl disprețuia, pentru că era blând din fire și împovărat de boli. **2.** Spera că va muri curând, iar dacă nu va muri, atunci să-l priveze de putere chiar și împotriva voinței sale i se părea o chestiune ușoară. Căci ce putea face când trei îl obligau să renunțe la putere? **3.** (Maximian) avea un prieten dintr-o veche camaraderie militară și un tovarăș din ultima campanie - Licinius. A folosit sfaturile lui pe tot parcursul domniei; dar nu a vrut să-l facă Cezar și nu l-a numit fiul său doar pentru a putea prelua mai târziu locul lui Constanțiu, Augustus și al fratelui său. **4.** Căci atunci el însuși ar fi păstrat principatul și, răzbunând în toată țara după bunul plac, ar fi sărbătorit a douăzecea aniversare a domniei sale. După ce și-ar fi numit fiul (care avea atunci doar nouă ani) în locul lui Caesar, acesta ar fi renunțat la putere, iar mai târziu, când Licinius și Severus ar fi preluat puterea supremă, iar Maximinus și Candidianus pe cea secundară, ca Caesari, ar fi petrecut o bătrânețe senină și liniștită, înconjurându-se cu un zid de neînvins. Așa se întindeau planurile sale. Dar Dumnezeu, pe care îl făcuse periculos pentru sine însuși, i-a spulberat toate planurile.

XXI

1. După ce a atins puterea supremă, și-a îndreptat gândurile către asuprirea lumii pe care o descoperise. **2.** Căci, după înfrângerea perșilor, care au un astfel de rit și obicei încât se dau în robie regilor lor, iar regii își tratează poporul ca pe niște slugi, acest om a vrut să introducă acest obicei cel mai lipsit de Dumnezeu, lăudându-l fără rușine încă din momentul acelei victorii. **3.** Și întrucât nu putea porunci în mod deschis acest lucru, a acționat în așa fel încât i-a lipsit personal pe oameni de libertate și, mai ales, de onoare. I-a torturat nu numai pe decurioni, ci și pe cetățenii mai nobili, pe oamenii cei mai distinși și excelenți, și aceasta din motive atât banale, cât și politice. Dacă cineva, așa cum i se părea, merita moartea, punea cruci; dacă era mai puțin, i se pregăteau lanțuri pentru picioare. **4.** Le ducea pe mamele de familie nobile și distinse la gineceu. Dacă cineva avea nevoie să fie biciuit, existau patru stâlpi săpați în grajd, pe care nici măcar sclavii nu erau de obicei întinși. **5.** Ce altceva se poate spune despre distracțiile și sporturile sale? El a ținut urși asemănători cu el ca sălbăticie și mărime, pe care i-a adunat în timpul domniei sale din tot imperiul. Când a vrut să se distreze, a poruncit să fie adus unul dintre ei, strigându-l pe nume. **6.** Oamenii erau aruncați la ei nu doar pentru a fi sfâșiați, ci pentru a fi devorați. Când erau astfel sfâșiați, el râdea de satisfacție și nu începea niciodată să mănânce fără vărsare de sânge. **7.** Tortura prin foc era folosită împotriva oamenilor de rând. El a aplicat această moarte în special creștinilor, emitând decrete ca cei condamnați la tortură să fie arși la foc mic. **8.** După ce i-au legat mai întâi (de stâlpi), un foc slab era pus sub picioarele lor până când pielea de pe picioarele lor, ridată de foc, s-a separat de oase. **9.** Apoi au atins părți individuale ale corpului cu torțe aprinse și stinse, astfel încât să nu rămână niciun loc viu pe corp. Între timp, fețele li erau stropite cu apă rece și gurile li erau spălate cu umezeală, pentru ca să nu-și dea duhul repede după ce li se uscase gâtul. **10.** Acest lucru s-a întâmplat mai târziu, când, în decurs de câteva zile, pielea a fost complet arsă, iar focul a pătruns în interior. **11.** După aceasta, s-a aprins un foc în care au ars trupurile deja carbonizate. Oasele adunate, zdrobite în praf, au fost aruncate în râu și în mare.

XXII

1. Torturile pe care le încercase asupra creștinilor le folosea împotriva tuturor oamenilor din obișnuință. **2.** Nu avea pedepse ușoare, nici exil pe o insulă, nici temnițe, nici mine, (dar precum) focul, crucea, (sfâșierea) de către fiare sălbatice erau efectuate în prezența sa zilnic și fără dificultate. **3.** Slujitorii palatului și administratorii erau supuși cu o suliță. Decapitarea și execuția cu sabia erau cazuri foarte rare și erau aproape o milă, datorită căreia primeau o moarte bună pentru vechile lor servicii. **4.** Căci acest lucru îi era ușor - elocvența dispăruse, avocații erau desființați, avocații erau fie exilați, fie uciși. Literatura era venerată

printre artele rele, iar cei care o creau erau exilați și blestemați ca dușmani. **5.** Dezordinea generală era agravată de legile slabe, care erau stabilite de judecători - la urma urmei, judecătorii militari, ignoranți de complexitatea documentelor, erau trimiși în provincii fără asesori.

XXIII

1. Spre ruina statului și durerea generală a mai fost și faptul că într-o zi s-a organizat un recensământ în provincii și în oraș (Roma). Cenzorii erau împrăștiați peste tot și tulburau pe toată lumea (astfel încât semăna cu spectacolul unui raid inamic și al unei cuceriri teribile). **2.** Câmpurile erau măsurate în bucăți întregi, vița-de-vie și pomii erau numărați, tot felul de animale erau înregistrate, oamenii erau marcați cu capete. Toată gloata urbană și rurală se aduna în orașe, astfel încât aproape toate erau pline de mulțimi de servitori domestici. Toată lumea venea cu copii și sclavi. Se auzeau sunete de instrumente de tortură și lovituri de bici, copiii erau spânzurați în prezența taților lor, toți sclavii cei mai credincioși erau torturați în prezența taților lor, iar soțiile în prezența soților lor. **3.** Dacă toate acestea lipseau, ei înșiși erau torturați în prezența celor care erau acolo, astfel încât, atunci când durerea îi învingea, să-și atribuie ceea ce nu posedau. **4.** Nici vârsta, nici sănătatea nu serveau drept scuză. Bolnavii și paraliticii erau aduși; la determinarea vârstelor indivizilor, anii erau adăugați tinerilor și scăzuți bătrânilor. Chinul și deznădejdea domneau peste tot. **5.** Tot ce făcuseră strămoșii lui... Învins, (Maximian) a îndrăznit să facă împotriva romanilor și a supușilor romani. Căci părinții săi fuseseră (odată) supuși recensământului pe care Traian, ca și cuceritor, l-a impus ca pedeapsă dacilor, care erau în continuă revoltă. **6.** Drept urmare, se plătea un impozit pe capetele oamenilor și se dădea un preț pe viață. Dar aceiași cenzori nu erau de încredere, ci erau trimiși unul după altul, ca și cum ar fi putut obține mai mult, și întotdeauna dublau ceea ce (de fapt) nu se primea, dar ceea ce ar fi fost mai bine adăugat, pentru ca să nu pară că fuseseră trimiși în zadar. **7.** Între timp, vitele se împuținau și oamenii mureau, dar nici măcar decedații nu erau scutiți de impozite, așa că nu mai era posibil să trăiești sau să mori degeaba. Rămăseseră doar săracii, de la care nu se putea cere nimic, deoarece nevoia și mizeria îi protejau de o posibilă nedreptate. **8.** Și totuși, acest om pios a avut milă de ei. Pentru ca să nu mai aibă nevoie (de nimic), a poruncit ca toți să fie mânați laolaltă, duși pe mare în corăbii și înecați. Cât de milostiv! a fost acel om care a avut grijă ca nimeni să nu sufere de nevoie în timpul domniei sale! **9.** Astfel, luând măsuri pentru a se asigura că nimeni, sub pretextul sărăciei, nu va evita recensământul, a distrus mulți oameni cu adevărat nefericiți, contrar oricărei legi a umanității.

XXIV

1. Dar judecata lui Dumnezeu era deja asupra lui și venea vremea când treburile lui începeau să se năruie și să piară. **2.** Nu se gândise încă să-l răstoarne sau să-l înlăture pe Constanțiu, cât timp era ocupat cu acele treburi despre care am vorbit mai sus; mai mult, se aștepta la moartea lui, dar nu credea că va muri atât de curând. **3.** Când (Constantiu) s-a simțit foarte rău, a trimis scrisori în care îl ruga (pe Maximian) să-l trimită pe fiul său, Constantin, la el. Totuși (et quidem), de mult timp ceruse întoarcerea lui - dar în zadar. **4.** Căci acesta din urmă nu dorea nimic (de acest fel). Dar adesea întindea curse trădătoare tinerilor. Neîndrăznind să (facă) nimic în mod deschis, ca nu cumva să stârnească războaie civile împotriva sa și (ceea ce se temea cel mai mult) de ura soldaților, l-a împins, sub pretextul antrenamentului și al jocului, la fiarele sălbatice. **5.** Dar în zadar, căci mâna lui Dumnezeu l-a protejat (pe Constantin). L-a smuls din mâinile (lui Maximian) în cel mai critic moment. Și astfel, după ce epuizase posibilitatea de a refuza cererea în continuare, i-a dat sigiliul chiar la sfârșitul zilei și i-a ordonat să plece a doua zi dimineață, după ce a primit ordinul. El însuși intenționa fie să-l rețină (pe Constantin), fie să-i trimită scrisori lui Severus, astfel încât acesta să-l rețină. **6.** Întrucât (Constantin) a prevăzut acest lucru, s-a grăbit să plece după masă, când împăratul a adormit și a alergat prin numeroase stații, furând toți caii guvernamentali. **7.** A doua zi, după ce a dormit în mod deliberat până la prânz, împăratul a poruncit să fie chemat. I se spune că a plecat imediat după masă. (Maximian) începe să se indigneze și să țipe, cerând cailor guvernamentali să-l aducă înapoi. I se spune că drumul guvernamental a fost jefuit. (Maximian) abia și-a putut stăpâni lacrimile. **8.** Și (Constantin) cu o viteză incredibilă ajunge la tatăl său deja pe moarte, care, încredințându-l soldaților, i-a transferat puterea din mâinile sale. Apoi s-a odihnit de viață în patul său, așa cum și-a dorit. **9.** După ce a acceptat puterea, Constantin Augustus i-a readus mai întâi pe creștini la cult și la zeul lor. Acesta a fost primul său decret privind restaurarea religiei sfinte.

XXV

1. Câteva zile mai târziu, imaginea sa, încoronată cu lauri, a fost trimisă bestiei malefice. El a gândit mult timp dacă să o accepte. **2.** S-a dovedit că aproape a ars-o împreună cu cel care i-a livrat-o, dar curtenii l-au descurajat de la acest pas nebunesc, amintindu-i de pericolul ca toți soldații, împotriva cărora voință și dorință (necunoscută) fuseseră numiți Cezari, să-l accepte pe Constantin și să alerge la el cu mare entuziasm când va veni cu armele în mâini. **3.** Apoi a acceptat imaginea cu mare reticență și a trimis purpura, astfel încât să pară că l-a acceptat de bunăvoie ca și co-conducător. **4.** Calculele sale au fost date peste cap, căci nu mai putea proclama (Augustus) pe oricine dorea. **5.** Și apoi a decis să-l numească pe Severus Augustus, ca cel mai în vârstă, și a decis să-l considere pe Constantin Cezar, asemenea lui Maximinus, și nu împărat, așa cum fusese ales, pentru a-l coborî de pe locul doi pe locul patru.

XXVI

1. Lucrurile păreau să fie deja aranjate în felul acesta, când, dintr-o dată, i s-a raportat o altă amenințare: ginerele său, Maxențiu, a fost proclamat împărat la Roma. **2.** Motivul acestei rebeliuni a fost acesta. Întrucât (Maximian) hotărâse să devoreze întreaga lume prin instituirea unui recensământ, ajunsese la o asemenea nebunie încât a vrut să priveze chiar și poporul roman de libertatea de sclavia fiscală. Fuseseră deja numiți cenzori, care au fost trimiși la Roma pentru a efectua un recensământ al poporului. **3.** Aproape în același timp, a îndepărtat taberele pretorienilor. Prin urmare, unii soldați care rămăseseră în taberele romane, profitând de ocazie, cu ajutorul poporului care intrase în mișcare, au ucis câțiva dintre judecători și l-au îmbrăcat pe Maxențiu în purpură. **4.** Primind această veste, (Maximian) a fost destul de alarmat de neașteptatul lucru, deși nu prea înspăimântat. Îl ura pe acest om și nu putea numi (deodată) trei Cezari. Cel puțin părea că nu intenționa să facă acest lucru deodată. **5.** Îl cheamă pe Severus și, îndemnându-l să revină la putere, îl trimite cu armata lui Maximian să-l învingă pe Maxentius; și îl trimite la Roma, deși acești soldați, adesea limitați în cele mai înalte plăceri, ar putea dori nu numai să lase acel oraș faimos intact, ci și să locuiască acolo. **6.** Maxentius, știind ce fapte rele se săvârșeau împotriva lui, s-a gândit că ar putea să-i transfere pe soldații tatălui său prin drept de moștenire. Totuși, realizând posibilitatea ca socrul său Maximian, temându-se și el de acest lucru, să-l lase pe Severus în Iliricum și el însuși cu armata sa să vină personal să-l asedieze, se întreba cât timp se va putea apăra de pericolul care urma să vină. **7.** (Și astfel) trimite purpură tatălui său, care stătea în Campania după abdicarea sa, și pentru a doua oară îl proclamă Augustus. El, însă, dorind cu pasiune o schimbare, o acceptă de bunăvoie și în grabă, ca unul care a abdicat împotriva voinței sale. **8.** Între timp, Severus a sosit și s-a apropiat de zidurile orașului cu armata sa. Însă soldații s-au retras imediat, nevrând să treacă la atac (sufero signis) și s-au dus la cel împotriva căruia veniseră. **9.** Ce le mai rămânea celui abandonat (Severus) decât să fugă? Dar Maximian, proaspăt învestit cu putere, se îndrepta deja spre el și, apropiindu-se, a fugit la Ravenna, unde s-a închis împreună cu o mână de soldați. **10.** Prevăzând ce se va întâmpla dacă s-ar întoarce la Maximian, s-a predat lui și i-a înmânat roba de purpură celui de la care o primise. Făcând aceasta, nu merita nimic mai mult decât o moarte ușoară. Și astfel, forțat să-și deschidă venele, a murit în liniște. [De atunci încolo (Maximian) a început să-și urmeze (interesele)].

XXVII

1. Hercule, cunoscând nebunia lui Maximian, a început să creadă că, auzind de uciderea lui Severus și fiind aprins de mânie, va veni cu o armată, poate adăugându-l și pe Maximinus și dublând trupele, cărora nu le va putea rezista în niciun fel. (Prin urmare,) după ce a fortificat orașul și a luat măsurile necesare

pentru apărarea împotriva dușmanilor, s-a mutat în Galia pentru a-l câștiga de partea sa pe Constantin, căsătorindu-l cu fiica sa cea mică. **2.** Între timp, (Maximian), după ce a adunat o armată, a invadat Italia și s-a apropiat de oraș, intenționând să distrugă senatul și să ucidă poporul, dar a constatat că totul era încuiat și fortificat. Nu avea nicio speranță să intre (în oraș), deoarece asediul era dificil, nu erau suficiente trupe pentru a bloca complet zidurile, deoarece nu văzuse niciodată Roma și o considera un oraș nu mult mai mare decât cele pe care le cunoștea. **3.** Atunci unele dintre legiuni, dezgustate de indignarea unui socru care îl asedia pe ginerele său și de soldații romani ai Romei, au început să ignore ordinele și să nu mai vrea să lupte (transfero signis). **4.** Și când și ceilalți soldați au început să se clatine, el, înfrânându-și mândria, pierzându-și curajul și temându-se de soarta lui Severus, s-a aruncat la picioarele soldaților și i-a rugat să nu-l trădeze inamicului, până când, în cele din urmă, le-a înmuiat sufletele cu promisiuni exorbitante. (După aceasta) a întors steagurile și s-a îndreptat în grabă spre fugă, în cursul căreia putea fi ușor învins dacă cineva ar începe să-l urmărească cu o mică (trupă). **5.** Temându-se de aceasta, a dat ordin soldaților să jefuiască sau să distrugă tot ce era împrăștiat pe o regiune cât mai mare, astfel încât, dacă cineva ar fi vrut să-l urmărească, să fie lipsit de provizii. **6.** Astfel a fost devastată acea parte a Italiei pe unde trecuse acea armată dăunătoare: totul a fost jefuit, femeile căsătorite au fost pângărite, fetele au fost violate, părinții și soții au fost torturați pentru că nu-și predau fiicele, soțiile, bunurile. Ca niște barbari, au alungat turmele de vite și animale de povară. **7.** Astfel s-a întors la cartierul său general, cândva împăratul romanilor, iar acum distrugătorul Italiei, sfâșiind totul ca un dușman. **8.** Atunci cel care își asumase titlul de împărat s-a declarat dușman al poporului roman, dorind să-i schimbe numele, astfel încât imperiul să nu se numească roman, ci dac.

XXVIII

1. După fuga sa, un alt Maximian, întorcându-se din Galia, a luat în stăpânire imperiul împreună cu fiul său. Dar tânărul a fost ascultat mai mult decât bătrânul, căci puterea fiului era cu atât mai mare și mai semnificativă cu cât el îi predase chiar și tatălui său puterea. **2.** Bătrânul a îndurat cu neplăcere faptul că nu putea face liber ce voia și își ura fiul cu o gelozie copilărească. Așa că a conceput ideea de a-l îndepărta pe tânăr pentru a-și păstra dreptul. Aceasta i s-a părut o chestiune simplă, deoarece soldații care îl părăsiseră pe Severus au rămas cu el. **3.** A convocat poporul și soldații, aparent pentru a ține un consiliu cu privire la dezastrele care planau asupra statului. După ce a discutat îndelung acest lucru, l-a arătat cu degetul spre fiul său, afirmând că el era instigatorul necazurilor și cauza nenorocirilor pe care le suferea statul și i-a smuls purpura de pe umeri. **4.** Acesta, pierzând-o, s-a repezit cu capul înainte de la tribunal și a fost prins de soldați. Năzbunat de mânia și strigătele lor, bătrânul nelegiuit a părăsit Roma, asemenea bătrânului Mândru (Tarquinius).

XXIX

1. Întorcându-se în Galia, unde rămăsese o vreme, (Herculi) s-a dus la dușmanul fiului său, Maximian, ca și cum ar fi vrut să discute cu el cum să organizeze statul, dar în realitate ca să-l omoare, profitând de armistițiu, și să-i pună mâna pe putere, întrucât puterea îi era refuzată oriunde mergea. **2.** A sosit și Diocle, invitat recent de ginerele său, ca nu cumva să facă ceva mai întâi și, în prezența lui, să acorde puterea lui Licinius, numindu-l în locul lui Severus. Acest lucru s-a făcut în prezența ambelor părți. Astfel, șase au domnit în același timp. **3.** Deoarece întâlnirile erau prelungite, Maximian a făcut o a treia fugă; a plecat în Galia, plin de gânduri josnice și crime, dorind să-l distrugă prin trădare rea pe împăratul Constantin, pe ginerele său și pe fiul ginerelui său. Și astfel, pentru a înșela, și-a depus hainele regale. Tribul francilor a luat armele. **4.** (Dar) îl convinge pe Constantin, care nu bănuia nimic, să nu ia întreaga armată cu el, deoarece barbarii pot fi învinși cu un detașament mic. Și (a făcut toate acestea) pentru a captura armata rămasă și a avea ocazia să-l învingă (pe Constantin) din cauza numărului mic de soldați din detașamentul său. **6.** Tânărul a avut încredere în el ca fiind bătrân și experimentat și s-a supus ca un socru; (apoi) a plecat, lăsând în urmă majoritatea soldaților. După ce a așteptat câteva zile și a calculat când va ajunge Constantin la granițele barbare, Maximian acceptă pe neașteptate purpura, își însușește vistieria și, ca de obicei, distribuie cu generozitate daruri, complotând împotriva lui Constantin ceea ce se întoarce imediat împotriva lui. **6.** Împăratul este informat în grabă despre cele întâmplate. Cu o viteză uimitoare, se întoarce în grabă cu armata. (Maximian) a fost luat prin surprindere, deoarece nu avusese timp să se pregătească suficient, iar soldații se duseseră la împăratul lor. **7.** (Apoi) a luat în stăpânire Massilia și a încuiat porțile. Împăratul se apropie (de oraș) și i se adresează (lui Maximian) stând pe zid, întrebându-l, fără grosolănie sau ostilitate, ce își dorește pentru sine, ce îi lipsește și de ce face ceea ce nu se cuvine pentru el? Nu a făcut decât să verse insulte de pe zid. **8.** Apoi, deodată, porțile s-au deschis în urma lui și soldații le-au apucat. Împăratul răzvrătit, tatăl nelegiuit, socrul trădător au fost aduși înaintea împăratului. Acesta a ascultat (acuzațiile) crimelor pe care le comisese, i-au smuls hainele, l-au certat, (dar) i-au acordat viața.

XXX

1. Pierzând astfel onoarea de împărat și de socru și neputând suporta propria poziție umilită, (Maximian) plănuiește o nouă trădare, din fericire pentru care rămăsese deja nepedepsit odată. **2.** Își cheamă fiica Fausta și o incită, când prin rugăminți, când prin mângâieri, să-și trădeze soțul, promițându-i alta, mai vrednică. El cere să lase dormitorul deschis și să-i permită să păzească pe cei mai nepăsători. **3.** Ea promite că va face acest lucru și (ea însăși) îi relatează (totul) soțului ei. A fost pusă în scenă o comedie pentru a expune crima. A fost

adus un anume eunuc josnic, care urma să piară în locul împăratului. **4.** În miezul nopții, Maximian se ridică și vede că totul favorizează crima. Erau mai mulți paznici, au rămas acolo și mai mult timp; dar el le-a spus că a avut un vis, pe care voia să-l spună fiului său. Intrând cu o armă în mână și tăindu-l pe eunuc, a sărit afară lăudându-se și a anunțat ce făcuse. **5.** Deodată, Constantin apare din cealaltă parte cu o mulțime de oameni înarmați, iar un cadavru este scos din dormitor. (Maximian) a rămas uluit, fiind condamnat pentru crimă, și în tăcere, cu uimire, s-a uitat la el, ca și cum ar fi...

rocă solidă sau bloc marpesian (Verg. Aen. VI, 471),

în timp ce era mustrat pentru impietate și criminalitate. După aceea i s-a dat libertatea de a-și alege moartea,

și leagă lațul urât al morții de grinda lungă (Verg. Aen. XII, 603).

6. Astfel, marele împărat al poporului roman, care după o lungă domnie și-a sărbătorit cu mare glorie a douăzecea aniversare a domniei sale, când gâtul său trufaș a fost zdrobit și frânt, și-a sfârșit viața josnică cu o moarte rușinoasă și ignominioasă.

XXXI

1. După aceasta, Dumnezeu, zelotul evlaviei și răzbunătorul poporului său, și-a îndreptat atenția către celălalt Maximian, instigatorul persecuțiilor nelegiuite, pentru a demonstra și în el tăria puterii sale. **2.** El se gândise deja să-și țină propriul jubileu, dar, întrucât de mult epuizase provinciile prin impunerea unui impozit extraordinar pe aur și argint, pe care promitea să-l returneze, a dat o nouă lovitură de dragul jubileului. **3.** Cine ar putea descrie în mod adecvat cât de mare era chinul neamului uman cauzat de confiscarea surplusului de cereale cu ocazia sărbătorilor (viitoare)? Soldați de toate gradele, sau mai degrabă monștri, se agățau de fiecare în parte; nu era clar cine să le placă primul. Nu exista nicio indulgență pentru săraci; mulți erau torturați dacă nu produceau imediat ceea ce nu aveau. **4.** Pentru cel care era înconjurat de o mulțime de gărzi, nu exista nicio ocazie să se relaxeze sau să aibă cea mai mică odihnă pe tot parcursul anului. Adesea, acești oameni se certau fie cu judecătorii înșiși, fie cu soldații curții. Nicio bucată de pământ nu a rămas fără vameș, nicio viță de vie fără paznic și nimic pentru subzistența lucrătorilor. Deși era intolerabil ca hrana obținută prin muncă să fie smulsă din gura oamenilor, aceștia totuși se țineau bine prin orice mijloace sau sperau în viitor. **5.** La ce bun diferite haine? La ce bun aurul și argintul? Nu ar trebui acestea dobândite din vânzarea fructelor? Atunci de unde pot lua acestea, o, cel mai nechibzuit tiran, din moment ce ai furat toate fructele și ai smuls fără milă toți vlăstarii? **6.** Cine nu a fost lipsit de proprietatea sa,

pentru a umple vistieria aflată sub puterea sa pentru festivități care nu s-au ținut niciodată?

XXXII

1. Când Maximinus a aflat de numirea lui Licinius ca împărat, s-a înfuriat și nu a vrut să fie considerat nici Caesar, nici al treilea. **2.** De aceea (Maximian) i-a trimis în repetate rânduri legați, cerându-i să i se supună, să rămână la locul său, să se lase pradă bătrâneții și să onoreze părul alb. **3.** Dar el, ridicându-și spiritul insolent, a acționat împotriva dictatelor vremii, crezând că primul ar trebui să fie cel care va lua primul purpura și i-a neglijat cererile și ordinele. **4.** Galerius a mugit ca o fiară și s-a tânguit, pentru că l-a făcut pe acest nimic Caesar pentru a-i fi ascultător, dar el, uitând de toate beneficiile sale, a început să se împotrivească fără rușine tuturor poruncilor și cererilor sale. **5.** Biruit de această încăpățânare, a desființat numele de Caesar și s-a declarat pe sine și pe Licinius Augusti, iar pe Maximinus și Constantin fii ai Augustilor. Maximinus i-a scris înapoi, ca și cum ar fi vrut să-i informeze că armata tocmai îl proclamase Augustus în Campus Martius. Galerius a primit aceasta cu deznădejde și melancolie și a ordonat ca toți patru să fie considerați împărați.

XXXIII

1. El domnise deja de 18 ani, iar apoi Dumnezeu l-a lovit cu o boală incurabilă. Avea un abces malign pe partea externă a organelor genitale, care se întindea din ce în ce mai mult. **2.** Medicii l-au deschis și l-au tratat. Dar rana care se vindecase a rupt, iar sângerarea din vena spartă amenința moartea. Și totuși, sângerarea a fost oprită cu greu. Au trebuit să o trateze din nou până când, în cele din urmă, a apărut o cicatrice. **3.** Totuși, dintr-o ușoară mișcare a corpului, s-a deschis din nou, astfel încât a ieșit mai mult sânge decât înainte. El însuși a pălit și era epuizat de epuizare; însă, apoi sângerarea s-a oprit. **4.** Rana nu mai acceptă medicamente, tot ce se află în jurul ei devine canceros și, oricât de mult este tăiată tumora, aceasta se înrăutățește din ce în ce mai mult și, oricât de mult se tratează, continuă să crească.

> *Și medicii au cedat bolii*
> *Amfitaonilor Melampus și Chiron, născuți din Philyra*
> *(Verg. Georg. III 549–50, trad. de Shervinsky)*

Doctori celebri sunt chemați de pretutindeni, dar mâinile omenești nu au putut schimba nimic. **5.** Ei apelează la ajutorul idolilor, apelează la Apollo și Asclepius, implorând medicamente. Apollo își arată îngrijorarea - iar boala se agravează. **6.** Corupția nu s-a diminuat, ea a afectat deja toate organele inferioare. Carnea a putrezit la exterior, iar întregul scaun s-a descompus din

cauza ulcerelor. Cu toate acestea, nefericiții medici nu încetează să trateze și să spele locurile inflamate, fără speranță de vindecare. **7.** Boala distruge măduva osoasă afectată din interior și acoperă organele interne, viermii încep să se înmulțească în interior. Duhoarea provocată de aceasta se răspândește nu numai în tot palatul, ci în întregul oraș. Și acest lucru nu este surprinzător, deoarece pe corpul (lui Maximian) fecalele și urina s-au contopit deja. **8.** Devorat de viermi și putrezind de viu, a îndurat dureri insuportabile.

> *Numai*
> *taurul rănit ridică strigăte cumplite spre cerul înstelat și, de asemenea, geme și fuge de la locul tăierii (cf. Verg. Aen. II, 222–224).*

9. Carne friptă și vânat proaspăt copt sunt aplicate pe scaunul flasc, astfel încât căldura să alunge viermii. Când acesta a fost îndepărtat, mișuna de nenumărați viermi, dar un număr mult mai mare de paraziți erau produși de infecția nocivă. **10.** Din cauza bolii dezgustătoare, părțile corpului își pierduseră deja forma. De sus, pielea ceroasă se uscase până la ulcer și, din cauza slăbiciunii teribile (mizerabile), se înfipsese adânc între oase, iar de jos, picioarele deja umflate crescuseră nemăsurat. **11.** Și aceasta a continuat pe tot parcursul anului, până când în cele din urmă, frânt de boală, a fost nevoit să-L recunoască pe Dumnezeu. Chinuit de suferințe mereu noi, striga din când în când cu voce tare că va restaura templul lui Dumnezeu și va plăti pe deplin pentru crime. Și deja la capătul puterilor sale, a emis un edict cu următorul conținut:

XXXIV

1. „Printre alte lucruri pe care plănuim (să le facem) pentru binele și beneficiul permanent al statului, noi, din partea noastră, am dori în primul rând să corectăm, odată cu legile antice, și structura statului romanilor în ansamblu și, de asemenea, să luăm măsuri pentru ca creștinii, care abandonaseră modul de gândire al strămoșilor lor, să se îndrepte spre gânduri bune. **2.** Căci, dintr-un anumit motiv, acei creștini au fost cuprinși de zel și o asemenea nebunie i-a cuprins, încât au încetat să mai urmeze acele obiceiuri străvechi, care au fost stabilite mai întâi, poate, de propriii lor strămoși, dar din propria lor voință și, de asemenea, din capriciu, și-au făcut astfel de legi care au fost venerate numai de ei înșiși și, din motive contrare, au adunat laolaltă diverse popoare. **3.** Când în sfârșit a apărut decretul nostru ca ei să se întoarcă la obiceiurile străvechi, unii s-au supus lor de frică, în timp ce alții au fost pedepsiți. **4.** Totuși, întrucât majoritatea a persistat în pozițiile lor fundamentale și am văzut că, așa cum cultul și slujirea cuvenită a acestor zei nu se îndeplineau, nici Dumnezeul creștinilor nu era onorat, atunci, pornind de la considerații, să arătăm că „Îndurare cea mai blândă și, în conformitate cu obiceiul constant de a acorda iertare tuturor

oamenilor, am considerat că favoarea noastră ar trebui să li se ofere cât mai curând posibil, astfel încât creștinii să existe din nou (în cadrul legii) și să își poată organiza întâlnirile, (dar) să nu facă nimic împotriva ordinii. **5.** Într-o altă scrisoare, intenționăm să le arătăm judecătorilor ce ar trebui să facă. Apoi, în conformitate cu generozitatea noastră, să se roage zeului lor pentru bunăstarea noastră, a statului și a lor, astfel încât statul să fie păstrat pretutindeni fără vină și să poată trăi liniștit în casele lor."

XXXV

1. Acest edict a fost publicat în Nicomedia în ajunul calendelor din mai, în al optulea consulat (al lui Galerius) și al doilea al lui Maximian (30.04.311). **2.** Apoi s-au deschis închisorile și tu, preaiubite Donatus, ai fost eliberat din arest împreună cu ceilalți mărturisitori, după ce ai servit închisoarea drept locuință timp de șase ani. **3.** După ce a făcut aceasta, nu a primit iertare de la Dumnezeu pentru crimele sale, ci după câteva zile, încredințându-și soția lui Licinius și predându-și fiul în mâinile sale, când toate mădularele corpului său își pierduseră deja puterea, a fost distrus de o teribilă putrefacție. **4.** În Nicomedia, s-a aflat acest lucru la mijlocul aceleiași luni (15.05.311), în mijlocul pregătirilor pentru sărbătorirea celei de-a douăzecea aniversări a domniei sale în următoarele calende din martie (1.03.312).

XXXVI

1. Maximinus, auzind aceste vești, a plănuit în grabă un atac dinspre Est, pentru a cuceri provinciile și, profitând de întârzierea lui Licinius, pentru a-și însuși toate ținuturile până la Strâmtoarea Calcedon. După ce a invadat Bitinia, a câștigat temporar favoarea maselor acolo prin abolirea impozitelor, spre marea bucurie a tuturor. **2.** Între cei doi împărați există discordie și aproape război. Țărmurile opuse sunt păzite de soldați, dar pentru a stabili pacea și prietenia pe o bază solidă, se încheie un tratat chiar pe strâmtori și (împărații) își dau mâna. **3.** După aceasta (Maximinus) se întoarce nepăsător și devine ceea ce a fost în Siria și Egipt. Primul lucru pe care îl face este să abolească privilegiile acordate comunității creștine pe motive legale, trimițând garanți ai orașelor care îi cer să nu permită adunărilor creștine să se adune în orașele lor. (Acest lucru a fost făcut) pentru a crea aparența că (chiar aceste) recomandări îl forțau și îl împingeau să facă ceea ce urma să facă de bunăvoie. **4.** După ce le-a exprimat aprobarea sa, a numit mari pontifi, conform noului obicei, câte unul din nobilime pentru fiecare oraș, care urma să conducă ritualurile zilnice pentru toți zeii lor și, cu sprijinul unui grup de preoți seniori, să facă eforturi pentru a se asigura că creștinii nu complotează nimic și, de asemenea, nu organizează întâlniri publice sau private. În caz de demascare, însă, aceștia trebuiau să fie convinși pe bună dreptate să sacrifice sau predați judecătorilor. **5.** Acest lucru nu ar fi fost atât de

important dacă nu ar fi pus în fruntea provinciilor anumite persoane de rang înalt cu puteri (cvasi) de pontifi, ordonându-le amândurora să se prezinte îmbrăcate în robe albe. **6.** Astfel, s-a pregătit să facă ceea ce făcuse recent în regiunile estice. Totuși, după ce a proclamat moderația de dragul aparențelor, a interzis uciderea slujitorilor lui Dumnezeu, ordonând doar ca aceștia să fie mutilați. **7.** Consecința acestui fapt a fost că ochii confesorilor au fost scoși, mâinile li s-au tăiat, picioarele li s-au mutilat și nările și urechile li s-au tăiat.

XXXVII

1. După ce a aranjat aceasta, s-a speriat de scrisorile lui Constantin și, prin urmare, a ascuns totul. Și totuși, dacă cineva cădea în mâinile lui, îl îneca în secret în mare. Nici nu a încetat, așa cum era obiceiul său, să aducă jertfe anumitor zei în palat. **2.** Dar principalul lucru pe care l-a conceput a fost ca toate animalele pe care le folosea pentru hrană să fie tăiate nu de bucătari, ci de preoți pe altare și ca nimic altceva să nu fie servit la masă decât dacă a fost gustat, sacrificat sau stropit cu vin. Așa că toți, când erau invitați la cină, o lăsau spurcată și necurată. **3.** Și în toate celelalte privințe, el era, de asemenea, asemănător cu învățătorul său. Căci dacă ceva a rămas neatins după Diocle și Maximian, el l-a dezrădăcinat, luând totul fără nicio rușine. **4.** Drept urmare, hambarele private au fost închise, depozitele au fost sigilate și datoriile au fost amânate pentru viitor. De aceea a existat foamete, deoarece câmpurile erau taxate puternic și de aceea a existat un preț nemaiauzit de mare. **5.** Turme de vite mici și mari erau alungate de pe câmpuri pentru sacrificii zilnice, cu care își chinuia supușii atât de mult încât aceștia refuzau să plătească taxa anuală pe cereale. Risipea totul fără discernământ și fără măsură, pentru a-și încuraja întreaga alaită numeroasă cu haine luxoase și monede de aur, oferea argint soldaților obișnuiți și recruților și îi onora pe barbari cu tot felul de generozitate. **6.** Și totuși, deși fura sau dădea bunurilor (viventium) poporului său (apropiat) (căci fiecare râvnea la ceea ce aparținea altuia), nu știu dacă pot estima cât de vrednic de recunoștință era pentru faptul că, asemenea unor tâlhari milostivi, jupuia fără a vărsa sânge.

XXXVIII

1. Dar ceea ce era cu adevărat vrednic de moarte și mai rău decât tot ce a fost, era pasiunea pentru desfrâu. Nu știu cum să o numesc decât orbire și desfrânare, și totuși aceste cuvinte nu pot exprima esența ei din cauza urâțeniei sale, întrucât abundența crimelor depășește posibilitățile limbajului. **2.** Proxeneții-eunuchi căutau peste tot și, dacă găseau o fată cu aspect atrăgător, o luau de lângă tații și soții lor. Rupeau hainele femeilor nobile, și chiar și fetelor, pentru a examina în detaliu toate părțile corpului, astfel încât să se dovedească demne de un pat regal. Dacă vreuna dintre ele opunea

rezistență, era înecată, ca și cum castitatea în prezența acestui adulter ar fi fost o crimă împotriva măreției sale. **3.** Unii, după soțiile lor, iubite cu tandrețe de ei pentru puritatea și fidelitatea lor, erau dezonorați, nu puteau suporta durerea și își luau și ei viața. În acest caz, era imposibil ca monstrul să rămână cast, decât dacă o urâțenie excepțională stătea în calea pasiunii sale barbare. **4.** În cele din urmă, a introdus o lege prin care nimeni nu avea dreptul să se căsătorească fără permisiunea sa și că el însuși urma să fie organizatorul tuturor nunților. **5.** A dat gratuit sclavilor săi fete schilode drept soții. Iar alaiul său i-a imitat pe principele lor în desfrâu, comițând violență cu impunitate în dormitoarele gazdelor lor. Și cine i-ar fi putut împiedica? Fiicele cetățenilor de rând erau luate de oricine dorea. Iar pe cele nobiliare, pe care nu le puteau lua, le primeau ca plată pentru serviciile lor (beneficio) - la urma urmei, era imposibil să se opună unui document semnat de împărat. Așadar, era sortit fie să piară, fie să primească vreun barbar drept ginere. **6.** Căci în alaiul gărzilor sale de corp nu era aproape nimeni în afară de oamenii care fuseseră alungați din ținuturile lor de către goți și se predaseră lui Maximian, acea nenorocire a rasei umane, în anul celei de-a douăzecea aniversări (303), pentru a scăpa de sclavia dintre barbari și a obține ulterior (ulterior) stăpânire asupra romanilor. **7.** Astfel, conducându-i ca și complici și ca gărzi de corp în același timp, el a batjocorit Orientul.

XXXIX

1. În cele din urmă, după ce a promulgat o lege care să-i satisfacă propriile capricii, încât orice dorea era considerat permis, nu se putea abține nici măcar de la Augusta, pe care o numise atât de recent mamă. **2.** După moartea lui Maximian, Valeria a venit la el, gândindu-se că ar fi cel mai sigur pentru ea să zăbovească pe teritoriile sale, mai ales că avea o soție. **3.** Dar (această) creatură s-a aprins imediat de o pasiune nelegiuită pentru ea. Femeia încă purta haine de doliu, deoarece timpul (de) durere (a ei) nu se terminase încă. După ce a trimis mai întâi peițoare, el a promis că o va alunga dacă o va cere. **4.** Ea a răspuns cât de sincer a putut: în primul rând, era nepotrivit să se gândească la căsătorie în aceste haine funerare cât timp ce cenușa soțului ei - tatăl său - era încă caldă; în al doilea rând, acționa în mod nelegiuit cerând divorțul de soția sa credincioasă de dragul ei, deoarece putea face același lucru (în viitor) cu ea; în cele din urmă, nu s-ar potrivi unei femei cu numele și poziția ei să guste un alt soț, contrar obiceiului și fără precedent. **5.** Mesagerii relatează ce a îndrăznit să facă. Pasiunea se transformă în mânie și furie. El o declară imediat pe femeie proscrisă, îi confiscă averea, îi împrăștie alaiul, îi torturează pe eunuci până la moarte și o trimite pe ea și pe mama ei în exil, nu într-un loc anume, ci le împinge constant încoace și încolo cu batjocură; și îi condamnă pe nedrept pe prietenii ei pentru adulter.

XL

1. Exista o femeie foarte ilustră care avea deja nepoți de la fiii ei mici, iar Valeria o respecta ca pe o a doua mamă (și) el bănuiește că l-a respins la sfatul ei. (Apoi) dă ordin guvernatorului Bitiniei (?) să o omoare în rușine. **2.** împreună cu alte două (femei), la fel de distinse. Una dintre ele, care a lăsat în urmă o fiică, o vestală a Romei, era atunci cunoscută în secret de Valeria, în timp ce cealaltă, care era căsătorită cu un senator, nu era foarte apropiată de Augusta. Dar amândouă, datorită frumuseții și castității lor excepționale, au fost ucise. **3.** Femeile sunt prinse pe neașteptate, și nu printr-o hotărâre judecătorească, ci prin jaf, neexistând nici măcar vreun acuzator. Găsesc un anumit evreu, vinovat de alte crime. Sperând la iertare, este forțat să calomnieze pe nevinovați. Judecătorul, imparțial și sârguincios, iese din oraș sub pază, ca să nu fie ucis cu pietre. Această tragedie a avut loc la Niceea. **4.** Evreul este torturat și spune ceea ce i s-a ordonat. Femeile nu au negat nimic, fiind împiedicate de torționari să depună mărturie. Președintele ședinței (dux) acuză pe cei nevinovați. Nu numai soțul ei, care venise de dragul celei mai respectabile soții a sa, a plâns și s-a văitat, ci și toți cei atrași de acest proces nedemn și nemaiauzit. **5.** Dar indignarea poporului nu i-a putut smulge din mâinile torționarilor, căci au fost escortați de detașamente de clibanarii și arcași, aliniați ca într-o campanie. Și astfel au fost conduși la locul execuției într-un grup de soldați înarmați. **6.** Și ar fi rămas abandonați fără înmormântare, căci servitorii ar fi fugit, dacă prietenii lor nu i-ar fi îngropat în secret din milă. Și iertarea promisă martorului fals nu a fost niciodată eliberată. Pironit pe spânzurătoare, el dezvăluie întregul secret și cu ultima sa suflare mărturisește în fața tuturor celor prezenți că oameni nevinovați au fost executați.

XLI

1. Augusta, exilată într-un anumit deșert sirian îndepărtat, își informează tatăl, Dioclețian, prin mesageri secreți, despre nenorocirile ei. **2.** El trimite legați și îi cere lui (Maximin) să i-o trimită pe fiica sa. El o imploră iar și iar, dar nu primește niciun răspuns. **3.** În cele din urmă, trimite una dintre rudele sale, un militar și un om influent, să-i ceară urgent (lui Maximin) favoruri (făcute de Dioclețian). Dar nici acesta, nereușind să îndeplinească sarcina, raportează zadarnicia cererilor sale.

XLII

1. Între timp, din ordinul lui Constantin, statuile lui Maximian cel Bătrân au fost dărâmate și toate picturile în care era înfățișat au fost date jos. Și, întrucât cei doi bătrâni erau adesea înfățișați împreună, și imaginile lor au fost dărâmate împreună. **2.** Când Dioclețian a văzut că era mai slab decât toți împărații care trăiseră vreodată, el, fiind chinuit de o dublă boală, s-a sinucis. Alearga încoace și încolo într-o agitație febrilă, neadormind și nemâncând din cauza durerii.

Gemea și se tânguia, vărsând lacrimi copioase și cădea mereu, când în pat, când pe pământ. **3.** Astfel, împăratul, care domnise fericit timp de douăzeci de ani, dar fusese aruncat de Dumnezeu la o viață (atât de) neînsemnată, călcat în picioare de fărădelegi și adus la dezgust față de viață, a fost în cele din urmă distrus de foame și melancolie.

XLIII

1. Astfel, dintre toți adversarii lui Dumnezeu, a rămas singurul Maximinus, despre a cărui cădere și sfârșit voi relata mai târziu (subnectam). **2.** Era gelos pe Licinius (căci Maximian îl preferase) și, prin urmare, deși încheiase recent un tratat de prietenie cu el, totuși, auzind că sora lui Constantin era logodită cu Licinius, a ajuns la concluzia că alianța de rudenie era încheiată de acești doi împărați împotriva lui. **3.** Apoi a trimis în secret legați la Roma pentru a încheia un tratat de cooperare și prietenie cu Maxențiu. Și acesta a răspuns amiabil. Legații au fost primiți favorabil, tratatul de prietenie a fost încheiat și ambele părți au plasat tablouri cu imagini pereche. **4.** Maxențiu a acceptat cu bucurie ajutorul ca și cum ar fi fost divin, căci declarase deja război lui Constantin sub pretextul răzbunării uciderii tatălui său. **5.** De aici a apărut suspiciunea că bătrânul rău intenționat inventase discordia cu fiul său pentru a-și deschide calea pentru a-i elimina pe ceilalți. Odată cu lichidarea lor, el și fiul său puteau revendica întregul imperiu. **6.** Dar nu a fost așa. La urma urmei, el a făcut aceasta cu intenția de a-și restabili poziția în stat alături de Dioclețian, distrugându-și atât fiul, cât și pe ceilalți.

XLIV

1. Între ei izbucnise deja un război civil și, deși Maxențiu se încuiase în spatele zidurilor Romei (căci primise răspunsul unui oracol că va muri dacă va trece de porțile orașului), acțiunile militare au fost totuși conduse de comandanți experimentați. **2.** Maxențiu avea mai mulți oameni, căci primise armata tatălui său de la Severus și își adusese recent armata proprie din ținuturile maurilor și getulienilor. **3.** A urmat o bătălie, iar soldații lui Maxențiu au început să învingă. Dar curând Constantin, întărindu-și spiritul și fiind pregătit pentru orice rezultat, și-a adus toate trupele aproape de oraș și a ocupat poziții în fața Podului Milvian. **4.** A sosit ziua în care Maxențiu (odată) a luat în stăpânire imperiul, și anume cu 6 zile înainte de calendele din noiembrie, la sfârșitul celui de-al 5-lea an al domniei sale (27.10.311, ar trebui să fie 28.10.310). **5.** Și Constantin a avut o revelație (commonitus est) în vis că ar trebui să înfățișeze semnul ceresc al lui Dumnezeu pe scuturile sale și abia apoi să intre în luptă. A făcut totul așa cum i s-a poruncit, înfățișând pe scuturi (simbolul) lui Hristos cu o literă îndoită în vârf și traversată (de litera) X. **6.** Înarmată cu acest semn, armata ia săbiile. Inamicul

iese în întâmpinare fără împărat și traversează podul. Liniile de luptă ale adversarilor se ciocnesc față în față, totul se luptă cu forță egală;

> *astfel încât niciunul dintre ei nu a fost văzut fugind (Verg. Aen. X, 757)*

7. O revoltă a izbucnit în oraș - generalul este hulit ca trădător al intereselor poporului. Cu ocazia zilei sale de naștere, s-au ținut jocuri, iar apoi poporul a strigat brusc într-un glas că Constantin nu poate fi învins. **8.** Nedumerit de aceasta, el fuge și, chemând câțiva senatori, le ordonă să caute în cărțile Sibilelor. În ele se descoperă că un dușman al romanilor va pieri în ziua aceea. **9.** Acest răspuns trezește în el speranța victoriei. El părăsește orașul și își adună rândurile. Podul din spatele lui este distrus. Odată cu apariția sa, bătălia devine aprigă, iar mâna lui Dumnezeu ajută armata. Maxențiu este înspăimântat, el însuși fuge la pod, dar acesta este distrus, iar apoi, presat de mulțimea celor care fugeau, cade în Tibru. **10.** Și astfel, după ce a încheiat un război foarte dificil și după ce a câștigat o mare bucurie din partea senatului și a poporului roman, împăratul Constantin a aflat de trădarea lui Maximinus, interceptându-i scrisorile și găsindu-i statuile și portretele în oraș. **11.** Senatul, în semn de recunoștință pentru vitejia sa, i-a acordat lui Constantin titlul de prim-ministru în stat, pe care Maximinus îl revendicase. Când a fost informat despre victoria care adusese eliberarea orașului, nu a perceput-o altfel decât dacă el însuși ar fi fost învins. **12.** Aflând mai târziu despre decretul senatului, s-a aprins atât de tare de mânie încât și-a declarat deschis dușmănia, proferând insulte amestecate cu batjocură la adresa marelui împărat.

XLV

1. După ce și-a rezolvat treburile la Roma, Constantin s-a retras spre iarnă la Mediolanum. Licinius a venit și el acolo pentru a-și întâlni soția. **2.** Maximinus a hotărât că vor fi ocupați acolo cu ceremonii solemne de nuntă, așa că, după ce și-a condus armata din Siria în timpul iernii, a invadat Bitinia cu o armată epuizată după furtuni severe și doar două popasuri pentru odihnă. **3.** Căci toate animalele de povară se pierduseră din cauza ploii, zăpezii, noroiului, frigului și greutăților, iar moartea acestor nefericiți pe drum prefigura pentru soldați spectacolul unui război care urma și pierderi similare. **4.** Fără a se opri în granițele (domeniilor) sale, a traversat imediat strâmtoarea și s-a apropiat de porțile Bizanțului cu armata sa. Acolo se aflau soldați de garnizoană, staționați de Licinius în cazul unei astfel de situații neprevăzute. La început (Maximin) a încercat să-i ispitească cu daruri și promisiuni, apoi să-i intimideze cu putere și asediu, dar nu a obținut nimic nici prin forță, nici prin promisiuni. **5.** Trecuseră deja unsprezece zile, timp în care a existat timp să trimită ambasadori și scrisori împăratului, iar apoi soldații, împrăștiați nu din cauza credinței, ci din cauza

numărului lor mic, s-au predat. De aici a pornit spre Heraclea și acolo, din același motiv, a fost întârziat câteva zile, pierzând timp. **6.** Dar Licinius se grăbea deja cu o mică armată spre Adrianopol, în timp ce Maximinus, fiind întârziat destul de mult timp la capitularea Perintului (= Heraclea), s-a oprit la 18 mile înainte. Nu s-a putut apropia mai mult, deoarece Licinius își întinsese în siguranță o tabără (tenente mansionem) la aceeași distanță. **7.** După ce a adunat din împrejurimi câți soldați a putut, a înaintat în întâmpinarea lui Maximinus, mai mult cu scopul de a-l întârzia decât cu intenția de a lupta și chiar de a spera la victorie - căci Maximinus conducea o armată de 70 de mii de soldați, în timp ce el însuși abia adunase 30 de mii. **8.** Căci soldații erau împrăștiați în diferite zone și nu era timp să-i unească pe toți.

XLVI

1. Armatelor adversarilor li s-a părut că bătălia era pe cale să aibă loc. **2.** Atunci Maximinus a făcut un jurământ deosebit lui Jupiter că, dacă va obține victoria, va șterge și va nimici din temelii numele creștinilor. **3.** Apoi, în ultima (aproape) noapte (dinaintea bătăliei), un înger al lui Dumnezeu s-a arătat înaintea lui Licinius, care dormea, îndemnându-l să se ridice repede și să se roage Celui Atotputernic cu toată armata sa; dacă va face acest lucru, atunci victoria va fi a lui. **4.** După aceste cuvinte, i s-a părut că s-a ridicat și a stat lângă cel care îl îndemna și l-a învățat cum și cu ce cuvinte să se roage. Când s-a trezit, a poruncit să fie adus un scrib care să-i citească următoarele cuvinte, conform celor auzite: **6.** „Dumnezeule Atotputernic, ne rugăm Ție, Dumnezeule Sfinte, ne rugăm Ție, Îți încredințăm toată dreptatea, Îți încredințăm tot binele, Îți încredințăm întregul imperiu. Datorită Ție trăim, datorită Ție existăm în mulțumire și fericire. Preaînalt, Dumnezeule Sfinte, ascultă rugăciunile noastre. Întindem mâinile noastre către Tine, ascultă, Dumnezeule Sfinte și Preaînalt.” **7.** Acestea sunt consemnate în numeroase scrisori și trimise prepoziților și tribunilor, pentru ca fiecare să-și poată învăța soldații. Toți cei care credeau că victoria a fost anunțată din ceruri au fost inspirați. **8.** Împăratul a stabilit bătălia pentru Calendele lui Mai (1.05.313, ar trebui să fie 30.04.313)), când trecuseră exact 8 ani de când fusese proclamat (Cezar), pentru ca în ziua numirii sale (natali) să poată dovedi cel mai bine că se presupune că locuia la Roma. **9.** Maximinus voia să pornească cât mai devreme posibil. Cu puțin timp înainte de zori, și-a aliniat trupele pentru a-și sărbători ziua de naștere a doua zi ca învingător. Taberele au fost informate că Maximinus se apropia. Soldații își iau armele și înaintează în întâmpinarea lor. În mijloc se întindea un câmp sterp și gol numit Serenius [adică Limpede]. **10.** Rândurile soldaților se văd deja. Licinienii își aruncă scuturile, își dezleagă curelele căștilor, își întind mâinile spre cer și, ieșind în fața preotului, repetă rugăciunea după împărat. Armata condamnată aude murmurul rugăciunilor. **11.** După ce au repetat această rugăciune de trei ori și plini de curaj, și-au pus din nou căștile pe cap și și-au ridicat scuturile. Împărații

au pornit la negocieri. **12.** Dar Maximinus nu a putut fi convins la pace, căci îl disprețuia pe Licinius și credea că soldații îl vor abandona, căci era zgârcit cu daruri, în timp ce el însuși era generos. De asemenea, a declanșat războiul cu calculul că, alăturându-se armatei lui Licinius fără luptă, va porni imediat împotriva lui Constantin cu forțe dublate.

XLVII

1. Armatele s-au aflat față în față una cu cealaltă, trâmbițele au sunat semnalul bătăliei și bătălia a început (signa procedunt). Licinienii, grăbindu-se la atac, atacă inamicul. Aceștia din urmă, panicați, nu încearcă să-și scoată săbiile sau să-și arunce sulițele. **2.** Maximinus a început să înconjoare trupele și să-i ispitească pe soldații lui Licinius cu cereri și daruri. Dar nu este auzit nicăieri. Fiind atacat, fuge la ai săi. Trupele sale încep să ucidă fără pedeapsă - un număr atât de mare de legiuni și o putere militară atât de mare au fost distruse de forțe mici. **3.** Nimeni nu-și amintea nici de ranguri, nici de vitejie, nici de vechile servicii, ca și cum ar fi ajuns la o moarte sacrificială și nu la luptă - așa că Dumnezeu Atotputernicul i-a dat în mâinile inamicului și i-a condamnat la măcel. Un număr imens (dintre ei) fuseseră deja învinși. **4.** Maximinus a văzut că lucrurile se întindeau altfel decât se așteptase. După ce și-a aruncat purpura și s-a îmbrăcat în haine de sclav, a fugit și a traversat strâmtorile. Jumătate din armata sa a fost lăsată la pământ, cealaltă parte fie s-a predat, fie a luat-o la fugă, căci împăratul fugar îi salvase de rușinea dezertării. **5.** A ajuns la strâmtoare în calendele lui mai (adică într-o zi și o noapte), iar în noaptea următoare la Nicomedia, deși se află la 160 de mile de câmpul de luptă. După aceasta, luând cu el copiii, soția și câțiva slujitori ai palatului, s-a repezit spre Răsărit. **6.** Dar în Cappadocia, după ce i-a adunat pe fugari și soldații din Răsărit, s-a oprit. Abia atunci și-a îmbrăcat din nou hainele regale.

XLVIII

1. Licinius, după ce a primit o parte din armata sa și a distribuit-o, a transportat armata în Bitinia la câteva zile după bătălie. Ajuns la Nicomedia, l-a lăudat pe Dumnezeu, cu ajutorul căruia obținuse victoria. În Idele lui iunie (13 iunie 313), în timpul celui de-al treilea consulat al său și al lui Constantin, a ordonat publicarea următoarelor scrisori, care fuseseră înaintate guvernatorului, cu privire la restaurarea bisericii: „ **2.** Când eu, Constantin Augustus, și eu, Licinius Augustus, eram adunați în siguranță la Milano și ocupați cu tot ce privea beneficiile și bunăstarea poporului, apoi, ocupându-ne de acele probleme care ar fi, printre altele, utile majorității oamenilor, am hotărât că, în primul rând, ar trebui să se ordone cu privire la cei care au păstrat cultul lui Dumnezeu, să acordăm atât creștinilor, cât și tuturor celorlalți posibilitatea de a urma liber orice religie dorește cineva, astfel încât orice divinitate se află pe tronul ceresc, să fie în

favoare și milă față de noi și de toți cei care sunt sub puterea noastră. **3.** Prin urmare, am hotărât să examinăm această întreprindere cu mare atenție și cu cea mai mare considerație, deoarece am considerat că este potrivit să nu refuzăm nimănui oportunitatea, fie că cineva și-a îndreptat mintea către ritul creștin, fie că a dedicat-o acelei religii pe care a găsit-o cea mai potrivită pentru sine, astfel încât Divinitatea supremă, a cărei cultu noi..." observă cu sufletul și inima, să ne arate favoarea și aprobarea sa obișnuită în toate. **4.** Prin urmare, Onorația Voastră trebuie să știe că suntem încântați să anulăm, fără excepție, toate tratatele retrase privind creștinii, care anterior au fost scrise și date dumneavoastră spre păstrare ca o datorie și care au ajuns să fie considerate de onoarea noastră ca fiind complet ilegale și străine, și că oricare dintre cei care au arătat dorința de a îndeplini ritualuri creștine își pot permite liber și simplu să participe la ele fără niciun inconvenient sau necaz. **5.** Am decis că îndatoririle dumneavoastră ar trebui să își găsească cea mai deplină expresie în aceasta, deoarece, după cum știți, le-am acordat acestor creștini posibilitatea de a-și îndeplini ritualurile religioase liber și independent. **6.** Când veți fi convins că se află sub protecția noastră, Onorația Voastră va înțelege, de asemenea, că și altora li s-a acordat oportunitatea de a-și celebra ritualurile la fel de deschis și liber în pacea guvernării noastre, astfel încât fiecare să fie liber în dreptul de a-și alege o religie. Acest lucru a fost făcut de noi, pentru a nu vedea nicio încălcare a nimănui, fie în statutul oficial (onoare), fie în cult. **7.** Mai mult, am considerat oportun să decretăm, în ceea ce privește persoanele care mărturisesc creștinismul, ca, dacă locurile în care se adunau anterior, ca de obicei, au fost confiscate conform scrisorilor care v-au fost date și dumneavoastră mai înainte, în forma prescrisă, în îndeplinirea obligațiilor, și au fost cumpărate în curând de cineva din vistieria noastră sau de altcineva, atunci acestea să fie returnate creștinilor fără plată și fără nicio pretenție monetară, fără a recurge la înșelăciune și ambiguitate. **8.** Cei care au dobândit (pământuri) ca dar să le returneze acelor creștini cât mai curând posibil, iar dacă cei care le-au primit pentru slujbă sau le-au dobândit ca dar cer ceva din partea noastră, să ceară un înlocuitor, pentru ca el și ei înșiși să fie îngrijiți de mila noastră. Toate acestea să fie transmise prin mijlocirea dumneavoastră și fără întârziere direct comunității creștine. **9.** Și întrucât se știe că acești creștini dețineau nu numai acele locuri în care se întâlneau de obicei, ci și altele care se aflau sub autoritatea comunităților lor, adică biserici, și nu persoane fizice, veți ordona ca toate acestea, conform legii pe care am expus-o mai sus, fără nicio îndoială sau dispută, să fie returnate acestor creștini, adică comunității și adunărilor lor, respectând, desigur, principiul menționat mai sus, astfel încât cei care le-au returnat fără compensație, conform celor spuse, să spere la compensarea pierderilor din favoarea noastră. **10.** În toate acestea, trebuie să oferiți comunității creștine menționate mai sus cea mai activă mijlocire a voastră, pentru a îndeplini ordinul nostru cât mai repede posibil și, prin aceasta, a arăta grija pentru pacea poporului prin mila noastră. **11.** Așadar, așa cum s-a spus mai sus, fie ca favoarea lui Dumnezeu să

fie cu noi, care a fost deja experimentată de noi în atâtea întreprinderi, și fie ca poporul nostru să fie în prosperitate și fericire în orice moment sub succesorii noștri. **12.** Și pentru ca toată lumea să aibă o idee despre forma decretului și favoarea noastră, ar trebui să afișați aceste regulamente peste tot în forma pe care o preferați și să le aduceți la cunoștința publică, astfel încât nimeni să nu rămână în ignoranță cu privire la decretul din favoarea noastră." **13.** Ordinelor prezentate în scris (acestea au fost, de asemenea, atașate) recomandări orale ca adunările să fie readuse la poziția lor anterioară. Astfel, de la răsturnarea bisericii până la restaurarea ei, au trecut 10 ani și aproximativ 4 luni.

XLIX

1. Între timp, fugarul se retrăgea cu armata sa din fața tiranului Licinius, care îl urmărea, și se întorsese în trecătorile muntoase din Taurus. A încercat să-i blocheze calea construind fortificații și turnuri, dar acestea au fost curând distruse de învingători și a fugit mai departe, la Tars. **2.** Acolo, presat de uscat și de mare, își pierduse deja speranța că va găsi un refugiu și, în confuzie spirituală și frică, a recurs la moarte ca remediu pentru nenorocirile pe care Dumnezeu le adusese asupra lui. **3.** Mai întâi, a mâncat până s-a săturat și a băut până s-a îmbătat, așa cum este obișnuit pentru cei care cred că fac asta pentru ultima dată, apoi a luat otravă. Efectul acesteia a fost respins de revărsarea stomacului său și nu a putut avea niciun efect imediat, ci l-a aruncat într-o boală lungă, asemănătoare ciumei, astfel încât, înainte de a-și da duhul, a experimentat suferința. **4.** Și acum otrava a început să-l cucerească. Întrucât măruntaiele sale au început să se zbată violent sub influența acesteia, a căzut într-o frenezie a nebuniei din cauza durerii insuportabile. A ajuns la punctul în care, în cele patru zile ale bolii sale, a apucat cu entuziasm pământul cu mâinile și, ca și cum ar fi fost chinuit de foame, l-a devorat. **5.** În cele din urmă, după chinuri atât de grele încât își lovea capul de pereți, ochii i-au ieșit din orbite. Abia atunci, pierzându-și vederea, a început să-L vadă pe Dumnezeu condamnându-l, însoțit de un alai îmbrăcat în alb. **6.** Atunci a început să strige, așa cum se întâmplă de obicei cu cei care sunt torturați, strigând să nu-l ia pe el, ci pe alții. După aceasta, ca și cum ar fi fost sub influența torturii, L-a recunoscut pe Hristos și a început să-L implore și să-L roage neîncetat cu lacrimi să aibă milă de el. **7.** Apoi, țipând ca și cum ar fi fost ars, și-a dat duhul nelegiuit, suferind o moarte cumplită.

L.

1. Astfel, Dumnezeu i-a biruit pe toți persecutorii numelui său, așa că nici vlăstar, nici rădăcină nu au rămas după ei. **2.** Căci Licinius, după ce a preluat puterea, a ordonat mai întâi executarea Valeriei, pe care Maximinus, în mânie, intenționa să o omoare (deși chiar înainte de a fugi, văzând că era sortit să moară), și, de asemenea, a lui Candidianus, care era născut dintr-o concubină și

pe care Valeria a adoptat-o din cauza sterilității ei. **3.** Totuși, când a aflat că (Maximin) a fost învins, s-a deghizat și s-a amestecat cu alaiul ei pentru a afla soarta lui Candidianus. El, însă, după ce s-a dus la Nicomedia și netemenindu-se de așa ceva (căci se aștepta să fie onorat), a fost ucis. **4.** Auzind de moartea lui, a fugit imediat. **5.** Fiul lui Severus, Severian, care era deja un bătrân și care îl urmărise pe Maximinus în timp ce fugea de armată, (Licinius) l-a ucis semnând o condamnare la moarte (capitali sententiae subjectum) pentru el, deoarece, după moartea sa, se presupunea că a vrut să primească purpura. **6.** Toți cei care fuseseră anterior bine dispuși față de Maximinus, de ceva vreme, Licinius, ca un coșmar (malum), cu excepția Valeriei, care a refuzat să se supună în mod umilitor lui Licinius (așa cum făcuse anterior lui Maximinus) în tot ceea ce privea dreptul de succesiune la Maximian. **7.** (Licinius) i-a ucis și pe propriul fiu al lui Maximinus, Maximus, în vârstă de opt ani, și pe fiica sa de șapte ani, care fusese logodită cu Candidianus. Și chiar mai devreme le aruncase mama în Orontes, unde, din ordinul ei, femei nevinovate erau adesea înecate. **8.** Astfel, toți cei nelegiuiți au primit, prin judecata dreaptă și dreaptă a lui Dumnezeu, ceea ce făcuseră ei înșiși.

LI

1. Valeria, după ce a rătăcit timp de cincisprezece luni prin diverse provincii în haine plebee, a fost în cele din urmă recunoscută lângă Tesalonic, capturată împreună cu mama ei și, de asemenea, condamnată la moarte. **2.** Femeile au fost conduse la execuție în prezența unei mulțimi uriașe de oameni care deplângeau o soartă atât de jalnică. Trupurile lor decapitate au fost aruncate în mare. Astfel, castitatea lor s-a dovedit a fi cauza morții lor.

LII

1. Toate acestea le-am expus într-o scrisoare, căci vorbesc cuiva care știe, deoarece faptele trebuie scrise, ca nu cumva atâtea evenimente să se piardă din memorie și ca nu cumva cineva care dorește să scrie istorie să distorsioneze adevărul omițând atât păcatele lor împotriva lui Dumnezeu, cât și judecata lui Dumnezeu asupra lor. **2.** Trebuie să mulțumim milei Sale veșnice, pentru că în sfârșit a privit asupra pământului și a binevoit să-și umple și să-și adune oile, parțial jefuite de lupi lacomi și parțial risipite, și să distrugă fiarele rele care călcau în picioare pășunea oilor lui Dumnezeu și distrugeau stânele (cubilia). **3.** Unde sunt acum acele nume magnifice și glorioase din neamul lui Jupiter și Heracle, care odinioară înfloreau când Diocle și Maximian le-au însușit cu aroganță și au fost adoptate ulterior de succesorii lor? Desigur, Domnul le-a distrus și le-a șters de pe fața pământului. **4.** Să sărbătorim, deci, triumful lui Dumnezeu cu bucurie, să preamărim victoria lui Dumnezeu cu laude, să o sărbătorim zi și noapte în rugăciune, să sărbătorim pentru ca pacea acordată

poporului său după 10 ani să se întărească de-a lungul secolelor. **5.** Și tu în special, preaiubite Donate, pentru că meriți să fii ascultat de Dumnezeu, roagă-te Domnului ca El, care este binevoitor și bun chiar și cu sclavii săi, să-și păstreze mila, să împiedice toate vicleniile și atacurile diavolului asupra poporului său și să aibă grijă de pacea veșnică a bisericii înfloritoare.

Legenda Phoenixului

Această poezie este atribuită lui Lactantius, dar autorul ei nu poate fi afirmat cu certitudine. Autorul repovestește o legendă egipteană antică despre o pasăre minunată care trăiește într-un tărâm al fericirii eterne. Această poezie a avut o influență semnificativă asupra dezvoltării literaturii și mitologiei germane (după creștinizarea Europei), în special asupra anglo-saxonilor (o versiune foarte liberă a legendei Phoenixului s-a păstrat în limba anglo-saxonă). În special, tema unui ținut binecuvântat situat mult dincolo de mare, în Est (în unele interpretări, în special în rândul celților și anglo-saxonilor creștinizați - în Occident, de exemplu, legenda Sfântului Brendan). În secolul al XX-lea, poezia lui Lactantius a avut o influență puternică asupra lui C.S. Lewis și mai ales asupra lui J.R.R. Tolkien, când acesta din urmă a scris un ciclu de povestiri despre fabulosul tărâm Pământului de Mijloc, dintre care cea mai faimoasă este trilogia „Stăpânul Inelelor”.

În Orientul Îndepărtat, chiar la marginea pământului, unde porțile zorilor nu se închid niciodată, există un ținut al fericirii veșnice. Acest ținut nu este locul unde soarele răsare cel mai rece iarna sau fierbinte și înăbușitor vara; se află lângă porțile de unde carul strălucitor al marelui astru revarsă lumină dătătoare de viață asupra pământului în dulcele timp al primăverii. Nu există nici dealuri, nici văi în acel ținut, ci o câmpie strălucitoare se deschide acolo privirii celor norocoși. Deasupra celor mai înalți munți, această câmpie se înalță de două ori cu șase măsuri. În acel ținut crește o pădure plantată în cinstea marelui soare și nu-și pierde niciodată învelișul verde. Când obraznicul Faeton [1] , cuprins de foc, nicio limbă de flacără mortală nu a atins acel ținut, iar când potopul a umplut pământul, pedepsind omenirea păcătoasă, acest ținut s-a ridicat ca o insulă minunată deasupra apelor furioase ale lui Deucalion. [2] Nu există nicio boală, nicio bătrânețe, nicio moarte în acel ținut, nicio frică acolo și nicio crimă nu a pângărit granițele acelui ținut. Nu este loc acolo pentru Hermes cel iubitor de bani, nici pentru Marte cel însetat de sânge, căci nu este acolo mânie, care dă naștere la vărsare de sânge, nici sărăcie, care dă naștere la iubirea de bani, nici griji ale vieții, nici foame rea. Nicio furtună nu se dezlănțuie acolo, iar vântul nu rupe copacii, iar gerul nu leagă pământul. Norii nu acoperă cerul, iar ploile nu spală drumurile. Dar chiar în inima minunatei țări țâșnește de sub pământ un izvor minunat, care este numit și sursa apei vii. Acest izvor este liniștit și limpede, iar apele sale sunt pure și dulci la gust și, revărsându-se peste pământ o dată pe

lună, reușește să irige acest pământ cu pâraiele sale dătătoare de viață de douăsprezece ori.

În acea țară există o crângă unde cresc copaci înalți, care aduc fructe zemoase ce nu putrezesc și nu cad la pământ. În această crângă minunată trăiește o singură pasăre - Phoenixul. Phoenixul trăiește singur, nelăsând urmași decât prin moarte. Phoenixul nu este o pasăre îmblânzită și se supune unui singur stăpân - Soarele cu fața strălucitoare. [3] Și aceasta este, de asemenea, o pasăre foarte neobișnuită, deși obiceiurile îi sunt date de la natură și au fost învățate de la strămoșii săi.

Când zorii vopsesc cerul în stacojiu și roșu, când dimineața cu strălucirea ei purpurie alungă stelele nopții de pe cer, Phoenixul se cufundă de trei și patru ori în apele sacre, bea de trei și patru ori din izvorul dătător de viață. Apoi zboară până la cel mai înalt copac din crâng și, înălțându-se deasupra întregii lumi, privește spre locul unde se ivesc zorii, așteptând primele raze ale soarelui care răsare. Când soarele trece pragul porților sale strălucitoare și strălucirea primelor raze luminează pământul, minunata pasăre începe să cânte, întâmpinând lumina noii zile. Frumos este ciripitul privighetorii și flautul Muzelor, jalea lebedei care moare și lira lui Mercur, mesagerul Cerului, dar niciun cântec de pe pământ sau de sub cer nu se poate compara cu cel pe care Phoenixul îl cântă în razele soarelui care răsare. Când carul strălucitor se ivește de după orizont și, ridicându-se tot mai sus deasupra pământului, pornește în călătoria sa zilnică, minunatul vestitor își plecă capul, arzând ca focul, în semn de respect și, bătând din aripi de trei ori, amuțește.

Timp de o mie de ani, Phoenixul trăiește într-un tărâm binecuvântat printre copacii dumbravei sacre, distingând fără îndoială trecerea orelor și minutelor, conducătorul și preotul grădinilor paradisului, singurul de pe întregul pământ care cunoaște secretele Soarelui.

Dar, după ce trec o mie de ani, timpul devine o povară pentru minunata pasăre. Și pentru a reînnoi vechiul și a readuce la viață morții, ascultând de soartă, Phoenixul își părăsește grădina natală și pământul sfânt. Zboară în această lume plină de tristețe și moarte, iar calea sa se află în deșerturile siriene, într-un loc căruia Venus însăși i-a dat un nume similar cu numele său - Fenicia. Zburând peste deșerturile nesfârșite, unde niciun om nu a pășit, caută unde, între munții fără viață, într-o vale, se ascunde o pădure sau o crângă, izolată de întreaga lume. Găsind un astfel de loc, Phoenixul se așază pe cel mai înalt palmier, al cărui vârf se ridică spre cer, unde nici o fiară prădătoare, nici un șarpe, nici măcar o pasăre nu se poate urca, un copac care îi poartă numele - data. Apoi, Eol blochează vânturile în peșterile sale, făcându-le să tacă, astfel încât rafalele

lor să nu tulbure aerul și niciun nor să nu poată bloca razele frumosului soare de la pasăre.

Și acolo, pasărea Phoenix își construiește un cuib, un cuib care îi va servi drept mormânt, căci fără a pierde viața nu este posibil să o păstrezi și nu este posibil să învii decât dacă moare. Adună uleiuri și parfumuri funerare, care sunt extrase în Asiria, cu care se freacă bogații Arabiei și pe care le adună pigmeii africani / Apoi urmează o lungă listă de parfumuri și parfumuri cu care pasărea Phoenix se freacă pe sine și cuibul său /. După ce a căptușit cuibul cu frunze parfumate, pasărea se stropește cu ulei ca cu lacrimi și, după ce și-a celebrat propria înmormântare, se pregătește pentru moarte. Astfel, înconjurată de aromele ierburilor funerare, se desparte de viață - fără frică și plină de credință, așa cum te desparți de o sămânță, plantând-o în pământ. Corpul său, doborât de moarte, este încălzit de razele soarelui și devine atât de fierbinte încât căldura dă naștere flăcării. Corpul păsării dispare, cuprins de flăcări, și acolo se transformă într-o masă asemănătoare unei sămânțe, din care, se spune, se nasc viermi albi ca laptele sau animale, care nu au nici aripi, nici labe. Dar iată, această sămânță se transformă într-un ou rotund, în care toate membrele corpului pe care ar trebui să le aibă o pasăre se formează din nou. Și în final, fostul Phoenix iese din acest ou, la fel cum omizile de pe câmp, ghemuite în crisalide, zboară de acolo ca niște fluturi frumoși.

Hrana pământească nu este potrivită pentru pasărea paradisului - și cine ar avea grijă de un pui neînflorit - iar pentru Phoenix hrana zeilor - ambrozia și nectarul - cade din tărâmurile înstelate. Astfel, printre copacii parfumați și întărindu-și puterea cu mană, Phoenixul crește până își recapătă aspectul frumos de odinioară. Și de îndată ce puterea îi revine, se ridică din nou spre cer, ca în anii trecuți, căci a venit vremea să se întoarcă acasă.

Dar înainte de a zbura spre minunata patrie, Phoenixul adună toate rămășițele corpului său anterior, le acoperă cu ierburi aromatice și uleiuri și, rostogolindu-le într-o bilă, le duce cu el la templul sacru, care se află în îndepărtatul Egipt. Acolo zboară spre altar și, așezându-și rămășițele pe el, apare în fața privirilor admirative ale oamenilor, fermecați de frumusețea păsării care s-a ridicat din cătușele morții. Culoarea penajului său este stacojie, ca stacojiul rodiilor coapte și al macilor de pe câmpuri, pe coadă stacojiul se amestecă cu sclipiri de galben, iar între aripi strălucește o urmă puternică - ca și cum un nor ar fi coborât din cer și și-ar fi lăsat amprenta pe spatele Phoenixului. Ochii săi strălucesc ca două zambile, iar pe cap are o coroană sclipitoare, o reflectare a gloriei Soarelui. Picioarele păsării sunt acoperite cu solzi, iar ghearele sunt roz. Nu există nicio pasăre sau fiară în lume care să se poată compara în frumusețe cu această creație minunată. Văzând Phoenixul în templu, toți egiptenii se adună pentru a privi o minune atât de mare. Și propriii săi prieteni păsări îi aduc un omagiu - un

cor discordant nu se oprește pe cer, iar o alaiă magnifică însoțește Phoenixul zburător - nicio pasăre nu ajunge acolo cu intenții rele sau viclene, nimeni nu zboară acolo de frică, ci fiecare consideră o onoare să fie în acea alaiă.

Dar Phoenixul nu rămâne mult timp printre onoruri și glorie, zgomot și agitație - după ce a mulțumit oamenii și păsările, zboară acasă, la locuințele sale, inaccesibile oaspeților nepoftiți, pentru a trăi din nou acolo, hrănindu-se cu fructe sacre și o sursă de apă vie.

Așa ești tu, Phoenix, pasărea destinului fericit, care ai primit de la Dumnezeu o soartă atât de neobișnuită - să te naști din tine însuți, trecând prin porțile morții. Singur în întreaga lume, el nu cunoaște dragostea pentru semenii săi, iar singura lui mireasă este moartea, moartea dorită. Căci numai murind, după ce și-a lepădat viața, o poate găsi din nou, să se ridice viu din cătușele mormântului - mort, dar înviat, același și, în același timp, diferit, asemănător cu el însuși și nu asemănător, netemindu-se de darul lui Dumnezeu - moartea și după ce a găsit prin ea viața veșnică.

Traducere din engleză de Victor Zaslavsky

Tradus din: Părinții antiniceeni: traduceri ale Scrierilor Părinților până la anul 325 d.Hr. Vol. VII: Părinții secolelor al III-lea și al IV-lea

Despre Patimile Domnului

Poemul este atribuit lui Lactanțiu, însă adevăratul său autor este necunoscut, însă acesta era cu siguranță educat și nu ducea lipsă de talent. Prin stilul său, coloratele, emoționantele și moralele „Patimi" diferă în multe privințe de „Phoenix" - mai reținute, mai puțin moralizatoare și pline de imagini păgâne. Cu toate acestea, acest poem are o valoare atât artistică, cât și istorică, servind ca exemplu al modului în care patimile Domnului erau înțelese în lumea antică târzie de către oameni departe de certurile doctrinare ale Sinoadelor Ecumenice.

Oricine ai fi, intrând în templu - pe măsură ce te apropii de altar, oprește-te o clipă și privește-mă, nevinovat, dar suferind pentru crimele tale; primește-mă în mintea ta, ascunde-mă în inima ta. Eu sunt cel care nu a putut privi cu sufletul calm suferințele zadarnice ale neamului omenesc și a venit pe pământ - un mesager al păcii și al ispășirii pentru păcatele oamenilor. Eu sunt lumina dătătoare de viață care a luminat odinioară pământul din cer și acum a coborât din nou la oameni, pace și liniște, calea sigură care duce acasă, adevărata mântuire, steagul Dumnezeului Preaînalt și vestitorul schimbărilor bune.

Căci pentru tine și pentru viața ta am coborât pe pământ și am intrat în pântecele Fecioarei, m-am făcut om și am mers spre o moarte cumplită. Nicăieri în lumea aceasta n-am cunoscut pace sau odihnă - doar amenințări și pericole, munci și necazuri. Când m-am născut, prima mea casă a fost un hambar dărăpănat în țara Iudeii - pentru mine și pentru mama mea. Acolo, printre vacile și oile întinse leneș pe pământ, paiele mi-au servit drept primul pat.

Mi-am petrecut copilăria în țara faraonilor, scăpând de mașinațiunile regelui Irod. La întoarcerea mea în Iudeea, viața mea nu a fost ușoară – am trăit în sărăcie, de la o zi la alta. Întotdeauna i-am chemat pe oameni la bunătate și dreptate – cu sfaturi, predici și minuni. Din această cauză, evreii cei răi din Ierusalim, arzând de ură și răutate care le orbia mințile, au decis să mă omoare crud pe cruce – deși nu făcusem nimic pentru a merita o astfel de pedeapsă.

Și dacă vrei să înțelegi ce am fost nevoit să îndur, dacă inima ta tânjește să urmeze calea pe care am mers, să împărtășească suferințele mele cu mine, încearcă să pui laolaltă toate gândurile răufăcătorilor și comploturile nocturne, sărutul trădătorului și batjocura mulțimii, procesul nedrept și prietenul infidel, torturile și bătăile și sângele meu, vărsat fără vină. Imaginează-ți în minte martorii mincinoși ai evreilor și sentința fatală a lui Pilat, crucea grea apăsată pe spatele meu și calea dureroasă care duce la o moarte cumplită.

Privește-mă acum, examinează-mă din cap până în picioare – umilită, executată, departe de casa și de iubita mea mamă. Vezi? – sângele mi-e întins în păr, capul mi-e încoronat cu o coroană de spini, iar sângele curge pe fața lui Dumnezeu ca un pârâu care curge din belșug. Privește cu atenție – ochii mei nu mai pot vedea după pumnii soldaților, iar obrajii mei sunt scobiți, albaștri de la bătăi, limba mea arde de oțet amar, iar fața mea este deja palidă ca moartea însăși. Privește din nou – mâinile mele sunt întinse la capetele crucii și străpunse de cuie, picioarele mele sunt străpunse prin tot ce s-a întâmplat, iar sulița centurionului m-a lovit drept în inimă.

Îngenunchează-ți și închină-te copacului sfânt al Crucii, care ți-a dat viață. Pleacă-ți privirea, lasă pământul, spălat de sângele meu, să fie udat cu o altă umezeală - lacrimile tale, și păstrează în inima ta amintirea mea și a poruncilor mele. Mergi pe calea pe care am croit-o cu viața mea și, amintindu-ți de chinurile pe care le-am îndurat, cât a trebuit să sufăr - atât cu trupul, cât și cu sufletul - învață să înduri cu statornicie încercările și, dacă este posibil, ferește-te de necazuri similare.

Și fie ca amintirea suferințelor mele să trezească în tine recunoștință și dorința unei vieți drepte și pioase - și aceasta va fi o răsplată vrednică pentru osteneala mea. Această dorință va fi un scut pentru tine care te va proteja de toate uneltirile

vrăjmașului și vei putea ieși victorios din orice bătălie. Să nu-ți fie inima atașată de bucuriile pământești, să nu-ți fie visele captivate de frumusețea trecătoare a acestei lumi și să nu te împingă speranța să încerci norocul nestatornic și să nu-ți pui bucuria în această viață, care este scurtă și trecătoare. Dacă gândurile despre această lume te înlănțuie, iar bogățiile și bucuriile pământești nu-ți permit să-ți ridici privirea spre cer - atunci fie ca rugăciunile celor drepți să te ajute să dezvolți în tine abilități spirituale și chiar și în mijlocul unor persecuții aspre să porți în inimă speranța vieții veșnice.

Și luptă ca un bun războinic până când Dumnezeu cel milostiv te va chema la lăcașurile cerești, iar sufletul tău se va întoarce acasă, iar trupul tău va împărtăși soarta tuturor muritorilor. Atunci, eliberat de grelele munci pământești, te vei alătura cântecului minunat al îngerilor și al tuturor sfinților, plin de pace și bucurie. Și împreună vom locui în acest pământ veșnic unde domnește pacea.

Traducere din engleză de Victor Zaslavsky

Tradus din: Părinții antiniceeni: traduceri ale Scrierilor Părinților până la anul 325 d.Hr. Vol. VII: Părinții secolelor al III-lea și al IV-lea

1. În unele manuscrise, a doua parte a numelui Lactantius (de fapt, s-a dus) este scrisă Caecilius (Caecilius). Cu toate acestea, această ortografie este considerată acum eronată. A treia și a patra parte a numelui (cognomen) - Firmian și/sau Lactantius - sunt porecle echivalente, care nu au fost întotdeauna folosite simultan în manuscrise. Vezi: Albrecht M., von. O istorie a literaturii romane de la Livius Andronicus la Boetius. Leiden; NYlKoln, 1997 p. 1594.

2. Această poreclă a fost dată lui Lactantius de către Francesco Petrarh, vezi: Pichon R. Lactance. Etude sur le movement philosophique et religieux sous le regne de Constantin. Paris, 1901. P. 451–452.

3. Despre locul apologeticii creștine în mișcarea umanistă, în special, vezi: Cerniak I. Kh. Apologetica creștină timpurie și tratatul lui Ficino „Despre religia creștină” / / Personalitate—idee—text în cultura Evului Mediu și a Renașterii. Ivanovo, 2001. Pp. 147–155.

4. Pichon R, Op. cit. P. 16–18.

5. Pentru mai multe detalii despre acest subiect, vezi: Romodanovskaya V. A., „Operele lui Lactanțiu așa cum au fost traduse de scribii ruși la cumpăna dintre secolele al XV-lea și al XVI-lea”, în Lucrările Departamentului de Literatură Rusă Veche. Numărul LIV. Sankt Petersburg, 2003, pp. 407–434.

6. Despre viața lui Lactantius, vezi: Campenhausen H., von. Lateinische Kirchenva-ter. Stuttgart, 1973. p. 57–76; Lactance et son temps /Eds. J. Fontaine, M. Per-rin. Paris, 1978; Pichon R. Op. cit.; Brandt S. Uber das Leben des Lactantius. Viena, 1887; Wlosok A. Lakt&va//GestaltenderKirchengeschichte. Stuttgart, 1984. p. 176–188; Sadov A. I. Scriitorul bisericesc creștin antic Lactantius. Sankt Petersburg, 1895.

7. EbertA. Uber den Verfasserdes Buch „De mortibus persecutorum". Leip-% 1870. S.73.

8. Sadov A. I. Op. cit. p. 20.

9. Brandt S. Op. cit. S. 26.

10. Despre adoptarea creștinismului de către Lactantius după sosirea sa la Nicomice, vezi articolul introductiv al lui M. Pirren la: Lactance. L'cuvrage du Dieu Cfi&ateur/Ed. M. Perrin. Paris, 1974. pp. 13–14; Wlosok A. Lactanz und die philosophische Gnosis. Heidelberg, 1960. S. 191, n. 28. Punctul de vedere asupra botezului lui Lactantius este încă deţinut în Africa de: Monceaux P. Histoire lit-t6raire de l'Afrique chretienne. Vol. 3. Paris, 1920. P. 292; Stevenson J."^e Life and Literary Activity of Lactantius/ / Studia Patristica I. Texte und Untersuchungen. Bd. 63. Berlin, 1957. S. 666.

11. Potrivit lui R. Pichon, este dificil de judecat evenimentele din viața personală a lui Lactanțiu după 305 și până la sfârșitul persecuției, dar, cel mai probabil, el se afla deja în Galia în 310. Vezi /tPichon R. Op. cit. P. 359. Pe lângă opinia că Lactanțiu a plecat în Galia în punctul culminant al persecuției, există ipoteza că ar fi petrecut o perioadă în Africa: Barnes T. D. Constantine and Eusebius. Harvard, 1981. P. 291, n. 96; Decker D., de. La politique religieuse de Maxence/ /Byzan-tion. T. 38.1968. P. 500–501.

12. Harnack A. Geschichte der altchristlichen Literatur bis Eusebius. Leipzig, 1958. S. 423. S-a observat, în special, că descrierea campaniilor militare ale lui Maxențiu și Constantin, pe de o parte (Lact. De mort. 44) și, pe de altă parte, ale lui Maximinus și Licinius (Ibid. 45–47) diferă foarte mult una de cealaltă prin cantitatea de informații furnizate în acestea, din care s-a concluzionat că Lactanțiu cunoștea mai bine cel de-al doilea război, datorită ședерii sale în apropierea locului unde au avut loc evenimentele, vezi: Creed. JL Introduction// Lactantius. De mortibus persecutorum / Ed. JL Creed. Oxford, 1984. P. XXVII.

13. A. I. Sadov înclină să creadă că Lactantius a supraviețuit morții elevului său și că soarta sa l-a forțat pe apologet să se retragă din afaceri: Sadov A. I. Op. cit. P. 64.

14. Scrierea tratatului este atribuită anilor 303/304, fiind cea mai veche dintre lucrările lui Lactantius care s-a păstrat: Altaner B. Op. cit. S. 111; Harnack A. Op. cit. S. 424.

15. Despre poemul lui Lactanțiu, vezi: Walla M. Der Vogel Phoenix in der antiken Literatur und der Dichtung des Laktanz. Viena, 1965; Wlosok A. Wie der Phoenixngt//Musik und Dichtung. Frankfurt, 1990. S. 209–222. Poemul „Phoenix” s-a dovedit a fi destul de popular în Europa medievală timpurie. A avut chiar și traduceri în limbi naționale (în special, în engleza veche). Vezi, de exemplu: Ivanova E. V. Caracteristici naratologice ale traducerii poemului lui Lactanțiu „Phoenix” în engleza veche//Text medieval timpuriu: Probleme de interpretare. Ivanovo, 2002. S. 203–218

16. Tratatul a fost scris în perioada 304-313: Teuffel W. S. Geschichte der romischen Literatur. Leipzig, 1913. Vol. III. S. 200.

17. Vezi despre acest subiect: Drouge, A. J., *Homer or Moses? Early Christian Interpretation of the History of Culture* (Homer sau Moise? Interpretarea creștină timpurie a istoriei culturii). Tübingen, 1989, pp. 54–59.

18. Despre atitudinea lui Tertulian față de cultura păgână antică în general și față de mitologie în special, vezi: Bratukhin A. Yu. Quintus Septimius Florence Tertullian – un creștin în lumea păgânilor// Tertullian. Apologetic. Către omoplat. Sankt Petersburg, 2005. pp. 5–110.

19. Atitudinea apologeților creștini față de religia păgână este examinată în detaliu de V. V. Bychkov. Vezi: Bychkov V. V. Estetica antichității târzii (secolele II-III). Moscova, 1981. Această carte a fost inclusă într-o ediție ulterioară: Bychkov V. V. Estetica Părinților Bisericii. Moscova, 1995.

20. Aici și în continuare, între paranteze, sunt prezentate note de subsol pentru cartea, capitolul și pasajul din „Instituțiile divine”.

21. DrougeA. J.Op. cit. R.60.

22. Bychkov V. V. Estetica antichității târzii. P. 86.

23. Ibidem, p. 87.

24. Maiorov G. G. Formarea filosofiei medievale. Patristica latină. Moscova, 1979. P. 135.

25. Despre atitudinea complexă a lui Lactantius față de autorii antici, vezi Buchheit V. „Cicero inspiratus — Vergilius a prophet?” Despre teoria autorului lui Lactantius//Hermes. 1990. Vol. 118. p. 357–372; Gigon O. "Lactantius and Philosophy//Kerygma and Logos. Consideration of the filosofical implications of Antichity and Christianity." Gottingen, 1979. p. 196–213.

26. Bychkov V. V. Estetica antichității târzii. P. 90–91.

27. Ibidem, p. 180–183.

28. Pentru opiniile antropologice ale lui Lactantius, vezi: Perrin M. Homo christianus. Christianisme et tradition antique dans l'anthropologie de Lactance. Lille, 1979.

29. Bychkov V. V. Estetica antichității târzii. P. 150.

30. Compara: Tertull. Apol. 9; minut. 37 octombrie.

31. Despre ideile lui Lactanțiu referitoare la „epoca de aur”, vezi: Tyulenev V. M. Locul „Epocii de Aur” în conceptul istoric al lui Lactanțiu // Probleme de istorie antică și medievală. Ivanovo, 1999. pp. 37–46; Swift L. J. J-actanțiu și epoca de aur // American Journal of Philology. Vol. 89.1968. p-144–156.

32. Constantin cel Mare a fost un împărat roman (306–337), al cărui nume este asociat cu sfârșitul Marii Persecuții a Creștinilor (Edictul de la Milano, 313). Acest discurs adresat de Lactanțiu împăratului este o inserție ulterioară făcută de Lactanțiu după finalizarea lucrării.

33. Democrit este un filosof grec (460–371 î.Hr.), principalul reprezentant al atomismului antic.

34. Epicur a fost un filosof grec (342/341 -271/270 î.Hr.), adept al lui Democrit și continuator al atomismului lui Democrit. Ideile lui Epicur erau cunoscute în principal din lucrarea lui Titus Lucretius Carus, De natura lucrurilor.

35. Protagoras a fost un filosof grec (cca. 480–410 î.Hr.), un sofist celebru, contemporan al lui Socrate. A fost condamnat pentru opiniile sale ateiste, iar cărțile sale au fost arse.

36. Diagoras a fost un poet și filosof grec din a doua jumătate a secolului al V-lea î.Hr., cunoscut sub porecla Ateistul, elev al lui Democrit. Condamnat de o instanță atenian, a fost forțat să fugă, iar cărțile sale au fost arse.

37. Marcus Tullius Cicero a fost un orator, politician și filosof roman (106–43 î.Hr.). Unul dintre cei mai respectați gânditori romani de către Lactantius, ale cărui opere le-a folosit activ în opera sa, împrumutând uneori idei de la reprezentanți ai altor școli filosofice.

38. Vezi: 1.8 și următoarele.

39. Vezi: 1.8.8.

40. Lui Orfeu i s-a atribuit un număr destul de mare de lucrări, inclusiv un poem teogonic în douăzeci și patru de cântece, care a ajuns până la noi în fragmente, precum și o colecție de imnuri orfice.

41. Tyndaridae - frații Castor și Polydeuces, fiii lui Tyndareus și Leda.

42. Hesiod este un poet grec, autorul lucrărilor Teogonia și Munci și zile.

43. Helicon este un munte din Beoția, sediul Muzelor.

44. Publius Vergilius Maro a fost un poet roman (70–19 î.Hr.), autor al Eneidei, Georgicei, Bucolicei etc. Lactantius îl citează în mod activ pe Virgil în întreaga sa operă.

45. Vergiliu. Eneida. VI.724–727.

46. Virgil. Georgice. IV.221–224.

47. Ovidiu Naso Publius - poet roman (43 î.Hr. - c. 18 d.Hr). Lactantius folosește în mod activ Metamorfozele și Fastas-urile lui Ovidiu.

48. Lactanțiu prezintă apoi datele de la Cicero într-o formă condensată. Vezi: Cicero. Despre natura zeilor. 1.10.25–15.39.

49. Thales din Milet - filosof grec (624-546 î.Hr.), unul dintre „cei șapte înțelepți”, reprezentant al filosofiei naturale ionice.

50. Pitagora a fost un filosof grec (cca. 540–500 î.Hr.), fondator al școlii pitagoreice din Crotona.

51. Anaxagoras a fost un filosof grec (cca. 500–428 î.Hr.), autor al lucrării Despre natură, ultimul reprezentant al școlii ionice de filozofie naturală și fondatorul de facto al școlii ateniene de filozofie.

52. Antistene a fost un filosof grec (cca. 444–366 î.Hr.), fondator al școlii de filosofie cinice.

53. Cleanthes a fost un filosof stoic grec (cca. 330 – cca. 230 î.Hr.), elev al lui Zenon.

54. Anaximene a fost un filosof grec (cca. 585–525 î.Hr.), reprezentant al filosofiei naturale ionice, adept al lui Thales.

55. Chrysippus a fost un filosof stoic grec (cca. 280 – cca. 204 î.Hr.), conducător al școlii stoice după moartea lui Cleanthes.

56. Zenon din Citium — filosof grec (cca. 335 – cca. 262 î.Hr.), fondator al școlii stoice.

57. Lactanțiu prezintă și judecățile lui Aristotel, precum și pe cele ale lui Platon, din lucrarea lui Cicero Despre natura zeilor (1.13.32–33).

58. Cicero. Despre natura zeilor. 11.30.77.

59. Lucrarea Îndemn la filosofie, prima din ciclul de opere filosofice ale lui Cicero, nu a ajuns până la noi, dar Cicero însuși face referire la ea. Vezi: Cicero. Conversații tuscane. 1.27.66.

60. Seneca Annaeus cel Tânăr - filosof stoic roman (cca. 4-65 î.Hr.). Lactanțiu se va referi în mod special des la operele sale în legătură cu analiza problemelor etice. Din păcate, majoritatea operelor lui Seneca citate de Lactanțiu nu au ajuns până la noi și sunt cunoscute doar în fragmente.

61. Gaius Cotta - consul în anul 75 î.Hr., participant la dialogul lui Cicero Despre natura zeilor, purtător de cuvânt al opiniilor academicieni.

62. Conform mitului, Argus, uriașul cu mulți ochi, a fost însărcinat de Hera să-l păzească pe Io, care fusese transformat într-o vacă. Hermes, la ordinul lui Zeus, l-a ucis pe Argus (Apollodorus. II. 1.2–3).

63. Feneții erau locuitorii orașului Feneus din Arcadia, orașul fiind centrul cultului lui Hermes.

64. Cf.: Cicero. Despre natura zeilor. III.22.56.

65. Trismegistus - „de trei ori mare”, un epitet al lui Hermes. Lactantius folosește activ opera lui Hermes Trismegistus, Logosul perfect, care este o colecție de

lucrări teosofico-oculte din secolele II-III, care au fost venerate ca revelații ale lui Hermes Trismegistus.

66. Cf.: Minucius Felix. Octavius. 18.9.

67. Varro Marcus Terentius - savant și enciclopedic roman (116-27 î.Hr.). Lactantius se referă la lucrarea acum pierdută a lui Varro Antichități umane și divine.

68. Cezar Gaius Julius (100–44 î.Hr.) a devenit Pontifex Maximus în 63 î.Hr.

69. Colegiul celor Cincisprezece era un colegiu sacerdotal special din Roma care se ocupa de Cărțile Sibiline.

70. Opera lui Nicanor, la care face referire Lactantius după Varro, nu a ajuns până la noi.

71. Euripide a fost un poet tragic grec (cca. 480–405 î.Hr.). Tragedia pe care o menționează Lactantius, urmându-l pe Varro, nu a ajuns până la noi.

72. Gnaeus Naevius a fost un scriitor dramatic și epic roman din a doua jumătate a secolului al III-lea î.Hr., autor al unui poem epic despre Primul Război Punic.

73. Lucius Calpurnius Piso Frugi - istoric roman din secolul al II-lea î.Hr., autor al Analelor în șapte cărți.

74. Apolodor din Eritreea - cel mai probabil, aceasta se referă la Apolodor din Atena, un celebru savant și mitograf grec din secolul al II-lea î.Hr.

75. Eratostene a fost un om de știință grec (cca. 282–202 î.Hr.), faimos în primul rând ca geograf.

76. Tarquinius Priscus (Antic) - al cincilea rege al Romei, care a domnit între anii 616-578 î.Hr.

77. Philippi - o monedă de aur cu imaginea lui Filip al II-lea al Macedoniei, care a fost bătută, desigur, după domnia lui Tarquinius.

78. Heraclides Ponticus — om de știință grec din secolul al IV-lea î.Hr., elev al lui Platon.

79. Solon a fost un politician și legislator atenian (cca. 640–560 î.Hr.) și a fost numărat printre „cei șapte înțelepți”.

80. Cirus cel Mare - Regele perșilor, a domnit între 558 și 529 î.Hr.

81. Fenestella a fost o istorică și anticară romană din vremea lui Augustus și Tiberius (d. 19 î.Hr.), autoare a unor Anale care nu au ajuns până la noi. Suetonius a scris o biografie a Fenestella, care este, de asemenea, pierdută.

82. Gaius Scribonius Curio a fost consul în anul 76 î.Hr., ambasada fiind organizată în legătură cu faptul că cărțile Sibilelor, cumpărate de Tarquinius, au fost distruse într-un incendiu în anul 83 î.Hr.

83. Cărțile Sibilelor. Frag. 1.7.

84. Frag. III.3–5.

85. Cărțile Sibilelor. Fragmente 1.15–16.

86. Ibidem. Frag. VIII.377.

87. Vezi: 1.6.3.

88. Quintus Hortensius Hortalus a fost un orator și avocat roman (114–50 î.Hr.), consul în 69 î.Hr. Opera lui Cicero, Hortensius, scrisă sub forma unui dialog cu Quintus Hortensius, care prefera oratoria filosofiei, nu a ajuns până la noi.

89. Vezi: 1.5.27.

90. Vezi: I.14–16.

91. Vezi: Platon. Timeu. 28p. Cf. de asemenea: Minucius Felix. Octavius. 19.14.

92. Virgil. Georgice. IV.200.

93. Aceasta se referă la Publius Cornelius Scipio (235–183 î.Hr.), general roman și erou al celui de-al Doilea Război Punic.

94. Alcmena, soția regelui tirintian Amfitrion, a fost înșelată de Zeus, care a avut relații sexuale cu ea sub pretextul lui Amfitrion. Din această relație sexuală s-a născut Heracle (Hercule).

95. Cicero. În apărarea lui Marcellus. 3.8.

96. Din ordinul regelui Tirintului și Micenelor, Eurystheus, Heracle și-a îndeplinit cele douăsprezece munci, dintre care unele sunt enumerate în acest caz de

Lactantius. Ca pedeapsă pentru uciderea lui Iphitus, Heracle a fost dat în sclavie reginei Lidiei, Omphale (Sapallodorus. 11.6.2–3).

97. Lucilius a fost un poet roman (cca. 180 – cca. 102 î.Hr.), autor a treizeci de cărți de satire. Lactantius avea să facă referire mai târziu destul de frecvent la operele lui Lucilius.

98. Lucian - scriitor satiric grec (cca. 120 - cca. 190).

99. Hercule a intrat în război cu regele Troiei, Laomedon, care nu a dat răsplata pentru salvarea fiicei sale Hesione de un monstru marin (Apollodor. II.5–6).

100. Filoctet (în Apollodor - Poeas, II.7.7) a aprins rugul funerar al lui Heracle, care a fost otrăvit cu veninul Hidrei prin intermediul chitonului său.

101. Conform unui mit, Hippolytus, fiul lui Tezeu și al amazoanei Antiope, a fost înviat după moartea sa de către Asclepius (Apollodorus. III.10.3).

102. Apollodor relatează despre educația lui Asclepius de către centaurul Chiron, care spune că Chiron l-a învățat pe Asclepius arta vindecării și a vânătorii (III. 10.3).

103. Cicero. Despre natura zeilor. III.22.57.

104. Pedepsit de Zeus pentru uciderea ciclopilor, Apollo a fost trimis să păzească turma regelui Admetus (Apollodor. III. 10.4); despre construirea zidurilor Troiei de către Poseidon și Apollo, vezi: Apolodor. I.5.9. Cuvintele lui Lactantius cf.: Tertulian. Apologetic. 14.4.

105. Apollo l-a ucis din greșeală pe tânărul Hyacinthus în timp ce arunca discul {Apollodorus. 1.3.3; III. 10.3).

106. Marte (Ares) a fost judecat pe Areopag pentru uciderea lui Halirrhophys, fiul lui Poseidon (Halirrhophys o violase pe fiica lui Ares, Alcippe). Judecătorii erau doisprezece zei olimpici, care l-au achitat pe Ares (Apolodor. III. 14.2).

107. Frații gemeni Castor și Polydeuces (Pollux) le-au răpit pe Phoebe și Hylaier, fiicele lui Leucip. În timpul unei dispute privind împărțirea unei turme de boi, Castor a fost ucis de Idas. Întrucât Polydeuces refuza nemurirea dacă fratele său rămânea mort, Zeus a aranjat ca ei să petreacă o zi printre zei și cealaltă printre muritori (Apollodorus. III. 11.2).

108. Homer. Iliada. III.243.

109. Hermes (Mercur), găsind din întâmplare o broască țestoasă, a făcut o liră din carapacea acesteia, pe care i-a dat-o lui Apollo (Apollodorus. III. 10.2).

110. Vezi: Apolodor. III.5.2.

111. Aceasta se referă la Ariadna, care și-a trădat tatăl Minos și fratele vitreg Minotaurul de dragul lui Tezeu, dar a fost abandonată de Tezeu.

112. Are loc expulzarea lui Saturn (Cronos) și războiul lui Jupiter (Zeus) și frații săi, Neptun (Poseidon) și Hades, cu Titanii. Vezi: Apollodorus. 1.2.1.

113. Amphitryon este soțul lui Alcmene, care i-a născut lui Zeus pe Heracles (Apolodor. II.4.8); Tyndareus este soțul Ledei, care i-a născut lui Zeus pe Elena și Polydeuces, unul dintre Dioscuri (III. 10.7).

114. Cel mai probabil, Lactantius are în minte povestea lui Ganimede, fiul regelui troian Tros. Zeus, încântat de frumusețea tânărului, l-a răpit și l-a făcut paharnic pe Olimp (Apollodorus. III. 12.2).

115. Cicero a scris șapte discursuri împotriva abuzurilor lui Gaius Verres în Sicilia. Drept urmare, Verres a fost condamnat la exil și despăgubiri.

116. Publius Clodius Pulcher a fost acuzat de insultarea festivităților în cinstea Zeiței Sfinte în anul 62 î.Hr. Vina sa a fost dovedită de Cicero. Clodius avea să obțină ulterior exilul lui Cicero. Lactantius face aluzie la faptul că Hera (Iuno) nu era doar soția, ci și sora lui Zeus (Jupiter), fiind fiica lui Cronos și a Reei.

117. Vezi: Apolodor. III. 13.5.

118. Virgil. Eneida. XII.817.

119. Opa este zeița romană a fertilității și a recoltei, identificată ulterior cu Cybele și considerată soția lui Saturn.

120. Euhemerus a fost un filosof grec din secolul al IV-lea î.Hr., supranumit Ateul pentru interpretarea sa rațională a miturilor. Ideile lui Euhemerus conform cărora zeii erau oameni remarcabili ai antichității aveau să fie folosite activ de Lactantius în polemicile sale cu păgânii.

121. Ennius a fost un scriitor roman (239–169 î.Hr.), autor al unei istorii epice a romanilor, satire și drame. Cicero îl numește primul traducător și adept al lui Euhemerus (Cicero. De natura zeilor. 1.42.119).

122. Vezi: 1.6.5.

123. Vezi: Cicero. Despre natura zeilor. P.25.64; 26.66.

124. Kureții, creaturi demonice care formau anturajul Mamei Zeilor, Rhea (Cibela), l-au ascuns pe pruncul Zeus, ascuns de Saturn în Creta.

125. Literal: „Fiul lui Cronos”.

126. Cicero. Despre natura zeilor. III.21.53.

127. Minucius Felix. Octavius. 21,5–7.

128. Aratus a fost un poet grec (cca. 315–240 î.Hr.) din Sola (Asia Mică), autor al poemului științific Fenomene și semne, care descrie cerul înstelat și fenomenele stelare. Opera lui Aratus a fost tradusă în repetate rânduri în latină, inclusiv de Cicero. Lactantius îl citează pe Aratus în traducerea lui Germanicus Caesar, cunoscut în primul rând ca general roman (15 î.Hr. – 19 d.Hr.) care a luptat împotriva germanilor.

129. Cicero. Despre natura zeilor. I.24.64.

130. Ovidiu. Fasti. VI.291–294.

131. Cicero. Despre natura zeilor. I.25.64.

132. Coribanții, tovarăși și slujitori ai Mamei Zeilor, Rhea (Cibela), împreună cu Cureții, au înecat plânsul pruncului Zeus lovind sulițele de scuturile lor, cu timpane, strigăte și dansuri (Strabo. X.3.7).

133. Ovidiu. Fasti. I. 233–234.

134. Ibidem, p. 239–240.

135. Diodor Siculus a fost un istoric grec (cca. 90–21 î.Hr.), autor al Bibliotecii Istorice, ale cărei prime cărți sunt dedicate trecutului mitologic. Thallus a fost un istoric al secolului I d.Hr., autor al Istoriei siriene. Numele său este menționat de Sfântul Teofil al Antiohiei în lucrarea sa Către Autolycus (III.29) și de Tertulian în Apologetică (10.7; 19.6).

136. Cornelius Nepos a fost un istoric roman (cca. 100 – cca. 32 î.Hr.). Lactantius se pare că își amintește de Cronica lui Nepos, care nu a ajuns până la noi și care conținea o istorie universală. Dio Cassius a fost un istoric roman de origine greacă (cca. 160–235), autor al Istoriei romane în optzeci de cărți.

137. Vergiliu. Eneida. VIII. 321–323.

138. Ibidem. II. 538.

139. Ibid. VIII. 324–325 (Traducerea noastră – V. T.).

140. Ibidem, VI. 792–794.

141. Vezi: Cărțile Sibilelor. Sh. 110–153; 199–201.

142. Cicero. Despre natura zeilor. II.24.62.

143. Ibidem. III. 19.50.

144. Virgil. Eneida. VII.133-134 (Traducerea noastră - V.T.).

145. Ibidem. V. 59–60.

146. Cărțile Sibilelor. III.545–549.

147. Aceasta se referă la Consolarea la moartea Tulliei, care a ajuns până la noi în fragmente.

148. Cicero. Despre Republică. VI. 13; Lucrarea lui Cicero, Despre glorie (De Gloria), ne-a ajuns în fragmente.

149. Cicero. Despre legi. II.8.19.

150. Cicero. Discursuri Tusculane. 1.13.29.

151. Atticus Titus Pompeius - ecvestru roman (110-32 î.Hr.), care a corespondat cu Cicero.

152. În acest caz vorbim despre Romulus, fondatorul și primul rege al Romei. Vezi mai departe: 1.15.32.

153. Enn. Ann. 115–118; vezi: Cicero. Despre Republică. 1.41.64.

154. Vezi: Cicero. Despre Republică. II.10.20; Flor. Epitome. 1.1.18.

155. Lucretius Carus a fost un poet și filosof roman (cca. 96–55 î.Hr.), autor al poemului De natura lucrurilor, în care expune ideile lui Epicur.

156. Marcus Papius Mutilus, consul în anul 9 î.Hr., împreună cu Poppaeus Sabinus, au emis o lege privind celibatul.

157. Ovidiu. Metamorfoze. 1.173–174.

158. Cicero. Despre natura zeilor. 28.11.70.

159. Ibidem. 1.21.60.

160. Fiul lui Isis este Horus, dar Lactantius, urmându-i pe Lucan și Ovidiu, îl numește pe Osiris (în realitate fratele și soțul ei) fiul lui Isis. Vezi mai departe: 1.21.20–21. Horus (Osiris) a fost mușcat de un șarpe veninos, dar a fost înviat de zeul Thoth.

161. Este vorba despre Persefona, fiica Demetrei și a lui Zeus, care a fost răpită (cu permisiunea lui Zeus) de Hades.

162. Latona (Leto) - fiica titanului Kay și a lui Phoebe, care i-au născut pe gemenii Apollo și Artemis de la Zeus pe insula Delos (Apollodorus. 1.4.1).

163. Lactantius face aluzie la povestea Cibelei, care s-a îndrăgostit de tânărul Attis. După ce l-a prins pe Attis cu o nimfă, ea, Cibele, a ucis-o pe aceasta și l-a trimis pe Attis într-o nebunie, în care acesta s-a castrat singur. Vezi: Ovid. Fasti. IV.223–246.

164. Parthenia (greacă) - fecioară.

165. Vezi: Ovidiu. Metamorfoze. X.708–716.

166. Eris - în mitologia greacă, o forță cosmogonică care personifică discordia, fiica Nopții și nepoata Haosului.

167. Chthonos (greacă) - pământ.

168. Virgil. Eneida. VII.767.

169. Ibidem. VII.773–776.

170. Enn. Epigr. III.9–10 (Traducerea noastră - V.T.).

171. Vezi: Cicero. Despre stat. Fragment. 1.

172. Vezi: Virgil. Eneida. VII.772-773.

173. Vezi: Cicero. Despre natura zeilor. 1.16.42.

174. Vezi: Titus Livius. Istoria de la întemeierea orașului. 1.4.6–7.

175. Beppu ii Flaccus a fost un gramatician roman din vremea lui Octavian Augustus și Tiberius; printre lucrările sale se număra și un tratat despre festivalurile romane, folosit aici de Lactantius.

176. Ovidiu. Fasti. V. 195–212.

177. Vezi: Titus Livius. Istoria de la întemeierea orașului. 1.27.7.

178. Vezi: Cicero. Despre natura zeilor. II.23.61. Potrivit lui Cicero, Claudius Marcellus a restaurat Templul Vitejiei și Templul Onoarei, care fuseseră dedicate de Quintus Maximus.

179. Cicero. Despre legi. II. 11.28.

180. Ibidem. II.8.19.

181. Povestea apariției parthenienilor este relatată de Pompeius Trogus. Vezi: Justin. Epitoma. III.4.1–10.

182. Fornax (literalmente: Cuptor) este zeița vetrelor și a cuptoarelor. Vezi: Ovid. Fasti. II.525–532.

183. Muta (lit.: Mută) - o nimfă pe care Jupiter a amuțit-o din cauza vorbăreței sale. Vezi: Ovid. Fasti. 11.583-616.

184. Zeul Cacus a furat o parte din turmă de la Hercule; sora hoțului, Caca (Sasa), l-a ajutat să returneze turma, pentru care i-a fost dedicat un sanctuar, unde ardea un foc nestins.

185. Lactantius sugerează că numele acestei zeițe provine din latinescul sipae (leagăn, leagăn).

186. Lactantius face din nou aluzie la originea numelui zeului. Sterculinium (lit.: grămadă de bălegar, groapă de ape uzate).

187. Numele zeului Mutuna, care este identificat cu grecul Priapus, zeul forțelor productive ale naturii, provine din latinescul muto, care înseamnă literal organul sexual masculin, falusul.

188. Hadrian - împărat roman între 117 și 138.

189. În mitologia celtică, Esus este zeul mânios, iar Teutates este zeul comunității tribale; ambii zei erau adesea percepuți ca zei ai războiului. Lucan le-a relatat sacrificii umane (despre Lucan, vezi p. 98, nota 2).

190. Ovidiu. Fasti. V.629–632.

191. Ibidem. V.623–624.

192. Quintilian a fost un orator roman (cca. 35 – cca. 100). Opera la care face referire Lactanțiu nu a ajuns până la noi.

193. Vezi: 11.16.

194. Lucan Marcus Annaeus - scriitor roman (39-65 d.Hr.), reprezentant al genului epic, autor al poemului Pharsalia.

195. Lactanțiu greșește în acest caz. Cuvintele pe care le citează sunt cele ale lui Ovidiu. Vezi: Ovidiu. Metamorfoze. 9.692.

196. Aceasta se referă la Gnaeus Pompeius Magnus, general și om de stat roman (106–48 î.Hr.), al cărui război cu Caesar Lucan îl descrie în poemul său Pharsalia.

197. e Lucanus. IX. 158–159 (Traducerea noastră. —V. T.).

198. Lactanțiu vorbește despre răpirea Persefonei (Proserpina) de către Hades.

199. Vezi: Cicero. Discurs împotriva lui Verres. IV.48.106.

200. Aceasta se referă la zeița Cibela.

201. Pentru povestea lui Priap și a măgarului, vezi Ovid. Fasti. 1.391-440.

202. Vezi: Ovidiu. Posturi. 1.391–456; Gigin. Astronomie. II.23.2.

203. Ovidiu. Fasti. 1.385–386.

204. Musaeus este un poet grec legendar, considerat un discipol al lui Orfeu. La fel ca Orfeu, i se atribuie scrierea de poezii despre genealogiile zeilor și crearea lumii, imnuri și zicători.

205. Ovidiu. Fasti. IV.207-214.

206. Sallustius Gaius Crispus a fost un istoric roman (86–35 î.Hr.), autor al Războiului Iugurthin, al Conspirației lui Catilina și al Istoriei, care a ajuns până la noi în fragmente.

207. Vezi: Sail. Hist. III.60.

208. Vezi: Vol. Max. 1.1.9.

209. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. II. 14–16.

210. Este vorba despre al doilea rege roman, Numa Pompilius, care era de origine sabină. O serie de reforme sunt asociate cu numele lui Numa, inclusiv în domeniul cultului păgân.

211. Vezi: Flor. Epitome. 1.2.1–4.

212. Publius Cornelius Lentulus și Marcus Baebius Tamphilus au fost aleși consuli pentru anul 181 î.Hr.

213. Vezi: Val. Max. 1.1.12; Titus Livius. Istoria de la întemeierea orașului. XL. 29.3–14.

214. Lucilius. Satire. XV. Frag. 1.

215. Didim a fost un gramatician grec din Alexandria din a doua jumătate a secolului I î.Hr., autorul unui număr mare de comentarii la cărțile scriitorilor greci, inclusiv la poetul Pindar (cca. 522–446 î.Hr.). Majoritatea comentariilor lui Didim, inclusiv cele despre Pindar, nu s-au păstrat.

216. Sfântul Teofil al Antiohiei este cel mai mare apologet creștin grec de la sfârșitul secolului al II-lea, autorul a trei cărți „Către Autolycus”, doar ultimul capitol al celei de-a treia cărți fiind dedicat calculării timpurilor.

217. Sfântul Teofil al Antiohiei. Către Autolicus. III.29.

218. Ganimede a fost fiul lui Tros, nepotul lui Erichthonius și strănepotul lui Dardanus.

219. Ovidiu. Metamorfoze. I. 84–86.

220. Anthropos, adică întors în sus, privind în sus.

221. Cu argumentele lui Lactantius din pasajele 14–19 cf.: Cicero. Despre natura zeilor. 11.56.140; Cicero. Despre Legi. 1.9.26; Salust. Despre conspirația Catilinei. \L \ Minucius Felix. Octavius. 17.2.

222. Aulus Persius Flaccus a fost un poet satiric roman (34–62 î.Hr.), activ în timpul domniei lui Nero. În Satirele sale, a acționat ca succesor al lui Horațiu și Lucilius.

223. Persană. Satiră 2.61.

224. Cf.: Sfântul Ciprian al Cartaginei. Către Demetrian. 16.

225. Filipice - Discursurile lui Cicero împotriva lui Antoniu, numite astfel prin analogie cu discursurile lui Demostene împotriva lui Filip al Macedoniei.

226. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. VI.52–53.

227. Ibidem. V.1198–1202.

228. Cicero. Despre natura zeilor. 1.32.91.

229. Virgil. Georgice. IV. 110–111.

230. Persius. Satire. 2,73–74.

231. Ibid. 2.69–70 („Explicați-mi, preoți, la ce folosește aurul vostru templelor? El este pentru altare ceea ce păpușile fecioarelor sunt pentru Venus”)

232. Polycleitos - sculptor grec de la mijlocul secolului al V-lea î.Hr. din Sicyon, autor de tratate de artă; Euphranor - pictor și sculptor din secolul al IV-lea î.Hr. din Stimus; Phidias - sculptor grec, contemporan cu Polycleitos.

233. Dionisie cel Bătrân, tiran al Siracuzei (cca. 430–367 î.Hr.). Lactanțiu împrumută povestea sacrilegiului lui Dionisie de la Cicero (Despre natura zeilor, III.34.83–84).

234. Vezi: II.7.7 și următoarele.

235. Cf. Cicero. Despre natura zeilor. 1.12.30–13.34.

236. Phalaris a fost un tiran faimos din Acragas în secolul al VI-lea î.Hr., un fel de simbol al cruzimii. Vezi, de exemplu: Paulus Orosius. Istorie împotriva păgânilor. 1.20.1–6.

237. Cicero. Discurs împotriva lui Gaius Verres. V.56.145.

238. Vezi: Ibidem, IV.45, 48–51.

239. Tiberius și Gaius Gracchi au fost tribuni ai poporului în a doua jumătate a secolului al II-lea î.Hr.

240. Aceasta se referă la proscripția din 43 î.Hr., efectuată în timpul celui de-al doilea triumvirat.

241. Ibidem. 1.79.

242. Lucilius Balbus a fost contemporan cu Cicero, elev al avocatului roman Quintus Mucius Scaevola. Cicero l-a inclus în dialogul său Despre natura zeilor, în care Lucilius exprimă părerile filozofiei stoice.

243. Cicero. Despre natura zeilor. II.21.54.

244. Ibidem, I. 16.44.

245. Arhimede a fost un matematician și mecanic faimos din Siracuza (287–212 î.Hr.). Cicero relatează despre sfera de cupru pe care a creat-o (Despre natura zeilor. II-35.88; Discursuri tuscane. 1.25.63).

246. Cicero. Despre natura zeilor. III.2.6.

247. Cf.: Titus Livy. Istoria de la întemeierea orașului. 1.8.

248. Propertius a fost un poet roman (cca. 47 – cca. 15 î.Hr.), cunoscut în principal ca autor de elegii.

249. Propertius. Elegii. IV. 1.11–14.

250. Vezi: 1.22.

251. Povestea este preluată din Titus Livy, care îl numește pe augur Attus Navius (Titus Livy. Istoria de la întemeierea orașului. 1.36.3–4).

252. Vezi: Val. Max. 1.8.1.

253. Aceasta se referă la al treilea război macedonean (171–168 î.Hr.).

254. Cf. Ovid. Fasti. IV.293–344; Liviu. Istoria de la întemeierea orașului. XXIX. 14.5–14.

255. Vezi: Livius, Periocha 11.

256. Povestea este preluată din Livius (Titus Livius. Istoria de la întemeierea orașului. IX. 29.9–11).

257. Cf.: Titus Livius. Istoria de la întemeierea orașului. XLII.3.1–11.

258. Cf.: Ibidem, pag. XXIX, 18, 2–8.

259. Cf. Ibid. 11.36.1-8. În Titus Livy, acest plebeu este numit Titus Latanius.

260. Cf.: Suetonius. Divinul Augustus. 91.

261. Virgil. Eneida. XI.361.

262. Vezi: IV.6.

263. Cf. Ovidiu. Metamorfoze. 1.7, 21, 32.

264. Aceste cuvinte nu se găsesc în tratatul Despre natura zeilor.

265. Vezi: 1.7.13.

266. Vezi: Cicero. Despre natura zeilor. 1.8.19.

267. Cicero. Despre natura zeilor. 27.11.1968.

268. Heraclit a fost un filosof grec din Efes (cca. 554–483 î.Hr.), care și-a expus ideile filozofice naturale în tratatul său Despre natură, din care s-au păstrat câteva fragmente.

269. Thales din Milet - filosof grec (624-546 î.Hr.), unul dintre cei șapte înțelepți, reprezentant al filosofiei naturale ionice.

270. Ovidiu. Metamorfoze. 1.430–433.

271. Cf.: Cicero. Despre legi. 1.8.15.

272. Platon. Republica. VI. 501b.

273. Cărțile Sibilelor. VIII.402.

274. Vezi: 1.11.17–36; 19.5.

275. Vezi, de exemplu: Cicero. Despre legi. 1.9; Cicero. Despre natura zeilor. II. 54.134–136.

276. Lactanțiu vorbește despre lucrarea sa Despre creația lui Dumnezeu, dedicată problemelor de antropologie.

277. Virgil. Georgice. 11.341.

278. Cf. Cicero. Discursuri Tusculane. 1,28,70; Cic. Acad. 11.38.119.

279. Vezi: VII. 14.5.

280. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. V.806.

281. Cf. Ibidem, pag. V, p. 793–796; 826–836.

282. Cicero. Despre legi. 1.7.22.

283. Vezi: P. 10.3.

284. Empedocle a fost un filosof grec (cca. 495–435 î.Hr.); pe lângă tratatul Despre natura lucrurilor, a scris lucrarea Purificări, din care s-au păstrat doar fragmente.

285. Salust. Despre conspirația Catilinei. 1.2.

286. Cărțile Sibilelor. Frag. III. 46–48.

287. Ibidem, VIII, p. 260–262.

288. Hesiod. Munci și zile. 122–123 (Traducerea noastră. — V. T.).

289. Platon. Simpozion. 202e. Cf.: Minucius Felix. Octavius. 26,9,12.

290. Cărțile Sibilelor. III.228–229.

291. Vezi: 1.6.4; 7.5–8.

292. Virgil. Eneida. VIII.292 (Traducerea noastră - V.T.).

293. Lactanțiu trece la istoria celui de-al Doilea Război Punic și a Bătăliei de la Cannae (2 august 216 î.Hr.), care a fost extrem de nereușită pentru romani.

294. Vergiliu. Eneida. 1.16–17.

295. Ibidem, 1.19–20.

296. Vezi: VII.20.

297. Virgil. Eneida. IV.464–465 (Traducerea noastră - V.T.).

298. Lactanțiu vorbește despre lucrarea sa Despre mânia lui Dumnezeu.

299. Cicero. Discursuri Tusculane. IV. 11.26.

300. Cf. 1 Corinteni 3:19.

301. Terence. Auto-chinionist. III. 1.504–506.

302. Spartanii sunt un trib mitic care a apărut din dinții dragonului semănați de Cadmus la sfatul Atenei. După ce au ieșit din el, spartanii au început să se extermine unii pe alții. Vezi: Ovid. Metamorfoze. III.6–130; Apollodorus. III.4.1.

303. Arcesilaus - filosof grec (315-240 î.Hr.), fondator al Academiei de Mijloc, așa-numitei „sceptice”.

304. Vezi: III.3.2–7.

305. Aristippus a fost un filosof grec (cca. 435–355 î.Hr.), elev al lui Socrate și fondatorul școlii cirenaice.

306. Cf.: Cic. Acad. 11.42.129; Cicero. Discursuri tusculane. V.30.84. Nu se cunosc mai multe despre opiniile etice ale majorității filosofilor enumerați decât ceea ce spune Cicero.

307. Adepți ai lui Aristippus.

308. Ibidem. III. 102.

309. Cicero. Despre legi. 1.8.24–25.

310. Cf.: Cicero. Despre natura zeilor. 11.56.140.

311. Cf.: Seneca. Despre viața fericită. H. Z.

312. Vezi: III. 11.9.

313. Euclid a fost un filosof grec din Megara (450–380 î.Hr.), adept al învățăturilor lui Socrate, sofiștilor și eleaților.

314. Vezi: Cic. Acad. 11.42.129.

315. Menoeceus este fiul regelui teban Creon, care s-a înjunghiat pentru a-și salva orașul natal în timpul războiului celor șapte împotriva Tebei.

316. Codrus - regele Atenei, a cărui moarte, conform prezicerii oracolului, trebuia să-i oprească pe peloponezieni; pentru a salva orașul, Codrus, deghizat, a ieșit

în afara zidurilor orașului și a căzut într-o încăierare cu inamicul, după care peloponezienii s-au retras.

317. Marcus Curtius, un cavaler roman, s-a aruncat într-o groapă care se formase în Oraș pentru ca statul roman să dăinuie pentru totdeauna (Titus Livius. Istoria de la întemeierea orașului. VII.6.1-5).

318. Publius Decius Murus, consul în 340 î.Hr., a murit în războiul cu latinii; fiul său, Publius Decius Murus, consul în 295 î.Hr., a murit în războiul cu etruscii, galii, umbrienii și samniții. Conform lui Titus Livius, Decius Murus cel Tânăr s-a sacrificat ascultând de soarta familiei {Titus Livius. Istoria de la întemeierea orașului. X.28.13).

319. Cicero. Despre îndatoriri. II.2.5.

320. Cicero. Discursuri Tusculane. V.2.5.

321. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. V.6–8.

322. Ibidem. V. 50–51.

323. Vezi: III.2.6.

324. Cicero. Discursuri Tusculane. 1.26.64.

325. Ibidem. V.2.6.

326. Vezi: Cicero. Despre natura zeilor. 1.3.6; Discursuri tusculane. I. i. 1.

327. Cic. Acad., poster. Fr. 32.

328. Cic. Er. ad M. filium ex lib. inc. pr. 2.

329. Cic. Consol. Fr. 12.

330. Senec. Exhort. Fr. 13.

331. Cicero. Discursuri Tusculane. II.4.11–12.

332. Senec. Exhort. Fr. 19.

333. Lactanțiu face aluzie la o versiune a originii numelui școlii filosofice a cinicilor, provenind din cuvântul grecesc kucov (câine). Antistene, fondatorul școlii, credea că trebuie să trăiești „ca un câine”.

334. Cf. Cicero. Despre îndatoriri. 1.43.153–155.

335. Vezi: Cicero. Despre Stat. I. Fragment. 4.

336. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. V.335–337.

337. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. I.1101–1104.

338. Cicero. Împotriva lui Gaius Verres. IV.31.69.

339. Lactantius face referire la cărțile lui Cicero, care conțineau o relatare în versuri a evenimentelor consulatului său (63 î.Hr.). Doar fragmente din aceste cărți ne-au parvenit. Cea mai mare dintre ele se află în tratatul lui Cicero, Odivinația.

340. Cicero. Divinații. 1.12.19; H.20.45.

341. Cf. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. II. 180-181; V. 198-199.

342. Cf. Ibidem, IV.822–857.

343. Cf.: Ibidem, V, 156-194.

344. Cf.: Ibidem, p. 1048–1066.

345. Cf. Ibidem, 11.737; 842–864.

346. Leucip a fost un filosof grec din secolul al V-lea î.Hr., elev al lui Zenon din Eleea, profesor al lui Democrit și fondatorul atomismului.

347. Cf. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. II.688–699.

348. Cf.: Ibidem, 11.381–477.

349. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. III. 1043–1044.

350. Vezi: Diogenes Laërtius. X.125.

351. Vezi: Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. III.445–458; 634–639.

352. Vezi: III. 13.3.

353. Dicearh a fost un filosof grec din secolul al IV-lea î.Hr., elev al lui Aristotel.

354. Diogenes Laërtius relatează despre moartea acestor filozofi în lucrarea sa „Viețile și zicerile filozofilor celebri” (VII.31,176,184; VIII.67–72).

355. Marcus Porcius Cato din Uticus a fost un politician și filosof roman (95–46 î.Hr.); în 46 î.Hr., în timpul unui război civil, s-a sinucis aruncându-se pe sabie.

356. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. III. 1041.

357. Cf.: Cicero. Discursuri tuscane. 1.34.84: „Callimach are o epigramă despre Cleombrotus din Ambracia, care, fără niciun motiv dezastruos, s-a aruncat în mare de pe zid doar pentru că citise Dialogul lui Platon.”

358. Tereschii. Autotorturator. V.2.971–972.

359. Aceasta se referă la Pitagora, care susținea că troianul Euforb a fost una dintre încarnările sale anterioare.

360. Cic. Consol. Fr. 10.

361. Vezi: III. 14.20.

362. Cicero. Despre legi. Frag. 3.

363. Cic. Consol. Fr. 15.

364. Aristide a fost un strateg atenian care a luat parte la Bătălia de la Maraton, Bătălia de la Salamina și Bătălia de la Plateea. Phalaris a fost un faimos tiran sicilian.

365. Catilina - un patrician roman (108-62 î.Hr.), organizator al unei conspirații pentru lichidarea fundațiilor republicane. Cato - cel mai probabil, este vorba despre Cato cel Tânăr (95-46 î.Hr.), care a fost un apărător fervent al ordinii republicane și, împreună cu Cicero, l-a condamnat pe Catilina; în războiul civil, s-a opus lui Caesar.

366. Cicero. Discursuri Tusculane. 1.48.114.

367. Vezi: Plutarh. Gaius Marius. 46.

368. Alcibiade - politician atenian (cca. 450-404 î.Hr.), scăpând de acuzații, a fugit la Sparta și a fost condamnat la moarte în lipsă la Atena ca trădător. Critias - politician atenian (460-403 î.Hr.), unchiul lui Platon, a participat la o lovitură de stat și a condus domnia celor Treizeci de Tirani.

369. Vezi: Minucius Felix. Octavius. 13.1.

370. Vezi: Cicero. Despre natura zeilor. 1.34.93. Zenon din Sidon a fost un filosof al școlii epicureene din secolul I î.Hr., care a condus școala lui Epicur după moartea lui Apollodor.

371. Rhadamanthus a fost fiul lui Zeus și al Europei. După moartea sa, conform unei versiuni, a devenit judecător în Hades împreună cu Minos și Aeacus.

372. Platon. Republica. III. 416d.

373. Ibidem, V, p. 457.

374. Ibidem, V, p. 473d.

375. Ibidem, V, p. 463.

376. Xenofan a fost un filosof grec (cca. 570–489 î.Hr.), primul reprezentant al școlii de filosofie eleatice.

377. Comparați cu: Cic. Acad. 11.26.82; 34.123.

378. Cicero. Discursuri Tusculane. II. 1.4.

379. Themista este o adepta și prietenă a lui Epicur, ea fiind menționată de Diogenes Laërtius în biografia lui Epicur (Diogenes Laërtius. Viețile și zicerile unor filosofi celebri. X.25–26).

380. Despre Phaedon și eliberarea sa din sclavie de către prietenii lui Socrate. Diogenes Laërtius. Op. cit. 11.105.

381. Răscumpărarea lui Platon și a lui Diogene din Apollonia este relatată, în special, de Diogene Laërtius în Viețile și zicerile sale… (III. 18–20; IV.29–30).

382. Anacharsis este un rege scit legendar care a venit în Grecia în timpul celor Șapte Înțelepți. El este menționat, printre alții, de Cicero. Vezi: Cicero. Conversații tuscane. V.32.90.

383. Maestrul Perillus a creat un taur de cupru pentru tiranul sicilian Phalaris, în interiorul căruia erau fripți condamnații, ale căror gemete deveneau asemănătoare cu mugetul monstrului (Pliniu cel Bătrân. Istorie naturală. 34.89).

384. Cicero. Discursuri Tusculane. III.28.69.

385. Cicero. Despre îndatoriri. II.6.19.

386. Vergiliu. Eneida. VIII.334.

387. Salust. Despre conspirația Catilinei. 8.1.

388. Salust. Despre conspirația Catilinei. 8.1.

389. Vezi: 11.14.

390. Juvenal. Satire. 10.365–366.

391. Carneades a fost un filosof grec (213–129 î.Hr.), fondator al Noii Academii din Atena, în timp ce Arcesilaus (315–240 î.Hr.) a fost un reprezentant al Academiei de Mijloc. Ambii susțineau scepticismul.

392. Lucilius. Satire. I. Fragmă. 18.

393. Cicero. Despre legi. 1.7.22.

394. Tarquinius Superbus — ultimul rege roman, care a domnit între 534 și 510 î.Hr.; Cirus al II-lea cel Mare — regele perșilor, care a domnit între 558 și 529 î.Hr.

395. Darius I a fost regele perșilor care a domnit între anii 522 și 485 î.Hr.

396. Vezi: II.8.3.

397. Cărțile Sibilelor. III.776.

398. Proverbe 8:22–30.

399. Goner. Odiseea. IV.49. (Traducerea noastră. - V. T.)

400. Aceste cuvinte nu se găsesc în corpusul modern al Sfintei Scripturi.

401. Psalmul 33(32).6.

402. Psalmul 45(44).2.

403. Sir. 24.3–4.

404. Ioan 1:1–3.

405. Cf.: Diogenes Laërtius. Viețile și zicerile unor filozofi celebri. VII. 134–135.

406. Virgil. Georgice. IV. 361.

407. Tiberius Caesar a domnit între anii 14 și 37; consulatul lui Rubellius și Rufius Geminus a căzut în 29, a zecea zi înainte de calendele din aprilie - 23 martie.

408. Măsura 25,4–6.

409. Neemia 9:26.

410. ZKar. 19.10.

411. Maleahi 1.10–11

412. Psalmul 18(17).44.

413. Psalmul 66:18–19.

414. Nr. 1.2–3.

415. Trad. 8.7–9.

416. Nici Cartea Proverbelor lui Solomon, nici Cartea Cântărilor lui Solomon în ediția lor modernă nu conțin aceste cuvinte.

417. Isaia 7:14.

418. Psalmul 85(84). 12–14.

419. Isaia 63.10–11.

420. Isaia 45:8.

421. Isaia 9:6.

422. Dan. 7.13–14.

423. Psalmul 110 (109). 1.

424. Iată traducerea noastră. — V. T. Cf. Traducere sinodală: „Așa vorbește Domnul către unsul Său Cirus…”.

425. Isaia 45.1–3.

426. Dan. 7:14.

427. Isaia 45:14–16.

428. Lactanțiu se înșală, acestea sunt cuvinte din Cartea profetului Baruch. Vezi: Baruch. 3.36–38.

429. Psalmul 45(44).7–8.

430. Ieremia 17.9. Traducerea noastră. — V. T. Cf. Traducerea sinodală: „Inima este mai înșelătoare decât toate lucrurile și deznădăjduit de rea; cine o poate cunoaște?”

431. Isa. 19.20. Traducerea noastră. — V. T. Cf. Traducerea sinodală: „Și El le va trimite un mântuitor și un apărător și îi va izbăvi.”

432. Num. 24.17. Traducerea noastră. — V. T. Cf. Traducerea sinodală: „O stea se va ridica din Iacov și un sceptru se va ridica din Israel.”

433. Ps. 28(27).4–5. Traducerea noastră. — V. T. Lactantius scurtează semnificativ citatul din Sfânta Scriptură. Cf. traducerea sinodală: „Răsplătește-le după faptele lor, după răutatea faptelor lor; răsplătește-le după lucrarea mâinilor lor; dă-le ce merită. Pentru că sunt neatenți la lucrările Domnului și la lucrarea mâinilor Lui, El îi va nimici și nu-i va zidi.”

434. Isaia 11:10.

435. Isaia 11:1–3.

436. Cărțile Sibilelor. VI. 8.

437. 2 Regi 7:4–5. 12–14. 16.

438. Psalmul 127 (126).

439. Psalmul 110(109).3–4.

440. 1 Samuel 2:35.

441. Zah. 3.1–8.

442. Psalmul 2.7.

443. Cărțile Sibilelor. VIII. 273.

444. Isaia 35:3–6.

445. Cărțile Sibilelor. VIII. 205–207.

446. Cf. Marcu 6,37-43; Matei 15,32-38; Ioan 6,19-20

447. Cărțile sibiline. VIII. 275–278.

448. Vezi Matei 14:22–25.

449. Compară cu: Matei 8:25–26; OK 8:24–25.

450. Cărțile Sibilelor. VIII. 273–274.

451. Ibidem, VI. 13–15.

452. Ibidem. Șch. 816–818.

453. Psalmul 1.1.

454. Înțelepciunea 2.12–22. Lactanțiu oferă un citat din Cartea Înțelepciunii a lui Solomon cu unele lacune.

455. Psalmul 72(71).6–7.

456. Isaia 53.1–6.

457. Cărțile Sibilelor. VIII. 256-257.

458. Mux. 4.2–3.

459. Cărțile Sibilelor. VIII. 299–300.

460. Deuteronom 18:17–19.

461. Măsura 4.3–4.

462. Deuteronom 30:6.

463. Iosua 5.2.

464. Cf.: Matei 26:61 și următoarele; Marcu 14:58; Ioan 2:19–20.

465. Publius Gavius, cetățean roman, acuzat de Gaius Verres că a ajutat sclavi fugari din Sicilia și executat prin răstignire. Vezi: Cicero. Împotriva lui Verres. V.61.158–162.

466. Isaia 50:5–6.

467. Ps. (35) 34.15–16.

468. Cărțile Sibilelor. VIH.287-290.

469. Isaia 53:7.

470. Cărțile Sibilelor. VIII.292–294.

471. Psalmul 69(68).22.

472. Cărțile Sibilelor. VII1.303-304.

473. Ibidem. VI.22–24.

474. Aceste cuvinte nu se află în Ezra, dar Iustin Martirul le citează cu referire la cartea acestui profet (Iustin. Conversație cu Trifon Iudeul. 72). Mai mult, Iustin explică faptul că aceste cuvinte se aflau anterior în Biblie, dar au fost eliminate de acolo de către evrei (Ibid., 71).

475. Psalmul 94(93).21–22.

476. Și er. 11.18–19.

477. Deuteronom 28:66.

478. Num. 23.19. Traducerea noastră. — V. T. Lactantius schimbă semnificativ sensul sintagmei biblice. Cf. traducerea sinodală: „Dumnezeu nu este om, ca să mintă, nici fiu al omului, ca să se pocăiască.”

479. Zah. 12.10.

480. Psalmul 22(21).18–19.

481. 3 Regi 9.6–9. Ultima frază este dată în traducerea noastră. — V. T. Cf. Traducerea sinodală: „Și vor spune: «Pentru că L-au părăsit pe Domnul Dumnezeul lor, care i-a scos pe părinții lor din țara Egiptului și au luat alți dumnezei și s-au închinat înaintea lor și le-au slujit, de aceea Domnul a adus peste ei toate aceste rele».”

482. Am. 8.9–10.

483. Ieremia 15:9.

484. Cărțile Sibilelor. VIII.305-306.

485. Psalmul 16(15). 10.

486. Psalmul 3.6.

487. Osea 13.13-14. Traducerea noastră. — V. T. Traducerea sinodală diferă semnificativ: „Este un fiu nebun, altfel nu ar fi stat mult timp în poziția de a se naște copii. Îi voi răscumpăra de sub puterea iadului, îi voi izbăvi de moarte. Moarte! Unde este boldul tău?”

488. Os. 6.2.

489. Cărțile Sibilelor. VIII.312-314.

490. Jocuri 31.31–32.

491. Măsura 12.7–8. Traducerea este a noastră și este inclusă în contextul raționamentului ulterior al lui Lactantius. — V. T.

492. Isaia 42:6–7.

493. Daniel 7:13.

494. Apostolii Petru și Pavel au murit în timpul primei persecuții a creștinilor sub Nero (54–68) în anul 64.

495. Titus Flavius Vespasian - Împărat roman între anii 69 și 79, a cucerit Ierusalimul, înăbușind revolta evreiască, în anul 70.

496. Cf. Ioan 10:18 (aici nu vorbim despre suflet, ci despre viață).

497. Virgil. Georgice. III.491.

498. Cicero. Despre natura zeilor. 28.11.72.

499. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. 1.931 (Traducerea noastră. - V. T.).

500. Virgil. Eneida. VIII. 187 (Traducerea noastră - V.T.).

501. Isaia 45, 14.

502. Isaia 44, 6.

503. Osea 13, 14.

504. Frigienii sunt reprezentanți ai așa-numitei erezii frigiene, care a apărut în Asia Mică în secolul al IV-lea. În multe privințe, erezia era legată de învățăturile exaltate ale lui Montanus, care vizau negarea disciplinei bisericești în general și a autorității episcopilor în special.

505. Novațienii sunt adepții lui Novațian, un eretic roman din secolul al III-lea care s-a pronunțat împotriva întoarcerii la Biserică a celor căzuți în timpul persecuțiilor.

506. Valentinieni - adepți ai lui Valentin din Alexandria (cca. 160), cel mai mare reprezentant al gnosticismului alexandrin.

507. Marcioniții sunt adepții lui Marcion din Sinope, un ereziarh gnostic din secolul al II-lea care L-a negat pe Dumnezeul Vechiului Testament.

508. Enn. Ann. 272 (Traducerea noastră. - V. T.).

509. Cf. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. 1.936–943.

510. 1 Quintus Septimius Tertullian - scriitor creștin (160 - |după 220), preot al bisericii cartagineze, a devenit faimos în primul rând 1 ca apologet.

511. Sfântul Ciprian al Cartaginei (Rascius Caecilius Cyprian) - scriitor creștin (după 200-258), episcop al Cartaginei din 248, autor al mai multor lucrări, inclusiv peste 80 de scrisori.

512. Adică un bufon.

513. În lucrarea sa despre istoria Marii Persecuții, Lactantius numește trei nume, pe lângă cele imperiale, ale organizatorilor persecuției din Bitinia: prefectul Flacins, fostul guvernator adjunct Hierocles și succesorul său ca guvernator adjunct Priscillian (Lactantius. Despre moartea persecutorilor. 16.4).

514. Aristofan a fost un filolog grec (cca. 257–180 î.Hr.), șeful Bibliotecii Alexandrine, care s-a ocupat de critica autorilor antici; Aristarh a fost un savant grec (cca. 217–145 î.Hr.), care a condus și Biblioteca Alexandrină, fiind ocupat cu studiul și publicarea autorilor antici.

515. Vezi comentariul la 1.10.4.

516. Apollonius din Tyana a fost un neopitagoreic rătăcitor din secolul I d.Hr., considerat înțelept, vrăjitor și șarlatan. Biografia sa a fost scrisă de Flavius Philostratus.

517. Apuleius a fost un scriitor roman din secolul al II-lea î.Hr., autorul Apologiei, în care s-a justificat de acuzația de folosire a vrăjitoriei, și este cunoscut în principal ca autorul romanului Măgarul de aur.

518. Titus Flavius Domitian a fost un împărat roman care a domnit între anii 81 și 96.

519. Vezi: 11.16; IV.13.16; 27.

520. Ovidiu. Metamorfoze. 1.99–100.

521. Germ. Arath. Fr. 112 (Traducerea noastră - V. T.).

522. Ibidem. Fr. 21 (Traducerea noastră - V. T.).

523. Virgil. Georgice. 1.126–127.

524. Ovidiu. Metamorfoze. 1.111.

525. Vergiliu. Eneida. VIII. 320.

526. Germ. Arath. Fr. 137 (Traducerea noastră - V. T.).

527. Cic. Arat. Fr. 23 (Traducerea noastră - V. T.).

528. Virgil. Georgice. 1.129–130.

529. Vergiliu. Eneida. VIII.327.

530. Vezi: II.17.1; 111.29.13–16.

531. Cicero. Despre legi. Frag. I.

532. Referință ascunsă la comedia lui Terence, Fata din Andros: „...în zilele noastre, supunerea naște prieteni, iar adevărul ură” (Tereshchiy. Fata din Andros. 1.1.69).

533. Lucilius. Satire. Din cărți necunoscute. Frag. 5.

534. Ibidem. 1.10 (Traducerea noastră - V. T.).

535. Ibidem, X. 517–520.

536. Ibidem. XI. 111.

537. Cf.: Ibid. XI. 106 (Traducerea noastră - V. T.).

538. Cf.: Ibid. X.524 (Traducerea noastră - V. T.).

539. Ibidem. XII.946.

540. Vezi: Ezechiel 34:25,28.

541. Vezi: Cicero. Despre stat. IV. 1.1.

542. Virgil. Eneida. XI.647.

543. Lucius Furius Philus - orator și savant roman, consul în 136 î.Hr., pe care Cicero îl numește unul dintre participanții la dialogul Despre Republică.

544. Cicero. Despre Republică. III. 17.27.

545. Plautus. Curculion. 1.3.22.

546. Mucius Scaevola a fost un erou al războiului dintre romani și Porsenna; a intrat în tabăra inamică cu intenția de a-l ucide pe Porsenna, dar din greșeală a ucis un scrib; capturat, și-a pus mâna pe foc și a suferit durere, lovind astfel inamicul (Liviu. Istoria de la întemeierea orașului. II.12.6–16). Atilius Regulus a fost consul roman în 269 și 256 î.Hr., a fost învins de cartaginezi și luat prizonier; din Cartagina a fost trimis la Roma pentru a cere pacea, dar a convins Senatul roman să nu încheie pacea, după care, fidel jurământului său, s-a întors în captivitate și a fost executat cu cruzime (vezi: Polybius. Istorie generală. 1.31–35; Cicero. Despre îndatoriri. III.99).

547. Horațiu. Ode. III.3.1-4.

548. Opera lui Seneca citată de Lactantius nu a ajuns până la noi.

549. Comparați: Cărțile Sibilelor. Fr. I. 23.

550. Pentru povestea legată de delegația grecilor la Roma în 155 î.Hr. și discursul lui Carneades, vezi: Cicero. Despre Stat. III.6.

551. Vezi: II.15.6.

552. Vezi: Cicero. Despre Stat. 1.27.43; Despre Îndatoriri. 1.25.88.

553. Lactanțiu folosește titlurile de cel mai ilustru (clarissimus) și cel mai desăvârșit (perfectissimus), care erau acordate celor mai înalți funcționari ai Imperiului în timpul lui Dioclețian și al lui Constantin cel Mare.

554. Vezi: V.12.3; V.14.

555. Vezi: Cicero. Despre Republică. III. 12.21.

556. Vezi: Ibidem, III, p. 19.29.

557. Vezi: Ibidem. III.20.30–31.

558. Gaius Laelius - prieten al lui Scipio cel Tânăr, legatul său în Africa și Spania, consul în 140 î.Hr., participant la dialogul lui Cicero Despre Stat.

559. Vezi: V. 18.4.

560. Horațiu. Ode. 1.22.1–8.

561. Pentru povestea despre prietenii pitagoreici, vezi: Val. Max. IV.7.

562.

563. Ibidem.

564. Ibidem.

565. Ibidem.

566. Cicero. Despre Republică. III.28.40.

567. Ibidem. III. 17.27; vezi și mai sus: V.12.5.

568. Comparați cu: Tertulian. Scapule. 2.2.

569. Cicero. Despre legi. II.8.19.

570. Comparați cu: Tertulian. Scapule. 2.2.

571. Compară cu: Tertulian. Apologetic. 24.9.

572. Sfântul Ciprian al Cartaginei. Către Demetrian. 15.

573. Cicero. Despre Republică. III.28.40.

574. Comparați cu: Tertulian. Scapule. 5.1–2.

575. Cf.: Ibidem, 5.3–4.

576. Compară: Lev. 26,6; Ezek. 34.25.

577. Vezi: II. 12.3.

578. Ibid. 2.73–74 (Traducerea noastră. — V. T.). Cf.: Ordonanțe divine. II.4.11.

579. Este vorba despre Quintus Lutatius Catulus, consul în 78 î.Hr., cenzor în 65 î.Hr.

580. Publius Cornelius Lentulus Sura - participant și unul dintre liderii conspirației lui Catilina.

581. Cf.: Cicero. Despre îndatoriri. 1.2.4; III.2.5.

582. Virgil. Eneida. VI.540.

583. Vergiliu. Eneida. VI.542–543.

584. Mai mult, în traducerea poetică a versurilor lui Lucilius, „virtutea” (virtus), despre care vorbește Lactantius, este exprimată prin termenul „vitejie”.

585. Lucilius. Din cărți necunoscute. Fragment. 27.

586. Cicero, în tratatul său Despre îndatoriri, se bazează pe prevederile fondatorului Ordinului Mijlociu, Panaetius din Rodos (cca. 180–100 î.Hr.).

587. Vezi: Cicero. Despre îndatoriri. III.2.7.

588. Horațiu. Scrisori. 1.1.40–41.

589. Vezi: III.7.

590. Aici și în continuare în acest capitol, Lactantius analizează în mod constant pasajul din opera lui Lucilius citat în VI.5.3.

591. Vezi: VI.11.

592. Vezi: Cicero. Despre Republică. III. 12.22.

593. Cicero. Despre îndatoriri. III.6.28.

594. Vezi: Cicero. Despre Republică. III. 12.23.

595. Cicero. Despre îndatoriri. III. 17.69.

596. Ibidem. III.4.16.

597. Vezi: V.14.

598. Cicero. Despre Republică. III.22.33.

599. Fetialii erau membri ai colegiului preoțesc din Roma, a cărui jurisdicție includea chestiuni legate de declararea războiului și încheierea păcii sau a tratatelor cu alte state.

600. Vezi: Cicero. Despre Stat. III. 12.20.

601. Cf. Cicero. Despre îndatoriri. II. 18.64.

602. Vezi: III. 12.

603. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. 11.991–992.

604. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. 11.991–992.

605. Vezi: Ibidem, 1.25.40.

606. Cicero. Despre îndatoriri. III.5.25.

607. Plautus. Monedarul cu trei monede. II.2.58-59 (Traducerea noastră - V. T.).

608. Cicero. Despre îndatoriri. II. 15.52.

609. Ibidem. II.15.54.

610. Cicero. Despre îndatoriri. II. 15.54.

611. Ibid. III. 17.69; Ordonanțe divine. VI.6.25.

612. Vezi: Cicero. Despre legi. 1.18.48.

613. Ibidem. 1.18.48.

614. Cicero. Despre îndatoriri. III. 17.69; Instituții divine. VI.6.25.

615. Cicero. În apărarea lui Marcus Marcellus. IV, 11.

616. Luca 14.12–14.

617. Cicero. Despre îndatoriri. II. 18.64.

618. Vezi: Cicero. Despre îndatoriri. II. 15.54; Instituții divine. VI.11. I1.

619. Cicero. Despre îndatoriri. II. 18.64.

620. Cicero. Despre legi. 1.18.49.

621. Ibidem. 1.30.109.

622. Ibidem. III. 17.69.

623. Ibidem.

624. Ibidem. II. 18.63.

625. Compară cu: Matei 6:19–21; 12:33.

626. Cf. Cicero. Despre îndatoriri. III.5.24.

627. Cf. Luca 6,36–38.

628. Croesus, regele Lidiei (560–547 î.Hr.), a fost cunoscut pentru bogăția și generozitatea sa. Licinius Crassus, politician roman (115–53 î.Hr.), susținător al lui Sulla; în timpul proscripțiilor sulane, a acumulat o avere uriașă, pentru care a fost poreclit Bogatul; sunt cunoscute mesele sale publice generoase.

629. Vezi: Cicero. Discursuri Tusculane. IV.6.11.

630. Cf. Ibidem, IV. 19.43–20.46.

631. Cf.; Cicero. Discursuri Tusculane. IV.6.12–14.

632. Vezi: VI. 12.

633. Vezi: VI.18.12.

634. Vezi: Cicero. Despre îndatoriri. II. 11.38.

635. Lucilius. Satire. XXVI.29.

636. Cicero. Despre îndatoriri. III. 19.76.

637. Ibidem. III.5.25.

638. Vezi: Sail. Hist. 11.37.

639. Lactanțiu vorbește despre ultimii ani ai lui Cicero, când a apărat tradițiile republicane cu celebrele sale Filipice care îl denunțau pe Antoniu. În timpul celui de-al Doilea Triumvirat, Cicero a fost inclus pe listele de proscripție și a fost ucis pe 7 decembrie 43 î.Hr. Mâinile și capul tăiate ale lui Cicero au fost aduse la Roma și expuse pe tribuna de deasupra tribunei. Vezi: Plutarh. Cicero. 48–49.

640. Vezi: VI.18.13.

641. Efeseni 4:26.

642. Vezi: VI.18.15.

643. Cicero. În apărarea lui Ligarius. 12.35.

644. Vezi: Cicero. Discursuri Tusculane. III. 11.25.

645. Vezi: VI.16.11; 17.12.

646. Cicero. Cato cel Bătrân sau Despre bătrânețe. 12.40.

647. Lactanțiu vorbește despre lipsa de milă pentru viața altora la cei care nu au milă de viața propriului copil. În acest caz, sanguis este un descendent, o progenitură, „sânge”.

648. Lactanțiu vorbește despre soarta lui Oedip, abandonat de părinții săi, care mai târziu, din ignoranță, și-a ucis propriul tată Laius și s-a căsătorit cu mama sa, Jocasta.

649. De aici încolo cf.: Minucius Felix. Octavius. 37.11.

650. Capito Sinius a fost un gramatician roman din secolul I î.Hr., cunoscut pentru o serie de lucrări gramaticale, precum și pentru o colecție de proverbe.

651. 1 Corinteni 6:16.

652. Matei 7.12.

653. Matei 5.32. Comparați cu traducerea sinodală: „Cine divorțează de soția sa, afară de cazul de desfrânare, o face să comită adulter; și cine se căsătorește cu cea divorțată comite adulter.”

654. Cf. Matei 5,28.

655. Nu se știe ce pasaj din Sfânta Scriptură citează Lactanțiu în acest caz, dar cu toate acestea, cf. Matei 19,12.

656. Cic. Acad. post. Fr. 16.

657. Vergiliu. Eneida. VI.128-129.

658. Sotion a fost un filosof pitagoreic roman, elev al lui Sextius, care l-a învățat pe tânărul Seneca filosofia; este cunoscut în principal ca autorul tratatului Despre mânie.

659. Cicero. Despre îndatoriri. III. 10.44.

660. Ibidem. III. 19.77.

661. Cicero. Împotriva lui Verres. II. 11.28.

662. Ibidem, V. 14.35.

663. Cf.: Cicero. Despre legi. 1.6.18; II.4.8.

664. Vezi: Ibidem, II, 18.45.

665. Ibidem. 1.10.28.

666. Ioan 1.1.

667. Vezi: VI.24.26.

668. Cicero. În apărarea lui Lucius Licinius Murena. 6.14.

669. Cf.: Platon. Fedon. 80a–c.

670. Virgil. Georgice. III.244.

671. Vezi: IV. 12.

672. Terence. Phormion. V.2.15.

673. Cicero. Discursuri tusculane. 1.41.99. Cf.: Platon. Apologia lui Socrate. 42a.

674. Cf.: Instituţii divine. 1.5.25; Cicero. Discursuri Tusculane. 1.27.

675. Vergiliu. Eneida. VI.726–727.

676. Cf.: Salust. Despre conspirația Catilinei. 20.11.

677. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. V. 156–157.

678. Ibidem, V. 165–167.

679. Vezi: VII.2.3.

680. Cic. Acad., anterior. 11.38.120.

681. Asclepiade a fost un scriitor creștin, contemporan și destinatar al lui Lactanțiu. Aproape nimic nu se știe despre el. Fericitul Ieronim menționează că Lactanțiu a scris două cărți pentru el (Hier. De vir. ill. 80), care însă nu au ajuns până la noi.

682. Lactanțiu face aluzie la critica sceptică a tuturor școlilor filosofice, întreprinsă cu succes de reprezentanții Noii Academii.

683. Vezi: 11.9.

684. Cf. 1 Corinteni 11/13.

685. Vezi: VII.6.1.

686. Ariston a fost un filosof grec din secolul al III-lea î.Hr., adept al filosofiei stoice, elev al lui Zenon.

687. Pherecydes a fost un filosof grec din secolul al VI-lea î.Hr., profesor al lui Pitagora.

688. Cf. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. III.978–979: „Tot ce se spune că este ascuns în adâncurile Acheronului,/Totul, evident, se găsește în însăși viața noastră de aici.”

689. Cm.: VII.6.1.

690. Cf. Platon. Fedru. 245c–e. Cf. Cicero. Discursuri Tusculane. 1.23.53; Cicero. Despre Republica. V.25.27.

691. Vezi: Cicero. Discursuri Tusculane. 1.27.66.

692. Ibidem. 1.16.38.

693. Ibidem. 1.11.23.

694. Cicero. Din cărți necunoscute. Fragment. 11.

695. Cicero. Despre legi. 1.8.24.

696. Cicero. Discursuri Tusculane. 1,46. PO.

697. Cicero. Discursuri tusculane. 1.30.72. Cf. Ibidem. Despre stat. VI.25.29.

698. Vezi: Cicero. În apărarea lui Marcellus. 4.11.

699. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. III.417–418.

700. Platon. Fedon. Anii '80

701. Cf. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. III.440.

702. Ibidem. 11.999–1001.

703. Cf. Ibidem, III.434–435.

704. Ibidem. III.445–446.

705. Comparați cu: Cicero. Despre bătrânețe. 8.26.

706. Cf. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. 111.451–454.

707. Cf. Ibid. III.453; Cicero. Despre bătrânețe. 7.21.

708. Cf. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. III.459–486.

709. Vezi: III. 12; VII.9.

710. Cf. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. III.487–522.

711. Cf. Ibidem, III.548–579.

712. Cf.: Ibidem, III, p. 526-547.

713. Cf.: Ibidem, III.545.

714. Ibidem. III.612–614.

715. Aristoxenus a fost un filosof grec din secolul al IV-lea î.Hr., elev al lui Aristotel.

716. Cf.: Cicero. Convorbiri Tusculane. 1.10.19; 1.22.51.

717. Vezi: Cicero. Despre divinații. 1.19.36.

718. Vezi: II.8 și următoarele.

719. Vezi: Irineu din Lyon. Împotriva ereziilor. V.28.3; 33.2.

720. Psalmul 89.5.

721. Comparați cu: Cărțile Sibilelor. V.54.

722. Cf.: Ibidem, III.316.

723. Cf. Ibidem, p. 350–355.

724. Comparați: Cărțile Sibilelor. III. 159–161; VIII.6–9.

725. Chestiunea sursei folosite de Lactantius în acest caz este o chestiune de dezbatere academică. Mai mulți cercetători cred că acesta citează o lucrare istorică a lui Seneca cel Bătrân, De la începutul războaielor civile, care nu a ajuns până la noi. Alții sunt înclinați să-l considere pe Seneca cel Tânăr drept Seneca menționat anterior. Unii cred că Lactantius îl numește incorect pe un alt Annaeus, Florus, autorul epitomului operei lui Livi. Vezi: Nemirovsky A. I., Dashkova M. F. Lucius Annaeus Florus - Istoricul Romei Antice. Voronej, 1977. pp. 10-11.

726. Cf.: Cărțile Sibilelor. VIII.171–173.

727. Cf. Dan. 7.2–27.

728. Cf.: Cărțile Sibilelor. VIII.342–344.

729. Compară cu: Ibid. VIII. 190–194; Matei 22.29.

730. Cf.: Cărțile Sibilelor. VIII.214.

731. Ibidem, VIII.239.

732. Comparați cu: Ibidem, VIII.352–356; II.306–311.

733. Ibidem. VII. 123.

734. Cf.: Ibidem, III.544.

735. Ibidem, VIII.239.

736. Cf. Matei 24,21.

737. Cf. Apoc. 11.2.

738. Cărțile Sibilelor. V. 107–110.

739. Ibidem. III.652–653.

740. Ibidem, VIII.326–328.

741. Cărțile Sibilelor. Frag. VI.

742. Ibidem, VIII.224–225.

743. Ibidem. III.618.

744. Ibidem. III.741–743.

745. Ibidem, VIII.241–242.

746. Ibidem, VIII.413–416.

747. Psalmul 1.5. Lactanțiu citește textul psalmului în felul său. Cf. traducerea sinodală: „De aceea, cei răi nu vor sta în picioare la judecată.”

748. Vergiliu. Eneida. VI.735–740.

749. Ibidem. VI.702.

750. Comparați cu: Cărțile Sibilelor. P.253–255.

751. Virgil. Eneida. VI.266.

752. Ibidem. VI.748-751.

753. Aceasta se referă la râul uitării, Lethe, despre care vorbește Virgil în pasajul citat mai sus.

754. Vergiliu. Eneida. VI.719–721.

755. Cf.: Cicero. Discursuri Tusculane. 1.24.57.

756. Cic. Acad., anterior. 11.54.75.

757. Cărțile Sibilelor. IV.40–43, 186–187.

758. Cărțile Sibilelor. VIII.81–83.

759. Ibidem. Frag. IV.

760. Ibidem. V.420–421.

761. Virgil. Bucolice. Eclogă IV.38–41.

762. Virgil. Bucolice. Eclogă IV.28–30; 42–45; 21–22.

763. Cărțile Sibilelor. III.788–791; 794.

764. Ibidem. III.619–623.

765. Ibidem. V.281–283.

766. Vezi: VII. 14.6.

767. Cărțile Sibilelor. VIII. 165.

768. Vezi: VII.24.5.

769. Terence. Phormion. II. 1.19 (Traducerea noastră - V.T.).

770. Lucrețiu. Despre natura lucrurilor. VI.24–28.

771. Virgil. Eneida. IV.336.

1. Phaethon, în mitologia greacă, fiul lui Helios, zeul soarelui, care a dorit în mod arbitrar să călărească pe cer într-un car solar. Caii au refuzat să-l asculte și, ca urmare, întregul pământ a fost amenințat cu moartea. Pentru a salva oamenii,

Zeus a lovit carul cu fulgerul. Carul s-a prăbușit, caii s-au liniștit, iar Phaethon a căzut la pământ și a murit. Phaethon poate fi analog cu creștinul Dennitsa, un înger care s-a răzvrătit împotriva lui Dumnezeu și a fost alungat din rai din această cauză.

2. Deucalion este eroul mitului potopului grecesc antic, un analog al lui Noe biblic. Împreună cu soția sa, Pyrrha, el a fost singurul care a supraviețuit potopului pe care Zeus l-a trimis pe pământ pentru a pedepsi omenirea păcătoasă.

3. Sau Apollo, zeul luminii, profeției și vindecării, patronul artelor, conducătorul Muzelor. Mai târziu a fost identificat cu Helios – soarele.